

ISSN 2077-6861

АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АБАЯ
ABAI KAZAKH NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY

"Педагогика және Психология" журналы
2009 жылдың қыркүйек айынан бастап шығады

Журнал "Педагогика и Психология"

Издается с сентября 2009 года

Journal "Pedagogy and Psychology"

Since september 2009

1(54) 2023

БАС РЕДАКТОР
Д. Билялов – PhD доктор

Редакция алқасы

Педагогика бағыты: Джесус Гарсия Лаборда – PhD доктор, Алькала университетінің білім колледжі, Мадрид, Испания; *Мехмет Акиф Сөзер – п.ғ.д., профессор, Гази университеті, Анкара қ., Түркия; Журба Е.А. – п.ғ.д., профессор, Украина Ұлттық педагогикалық ғылымдар академиясының Тәрбие мәселелері институты, Киев қ., Украина; Мардахаев Л.В. – п.ғ.д., профессор, Ресей Мемлекеттік әлеуметтік университеті, Мәскеу қ., Ресей; Менлибекова Г.Ж. – п.ғ.д., профессор, «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» КеАҚ; Калдыбаева А.Т. – п.ғ.д., профессор, И.Арабаев атындағы Қырғыз мемлекеттік университеті, Бішкек қ., Қырғызстан; Абылкасымова А.Е. – п.ғ.д., профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан. **Психология бағыты:** Гокхан Атик – қауымдастырылған профессор, Анкара Университеті, Анкара қ., Түркия; Бейлярлов Э.Б. – п.ғ.д., профессор, Әзірбайжан Білім министрлігінің Білім институты, Баку қ., Әзірбайжан; Крупельницкая Л. – п.ғ.д., Т. Шевченко атындағы Киев ұлттық университеті, Киев қ., Украина; Ральникова И.А. – п.ғ.д., профессор, Алтай мемлекеттік университеті, Барнаул қ., Ресей; Михайлова Н.Б. – п.ғ.к., профессор, Халықаралық білім және ғылыми ақпарат орталығы, Дюссельдорф, Германия; Кривиradeва Б. – PhD доктор, қауым. профессор, Әулие Климент Охрид атындағы София университеті, София қ., Болгария; Пузович В. – PhD докторы (ЖКББК, Белград, Сербия); Тастанбекова К. – PhD доктор, қауым. профессор, Цукуба университеті, Цукуба қ., Жапония; Тапалова О.Б. – п.ғ.д., қауым. профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан.*

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР
Д. Билялов – PhD доктор

Редакционная коллегия

Направление педагогика: Джесус Гарсия Лаборда – PhD доктор, Колледж образования университета Алькала, г.Мадрид, Испания; *Мехмет Акиф Сөзер – док.пед.наук, профессор, Университет Гази, г.Анкара, Турция; Журба Е.А. – док. пед.наук, профессор, Институт проблем воспитания Академии педагогических наук, г.Киев, Украина; Мардахаев Л.В. – док. пед.наук, профессор, Российский государственный социальный университет, г.Москва, Россия; Менлибекова Г.Ж. – док.пед. наук, профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева; Калдыбаева А.Т. – док.пед.наук, профессор, Кыргызский государственный университет имени И.Арабаева, г.Бишкек, Кыргызстан; Абылкасымова А.Е. – док.пед.наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая г.Алматы, Казахстан. **Направление психология:** Гокхан Атик – ассоциированный профессор, Университет Анкара, г.Анкара, Турция; Бейлярлов Э.Б. – док.пед.наук, док.психол. наук, профессор, Институт образования Министерства образования, г.Баку, Азербайджан; Крупельницкая Л. – док.психол. наук, Киевский национальный университет имени Т.Шевченко, г.Киев, Украина; Ральникова И.А. – док.психол.наук, профессор, Алтайский государственный университет, г.Барнаул, Россия; Михайлова Н.Б. – док.психол.наук, профессор, Международный центр образования и научной информации, г.Дюссельдорф, Германия; Кривиradeва Б. – PhD, ассоциированный профессор, Софийский университет имени святого Климента Охридского, г.София, Болгария; Пузович В. – PhD, Коледж ВПО, г.Белград, Сербия; Тастанбекова К. – PhD, ассоциированный профессор, Университет Цукуба, г.Цукуба, Япония; Тапалова О.Б. – док.психол. наук, ассоциированный профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая г.Алматы, Казахстан.*

CHIEF EDITOR
Bilyalov D.N. – PhD

Editorial board

Pedagogy: Jesus Garcia Laborda – PhD, College of Education of the University of Alcalá, Madrid, Spain; Mehmet Akif Sozer – PhD, Professor, Gazi University, Ankara, Turkey; Zhurba E.A. – PhD, Professor, Institute of Problems of Education of the Academy of Pedagogical Sciences, Kiev, Ukraine; Mardakhaev L.V. – PhD, Professor, Russian State Social University, Moscow, Russia; Menlibekova G. Zh. – PhD, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University; Kaldybayeva A.T. – PhD, Professor, I.Arabaev Kyrgyz State University, Bishkek, Kyrgyzstan; Abylkasymova A.E. – PhD, Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan. **Psychology:** Gokhan Atik – Associate Professor, Ankara University, Ankara, Turkey; Beylyarov E.B. – Doctor of Pedagogical Sciences, Doctor of Psychological Sciences, Professor, Institute of Education of the Ministry of Education, Baku, Azerbaijan; Krupelnitskaya L. – Doctor of Psychological Sciences, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kiev, Ukraine; Ralnikova I.A. – Doctor of Psychological Sciences, Professor, Altai State University, Barnaul, Russia; Mikhailova N.B. – Doctor of Psychological Sciences, Professor, International Center for Education and Scientific Information, Dusseldorf, Germany; Kriviradeva B. – PhD, Associate Professor, St. Kliment Ohridski Sofia University, Sofia, Bulgaria; Puzovich V. – PhD, College of Higher Education, Belgrade, Serbia; Tastanbekova K. – PhD, Associate Professor, University of Tsukuba, Tsukuba, Japan; Tapalova O.B. – Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Учредитель: НАО «Казахский национальный педагогический университет имени Абая» Перерегистрировано в Министерстве информации и общественного развития РК 19.03.2022 г.

№ KZ67VPY00033646

Периодичность: 4 раза в год

Адрес редакции: 050010, Алматы, пр.Достык, 13, телефон: 291-91-82

© КазНПУ им. Абая, 2023

N.T. UALIEVA, A.J. MURZALINOVA, A.J. ZHUNUSOVA*,
A.M. KUZEMBAEVA, A.Z. ZHANPEISOVA

Manash Kozybayev North Kazakhstan University (Petropavl, Kazakhstan)
nurumgunus1981@mail.ru

ON THE ISSUE OF THE DEVELOPMENT OF LEADERSHIP QUALITIES OF STUDENTS OF PEDAGOGICAL SPECIALTIES

Abstract

The problem of developing the leadership qualities of future teachers is considered in the article, and the demand for educational leadership for the motivated promotion of innovations by teachers is also substantiated. The team of authors indicated the following components of the organizational system for the formation of leadership qualities: motivational, meaningful, operational, and productive. The diagnostic results are reflected using questionnaire methods (diagnosis of the methodology of E.S. Fedorov and O.V. Yeregin "I am a leader", the questionnaire "Leadership qualities are a component of my profession"). The content of training students for the development of relevant leadership competencies is presented, the characteristics for the development of appropriate educational and methodological support in the discipline "Introduction to Pedagogical Activity", necessary for organizing the phenomenon under study, are considered. Developing opportunities and ways to reveal leadership behavior aimed at the motivational-value sphere of activity, self-education and self-development, components of professional competence of students of the specialties 6B01301 "Pedagogy and Methods of Primary Education", 6B01201 "Preschool Education and upbringing" are determined.

Keywords: teacher leadership; educational leadership; model; motivation; leadership skills; self-educational activity; resources.

Н.Т. УАЛИЕВА, А.Ж. МЫРЗАЛИНОВА, Ә.Ж. ЖҮНІСОВА*,
А.М. КҮЗЕМБАЕВА, А.З. ЖАНПЕЙІСОВА

М.Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті
nurumgunus1981@mail.ru

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МАМАНДЫҚ СТУДЕНТТЕРІНІҢ КӨШБАСШЫЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІН ДАМУ МӘСЕЛЕСІ БОЙЫНША

Аңдатпа

Мақалада болашақ мұғалімдердің көшбасшылық қасиеттерін дамыту мәселесі қарастырылады, сонымен қатар мұғалімдердің инновацияны ынталандыру үшін білім беру көшбасшылығына деген сұраныс негізделген. Авторлық ұжым көшбасшылық қасиеттерді қалыптастырудың ұйымдастырушылық жүйесінің келесі компоненттерін атап өтті: мотивациялық, мазмұнды, жедел, тиімді. Сауалнама әдістерінің көмегімен (Е.С. Федоров пен О.В. Ереміннің «Мен – көшбасшымын» әдістемесін диагностикалау, «Көшбасшылық қасиеттер – менің мамандығымның құрамдас бөлігі» сауалнамасы) жүргізілген диагностиканың нәтижелері көрсетілген. Тиісті көшбасшылық құзыреттіліктерін дамыту үшін білім алушыларды даярлау мазмұны ұсынылған, зерттелетін феноменді ұйымдастыру үшін қажетті «педагогикалық қызметке кіріспе» пәні бойынша тиісті оқу-әдістемелік сүйемелдеуді әзірлеу сипаттамалары зерделенді. «Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі», «Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу» мамандықтары студенттерінің кәсіби құзыреттілігінің компоненттері, өздігінен білім

алу және өзін-өзі дамыту, мотивациялық-құндылық қызмет саласына бағытталған көшбасшылық мінез-құлықты ашудың дамытушы мүмкіндіктері мен жолдары анықталды.

Түйінді сөздер: мұғалімнің көшбасшылығы; білім беру көшбасшылығы; модель; мотивация; көшбасшылық қасиеттер; өзін-өзі тәрбиелеу қызметі; ресурстар.

Н.Т. УАЛИЕВА, А.Ж. МУРЗАЛИНОВА, А.Ж. ЖУНУСОВА,
А.М. КУЗЕМБАЕВА, А.З. ЖАНПЫИСОВА*

*Северо-Казахстанский университет имени М.Козыбаева (Петропавл, Казахстан)
nurumgunus1981@mail.ru*

К ВОПРОСУ О РАЗВИТИИ ЛИДЕРСКИХ КАЧЕСТВ СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

Аннотация

В статье рассматривается проблема развития лидерских качеств будущих педагогов, также обоснована востребованность образовательного лидерства для мотивированного продвижения педагогами инноваций. Авторский коллектив указал следующие компоненты организационной системы формирования лидерских качеств: мотивационный, содержательный, операциональный, результативный. С помощью опросных методов (диагностика методики Е.С. Федорова и О.В. Ерёмкина «Я – лидер», анкета «Лидерские качества – составляющая моей профессии») отражены результаты проведенных диагностик. Представлено содержание подготовки обучающихся для развития соответствующих компетенций лидерства, изучены характеристики к разработке соответствующего учебно-методического сопровождения по дисциплине «Введение в педагогическую деятельность», необходимую для организации исследуемого феномена. Определены развивающие возможности и пути к раскрытию лидерского поведения, направленного на мотивационно-ценностную сферу деятельности, самообразование и саморазвитие, компоненты профессиональной компетентности студентов специальностей «Педагогика и методика начального обучения», «Дошкольное обучение и воспитание».

Ключевые слова: лидерство педагога; образовательное лидерство; модель; мотивация; лидерские качества; самообразовательная деятельность; ресурсы.

Introduction. In the context of reforms that are growing in Kazakhstani education and accompanied by situations of challenge and uncertainty, the leadership of a teacher is in demand. Moreover, the larger the scale and pace of reforms, the greater the need for educational leadership.

The teacher-leader in this case shows the following attributive characteristics: he is able (this is his competence): a) to unite and promote colleagues in the academic community to achieve tasks; b) to organize team cooperation in the educational environment; c) to serve as a motivating and strategic factor for others; become the bearer of values and own the tool for their implementation; d) to anticipate directions and resources for sustainable development of the organization; e) to feel and use the strengths in the organization's activities, developing

them into favorable opportunities, and, on the contrary, minimize weaknesses, preventing them from turning into threats.

It means the teacher with formed leadership qualities becomes an effective resource in solving the problem of Kazakhstani education – educational inequality between rural and urban schools, between regions and educational institutions of the same region.

It is the teacher-leader who is able to make the school a place where proactivity, volunteerism, entrepreneurship and other key skills of the 21st century are formed, where students receive support in their own behavioral response to the challenges of globalization. These qualities can become life skills that allow “to be ready for a dynamically changing present and an uncertain future” [1, p. 364].

At the same time, teacher leadership is a relatively new phenomenon in the education

system. At the same time, most of the discussion on this topic is focused on the leadership of teachers from the organizational and managerial points of view [2, p.163].

Topicality. Social and economic, political, cultural transformations in Kazakhstan make great demands on every person, his knowledge, personal qualities, social skills. In this context, the role and importance of the modern education system, human capital as a criterion for the level of social development, which forms the basis of a new standard of living in society, is growing.

Therefore, in such conditions, the essence of the concept of educational leadership proves its effectiveness. After all, leadership in education is characterized as a social mechanism. In addition to streamlining and regulating the activities of the educational process, the leadership determines the effective and successful functioning of the entire education system [3, p.8].

In this regard, the relevance of the above concept emphasizes the practical value of the accumulated experience of highly developed foreign countries in providing high quality education, focused primarily on the development of student leadership qualities. So, F.Chitaku, H.Ramadani argued that leadership is a complex multifaceted phenomenon that is widely observed, but poorly understood [4, p.157].

The essence of leadership was more accurately described by A.I. Prigozhin, who argued that “leadership is not so much a place as an attitude”[5].

But Goldring, E., & Greenfield, W. believe that Educational Leadership is an ambiguous and complex concept. The highly vague and fragmented nature of educational leadership theory and research reflects this conceptual vagueness. Leadership in education is further complicated by the dynamic social, economic and political context in which schools are located [6, p.157]. O.V. Yevtikhov understood leadership as the ability of a leader to organize people for effective cooperation [7, p.11].

Thus, analyzing the above works of foreign colleagues, we understand educational leadership as an integrative meaningful personal education of teachers, their formed

leadership qualities and the acquired experience of leadership behavior.

We also understand that in modern times, each person must respond quickly, be able to process and analyze the information received in a high-quality and in a short time, and also apply the knowledge gained in life. Therefore, all this requires targeted and systematic training in educational (pedagogical) leadership, the vector of which reflects the development of modules aimed at developing managerial skills and analyzing behavior patterns that characterize innovative, motivating and result-oriented leadership. It should be noted that in this regard, leadership is moving from the category of skills to a new quality of global and interdisciplinary competence of the 21st century, along with volunteering, civic and social activism, communication, and entrepreneurial spirit.

The purpose of the study is to create prerequisites for targeted and systematic training in educational (pedagogical) leadership, aimed at developing managerial skills and analyzing behavior patterns that characterize the innovative, motivating and result-oriented leadership of future teachers.

Scientific significance:

The content characteristics of the educational and methodological support associated with the formation of the student have been developed.

Main part. So, the position that the leadership of future teachers can provide opportunities for the student’s personal immersion in the sphere of professional activity that develops professionally significant qualities in him: intelligence, purposefulness, creativity, communication, information culture, the ability to self-development is justified in the introduction. These key skills include developing one’s own vision, motivation and self-motivation, taking initiative, communicating effectively, setting goals, making decisions, allocating resources, and training new leaders [8, p.106].

Research methodology. The model presented by us as an organizational system for the formation of leadership qualities made it possible to single out the following components:

– motivational – the motivation of future

teachers for leadership and its development in the educational environment is of great interest in our research.

– meaningful – this stage consisted in solving the set professional tasks of the discipline “Introduction to pedagogical activity”, concerning students of the specialties “Preschool Education and Upbringing” and “Pedagogy and Methods of Primary Education”, the formation of a system of knowledge, skills and competencies about the personal qualities of a leader, the solution of which required a certain level of basic knowledge and skills, the use of mental operations, the ability to generalize, classify, select, research skills.

– operational, -the criteria for the development of reflection are the formation of methods and techniques of reflection; activity of the individual, due to the need for introspection; formation of components of psychological readiness for professional activity.

– effective – a comparative analysis of previously available results and an assessment of the effectiveness of the implementation of the implemented model.

The model for the development of leadership qualities, which includes these components, made it possible to conduct experimental work on the research topic, consisting of a stating stage, a formative stage, a control stage, including the use of the following re-search methods: analysis of pedagogical and scientific-methodical literature, generalization and comparison; observation, questioning, survey, study of activity products, pedagogical experiment.

The pilot study involved students of the 1st year of full-time study of the specialties: specialties “Preschool Education and Upbringing” and “Pedagogy and Methods of Primary Education” in the amount of 35 people of M. Kozybaev North Kazakhstan University, Petropavlovsk.

Stage I (2021) was associated with 1) identifying the existing motivation of students for leadership, identifying leadership potential;

Stage II (2021-2022) was associated with the development and testing of a model aimed at developing leadership qualities in students of pedagogical specialties;

Stage III (2022) was associated with 1) re-diagnosis, 2) studying the effectiveness of the tested model, 3) formulating conclusions.

Diagnostics “I am a leader” of E.S. Fedorova and O.V. Yeremin, which allows to reveal the motivation of first-year students to leadership (assessment of communication and organizational skills), was carried out at the initial stage. The analysis of the existing motivation of students, which reveals the degree of manifestation of leadership qualities, using this technique, showed that it is necessary to create and develop an organizational environment for teaching, learning, and assessment that meets the values of self-realization and improvement of students. The creation and support of the necessary harmony of the organization, or the corporate spirit of the academic community lies in this. In other words, in this case, teaching, self-education, self-realization, improvement become attractive for students for a number of reasons. At the same time, it is important that, according to Fisher, student involvement is a multidimensional construction [9].

The second aspect of the initial stage of the study is associated with the development of a questionnaire: “Leadership qualities are a component of my profession”

“Leadership qualities are part of my profession” Questionnaire

1. I believe that being a leader for a teacher is: a) very important, b) sometimes necessary, c) optional.

2. What are the possible reasons for the manifestation of your leadership qualities in the university: _____.

3. What leadership qualities and to what extent do you possess? Underline what is needed.

3.1 I optimally think through my schedule: a) always, b) sometimes, c) do not plan.

3.2 I organize systematic daily extracurricular work: a) on my own initiative basis, b) under teacher control, c) under conditions of severe coercion.

3.3 I speak to an audience: a) willingly, b) reluctantly, c) not speaking.

3.4 I establish equal relations in the learning process: a) with teachers and students, b) with the majority of students, c) with individual students.

3.5. I make my own decisions

a) always, b) sometimes, c) rarely.

The analysis of the survey methods helped to identify potential opportunities and the level of formation of leadership qualities of future teachers.

We carried out the implementation of the model we developed (content and operational stages), suggesting that through the content of certain disciplines (component of choice), their components can contribute to the professional development of the future teacher, associated with his personal development, providing for the formation of such leadership qualities as: determination, purposefulness, perseverance, the desire to go forward, self-confidence and exactingness at the formative stage of the experiment. And already the totality of the developed methods and techniques for teaching the above disciplines is a process of forming leadership qualities that is personally significant for each student, in which, in the context of solving the strategic problems of the development of society, initiative, the ability to think creatively, the ability to choose a professional path and find non-standard solutions, become the most important personality traits. In this regard, work on teaching them to work with special, scientific and methodological literature (find the necessary information; take notes, highlighting the main thoughts; systematize what they read into tables, graphs, diagrams); to plan educational activities (to see the prospect of one's educational activities; to draw up a plan of educational work for the near future, to follow it clearly; to analyze what has not been done and why; to correct the plan) was organized with the 1st year students [10, p.4].

The work on mastering the skills of self-educational activity in the preparation of speeches and reports (highlight the essence of the issue under consideration; summarize data from several sources; draw conclusions); when writing essays, articles (to navigate the flow of information; find the necessary literary sources; collapse information; draw logical conclusions) was also organized.

Thus, in the proposed system for managing the process of preparing students for self-education, 4 blocks are distinguished:

– formation and development of reflection skills;

– formation and development of educational and professional motivation;

– training in working with educational, scientific literature, primary sources: learning to take notes, draw up a plan;

– formation and development of time management skills [11, c.143].

Conducting trainings, games, exercises to identify leadership abilities within the disciplines were aimed at teaching leadership actions, during which the following are updated:

1) leadership values are positive relations between the subjects of the educational process, constructive group relations, the achievement of cognitive and professional goals, etc.; values become guidelines for determining the content of education and the formation of the student's personality. The value-oriented approach ensures the unity of upbringing and education, based on the internal unity of the inculcated values and the expected learning outcomes [12, p. 51].

2) social and pedagogical) conditions of the educational environment, objectively contributing to the deployment of the leadership potential of the student's personality in the process of its formation and subjectively accepted by it [13, p. 71].

Thus, in order to actualize the leadership qualities of a future teacher-leader, **various constructors for the development of educational (pedagogical) leadership** are used. One of these forms of organization of educational leadership, we consider educational tasks implemented within the discipline: "Introduction to Teaching", providing the possibility of transition from educational and cognitive to practical professional activities for the development and self-realization of the teacher's personality within the framework of special training.

At the control stage of the experiment, we summarized the data obtained from the research, we used the same methods as at the initial stage.

Taking into account the questions and answers of the students of the questionnaire developed by us, at the control stage of the

experiment, we connected leadership qualities with the general educational skills of the students of pedagogical specialties. It is possible to formulate the following conclusions with the help of the obtained results:

– a high level of the above-mentioned abilities, which manifested itself in the perseverance of the activity they are interested in, in the emergence of interest in holding events, began to prevail in 24% of the students of specialties. They tried to engage in social activities.

– 60% of the students have an average level, which means that students began to establish contacts not only with students, but also with teachers. They also expressed their opinion, while the potential of their inclinations is not stable.

– 16% of the students with a low level of general educational skills began to experience uncertainty in communication, unwillingness to speak in front of an audience.

Results of the research: Thus, the conducted experimental work made it possible to conduct a comparative analysis and assess the effectiveness of the implementation of the implemented model in the 2021-2022 academic year.

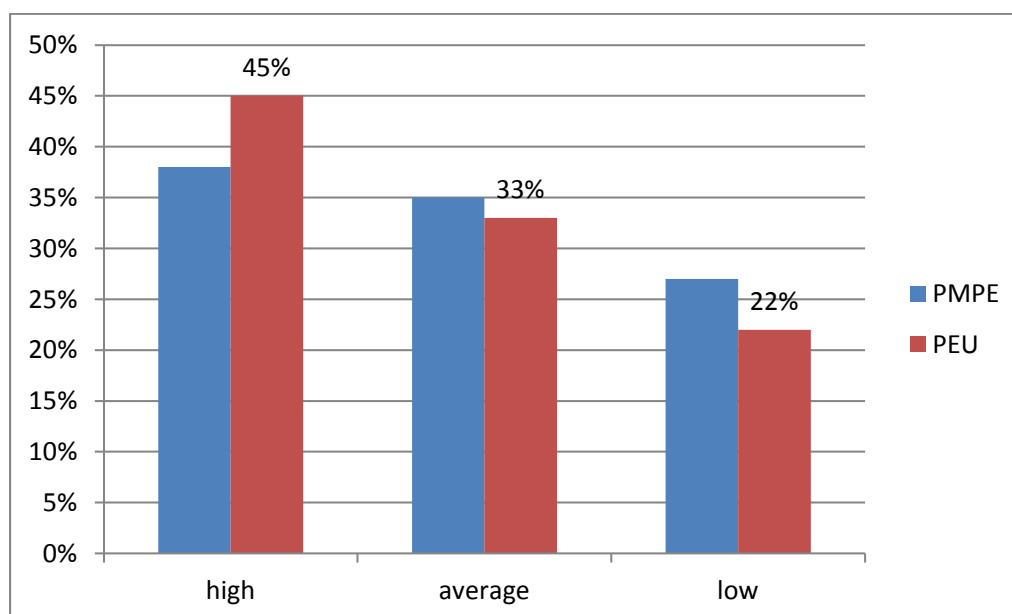
The result of the diagnosis “I am a leader” of the E.S. Fedorova and O.V. Yeremin [14, p.187], which allows to identify the motivation of students to lead 35 students of the 1st year, specialties of PMPE and PEU of M. Kozybayev North Kazakhstan University is shown in Table 1.

Let us present the results of Table 1.

The indicator of the formation of leadership behavior	Levels of formation of leadership behavior					
	high		average		low	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Assessment of leadership behavior of students of the 1st year of full-time education (total 26 students) - PMPE	10	38	9	35	7	27
Assessment of leadership behavior of students of the 1st year of full-time education (total 9 students) - PEU	4	45	3	33	2	22

A visual representation of the levels of formation of leadership behavior of students of the 1st year of the specialty “Pedagogy and

methods of primary education”, “Preschool education and upbringing” of full-time forms of education is shown in Figure 1.

The following conclusions can be drawn from the data obtained:

40 % of students became active, proactive, sociable, began to have a high motivation for learning, formed qualities of mind, self-organization skills, and creative abilities. At the same time, the professional motives have a dominant influence on their attitude to academic disciplines.

34 % of students changed their attitude to the profession, showed a steady interest in social and pedagogical activities and understood the importance of acquiring leadership qualities necessary for the activities of society;

26 % of students are not ready to have activity, positive self-esteem, and to show interest in the profession.

So, according to the results of the “I am a leader” method of E.S. Fedorova and O.V. Yeremin, changes in students are associated with the necessary level of development of motivation for leadership, in which students feel the need for professional development.

Discussion (discussion of the results). The results of the study were discussed at meetings of the Department of Theory and Methods of Primary and Preschool Education, sections of PMPE and PEU in the framework of the following issues:

On improving the professional skills of teachers of the department. 2. On the quality of the classes based on the results of mutual attendance of classes. During the discussion, the following recommendations were made:

– to motivate students to formulate personal aims of training and development in the profession and to determine targeted tasks for their implementation, as well as to form the habit of learning constantly;

– to pay attention through a set of special strategies and forms of classroom and extracurricular work to the philosophy of the teaching profession and educational policy for the modernization of public consciousness and the actualization of new pedagogical thinking;

– to pay special attention to feedback from students, filling it meaningfully with the exchange of experience to develop proactivity and leadership;

– to create the conditions for extracurricular

work for diverse and intensive communication of students on the development of leadership qualities with teachers and successful peers, which contains leadership potential cultural image of Kazakhstan. They represent our country in the international arena, embody the values of Independence. They are our “soft power” (“softpower”) [15]. Leadership potential in this case is formed personal connections and strong informal relationships that stimulate leadership initiatives;

– create conditions in classroom and extracurricular work for self-knowledge by students of their own qualities and internal resources, that is, the personal component (theSelf) of leadership.

Conclusion. The development of leadership qualities of future teachers has a positive effect on the cohesion of the team, the nature of interaction and the emotional coloring of the relationship between students, there are some opportunities for making joint decisions, their own positions and judgments.

Therefore, the problem of the formation of leadership qualities of students of pedagogical specialties leads to understanding that the learning process must be accompanied by significant changes in pedagogical theory and practice.

In accordance with the structure of the article “On the issue of the development of leadership qualities of students of pedagogical specialties”, we solved the following tasks:

– studied the literary review on the educational leadership of Kazakhstani, foreign, Russian literature;

– revealed the essence of the development of leadership qualities in the educational process of modern higher education;

– determined the developing possibilities of the academic disciplines “Introduction to teaching activities”;

– developed and experimentally tested a model for the development of leadership qualities, which contributes to the development of skills to solve professional problems.

Organizational trends such as the globalization of business and workforce diversity as well as a search for answers to complex questions such

as the financial crisis, climate control, ethical debacles, and entitlement programs has resulted in increased governmental and public interest in leadership. The current malaise around these events, frequently characterized in the media as “a failure of leadership,” has focused the public’s attention on both the self-regulation of leaders as individuals and on the collective regulation of leadership systems embedded in institutional processes and structures. The trends, including increased workforce diversity and the ongoing globalization of business, are typically characterized as “leadership challenges.” To suggest that leadership research will eliminate these problems is naïve, but we are optimistic about the ability of the field over the next decade to both provide better insights into how leaders can be more effective in tackling these problems and to explicate the relevant leadership processes and dynamics [16].

Strengths-based leadership can act as an important job resource that contributes to

employee performance by increasing employees’ work engagement. We therefore recommend organizational decision makers to invest in leadership development to support their leaders in playing to the strengths of their employees and to develop high-quality relationships with all of them [17].

Thus, it is possible to form a conclusion: the development of leadership qualities of students in the specialties of PMSE and PEU provides an effective transition from educational and cognitive to independent practical professional activities.

Acknowledgments. Dissemination of research results is related in accordance with the objectives of the project and assigned to M. Kozybayev NKU with responsibility, defined in the official activity description of the Erasmus + project 609905-EPP-1-2019-1-IT-EPPKA2-CBHE-JP DeSTT Development of Skills and Teachers Training for Leadership under the paid services agreement dated 04.01.2021.

References:

- [1] Nazarbaev N. Kazahstanskij put'. – Karaganda, 2006. – 372 s.
- [2] Les Stein. Leadership the teacher’s imperative // Journal of leadership Education. – 2014. – V.13. – 162-168 p.
- [3] Liderstvo v obrazovanii / Avtory: Antilogova L.N., Volchkova N.I., Gumel’ E.B., Lazarenko D.V., Nurpeisova A.H., Ol’kova I.A., Pavlovskaya N.G., Tazhina G.O., Chemodanova G.I., A. Wodnicka, R. Bouzas Lorenzo, B. Baral Buseta, M. Esposito, A. Figus - Petropavlovsk: NAO SKU im. M. Kozybaeva, 2022. – 227 s.
- [4] Chitaku F., Ramadani H. Model’ liderskih kompetencij – Drenica: obobshchenie liderskih kompetencij // Mezhdunarodnyj zhurnal organizacionnogo liderstva. – №9. – 2020. – S.156-162
- [5] Mazhkenov S.A. Leadership as a tool for unlocking the potential of employees of the organization // Leadership and management. – 2022. – Volume 9. – No. 2. – doi: 10.18334/lim.9.2.114345.
- [6] Goldring, E., & Greenfield, W. (2002). Understanding the evolving concept of leadership to education: Roles, expectations, and dilemmas. Yearbook of the National Society for the Study of Education, 101(1), 1-19.
- [7] Liderskij potencial rukovoditelya: specifika, sodержanie i vozmozhnosti razvitiya : monografiya / O.V. Evtihov. – Krasnoyarsk : SibYUI MVD Rossii, 2011. – 288 s.
- [8] Koloskov I.A. Obuchenie liderstvu v obshcheobrazovatel’nyh shkolah SSHA (na primere shtata Virzhiniya)//Vestnik RMAТ. – №1. – №2019. – S.104
- [9] Fisher R., Lafer’er R., Rikson A. Perevernutoe obuchenie: effektivnaya pedagogika s ahillesova pyata. Innovat.Educ. Int.57 (5). – 2020. – P.543-554
- [10] Kontrol’no-izmeritel’nye materialy po formirovaniyu professional’noj kompetentnosti studentov pedagogicheskikh special’nostej: uchebno-metodicheskoe posobie / N.T. Ualieva, A.Zh. Zhunusova.– Petro-pavlovsk: SKGU im. M. Kozybaeva, 2017. - 107 s.
- [11] Efremkina I.N., Liksina E.V., Yanina E.I. K voprosu o vozmozhnosti upravleniya processom podgotovki k samoobrazovaniiyu studentov v usloviyah distancionnogo obucheniya // Mezhdunarodnyj nauchno-issledovatel’skij zhurnal. –№6 (108). – 2021. – S.140-146
- [12] Razrabotka obrazovatel’nyh programm: lokal’nye otvety na global’nye vyzovy vysshego obrazovaniya. Monografiya/A.Sagintaeva, A.Musina, A.Sulejmenova, R.Karatabanov, K.Kurakbaev, D.Pristli. – Nur-Sultan: Vysshaya shkola obrazovaniya Nazarbaev Universiteta, 2021. – 236s.
- [14] Bendas T.V. Psychology of leadership: study guide. – St. Petersburg: Peter, 2009. – 448 p.

[15] Tokaev K.-Zh. Nezavisimost' prevyshe vsego // <https://egemen.kz/article/260146-tauelsizdik-barinen-qymbat>

[16] William L. Gardner, Kevin B. Lowe, Todd W. Moss, Kevin T. Mahoney, Claudia C. Cogliser Scholarly leadership of the study of leadership: A review of The Leadership

Quarterly's second decade, 2000–2009//The Leadership Quarterly, 2010. – P. 922-958

[17] Jixin Wang, Marianne van Woerkom, Kimberley Breevaart, Arnold B. Bakker, Shiyong Xu Strengths-based leadership and employee work engagement: A multi-source study// Journal of Vocational Behavior 142 (2023) <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2023.103859>

МРНТИ 14.29.01

DOI 10.51889/2077-6861.2023.1.30.003

Г.А. КОШЖАНОВА¹, Г.К. ШИРИНБАЕВА¹, Г.Ы. ҚАЗАҚБАЕВА¹, А.О. КАЛЫКОВА²

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан)

²Алматы технологиялық университеті (Алматы, Қазақстан)

gulshat8@inbox.ru

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРУ МЕКТЕПТІҢ АРНАЙЫ ПЕДАГОГ МАМАННЫҢ КӘСІБИ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада жалпы білім беру жүйесіндегі арнайы педагог маманның кәсіби ерекшеліктері қамтылған. Қазіргі уақытта бірқатар білім беру мекемелері өз базасында Мүмкіндігі шектеулі балаларға олардың ерекшеліктеріне және қоғамның білім беру қызметтеріне сұранысына сәйкес оқытудың өзгертмелі түрлерін ұсынуға мүмкіндік беретін арнайы жағдайлар жасайды. Ата-аналарға (занды өкілдерге) тұрғылықты жері бойынша қолжетімді білім беру мекемесін, білім алу нысанын таңдау құқығы беріледі. Әр баланың жас ерекшеліктерін, ішкі ресурстарын, денсаулық жағдайы мен жеке мүмкіндіктерін ескере отырып, мәдени тәжірибені сәтті алуға мүмкіндік беретін Инклюзивті тәжірибе мен интеграцияланған оқыту кеңінен қолданылады. Арнайы педагогтың кәсіби дүниетанымы, әлеуметтік және рухани өмірде болып жатқан және қоғам өміріндегі арнайы білімді қажет ететін адамдардың орны мен рөліне әсер ететін процестерді түсіну мен жеке бағалаудың нәтижесі болып табылады. Кәсіби маманның әлеуметтік белсенді көзқарасынан және педагогикалық әсер ету субъектісіне (мүмкіндігі шектеулі балаға немесе ересек адамға) және қоғамның қалыпты көпшілігіне ортаға және өзіне белсенді тұлға ретінде проблемасы бар адамдардың өміріндегі оң өзгерістердің шешуші факторы ретінде көрінеді.

Түйін сөздер: арнайы педагог; гуманизм; кәсіби; әлеуметтік; адамгершілік; диагностика; коррекция.

Г.А. КОШЖАНОВА¹, Г.Ы. ШИРИНБАЕВА¹, Г.И. КАЗАХБАЕВА¹, А.О. КАЛЫКОВА²

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая, (Алматы, Казахстан)

²Алматинский технологический университет (Алматы, Казахстан)

gulshat8@inbox.ru

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СПЕЦИАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация

В статье рассматриваются профессиональные особенности специального педагогического специалиста в системе общего образования. В настоящее время ряд образовательных учреждений создают на своей базе специальные условия, позволяющие детям с ограниченными возможностями предлагать вариативные

формы обучения в соответствии с их особенностями и требованиями общества к образовательным услугам. Родителям (законным представителям) предоставляется право выбора доступного по месту жительства образовательного учреждения, формы получения образования. Широко используется инклюзивная практика и интегрированное обучение, которые позволяют успешно получить культурный опыт с учетом возрастных особенностей каждого ребенка, внутренних ресурсов, состояния здоровья и индивидуальных возможностей. Профессиональное мировоззрение специального педагога является результатом понимания и личностной оценки процессов, происходящих в социальной и духовной жизни и влияющих на место и роль людей, нуждающихся в специальных знаниях в жизни общества. Проявляется в социально активном подходе профессионала и как решающий фактор позитивных изменений в жизни людей, имеющих проблемы с субъектом педагогического воздействия (ребенком или взрослым с ограниченными возможностями здоровья) и нормальным большинством общества как с активной личностью к среде и к себе.

Ключевые слова: специальный педагог; гуманизм; профессиональный; социальный; нравственный; диагностика; коррекция.

G.A. KOSHJANOVA ¹, G.K. SHIRINBAYEVA ¹, G.I. KAZAKHBAYEVA ¹, A.O. KALYKOVA ²

¹Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan),

²Almaty Technological University (Almaty, Kazakhstan)

PROFESSIONAL PECULIARITIES OF A SPECIAL TEACHER OF A GENERAL EDUCATIONAL SCHOOL

Annotation

The article highlights the professional features of a special pedagogical specialist in the system of general education. Currently, a number of educational institutions create special conditions on their basis, allowing children with disabilities to offer changing forms of education in accordance with their characteristics and the needs of society in educational services. Parents (legal representatives) are given the right to choose an affordable educational institution at the place of residence, the form of education. Inclusive experience and integrated learning are widely used to successfully acquire cultural experience, taking into account age characteristics, internal resources, health status and individual capabilities of each child. The content of the activity of a teacher-defectologist is implemented in the following areas of work, providing an integrated approach to its organization: diagnostic, corrective, analytical, consultative and educational and preventive, organizational and methodological. In addition to the traditional areas of work, an analytical application was identified that determines the interaction of specialists in work, and also allows you to adjust curricula in accordance with the achievements of students.

Keywords: special teacher; humanism; professional; social; moral; diagnostics; correction.

Кіріспе. Қазіргі кезде елімізде білім беру мекемесінде білім алушыларға интеграция мен сараланған көзқарасты дамыту жағдайында арнайы психологтар мен арнайы педагогтар жалпы мектеп мекемелерінің қажетті маман екенін көрсетті. Болашақ маман үшін оның кәсіптік білімінің ерекшелігіне байланысты түзету-дамыту және сыныптарда балаларды оқыту мен тәрбиелеу процесін ұйымдастыру қиын емес, әсіресе мектеп мұғалімі балалардың оқытуда қиындықтарға тап болған кезде.

Педагог-дефектолог бұл үшін терең және жан-жақты білім алады. Арнайы педагогикадағы іргелі мәселелердің бірі – адам дамуындағы норма мен ауытқулардың айырмашылығына қатысты мәселе. Бұл айырмашылық сапалық және сандық сипатта болуы мүмкін және дәстүрлі түрде негізінен сапалық жағы қарастырылды, бұл дамудың ауыр бұзылулары бар балаларды зерттеудің шұғыл қажеттілігімен байланысты болды. Сонымен қатар, қарым-қатынасты қиындататын жеңіл бұзылулары

бар оқушылар саны өсті, бұл дамудағы сандық өзгерістерді зерттеуді жандандыруға ықпал етті. Осыған байланысты баланың биологиялық, психикалық және әлеуметтік дамуының көріну деңгейлерін анықтауға мүмкіндік беретін диагностикалық кешендерді әзірлеу қажет, олардың жеке мінез-құлық пен даму нормалары қалыптасады. Осылайша, жеке даму диагностикасына көшу жүзеге асырылады, ол әртүрлі оқыту және дамыту бағдарламаларын құру арқылы баланың даму мүмкіндіктерінің оңтайлы жағдайларын анықтайды. Ол қазіргі әлемдегі адамның, оның ішінде өмір сүру мүмкіндігі шектеулі адамның рөлін адамгершілікпен бағалаумен сипатталады. [1]

Белгілі бір кәсіби және жеке қасиеттері бар іс-әрекеттің тар бағыты бар кез-келген мұғалім біліктілікті арттыру курстарында қайта даярлаудан өтуі керек. Олар білім беру үрдісі стандарттарының талаптарына сәйкес әдістемелік базаны және бағдарламалық оқытуды егжей-тегжейлі жаңғырту арқылы өз міндеттерін орындауға мүмкіндік береді.

Педагогтың кәсіби қызметіне әр түрлі көзқарастар қажетті тұлғалық және кәсіби қасиеттерді анықтау мен мазмұндаудың әр түрлі тәсілдеріне негізделді. Бірінші жағдайда кәсіби маңызды қасиеттер деп педагог өзінің кәсіби портретінің функцияларын тиімді жүзеге асыру үшін меңгеруі тиіс білім, білік және дағдылар жиынтығы түсіндіріледі.

Арнайы педагог – кәсіби қызметі профилактикалық жұмыс, Педагогикалық диагностика және кеңес беру, арнайы педагогикалық ағарту, психологиялық және психотерапиялық көмекке қатысу, білім беру және әлеуметтік-педагогикалық қызмет, білім беру жұмысын басқару, жоғары оқу орындарында немесе орта арнайы педагогикалық оқу орнында оқыту, арнайы педагогика саласындағы ғылыми-зерттеу қызметі. Педагог-дефектолог маманы үнемі ізденісте, жаңа ғылыми әдіс тәсілдерді игеру болып табылады. Ол өзінің кәсіби тәжірибесін дамытады және жетілдіреді және оны әріптестерімен, пікірлестерімен, ерекше білім беру қажеттілігі бар балалардың ата-аналарымен бірге жұмыс жасап байланыста болады. [2]

Бүгінгі таңда мұғалімнің жеке сипаттамаларына жоғары талаптар қойылады. Педагог студенттерге жаңа білім беріп қана қоймай, мінез-құлықтың үлгісі болуы, дұрыс мінез-құлық пен сыртқы келбетке үлгі болуы керек. Әрбір педагог өз оқу орнының мақтанышы болуға ұмтылуы тиіс. Тек осы жағдайда студенттер оған жақсы қарайды, әріптестер мен ата-аналар бағалайды.

Негізгі бөлім. Арнайы педагогтың кәсіби дайындығы туралы ғылыми әдебиеттер мен нормативтік құжаттарды талдағаннан кейін зерттеушілердің дефектологқа жеке тұлға ретінде көзқарастарының бірлігі туралы айтуға болады. Бұл өз кәсібінің жауапкершілігі мен маңыздылығын түсінетін түлек болуы керек, ол өзінің кәсіби қызметін жүзеге асыруға ынталандырылуы, әлеуметтік өзара әрекеттесуге қабілетті, толерантты, денсаулығында ақауы бар адамдарды дұрыс және әлеуметтік-мәдени ортада оларға адамгершілік көзқарасты қалыптастыруға ықпал етуі. Бұл сондай-ақ білім беру сапасын және ерекше қажеттіліктері бар адамдарды әлеуметтендірудің тиімділігін қамтамасыз ете алатын, әлеуметтік өзара әрекеттесуге жеке дайындығы бар адам болуы керек деп бірнеше ғалымдар өз пікірлерін айтқан (Р.О. Агавелян, И.А. Короников [3] И.Ю. Левченко, Е.Т. Лопинов [4], Н.Н. Малофеев[5], Н.М. Назарова [6], Е.В. Яковлева [7].

Зерттеудің мақсаты: жалпы білім беру жүйесіндегі арнайы маманның кәсіби ерекшеліктерін анықтау.

Мақаланың ғылыми маңыздылығы – Жалпы білім беру мектептердегі арнайы педагогтың кәсіби ерекшеліктері.

Жалпы білім беру мектептердегі арнайы педагогтың кәсіби сапасы туралы төмендегіде сипаттайды.

Кәсіби-педагогикалық бағыт – бұл мұғалімнің жетілдіруге және кәсіби шыңдауын қалыптастыру, педагогикалық тұрғыдан өзінің шеберлігін және адамдармен қарым-қатынас жасау қабілетін үнемі арттыру.

Әлеуметтік-адамгершілік. Моральдық қажеттіліктерді, борыш сезімін, моральдық құндылықтарды, азаматтық жауапкершілікті білдіреді. Мұның бәрі мұғалімнің әлеуметтік белсенділігін сипаттайды. Сонымен қатар,

ол өз алаңдаушылығы аясында жабылмайды, бірақ қоғамдық өмірді жүргізеді. Бұл әлеуметтік шеңберді кеңейтуге, өз саласына ұқсас мүдделері бар адамдарды тартуға көмектеседі.

Танымдық. Білім беру процесі шеңберіндегі мұғалімнің танымдық белсенділігі, пән бойынша ақпаратты жаңарту маңызды болып табылады. Барлық бағыттарды біріктіру нәтижесінде мұғалім жан-жақты көзқарасты қолдана бастайды. Ол күнделікті жұмыс үшін қажетті білімге ие, оқушыларға қажетті материалды береді, жоғары моральдық қасиеттерге ие. Негізгі қасиеттердің ішінде жеке тұлғаны дамытуға және қалыптастыруға деген ұмтылыс, балалардың мүдделеріне қамқорлық пен қызығушылық бар. Артықшылығы – педагогикалық кәсіп, мұғалім ретінде жұмыс істеуге табиғи бейімділік, жалпы педагогикаға оң көзқарас. Балаларға деген махаббат. Мұғалім балаларды жақсы көруі керек және тек осындай позициялардан жұмыс істеуі керек. Тек осы жағдайда педагогикалық үрдіс дұрыс құрылады. Оқушылар оқытылатын пәнге қызығушылық танытады, ал мұғалім ата-аналар мен оқу орнындағы мұғалімдер ұжымы тарапынан құрметке ие болады.

Гуманизм. Гуманизм – бұл адамның құндылығын, оның бақытқа, бостандыққа, өз қабілеттерінің көрінісі мен дамуына құқығын мойындайтын көзқарастар жүйесі. Бұл жүйе кәсіпкерлікке толғандардың ғана емес, өскелең ұрпақтың да мүдделерін ескереді. Балаларға адамгершілікпен қарау, артта қалған студенттерді бақылау, оқытылатын пәнді тез меңгеретіндерге қосымша жүктеме беру маңызды. Қазіргі жағдайда ата-аналар балаларымен айналыспайды. Көптеген адамдар назар мен қарым-қатынас қажеттіліктерін ұмытады. Мұғалім оқушыларға тәлімгер бола отырып, мәселені ішінара шеше алады. Ең маңызды кәсіби қасиеттері арнайы педагогтың келесі негізгі қасиеттерін бөліп көрсетуге болады:

- жұмыс қабілеттілігі;
- еңбекқорлық;
- тәртіптілік;
- жауапкершілік;

- ұйымшылдық;
- табандылық;
- еңбек сапасын арттыруға ұмтылу;
- негізгі білім мен кәсіби деңгейді жүйелі түрде арттыру.

– зерде бұзылысы бар балалармен жұмыс жасай білу қабілеттілігі [8].

Арнайы педагогқа қойылатын негізгі талап – балалармен тікелей байланыс орнату. Мұғалім тез ойлы, тапқыр және табанды болуы керек. Ол балалармен жұмыс кезінде пайда болатын кез-келген мәселелерді өз бетінше шешуге дайын болуы керек. Арнайы педагогтың мінезінде психикалық сезімталдық маңызды. Бұл сезінуге, олардың көңіл-күйін түсіруге, артта қалған адамдарға уақтылы көмектесуге мүмкіндік беретін фактор.

Осылайша, алынған кәсіби ерекшеліктер арнайы педагогтың жоғары кәсіби шеберлігіне негізделген өзіндік негіз болып табылады. Олардың барлығын мұғалімнің жеке басының бағытын сипаттайтын және педагогикалық қабілеттерін ашатын бірнеше жиынтық топтарға бөлуге болады.

Қазақстандық ғалымдардың пікірніше (З.А. Мовкебаева, Ғ.А. Абаева) арнайы білім беру мұғалімнің келесі қасиеттерге ие болуы керек екенін атап көрсеткен.

- педагогикалық бағыт – ақауы бар балалармен жұмыс істеуге, кәсіби қызығушылықтары мен жеке қасиеттеріне, сондай-ақ кәсіби өзін-өзі тануға психологиялық көзқарастарының жиынтығы болып табылатын педагог тұлғасының ұжымдық қасиеті;
- эмпатия – басқаның тәжірибесіне эмоционалды түрде жауап беру, өзара әрекеттесу, қарым-қатынас процесінде онымен эмпатия жасау қабілеті;
- педагогикалық такт – өзін дұрыс ұстай білуден көрінетін ара қатынас сезімі.
- педагогтың әдептілігі оның жеке қабілетін сақтауы, балалардың, олардың ата-аналарының, жұмыстағы әріптестерінің мақтанышына нұқсан келтірмеуі;
- педагогикалық қырағылық – мұғалімнің бала дамуындағы маңызды жайттарды белгілей алуы, әрбір баланың жеке тұлғасын қалыптастырудың келешегін, динамикасын болжай білуі;

– педагогикалық сенім мұғалімнің оқуында қиындықтары бар әрбір баланың мүмкіндіктеріне, арнайы оқу процесінің тиімділігіне терең сеніміне негізделген;

– кәсіптік оқыту мәдениеті – балалармен, олардың ата-аналарымен, әріптестерімен дұрыс қарым-қатынасты ұйымдастыра білу;

– педагогикалық рефлексия – жасалған қадамдарды өзіндік талдау, алынған нәтижелерді бағалау, олардың мақсатпен байланысы [9].

Әдебиеттерге шолу. Балаларға тән әртүрлі топтағы оқушылардың ерекшеліктерін білу, олармен жұмыс жасау барысында жас ерекшеліктеріне сай әртүрлі әдіс тәсілдерді игеруде және білім мазмұнында бір қатар зерттеушілер (Н.Н. Малофеев, Е.Л. Гончарова [10], О.С. Никольская, О.И. Кукушкина) өз ойларымен бөлісті [11]. Қазіргі уақытта бірқатар білім беру мекемелері олардың негізінде психикалық ауытқуы бар балаларға олардың ерекшеліктеріне және халықтың білім беру қызметіне сұранысына сәйкес сапалы білім беру нысандарын қамтамасыз ету үшін арнайы жағдайлар жасауда. Ата-аналарға тұрғылықты жері бойынша қолжетімді оқу орнын, оқу нысанын таңдау құқығы беріледі. Әрбір баланың жастарына сай, денсаулық жағдайын және жеке қасиеттерін анықтап, мәдени тәжірибені табысты меңгеруіне мүмкіндік беретін инклюзивті тәжірибе мен интеграцияланған білім беру кеңінен таралуда.

Жалпы білім беретін мектепте ғылыми-теориялық және практикалық жоспарда (Л.М. Шипицына, Н.Н. Малофеев [12], Н.Д. Шматко, Е.А. Екжанова және т. б.) [13] бар әзірлемелер негізінде бөлінген арнайы білім беруді қажет ететін балаларды біріктірудің мынадай түрлері мен нысандары көзделеді.

Жалпы білім беретін мектебіндегі педагогикалық қызметі мұғалімге жоғары талаптар қояды. Педагогикалық процеске қатысушылардың (мұғалім – оқушы) қарым-қатынасының сәттілігі көбінесе мұғалімнің жеке басына байланысты. Дене дамуында ақаулығы балалармен жұмыс жасауда арнайы маманның жеке тұлғалық кәсіби-

педагогикалық қасиеттері тұрғысынан педагогикалық әдептілік, адалдық, ашықтық, мейірімділік, әділеттілік, өз оқушыларына деген құрмет пен сүйіспеншілік басты болып табылады. Болашақ арнайы педагог – бұл ерекше жан дүниесі бар, белсенді, бастамашыл, жігерлі, өзінің кәсіби қызметінің нәтижелеріне сенімді адам. Ол қазіргі әлемдегі адамның, оның ішінде мүмкіндігі шектеулі адамның рөлін адамгершілікпен бағалаумен сипатталады. Мұғалім өзінің мінез-құлқын үнемі есте ұстауы керек, өйткені оның эмоционалды жағдайы оқушылардың әл-ауқатына, олардың жеке және интеллектуалды дамуына айтарлықтай әсер етеді.

Арнайы педагог – бұл арнайы білім жүйесін ұйымдастыруға кешенді әдістемелерді, жаңа педагогикалық технологияны игеріп, балалармен жұмыс жасауды әртүрлі технологияны меңгеруі болып табылады. Сонымен қатар ақауды анықтап, олармен қандай жұмыстарды жасау керек екенін біліп, мектепте қосымша мамандармен бірлесіп баламен жеке жұмыстарды жүргізу. Оқу бағдарламаларын балалардың жас және мүмкіндіктерін ескеріп арнайы сабақ жоспарын құрастыру. Диагностикалық бағыт арнайы педагогтың диагностикалық жұмысы мектеп ПМПК мамандарының баланы жан-жақты зерттеуінің құрамдас бөлігі болып табылады. Арнайы сараптама нәтижелері міндетті түрде мамандармен бірігіп баланы тексеріп салыстырылады және кеңес отырысында қарастырылады.

Болашақ педагог маман өте мейірімді және шыдамды болуы керек, балалардың ерекше мінез-құлқына шыдамдылықпен жауап беруі керек. Ол берік және өз іс-әрекетінде қатыгез болмауы. Ол өз жұмысын жоспарлау үшін әр оқушының даму ерекшеліктерін, өзекті және жақын даму аймағын білуі маңызды. Арнайы мектептегі мұғалімнің жұмысы әрқашан күш, энергия, рухани жылулықтың үлкен қайтарымымен байланысты. Бұл жоғары адами қасиеттермен біріктірілген терең, жан-жақты білімсіз мүмкін емес. Тәрбие мен оқытудың әртүрлі әдістері мен әдістемелерін, сараланған және жеке [14].

Әдістеме. Педагогикалық зерттеудің білім дағдыларды қалыптастырудағы оқу қиындықтарын зерттеу, осы мәселелерді анықтау жұмысында шешу жолдарын іздеу. Сондықтан балалардың зердесін бақылау, байқау, әңгімелесу, жұмыстың нәтижелерін талдау, оқу іс-әрекетінде түсіндіру және қажет болған жағдайда мектеп дағдылары қалыптасуын қосымша зерттеу жүргізіледі. Сонымен бірге психологиялық аспект баланың мектептегі қиындықтарын квалификациялауға және нақты даму деңгейі мен оның оқу жетістіктері арасындағы сәйкестікті анықтауға негіз болады. Ол оқушының психикалық, сөйлеу және қимыл-қозғалыс дамуының деңгейін, гнозис пен праксистің ерекшеліктерін, анализатор аралық әрекеттесуін, кеңістік-уақыттық бейнелерді, студенттің ерікті әрекетінің сипатын зерттеуді қамтиды. Педагогикалық сауалнаманың мақсаты – білім, білік, дағдыны қалыптастырудағы қиындықтарды анықтау, бұл қиындықтардың қай кезеңде пайда болғанын, одан шығудың шарттарын анықтау. Ол үшін баланың психикалық даму деңгейін зерттеу, жазба жұмыстарын талдау (қателіктердің сапалық сипаттамалары), оқу фронтальды іс-әрекеттерінде оқушыларды бақылау және қажет болған жағдайда мектеп дағдылары мен дағдыларын қалыптастыруды қосымша зерттеу болып табылады.

1. Диагностикалық бағыт – ерекше білім беру қажеттілігі бар және қиын балаларды жеке диагностикалау

- баланың дамуын динамикалық бақылау;
- балаларды жетекші ерекшеліктері бойынша топтарға бөлу;
- процесте жеке дамудың оңтайлы шарттарын анықтау балаға күрделі әсер ету;

2. Түзету бағыты – тәрбиелік және танымдық жүйеге түзетуші әсер ету оқу процесінің динамикасындағы баланың белсенділігі;

- іске асыру процесінде оқыту мен дамыту

арасындағы алшақтықты жою қатысушылардың өзара әрекеттесу жағдайындағы кешенді бағдарламалар түзету-тәрбие процесі;

- денсаулығында артта қалаушылық бар оқушылармен түзету-дамыту сабақтары оқу қиындықтары.

Фазалық диагностика. Диагноздың бұл түрі тиімділікті белгілеу және балалардың тәрбие және танымдық іс-әрекеттеріне қатысты түзету әсерін анықтау үшін қажет. Маман схемасының нәтижелері баланың қарқынды даму картасында көрсетілген.

Ағымдағы диагностика – мектептердің оқушыларын ата-аналардың, оқытушылардың, мектеп бойынша консультациялық мамандардың өтініші бойынша қарауға бағытталған. Уақыт кадрында бұл кезеңі жоқ, сауалнама қажет болған жағдайда оқу жылында жүзеге асырылады.

Психологиялық-педагогикалық зерттеулерде ерекше білім беру қажеттілігі бар балалардың жоғары білім алуы жоғары оқу орнының қалыптасатын ерекше әлеуметтік-мәдени ортасында жүзеге асырылатынын дәлелдеді. Ерекше білім беру қажеттілігі бар оқушыларды оқытудың ерекшеліктері және оларды нақты қабылдау[15].

Нәтижелер және оны талқылау. Жалпы білім беру мектебіндегі арнайы педагогтің кәсіби жұмысын анықтау мақсатымен зерттеулер жүргізілді. Зерттеу Алматы қаласындағы жалпы білім беру мектептерінде жүргізілді. Жүргізілген зерттеулер теориялық бөлімдегі мәліметтерге, яғни арнайы педагогтың кәсіби қызметіне арналған ережеге сүйене отырып өткізілді. *Әдістердің жүргізілуі және оның нәтижелері*

Зерттеу жұмысы барысында арнайы педагог маманмен әңгімелесу әдісі арқылы жалпы қызметі жайында қызметінің жүру барысы туралы келесідей сұрақтар тізімі қойылды және олардың жауабы төмендегідей болды:

Кесте 1. Арнайы педагог маманға жүргізілген әңгімелесу әдісі

Сіз өз біліміңізді қалай жетілдіресіз?	1. Ғаламтор көздері арқылы, – деп жауап бергендер-30% Арнайы курстарға бару арқылы, жауап бергендер-35% Арнайы акпараттар көздерінен жауап бергендер-25% Тәжірибе алмасу арқылы, яғни тәжірибелі мамандардың өткізілетін семинар, тренингтерге қатысу арқылы дегендер –10%
Өз жұмысыңызға байланысты қандай білім жеткіліксіз деп ойлайсыз?	2. Жеке балалармен жүргізілетін түзету жұмыстарында білімді толықтырғым келеді - 55% Топтық жұмыстарда және жоғарғы сыныптарға қатысты білімді тереңдеткім келеді деп жауап бергендер- 45%
Сіздің жұмыс жоспарыңызды кім бекітеді?	3. Директор-80% Директордың оқу-ісі жөніндегі орынбасары - 20%
Жеке баламен жұмыс жүргізуге дайындыққа қанша уақыт кетеді?	4. 1 кун деген жауаптар- 40 % Алдын ала 1 аптаның жоспарын дайындаймын- 28% Әрқалай, сабақ түрлеріне байланысты - 32%
Сізге мазмұндық тапсырмаларды кім қояды?	5. Арнайы педагог барлық жұмыс бағыттары, қандай сұрақтарды шешуге міндетті екені туралы нақты стандартта көрсетілген, бірақ соған орай жылдың басы мен аяғында жасалатын диагностикалық бағыттың нәтижелеріне қарай жұмыстың мазмұнын өзіміз құрамыз дегендер- 60% Әкімшілік кеңес кезінде келесі жылға мысалы ағартушылық жұмысқа байланысты ұсыныстарды ескере отырып құрылады деген жауап- 40% ды құрады.
6. Балалармен жұмыс жүргізу барысында қиындықтарға тап боласыз ба?	6. Жоқ -50% , иа- 30% , кейде-20%
7. Ұжымның ортасында беделіңіз қандай?	7. Өте жоғары деп ойлаймын дегендер-70%, орташа дегендер-30%
8. Сізден әдетте, кеңес алатын қандай мамандар?	8. Жас мамандар-60% , ұжымға жаңадан келген мамандар-20% , тәрбиешілер-20%
9. Сіз қанша баламен жеке жұмыс жасайсыз?	9. Әрқалай, кейде-20-30 дегендер-55%, 2 психологпен бірлесе отырып -40 баламен дегендер-45%.
10. Сіздің кабинетіңіз жаңа технологиялармен жабдықталған ба?	10. Орташа -35% , толықтай емес, кемшіліктер әлі де болса бар дегендер-65%

Сонымен қатар жалпы білім беру мектебіндегі арнайы педагогтің кәсіби жұмысына мектеп мұғалімдеріменде анкета арқылы жұмысымызды толықтырдық. Олардың жауаптары бойынша төмендегідей жауаптарды алдық.

– Сіз осы мектептегі арнайы педагог маманның көмегіне жүгіндіңіз бе деген сұраққа жауап 60%-40% болды, біріншілері «иә» деген жауапты таңдауда көбінесе жас мұғалімдер көзге түсті, екіншілері, тәжірибелі мамандар, яғни тәжірибесі бар тәрбиешілер «жоқ» деген шешімге келді.

– Екінші сұрақ сіз арнайы педагог қызметін қалай түсінесіз дегенде көпшілік мұғалімдердің 35% қателесті, 65% дұрыс жауапты көрсетті.

Келесі сұрақта арнайы педагог жұмыс бағыттарын таңданыз дегенде мұғалімдер мына нұсқаулықтарды белгіледі:

- Психологиялық кеңес беру;
- Психодиагностикалық;
- Дамытушылық;
- Психологиялық ағарту;
- Психокоррекциялық.

Келесі сұрақ арнайы педагог маманның

жұмысының қиыншылығын атауда, мұғалімдер ата-аналардың түсінбеушілігі мен оқушылардың бойындағы ауытқулардың күрделілігіне байланысты деп жауап берді.

– Сіздің ойыңызша, жалпы білім беретін мектепке арнайы педагог қажет пе деген сұраққа барлығы « иә» деген жауапты таңдады.

– Арнайы педагогпен қаншалықты бірлесіп жұмыс жасайсыз деген сұраққа, сұхбаткерлердің 82% қанағаттанарлықтай жауап берсе, ал 18% бірлесіп жұмыс жасауда төмен деңгейді көрсетті.

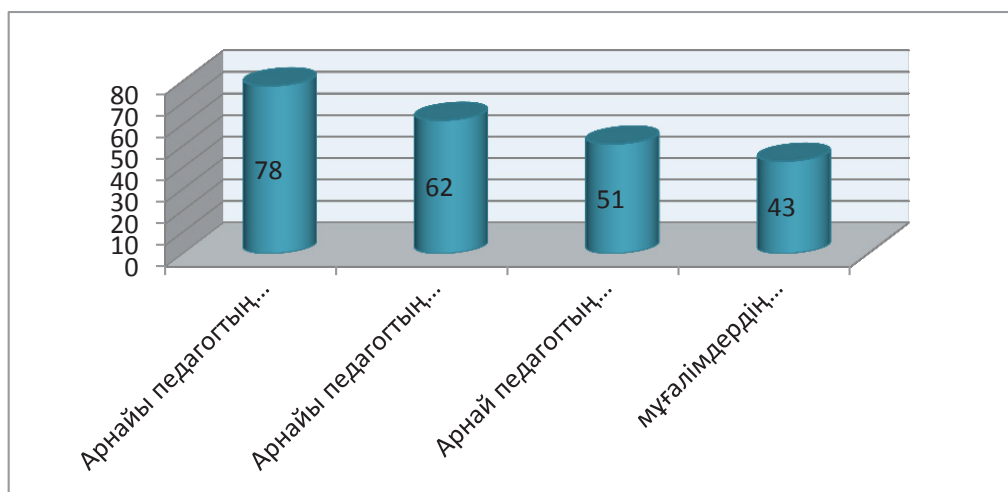
– Сіздің пікіріңізше, қанша баламен жұмыс жүргізгені дұрыс деген сауалға мұғалімдердің көпшілік қатары бір маман 20 оқушымен жұмыс жасағанын жөн көрді.

– Сіз арнайы педагогтың тренингтеріне жиі қатысасыз ба, деген сұраққа иә-70% , жоқ-30% деген жауаптар алдық.

– Сіздің арнайы педагог жұмысына көңіліңіз толады ма деген сұраққа 75 % -иә , 25% -әлі де кемшіліктер бар екенін атап көрсетті.

– Соңғы сұрақта мектепте арнайы маман педагог орнын баса алатын кім дегенде сұхбаткерлердің көбісі әр маманның қызметі әр түрлі болғандықтан оның орнын ешкім басу мүмкін емес деген шешімге келді.

Мұғалімдерге жүргізген анкетмизды қорытындылай отырып, мұғалімдер қатары арнайы педагог қызметі туралы жалпы мағлұматтардың болуы, пікірлері оң нәтижелер берді, яғни өзара қарым-қатынасы, оқушылардың оқу үрдісіне, оқушылармен, мұғалімдермен жақсы қарым-қатынас орнатуға, көмектесуге оңтайлы әсер етуде бірлесіп жұмыс істейтініне көзіміз жетті.

Сурет 1. Арнайы педагог маманның жұмысы туралы пікірлерді білу мақсатында мектеп мұғалімдермен жүргізілген әңгімелесу әдісінің нәтижесі

Бұл жерде көріп тұрғанымыздай жалпы білім беретін мектеп мұғалімдерінің арнайы педагогтың жұмысы туралы пікірлерін біліп, өз ойларын білдірді.

Арнайы педагогтың жұмысын бағалау бойынша 78%, арнайы педагогтың тренингтеріне қатысу 62%, арнайы педагогтың кеңесіне жүгіну 51%, мектеп мұғалімнің инклюзивті білім беруді меңгеру 43%, осылайша жауаптарды алдық.

Қорытынды. Арнайы білім беру мұғалімі – жан дүниесі ерекше, адамгершілігі мол, жанашыр, белсенді, іскер, кәсіби қызметінің табысты нәтижесіне сенімді, мейірімді,

әдепті маман. Коррекциялық білім беру мұғалімінің кәсіби көзқарасы әлеуметтік және рухани өмірде болып жатқан және ерекше қажеттіліктері бар адамдардың қоғам өміріндегі орны мен рөліне әсер ететін процестерді түсіну және жеке бағалау нәтижесі болып табылады.

Қазіргі кезде жалпы білім беру процесінің сапалық жағынан басқа парадигмасына көшуге байланысты ерекше білім беру қажеттілігі бар балалармен жұмыс істейтін жалпы білім беру мекемесі маманы – арнайы педагог мұғалімнің кәсіби қызметінің мазмұндық бөлігі де өзгерістерге ұшырауда.

Денсаулығында ақауы бар балалардың білім алу қажеттіліктерін анықтап, жалпы білім мекемесінде оларды оқыту және тәрбиелеу үшін баланың бойындағы ақаулықтың алдын алу. Бастауыш сыныптан бастап балалармен арнайы ерте дамыту жұмыстарын жүргізу. Бала ерте жаста және мектепке дейінгі кезеңде ұзақ мерзімді мамандандырылған көмек алған жағдайларды қоса алғанда ұзақ мерзімді байқау мен мамандандырылған көмекті талап етеді. Осылайша, біз балалардың білім

беруде арнайы педагог маманның кәсіби ерекшеліктерін байқадық. Олардың даму мәселесін арнайы мамандар оқушылармен жұмыс жүргізе алады, мысалы, логопед, дефектолог, тьютор басқалары үшін оны шешу үшін бірқатар мамандардың көмекті қажет етеді. Дене және зердесі бұзылған жеңіл түрдегі балаларды оқыту мен тәрбиелеу, оларды өмірге бейімдеу бүгінгі күнде арнайы педагог маманның басты мақсаттарының бірі болып отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- [1] Методическая разработка «Модель личности педагога в коррекционной школе» <http://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/> [Электрондық ресурс]: (өтінім берілген күні 12.05.2022).
- [2] Кошжанова Г.А. Болашақ дефектологтың имиджін қалыптастырудың педагогикалық техникасы // Абай атындағы ҚазҰПУ, Хабаршысы «Педагогика» сериясы: – Алматы, 2018. – №2(58). – Б.150-154. URL: kaznpu.kz/docs/vestnik/seriya...nauki/2_58_2018.pdf [Электрондық ресурс]: (өтінім берілген күні 12.05.2022).
- [3] Коробейников, И. А. Нарушения развития и социальная адаптация Текст. / И.А. Коробейников. – М. : ПЕРСЭ, 2017. – С.192. [Электрондық ресурс]: URL: iknigi.net...korobeunikov...narusheniya...i...adaptsiya (өтінім берілген күні 12.05.2022).
- [4] Левченко И.Ю. «Патопсихология: Теория и практика». – М., 2020. [Электрондық ресурс]: URL: bookap.info...levchenko_patopsihologiya_teoriya_i... (өтінім берілген күні 12.05.2022)
- [5] Малофеев, Н. Н. Интегрированное обучение: ситуация России XXI века Текст. / Н. Н. Малофеев // Специальное образование. – 2021. – №5. – С. 8-13. [Электрондық ресурс]: URL: znanio.ru/Библиотека...modeli-integririvannogo... (өтінім берілген күні 12.05.2022).
- [6] Назарова Н. М. Факторы и тенденции развития профессиональной подготовки кадров для системы специального образования в вузах Российской Федерации Текст. / Н.М. Назарова // Специальное образование. – 2018. – № 11. – С. 5-11. [Электрондық ресурс]: URL: academia-moscow.ru...fragments/fragment_23205.pdf (өтінім берілген күні 12.05.2022).
- [7] Яковлев, Е. В. Педагогическая концепция: методологические аспекты построения Текст. / Е.В. Яковлев, Н. О. Яковлева. – М., 2020. – С. 239. [Электрондық ресурс]: URL: journal.rbiu.ru/books/13/564/ (өтінім берілген күні 12.05.2022).
- [8] Пискунова, Е. В. Исследование социокультурной обусловленности изменения деятельности учителя современной школы Текст. : науч.-метод. матер. / Е. В. Пискунова. – СПб. : Книжный дом, 2008. – С. 296. [Электрондық ресурс]: URL: lib.herzen.spb.ru/text/piskynova_5_12_123_134.pdf (өтінім берілген күні 12.05.2022).
- [9] Мовкебаева З.А. Вопросы подготовки педагогических кадров в Республике Казахстан к работе в условиях инклюзивного образования. // Вестник КазНПУ им. Абая (Серия «Педагогика и психология»). – 2013. – № 2 (15). – С. 6-11. [Электрондық ресурс]: URL: <https://doi.org/10.52512/2306-5079-2021-85-1-47-55> (өтінім берілген күні 12.05.2022).
- [10] Малофеев Н. Н. Современное состояние коррекционной педагогики Текст. / Н.Н. Малофеев // Дефектология. – 2018. – № 1. – С. 3-10. [Электрондық ресурс]: URL: <https://alldef.ru...1/sovremennoe...korekcionnoj-pedagogiki> (өтінім берілген күні 12.05.2022).
- [11] Кукушкина О.И. Коррекционная (специальная) педагогика: развитие традиций Текст. / О. И. Кукушкина // Специальное образование. – 2019. – №5. – С. 13-18. [Электрондық ресурс]: URL: <https://cyberleninka.ru> (өтінім берілген күні 12.05.2022).
- [12] Шипицына Л.М. «Необучаемый ребенок» в семье и обществе. Социализация детей с нарушениями интеллекта. – СПб. : Дидактика Плюс, 2021. – С. 496 . [Электрондық ресурс]: URL: https://pedlib.ru/Books/5/0074/5_0074-1.shtml (өтінім берілген күні 12.05.2022).

[13] Шматко Н.Д. Дети с отклонениями в развитии. – М.: Алгоритм-Книга, 2001. – С.127. [Электрондык ресурс]: URL: medpublishing.ru (өтінім берілген күні 12.05.2022).

[14] Сулейменова Р.А. Инклюзивное образование в РК: анализ ситуации и практические шаги [текст] Р.А.Сулейменова //Открытая школа. – 2014. – №4(135). – С.13. [Электрондык ресурс]: URL: kaznpu.kz>docs/novosti/2_sul_rus.pdf (өтінім берілген күні 12.05.2022).

[15] Movkebaeva Z., Kabdyrova A., Duzelbayeva A., Denissova I., Tynybayeva L. «Students attitude towards co-education with disabled people in higher education institutions» Journal of Entrepreneurship Education.– 2017. – Vol.20. – Iss. 3. – P. 11 (United States) Scopus [Электрондык ресурс]: URL: abacademies.org>articles... attitude...disabled...20-3...(өтінім берілген күні 12.05.2022).

References:

[1] Metodicheskaya razrabotka «Model lichnosti pedagoga v korrktsionnoi shkole» <http://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/>.

[2] Koshjanova G.A. Bolashaq defektologtyń imjini qalyptastyrdyń pedagogikalyq tehnikasy // Abai atyndaǵy Qazapú, Habarshysy «Pedagogika» seriasy: - Almaty, 2018. - №2(58). –B.150-154.

[3] Korobejnikov, I. A. Narusheniya razvitiya social'naya adaptatsiya Tekst. / I. A. Korobejnikov. — M. : PERSE, 2017. – 192 s.

[4] Levchenko I.YU. «Patopsihologiya: Teoriya i praktika». – M., 2020.

[5] Malofeev, N. N. Integrirovannoe obuchenie: situatsiya Rossii XXI veka Tekst. / N. N. Malofeev // Special'noe obrazovanie. – 2021. – №5. – S. 8-13.

[6] Nazarova N. M. Faktory i tendentsii razvitiya professional'noj podgotovki kadrov dlya sistemy special'nogo obrazovaniya v vuzah Rossijskoj Federatsii Tekst. / N. M. Nazarova // Special'noe obrazovanie. — 2018. – № 11. – S. 5-11.

[7] Yakovlev E.V. Pedagogicheskaya koncepciya: metodologicheskie aspekty postroeniya Tekst. / E.V. Yakovlev, N.O. Yakovleva. – M., 2020. – 239 s.

[8] Piskunova, E.V. Issledovanie sociokul'turnoj obuslovlennosti izmeneniya deyatel'nosti uchitelya sovremennoj shkoly Tekst. : nauch.-metod. mater. / E.V. Piskunova. – SPb. : Knizhnyj dom, 2008. – 296 s.

[9] Movkebaeva Z.A. Voprosy podgotovki pedagogicheskikh kadrov v Respublike Kazahstan k rabote v usloviyah inklyuzivnogo obrazovaniya. // Vesnik Kaz NPU im Abaya (Seriya «Pedagogika i psihologiya»). – 2013. – № 2 (15). – S. 6-11.

[10] Malofeev H.N. Sovremennoe sostoyanie korrktsionnoj pedagogiki Tekst. / H.N. Malofeev // Defektologiya. – 2018. – № 1. – S. 3-10.

[11] Kukushkina O. I. Korrktsionnaya (special'naya) pedagogika: razvitie traditsij Tekst. / O.I. Kukushkina // Special'noe obrazovanie. – 2019. – №5. – S. 13-18.

[12] Shipicyna L.M. «Neobuchaemyj rebenok» v sem'e i obshchestve. Socializatsiya detej s narusheniyami intellekta. – SPb. : Didaktika Plyus, 2002. – 496 s.

[13] Shmatko N.D. Deti s otkloneniyami v razviti. – M.: Algoritm-Kniga, 2021. – 127 s.

[14] Sulejmenova R.A. Inklyuzivnoe obrazovanie v RK: analiz situatsii i praktichesie shagi [teks] R.A.Sulejmenova //Otkrytaya shkola. – 2014. – №4(135). –S.13.

[15] Movkebaeva Z., Kabdyrova A., Duzelbayeva A., Denissova I., Tynybayeva L. «Students attitude towards co-education with disabled people in higher education institutions» Journal of Entrepreneurship Education.– 2017. – Vol.20. – Iss. 3. – P. 11 (United States) Scopus

Н.К. МАДИЯРОВ, Э.А. ТУРСЫНКУЛОВА*, А.Н. КӨКЕШ

*М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті
(Шымкент, Қазақстан)
madnur69@mail.ru, etursynkulova@mail.ru*

БОЛАШАҚ МАТЕМАТИКА МҰҒАЛІМДЕРІН ДАЯРЛАУ ҮДЕРІСІНДЕГІ МЕКТЕП ПЕН ЖОО-ДАҒЫ ГЕОМЕТРИЯЛЫҚ САЛУ ЕСЕПТЕРІ МАЗМҰНЫНЫҢ САБАҚТАСТЫҒЫ

Аңдатпа

Қазіргі уақытта орта мектептегі оқу үдерісін заман талаптарына сай жаңартылған білім беру мазмұнына сәйкес ұйымдастыру – мектептегі білім берудің әдістемелік жүйесіне, әр оқушыға қажет геометриялық білім беруге жаңа міндеттер қояды. Ол мектептегі геометриялық білім берудің мазмұнына бағдарлануы, геометрия курсының оқытудың сабақтастығы мен үздіксіздігі қағидатын іске асыруы тиіс. Оқушылардың геометрия курсының жан-жақты меңгеруі мектеп математика мұғалімінің геометриялық және әдістемелік дайындық дәрежесіне байланысты.

Мақалада педагогикалық ЖОО мен мектептегі геометриялық салу есептерін оқытудың сабақтастығы мәселесі қарастырылады. Мектеп пен педагогикалық ЖОО-да оқытылатын геометриялық салу есептерінің тақырыптары зерттеліп, олардың ерекшеліктері анықталды. Орта мектептегі геометриялық салу есептерінің рөлі мен маңызы, педагогикалық ЖОО мен мектептегі «Геометриялық салу есептерін» оқытудағы сабақтастықты мазмұнды және процессуалды дамыту жолдары, оларды жүзеге асыру функциялары сипатталған. Зерттеу жұмысын жүргізу кезінде геометриялық салу есептерінің мазмұнына педагогикалық талдау, бақылау, сауалнама, педагогикалық эксперимент әдістері қолданылды. Зерттеулер нәтижесінде Мектеп пен ЖОО-ғы геометриялық салу есептерінің мазмұнына өзара сабақтастықты жүзеге асыру бойынша түзету эксперименті жүргізілді.

Кілт сөздер: геометриялық білім беру, геометриялық салу есептері, білім беру мазмұнын жаңарту, мектеп пен педагогикалық жоғарғы оқу орнындағы сабақтастық, білім бері бағдарламасы, кәсіби-бағыттылық.

Н.К. МАДИЯРОВ, Э.А. ТУРСЫНКУЛОВА*, А.Н. КӨКЕШ

*Южно-Казахстанский университет им. М.Ауезова (Шымкент, Казахстан)
madnur69@mail.ru, etursynkulova@mail.ru*

ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ СОДЕРЖАНИЯ ГЕОМЕТРИЧЕСКИХ ЗАДАЧ НА ПОСТРОЕНИЕ В ШКОЛЕ И ВУЗЕ В ПРОЦЕССЕ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МАТЕМАТИКИ

Аннотация

В настоящее время организация учебного процесса в высшей школе по обновленному содержанию образования в соответствии с требованиями времени - ставит новые задачи перед методической системой школьного образования, необходимым каждому учащемуся геометрическому образованию. Она должна быть ориентирована на содержание геометрического образования в школе, реализацию принципа преемственности и преемственности преподавания курса геометрии. Полнота усвоения учащимися курса геометрии зависит от степени геометрической и методической подготовки школьного учителя математики.

В статье рассматривается проблема преемственности преподавания задач геометрического построения в педагогическом вузе и школе. Были изучены темы задач геометрического построения, изучаемые в школах и педагогических вузах, и определены их особенности. Показаны роль и значение задач геометрического построения в общеобразовательной школе, пути содержательной и методической разработки преемственности в обучении «Задачи геометрического построения» в педагогическом вузе и школе, функции их реализации. В ходе исследовательской работы к содержанию задач геометрического построения применялись методы педагогического анализа, наблюдения, опроса, педагогического эксперимента. В результате исследования был проведен коррекционный эксперимент по реализации взаимной преемственности в содержании задач на геометрическое построение в школе и вузе.

Ключевые слова: геометрическое образование, задачи геометрического построения, обновление содержания образования, преемственность в школе и педагогическом вузе, образовательная программа, профессиональная направленность.

N.K. MADIYAROV, E.A. TURSINKULOVA*, A.N. KOKESH

*M. Auezov South-Kazakhstan University, (Shymkent, Kazakhstan)
madnur69@mail.ru, etursinkulova@mail.ru*

TRAINING OF THE CONTENT OF GEOMETRIC CONSTRUCTION CALCULATIONS IN SCHOOL AND UNIVERSITY IN THE PROCESS OF TRAINING FUTURE MATHEMATICS TEACHERS

Abstract

At the present stage, the organization of the educational process in secondary school on the updated content of education in accordance with modern requirements also sets new tasks for the methodological system of school education, giving each student the necessary geometric knowledge. This should be focused on the content of school geometric education, the implementation of the principle of continuity and continuity of teaching the geometry course. The comprehensive mastery of the geometry course by students depends on the degree of geometric and methodological training of the school mathematics teacher.

The article discusses the problem of continuity of teaching geometric construction problems in pedagogical universities and schools. The topics of geometric construction problems studied at schools and pedagogical universities were studied and the features were identified. The role and importance of geometric construction problems in high school, the ways of substantive and procedural development of continuity in teaching “geometric construction problems” in pedagogical universities and schools, the functions of their implementation are shown. When conducting research work, methods of pedagogical analysis, Control, Survey, pedagogical experiment were used in the content of geometric construction problems. As a result of the research, a corrective experiment was carried out to implement mutual continuity in the content of geometric construction problems in schools and universities.

Keywords: geometric education, geometric construction problems, updating the content of Education, continuity in the school and Pedagogical University, educational program, professional orientation.

Кіріспе. Бүгінгі таңда білім беруді модернизациялаудағы парадигманың негігі мәселелері саясаттағы және әлемдік кеңістіктің басқа салаларындағы серпінді өзгерістер талаптарына жауап бере алатын білім құрылымдарын біріктірудің тиімді жолдарын іздеу болады. Қазіргі білім берудің мәнін түсінуде педагогикалық ЖОО мен

мектеп арасындағы сабақтастықты орнату, оны оқыту, тәрбиелеу және тұлғаны кәсіби бағдарлау үдерісінде жаңарту, ізгілендіру қазіргі заманның өзекті мәселелерінің бірі болып табылады.

Білім беру жүйесі әр уақытта төрт элементтің бірлігімен, өзара байланыстылығымен сипатталатыны белгілі, олар:

білім мақсаты, білім алушылардың құрамы, **білім мазмұны, оқу әдістері немесе не үшін?, кімді?, неге? және қалай оқыту керек?** – деген сұрақтардың жауаптары. Осылардың ішінен – **білім мазмұнына** байланысты сұрақ негізгі, одан кейін оқыту әдістемесі туындайды.

Білім беру жүйесін дамыту және оның мазмұнын модернизациялау – бұл белгілі бір білім мен іскерлік дағдыларды игеру ғана емес, сонымен қатар білім алушылардың жеке басын және өмірде кездесетін маңызды мәселелерді тиімді шешу қабілетін дамыту. Жеке тұлғаны қалыптастыру үдерісінде қоғамдағы және әртүрлі ортадағы өзін-өзі анықтауына және әлеуметтенуіне, өзіндік орнын табуға мүмкіндік беретін білім, тәжірибе және әртүрлі қабілеттерді меңгертуге бағытталған.

Қазіргі заманғы талаптарға сәйкес оқыту өткендегінің, қазіргінің, келешектегінің арасындағы сабақтастықты анықтауға негізделген. Сондықтан да оқудағы сабақтастық өткендегі оқудың мазмұнында тиімдісін сақтай отырып, оқу-тәрбие үдерісінде келешекті айқындау туралы қажетті материалдарды енгізуді көздейді. Оқу мазмұнындағы сабақтастық оқыған білімге сүйене отырып, оқу материалдары қазіргі таңдағы жүйеге сай іріктеліп алынған болу керек. Оқу мазмұнындағы сабақтастық сәтті жүзеге асырылса, сабақтастық байланыстарды орнататынын, жаңа мен ескі білімдердің өзара байланыстарына жол ашады. Оқудағы сабақтастықтың бұзылуы уақыт шығынына әкеледі, жаңа ұғымдарды қалыптастыруда қиындықтарға соқтырады. Демек, оқу мазмұнындағы сабақтастық сәйкес пән бойынша оқу-бағдарламалық құжаттарды, оқулықтарды, оқу құралдарын, дидактикалық материалдарды түзету мен жетілдіруге мүмкіндік береді. Оқу мазмұнындағы сабақтастықты жүзеге асыруда негізінен – оқу жоспарлары мен бағдарламаларды жасау. Бұл міндет тек жоғары білікті, кәсіби, бәсекеге қабілетті математика мұғалімдеріне жүктеледі.

Егер зерттеу мазмұнындағы сабақтастық сәтті жүзеге асырылса, сабақтастық байла-

ныстар жасайды, жаңа және ескі білімдердің өзара байланысына жол ашады. Оқытудағы үздіксіздіктің бұзылуы уақытты жоғалтуға және жаңа ұғымдарды қалыптастырудағы қиындықтарға әкеледі. Осылайша, зерттеу мазмұнындағы сабақтастық білім беру бағдарламасының құжаттамасын, оқулықтарды, оқу құралдарын және тиісті тақырып бойынша дидактикалық материалдарды түзетуге және жетілдіруге мүмкіндік береді. Педагогикалық мазмұндағы сабақтастықты жүзеге асыру кезінде бастысы – білім беру жоспарлары мен бағдарламаларын құру. Бұл міндет тек жоғары білікті, кәсіби және бәсекеге қабілетті математика мұғалімдеріне жүктеледі.

Математиканы оқыту әдістемесі (немесе оқыту және тәрбиелеу теориясы мен әдістемесі) өз алдына зерттеу нысаны мен пәні, әдіснамалық негіздемесі және зерттеу әдістері бар ғылым ретінде қалыптасқан. Математиканы оқыту әдістемесі ғылымының зерттеу нысаны – математикалық білім беру және оның негізінде тәрбиелеу мен дамыту. Ол мектепке дейінгі дайындықтан бастап – бастауыш мектеп – негізгі мектеп – орта мектеп – арнаулы орта оқу орындары (колледж, лицей) – жоғары оқу орындары - жоғары оқу орнынан кейінгі математикалық білім беруді түгел қамтиды [1]. Білім берудің жаңа парадигмасы жағдайында әдістемелік мәселелерді шешу мектеп математика мұғалімі мен ЖОО оқытушысының күнделікті және өмір бойы айналысатын кәсіптік қызметіне айналды. Сондықтан мұғалімдердің әдістемелік дайындығына ерекше назар аударылуы тиіс.

Мектеп математикасы мұғалімінің әдістемелік дайындық дәрежесі көптеген күрделі мәселелерді шешумен байланысты. Біріншіден, бұл болашақ мұғалімнің жоғары оқу орындарында математиканы оқыту әдістемесі пәнінен алған білім, білік және дағдыларына байланысты.

Зерттеудің өзектілігі. ЖОО-ға оқуға түскен, бірінші курс білім алушылардың көпшілігінің базалық білім деңгейлерінің төмендігі, геометриялық салу есептерін оқу барысында үлкен қиындықтарға кездесіп,

нашар меңгеретіндігін, тіпті салу есептерін шығаруды білмейтін білім алушылардың да кездесетіндігі анықталып отыр. Мұндай келеңсіздіктердің себептері төмендегідей болатындығына көз жеткізілді:

- геометриялық салу есептерін оқыту әдістемесі мектепте әлі толық шешілмегендігі;

- геометриялық салу есептерін оқытуға бөлінетін сағаттардың аздығы;

- конструктивті геометрия сабағының қызықсыз, абстрактілі немесе түсініксіз түрде өтуі;

- болашақ мектеп математика мұғалімдеріне ЖОО оқу бағдарламасынан салу есептеріне жеткілікті көңіл бөлінбейтіндігі;

- орта мектептегі алған геометриялық білім мен біліктерінің жеткіліксіздігі (шала меңгеруі); мектеп оқулықтарының әртүрлілігімен, мектепте салу есептерін шешу жүйелі оқытылмайтындығы, бірыңғай көзқарас пен әдістемелік құралдардың жеткіліксіз болуымен байланысты.

Айқындау эксперименті барысында анықталған себептерді талдай отырып, мектеп геометрия курсына салу есептерін оқыту және болашақ математика мұғалімдерін даярлау үдерісінде мынадай қарама-қайшылықтардың бар екендігі анықталды:

- БББ-ның басым бөлігінің мазмұнының болашақ математика мұғалімдерін геометриялық салу есептерін оқытуға теориялық-әдістемелік даярлауға жеткіліксіздігі;

- БББ-лардың пәндік құрылымы мен мазмұнын құруда мектеп геометрия курсы мазмұнымен өзара сабақтастықтың ескерілмеуі;

Мақаланың мақсаты. Болашақ математика мұғалімдерін даярлау пәндерінің құрылымы мен мазмұнын мектеп геометриясы салу есептері мазмұнымен өзара сабақтастықта құрудың ғылыми-әдістемелік негізін ұсыну.

Негізгі бөлім. Қазіргі уақытта мектеп пен ЖОО арасында едәуір алшақтықтар, яғни: білім беру мазмұнында, оқыту әдістемесі мен түрлерінде, білім алушылар мен оқушылардың танымдық іскерліктерінің сабақтастық байланыстарының сақталмауы байқалады.

Мектептегі геометриялық салу есептері курсы педагогикалық ЖОО-ның математика мұғалімдерін даярлау БББ-ның бейіндік және кәсіби пәндер мазмұнына енеді. Білім алушы алған білімді толықтыра отырып, жаңа білімді қабылдайды. Сондықтан, педагогикалық ЖОО-да геометриялық салу есептерінің мазмұны мен әдістері, тәсілдері, терминдері мектеп геометриялық салу есептерінің жалғасы болуы қажет. ЖОО да геометриялық салу есептерін үйренуге қажетті материалдар орта мектепте міндетті түрде оқытылуы керек.

Мектептегі геометриялық салу есептері мазмұны әр оқулықтарда әр түрлі деңгейде оқытылады, бұдан ЖОО келген білім алушылардың геометриялық білім сабақтастығының еріксіз бұзылатындығы шығады. ЖОО оқытушысына меңгерілмеген мазмұнды фундаментальді түрде қайта оқытуға тура келеді, яғни уақыт кетеді. Өз кезегінде ЖОО-ғы геометрия мазмұнының қандай да бір бөлімдері оқылмай қалып, бұдан кейін оқытылатын пәндердің меңгерілуіне кері әсерін тигізеді. Дегенмен, педагогикалық ЖОО-да «элементар математика» мен «математиканы оқыту әдістемесі» пәндері болашақ математика мұғалімдерінің кәсіби құзіреттіліктерінің қалыптасуына тікелей әсер ететін негізгі міндетті пәндер. Сонымен қатар таңдау пәндері оқытылады «Математикалық есептерді шешу практикумы», «Планиметриялық есептерді шығару практикумы», «Стереометриялық есептерді шығару практикумы» пәндері оқытылады. Планиметрия курсының негізгі тарауларының бірі – геометриялық салу есептер. Егер болашақ математика мұғалімдері геометриялық салу есептері тарауын қарастырмаса, онда геометрияның толық тарауларын меңгере алмайды. Болашақ математика мұғалімдерінің дайындықтарын кәсібилендіруде мектеп пен педагогикалық ЖОО-дағы геометриялық салу есептері мазмұнының сабақтастығы маңызды рөл атқарады. «Геометриялық салу есептері» бойынша ЖОО бағдарламаларына жасалған талдау, барлық мектептегі геометриялық салу есептерінің тақырыптарын оқыту үшін қажеттілігін көрсетеді.

Оқушы – объект, білім алушы – субъект; мектепте оқушыларды мұғалім оқытады, ал ЖОО орнында білім алушы оқытушы басшылығымен өзі оқиды; мектептегі математиканы оқыту үдерісі барлығын бірдей оқытуға, ал ЖОО талабы – талаптыны таңдауға бағдарланған [2].

Сабақтастық дегеніміз – пәнді оқытудың әртүрлі сатысында білім алушылардың білімдерінің арасында қажетті байланыстар мен қатынастар орнату болып табылады. Мектеп пен ЖОО арасындағы сабақтастық екі жақты сипатта болады, мектеп пен ЖОО екі жақты кешен, біртұтас жүйе болып табылады. Сабақтастықты қамтамасыз етудің негізі педагогикалық үдерістің кезеңдері арасындағы дәйекті және перспективті байланыстарды орнату болып табылады.

Әдеби шолу. Ғылыми, психологиялық-педагогикалық және оқу әдебиеттерді, білім берудегі сабақтастықтың әртүрлі аспектілерін, проблемасының теориялық негізін, білім, білік пен дағдыларды игерудегі сабақтастықтың рөлі мен сипаттамаларын талдау барысында (Б.Г. Ананьев, А.К. Артемов, Ш.И. Ганелин, М.И. Зайкин, Ю.В. Сидоров және т.б.) зерттеген; білім берудің әртүрлі кезеңдері арасындағы, атап айтқанда орта және ЖОО арасындағы сабақтастықтың мазмұнын (С.М. Годник, В.А. Гусев, В.И. Крупич, Ю.А. Кустов, Г.И. Саранцев және басқалар) зерттелген. Мазмұны және іс-әрекеті аспектілерін А.П. Арынғазин, Г.Х. Нұртаева және Д.М. Нурбаева т.б. еңбектерінде кездеседі.

А.Е. Әбілқасымованың зерттеуінде «заманауи жағдайлар мектепте математикалық білім берудің алдына жаңа міндеттер қояды, яғни әрбір білім алушы математикалық білімнің қажетті деңгейіне жете білуі тиіс. Осыған байланысты педагогикалық жоғары оқу орындарындағы математикалық білім берудің мазмұны математика курстарының үздіксіздігі қағидатын іске асыруға, математиканың бір-бірімен байланысты бөлімдері, оның ішінде әдістемелік пәндерді біріктіруге бағытталуы, бұл болашақта математика мұғалімдерінің кәсіби даярлығының сапасын едәуір арттыруға мүмкіндік береді» [3] – деп атап көрсеткен.

Болашақ мұғалімдерді даярлау және математикалық пәндердің мазмұны проблемалары көптеген отандық және шетелдік зерттеулерде (Г.И. Саранцев, Л.М. Фридман, М.В. Потоцкий, Б.Р. Кастаева, А.Е. Әбілқасимова, А.К. Қағазбаева, О.С. Сатыбалдиев) [4] қарастырылған.

Геометриялық салу есептерін шығарудың теориясы мен әдістемесі көптеген әдіскер математиктердің еңбектерінде (Рахымбек Д., Мадияров Н.К., Кенеш Ә.С., Четверухин Н.Ф., Стражевский А.А., Мисюркеев И.В.) жарық көрген.

Мектеп математикасының негізгі мазмұнын жасаудың теориясы мен әдістемесі, оқушылардың және білім алушылардың өз бетінше ізденімпаздығын жетілдіру (А.Е. Әбілқасимова, Ә.Қағазбаева), оқушылардың әдіснамалық және логикалық білімдерін жетілдіру (Д.Рахымбек, Е.Ж. Смагулов, Қ.Ғ. Қожабаев), математика курсына сабақтастық мәселелері (А.М. Мүбәрақов, Б.Баймұханов) [5], кәсіби іскерлігін қалыптастыру мәселесіне (M. Tatto, M. C. Rodriguez, M. Reckase [6], Tian Lin [7], D. Billings, J. Halstead [8], J. F. Giddens, L. Caputi, B. Rodgers [9]) қазіргі заман әдістеме ғылымының жетістіктері деп бағалауға болады.

Білім берудегі жүйелі қарым-қатынас мәселесі күрделі психологиялық және педагогикалық проблема ретінде қаралуы керек, ал мектептерде геометриядан жаңа бағдарламалар мен оқулықтарға көшірудің табысты болуы оны шешуге байланысты. ЖОО мен мектеп геометриясының түйісу нүктесі, олардағы педагогикалық үдерістер жүйесінің өзара тығыз байланыстылығында. Ол дегеніміз ЖОО-да мектептегі геометрияның мазмұнын ескере отырып оқыту, болашақ математика мұғалімдерінің кәсібилігі мен тәжірибесін жетілдіретін және толықтыратын болса, ал мектепте оқушыларды ЖОО-да оқытуға даярлайтын элементтерді енгізу қажет. Өз кезегінде педагогикалық ЖОО-ғы геометрияны оқыту мазмұны және оны білім алушыларға оқыту, мектептегі оқыту әдістемесіне негізделуі және ол тәжірибе міндетті түрде ескерілуі керек.

Нәтижесінде, геометрияны оқытудағы сабақтастық бірінші курс білім алушылардың мектеп пен университеттегі алған білімдері арасындағы ажырамас байланыстарды қамтамасыз етеді. Оқушылардың бұрын алған білімі мен дағдылары кеңейтіліп, тереңдетіліп, жеке идеялары мен тұжырымдары одан әрі дамуы керек [10]. Сабақтастық геометрияны зерттеудегі ең тез және оң нәтижелермен бірінші кезеңді қамтамасыз етуі керек, бұл тек мазмұнға ғана емес, сонымен қатар оқытудың формалары мен әдістерінің ғылыми сипатына, дәйектілігіне, өзара байланысы мен бірізділігіне бағынуды білдіреді. Сабақтастық қағидатын сақтау геометрияны оқытудың басты әдістемелік талаптардың бірі екенін ұмытпаған жөн.

Бүгінгі таңда білім алушылардың математикалық білім беру сапасын арттырудың негізгі тіректерінің бірі геометрияны оқытудағы сабақтастықты сақтау болып табылады. Мұндағы негізгі ерекшелік – орта мектептің геометриялық салу есептерінің мазмұнымен байланыс, бұл орта мектеп пен ЖОО-ның сабақтастығын жүзеге асыру қажеттігін анықтайды.

Геометрия пәнін оқу кезінде оқушы алдымен қарапайым, содан соң күрделі сызбаны салу кезінде қажетті болатын сызба элементтері арасындағы қатынастарды түсінуге қол жеткізу қажет [11]. Есептерді шешуде берілген фигураға сүйене отырып, берілген шарттарды қанағаттандыратын нақты бір фигураны салу талап етіледі және ол салуды қандай құралдармен орындау қажеттілігі көрсетіледі. Сонымен қатар қарастырылатын фигуралардың барлығы да бір жазықтықта жатыр деп есептеледі. Геометриялық тұжырымдарды жасау барысында геометриялық салу есептерін шығару өте пайдалы. Геометриялық салу есебінің геометриялық білім беруде маңыздылығы жоғары, өйткені салу есептері оқушылардың кеңістіктік елес-тету қиялын қалыптастырады және олардың ойлау қабілеттерін дамытады. Салу есептері оқытылған материалды бе-кітуге және қайталауға мүмкіндік береді. Мектеп геометрия курсына геометриялық салуларды оқыту, екі негізгі функцияны қамтиды:

1. салу есептерін шығару, оқушылардың конструктивтік дағдыларын қалыптастыру;

2. фигуралар мен олардың қасиеттерін қолдануға негізделген геометриялық білімді дамытады.

Жаңартылған білім беру мазмұнындағы геометриялық білім берудің негізгі міндеті мектептердегі геометриялық білімге сүйену, оқушылардың жеке қабілеттері мен икемділігіне сәйкес заманауи және қызықты тәсілмен геометриядан сабақ беру, әр оқушының интеллектуалдылығын, шығармашылық қабілеттерін дамытуға, математиканың қазіргі замандағы алатын орны мен рөлі туралы түсінігін қалыптастыруға бағыттап ұйымдастыру болып табылады. Бұл жағдайда болашақ математика мұғалімдерін дайындауда жауапкершілік мөлшері арта түседі, бұл педагогикалық ЖОО-да математикалық пәндерді оқытуда бірқатар қиындықтар туғызуда, мұндағы негізгі міндет ЖОО-ның болашақ мамандарды кәсіби даярлау үдерісіне жүктеліп отыр. Осыған байланысты болашақ математика мұғалімдері ЖОО-дан жан-жақты, кәсіби бағытта білім алуы керек. Болашақ мамандарды кәсіби білім жинақтаған, жан-жақты дамыған тұлға ретінде дайындау түрлі бағыттар арқылы жүргізіледі: оқу жоспарларының мазмұнын жетілдіру, ғылыми-әдістемелік құралдармен қамтамасыз етуді жүзеге асыру, кәсіби-бағыттылық, оқытушы-педагогтардың біліктілігін көтеру және тағы басқалар.

Болашақ математика мұғалімдерін даярлауда - мектеп пен педагогикалық ЖОО-дағы геометриялық салу есептері мазмұнының өзара сабақтастығын анықтау және оны жүзеге асыру маңызды рөл атқарады. Болашақ математика мұғалімдерін даярлайтын ЖОО – геометриялық салу есептерінің теориялық негіздері мен «мектептегі геометриялық салу есептерін» оқытудың әдістемесімен таныстырады. Қазіргі кезде ЖОО-ларға академиялық еркіндік берілуіне байланысты, әр оқу орны білім беру бағдарламаларын (БББ) өздері даярлайды. Осы БББ-лардың мазмұнында болашақ математика мұғалімдерін геометриялық са-

лу есептерін оқытуға қажетті білімдермен қамтамасыз ететін тақырыптардың болуы маңызды рөл атқарады. Болашақ математика мұғалімдерінің кәсіби-педагогикалық даярлықтарын көрсететін негізгі сипаттамаларының бірі олардың келешекте оқытатын пәндерін терең игеруі болып табылады.

Бұл мәселені тиімді шешу үшін мектеп геометрия курсына геометриялық салу есептерінің тақырыптарын оқытуға қажетті теориялық және әдістемелік білімдер мазмұны сарапталып, болашақ математика мұғалімдерін даярлау БББ мазмұнындағы сабақтастықты сақтап отыру керек. Яғни БББ-ға енетін пәндер мен оның мазмұнын құрастыруда басшылыққа алынатын негізгі индикаторлар мектеп оқу бағдарламасының мазмұнымен сабақтастықта жүзеге асырылуы керек.

Негізгі мектептің қолданыстағы 7 сынып геометрия оқулықтарында [12], [13] оқушылар «негізгі тірек есептерін» салуды үйренеді, берілген бұрышқа тең бұрыш салу; берілген бұрыштың биссектрисасын салу; кесіндіні қақ бөлу; берілген нүкте арқылы берілген түзуге перпендикуляр түзу салу есептері сияқты есептер қарастырылған. Одан кейін біз салу есептерімен «Үш элементі бойынша үшбұрыш салу» параграфында кездесеміз.

8-сыныпта «Төртбұрыштар» тарауының төртінші параграфында «Төртбұрыштарды элементтері бойынша салу», «Шеңберге іштей және сырттай сызылған төртбұрыштар», «Тік бұрышты үшбұрыштарды салу» тақырыбында салу есептері қарастырылады. Ал 9-сыныпта салу есептері «Жазықтықтағы түрлендірулер» тарауында центрлік және өстік симметриялар, бұру және параллель көшіру, қозғалыс және беттестіру, ұқсас түрлендіру тақырыптарында берілген. Г.Н. Солтан және А.Е. Солтан, А.Ж. Жумадиловалардың оқулығында – геометриялық түрлендірулер тарихы, анықтамалар мен гомотетияның қасиеттері және қасиеттерге жеке-жеке берілген салу есептерін шешудің кезеңдері арқылы шығарылған, тапсырмалар деңгейі бойынша қарастырылған [14].

Жалпы білім беретін мектептер үшін геометрия оқулықтарына талдау көрсеткендей, геометриялық салу есептері бөлек тарау ретінде қарастырылған, салу есептерін шығару әдістеріне тереңірек мәлімет берілмеген, тапсырмалардың барлығы С-топта берілген, салу есептерін шығарудың кезеңдері арқылы шығарылып көрсетілмеген, салу есептерінің әр бір әдісіне берілген есептердің шығару жолдары айқындалмаған және оларды қолдану ерекшеліктері қарастырылмаған.

Кесте 1. Мектептегі салу есептерінің мазмұны

Мектептегі салу есептерінің мазмұны		
7-сынып	8-сынып	9-сынып
Қарапайым салу есептері	Төртбұрыштарды элементтері бойынша салу	Центрлік және өстік симметриялар
Үш элементі бойынша үшбұрыш салу	Пропорционал кесінділер	Бұру және параллель көшіру
Салу есептері	Тік бұрышты үшбұрыштарды салу	Қозғалыс және беттестіру
		Ұқсастық түрлендіруі

Қазіргі мектептегі 7-9 геометрия оқулықтарының негізгі мақсаты – оқушыларды жазық фигуралар ұғымдары мен олардың қасиеттерімен таныстыру. Қажетті білімдерді игеру және оны қолдануға үйретуге негізделген есептер жүйесі ұсынылған. Есептердің есеп шығаруға берілген, дәлел-

деуге берілген және салуға берілген түрлері ұсынылады (кесте 1).

Педагогикалық жоғары оқу орындары. Академиялық еркіндік «Білім туралы» заңға түзетулер енгізу ЖОО білім бағдарламаларының жүйелі түрде жаңартылуы мәселесінің шешілуіне жол

ашты, яғни қазір жоғары оқу орындарының «өз еркі өздерінде». Білім беру бағдарламаларының мазмұны жалпы білім беру пәндері, базалық пәндер, кәсіптендіру пәндерінен және олар міндетті компонент пен таңдау компонентінен тұрды.

Академиялық еркіндік жоғары оқу орнының оқу үдерісін өз бетінше ұйым-дастыруына, кафедралардың элективті пән-дердің мазмұнын өз бетінше анықтауына, оқытушылардың оқу пәнін өз әдістемесі бойынша оқытуына, студенттердің өз бейімділігі мен қажеттіліктеріне сай білім алуларына мүмкіндік береді. Таңдау компонентінің толық атауларын жоғары оқу орындары кеңесінің шешімімен және студенттер қалауы бойынша белгіленген пәндерді көрсете отырып, ЖОО-ның өзі жасайды.

М.Әуезов атындағы ОҚУ-дың 6В01510 – «Математика» мамандығы бойынша білім алушыларға арнайы кәсіптендіру пәндерінде «Геометриялық салу есептері» (4 кредит) пәні енгізілді және болашақ математика мұғалімдері білім алуда. Мысалы, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті «Жазақтықтағы және кеңістіктегі геометриялық салулар» пәні (2 кредит) үшінші семестрде, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті «Геометрия» пәні, Тараз мемлекеттік педагогикалық университетінде «Геометрия» оқытылады.

Көріп отырғанымыздай, әр ЖОО-на геометриялық салу есептері әр түрлі мазмұнда оқытады. Болашақ математика мұғалімдерін даярлауға арналған БББ-ның мазмұны, мектеп математика курсының мазмұны мен мақсатына сай өзара сабақтастықта жасалуы керек.

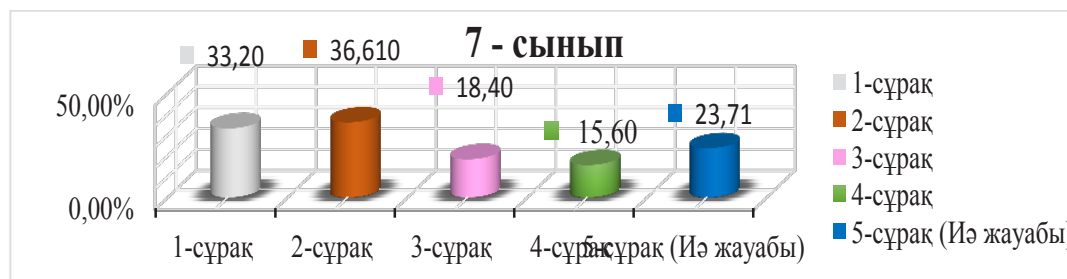
Болашақ математика мұғалімдерін даярлайтын жоғары оқу орындарында геометриялық салу есептері бірінші «Жазықтықтағы геометриялық есептерді шығару практикумы» пәнінде оқытылды, 2021-2022 оқу жылынан бастап жеке таңдау компоненті «Геометриялық салу есептері» енгізілді.

Жоғары оқу орындары Рахымбек Д., Мадияров Н.К. авторлығындағы «Геометриялық салу есептері» [15], Т. Жүнісовтың «Планиметриялық салу есептерін шығару әдістері», И.И. Александровтың «Сборник геометрических задач на построение» және Б.И. Аргунов пен М.Б. Балктың «Жазықтықта орындалатын геометриялық салулар» кітаптарын негізгі оқулық ретінде пайдаланады. Жоғары оқу орындарындағы «Геометриялық салу есептері» мазмұны төмендегідей (кесте 2).

Мектепте осы бөлімдерді толық меңгерген білім алушылар ЖОО-да геометриялық салу есептерін түсініп, білімін жалғастыруға қабілетті болады. Бұл жерде жалпы білім беретін мектептің мақсаты оқушыны жеке тұлға етіп қалыптастыру болса, педагогикалық ЖОО-ның мақсаты терең кәсіптік білім берумен қатар білім алушыларды шығармашылық іс-әрекетке бейімдеу екенін ескерсек мектеп пен ЖОО арасындағы геометриялық салу есептерін оқытудағы сабақтастық мазмұн сабақтастықтығын іске асыруда мынадай қағидаға сүйену керек деп санаймыз:

– қандай да геометриялық мазмұн ЖОО-да қайта құрастыруды талап етпейтіндей жасалуы;

– мектепте оқытылған білімдер ары қарай ЖОО-да кеңейтілген мазмұнда жалғастыруға болатындай етіп берілуі керек.

1-сурет. 7-сынып оқушыларының «салу есептері» тақырыптары бойынша анықталған білім деңгейлері

Кесте 2. ЖОО-дағы геометриялық салу есептердің мазмұны

ЖОО-дағы геометриялық салу есептердің мазмұны	
Циркуль және сызғыш арқылы шығарылатын ГСЕ туралы жалпы мағлұматтар	Алгебралық тәсіл
Конструктивтік геометрия және оның аксиомалары	Формула арқылы берілген кесінді
Салу есептерін шығарудың негізгі кезеңдері	Квадрат теңдеу түбірлермен салу
Қарапайым салу есептері. Негізгі тірек есептер	Салу есептерін инверсия әдімен шығару
Нүктелердің геометриялық орындары	Инверсия және оның қасиеттері
Түзулеу әдісі	Дұрыс көрбұрыштарды салу
Радикалдық өс және радикалдық центр	Инвертті фигураларды салу жолдар
Геометриялық түрлендірулер әдісі	Аполлоний есебі
Қозғалыс және беттестіру	Формула арқылы берілген кесінді
Параллель көшіру әдісі	Гаусс теоремасы
Симметрия әдісі	Циркуль және сызғыш жәрдеммен салынбайтын салу есептер
Бұру әдісі	Бұрыштың трисекциясы туралы есеп
Ұқсас түрлендіру әдісі	Дөңгелектің квадратурасы туралы есеп
Гомотетия	Кубты екі еселеу есебі

Зерттеу әдістері. Эксперименттің айқындау кезеңінде: ғылыми зерттеу жұмыстарын жүргізуде сауалнама мен сұхбат және анкета жүргізу әдістері қолданылды. Түркістан облысы, Шымкент қаласындағы «Т.Тәжібаев атындағы №47 мектеп-гимназиясы» мектебіндегі 7-ші, 8-ші, 9-шы сынып оқушыларына және М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті «Математика» кафедрасының базасында «7М01510 – Математика» білім беру бағдарламасында білім алатын магистранттарға тәжірибелік зерттеу жұмыстары жүргізілді: ЖОО – дағы геометриялық салу есептері мазмұнын анықтау; пәндік күзіреттілікті анықтау.

Тәжірибеге «7М01510 – Математика» мамандығында білім алатын, 2 курстың 126 магистранттары, «Т.Тәжібаев атындағы №47 мектеп-гимназиясы» мектебіндегі 7 сыныптан -175 оқушы, 8 сыныптан-200 оқушы, 9 сынып-176 оқушы, жалпы 551 оқушы қатысты.

Нәтижелер. Айқындаушы эксперимент алдымен оқушылардың геометриялық білімдерінің сапасын, конструктивтік қабілеттілік деңгейін анықтау болды. Осыған байланысты 7-ші, 8-ші, 9-шы сынып оқушыларына салу есептері тақырыбына

теориялық білімдерін тексеру мақсатында сауалнама, жауаптар алынып, оқушылармен әңгіме-кеңес жүргізіліп оларға талдау жасалды. Сауалнама нәтижелері 1-суретте, 2-суретте, 3-суретте диаграмма арқылы берілді. Қатысушылардан алынған сауалнаманы талдау келесі нәтижелерді көрсетті:

а) 7-сынып оқушыларының 33,2 %-ы салу есептері туралы мағлұмат білсе, салу есептерін шығаруда қолданылатын құралдар 36,1%-ы, қарапайым салу есептері 18,4 %-ы, салу есептерін шығарудың кезеңдері 15,6%-ы тақырыптары бойынша белгілі бір білімдері бар екендігін көрсеткенімен, диаграммадан «салу есептері» тақырыбына берілген тапсырмаларды 23,7%-ы ғана шығара алатындығы көрсетті (сурет 1).

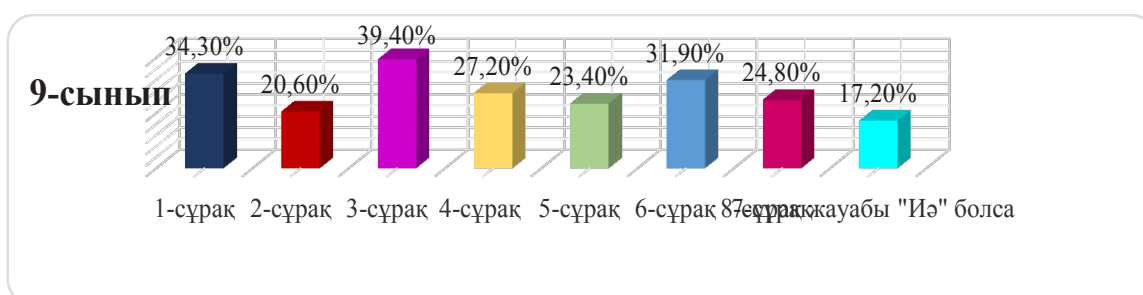
ә) 8-сынып оқушыларының сауалнама нәтижелері: циркуль мен сызғышты салу есептерін шығаруда қолданатынымызды 37,3 %-ы, қарапайым салу есептерін 26,6 %-ы, салу есептерін шығарудың тәсілдерін 9,4 %-ы салу есептерін шығарудың кезеңдерін 18,9%-ы тақырыптарды меңгерсе, ал «салу есептері» тақырыбына берілген тапсырмаларды 21,4%-ы шығару біліктіліктерінің жеткілікті емес екендігін көрсетті (сурет 2).

2-сурет. 8-сынып оқушыларының «салу есептері» тақырыптары бойынша анықталған білім деңгейлері

б) 9-сынып оқушыларының сауалнама 3-сурет нәтижесінен: оқушылардың 18,2%-ы салу есептерін шығара алатындығы, оқушылардың 34,3%-ы қарапайым салу есептері мен салу құралдарын білгенімен,

салу есептерін шешудің кезеңдері мен әдістерін, жазықтықтағы түрлендірулерді, жазықтықтағы түрлендірулердің тәсілдерін білмейтіндігі көрінеді (сурет 3).

3-сурет. 9-сынып оқушыларының «салу есептері» тақырыптары бойынша анықталған білім деңгейлері

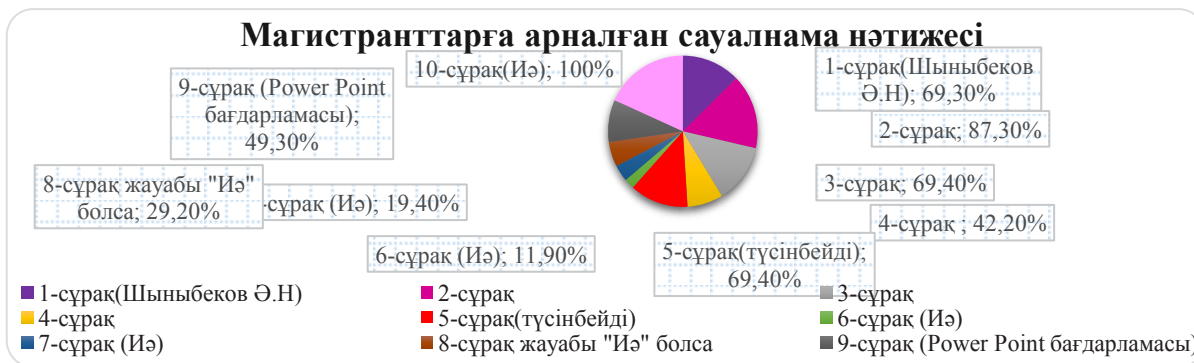
Алынған мәліметтерді көріп отырғанымыздай, 7-9 сынып оқушылардың геометрия пәніне қызығушылық деңгейі төмен. Оның ішінде, салу есебіне қызығушылығы өте төмен, сонымен қатар салу есептерін мектеп оқушыларының шығара алмайтындығын көрсетеді. Сондай-ақ, оқушылардың көпшілігі салу құралдарын білгенімен, салу есептерін шешудің кезеңдері мен әдістерін мүлде білмейтіндігі және салу есептері жиі шығарылмайтығы анықталды.

Айқындаушы эксперименттің екінші кезеңі магистранттардан (мектепте математика мұғалімі болып істеген, жұмыс өтілі бар) әдістемелік дайындық деңгейін анықтау болды. Атап айтқанда, геометриялық салу есептерді шешу қабілетінің қалыптасу деңгейлерін, әдістемелік деңгейлеріне анкеталық сұрақтар берілді, олардың жауабынан

геометриялық салу есептерін шешудегі білім деңгейі анықталды (сурет 4).

Магистранттарға алынған сауалнама қорытындысы бойынша салу есептеріне жеткілікті көңіл бөлінбейтіні, мектеп оқу бағдарламасында салу есептеріне берілген сағат саны аз болуы, оқулықта үлгі ретінде көрсетілген есептердің жоқтығы, салу есептерінің өзі «С» деңгейде берілуі мен салу есептерін ЖОО-да қарастырылмағандығын, салу есептеріне қосымша сабақтар қосылу керек екендігін, білімді жетілдіру орталықтарында математика мұғалімдеріне арналған арнайы курс оқытылса деп қорытындылады.

Талдау. Осылайша, мектеп оқулықтары мен бағдарламаларының мазмұны мен педагогикалық ЖОО-ның оқу бағдарламаларына талдау жасау нәтижесінде мыналар анықталды:

4-сурет. Магистранттар «салу есептері» тақырыптары бойынша анықталған білім деңгейлерінің нәтижесі

– оқушылар конструктивтік геометрия және оның аксиомаларымен танысу керек;

– салу құралдары және олардың аксиомаларын білу керек;

– геометриялық салу есептерін шығаруда нүктелердің геометриялық орны әдісі туралы түсініктемелер мен теориялық мәлімет алу керек;

– мектептегі салу есептерін оқытуда мынадай қағидаттары қолдану керек: бұрын оқылған материалдарды қайталау және тереңдетіп оқыту;

– жоғары оқу орындарындағы салу есептерінің мазмұны терең және мектеп бағдарламасындағы тақырыптарды үйретуге жеткілікті болу қажет.

Мектеп пен ЖОО-ғы оқытылатын геометриялық салу есептері мазмұнының өзара сабақтастығын анықтау керек:

– Мектеп пен ЖОО-дағы геометриялық салу есептерін оқытудағы сабақтастықты қалыптастырудың бірден-бір жолдары ретінде курс мазмұнын білім беру деңгейлеріне сәйкес жетілдіру;

– салу есептерін шығаруда қолданылатын байланыстарды мектеп пен ЖОО-да геометриялық есептер шығаруда үнемі ескерілу керек;

– геометриялық салу есептерін жүйеленде мектеп пәндерінің бөлімдерімен сабақтастық байланысын, әдістемелік пәндермен кіріктірілуін сақтау керек.

Мектеп пен педагогикалық ЖОО-да

«геометриялық салу есептері» мазмұнының сабақтастығын іске асыру үшін мазмұндық байланыс құруы қажет. Бұл байланыс мектеп кезеңінен басталып, ЖОО-да дамытылатын үздіксіз тақырыптар тізбегін құрайды.

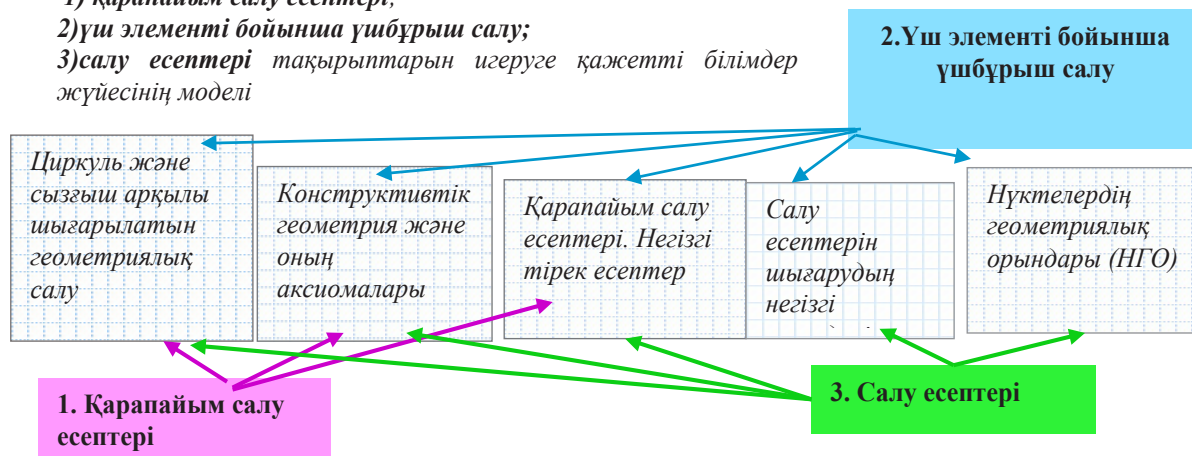
Болашақ математика мұғалімдерін даярлау БББ-сы мазмұны жоғарыдағы ұсынылған модельдер негізінде құрылуы керек.

Қорытынды. Қазақстан мектептерінде жалпы орта білім беруді жаңғырту кезең-кезеңмен іске асырылуда. Осыған байланысты Жоғары және ЖОО-дан кейінгі білім беру бағдарламаларында мектеп бағдарламаларына енген өзгерістер ескеріліп, білім берудің бағдарламалары мазмұндарында сабақтастық сақталуы керек. Жоғары оқу орындарында болашақ мұғалімдерді даярлауда іргелі пәндердің жеке жақтарын ғана емес, оның әдістемелік және логикалық байланыстарын қарастыруды қамтамасыз ету қажет. Осыған байланысты болашақ мұғалімдерді тиісті деңгейде кәсіби-әдістемелік даярлау үшін педагогикалық жоғарғы оқу орындарының оқу бағдарламалары жан-жақты талдауды талап етеді.

Яғни, болашақ математика мұғалімдерін даярлауға арналған БББ-сы құрылымындағы бейімдеу және кәсібилендіру пәндерінің құрылымы мен сазмұны ғылыми-әдістемелік тұрғыдан зерттеліп, мектеп математика курсының мазмұны мен мақсатына сай өзара сабақтастықта жасалуы керек.

7- сынып геометрия оқулығында берілген:

- 1) қарапайым салу есептері;
- 2) үш элементі бойынша үшбұрыш салу;
- 3) салу есептері тақырыптарын игеруге қажетті білімдер жүйесінің моделі

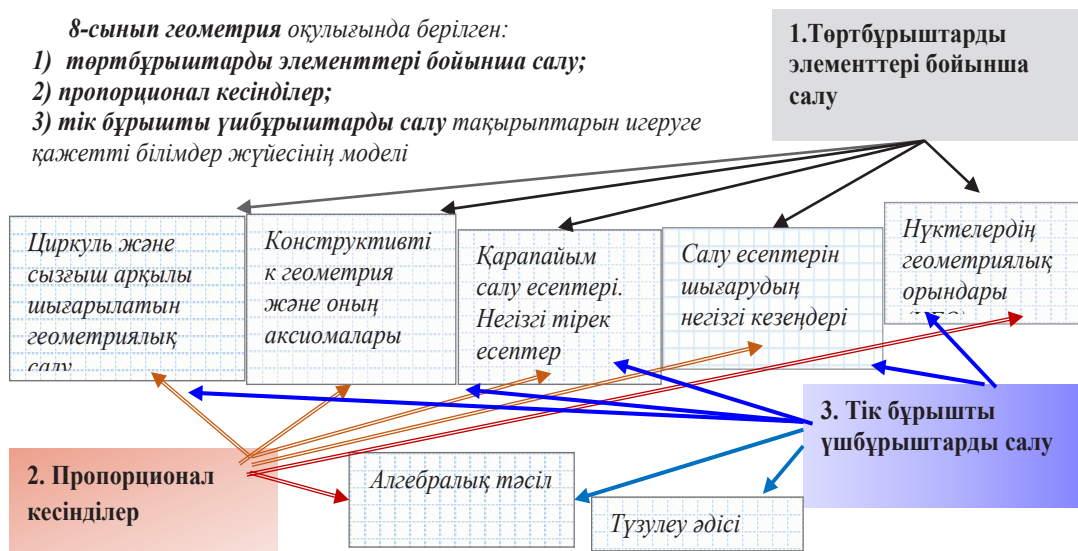

5-сурет. 7-сынып геометриялық салу есептерінің мазмұнын игеруге қажетті білімдер

Мысалы:

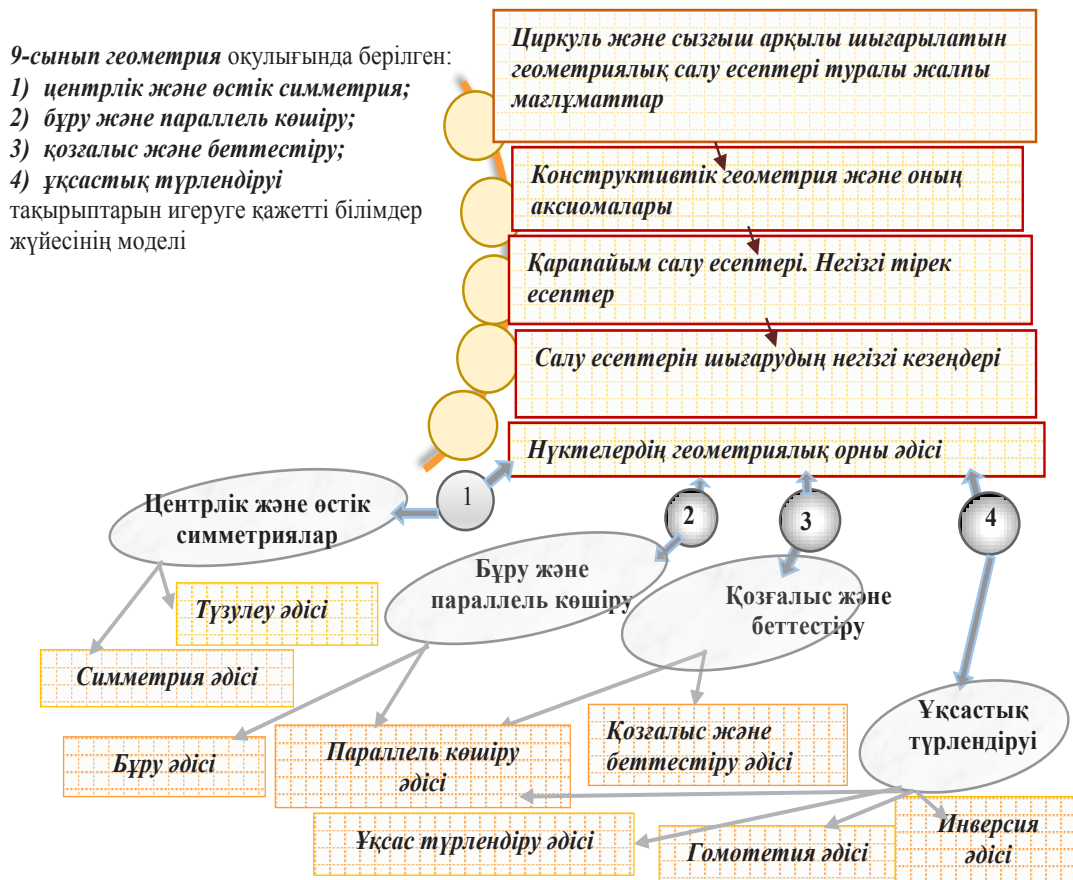
8-сынып геометрия оқулығында берілген:

- 1) төртбұрыштарды элементтері бойынша салу;
- 2) пропорционал кесінділер;
- 3) тік бұрышты үшбұрыштарды салу тақырыптарын игеруге қажетті білімдер жүйесінің моделі

6-сурет. 8-сынып геометриялық салу есептерінің мазмұнын игеруге қажетті білімдер

7-сурет. 9-сынып геометриялық салу есептерінің мазмұнын игеруге қажетті білімдер

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

[1] Абылкасымова А.Е., Қалыбекова Ж.А., Жадраева Л.У., Жоғары оқу орындарында математика курсының кәсіби бағытта оқытудың кейбір аспектілері // Абай атындағы ҚазҰПУ хабаршысы, «Физика-математика ғылымдары» сериясы. – 2022. – №1(77). – б.165-171.

[2] Шуиншина Ш.М., Альпеисов Е.А., Туяков Е.А., Дюсов М.С., Қазақстанның жаратылыстану-математикалық білім саласының дамуы туралы // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы, Педагогика. Психология. Әлеуметтану сериясы. – 2020. – №1(130). – б.139-145.

[3] Джарасова Г.С., Сейтханова А.К., Токжигитова А.Н., Математика мұғалімдерін даярлайтын жоғары білім беру бағдарламаларының мектептерде оқыту сапасына әсері // Абай атындағы ҚазҰПУ хабаршысы, «Педагогика ғылымдары» сериясы. – 2021. - № 4 (72). – б. 133-142.

[4] Гаврилова Е.Н., ЖОО-да математикалық пәндерді оқыту процесін инновациялық бағытта жүйелі-әдістемелік қамтамасыздандыру: дис. ... PhD: 6D010900 // І.Жансүгіров атындағы ЖУ. – Талдықорған, 2021. – 148 б.

[5] Әбілкасымова А.Е., Тоқыбетов Ж.А., Капарова Р.М. Студенттерге – болашақ математика мұғалімдеріне математикалық анализ курсының кәсіби бағдарда оқытудың ерекшеліктері // Абай атындағы ҚазҰПУ-нің ХАБАРШЫСЫ, «Физика-математика ғылымдары» сериясы. – 2016. – №2(54). – б. 30-36.

[6] Tatto M. T., Rodriguez M.C., Reckase M. Early career mathematics teachers: Concepts, methods, and strategies for comparative international research. Teaching and Teacher Education. – 2020. – P. 96. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tate.2020.103118>

[7] Tian L., Wu Y. Classroom choice-making for Chinese master’s students: choice, motivation and learning contexts // Teaching in Higher Education. – 2019. – № 24(7). - P.850-879.

- [8] Billings D., Halstead J. (2019). Teaching in nursing. Oxford: Elsevier.
- [9] Giddens J.F., Caputi L., Rodgers B. Mastering concept-based teaching. Oxford: Elsevier, 2019.
- [10] D.Ilisko, J.Badjanova, S.Ignatjeva, L.Volosnikova, Y.Gavrilova, G.Kozhasheva Comparative analyses of inclusive education in Latvia, Russia, and Kazakhstan // 13th International Technology, Education and Development Conference. - Valencia (Spain) on the 11th, 12th and 13th of March, 2019. – P. 6874-6880.
- [11] Goos M., & Bennison A. Boundary crossing and brokering between disciplines in pre-service mathematics teacher education // Mathematics Education Research Journal. – 2018. – № 30(3). – P.255 – 275.
- [12] Шыныбеков Ә.Н., Шыныбеков Д.Ә., Жұмабаев Р.Н. Геометрия // Алматы: Атамұра, 2019. – 90 с.
- [13] Смирнов В.А., Тұяқов Е.А. Геометрия // Алматы: Мектеп, 2019. – С.72.
- [14] Солтан Г.Н., Солтан А.Е., Жумадилова А.Ж. Геометрия // Кокшетау: Геометрия, 2019. – С.75.
- [15] Рахымбек Д., Мадияров Н.К. Геометриялық салу есептері // Эверо: Алматы, 2015. – С. 80.

References:

- [1] Abilqasymova A.E., Qalybekova J.A., Jadraeva L.U. Jogary oqu oryndarynda matematika kursyn kasibi bagytta oqytudyg keibir aspektleri [Some aspects of professional teaching of mathematics courses in higher educational institutions] // Almaty: Abai atyndagy QazUPU habarshysy, «Fizika-matematika gylymdary» seriasy. – 2022.– №1(77). – b.165-171.
- [2] Shuinina Sh.M., Alpeisov E.A., Tuiakov E.A., Dusov M.S. Qazaqstannyg jaratylystanu-matematikalyq bilim salasynyng damuy turaly [About the development of science and mathematics education in Kazakhstan] // L.N. Gumilev atyndagy Eurazia ulttyq universitetinig Habarshysy, Pedagogika. Psihologia. Aleumettanu seriasy. -2020. - №1(130). – b.139-145.
- [3] Jarasova G.S., Seithanova A.K., Tokjigitova A.N., Matematika mugalimderin dayarlaityn jogary bilim beru bagdarlamalarynyng mektepterde oqytu sapasyna aseri [The effect of higher education programs for training mathematics teachers on the quality of teaching in schools] //Abai atyndagy QazUPU habarshysy, «Pedagogika gylymdary» seriasy. – 2021. - № 4 (72). – b.133-142.
- [4] Gavrilova E.N. (2021) JOO-da matematikalyq panderdi oqytu prosesin innovatsionalyq bagytta juieli-adistemelik qamtamasyzdandyru [Systematic-methodical provision of the teaching process of mathematical subjects in universities in an innovative direction]. I.Jansugirov atyndagy JU. – Taldyqorgan, 2021. - 148 b.
- [5] Abilqasymova A.E., Toqybetov J.A., Kaparova R.M. Studentterge – bolashaq matematika mugalimderine matematikalyq analiz kursyn kasibi bagdarda oqytudyn erekshelikleri [Peculiarities of teaching mathematical analysis course to students - future teachers of mathematics in a professional orientation]. Abai atyndagy QazUPU habarshysy, «Fizika-matematika gylymdary» seriasy. – 2016. - №2 (54) – 30-36 b.
- [6] Tatto M. T., Rodriguez M.C., Reckase M. Early career mathematics teachers: Concepts, methods, and strategies for comparative international research. Teaching and Teacher Education. - 2020. P. 96. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tate.2020.103118>
- [7] Tian L., Wu Y. Classroom choice-making for Chinese master’s students: choice, motivation and learning contexts Teaching in Higher Education. – 2019. – № 24(7). – P.850-879.
- [8] Billings, D., Halstead, J. (2019). Teaching in nursing. Oxford: Elsevier.
- [9] Giddens, J.F., Caputi, L., Rodgers, B. Mastering concept-based teaching. Oxford: Elsevier. 2019.
- [10] D.Ilisko, J.Badjanova, S.Ignatjeva, L.Volosnikova, Y. Gavrilova, G.Kozhasheva Comparative analyses of inclusive education in Latvia, Russia, and Kazakhstan. 13 th International Technology, Education and Development Conference. – Valencia (Spain) on the 11th, 12th and 13th of March. – 2019. – P. 6874-6880.
- [11] Goos M., & Bennison A. Boundary crossing and brokering between disciplines in pre-service mathematics teacher education. Mathematics Education Research Journal. – 2018. - № 30(3). – P.255 – 275.
- [12] Shynybekov A.N., Shynybekov D.A., Jumabaev R.N. [Geometry]. Almaty: Atamura, 2019. – 90 s.
- [13] Smirnov V.A., Tuiyaqov E.A. [Geometry]. Almaty: Mektep, 2019. – 72 s.
- [14] Soltan G.N., Soltan A.E., Jumadilova A.J. [Geometry]. Kokshetau, 2019. – 75 s.
- [15] Rahymbek D., Madiyarov N.K. Geometriyalyk salu esepтери [Geometric construction problems] // Evero: Almaty, 2018. – 80s.

Ә.А. БАЗАРБАЕВА¹, Ш.М. МАЙГЕЛЬДИЕВА¹, Т.Н. ЖҮНДІБАЕВА²

¹ Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті (Қызылорда, Қазақстан),

² Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан)
aigerim-19.95@mail.ru, sharban56@mail.ru, turarkhan.2011@mail.ru

БОЛАШАҚ СЫНЫП МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ ОҚУШЫЛАРДЫҢ БОЙЫНДА ВАЛЕОЛОГИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТТІ ДАМУ ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУҒА ДАЙЫНДЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аңдатпа

Мақалада авторлар өскелең ұрпақ үшін салауатты өмір салтын қалыптастыру бүгінде мектептер мен жоғары оқу орындарының тәжірибесінде білім беруді ізгілендірудің басым бағыттарының бірі ретінде қарастырылады деп санайды. «Валеологиялық мәдениет» ұғымына ерекше мәртебе беріледі, оның қалыптасуының маңыздылығы бастауыш мектеп оқушылары мысалы ретінде көрсеткендей, олардың физикалық, психикалық және әлеуметтік әл-ауқатын сақтау мен жақсарту қажеттілігінен туындайды.

Авторлар денсаулық пен физикалық қабілеттілік адамның әлеуетін ашудың шарты және негізі болып табылады дейді. Адамның шынайы өмір салты кейіннен валеологиялық мәдениеттің негіздерін және жас кезінде салауатты өмір салтын қалыптастыру дағдыларын қаншалықты сәтті қалыптастыруға және нығайтуға болатындығына байланысты. Осы ретте, жоғарғы оқу орындарында болашақ мұғалімдердің оқушылардың бойында валеологиялық мәдениетті даму жұмыстарын ұйымдастыру дайындығына басты назар аудару керек деп санайды. Авторлар осы бағытта бірнеше маңызды идеяларды ұсынып, орындалу әдістерін сипаттайды.

Кілт сөздер: денсаулық, салауатты өмір салты, валеологиялық мәдениет, дайындықты қалыптастыру, кәсіби даярлау

А.А. БАЗАРБАЕВА,¹ Ш.М. МАЙГЕЛЬДИЕВА,¹ Т.Н. ЖҮНДІБАЕВА²

¹ Кызылординский университет имени Коркыт Ата (Кызылорда, Казахстан),

² Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан)
aigerim-19.95@mail.ru, sharban56@mail.ru, turarkhan.2011@mail.ru

ФОРМИРОВАНИЕ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ К ОРГАНИЗАЦИИ РАБОТЫ ПО РАЗВИТИЮ ВАЛЕОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

В статье авторы считают, что формирование здорового образа жизни для подрастающего поколения сегодня рассматривается в практике школ и вузов как одно из приоритетных направлений гуманизации образования. Понятию «валеологическая культура» придается особый статус, важность формирования которого обусловлена необходимостью сохранения и улучшения физического, психического и социального благополучия учащихся начальной школы, как это показывает пример.

Авторы утверждают, что здоровье и физические способности являются условием и основой раскрытия потенциала человека. От того, насколько успешно можно формировать и укреплять впоследствии основы валеологической культуры и навыки здорового образа жизни в молодом возрасте, зависит реальный образ жизни человека. В связи с этим в вузах считают необходимым сделать акцент на формировании готовности будущих учителей к организации работы по развитию валеологической культуры школьников. Авторы предлагают ряд важных идей в этом направлении, дают характеристику методу работы.

Ключевые слова: здоровье, здоровый образ жизни, валеологическая культура, формирование, профессиональная подготовка.

A.A. BAZARBAYEVA ¹, SH.M. MAYGELDIEVA ¹, T.N. ZHUNDYBAEVA ²

¹Kyzylorda University named after Korkyt Ata (Kyzylorda, Kazakhstan)

²Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan)
aigerim-19.95@mail.ru, sharban56@mail.ru, turarkhan.2011@mail.ru

FORMATION OF READINESS OF FUTURE TEACHERS TO ORGANIZE WORK ON THE DEVELOPMENT OF VALEOLOGICAL CULTURE OF SCHOOL CHILDREN

Abstract

In the article, the authors believe that the establishment of a healthy lifestyle for the younger generation is today considered in the practice of schools and universities as one of the priority directions of the humanization of education. A special status is given to the concept of “valeological culture”, the significance of the formation of which, as exemplified by younger schoolchildren, is due to the need to preserve and improve their physical, mental and social well-being.

The authors state that health and physical capacity are a condition and basis for the disclosure of a person’s potential. The real lifestyle of a person subsequently depends on how successfully it is possible to form and consolidate the foundations of valeological culture and the skills of a healthy lifestyle at a young age. In this regard, it is believed that in universities it is necessary to pay special attention to the formation of the readiness of future teachers to organize work to develop the valeological culture of schoolchildren. The authors offer a number of important ideas in this direction, give a description of the method of work.

Keywords: health, healthy lifestyle, valeological culture, formation of readiness, professional training

Кіріспе. Келер ұрпақтың денсаулығы елдің әл-ауқатын, экономикалық, ғылыми және мәдени әлеуетінің деңгейін анықтайды. Қазақстандық қоғамда ұрпақ денсаулығы өзекті мәселелердің бірі болып танылған. Соңғы жылдардағы ғылыми зерттеулер көрсеткендей, қазіргі мектеп оқушыларының денсаулығындағы жағымсыз тенденциялардың күрделілігіне көбінесе “мектептегі қауіп факторлары” себепші, оның ішінде стресстік педагогикалық тәжірибе, оқу процесінің қарқындылығы, мектеп жасына оқыту әдістемесінің функционалды мүмкіндіктерге сәйкес келмеуі, болашақ мұғалімдердің оқушылардың денсаулығын нығайтуға нашар дайындығымен байланысты. Үкімет республикада салауатты өмір салтын қалыптастырудың маңыздылығы мен қажеттілігін сезіне отырып, Мемлекет басшысы Қ.Тоқаев өз жолдауында білім мен ғылым саласында келелі міндеттердің бар екендігін атап өтті. Бұл оқу-тәрбие үрдісін уақыт талабына сай ұйымдастыру және жаңашыл болу қажеттігіне меңзейді [1]. Сонымен қатар оқушылар мен студенттердің, денсаулығын сақтау мен нығайтудың негізгі

жолдарын болжайтын және айқындайтын бірнеше құжаттарда атап өткен: «Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау саласын дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы [2], «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» [3]. Салауатты өмір салтын дамыту ұлттық орталығының (СӨСДҰО) мамандарының басшылығымен мектепке дейінгі мекемелерде, жалпы білім беретін мектептерде, орта және жоғары оқу орындарында «Валеология – қалай сау боламыз» атты оқу бағдарламалары енгізілді [4].

Валеологиялық білім берудің мақсаты валеологиялық-гигиеналық және биомедициналық білімді игеру ғана емес, сонымен қатар ең алдымен валеологиялық мәдениетті тәрбиелеу, өз денсаулығына, айналасындағылардың және болашақ ұрпақтардың денсаулығына құрметпен қараудың моральдық-этикалық және эстетикалық дағдыларын қалыптастыру болып табылады. Осы мақсатты іске асырмай тұрып, білім беру тұлғаның дамуындағы негізгі моральдық-құндылық бағыттарына әсер ете алмайды және валеологиялық білімді қалыптастыруға,

гигиеналық мінез-құлықты дамытуға және тәрбиелеуге қабілетті болмайды.

Негізгі бөлім. Валеологиялық білім беру адамның өзінің денсаулығына қатысты саналы көзқарасын қалыптаспырудың, рухани, физикалық, психикалық мүмкіндіктерін барынша толық дамытудың, денені нығайту әдістерін оңтайлы таңдаудың негізі болып табылады. Мектеп салауатты өмір салтын қалыптастырудың дағдыларын тәрбиелеп, оқушыға өзінің, отбасы мүшелері мен қоршаған адамдардың денсаулығын сақтауды және нығайтуды үйретуі тиіс. Осыдан, мұғалімдердің маңызды міндеті – мектеп оқушыларына өз денсаулығы мен айналасындағы адамдардың денсаулығы үшін жауап бере алатын валеологиялық мәдениетін үйрету болып табылады.

Мұны мектептің өміріне енгізе алатын негізгі күш валеологиялық мәдениеті жоғары кәсіби деңгейде дамыған және валеологиялық мәдениеттің құралдарын, формалары мен әдістерін шығармашылық қолданудың ерекшелігіне ие мұғалім болып табылады. Оқушылардың денсаулығын сақтауға және нығайтуға бағытталған валеологиялық мәдениетті қалыптастыру бойынша іс-шараларды жүзеге асыру үшін бастауыш сынып мұғалімі, ең алдымен денсаулықтың құндылығын білуі керек, денсаулық құндылығына сенімді болуы керек, өзін валеологиялық қызметтің субъектісі ретінде сезінуі керек және ғылым негіздерін, атап айтқанда педагогика, психология және валеология туралы терең білімі болуы керек.

Әрине, салауатты өмір салтының құндылығын, денсаулығына бағытталған жүйелі жұмыстың құндылығын өз тәжірибесінен білген мүдделі мұғалім ғана валеологиялық білім мен өз тәжірибесін студенттерге толық жеткізе алады және мектепте салауатты білім беру ортасын және қауіпсіз оқу жағдайларын жасай алады.

Бүгінгі таңда жоғары оқу орнындағы оқу процесінің жоғары көлемділігі мен қарқындығымен, түрлі жаңашылдықтармен сипатталатын оқытудың заманауи тәжірибесі жағдайында болашақ бастауыш сынып

мұғалімдерінің оқушылардың бойында валеологиялық мәдениетін дамыту жұмыстарын ұйымдастыру мәселесі маңыздылыққа ие болып отыр.

Қазір Қазақстанда қалыптасқан оқыту және тәрбиелеу жүйесі оқушылардың өз денсаулығы мен айналасындағы адамдардың денсаулығын сақтауға және нығайтуға қажетті ынталандыруды қалыптастырмайды. Мектеп негізінен қоршаған әлемді зерттеуге бағытталған және оқушылардың валеологиялық мәдениетін қалыптастыру бойынша жүйелі жұмысты жүзеге асырмайды, сонымен бірге бай ұлттық тәжірибе мен дәстүрлерді пайдаланбайды.

Валеологиялық мәдениетті қалыптастыру оқу-тәрбие үрдісінде ерекше орынға ие болуы тиіс. Сондықтан да, оқушыларды валеологиялық оқыту мен тәрбиелеуді біз барлық оқу үрдісінің айырылмас бөлігі ретінде қарастырамыз, ол өз кезегінде оқушының жалпы жеке мәдениетінің пайда болуы мен қалыптасуымен тығыз байланысты [5].

Әдеби шолу. Денсаулықтың құндылығы және оны сақтау жолдары туралы философиялық, педагогикалық, медициналық идеяларды дамыту мәселелері шетелдік, сондай-ақ отандық қазақстандық ғалымдардың жұмыстарында қамтылды (Р.И. Айзман, И.И. Брехман, Ю.П. Лисица, Н.А. Агаджаня, А.М. Амосов, Л.И. Лубышова, В.П. Петленко, М.Я. Виленского, Н.Н. Базелюк, М.Л. Лазарев, Л.Г. Татарникова, З.И. Тюмасева, А.С. Иманғалиев, Г.Д. Алимжанова, Г.Т. Ахметова, А.В. Ахаев, А.У. Сагымбаев, А.Д. Соколов, З.С. Абишева, А.А. Бисенова, Ж.Ж. Нуржанова, Г.А. Жетписбаева, К.А. Даниярова, Ж.З. Торыбаева, Х.Т. Тулеубаева және т.б.). Зерттеу мәселесі бойынша ғылыми әдебиеттерге жасалған талдау көрсеткендей, валеологиялық білім беру және мектеп оқушыларын тәрбиелеу саласындағы педагогикалық зерттеулердің едәуір көлеміне қарамастан, оқу процесінде бастауыш сынып оқушыларының валеологиялық мәдениетін қалыптастыру бойынша арнайы зерттеулер жүргізілген жоқ. Бүгінгі таңда жас оқушыларды валеологиялық

құндылықтармен таныстырудың әдістері мен тетіктері ашылмаған, бастауыш мектептегі білім беру процесінің шығынды сипатын жеңуге мүмкіндік беретін факторларды анықтау мәселесі ғылыми негіздемені және бастауыш сынып оқушыларын оқыту процесінде прогрессивті денсаулық сақтау технологияларын қолдануды зерттеу мәселесін талап етеді.

Әдіснамалық негіздері мен әдістері. Осы мәселені зерттеу барысында біз зерттеу тақырыбы бойынша ғылыми-теориялық әдебиеттерді зерттеу және талдау, мұғалімдердің тәжірибесін талдау, байқау, әңгімелесу, әдістемелерді талдау және т. б. сияқты теориялық және эксперименттік әдістерді қолдандық.

Бүгінде жоғары оқу орындарындағы білім беру процесін ұйымдастыру мекемелері кәсіпқойлардың физикалық және психикалық қалыптасуына оңтайлы қажетті жағдайларды қамтамасыз ететін денсаулық пен салауатты өмір салтына басымдық береді. Сондықтан да, бастауыш сынып оқушыларының денсаулығын сақтау мәселелерін зерттемес бұрын, «денсаулық» ұғымын нақтылап анықтау қажет, себебі денсаулық пен салауатты өмір салты денсаулықты сақтау мен денсаулықты қалыптастыру қызметінің негізін қалаушы болып табылады.

Валеология – бұл медицина мен физикалық мәдениеттің, педагогика мен психологияның, биология мен физиологияның, еңбек және белсенді демалыстың, тиімді тамақтану және т.б. үйлесімділігі туралы ғылым. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДСҰ) Жарғысында «денсаулық» ұғымына аурудың жоқтығы емес, толық физикалық, психикалық және әлеуметтік әл-ауқат жағдайы деген анықтама берілген [6]. М.М.Безруких жұмыстарында денсаулықтың физикалық құрамына және қозғалыс белсенділігінің біздің денсаулығымызға әсеру жайлы зерттеулерге маңызды рөл берілген [7].

12 жылдық білім беруге көшуді ескере отырып, келер ұрпақтың денсаулығын сақтау мәселелерін ғылыми-теоретикалық негізін құрастырудың өзектілігі жалпыға

белгілі, оның негізгі бағыттарының бірі жаңа педагогикалық, ақпараттық және санитарлық-ағартушылық технологияларды енгізу болып табылады. Соңғы жылдары білім беру мекемелеріндегі білім алушыларға инновациялық технологиялар, валеологиялық және гигиеналық білім беру бағдарламаларын құрастыру және енгізуге көп күш жұмсалуда [8;9;10]. Алайда, ғылыми анализ бен шынайы нәтижелердің көрсеткіштері айтарлықтай жақсы нәтиже көрсетіп жатқан жоқ. Денсаулыққа байланысты құндылық мәдениеті функциясының тиімділігі ғылыми дәлелденген факт. Қоғамның дамуындағы замануи кезеңінде мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеудегі жаңа тенденциялар құндылық-логикалық білім мен тиісті мінез-құлықты қалыптастырудың формаларын, құралдары мен әдістерін таңдауға айтарлықтай әсер етеді.

Біздің ойымызша, денсаулық жайлы білім беру, өзінің және қоршаған адамдардың денсаулығын сақтау біліктілігін қалыптастыру және дамытудың қажеттілігі тек медициналық тұрғыдан емес, сондай-ақ педагогикалық пікірлерге негізделеді. Бүгінде валеологиялық мәдениет медицина және басқа да салаларға қарағанда белсендірек дамуда. Бұл қоғамдағы сауықтыруға деген өткір қажеттілікпен түсіндіріледі, яғни жастар мен балаларда салауатты өмір салтын қалыптастыру жүйесін құру қажеттілігін тудырады.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, медицина өз бетінше заманауи адамның денсаулығын сақтау және жақсарту мәселелерін шеше алмайды. Оған мұғалімдердің көмегі қажет, өйткені барлық негізгі «қауіп факторлары» мінез-құлық негізіне ие және тәрбиенің арқасында дамыған ынталандырумен байланысты. [11]

Адамның жеке қалыптасуы үдерісінде мектеп жасы ең маңызды кезең болып саналады. Бұл жаста адамның түрлі мүмкіндіктері дамиды, моралдық қасиеттері қалыптасады, мінез-құлқы дамиды. Осы жас кезеңінде баланың физикалық белсенділігінің әртүрлі формаларына тиімді

қатысуы үшін қажетті денсаулық пен физикалық қасиеттердің дамуының негізі қаланады және күшейеді, бұл оқушының психикалық функциялары мен зияткерлік қабілеттерінің белсенді және бағытталған қалыптасуы мен дамытуын білдіреді. Қазірге өмір талабы мен қалыптасқан педагогикалық жүйе болашақ маман үшін жетерлік біліммен қамтамасыз ете алады, алайда ол қоғамның әлеуметтік тапсырысын – балалардың денсаулығын сақтауды орындай алмайды. Сондықтан да қазіргі таңда талқыланатын мәселелер мекемесінің жаңа моделдерін іздеу маңызды. Ең алдымен, болашақ педагогтердің мектеп оқушыларының валеологиялық мәдениетін дамыту жөніндегі жұмысты ұйымдастыруға дайындығын қалыптастыру тұрғысынан кәсіптік даярлау *келесідей аспектілерге* бағытталуы тиіс:

1) *Теоретикалық дайындық*. Негізгі міндеттер, біріншіден, ақпараттың, стресстің, дамып келе жатқан адамның экологиялық үйлесімсіздігінің және әлеуметтік органың үлкен ағымы жағдайында қалыптасатын баланың денсаулығы мен психикасын сақтау, екіншіден, болашақ мұғалімдерде (ересектерде) баланың әлемінің бірегейлігі туралы саналы идеяны қалыптастыру, оның ересектер әлеміне енуі, оның жетілуінің валеологиялық мәселелері, үшіншіден, студенттің өзі үшін қолайлы жағдайлар жасауы, дене мәдениеті ретінде валеологиялық мәдениеттің өзін-өзі дамытуға бағытталғандығы (дененің қозғалысы мен функционалдығын басқару), психологиялық (өз сезімдері мен ішкі қабырғаларын басқару), интеллектуалдық (ойлау мен ойлауды басқару).

Валеология басқа пәндермен қатар болашақ мұғалімнің негізгі білім беру бағдарламасының маңызды құрамдас бөлігі болуы тиіс. Біріншіден, мұғалімнің валеологиялық мәдениеті – мектептегі білімге валеологиялық көзқарасты енгізудің қажетті шарты. Екіншіден, өзінің денсаулығын сақтай алатын мұғалім, барынша жемісті түрде жұмыс жасай алады. Мұғалім өзінің әлеуметтік мақсаты бойынша

дені сау адамды, баланың дені сау тұлғасын қалыптастыру міндеттерін шешуге міндетті, сонымен бірге оң, өмірлік бағдарларды тәрбиелейді және денсаулық құндылығына, адам өмірінің ерекше құндылығына, сондай-ақ салауатты өмір салтының ұтымдылығы мен орындылығына бағыт береді. Тек қана валеологиялық тұрғыдан дайындалған маман, валеологиялық мәдени мұғалім ғана денсаулықты нығайтатын оқыту мен тәрбиелеу практикасында технологияларды енгізуге және таратуға ашық қызығушылық танытады. Осылайша, валеологияның болашақ мұғалімнің, мұғалімнің, тәрбиешінің және оқу орнындағы оқу процесін ұйымдастырушының білім беру бағдарламасында оқу пәні ретіндегі маңызы айқын болады.

«Педагогикалық мамандыққа кіріспе», «Педагогика», «Бастауыш оқыту педагогикасы», «Мектеп педагогикасы», «Мектептегі тәрбие жұмысының теориясы мен технологиясы» және «Педагогикалық валеология» сияқты элективті курстар базалық және бейіндік пәндерді оқу кезінде студенттерге – болашақ педагогтарға - валеологиялық құндылықтар туралы, валеологиялық қажеттіліктер туралы, салауатты өмір салты (СӨС) туралы белгілі бір білім шеңберін беру қажет.

Білім беру ұйымдарында денсаулық сақтау технологияларын жоспарлау және енгізу кезінде келесі екі шарт орындалуы керек: біріншіден, қолайсыз жағдайларды ықпал ететін немесе тудыратын факторларды білу қажет; екіншіден, оларды күшейтуге немесе жоюға көмектесетін практикалық әрекеттер. Қазіргі денсаулық сақтау технологиялары педагогика ғылымында толық зерттелмеген деген қорытынды жасауға болады. Алайда олардың салауатты өмір салты бағдарламасын іске асыруда жоғары педагогикалық әлеуеті бар және білім беру жүйесінде салауатты өмір салтын қалыптастыруда маңызды бағытқа айналуға нақты перспективасы бар екені белгілі. [12]

Өкінішке орай, ұзақ уақыт бойы “өзін-өзі сақтау, денсаулығын күту” тұжырымдамасы теориялық пікірталастар мен

тәжірибелердің тақырыбы болған жоқ, соңғы уақытқа дейін ұмыту мен үнсіздік саласында болды. “Өзін-өзі күту” қазіргі зерттеушілерді тек өзінің шығу тегімен ғана емес, сонымен бірге постмодернизм дәуірінде сұранысқа ие антропологиялық, психологиялық-педагогикалық идеямен де тартады. Сонымен бірге, біз “өзін-өзі күту” туралы түсінік басқаларға немқұрайлы қарау туралы тұрақты өзімшілдік идеялармен, кез-келген тәсілмен өз әл-ауқатын сақтау арқылы олардың құқықтарына нұқсан келтірумен байланысты екенін анықтадық. [13]

Бізге И.В. Кузнецованың анықтамасы қызықты болып көрінеді, ол бастауыш мектеп жасындағы балалардың валеологиялық мәдениетін «салауатты өмір салты құндылықтары, денсаулықты сақтау процесі үшін қажетті білім жүйесінде көрінетін тұлғаның интегративті сапасы; денсаулықты сақтау мінез-құлқының себептері және салауатты өмір салты туралы білімді практикалық қолдану саласына аудару қабілеті» деп санайды. Бұл анықтамада валеологиялық мәдениет жеке позициядан және белсенділік тұрғысынан қарастырылады, онда бұл құбылыстың құрылымы айқын көрінеді. Валеологиялық мәдениетке берілген түрлі анықтамаларды зерделей келе, біз бастауыш сынып оқушыларының валеологиялық мәдениетін денсаулықты сақтау заңдылықтарын, салауатты өмір салтының құндылықтар жүйесін және қолда бар білім негізінде денсаулық сақтау қызметін жүйелі және мақсатты түрде жүзеге асыра білу арқылы денсаулықты қалыптастыруды, сақтауды және нығайтуды қамтамасыз ететін жеке сапа ретінде анықтадық.

Валеологиялық мәдениет – мотивациялық-құндылық, танымдық, белсенділік-практикалық, эмоционалды-еріктік компоненттердің бірлігі болып табылады. Осыған байланысты педагогикалық іс-әрекет тұлға құрылымындағы интеллектуалдық, физикалық, эмоционалды, құндылық, ерікті компоненттерді дамытуға бағытталуы керек. Адамның валеологиялық мәдениетін салауатты өмір салтына, биологиялық

және әлеуметтік қажеттіліктерді ұтымды қанағаттандыруға бағытталған мінез-құлық ретінде түсіндіруге болады. Валеологиялық мәдениет адамның өмір салты ретінде нақты әлеуметтік-экономикалық, саяси, экологиялық және басқа жағдайларда қалыптасады және адам денсаулығын қалыптастырудың негізгі анықтаушы факторы болып табылады.

Валеологиялық білім өз денсаулығына саналы көзқарасты қалыптастыру, адамның рухани, физикалық, психикалық мүмкіндіктерін барынша толық дамыту, денені нығайту әдістерін оңтайлы таңдау үшін негіз болып табылады. Мектеп оқушыға салауатты өмір салты дағдыларын тәрбиелеуді, оқушының өз денсаулығын, өз отбасы мүшелерінің және айналасындағылардың денсаулығын сақтауға және нығайтуға үйретуді қамтамасыз етуі тиіс. Осыдан мұғалімдердің маңызды міндеті – оқушыларға өз денсаулығы мен айналасындағы адамдардың денсаулығы үшін жауап бере алатын валеологиялық мәдениетті қалыптастыру болып табылады.

2) *Практикалық дайындық.* Педагогикалық пәндер бойынша практикалық сабақтар кезінде студенттерге оқушының оқу күні айтарлықтай психикалық және эмоционалды жүктемелерге толы екенін еске салады. Бастауыш мектептегі оқу процесінің салауатты сипатын жеңу, балалардың денсаулығын сақтау мен дамыту үшін барлық жағдайларды қамтамасыз ету үшін бірқатар іс-шаралар өткізу қажет. Осы мақсатта студенттердің педагогикалық практикасы кезінде кафедраның негізгі мектептерінде тәжірибе жүргізілген. Біріншіден, болшақ мұғалімдер сабақ кестесін талдап, күндізгі жұмыс жасау қабілеттілігіне сәйкес құрастырылған сабақ кестесін өз көздерімен көрді. Екіншіден, оқушылардың сабақтағы және үзілістердегі қозғалыс белсенділігінің қамтамасыз етілуін бақылады. Педагогикалық жұмыстың негізі валеологиялық принциптерді ескере отырып, жеке тұлғаға бағытталған тәсілдің ұстанымына негізделген дәстүрлі оқыту

болып табылады. Осыған байланысты студенттер болашақ кәсіби қызмет үшін қажетті ойын технологияларының, проблемалық, дамытушылық оқыту технологияларының мүмкіндіктерін белсенді пайдалану бойынша білім мен дағдылар алды. Олар әр жағдайда технологияның пәнге, сабақтың нақты дидактикалық мақсатына, сабақ материалының сипатын, оқушылардың жасын, олардың ерекшеліктері мен оқу материалын оқуға дайындық деңгейін ескере отырып таңдалатынын білді. Табысқа жету қуанышы, мақтаныш сезімін сезіну және оқушының алға қадам жасайтыны туралы тәжірибесі сабақтарда ыңғайлы психологиялық климатты құрудың маңызды шарты болып табылады.

Нәтижелер және пікір алмасу. Педагогикалық оқу орындары түлектерінің практикалық қызметін талдау, олардың валеологиялық аспектімен байланысты педагогикалық қызметте үлкен қиындықтарға тап болғанын көрсетеді. Алайда, оқу қоғамы (мектебі) адамның психологиялық, рухани және физикалық әл-ауқатын қалыптастыруға бағытталған әртүрлі денсаулық бағдарламаларын дәйекті жүзеге асыру үшін үлкен мүмкіндіктер береді.

Оқытушы кадрларды даярлау, жалпы мәдениет деңгейін, атап айтқанда валеологиялық деңгейді арттыру мәселесі үлкен маңызға ие. Мұғалімнің әлеуметтік-психологиялық әл-ауқат деңгейі, мұғалімнің валеологиялық мәдениеттің деңгейіне, оқушылардың қанағаттануына байланысты екені белгілі болды. Қазіргі таңда педагогикалық даярлық саласындағы зерттеулер мұғалімнің ғылыми-теоретикалық даярлығының негізі және теоретикалық білімдерінің жүйесі, педагогикалық жоғары оқу орнының әрбір түлегі қамтамасыз етілуі тиіс жалпы педагогикалық білім мен дағдылардың ғылыми-негізделген шеңбері мен жүйесі, психологиялық-педагогикалық пәндер бойынша оқу сабақтарын жетілдіру жолдары, студенттерді терең теориялық біліммен қаруландырудың тиімді әдістері сияқты аспектілер бойынша өткізілетін зерттеулер, педагогикалық біліктер мен дағдылар, педагогикалық практиканы ұйымдастырудың ғылыми

негіздері және т.б. валеологиялық мәдениетке қатысты болып табылады.

Педагогикалық практиканы бастамас бұрын, студенттерге олардың мақсаттары, мазмұны, ерекшеліктері туралы көбірек білуге мүмкіндік беретін алдыңғы тәжірибелердің нәтижесі көрсетілді. Практика кезіндегі студенттердің валеологиялық мәдениетінің проблемаларына, қиындықтарына, олардың себептерін барабар білуге және осы қиындықтарды жеңуге ықпал ететін құралдарды іздеуге ерекше назар аударылды. Бұл студенттерге практиканың жеке жоспарын құруға мұқият қарауға, оны жүзеге асыру үшін жауапкершілікті күшейтуге мүмкіндік берді.

Бастауыш мектеп жасындағы балаларда валеологиялық мәдениеттің қалыптастыру үшін ғылыми-танымдық, спорттық-сауықтыру, бос уақыт-ойын-сауық (бос уақыт), ойын, әлеуметтік шығармашылық (әлеуметтік маңызы бар волонтерлік қызмет), проблемалық қарым-қатынас, көркем шығармашылық, еңбек, туристік қызмет сияқты қызмет түрлері пайдаланылуы мүмкін. Сабақтан тыс қызметтің барлық түрлері білім алушылардың өз денсаулығын сақтау және нығайту, салауатты өмір салтын қолдау бойынша білімін, іскерлігін және дағдыларын қалыптастыруға бағытталады.

Сабақтарда оқу ынтасын қамтамасыз ету үшін мұғалімдер әр түрлі тапсырмаларды – проблемалық және шығармашылық сипаттағы, әр түрлі деңгейдегі тапсырмаларды және танымның әртүрлі тәсілдерін, практикалық жаттығуларды және т.б. қолдануы керек.

Сондықтан сабақтарда валеологиялық мәдениетті қалыптастыру келесі жағдайларда тиімді болады:

- оқушыларды салауатты өмір салтына және қауіпсіз мінез-құлыққа тұрақты ынталандыру;
- оқытудың интерактивтік әдістерін қолдана отырып, практикалық жұмыстар жүргізе отырып, әртүрлі сабақ түрлерін өткізу; пәннің басқа пәндердің оқу материалымен мағыналық және мотивациялық байланыстарын қамтамасыз ету;

– оқу-тәрбие процесінің барлық қатысушылары оқу-әдістемелікпен қамтамасыз етілуі;

– психология және валеология бойынша берік білімі бар, кәсіби өсуге және арнайы жабдықтармен тиісті білім беру ортасына тұрақты ұмтылысы бар оқытылған мұғалімнің болуы;

– мұғалімнің ата-аналармен, ата-аналардың балалармен ынтымақтастығы;

Мектептегі балалардың қозғалыс белсенділігінің оңтайлы режимін қамтамасыз ету мәселесі ерекше назар аударуды қажет етеді. Мұғалім бастауыш сынып оқушыларына сабақ кезінде бір жерде отыру қиын екенін есте ұстауы керек. Мектептегі талап етілетін тәртіп бойынша оқушының ұзақ уақыт қимылсыз отыруы арқа мен мойын бұлшықеттерінің керенуіне әкеледі. Сондай-ақ, статикалық кернеу динамикалыққа қарағанда әлдеқайда шаршататындығы белгілі, яғни ол қозғалысқа бағытталған. Сонымен қатар, оқушы неғұрлым жас болса, оның қозғалысқа қажеттілігі соғұрлым айқын болады және бұл қажеттіліктің ұзақ мерзімді тежелуі орталық жүйке жүйесінің айтарлықтай шаршауын тудырады.

Мұны мектептің өміріне енгізе алатын нақты күш валеологиялық мәдениеті жоғары кәсіби деңгейдегі, оның құралдарын, формалары мен әдістерін шығармашылық қолданудың ерекшелігіне ие мұғалім болып табылады. Оқушылардың денсаулығын сақтауға және нығайтуға бағытталған валеологиялық мәдениетті қалыптастыру бойынша іс-шараларды жүзеге асыру үшін бастауыш сынып мұғалімі, ең алдымен өзі денсаулықтың құндылығын білуі керек, денсаулық құндылығына сенімді болуы керек, өзін валеологиялық қызметтің субъектісі ретінде сезінуі керек және ғылым негіздері, атап айтқанда педагогика, психология және валеология туралы терең білімі игеруі қажет.

Әрине, салауатты өз тәжірибесінен өмір салтының құндылығын, денсаулығына бағытталған жүйелі жұмысты білген мұғалім ғана валеологиялық білім мен өз тәжірибесін оқушыларға толық жеткізе алады және мектепте салауатты білім беру ортасы мен қауіпсіз оқу жағдайлар жасай алады.

Педагог жемісті педагогикалық идея-

ларды қалыптастыруға мүмкіндік беретін және оқушылардың денсаулығына зиян келтірместен оң педагогикалық нәтижелерді қамтамасыз ететін маңызды кәсіби қасиеттерге ие болуы керек, атап айтқанда: жалпы мәдениеттің жоғары деңгейі, оның ішінде валеологиялық; жеке шығармашылық қасиеттерді қалыптастыру және дамыту қабілеті; психикалық процестерді, жағдайларды және жеке қасиеттерді қалыптастыру және жұмыс істеу; денсаулық негіздері, салауатты өмір салты, қауіпсіз мінез-құлық, білім беру ортасында денсаулық сақтау технологияларының негіздері және т. б.

Мұғалімнің валеологиялық мәдениетін қалыптастыру моделін жасау кезінде келесі теориялық-әдіснамалық тәсілдерді бөліп көрсетуге болады. [14]

•антропологиялық, адамға оның тұтас түрінде қарайды;

•жүйелік, дені сау адамды тәрбиелеудің білім беру жүйесін құруға мүмкіндік беретін;

•аксиологиялық, білімнің негізгі құндылығы ретінде денсаулықтың басымдығы;

• мәдени, адам денсаулығын сақтау мен дамытудың жас тәжірибесіне қатысуға мүмкіндік беретін;

•қызметтік, өзін және қоршаған шындықты жақсарту үшін әртүрлі іс-шаралар арқылы жинақталған білімді жүзеге асыратын.

Бұл шарттардың бірлігі мен өзара байланысында жүзеге асырылуы студенттердің денсаулық мәдениеті туралы ғылыми білімдерін біріктіруді, денсаулыққа құндылық қатынасын кәсіби және жеке тұрғыдан дамытуды қамтамасыз етеді, мәдени-сауықтыру іс-шараларының әдістерін меңгеруді үйретеді.

Педагогикалық валеологияның негізгі міндеттерін шешу – білім алушының жоғары жұмыс қабілеттілігін қолдау, артық жұмыс күшін қысқарты және жою болып табылады. Бұл жұмыс пен демалысты дұрыс ұйымдастырған кезде ғана мүмкін. Ол үшін келесі тармақтарды ескеру қажет:

1. Сабақтың ұзақтығы.
2. Сабақты ұйымдастыру.
3. Үзіліс (демалыс).
4. Сабақ өткізу уақыты.

Болашақ мұғалім жұмыс динамикасы туралы арнайы зерттеулермен танысады, олар 45 минуттық сабақтың соңында балалардың өнімділігі күрт төмендейтінін растады. Сонымен қатар, 10 минуттық сегменттер үшін өнімділік қисығы, егер жылдамдық пен жұмыс дәлдігі 35-ші минутқа дейін аз немесе аз болса, онда соңғы 10 минут екі көрсеткіш бойынша бірден төмендейді.

Тәжірибенің маңызды міндеті – сабақтың өзара байланысы, оларды талдау және топтық талқылау. Педагогикалық практика аяқталған кезде қорытынды сабақтар өткізілді, оның негізгі процедуралары практика кезіндегі валеологиялық қызмет мәселелерінің топтық көрінісі және әр оқушының жеке-кәсіби қасиеттеріне қатысты өзіндік рефлексиясы болды.

Осыған байланысты студенттерге “Педагогикалық валеология” курсы бойынша практикалық сабақтарда сабақ барысында жоғары көрсеткіштерді сақтауға бағытталған дене жаттығуларын ұйымдастыру және өткізу дағдыларын үйрету қажет. Студенттер жаттығуды қалай дұрыс жасау керектігін үйренеді. Бастауыш мектептерде жиі кездесетіндей кішкентай қол бұлшықеттеріне арналған жаттығулармен шектеліп қалуға болмайды. Дене шынықтыру жаттығулары дененің белгілі бір бұлшықеттерін (денені бүгу, басын бұру), аяқ бұлшықеттерін (аяқты бүгу, артқы және аяқтың жалпақ иілісі) белсендіруге бағытталуы керек; соңғысы аяқтар мен жамбас органдарындағы тоқырау реакцияларының алдын-алу үшін маңызды. Көздің шаршауын және миопияның дамуын болдырмау үшін көз бұлшықеттерін нығайтуға бағытталған жаттығулар ұсынылады. Бұл көздің бір бағытта немесе басқа бағытта дөңгелек қозғалысы болуы мүмкін (4-6 қайталау), алдымен еденнен төбеге және артқа, содан кейін оңнан солға және артқа (10-12 қайталау). Жақсы әсер (5-10 секунд ішінде), тез жыпылықтайды, бір-екі секунд ішінде қабақтарға аздап қысым жасайды.

Шаршауды азайту үшін бас терісін барлық саусақтарыңызбен аздап уқалау, бет пен мойынның биологиялық белсенді нүктелерін ынталандыру және гипервентиляция түрін-

де тыныс алу жаттығуларын орындау ұсынылады.

Студенттер осы жаттығуларды орындау техникасын үйренеді: барлық жаттығуларды әр дене шынықтыру кезінде орындау міндетті емес, бір сабақта аяқтың бұлшық еттеріне, екіншісіне – көздің бұлшық еттеріне және т.б. назар аударуға болады. Дене шынықтыруды жүргізу шаршаудың алғашқы белгілері байқалған кезде жақсы (назардың таралуы, позалардың жиі өзгеруі, алаңдаушылық). Дене шынықтыру минуттарының орташа ұзақтығы-40-60 секунд.

Оң эмоциялар ағзадағы физиологиялық процестерді жақсартады және барлық органдар мен жүйелердің жұмысын жақсартады. Бастауыш сынып оқушыларының физикалық белсенділігінің бейімделу және профилактикалық әлеуеті оның түзету және қалпына келтіру мәніне дұрыс көзқараспен үйлеседі. Ойын оқушылардың физикалық дамуы мен денсаулығының жиі кездесетін ақауларының алдын алады (пайда болуына жол бермейді) және қайталама (асқынулардың алдын алады).

Қозғалмалы және спорттық ойындар бастауыш сынып оқушыларының валеологиялық мәдениетін қалыптастыруға үлкен оң әсер етеді. Базалық мектептердегі педагогикалық практика барысында студенттер ойынның кез-келген түрінің физикалық және ақыл-ой компоненттері бір-бірімен тығыз байланысты екенін байқады: балалар белсенді қозғалыстардың қажеттілігін түсінеді, жинақталған энергияны пайдаланады және моториканы жақсартады, сонымен қатар бастаманы, тәуелсіздікті, табандылықты үйренеді, екінші жағынан, өзін-өзі бақылау және өз әрекеттерін басқа ойыншылармен үйлестіреді.

Үшіншіден, студенттер педагогикалық практика кезінде мектеп мұғалімдерінің осы бағыттағы жұмыс тәжірибесімен танысады. Оқу процесінде валеологиялық принциптерді іске асыру бойынша педагогикалық қызмет нәтижелерін талдау келесі негізгі бағыттарды анықтауға мүмкіндік берді:

– Оқушылардың жағымды эмоционалды көңіл-күйін қамтамасыз ететін сабақтың ыңғайлы басталуы мен аяқталуы.

– Сабақта оқушылардың жұмыс қабілеттілігін жоғары деңгейде ұстауға және стресске төзімділігін арттыруға бағытталған түрлі дене шынықтыру-сауықтыру үзілістерін, кинезиологиялық жаттығуларды, өзін-өзі массаждауды, тыныс алу гимнастикасын өткізу, яғни өз денсаулығын сақтау, нығайту және дамыту.

– Жеке тұлғаға бағытталған оқыту технологиясында ұсынылғандай, оқушылардың субъективті тәжірибесіне сүйене отырып, жаңа материалды түсіндіру.

– Үй тапсырмасы жүйесін ретке келтіру, олардың мөлшері, таңдауы, шығармашылық сипаты.

– Жеке тұлғаға бағытталған тәсіл ережелеріне сәйкес оқушылардың білімін бағалау және бақылауды бағалау әдістерін қолдану.

– Әр баланың нақты жеке қабілеттерін ескеру.

– Әрбір денсаулық сақтау сабағынд міндетті түрде балалар мен мұғалімнің «денесімен, жан-дүниесімен және ақыл-ойымен» енуі керек, яғни денсаулықтың негізгі компоненттеріне сәйкес жұмыс жасалынуы керек.

– Сабақтарға (мысалы, орыс тілі, қазақ тілі, математика және т.б.) “валеологиялық диктанттарды”, “валеологиялық есептерді” немесе денсаулықты сақтау мәселелерін зерделеумен байланысты тапсырмаларды енгізу.

– Мұғалімнің жеке мысалы. Мұғалімнің жағымды үлгісінің арқасында балалар іскерлік қарым-қатынас, ынтымақтастық, басқа көзқарасты қабылдау, есту және тындау, басқа адамды түсіну және қабылдау қабілеттерін үйренеді.

– Өзіндік рефлексияны ұйымдастыру.

Денсаулық сабақтары көбінесе денсаулық сақтау технологияларына (дене шынықтыру және сауықтыру) негізделген және белсенді әдістермен (білім беру ойындары, пікірталастар, бейнелерді қарау) өткізіледі.

Эксперимент барысында студенттер бастауыш сынып оқушыларына арналған іс-шараларды ұйымдастыру оқушылардың ақыл-ой мен физикалық белсенділікті жоюдағы үлгерім деңгейін арттыруға

бағытталғанын байқады. Мұғалімдер бұл мәселені оқу процесінің тиімділігін арттыру, жаңа материалды ұсыну арқылы сабақтарды ұйымдастыру технологиясын жаңарту енгізу арқылы шешеді. Олар Л.Выготскийдің [15] дамыта оқыту теориясына негізделген “денсаулық мектебі” технологиясын белсенді енгізіп, өз тәжірибесінде сауықтыру технологияларының элементтерін қолданады: түзету, дамыту, сараланған оқыту. Мұғалімдер сонымен қатар жоба негізінде оқыту технологиясын сәтті қолданды. Оларды түсіну үшін жобалық оқытудың мақсаты студенттерге әр түрлі көздерден жетіспейтін білімді өз бетінше және ықыласпен алуға мүмкіндік беру болып табылады, ал жоба бойынша жеке жұмыс жылдамдығы әр оқушының даму деңгейіне жетуін қамтамасыз етеді. Білім беру жобаларын құрудың кешенді тәсілі оқушының негізгі физиологиялық және психикалық функцияларындағы теңгерімді дамытуға ықпал етеді.

Бастауыш сынып оқушыларының валеологиялық мәдениетін қалыптастырудың дамыған жүйесінің негізгі компоненттерін ескере отырып, оларды жүйелі түрде жүзеге асыру балаларды валеологиялық құндылықтармен таныстыру процесінің жүйелі, үздіксіз сабақтастық сипатын қамтиды. Бөлінген бағыттарды біріктіретін компонент ретінде біз әзірлеген болашақ бастауыш сынып мұғалімдері – студенттерге арналған «Оқушылардың валеологиялық мәдениетін дамытудың психологиялық-педагогикалық негіздері» тақырыбындағы элективті курс бағдарламасы, Бастауыш сынып оқушыларына арналған «Денсаулық сабақтары» факультативтік сабақтар бағдарламасы бола алады. Бұл мақалада студенттерге арналған элективті курстың мазмұны оқушылардың валеологиялық мәдениетін дамыту бойынша жұмысты ұйымдастыру және жүргізу бойынша құзыреттілікті дамытуға және жетілдіруге бағытталғанын атап өтеміз. Қорытынды сабақтар бағдарламасының мазмұнын Біз СӨС аспектілері негізінде жасадық және бастауыш мектепте 1-ден 4-сыныпқа

дейінгі барлық оқу кезеңін қамтиды, бұл мектеп оқушылары игерген материалдың сабақтастығы мен беріктігін қамтамасыз етеді.

Жоғары оқу орындарындағы студенттеріне валеологиялық даярлықты қалыптастыру білім беру процесін демократияландыру және ізгілендіру қағидаттарына негізделген оқытушылар мен студенттердің тұлғааралық өзара іс-қимылы негізінде жүзеге асырылады, бұл тиісті кәсіби бағдарлардың, құндылықтар мен көзқарастардың қалыптасуына ықпал етеді, әрбір нақты қызмет түрінде жеке жетілдіруге деген ұмтылысты тудырады, болашақ маманның кәсіби өсуін ынталандырады.

Қорытынды. Біздің еліміздегі білім беру жүйесін модернизациялаудың маңызды міндеті болашақ мамандарды даярлауды едәуір жақсарту болып табылады, олар кәсіби құзыреттілікке, психофизикалық төзімділікке және жоғары қарқынды жұмысқа қабілеттілікке ие болуы керек. Бұл көрсеткіштер өмір сүру жағдайлары мен тұқым қуалаушылыққа ғана емес, сонымен бірге адамның денсаулыққа деген өзіндік көзқарасына, оның денсаулықты сақтау

қызметіне бағдарлануына байланысты. Салауатты өмір салты, сонымен бірге адамның әлеуметтік белсенділігінің шарты мен алғышарты, оның валеологиялық мәдениетін қалыптастыруды қажет ететін өнімді өндірістік қызмет болып табылады. Қорытындылай келе, болашақ мұғалімдердің оқушылардың валеологиялық мәдениетін дамыту бойынша жұмысты ұйымдастыруға дайындығын қалыптастыру мәселесі, ең алдымен, педагогикалық проблема екенін атап өтеміз. Сондықтан қоғамға әлеуметтік тапсырыс – мектеп ортасын сауықтыру және мектеп оқушыларын салауатты өмір салтына мақсатты түрде тарту бойынша жұмысты күшейту үшін білім беру жүйесі қажет. Осыған сүйене отырып, салауатты өмір салты мәселелері артта қалған студенттерді кәсіби даярлауға біржақты бағытталған көзқарас пен болашақ мұғалімдердің студенттердің валеологиялық мәдениетін дамыту бойынша жұмысты ұйымдастыруға дайындығын қалыптастыру формалары мен әдістерін теориялық негіздеу қажеттілігі арасындағы қайшылықты шешу қажеттілігін бірінші кезектегі міндет деп санаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- [1] Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» Қазақстан халқына Жолдауы. – Нұр-Сұлтан, 2021 [Электрондық ресурс]: URL: <https://akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtynkazakstan-halkyna-zholdauy> 183555 (өтінім берілген күні: 18.07.2022)
- [2] Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау саласын дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. ҚР Үкіметінің 12.10.2021 № 725 қаулысымен. [Электрондық ресурс]. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000982> (өтінім берілген күні: 10.07.2022)
- [3] ХАЛЫҚ ДЕНСАУЛЫҒЫ ЖӘНЕ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ЖҮЙЕСІ ТУРАЛЫ. Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 7 шілдедегі № 360-VI ҚРЗ Кодексі. [Электрондық ресурс]. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000360> (өтінім берілген күні: 11.09.2022)
- [4] Гордиенко Г.П., Кульевская Ю.Г. Междисциплинарные исследования в Казахстане./ Валеология – Современное состояние и перспективы: аналитический обзор.– Алматы: КазгосИНТИ, 2000.– 46 с. (өтінім берілген күні: 14.08.2022)
- [5] Kolokoltsev M.M, Iermakov S.S., Tretyakova N.V.,Kraynik V.L., Romanova E.V. Physical activity as a factor to improve the quality of student life. // The Education and Science Journal. Vol. 22, № 5. 2020. [Электрондық ресурс]. URL: <https://www.edscience.ru/jour/article/view/1671> (өтінім берілген күні: 05.08.2022)
- [6] ВОЗ: Устав. – Женева, 1986. – С. 20–25 . [Электрондық ресурс]. URL: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/202035/WHA38_1985-REC- (өтінім берілген күні: 19.08.2022)
- [7] Беркинова С. 2022. Валеологическое воспитание детей дошкольного возраста. *Общество и инновации*. 3, 3/S (май 2022), 266–271. [Электрондық ресурс]. URL: DOI :<https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss3/S-pp266-271>. (өтінім берілген күні: 15.08.2022)

[8] А.Апсамет., С.К. Кудайбергенова. Педагогтердің өз денсаулығына қатынасын зерттеу. // Вестник Казахского Национального педагогического университета им.Абая, Том 71 № 2 (2022) [Электрондық ресурс]. URL: <https://doi.org/10.51889/2022-2.1728-7847.16%20> (өтінім берілген күні: 14.07.2022)

[9] Zhannat Saparkyzy, Sharbanu Maygeldiyeva, Zannat Maygeldiyeva, Sagat Taiman, Sandigul Daribaeva. Influence of Innovative Health-Saving Education Technologies on Improvement of Mental Activity of Students. // E3S Web of Conferences 159, 09011 – 2020 [Электрондық ресурс]. URL: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202015909011> (өтінім берілген күні: 10.06.2022)

[10] Gedik, Z. Self-compassion and health-promoting lifestyle behaviors in college students (2019) Psychology, Health and Medicine, 24 (1), pp. 108-114 [Электрондық ресурс]. URL: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85052115984&doi=10.1080%2f13548506.2018.1503692&partnerID=40&> (өтінім берілген күні: 18.06.2022)

[11] Ivanova, N. Valeological approach to form a healthy lifestyle of students of surgut oil and gas institute [Article@Enfoque valorológico para formar un estilo de vida saludable en estudiantes del instituto de gas y petróleo de surgut] (2020) Universidad y Sociedad, 12 (2), pp. 174-177. Электрондық ресурс]. URL: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85100898751&partnerID=40&md5=19361587a5d0c8a0c0a5dd690eb0ec>Тип (өтінім берілген күні: 29.05.2022)

[12] Palienko, O., Ivanenko, O. Olga Palienko & Oksana Ivanenko Health and preventive orientation of physical education of student youth (2022) Fizicna Reabilitacia ta Rekreacijno-Ozдорovci Tehnologii, 7 (1), pp. 11-15. 1) [Электрондық ресурс]. URL: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0> (өтінім берілген күні: 19.08.2022)

[13] М.Н. Дудина. Современный студент в самооценке «забота о себе»: результаты эмпирического исследования. // Вестник Томского государственного университета. – 2018. – № 433. – С. 146-151. Электрондық ресурс]. URL: DOI: 10.17223/15617793/433/20 (өтінім берілген күні: 02.09.2022)

[14] Сапарқызы Ж., Майгельдиева Ш., Аяганова А., Колдасова Л.С. Денсаулық сақтауды үнемдейтін оқыту технологияларын қолданудың кейбір аспектілері. // Вестник Казахского Национального педагогического университета им.Абая, 2019.-№1(60).– 86-91с. (өтінім берілген күні: 19.08.2022)

[15] Звягина Е.В. Особенности реализации программы здорового образа жизни студентов вуза физической культуры г. Челябинска / Е.В. Звягина, С.В. Сайфутдинов, М.С. Гришкевич // Здоровье человека, теория и методика физ. культуры и спорта. – 2018. – № 3 (10). – С. 12–22. [Электрондық ресурс]. URL: <http://journal.asu.ru/zosh/article/view/4496> (өтінім берілген күні: 10.07.2022)

References:

[1] Memleket basshysy Kasym-Zhomart Tokaevtyn «Halyk birligi zhane zhujeli reformalar – el orkendeuinin berik negizi» Kazakstan halkuna Zholdauy. – Nur-Sultan, 2021 [Elektronдық resurs]: URL: <https://akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtynkazakstan-halkyna-zholdauy> 183555 (otinin berilgen kuni: 18.07.2022)

[2] Kazakstan Respublikasynyn densaulyk saktau salasyn damytudyn 2020 – 2025 zhyldarga arналган мемлекеттік бағдарламасы. KR Ukimetinin 12.10.2021 № 725 kaulysymen. [Elektronдық resurs]. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000982> (otinin berilgen kuni: 10.07.2022)

[3] HALYK DENSAULYGY ZHANE DENSAULYK SAKTAU ZHYJESI TURALY. Kazakstan Respublikasynyn 2020 zhylygy 7 shildedegi № 360-VI KRZ Kodeksi. [Elektronдық resurs]. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000360> (otinin berilgen kuni: 11.09.2022)

[4] Gordienko G.P., Kul'evskaya YU.G. Mezhdisciplinarnye issledovaniya v Kazahstane./ Valeologiya – Sovremennoe sostoyanie i perspektivy: analiticheskij obzor.– Almaty: KazgosINTI, 2000.– 46 s. (otinin berilgen kuni: 14.08.2022)

[5] Kolokoltsev M.M, Iermakov S.S., Tretyakova N.V., Krainik V.L., Romanova E.V. Physical activity as a factor to improve the quality of student life. // The Education and Science Journal. Vol. 22, № 5. 2020. [Elektronдық resurs]. URL: <https://www.edscience.ru/jour/article/view/1671> (otinin berilgen kuni: 05.08.2022)

[6] VOZ: Ustav. – Zheneva, 1986. – S. 20–25. [Elektronдық resurs]. URL: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/202035/WHA38_1985-REC- (otinin berilgen kuni: 19.08.2022)

[7] Berkinova C. 2022. Valeologicheskoe vospitanie detej doshkol'nogo vozrasta. Obschestvo i innovacii. 3, 3/S (maj 2022), 266–271. [Elektronдық resurs]. URL: DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss3/S-p266-271>.(otinin berilgen kuni: 15.08.2022)

- [8] A. Apsamet., S.K. Kudajbergenova. Pedagogterдің oz densaulygyna katynasyn zertteu. // Vestnik Kazhaskogo Nacional'nogo pedagogicheskogo universiteta im.Abaya, Tom 71 № 2 (2022) [Elektrondyk resurs]. URL: <https://doi.org/10.51889/2022-2.1728-7847.16%20> (otinin berilgen kuni: 14.07.2022)
- [9] Zhannat Saparkyzy, Sharbanu Maygeldiyeva, Zannat Maygeldiyeva, Sagat Taiman, Sandigul Daribaeva. Influence of Innovative Health-Saving Education Technologies on Improvement of Mental Activity of Students. // E3S Web of Conferences 159, 09011- 2020 [Elektrondyk resurs]. URL: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202015909011> (otinin berilgen kuni: 10.06.2022)
- [10] Gedik, Z. Self-compassion and health-promoting lifestyle behaviors in college students (2019) Psychology, Health and Medicine, 24 (1), pp. 108-114 [Elektrondyk resurs]. URL:<https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85052115984&doi=10.1080%2f13548506.2018.1503692&partnerID=40&> (otinin berilgen kuni: 18.06.2022)
- [11] Ivanova, N. Valeological approach to form a healthy lifestyle of students of surgut oil and gas institute [Article@Enfoque valorológico para formar un estilo de vida saludable en estudiantes del instituto de gas y petróleo de surgut] (2020) Universidad y Sociedad, 12 (2), pp. 174-177. [Elektrondyk resurs]. URL: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85100898751&partnerID=40&md5=19361587a5d0c8a0c0a5d690eb0ecTip> (otinin berilgen kuni: 29.05.2022)
- [12] Palienko, O., Ivanenko, O. Olga Palienko & Oksana Ivanenko Health and preventive orientation of physical education of student youth (2022) Fizicna Reabilitacia ta Rekreativno-Ozdorovci Tehnologii, 7 (1), pp. 11-15. 1) [Elektrondyk resurs].URL: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0> (otinin berilgen kuni: 19.08.2022)
- [13] M.N. Dudina. Sovremennyj student v samoocenke «zabota o sebe»: rezul'taty empiricheskogo issledovaniya. // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. 2018. № 433. S. 146–151. [Elektrondyk resurs].URL: DOI: 10.17223/15617793/433/20 (otinin berilgen kuni: 02.09.2022)
- [14] Saparkyzy ZH. , Majgel'dieva SH., Ayaganova A., Koldasova L.S. Densaulyk saktaudy unemdejtin okytu tekhnologiyalaryn koldanudyn kejbir aspektileri. // Vestnik Kazhaskogo Nacional'nogo pedagogicheskogo universiteta im.Abaya, 2019.-№1(60).- 86-91s. (otinin berilgen kuni: 19.08.2022)
- [15] Zvyagina, E. V. Osobennosti realizacii programmy zdorovogo obraza zhizni studentov vuza fizicheskoy kul'tury g. CHelyabinska / E. V. Zvyagina, S. V. Sajfutdinov, M. S. Grishkevich // Zdorov'e cheloveka, teoriya i metodika fiz. kul'tury i sporta. – 2018. – № 3 (10). – S. 12–22. [Elektrondyk resurs].URL: <http://journal.asu.ru/zosh/article/view/4496> (otinin berilgen kuni: 10.07.2022)

МРНТИ 14.33.07

DOI 10.51889/2077-6861.2023.1.30.021

О.Т. АБИШЕВА*, А.Т. МИРХИЯЗОВА, А.Қ. ҚОРАЛАСБЕК

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)**artbura@gmail.com, assel.mt@mail.ru, koralasbekaktoty@gmail.com*

КӘСІПТІК БІЛІМ БЕРУДЕ СӘНДІК-ҚОЛДАНБАЛЫ ӨНЕР БАҒЫТЫ БОЙЫНША СТУДЕНТТЕРДІ ОҚЫТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Сәндік қолданбалы өнер жастар тәрбиесінде маңызды орын алады. Ол келесі міндеттерді атқарады: танымдық (бұйымдардың жасалу технологиясы мен тұрмыста қолдану), эстетикалық (көркемдік талғамды қалыптастыру), білім беру және ағарту (сәндік қолданбалы өнер пәндерінің негізінде тарихты зерттеу), патриоттық (ұлттық қолданбалы өнер негізінде рухани тәрбие).

Сәндік-қолданбалы өнерге баулу әр түрлі мамандарды дайындауда маңызды орын алады. Себебі, сәндік-қолданбалы өнердің басқа өнер түрлеріне белгілі бір әсері бар. Бұл стильдеу заңдары, әр түрлі сәндік формалар, өрнектеу ерекшеліктері, көркем бейнелеу заңдылықтарына байланысты.

Қазіргі уақытта сәндік-қолданбалы өнерге баулитын құзыретті, кәсіптік деңгейі жоғары, шебер

маман дайындау жоғарғы оқу орындарының негізгі мәселелерінің бірі болып отыр. Бұл маман дайындау барысында жүргізілетін міндетті оқу бағдарламалары мен пәндерге, оқытылатын технологиялар мен әдістер, практикалық дайындыққа тікелей байланысты.

Түйін сөздер: кәсіптік білім беру, тәрбие, сәндік-қолданбалы өнер, оқыту, дидактикалық принциптер, эстетикалық тәрбие.

О.Т. АБИШЕВА, А.Т. МИРХИЯЗОВА, А.К. КОРАЛАСБЕК

*Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(Алматы, Казахстан)
artbura@gmail.com, assel.mt@mail.ru, koralsbekaktoty@gmail.com*

ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ ПО НАПРАВЛЕНИЮ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО ИСКУССТВА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация

Декоративно-прикладное искусство занимает важное место в воспитании молодежи. Он выполняет следующие задачи: познавательную (технология изготовления изделий и их применение в быту), эстетическую (формирование художественного вкуса), образовательную и просветительскую (изучение истории на основе предметов декоративно-прикладного искусства), патриотическую (духовное воспитание на основе национального прикладного искусства).

Приобщение к декоративно-прикладному искусству занимает важное место в подготовке различных специалистов. Это связано с тем, что декоративно-прикладное искусство имеет определенное влияние на другие виды искусства. Это связано с законами стилизации, различными декоративными формами, особенностями тиснения, законами художественной выразительности.

В настоящее время одной из основных проблем высших учебных заведений является подготовка компетентных, высококвалифицированных специалистов, занимающихся декоративно-прикладным искусством. Это напрямую связано с обязательными учебными программами и дисциплинами, которые проводятся в процессе подготовки специалиста, изучаемыми технологиями и методами, практической подготовкой.

Ключевые слова: профессиональное образование, воспитание, декоративно-прикладное искусство, обучение, дидактические принципы, эстетическое воспитание.

О.Т. ABISHEVA, А.Т. MIRKHIYAZOVA, А.К. KORALASBEK

*Kazakh National Pedagogical University named after Abai (Almaty, Kazakhstan)
artbura@gmail.com, assel.mt@mail.ru, koralsbekaktoty@gmail.com*

FEATURES OF TEACHING STUDENTS IN THE DIRECTION OF DECORATIVE AND APPLIED ARTS IN PROFESSIONAL EDUCATION

Abstract

Decorative and applied art occupies an important place in the education of young people. It performs the following tasks: cognitive (technology of manufacturing products and their use in everyday life), aesthetic (formation of artistic taste), educational and educational (study of history based on objects of decorative and applied art), patriotic (spiritual education based on national applied art).

Familiarization with decorative and applied art occupies an important place in the training of various specialists. This is due to the fact that decorative and applied art has a certain influence on other types of art.

This is due to the laws of stylization, various decorative forms, the peculiarities of embossing, the laws of artistic expression.

Currently, one of the main problems of higher educational institutions is the training of competent, highly qualified specialists engaged in decorative and applied arts. This is directly related to the mandatory curricula and disciplines that are conducted in the process of training a specialist, the technologies and methods studied, and practical training.

Keywords: vocational education, upbringing, decorative and applied arts, training, didactic principles, aesthetic education.

Кіріспе. Сәндік-қолданбалы өнер ұғымы ХХ ғасырдың екінші жартысында пайда болды. Бұған дейін ол халықтың қарапайым түсінігінде, «қолөнер» ұғымының аясында пайдаланылып келді.

Сәндік-қолданбалы өнер – көркем шығармашылықтың ерекше әлемі, адамзат өркениетінің көп ғасырлық даму тарихында жасалған өнер бұйымдарының шексіз алуан түрлі саласы. Бұл адам өмірімен тығыз байланысты сала. Себебі, сәндік-қолданбалы өнер туындылары негізінен күнделікті тұрмыста пайдаланатын бұйымдар болып табылады. Сәндік-қолданбалы өнер сол халықтың ғасырлар бойғы әрекеті, өмір салты, мәдениеті, дүниетанымынан сыр шертетін өнердің көне түрлерінің бірі болып табылады. Әрбір зат, мейлі ол жиһаз, ыдыс-аяқ, киім болсын, адам ұйымдастырған өмір ортасында ғана емес, ең алдымен оның рухани әлемінде белгілі бір орын алады. Сәндік қолданбалы өнерге ертеден келе жатқан кесте, ши тоқу, құрақ құрау, тоқыма өнері, киіз бұйымдары, ағаш пен металл бұйымдар, ою-өрнек, тігін өнері, тері өңдеу, зергерлік бұйымдар және жаңа бағыттарына бисермен жұмыс, батик, аппликация сияқты түрлері жатады.

Зерттеудің өзектілігі. Ұрпақтың көркемдік тәрбиесі тек жеке ұстаздардың шешетін мәселесі емес, ол қоғамдық жүйе негізінде қаралатын күрделі іс. Тұлғаның дамуы – болашақ міндеттерін сәтті жүзеге асыру үшін оның үнемі даму үдерісі. Сондықтан жеке тұлғаның шығармашылық белсенділігін дамыту қоғам қызметінің барлық салаларында, соның ішінде білім беруде де қажет. Сәндік қолданбалы өнер саласы мамандар дайындауда студенттердің эстетикалық талғамының дамуына, ұлттық, рухани, көркемдік, дәстүрлі тәрбие беруде,

шығармашылықты дамытуда жетекші орын алады. Білім алушылардың көркемдік-шығармашылық қызметін ұйымдастыру, оларды халық өнерінің дәстүрлі түрлерінде эстетикалық тәрбиелеу – ұрпақты ұлттық мәдениетке баулудың ең тиімді нысаны болғандықтан, қазіргі әлеуметтік-мәдени жағдайда заманға сай белсенді және тәуелсіз ойлайтын, тарихи және мәдени мұраны құрметтейтін тұлғаны дайындау ерекше өзектілікке ие [1].

Әр ұлттың ұлттық өнерінде өзіндік ерекшеліктері мен халыққа тән айырмашылықтары болады. Ұлттық өнерге баулу арқылы ұрпақ бойына ұлттық рухани құндылықтарды сіңіруді қажет етеді. Сондықтан, сәндік-қолданбалы өнердің ұрпақ тәрбиесінде алатын рөлі зор. Тәрбие сене алатын туылғаннан бір ғана бейімділік бар, ол – ұлттық. Әр халықтың өзіндік мінезі мен бейнесі болады. Сондықтан, ұлттық өнер арқылы ұрпақ бойына рухани құндылықтарды сіңіру рөлі зор [2].

Зерттеудің мақсаты. Білім беру жүйесінде халықтық сәндік қолданбалы өнер саласын оқыту дидактикалық принциптері немесе көркемдік дидактика әлі де қалыптасу сатысында. Саладағы кәсіби оқытушыларына білім берудің теориясы мен тарихын, оқыту әдістерін осы бағытта білім беру ерекшеліктерінің айқындалмау фактісімен байланыстырады. Дәстүрлі өнердің табиғатына толық сәйкес келетін, ғылыми негізделген жаңа дидактикалық оқыту жүйесін және өнер педагогикасы бойынша тәрбие, білім беру жүйесін әзірлеу мәселесі туындайды.

Негізгі бөлім. Қазақстанда жастарға көркемдік білім беріп, әсемдікке тәрбиелеу ісімен айналысатын суретші-педагог кадрларының жетіспеушілігі мен қазақтың ұлт-

тық бейнелеу өнерінің туындыларының жеткіліксіз зерттелуі, жас жеткіншектерге көркемдік білім беру саласындағы ұлттық өнер дәстүрін үйрету, қазақ бейнелеу өнер шығармаларымен, өнер шеберлерімен оқушыларды таныстыру, қазақтың ұлттық сәндік-қолданбалы өнерінің білімдік, тәрбиелік мәнін зерттеп, оқытудың жаңа әдіс-тәсілдерін табуға деген бетбұрыс 70 жылдардың екінші жартысынан бастап байқала түсті.

Мәдени көркем білімді қоғам қалыптастыру жоғары және арнаулы орта білім берудің бірқатар мемлекеттік білім беру стандарттарымен жүзеге асады. Оны сәндік-қолданбалы өнер мен халықтық көркем шығармашылығы негізінде жүзеге асыруға болады. Бұл үшін сәндік-қолданбалы өнер мен халық өнерінің құрылымын - бейнелеу өнеріндегі осы екі түрлі, бірақ бірін-бірі толықтырып тұратын бағыттарды қарастырған жөн. Мұндай шектеу зерттеу әдістемесін байытады, оның тарихи-көркемдік процесін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді, көркем шығармашылықты дамытуда жемісті принциптер береді [3].

Білім беру мекемелерінде Көркем білім мамандықтары бойынша оқытылатын бейнелеу өнері, сызу пәндері міндетті курс. Бұл студенттердің кәсіби даярлығын арттырып қана қоймай, пәнаралық байланыс ретінде жүреді.

Кәсіптік білім беруде сәндік-қолданбалы өнер мамандары екі негізгі бағытта білім алады. Оның біріншісі, педагогикалық білім – тұлғаға білім беру мен тәрбиелеуді, оқыту заңдылықтары мен оқытудың әдіс-тәсілдерін меңгеру, көркем білім – бейнелеу өнерінің негізгі заңдылықтары мен салалық дайындықты қамтиды [4].

Сәндік-қолданбалы өнер бейнелеу өнерінің бір саласы ғана болғандықтан бұл бағытты оқытудың, мамандарын дайындаудың педагогикалық міндеттері мен әдістемелік негіздері толық зерттелмеген. Осыған сәйкес, бейнелеу өнері мен сәндік-қолданбалы өнер мамандарын дайындау бір-бірімен тығыз байланысты.

Сәндік-қолданбалы өнер маманының құзыреттілігі – педагогика заңдылықтары

мен әдістемесін білу деңгейі, оқытудың технологиялары, әдіс-тәсілдері, білім деңгейінен және шығармашылықты дамыта білуі, көркем бейнелеу білімдерінің дәрежесі.

Тәрбиенің мақсаты – әлемге және адамға эмоционалдық және моральдық қатынас орнату, дамытушы білім дағдылары мен біліктілік, шығармашылық тәжірибеден өту [5]. Ұлттық сәндік-қолданбалы өнерді оқытуда студенттерге сапалы білім беру үшін оқыту ғылыми негізделген, оқытудағы дидактикалық принциптерге сай, практикалық-педагогикалық іс-әрекет тиімді сапаға бағытталған болуы керек. Педагогикалық принциптер, атап айтқанда дидактикалық принциптер педагогика өзінің конструктивті-техникалық міндетін орындағанда алатын жалпы нормативтік білімдерді ғана қамтиды. Бұл қалаған нәтижеге қол жеткізуге бағытталған жалпы нұсқаулар [6].

Әдіснамалық негіздер мен әдістер. Болашақ педагогтар дайындауда кең және тар мағынада әр түрлі тәжірибе жасаудан қорықпайтын, өзін-өзі әрдайым дамытып отыратын, идеяларға толы және шығармашылығы дамыған, проблемаларды шешуде жан-жақты жұмыс жасайтын мамандар дайындау маңызды [7]. Осылайша, мамандар дайындауда ғылыми дәлелденген оқытудың дидактикалық принциптерін және көркем шығармашылық педагогиканың жүйеленген оқыту бағдарламасының қажеттілігі туындайды.

Саналылық және белсенділік принципі. Өз бетімен меңгерілген білім санаға жақсы сіңеді. Дәстүрлі оқытуда бұл принцип білім алудың жалпылама ретімен жүргізіледі. Мұндай оқыту студенттердің теориялық дамуына қайшы келеді деген пікір де бар. Мұндай оқыту түрі ауызша абстракция түріндегі білім, ұғымдарды жалпылау және түсінуге бағытталған, оқу материалын ұғынуға жағдай жасайтын түрі болып саналады және жаратылыстану ғылыми пәндерін оқытуда көбірек қолданылады. Дәстүрлі оқыту процесінде кәсіптік бағдарлаумен ұштастыра отырып, оқу-танымдық қызметті белсендіру әдістерін енгізу көбінесе сәндік-қолданбалы өнерді

оқытудың және өскелең ұрпақты тәрбиелеудің тиімділігіне әсер етеді, студенттерде дәстүрлі қолданбалы өнердің әр түрлері бойынша кәсіби шеберліктің жоғары деңгейін қалыптастырады.

Беріктік принципі – сапа қалыптасып, тұлғаның жаңашыл дамуын, шығармашылық қызметте табысты болуын сипаттайды. Бұл принцип білім мазмұны мен танымдық процестерді бір-бірімен тығыз байланыстырып, оқу материалдарын тереңінен түсінуге мүмкіндік береді.

Пән материалдарын бөліктерге бөліп, негізгісін анықтау, логикалық байланыстарды жүйелі түрде тексеру, пәнаралық байланыстар арқылы жүзеге асады [8].

Теория мен тәжірибенің байланысы. Бұл принцип классикалық философияның өмір – тәжірибе таным көзі деген ережесіне сүйенеді. Тәжірибе – жеке тұлғаның еңбек тәрбиесін жан-жақты қалыптастырады. Оқытудың өмірмен, тәжірибемен байланысы білім мазмұнына, оқу-тәрбие процесін ұйымдастыруға, оқыту формалары мен әдістеріне байланысты.

Теориялық білім – белгілі бір педагогикалық құбылысты талқылауға, қолдануға және түсіндіруге бағытталған ғылыми көзқарастар, түсініктер, идеялар жиынтығы [9]. Оқытуда тек қана теориялық білімге сүйену қателік, әсіресе тәжірибелік білімді қажет ететін – қолданбалы өнерде. Жалпылама ұғымдар да білімнің қажетті құрамдас бөліктері болып табылады және белсенді оқыту процесінде пәнді түрлендіруге әсерін тигізеді. Бұл ойлау, сезіну, үйрену қажеттілігінен көрініс табатын ақыл-ой дамуының негізі, шығармашылық белсенділігі мен олардың шығармашылық ізденістеріне бағыт-бағдар беру студенттердің саналы білім алуына жол ашады. Саналы ойлау және білім алу мәнін, оқу материалын терең түсінуге деген құштарлық, әсіресе дәстүрлі өнердің жекелеген түрлерін ұғыну білімдерді тәжірибеде толық қолдануға мүмкіндік береді.

Сәндік-қолданбалы өнерді оқытудағы жетекші қағидалардың бірі теория мен тәжірибенің байланысы принципі болып

табылады. Бұл әсіресе еңбек нарығына қажетті заманауи мамандарға қойылатын біліктілік талаптарына сәйкес болып отыр. Оқушылардың пайдалы еңбек өнімділігі дұрыс қойылған сайын, олардың болашақта заманауи өндірісте еңбекке араласуына жағдай жасайды. Білім неғұрлым өмірмен өзара әрекеттескен, тәжірибеде қолданылған, қоршаған ортада жүзеге асқан болса, тұлғаның санасы және қызығушылықтары соғұрлым жоғары болады.

Көрнекілік принципі. Оқыту сан алуан сезімді көрсететін көрнекі болуы керек. Көрнекілік оқу материалын әзірлеудегі иллюстрациялық құралдар ғана емес, сонымен қатар әртүрлі тактильді сезімдердің көмегімен қабылданатын құрал-жабдықтар арқылы да беріледі. Бұл жалпылама элементтерді алу үшін емес, өзгерістерді, олармен болатын даму үдерістерін, тұтас өзара әрекеттесулерді, пәнді, оның қасиеттері мен белгілерін жан-жақты игеру үшін қажет [10].

Қолданбалы шығармашылықты оқытудағы көрнекі құралдарға альбомдар, бұйымдар, шаруашылық құрал-жабдықтар, ұлттық костюмдер, табиғи нысандар, үздік оқушылардың жұмыстарын қамтыған оқу орнының әдістемелік қорын, өнер туындыларын жатқызуға болады. Олардың нұсқаларын салыстыру, ерекшеліктерін айқындау және талқылау дидактикалық тапсырманың орындалып, оқу материалын түсінуге тиімді мүмкіндік береді, сонымен қатар абстрактілі-теориялық ойлауды дамытады.

Қолжетімділік принципі студенттердің интеллектуалдық, адамгершілік, эстетикалық даму деңгейіне, зерттелетін материалдың көлемі және оқыту әдістеріне сәйкес анықталады. Бұл принцип шартты нормаларды анықтайды және орташа деңгейдегі студенттердің көркемдік шығармашылық дамуына мүмкіндік береді. Қолжетімділік принципі көркемдік білім беруде орындаушылық өнердің, бұйымның пішіні, түсінің қиындық деңгейін анықтау критерийі болып табылады. Орындаушылық өнерде қолжетімділік принципі композиция

мағынасының, стиль, түс, технологиялық сипатының қиындық деңгейін көрсетеді. Сәйкесінше, дәстүрлі оқытудағы қолжетімділік принципі бірізділік принципімен өзара тығыз байланыста болып, білімді жүйелі, шектеусіз, оқу материалын деңгейге сәйкес беруге мүмкіндік береді. Студенттердің даралық-тұлғалығын ескере отырып, қолжетімділік принципі белгілі дидактикалық ережелерге сәйкес жеңілден қиынға, қарапайымнан бастап күрделіге, жалпыламадан жалқыға қарай жүзеге асырылады. Бұл принцип қолданбалы өнерде көркем қолөнер бұйымдарын қабылдауда жасқа байланысты оқушылардың психо-эмоционалды даму деңгейіне әртүрлі әсер етеді.

Қабілеті жоғары дарынды студенттердің көпшілігі басқа студенттерге қарағанда көбірек және жылдамырақ оқитындығымен, ақпаратты жылдам қабылдауымен ерекшеленеді. Олардың қабілеттері бейнелеу немесе орындаушылық өнерде жетістіктерге жеңілірек жетуге мүмкіндік береді [11]. Жүсіпбек Аймауытов «Неге арналсаң, соны істе» атты мақаласында: Кісі туғаннан-ақ белгілі бір өнерге, қызметке икем болып туады, басқаша айтқанда, әр адамда бір нәрсеге талап, ыңғай, қабілет, яки зеректік болады» деген көзқарасын баяндайды. Дегенмен, жеке тұлғадағы туа біткен қабілеттер дамудың көзі болып табылмайды, оларға мүмкіндік туғызып, жағдайлар жасау, дұрыс басшылықты қажет етеді. Ол тәрбие мен әлеуметтік ортаға байланысты, соларға тәуелді болып келеді [12]. Сондықтан, қолжетімділік принципі аса маңызды принциптердің бірі болып есептеледі.

Вена педагогы Франц Чижек мектебінің педагогикалық әдісі балаларға шығармашылықта толық еркіндік беру болды. Мұнда тұлға тәрбиесінде оқулыққа да, сыртқы әлемге де еліктемей ішкі болмысын білдіруге назар аудару ұсынылды [13]. Осылайша тұлғаның жан-жақты дамуын қамтамасыз етіп, өз ойы мен шығармашылығын еркін бейнелей алатын заманауи ұрпақ тәрбиелеуге болады.

Сәндік-қолданбалы өнер бойынша практикалық білім – студенттерді өзіндік кәсіби

қызметке және шығармашылық ізденіске тартудың мүмкін жолдарының бірі, дәстүрлі кәсіби шеберлікке ие заманауи педагог-суретшіні қалыптастырудың негізгі жолы. Сәндік-қолданбалы өнер маманы – керемет сәндік өнер туындыларын дүниеге әкеле алатын суретші. Оларда ол өзінің көзқарасын, өзінің “менін”, тек өзіне тән, жеке талғамын көрсетеді. Көркемдік ойлау – бұл өнер арқылы үйренетін ойлау. Шығармашылық туындыларымен танысу көркемдік ойлауды дамытуға ықпал етеді. Көркемдік ойлау қарым-қатынас, ізденіс нәтижесінде пайда болады [14]. Сондықтан сәндік-қолданбалы өнер маманын дайындау ерекше тәсілді қажет етеді. Шеберлік адам жасаған бұйымның көркемдік және эстетикалық қасиеттерін анықтайтын адам қызметінің негізі болып табылады. Тұлғаның өзін-өзі дамытуына, өзін-өзі тануына және шығармашылығына жағдай жасайды.

Әдеби шолу. Бұл жолда жоғарыда атап өткендей адамзаттың мәдени-тарихи және көркем-педагогикалық мұрасын кеңінен меңгеру мен терең қабылдау негізінде жастарға көркемдік білім беру мен эстетикалық тәрбие беру жүйесін одан әрі жетілдіру қажеттілігі әлі де туындап отыр. Қалыптасқан жағдайдың себебі халық өнері аз зерттелген сала болып қала беретіндігінде ғана емес, сонымен қатар, ғылыми пән ретінде кәсіби суретшілердің шығармашылығынан ажырататын немесе ерекшелейтін толық шекаралармен шектелмеген және белгілі бір анықтама берілмегенінде [15].

В.Ф. Максимовичтің ойынша оның себептерінің бірі «төмен философиялық және психология-педагогикалық мәдениет арасындағы сәйкессіздік пен кәсіби сәндік қолданбалы өнердің белгілі бір саладағы шебер педагогикалық құзыреттілігі жоғары педагогтардың жетіспеушілігі» [16]. Осыған сәйкес, шеберлердің халықтық шығармашылық тәжірибесі мен қолданбалы өнер суретшілерін даярлау жүйесі арасындағы қайшылықтар, қазіргі білім беру жүйесінде ұлттық өнеріміздің құндылықтарын сақтауға бағытталған елеулі өзгерістерді талап етеді.

Эстетикалық тәрбиенің маңыздылығы оқушылардың көркемдік білімі мен эстетикалық тәрбиесі жалпы орта білім беру жүйесінің мазмұнын жаңғыртудың негізіне кіреді деп маңызын атап өткендей, сәндік-қолданбалы өнер жастарды көркемдік және эстетикалық дамытудың негізгі құралдарының бірі болып табылады [17].

Қазіргі таңда Қазақстанның дүниежүзілік білім беру кеңістігіне ену үдерісінде мұғалімдердің кәсіби дайындығына деген талап арта түсуде. Ғылыми салада білімді технологияландыру жөніндегі зерттеулер пайда болып, кәсіби дайындықтың мазмұндық және жеке аспектілерімен қатар оның технологиялық аспектілеріне де қызығушылық даму үстінде. Қазақстанда оқытудың жаңа технологиялары оқу үдерісінде белсенді түрде қолданылуда [18].

Дәстүрлі қолданбалы өнердің әр түрінің негізгі ерекшеліктері оның принциптері екенін растады:

- синкретизм дәстүрлі қолданбалы өнердің әрбір нақты түрінде эстетиканың, мәннің, мағынаның, көркем және шығармашылық идеяның бірлігі;

- дәстүрлі қолданбалы өнердің белгілі барлық түрінің тарихи көркемдік-технологиялық әдістерін міндетті түрде болашақ ұрпаққа жеткізу;

- әр түрдің ғасырлық тарихи кезеңдерді қамтитын көркемдік дәстүрлерін сақтау;

- алдыңғы буынның тарихи көркемдік-шығармашылық тәжірибесін қамтитын еңбектің ұжымдық сипаты;

- дәстүрлі қолданбалы өнердің белгілі бір түрінің аймақтық байланысы [19].

Нәтиже мен талдау. Осылайша қолданбалы өнер бағыты бойынша оқыту әдіс-төмесін құрастыру және оған жалпыға белгілі педагогикалық принциптер енгізілуі қажет:

- ұлттық қолданбалы өнердің барлық түрін жан-жақты қамту;

- эстетикалық тәрбиенің ережелерімен байланыс;

- оқу бағдарламасын жүйелеу;

Бұл сәндік-қолданбалы өнердің әрбір түрін жан-жақты дамытуға және кәсіби шебер

педагог дайындауға, сонымен қатар, сәндік-қолданбалы өнер туындыларының заманауи өндірісін құрастырып, қайта жандандыру да адамдардың жоғалған қызығушылығын қайта жаңғыртуға мүмкіндік береді.

Мәдени-білім беру ортасын зерттеу және өнер туындысын жасау жолдары мыналарды анықтауға мүмкіндік береді:

- кәсіптік оқу орнының түлектері қоғамда өз мамандықтарын, өнерді қорғайтын көркем-шығармашылық орта құрады.

- мәдени-білім беру кеңістігінің ажырамас бөлігі болып табылады.

Сәндік қолөнер білім алушыларға мотивация беріп, эмоционалдық, шығармашылық тұрғыдан тұрақтандырады. Бұдан туатын тұжырым өскелең ұрпақты батыс еуропа мен күншығыс елдерінің стилі мен мәдениеттеріне ұмтылуына тосқауыл жасап, ұлттымыздың өзіндік қолөнерімен, әдеп-ғұрпын, ұлттық мәдениетін жас ұрпаққа беру арқылы олардың жоғары сезімдерін қалыптастыруға болады деп санаймыз. Ол үшін ұлттық өнерімізді жас өрендер бойына сіңіруге, көптің игілігіне айналдыруға жан сала жігер жұмсап, жұмыс істеуіміз қажет. Сонда ғана шәкірттеріміздің бойында жоғары сезімдердің қалыптасуына ұлттық өнеріміздің өркен жаятыны ақиқат.

Өнер – бұл көзқарас бойынша субъективті сала, оның ішіне, әрине, қолөнер де кіреді. Сондықтан, егер тұлға өз сезімдерін қабылдамаса және мұғалімнің көзқарасын қабылдауға тырысса, ол өзін-өзі бағалауға нұқсан келтіреді, өзіндік “менін” жоғалтып алуға апарады. Оқытушының “талғамы” оқушының интеллектуалды және жеке тұтастығына нұқсан келтіріп, оның қиялын бұлдыратпауы өте маңызды. Оқытушының “талғамы” оқушының шығармашылыққа деген жеке көзқарасына кедергі келтірмеуі қажет.

Осы жағдайда эстетикалық қабылдауды тікелей бағалау мүмкін емес, өйткені бағалау жүргізілмес бұрын эстетикалық қабылдаудың не екенін анықтап алайық. Көбінесе эстетикалық қабылдау көзқараспен, рухани құндылықпен толықтырылады және қатар жүреді. Сезімдерді әртүрлі тәсілдермен жеткізуге және білдіруге болады. Сондықтан,

шығармашылықты бағалағанда пікір білдіру кезінде шектеулерден аулақ болып, тұлға тәрбиесінде өзіндік “менін” жоғалтып алмауға тырысу өте маңызды.

Қорытынды. Қазіргі уақытта елімізде ұлттық құндылықтардың қайта өркендеуіне жол ашылды. Жасөспірімдер ұлттық мәдениет пен салт дәстүрлердің негіздерін меңгергенде ғана жалпы адамзаттық мұраларды игеріп, дүниеге көзқарасы, озық ойлау жүйесі қалыптасатыны анық. Ол үшін білім беру жүйесінде, тәрбие процесінде баланы жастайынан өнерге баулып, үздіксіздік принципін сақтауымыз қажет. Мектеп оқушылары өзін қоршаған ортаның әсемдігін сезіну, тану, қабылдау қасиеттері мен рухани мәдениетін қалыптастырып тәрбиелеу білім беру жүйесінің бір міндеті. Демек, мектептегі технология, еңбек, бейнелеу сабақтары балалардың патриоттық, эстетикалық сезімдерін қалыптастыру мәселесін көркем-шығармашылық іс-әрекеттен бөліп қарамай оны ұлттық сәндік-қолданбалы өнермен тығыз байланыстырып ақыл-ой, адамгершілік, эстетикалық, патриоттық сезімді қалыптастыру мәселесін шешуге болады. Одан әрі колледж, жоғарғы оқу орындарында білім тереңдетіліп ұрпақ

бойына сіңірілуі қажет. Олай болса ұлттық сәндік қолданбалы өнерді үйретіп оқыту арқылы ұлттық мәдениетті қалыптастыру оқу тәрбие үрдісінің негізгі міндеттерінің бірі болып келеді.

Мұндай маманды тәрбиелеу үшін кәсіби пәндер бойынша дайындық процесінде оқытудың кешенді тәсілі қажет. Бұл болашақ маманның кәсіби өсуіне көмектеседі, өйткені ол ойды, көркемдік образды, затты бейнелеу дағдыларын дамытады, көлем мен кеңістікті сезінуге үйретеді. Оқу процесінде студенттерде шығармашылық өзін-өзі дамытуға және өзін-өзі жүзеге асыруға, көркемдік образды және сәндік тілдің ерекшелігін жасау саласындағы кәсіби құзыреттіліктерді игеруге деген ұмтылыс қалыптасады. Нәтижесінде көркем-бейнелі ойлау мен шығармашылық қиялды, сондай-ақ қажетті кәсіби қасиеттерді белсенді дамытады.

Өнерге қосыла отырып, студенттер сәндік-қолданбалы өнерге деген қызығушылықты арттырады, эстетикалық талғамды қалыптастырады, халық шығармаларын жасаушыларға деген құрметке тәрбиеленеді, сәндік-қолданбалы өнер туындыларының мысалдары тұлғаның эстетикалық дамуына негіз бола алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

[1] Н.Н.Терехова. Роспись глиняной игрушки как средство воспитания интереса и уважения к народному творчеству / Н.Н. Терехова, К.Ш. Золотарева. Образование и воспитание. – 2021. № 3 (34) – С. 26-32. URL: <https://moluch.ru/th/4/archive/198/6452/>

[2] Н.Н.Терехова, Декоративно-прикладное искусство в системе дополнительного образования как средство приобщения обучающихся к национальной культуре // Образование и воспитание. №1(32) С. 34-36, 2021 URL: <https://moluch.ru/th/4/archive/187/5995/>

[3] Максяшин А.С., Декоративно-прикладное и народное искусство: их сущность и содержание: учебное пособие. – Екатеринбург: Издательский дом «Уральская государственная юридическая академия», 2012. 4 - 44 б., ISBN 978-5-7845-0380-0

[4] В. В. Корешков, Л. В. Новикова / «Декоративно-прикладное искусство и дизайн в системе профессиональной подготовки будущих учителей» – Вестник НВГУ. Москва, Россия – 2017. № 3 (20-25).

[5] Chen Qiu, Kathy Kar-man Shum, Relations between caregivers' emotion regulation strategies, parenting styles, and preschoolers' emotional competence in Chinese parenting and grandparenting, Early Childhood Research Quarterly, Volume 59, 2022, Pages 121-133, ISSN 0885-2006, <https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2021.11.012>

[6] Markham May and Sue Warr, Teaching Creative Arts and Media 14+, ISBN-13: 978-0-33-523752-4 (pb) 978-0-33-523751-7 (hb) ISBN-10: 0-33-523752-5 (pb) 0-33-523751-7 (hb) eISBN: 978-0-33-523997-9, Printed in the UK by Bell & Bain Ltd, Glasgow –2019. P. 85

[7] Onal Abisheva, Maria Derbisova, Anar Tanabayeva; Aknur Karbozova, Interconnection of fine arts and other disciplines. - Педагогика и психология - № 4(49) – 2021. ISSN 2077-6861

- [8] Abisheva O., Қораласбек А. Взаимосвязь арт образования с другими дисциплинами // Педагогика и психология. – 2022. – № 2(51). – С.149–158: DOI: 10.51889/2022-2.2077-6861.17 [Электронный ресурс]: URL: <https://journal-pedpsy.kaznpu.kz/index.php/ped/article/view/853> (дата обращения: 3.12.2022)
- [9] Amangeldina D. S., THE PERCEPTION OF ART AND THE FORMATION OF AN IMAGE A VISUAL BASIS// International conference «Global Science and Innovation» Chicago, USA 2013, P. 500–513.
- [10] Clark, Gilbert. Teaching talented art students: principles and practices / Gilbert Clark, Enid Zimmerman. p. cm. Includes bibliographical references and index. ISBN 0-8077-4445-X (pbk.), Printed on acid-free paper Manufactured in the United States of America, 2016.
- [11] Әбенбаев С., Әбиев Ж., Педагогика: Оқу құралы. – Астана – Фолиант, 2009. 336 б., ISBN 9965-35-795-1
- [12] Adal Raja, Beauty in the age of empire: Japan, Egypt, and the global history of aesthetic education Raja Adal. Description: New York: Columbia University Press, 2019, ISBN 9780231549288, <https://doi.org/10.7312/adal19120>
- [13] Margaret Macintyre Latta and Elaine Ch, Teaching the Arts to Engage English Language Learners. ISBN 0-203-83723-1 Master e-book, 2020, P. 239-40
- [14] Ивахнова Л.А., Концепция и содержание программы подготовки магистра по направлению «Художественное образование. Изобразительное искусство» // Омский научный вестник. Серия: Общество, история, современность. – Омск, 2011. – № 3(98). С. 188–192.
- [15] Асқарова Ж. А., Иманкулова Л.Б., «Кәсіби білім беру жүйесіндегі педагогикалық технологиялар»: Оқу құралы. – Алматы: «Қыздар университеті» баспасы, 2015. 189 б.
- [16] В.Ф. Максимович, Теоретико-методологические основы подготовки специалистов в области традиционного прикладного искусства. Научный диалог - Выпуск № 12 (60), - 2016.
- [17] Оспанов С. И. Жоғары оқу орнында білімдендірудің заманауи технологиялары: Оқу-әдістемелік құрал. Современные технологии образования в высшей школе: Учебно-методическое пособие. Problems of improvement of modern technology education in high school: Training handbook / С. И. Оспанов. – Алматы, 2015. ISBN 978-601-224-648-3
- [18] Laura Ibrayeva, Janet Helmer, Anna Cohen Miller, “Thinking outside the Yurt”: Kazakhstani upper secondary school teachers’ beliefs about the nature of creativity and creative students, Thinking Skills and Creativity, Volume 46, 2022, 101176, ISSN 1871-1871, <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2022.101176>. (<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1871187122001791>).
- [19] Tyson E. Lewis, Megan J. Laverty Editors Art’s Teachings, Teaching’s Art Philosophical, Critical and Educational Musings, ISBN 978-94-017-7190-0, Springer Dordrecht Heidelberg New York London, 2018. P. 1-16.

MPHTI 14.35.01

10.51889/2077-6861.2023.1.30.029

N.T. SARTAYEVA ¹, E. UAIDULLAKYZY ¹, M. ZHUMAGUL ¹,B.O. TOLEGENOV ², D.R. KERIMBAEVA ³¹ KazNPU named after Abai (Almaty, Kazakhstan)² University of Glasgow (Glasgow, The United Kingdom)³ Al-Farabi KazNU (Almaty, Kazakhstan)

FORMATION OF INFORMATION LITERACY OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Annotation

Today, the rapid pace of development of society leads us to a confluence with a huge flow of information. Information is becoming more and more extensive in any area. Of particular importance is the wide amount of information at the initial stage of Education, which forms the Future Foundation of a person, the relevance of the formation of Information Culture, Information Literacy, which is necessary for students of primary school age to regulate their attitude to them, its correct application. Information literacy allows you to orient yourself in the information world, change direction, adapt to changes in information tasks. It is also made up of intellectual

skills such as analysis, goal setting, decision making, observation and evaluation that are used in the act of thinking. From this point of view, this topic requires careful research.

The purpose of the article is to consider the theoretical problems of the formation of information literacy of Primary School students, to present its effective ways, methods based on the results of experiments. To achieve the goal of the study, the following tasks were set: to analyze the concept of “information literacy” and give a definition of the concept; to determine the level of formation of information literacy of Primary School students; to reveal the main criteria and components on this issue; to propose effective ways to form information literacy of Primary School students.

In the article, the skills representing the concept of “information literacy” are considered as its indicator, and the levels of development are differentiated. It is concluded that the information literacy of a person is a set of his motives, knowledge, skills and abilities that allow him to analyze complex processes of information flow.

Keywords: information, information literacy, component, motivation, information activity.

*Н.Т. САРТАЕВА*¹, *Э.УАЙДУЛЛАКЫЗЫ*¹, *М.ЖУМАГУЛ*¹,
*Б.О. ТОЛЕГЕН*², *Д.Р. КЕРИМБАЕВА*³

¹ *КазНПУ имени Абая (Алматы, Казахстан)*

² *Университет Глазго (Глазго, Великобритания)*

³ *КазНУ имени Аль-Фараби (Алматы, Казахстан)*

ФОРМИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ ГРАМОТНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

Сегодня быстрые темпы развития общества приводят нас к слиянию с огромным объемом информации. Информация становится все более масштабной в любой сфере. В том числе большое значение имеет широкий объем информации на начальной ступени образования, формирующей основы будущего человека, актуальность формирования информационной культуры, информационной грамотности, необходимой учащимся младшего школьного возраста для регулирования их отношения к ним, правильного его применения. Информационная грамотность позволяет ориентироваться в информационном мире, менять ориентацию в связи с изменением информационных задач, адаптироваться. Он также состоит из интеллектуальных умений, таких как анализ, постановка целей, принятие решений, наблюдение и оценка, которые используются в мыслительной деятельности. В этом смысле эта тема требует тщательного изучения.

Цель статьи-рассмотреть теоретические проблемы формирования информационной грамотности младших школьников и представить ее эффективные пути, методы на основе результатов эксперимента. Для достижения цели исследования были поставлены следующие задачи: проанализировать понятие «информационная грамотность» и дать определение понятию; определить уровень сформированности информационной грамотности младших школьников; раскрыть основные критерии и компоненты по данному вопросу; предложить эффективные пути формирования информационной грамотности младших школьников.

В статье дифференцированы уровни развития, в качестве показателя которых рассматриваются умения, выражающие понятие «информационная грамотность». Сделан вывод о том, что информационная грамотность личности представляет собой совокупность ее мотивов, знаний, умений и способностей, позволяющих анализировать сложные процессы потока информации.

Ключевые слова: информация, информационная грамотность, компонент, мотивация, информационная активность.

Н.Т. САРТАЕВА¹, Э.УАЙДУЛЛАҚЫЗЫ¹, М.ЖҰМАҒҰЛ¹,
Б.Ө. ТӨЛЕГЕН,² Д.Р. КЕРИМБАЕВА³

¹ Абай атындағы ҚазҰПУ (Алматы, Қазақстан)

² Глазго университеті (Глазго, Ұлыбритания)

³ Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ (Алматы, Қазақстан)

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ АҚПАРАТТЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аңдатпа

Бүгінгі күні қоғамның жылдам даму қарқыны бізді үлкен көлемдегі ақпараттар легімен тоғысуға алып келуде. Ақпараттар кез келген салада ауқымды бола түсуде. Соның ішінде үлкен маңызға ие, адамның болашақ іргетасын қалыптастырушы білім берудің бастауыш сатысындағы кең ақпарат көлемі болса, кіші мектеп жасындағы оқушыларға оларға көзқарасын реттеу, оны дұрыс қолдану үшін қажет ақпараттық мәдениет, ақпараттық сауаттылықтарын қалыптастыру өзектілігі туындайды. Ақпараттық сауаттылық ақпараттық әлемге бағдарлануға, ақпараттық міндеттердің өзгеруіне байланысты бағытын өзгертуге, икемделуге мүмкіндік береді. Сондай-ақ ол ойлау әрекетінде қолданылатын талдау, мақсат қою, шешім қабылдау, бақылау және бағалау тәрізді зияткерлік біліктерден құралады. Осы тұрғыдан бұл тақырып мұқият зерттеу жүргізуді қажет етеді.

Мақаланың мақсаты – бастауыш сынып оқушыларының ақпараттық сауаттылығын қалыптастырудың теориялық мәселелерін қарастырып, оның тиімді жолдарын, әдістерін эксперимент нәтижелері негізінде ұсыну болып табылады. Зерттеу мақсатына жету үшін келесі міндеттер қойылды: «ақпараттық сауаттылық» ұғымын талдау және ұғымға анықтама беру; бастауыш сынып оқушыларының ақпараттық сауаттылығының қалыптасу деңгейін анықтау; аталған мәселе бойынша негізгі өлшемдер мен компоненттерді ашып көрсету; бастауыш сынып оқушыларының ақпараттық сауаттылығын қалыптастырудың тиімді жолдарын ұсыну.

Мақалада «ақпараттық сауаттылықты» ұғымын білдіретін біліктер оның көрсеткіші ретінде қарастырыла келе, даму деңгейлері сараланған. Тұлғаның ақпараттық сауаттылығы ақпараттар легінің күрделі үдерістерін талдауға мүмкіндік беретін оның мотивтері, білім, біліктері мен қабілеттерінің жиынтығы деген қорытынды жасалынған.

Кілт сөздер: ақпарат, ақпараттық сауаттылық, мотивация, ақпараттық белсенділік.

Introduction. Education is a continuous process of education and training aimed at ensuring the highest level of moral, intellectual, cultural development and professional education of members of society [1]. Today, the school pursues the goal of forming a person who is competitive, ready to master the national culture, knowledge of various directions, flexible and quickly perceives the information space, mastering new information technologies.

In connection with the development of the education system, information technologies have also developed. Computer technology, a system that allows you to effectively use and process various streams of information in education, has become widely used. This forms the information culture of Primary School students, facilitates

the educational process. Therefore, today there is a need to consider the issue of competent use of Information Technology in the primary educational process, taking into account the individual characteristics of 44 students [2].

The flow of information in accordance with the requirements of modern society is increasing every day. An important condition for a person's successful life in an information society is to be information literate. Information literacy refers to the necessary and sufficient presence of information knowledge and skills that allow access to information and knowledge.

Information literacy – the ability of a person to solve simple educational and information tasks arising in the educational process on the basis of knowledge and skills in the field of

information activity in accordance with the mastered value system [3].

The concept of “Information Literacy” first came into use in 1977 in the United States in the National Higher Education Reform Program. A great contribution to the disclosure of the essence of this concept was made by the American Library Association, which established the definition of “An information literate person is a person who can receive, enter, evaluate information and use it more effectively”.

The concept of “Information Literacy” has become widespread not only in the United States, but also in some countries of the world, where this term is interpreted as the ability to meet the need for information, the ability to find information in an optimal way.

In the research of B. V. Avvo and E. S. Zaire-Beck, an information literate person is characterized by the ability to identify information problems, select resources that correspond to their solution, find information and place it in a voluminous environment, read, accumulate materials, evaluate products and solve problems [4]. At the same time, they show that there is a common degree of relationship between literacy and access to information and communication technologies. Both concepts are closely related to the educational achievement that a person receives through communication and Means. They are the conditions for entering into a full relationship in the life of society. They require working with physical artifacts (books, computers); attention to the sources of information contained in it; at the same time, they describe the ability to determine the essence of the material obtained from the information and the possibility of its application. Competent work with information communication technologies is not limited to the ability to obtain information, it requires the presence of the ability to perceive information, strive to produce information or products of a new value, to materialize it.

Teaching a student to act within the framework of a certain information task, boldly living in a rich stream of information, can be carried out through a system- activity platform. The system-activity platform contributes to the

formation of information literacy of a person, considering him as a user, consumer, producer of information, the executor of information tasks that he must solve in the course of his educational and professional activities. Thus, the education system not only provides knowledge within the framework of academic disciplines, but also teaches the ability to apply knowledge, solve information tasks based on the formation of experience of information activity.

Information literacy assumes the presence of knowledge, skills, skills in the field of information activity, as well as a valuable attitude to the work of creating an information product.

Information literacy allows you to orient yourself in the information world, change direction, adapt to changes in information tasks. It is also made up of intellectual skills such as analysis, goal setting, decision-making, observation and evaluation that are used in thinking and speech.

The main part. The purpose of the study of this topic was to provide effective ways to form information literacy of Primary School students, in accordance with which the following forms of work were carried out with primary school students:

The level of information literacy of Primary School students: for the purpose of determination, an experimental stage was established and the extent to which the following skills were developed:

Skills related to the increase in information literacy:

– a group of creative and aesthetic skills (ability to compose a story, analyze the text of Information, feel personal information needs, use supporting and supporting information);

– interactive skills group (ability to freely enter thoughts, conduct a dialogue competently, be able to work with personal and community-oriented sources of information, appear in public, work in a group with any type of information);

– skills of critical analysis (objective assessment of information, differentiation of information sources);

– security skills (ability to comply with regulations in working with information sources, the ability to maintain confidentiality in the internet system, work in accordance with the rules in various forms of Registration (Account), compliance with ethical standards on the internet);

– the ability to manage information (the formation of taste for any type of information, the ability to compare, systematize) [5, 6].

For this purpose, works consisting of several forms were organized. These are: Analysis of the given text, participation in the dialogue, evaluation of Information, Classification of information sources, work with the internet, solving problem situations, showing videos.

Theoretical knowledge of Primary School students about information: a survey was conducted to determine the extent of their concepts. The survey included questions such as:

- What is information?
- What types of information are there?
- Who or what can be called informants?
- How do you understand the concept of Information Literacy?
- What sources of information do you know?
- Looking for more information?
- What are you interested in on the internet?
- What information do you view from your smartphone?
- “What information do you want to know?”
- How do you assess your information literacy?

Students of the 4th grade (51 students) took part in the above types of work. The work of Primary School students with the text, their activity, and their responses to the questionnaire were fully accepted and analyzed. The types of work that were difficult for students were identified.

In general, at the experimental stage, such research methods as pedagogical, psychological analysis, accumulation, evaluation of the obtained data, obtaining quantitative and qualitative data were carried out.

In order to determine the formation of information literacy of Primary School students, we decided to reflect the results of the work

carried out by the following components and levels.

In general, the following components of information literacy of Primary School students can be distinguished:

- motivational (interest in educational and informational activities, the ability to consciously understand the need for information);
- cognitive (knowledge at the level of the presence of simple concepts-concepts in the context of information activity);
- operational (mastering methods of searching, processing and storing information);
- value (perception of information and working with it as value).

Subject Information Literacy is a system in which all components are closely interconnected, which cannot be singled out separately. The formation of information literacy is carried out in the process of collecting the experience of information activity, on the basis of which information activity is carried out and the ability to work with information is formed [7, 8, 9, 10]. It is known that no person performs any action if he has no interest in its result. Therefore, in addition to the cognitive and action components, information literacy also includes an emotional and value component.

According to these indicators, we can establish high, medium and low levels of development. This allows us to take a differentiated look at the development of Information Literacy.

According to the types of work in Form 1, carried out with primary school students, it was noted that primary school students understood the need and felt the value of information, but had little skill in direct work with it, analysis, accumulation, dissemination. It is not enough to strive for it and understand its value in order to be a person with a general complete information literacy. It is necessary to face the information, find its node, try to solve the problem in it, try to process it on its own.

From the results of the survey, it was found that the scope of understanding of information is narrow, it is perceived only as data, information given during a specific lesson.

Combining the quantitative data obtained as a result of organizing these two types of work, we decided to show the above information

literacy components at high, medium, low levels in the form of a descending diagram.

Here you can see that the motivational and value components are at a high level, and, on the contrary, the cognitive and action levels are at a fairly low level. It should be noted that in general primary school students, 47.4% of students in the formation of the cognitive component of information literacy are at a low level, 38.6% are at an intermediate level, 14% are at a high level, 62% of students in the formation of the activity component are at a low level, 23% are at an intermediate level, and the remaining 15% are at a high level. Therefore, through the forms of work carried out, accurate quantitative and qualitative data were achieved and it was determined that work should be carried out to improve this indicator.

From the forms of work carried out with primary school students in the course of the study, the following conclusions can be drawn. In addition to the works in Form 1, in the questionnaire “What is information? What types are there? What sources of information do you know? Looking for more information? in general, primary school students often strive to fully understand the educational material related only to the topic of the lesson, although they are interested in finding additional information, but their ignorance of the path prevents them. “What are you interested in on the internet?” from the answers to the question, it was

found that they often turn to the internet in search of interesting information, but the information that does not correspond to the age characteristics of children makes them wrong, they cannot find out the truth, in the end, their interest subsides and their desire to achieve their original goals decreases.

Another thing is that primary school students know how to work with many modern devices and techniques that meet the Times of digital globalization, but it is not enough for the environment to positively influence and guide them to use them for the right purposes. “What information are you looking at?” the answers to the question were motivated.

In this sense, they often try to store more digital information in their minds and fix it in their memory visually. “I don’t know,” he said. It is clear that later it causes some difficulty in the children’s expression of their thoughts, participation in discussions in a group, persuasion of their point of view.

The correct Organization of free time for Primary School students also has a significant impact on the formation of information-literate personalities. Because, having spent most of his extracurricular time playing games, studying techniques, he will not have enough time to search, conduct research, learn how to get sources of information, and practice using it in any situation.

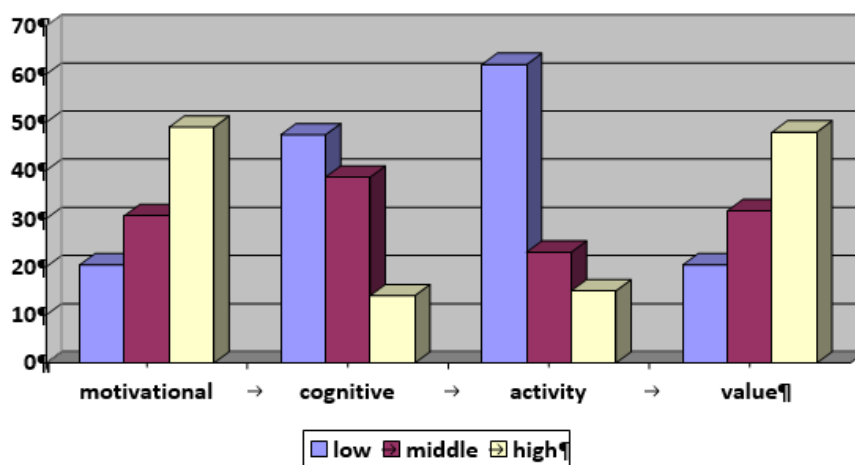

Figure 1. The level of formation of Information Literacy of Primary School students

“What information do you want to know? From the answers to the questions” How do you assess your information literacy”, it was concluded that, in general, the overwhelming majority of Primary School students have an interest and desire to learn information, but still need to work on the formation of Information Literacy. We think that it is important for him to create the right environment, positively influence the teacher, parents, comrades.

Conclusion. The analysis of philosophical, scientific-pedagogical, psychological literature on the research problem was carried out. It was determined that the relevance of the topic is higher than in any field of science. As a result of a review of the theoretical literature, we can draw the following conclusions.

Determining the essence of the concept of information literacy, we can say that for the effective construction of the educational process, it must be organized on the following conditions:

- based on the needs of the student and taking into account his level;
- introduction of students to information activities in all academic disciplines;
- the presence of a practical orientation and orientation to the implementation of information tasks;
- based on active learning methods;
- take into account the tasks set by the student in the educational process;
- assistance in the field of where and how to apply the acquired knowledge and skills;
- use logic and sequence of tasks that ensure the consolidation of new experience, complicate educational tasks [11, 12, 13].

As a result of practical work with primary school students, we find out that it is necessary to increase the level of formation of information literacy of Primary School students, which can be carried out using the following teaching methods:

1. Approaches to critical assessment of the implementation of the task (has the result been achieved? What is not enough to achieve?).
2. Reflexive approaches (implementation of critical assessments, reflexive questions).
3. Explanation, narration, discussion (joint completion of the task, exchange of views).
4. Demonstration method.

5. Practical methods (exercises). This method includes information search, logical exercises (classification, comparison, description, construction of patterns, etc.), information search, processing, creation of an information product.

6. Work with a scientific text. This method consists in analyzing keywords, language material marked in the scientific text, determining the topic, replacing the type of scientific information, etc.

7. The method of developmental learning involves the identification and implementation of educational tasks together with students.

8. Method of situational tasks. This method aims to teach students to actively solve learning problems, create realistic situations, teach students to quickly adapt to the type of information, quickly find the necessary information, and actively use their knowledge.

9. Method of Control and evaluation (evaluation of the result of the implementation of the task according to the model, mutual evaluation) [14, 15].

Thus, the task of forming information literacy of Primary School students can be implemented by involving students in information activities that imply the search, processing and storage of information. In each lesson, after a small talk about the topic, it is advisable to create a situation of goal setting. The child must be able to set his own goal in the lesson, without which his thinking activity would not take place.

It is also effective to systematically perform information search activities and build the educational process on the model of information activity. Only in continuous information-search practice will the experience of information activity be formed.

Thus, we come to the conclusion that information literacy of a person is a set of his motives, knowledge, skills and abilities that allow us to select, Use, create, critically analyze and disseminate information messages of various forms, genres, analyze complex processes of information flow, therefore, we should strive to make today’s primary school students a person who understands the essence of full - fledged information literacy at this age, master its basic skills and skills.

References:

- [1] Constitution Of The Republic Of Kazakhstan (Constitution).- Astana. August 30, 1995 (with changes and additions issued on 10.03.2017).
- [2] Sartayeva N.T., Berkinbaeva A.T. the importance of using information technology in the educational process // “modern education in the Republic of Kazakhstan. Materials of the interdepartmental scientific and Practical Conference” new methods and technologies in the organization of the educational process “ 156. – Almaty, 2016 (November 23). – P. 94-97
- [3] Gorobets O. A. systematic and active training for the formation of information certificates of young schoolchildren in the uroke of the Russian language. Date of use: 13.01.2019: docplayer.ru
- [4] Avvo B.V. and Zair-bek E.S. A new understanding of literacy – planning improvements in the practice of school work: methodological materials for school leaders: window.edu.ru
- [5] Krasilnikov V.A. Information and communication technologies in education. – Moscow: House of Economics, 2006
- [6] Monakhov V.M. Psychological and pedagogical problems of ensuring information literacy of students // Vopr. psychol. 1985. No. 3. pp. 14-23.
- [7] Bantova M.A. System of information literacy formation // Elementary school – 1993 – No.11 – pp. 38-43
- [8] Leontovich, A. V. (1999). Learning-research activity of school student as a model of pedagogical technology. National Education, 10.
- [9] Rasskazova, Z.V. (2014). Research activity of primary school students asa component of learning process in conditions of general academic oraganizations. Young Researcher, 4:S1080–S1082.
- [10] Obukhov, A.S. (2008). The problem of assessment of the quality of education. Research Work of School Students, 2:S17 – S23.
- [11] Sartayeva N.T., Kenesbaev S. M., Zhailauova M.K., Uaidullakyzy E., Nurzhanova S. A., Stambekova A. S. Possibilities of the Subject ‘Information and Communication Technologies’ in Accustoming Primary School Students to Research Activities// iJIM – Vol. 12, No. 6, 2018. – P. 35-45
- [12] Sartayeva, N.T. (2016). Research activity of primary school pupils is the main way to scientific knowledge. Pavlodar State University named after S. Toraigyrov “Khabarshysy,” 2:216–221.
- [13] Prasertcharoensuk, T. & Tapkhwa, N. (2016). Schools, parents, and community partnership enhancing students’ learning achievement. Contemporary Educational Researches Journal, 6(1):30–39.
- [14] Coklar, A. N. & Akcay, A. (2018). Evaluating programming self-efficacy in the context of inquiry skills and problem-solving skills: a perspective from teacher education. World Journal on Educational Technology: Current Issues, 10(3):153 –164.
- [15] Almeida, F. & Castelo, D. (2018). A technological platform for the creation and evaluation of psychological tests. Global Journal of Computer Sciences: Theory and Research, 8(1):53–61.

*Жаһандану дәуірінің талаптарына сәйкес оқу-тәрбие үдерісін
ұйымдастыру ерекшеліктері*
*Особенности организации учебно-воспитательного процесса
в соответствии с требованиями эпохи глобализации*
*Features of the organization of the educational process in accordance
with the requirements of the era of globalization*

FTAMP: 14.29.29

DOI 10.51889/2077-6861.2023.1.30.007

А.А. УТЕПБАЕВА ¹, Н.Б. ЖИЕНБАЕВА ¹, Б.А. НАУРЫЗБАЕВ ²

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, (Алматы, Қазақстан)

²Alikhan Bokeikhan University (Семей, Қазақстан)

a.utepbayeva@mail.ru, zh_nadejda@mail.ru, nbacom_1989@mail.ru

**ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЕРЕКШЕ ҚАЗЕТТІЛІГІ БАР БАЛАЛАРДЫҢ
СӨЙЛЕУ ТІЛІНІҢ БҰЗЫЛЫСТАРЫН АНЫҚТАУҒА АРНАЛҒАН
ДИАГНОСТИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ РЕТІНДЕ**

Аңдатпа

Соңғы жылдары жасанды интеллект технологиясы қарқынды дамып келеді. Жасанды интеллект арнайы білім беру саласындағы ең құнды технологиялардың бірі ретінде анықталған. Мақалада шетел және отандық ғалымдардың білім беру саласында және де арнайы білім беру саласындағы жасанды интеллектті қолдану мүмкіндіктері мен бағыттары қарастырылған. Білім беру саласындағы жасанды интеллекттің жетістіктері зерделенді. Мақалада арнайы білім берудегі жасанды интеллект көмегімен сөйлеу тілінің бұзылыстарын анықтауға бағытталған зерттеу жұмысына теориялық талдау жасалды. Қазіргі кезде балаларда сөйлеу тілінің бұзылыстары жиі кездеседі. Шетел мемлекеттерінде сөйлеу тілінің бұзылыстарын жасанды интеллект арқылы диагностикалау бойынша зерттеу жұмыстары қарастырылған. Шетелдік тәжірибені зерделеу арқылы арнайы білім беру саласында жасанды интеллект көмегімен сөйлеу тілінің бұзылыстарын анықтау мүмкіндіктерін Қазақстан Республикасында қолдану аясын кеңейту маңыздылығы қаралды.

Түйінді сөздер: жасанды интеллект; білім беру; білім беру технологиялары; диагностика; сөйлеу тілінің бұзылыстары; арнайы білім беру.

А.А. УТЕПБАЕВА ¹, Н.Б. ЖИЕНБАЕВА ¹, Б.А. НАУРЫЗБАЕВ ²

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(Алматы, Казахстан)

²Alikhan Bokeikhan University (Семей, Казахстан)

a.utepbayeva@mail.ru, zh_nadejda@mail.ru, nbacom_1989@mail.ru

**ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК ДИАГНОСТИЧЕСКАЯ
ТЕХНОЛОГИЯ ДЛЯ ВЫЯВЛЕНИЯ НАРУШЕНИЙ РЕЧИ
У ДЕТЕЙ С ОСОБЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ**

Аннотация

В последние годы технологии искусственного интеллекта стремительно развиваются. Искусственный интеллект был определен как одно из самых ценных технологий в области специального образования. Мы рассмотрели возможности и направления применения искусственного интеллекта зарубежными и отечественными учеными как в сфере образования, так и в сфере специального образования. Рассмотрены достижения искусственного интеллекта в сфере образования. В статье проведен теоретический анализ исследовательской работы, направленный на выявление нарушений речи с помощью искусственного интеллекта в специальном образовании. В настоящее время у детей часто наблюдаются речевые

нарушения. Рассмотрены исследовательские работы по диагностике нарушений речи в зарубежных странах с помощью искусственного интеллекта. Рассмотрена важность расширения сферы применения в Республике Казахстан возможностей выявления нарушений речи с помощью искусственного интеллекта в сфере специального образования путем изучения зарубежного опыта.

Ключевые слова: искусственный интеллект; образование; образовательные технологии; диагностика; речевые нарушения; специальное образование.

A.A. UTEPBAYEVA,^{1*} N.B. ZHIENBAYEVA,¹ B.A. NAURYZBAYEV²

¹Kazakh National Pedagogical University named after Abai (Almaty, Kazakhstan)

²Alikhan Bokeikhan University (Semey, Kazakhstan)

a.utepbayeva@mail.ru, zh_nadejda@mail.ru, nbacom_1989@mail.ru

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A DIAGNOSTIC TECHNOLOGY FOR DETECTING SPEECH DISORDERS IN CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS

Abstract

Artificial intelligence technologies have been developing rapidly in recent years. Artificial intelligence technologies have been developing quickly over the past few years. Artificial intelligence is one of the most useful apps in the field of special education. We examined the possibilities and orientations of the use of artificial intelligence by foreign and national scientists in the area of education and special education. We looked at the achievements of AI in the educational field. This paper provides a theoretical analysis of research to identify speech disorders using artificial intelligence in special education. Currently, children often have speech disorders. Research works on the diagnosis of speech disorders in foreign countries with the help of artificial intelligence are considered. The importance of expanding the scope of application in the Republic of Kazakhstan of the possibilities of detecting speech disorders using artificial intelligence in the field of special education by studying foreign experience is considered.

Keywords: artificial intelligence; education; educational technology; diagnostics; speech disorders; special education.

Кіріспе. Қазіргі уақытта біз төртінші өнеркәсіптік революцияның куәсі болып отырмыз. Бұл революцияның маңызды бөлігінің бірі – роботтарды өнеркәсіптік ортадан тыс адамдармен тікелей қарым-қатынас жасайтын әлеуметтік қызмет пен білім беру саласына тарату. Қазіргі уақытта жасанды интеллекттің қолдану аясы өте кең. Олардың бірі – арнайы білім беруде жасанды интеллектті жүзеге асыру.

Мақалада арнайы білім берудегі жасанды интеллект пен жасанды интеллект көмегімен сөйлеу тілінің бұзылыстарын анықтауға бағытталған зерттеу жұмысына теориялық талдау жасалады.

Жасанды интеллект (artificial intelligence, AI) терминін 1956 жылы американдық ғалым Джон Маккарти енгізген. Жасанды

интеллект ғылыми бағыт ретінде жарты ғасырдан астам тарихы бар, бірақ қазір таңда біз оған деген қызығушылықтың артып келе жатқанын байқаймыз. [1]

Соңғы жылдардағы зерттеулердің нәтижесінде жасанды интеллект жүйелерін жобалаудың жаңа әдіс-тәсілдері мен жолдары пайда болды, мысалы [2]:

– «ақылды көмекшілер», қазіргі кездегі ең танымалдылары: Cortana, Siri, GoogleNow, Echo және т. б., ақылды көмекшілердің ерекшелігі бір уақытта бірнеше «ақылды» функциялар мен мүмкіндіктерді біріктіре алуында. Мысалы: сөйлеуді танып-білу, жеке ақпаратты талдау және оны белгілі бір негізгі деңгейде түсіндіре алу мүмкіндігінде, яғни, керекті ақпаратты интернетте іздеудің интеллектуалдылығы және онлайн-сатып алу және т. б.

– бағдарламасында жасанды интеллектіні қолданып жасалынған және арнайы сенсорлармен, датчиктермен жабдықталған роботтық жүйелер. Интеллектуалды роботтық жүйелер онлайн режимде қоршаған әлемнің түрлі параметрлері мен мәліметтерінің өзгеруіне талдау, бақылау және жедел әрекет ету мүмкіндігін береді. Мысалы, температура, ауа ылғалдылығы, қысым және т.б. Осындай интеллектуалды роботтардың көрнекті өкілі ол жүргізушісіз көліктерді әзірлеу кезінде қолданылатын технологиялар болып табылады.

– машиналық оқу негізінде әзірленген интеллектуалдық бағдарламалар – олар базадағы ақпараттарды талдау негізінде жұмыс жасағандықтан пайдаланушылардың сұрақтарына жауап беру үшін көптеген фактілерге негізделген ақпараттарды талдау негізінде пайдаланушының түрлі сұрақтарына жауап бере алатын жүйелер.

– индуктивті жүйелер шығару жүйесі – бұл мысалдарды маңызды белгілерге жіктеу арқылы индукция принципінде жұмыс істейтін өзін-өзі оқытатын интеллектуалды ақпараттық жүйе. Мысалы, GoogleAlphaGo ойынының бағдарламасы осы принципке сүйену арқылы жасалынған.

Шын мәнінде, жасанды интеллект технологиялары білім беру контекстінде елу жылға жуық уақыт бойы зерттеліп келеді. Amazon, Google және Facebook сияқты ықпалды компаниялар AIED өнімдерін дамытуға миллиондаған доллар инвестициялады, Knewton және Carnegie Learning сияқты бірнеше миллион долларлық AIED компанияларына қосылды, ал global Learning Xprize сыйлығы миллиондаған доллар тұрады, бұл балаларға өз бетінше басқаруға мүмкіндік беретін программалық жасақтамаға бағытталған оқыту. Сонымен қатар, жасанды интеллект кей мектептерге тәуелсіз оқу бағдарламасы ретінде енгізіліп, онлайн оқытуды жақсарту үшін жасалынған және мұғалімдердің біліктілігін арттыру әдісі ретінде зерттелген [3].

Цифрлық трансформацияның тәсілдері мен айтарлықтай өзгерістерге әкелуі мүмкін. Цифрлық активтер компаниялардың, соның

ішінде, рекордтық нарықтық капиталға қол жеткізген Facebook, Google, Microsoft, Apple, Amazon сияқты цифрлық алыптардың биржалық құнын анықтайды. «Цифрлық трансформация» бұл жаңа, толық зерттелмеген динамикалық құбылыс, ол өзінің барлық артықшылықтарын шынайы өмірде көрсете бастайды.

«Цифрлық трансформация» қазіргі уақытта деректерді зияткерлік өңдеу әдістері мен құралдары қарқынды дамудың жаңа кезеңінде.

«Цифрлық трансформацияға» жасанды интеллект, робототехника компоненттері, виртуалды және толықтырылған шынайылық технологиялары, кванттық технологиялар, үлкен деректер технологиялары, нейротехнологиялар және басқалары кіреді [4].

Алан Тюрингтің сынағы нәтижесінде қазір көптеген диалогтық программаларды білеміз [5]. Оларды «Чат бот» деп атайды. Мұндай чат боттар күнделікті өмірде қолданылады. Чат боттарды мессенджерге қосқан кезде пайдаланушы компьютермен сөйлесіп жатқанын ажырата алмайтын жағдайда. Мұның бәрі жасанды интеллекттің дамуының нәтижесі.

Жасанды интеллекттің білім берудегі маңызды мақсаттарының бірі таңдаулы студенттерге олардың оқу жетістігі, қалауы немесе жеке сипаттамалары негізінде жекелей басшылық немесе қолдау көрсету. Білім беру тұрғысынан, олардың оқу жетістігін немесе мінез-құлқын талдау арқылы жеке студенттерге алдын-алу және араласу тәжірибесін ұсыну қажеттілігін баса көрсетеді, оқыту жүйелеріне тәжірибелі мұғалімдердің білімі мен ақыл-ойын жүйеде шешім қабылдау процесіне қосу арқылы зияткерлік тәрбиеші ретінде әрекет ету маңызды болып табылады. 1980 жылдардың басында зияткерлік репетиторлық жүйелер туралы мәселені білім беру технологиялары мен информатика саласындағы зерттеушілер көтерді. Соңғы уақытта «адаптивті оқыту жүйесі» терминіне көп көңіл бөлінуде. Ол әр оқушының деңгейіне байланысты пайдаланушы интерфейсі, оқу мазмұны немесе оқыту стратегиялары сияқты оқыту

жүйелерінің бірнеше мүмкін аспектілерін бейімдеу арқылы жекелей студенттерді оқытуды жеңілдету мақсатына баса назар аударады. [6]

Біз Gwendolyn B., Moore Robert K. және Margaret M., Lubke Joseph M., Ferrara James D. арнайы білім беру аясындағы жасанды интеллект мүмкіндіктерін пайдалану және болашаққа бағдарлануын осы зерттеу жұмыстарынан көруге болады [7,8]. Жасанды интеллект және арнайы білім беру саласындағы жаңа жасақтамалар бірлескен жұмыс үшін интерактивті орта құруға ықпал ете алады және ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдар мен оларды қоршаған адамдардың өмірін жеңілдетеді. Мақалада соңғы жылдардағы жасанды интеллект қосымшаларының бағыты зерттелді. Келесі бөлімдерде аталған зерттеулердегі диагностикалық құралдардың қолдану мүмкіндіктері, оқыту платформалары қарастырылған. Жасанды интеллект бойынша оқыту іс-шаралары ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқытудың маңызды бөлігі болып табылады, өйткені олар оқушының іс-әрекет еркіндігін нақты бақылау мен басқаруды үйлестіре алады.

Негізгі бөлім. Жасанды интеллекттің қарқынды түрде дамуы практикалық программалардың өсуіне және жасады интеллектінің білім саласында қарқынды түрде дамуына алып келді. Шаяхметова А.С. «Мүмкіндігі шектеулі адамдар үшін қашықтықтан оқытудың интеллектуальды технологияларын әзірлеу» атты зерттеу жұмысында жасанды интеллект жүйесін нейрондық желілер негізінде құруға бағытталғандығын атап көрсетті. Демек, жасанды интеллекттің түрлі аспектілеріне тәуелді. Аспектілеріне тоқталып өтсек, біріншісі, нейро-интеллектуалды жүйелердің оқуға және өзін-өзі ұйымдастыру мүмкіндігі, бұл олардың негізінде сыртқы ортаға бейімделу қасиеті бар әртүрлі жүйелер құруға жағдай жасайды. Екінші аспектісі, мұндай жүйелердің оқудан кейін жалпылау және оқу нәтижесін болжау қабілетімен сипатталады. Мұндай жал-

пылау жеке деректерді біріктіру арқылы жүзеге асырылады, нәтижесінде процестің заңдылықтары анықталады. Үшінші аспект, тиімді математикалық алгоритмі жоқ, күрделі формализацияланатын есептерді шешу мүмкіндігі [9].

Терең оқыту бойынша елімізде түрлі зерттеу жұмыстары жүргізіледі. Соның ішінде, отандық зерттеушілер Қожагулов Е.Т., Жексебай Д.М., Сарманбетов С.А., Рауылов Б.М. «Автоматизированный подсчет объектов с использованием технологии глубоко обучения» мақаласында кеңінен ашып көрсетеді [10]. Машиналық көру міндеттерінің бірі-суреттерді жіктеу (объектілер). Осындай мәселелерді шешу үшін соңғы буындағы DNB (Deep learning) нейрондық желілері қолданылады. Терең оқытудың нейрондық желісін пайдалана отырып, сабаққа қатысуды есептеу, қызметкерлердің жұмыс уақытын есепке алу және т.б. үшін қажетті объектілерді (object detection) анықтау сияқты міндеттерді орындауға мүмкіндік туындаған.

Жасанды интеллект компьютерлік құрал ретінде әртүрлі функцияларды орындайды, соның ішінде ақыл-ой мен проблемаларды шешу дағдыларын қалыптастырады [11]. Сонымен қатар, ол ерекше білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін ең құнды технология ретінде танылады, өйткені ол балалардың қоршаған ортамен қарым-қатынасын жеңілдететін, оқу деңгейі мен күнделікті өмір сапасын жақсартатын тиісті шараларды тағайындай алады.

Әдебиеттерге шолу. Заманауи технологиялардың мүмкіндіктерімен кез-келген оқу үрдісін білім алушыны қызықтыратындай етіп ұйымдастыруға болады, әсіресе оқуда қиындықтары бар балалар жағдайында әртүрлі көмекші технологиялар, соның ішінде жасанды интеллект қолданылады. Мектептер мен колледждердегі білім беру технологиялары, әдетте, ең алдымен, ноутбуктің немесе ұқсас құрылғының болуы білім алу мүмкіндігін теңестіре алатын, орналасқан жері мен уақыт шектеулеріне қарамастан оқу объектілері мен мүмкіндіктеріне кеңейтілген қол

жетімділікті, сондай-ақ жаңа құралдарға қол жетімділікті қамтамасыз ете алатын адамдарға көмектесуге арналған және осындай оқушылардың қажеттіліктерін ескеретін қызметтер.

Мәтінді (дыбыстау және кадрға айналдыру сияқты функциялар көру қабілеті нашар адамдарға көмектеседі; дауыстық командалар, тифлокомментарийлері бар дыбыстық тректер және сөйлеуді мәтінге айналдыру функциялары есту қабілеті нашар студенттер үшін пайдалы. Әр түрлі енгізу құрылғылары мен сенсорларға қатаң қол жеткізу және қолдау сияқты қарапайым функциялар ерекше қажеттілігі бар адамдарға денсаулығына елеулі ақаулар болған кезде де компьютерді қолдануға мүмкіндік береді.

Жасанды интеллект мүмкіндігі ерекше қажеттілігі бар адамдардың білім алу мүмкіндіктері мен тартылу деңгейін айтарлықтай өзгерте отырып, табысқа жетуге мүмкіндік береді. Жасанды интеллектті қолдануға байланысты соңғы жетістіктердің қатарына көру қабілеті нашар адамның айналасында не болып жатқанын бақылауға, талдауға және сипаттауға, достар мен таныстарды тануға және тіпті олардың эмоцияларын сипаттауға көмектесетін қосымшалар кіреді [12].

Жасанды интеллект білім алушыға жеке оқытушыны тағайындау үшін сапалы білім беруді, тиімді оқытуды, оқу жоспарын енгізуді, білім беру мазмұнын, студенттердің онлайн-профилін қолдайды. Осылайша, бұл сыныпта да, одан тыс жерлерде де өнімділікті арттыра алады, ең алдымен сабақтар мен курстардың портфолиосы жұмыс берушілерге үлкен көмек бола алады. Жасанды интеллект көптеген салаларда қолданылады. Атап айтқанда: контентті әзірлеу, оқыту әдістемесі, оқушыларды бағалау; оқытушы мен студенттер арасындағы қарым-қатынас [11]. Бұл зерттеу жұмысы ерекше қажеттіліктері бар балаларға жасанды интеллектті қолдану саласын көрсетті.

Сондай-ақ, Ресейде виртуалды тәлімгерлік (тьюторлық) жүйелері кең таралған. Жасанды интеллект технологиясының дамуымен

(үлкен деректер, пайдаланушының мінез-құлқын модельдеу, тілдік зерттеулер және бет-әлпетті танып-білу ерекшеліктері) мұндай тәлімгерлер студенттермен оқушылардың жауаптарын талдап, тиісті кері байланыс беру арқылы жақсы сөйлесе алады [13]. Жасанды интеллект Ресейде инклюзивті білім беру саласында да кеңінен қолданылады.

Balasuriya B.K., Lokuhettiarachchi N.P., Ranasinghe A., Shiwantha K. және Jayawardena S. өз жұмысында көру қабілеті бұзылған балаларға арналған жасанды интеллект пен компьютерлік көру негізінде оқыту платформасын қарастырды. Бұл зерттеу жұмысында зерттеушілер белгілі бір пәндер бойынша интерактивті оқытуды қамтамасыз ету үшін терең конвульсиялық желілерді, қайталанатын нейрондық желілерді және сөйлеу корпусының модельдерін біріктіру арқылы көру қабілеті бұзылған балаларға арналған оқыту платформасын құру мәселесін эксперименттік шешуді жүзеге асырды [14]. Көру қабілеті бұзылған балаларға арналған оқыту платформасының ерекшеліктері мен қиындықтарын сипаттады.

Жасанды интеллекттің таралу аймағы өте кең, оның ішінде біз дыбысты танып-білуге баса назар аудардық. Жасанды интеллект арқылы сөйлеу тілінің бұзылыстарын анықтау болып табылады. Жасанды интеллект көмегімен дыбыстарды танып-білу осы уақытқа дейін біршама жетістіктерге жетті. Мысалы, Siri, google assistant және Alisa-ны атап өтуге болады. Осы көмекшілер арқылы сіз смартфон арқылы әртүрлі командаларды бере аласыз. Осы мүмкіндіктерді қолданудағы ең бастысы-сөздерді нақты айту. Бірақ әлемдегі барлық адамдар сөздерді нақты айта алмайды. Кейбір адамдар дыбыстарды дұрыс айта алмайды. Мұндай кедергілер көбінесе балалық шақта сөйлеу тілінің бұзылыстары уақытында анықталмауынан немесе бұзушылық анықталса да, оны түзету шараларының жүргізілмеуі себептерінен болады. Ол өз кезегінде болашақта балаларды оқыту үрдісін ұйымдастыруда кедергі келтіреді.

Сөйлеу қабілеті бұзылған балаларда агрессивті мінез-құлықтың дамуына және оқшаулануына алып келуі мүмкін, көптеген комплекстер пайда болады. Есейгенде тез ашуланып немесе үнемі ашуланшақ болып, басқа адамдармен байланыс орнатуға тырыспайды. Сондықтан сөйлеу тілінің бұзылыстарын уақтылы анықтау маңызды болып табылады.

Зерттеу әдістері. Мақалада зерттеу мәселесін теориялық талдау мен жалпылау әдісі қолданылды.

Зерттеу нәтижелері және пікір алмасу. Қазақстан Республикасында соңғы жылдары мектеп жасына дейінгі балаларда сөйлеу тілінің бұзылыстарының өсуі байқалады. Соңғы жылдарда сөйлеу тілінің бұзылулары бар балалардың саны 25% артқаны белгілі [15]. Көптеген логопедтер балалардағы сөйлеу тілінің бұзылыстарын ерте анықтау басқа да тілдік мәселелерін алдын-алатындығын мәлімдейді. Балалардың сөйлеуінің қиындықтары органикалық, яғни сөйлеу мүшелеріне зақым келген болуы ықтимал. Олар келесідей: тұқымқуалайтын, туа біткен патологиялар, босану кезіндегі асқынулардан туындаған, өмірдің алғашқы айларында немесе жылдарында аурудан туындаған, инфекция, әлеуметтік [16]. Баланың құрсаққа біткен уақыттан бастап, анасы өзін күтуіне ерекше назар аудару қажет. Анасының тіпті дұрыс тамақтануы, физиологиялық жүктеменің жеткілікті түрде болуы барлығы баланың толыққанды дамуына әсер етеді. Әйел адамның босану кезіндегі туындаған қиындықтарда болашақта баланың уақтылы сөйлеуіне әсер ету ықтималдығы жоғары. Сол себепті де босану кезіндегі, босанғаннан кейінгі периодта туындаған қиындықтар аса зер салып, бақылауда ұстап, ерте жастан түзету-дамыту жұмыстарын бастау керек.

Қазіргі уақытта әлеуметтік фактордың басымдығын атап өтуге болады. Яғни, ата-аналардың, ересектердің балалармен қарым-қатынасына байланысты сөйлеу тілінің бұзылыстары пайда болуының ықтималдығы жоғары. Қазіргі уақытта ересек адам отбасын материалдық қамтамасыз ету үшін жұмыс

істейді. Алайда балаларға материалдық қолдау ғана емес, эмоционалды байланыс қажет. Баланың тілін дұрыс дамыту үшін тек байланыс қажет. Ата-аналарға, мұғалімдерге және логопедтерге көмек көрсету үшін Ресей мемлекетінің зерттеушілері «Спектограмма» программасын жасады [17]. Зерттеушілердің пікірінше, ересек адамның көмегімен аудио жазба программада жазылып, жіберіледі. Программада сөйлеу тілінің бұзылыстарын анықтау үшін әртүрлі типтегі аудио жазбалар беріледі. Содан кейін бұл жазбалар жасына байланысты сараланады және ұсыныстар беріледі. Диагностика нәтижелері жеке кабинеттерге немесе электрондық поштаға жіберіледі. Программада әр дыбысты анықтау үшін ұсыныстар беріледі, оларды қайталау арқылы аудио жазба жазылады. Карнеги тілдік технологиялар институтының қызметкері программаның бастапқыда логопедтер арқылы іске асырылып, кейін толыққанды автоматтандырылған нысанға көшетінін атап өтті. Алан Блэк ірі компаниялардың барлық мамандары үшін өз жүйесінің мүмкіндіктерін іздеуді ең қызықты деп санайды. Ресейлік зерттеушілер бұл пікірді қолдай отырып, программаны жаңартуда.

Athanasios S. Drigas және Rodi-eleni Ioannidou «Арнайы білім берудегі жасанды интеллект» атты мақаласында Румыниядағы Сучава аймақтық сөйлеу терапиясы орталығының екі бірдей балалар тобы Логомон қосымшасы көмегімен экспериментке қатыстықан. Бірінші топта барлық шешімді логопед өзі қабылдады, онда сарапшы өшірулі. Ал екінші топта нәтижелерді өңдеу кезінде сараптама жүйесі ішінара қолданылды, ал қалған шешімді логопед өзі қабылдады. Нәтижелер екі топтың арасында айтарлықтай айырмашылықтарды анықтаған жоқ. Алайда, сараптамалық жүйені қолдану кезінде терапияның көбірек уақыты, болжамдылық және нәтижелерді түсіндіру сияқты басқа да артықшылықтар болды [18].

Georgoulas G, Georgopoulos VC, Stylios CD. Агр грек тілінде сөйлейтін балаларға арналған мәліметтер жиынтығын қолдана

отырып зерттеді [19]. Логопедтердің көмегімен балалардың артикуляциясын бағалау және жіктеу жүргізілді. Олар толқындарды белгілерді алу, дауысты тану процесінде жиі қолданылатын математикалық функция ретінде пайдаланды. Толқындық теңдеу сигналдардың цифрлық өңдеу деартықшылығы болды, өйткені ол әлсіз сигналдарды нақты шудан ажыратады. Ол уақытты пайдаланып сигналды бірнеше бөлікке бөледі. Уақытты көбейтудегі өзгерістер функцияны талдау жиілігіне сәйкес келуі керек. Векторлық машиналардың SVM әдісі, онда олар сөйлеу тілінің дыбыстарын жіктеуге және артикуляциялық бұзылыстарды анықтауға арналған сызықты емес екілік жіктеуіштер болып табылады. Тәжірибелер мен сынақтар бірегей SVM жоспарларын қолдана отырып жүргізілді.

Жақын және алыс шетелдердің тәжірибесін зерттей отырып, біз қазақ балаларының сөйлеу тілінің бұзылыстарының алдын-алу программаларын әзірлеудің практикалық маңыздылығымен таныстық. Жасанды интеллекттің сөйлеу бұзылыстарын анықтау тек медицина ғылымынан ғана емес, сонымен қатар педагогика ғылымынан да зерттеледі және дамиды.

Қорытынды. Соңғы жылдары зерттеулердің едәуір бөлігі қазіргі уақытта

ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларды оқытуда жасанды интеллект жүйелерін пайдалануға арналған. Жасанды интеллекттің қолданбалы құралдары арнайы білім беру саласындағы мәселелерді шешу үшін сәтті қолданылады және дамиды. Бұл мақалада шет елдердегі жасанды интеллекттің қолдану салалары, мүмкіндіктері қарастырылған. Алайда, арнайы білім беруде шешілуі керек мәселелер мен қиындықтар әлі де көп. Жасанды интеллект қызмет көрсетуге жан-жақты және бірлескен көзқарасты қажет ететін барлық балалар үшін оқуға көмектесетін перспективті технология ретінде қарастырылады. Тек бір смартфон арқылы баланың күйзелісін тудырмай, ұзақ жолда шаршамай, ол ата-анасын мазалаған мәселе туралы біліп, оны шешу жолдарын қарастыра алады. Әрине, бұл сөйлеу бұзылысының пайда болу факторын ескереді. Мұндай программалар ата-аналар мен мұғалімдер үшін таптырмас көмекші болады. Зерттеудің эксперименттік кезеңінде қазақ тілді балаларға арналған сөйлеу бұзылыстарын диагностикалауға арналған программа әзірлеу жоспарлануда. Осыдан көріп отырғанымыздай, біз жасанды интеллект көмегімен балалардағы сөйлеу бұзылыстарын анықтауға болатындығына көз жеткіздік.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- [1] Дробахина А.Н. Информационные технологии в образовании: искусственный интеллект // Проблемы современного педагогического образования-2021, №70-1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/informatsionnye-tehnologii-v-obrazovanii-iskusstvennyu-intellekt>
- [2] Карпухин С.В. Актуальные проблемы использования искусственного интеллекта в образовании / С.В. Карпухин // Вестник Национальной академии туризма. – 2019. – No 2 (50). – С. 40-41.
- [3] Holmes W., Bialy M., Fadel C. Artificial Intelligence In Education Promises and Implications for Teaching and Learning. <https://curriculumredesign.org/wp-content/uploads/AIED-Book-Excerpt-CCR.pdf> (дата обращения: 03.09.2019)
- [4] Бугубаева А.Ж. Методы и алгоритмы интеллектуального анализа данных для системы мониторинга атмосферного загрязнения.-Диссертация на соискание степени доктора философии (PhD).-Усть-Каменогорск, 2022-91с.
- [5] Мередит Бруссард (Meredith Broussard)/Искусственный интеллект. Пределы разума./ Альпина нон-фикшн/2020 г. -320 стр
- [6] Gwo-Jen Hwang, Haoran Xie, Benjamin W. Wah, Dragan Gašević, Vision, challenges, roles and research issues of Artificial Intelligence in Education, Computers and Education: Artificial Intelligence, Volume 1, 2020. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2020.100001>.
- [7] Gwendolyn B. Moore Robert K. Yin Elizabeth A. Lahm. Robotics, Artificial Intelligence, position policy-N.1

Computer Simulation: Future Applications in Special Education.-1985-166p <https://eric.ed.gov/?id=ED261496> (data of reference 14.10.2013)

[8] Robert K. Yin, Gwendolyn B. Moore. The Use of Advanced Technologies in Special Education: Prospects from Robotics, Artificial Intelligence, and Computer Simulation. <https://doi.org/10.1177/002221948702000111> (data of reference 05.06.2018)

[9] Шаяхметова А.С. Разработка интеллектуальной технологии дистанционного обучения для людей с ограниченными возможностями. дисс. уч. степ. д-ра философии. казахский национальный исследовательский технический университет им. К.И. Сатпаева. – 2016. – 130с.

[10] Кожагулов Е.Т., Жексебай Д.М., Сарманбетов С.А., Рауылов Б.М. Автоматизированный подсчет объектов с использованием технологии глубокого обучения // Актуальные научные исследования в современном мире. – 2021. – № 4-2(72). – С. 102-104. – EDN OZRFZ.

[11] Бах Ю. М., Артария М. Д. Вирус короны (COVID-19) и достижения в области образования для всех: искусственный интеллект и потребности в специальном образовании-достижения и проблемы // COUNS-EDU: Международный журнал консультирования и образования. – 2020. – Т. 5. – №. 2. – С. 64-70. <https://goo-gl.me/5A6rb>

[12] Искусственный интеллект в образовании: Изменение темпов обучения. Аналитическая записка ИИТО ЮНЕСКО / Стивен Даггэн; ред. С.Ю. Князева; пер. с англ.: А.В. Паршакова. – Москва : Институт ЮНЕСКО по информационным технологиям в образовании, 2020.

[13] Шишкова А.В., Никитин С.А. Технологии искусственного интеллекта и роботизация в инклюзивном образовании: проект применения и этические аспекты. // Шаг в будущее: искусственный интеллект и цифровая экономика: материалы 1-й Международной научно-практической конференции. Вып. 4 / Государственный университет управления. – М. : Издательский дом ГУУ, 2017. – 296-306 с.

[14] B. K. Balasuriya, N. P. Lokuhettiarachchi, A. R. M. D. N. Ranasinghe, K. D. C. Shiwantha and C. Jayawardena, “Learning platform for visually impaired children through artificial intelligence and computer vision,” 2017 11th International Conference on Software, Knowledge, Information Management and Applications (SKIMA), 2017, pp. 1-7, doi: 10.1109/SKIMA.2017.8294106.

[15] В Казахстане детей с речевыми проблемами становится все больше - Телеканал «Астана» | Astana TV; <https://astanatv.kz/ru/news/51629/> (дата обращения: 20.10.2019)

[16] Сухих Т. Нарушение речи у детей: классификация и признаки. https://www.defectologiya.pro/zhurnal/narushenie_rechi_u_detej_klassifikatsiya_i_priznaki/ (дата обращения: 22.09.20)

[17] <https://pro-mozg.com/spektrogramma.html> (дата обращения: 23.06.2021)

[18] Athanasios s. Drigas and Rodi-eleni Ioannidou. Artificial Intelligence in Special Education: A Decade Review. International Journal of Engineering Education Vol. 28, No. 6, pp. 1366–1372, 2012

[19] Georgoulas G, Georgopoulos VC, Stylios CD. Speech sound classification and detection of articulation disorders with support vector machines and wavelets. Conf Proc IEEE Eng Med Biol Soc. 2006; 2006:2199-202. doi: 10.1109/IEMBS.2006.259499. PMID: 17946095.

References:

[1] Drobahina A.N. Informacionnye tekhnologii v obrazovanii: iskusstvennyj intellekt // Problemy sovremennoogo pedagogicheskogo obrazovaniya-2021, №70-1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/informatsionnye-tehnologii-v-obrazovanii-iskusstvennyy-intellekt>

[2] Karpuhin S.V. Aktual'nye problemy ispol'zovaniya iskusstvennogo intellekta v obrazovanii / S.V. Karpuhin // Vestnik Nacional'noj akademii turizma. – 2019. – No 2 (50). – S. 40-41.

[3] Holmes W., Bialy M., Fadel C. Artificial Intelligence In Education Promises and Implications for Teaching and Learning. <https://curriculumredesign.org/wp-content/uploads/AIED-Book-Excerpt-CCR.pdf> (data obrashcheniya: 03.09.2019)

[4] Bugubaeva A. Zh. Metody i algoritmy intellektual'nogo analiza dannyh dlya sistemy monitoringa atmosfernogo zagryazneniya. -Dissertatsiya na soiskanie stepeni doktora filosofii (PhD). -Ust'-Kamenogorsk, 2022-91s.

[5] Meredit Brussard (Meredith Broussard) / Iskusstvennyj intellekt. Predely razuma. / AI'pina non-fikshn/2020 g. -320 str

[6] Gwo-Jen Hwang, Haoran Xie, Benjamin W. Wah, Dragan Gašević, Vision, challenges, roles and research issues of Artificial Intelligence in Education, *Computers and Education: Artificial Intelligence*, Volume 1, 2020. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2020.100001>.

[7] Gwendolyn B. Moore Robert K. Yin Elizabeth A. Lahm. Robotics, Artificial Intelligence, position policy-N.1 Computer Simulation: Future Applications in Special Education.-1985-166p <https://eric.ed.gov/?id=ED261496> (data of reference 14.10.2013)

[8] Robert K. Yin, Gwendolyn B. Moore. The Use of Advanced Technologies in Special Education: Prospects from Robotics, Artificial Intelligence, and Computer Simulation. <https://doi.org/10.1177/002221948702000111> (data of reference 05.06.2018)

[9] Shayahmetova A.S. Razrabotka intellektual'noj tekhnologii distancionnogo obucheniya dlya lyudej s ogranichennymi vozmozhnostyami. diss. uch. step. d-ra filosofii. kazahskij nacional'nyj issledovatel'skij tekhnicheskij universitet im. K.I. Satpaeva. -2016.-130s.

[10] Kozhagulov E.T., Zheksebaj D.M., Sarmanbetov S.A., Rauylov B.M. Avtomatizirovannyj podschet ob'ektov s ispol'zovaniem tekhnologii glubokogo obucheniya /// Aktual'nye nauchnye issledovaniya v sovremennom mire. – 2021. – № 4-2(72). – S. 102-104. – EDN OZZRFZ.

[11] Bah Yu. M., Artariya M. D. Virus korony (COVID-19) i dostizheniya v oblasti obrazovaniya dlya vsekh: iskusstvennyj intellekt i potrebnosti v special'nom obrazovanii-dostizheniya i problemy //COUNS-EDU: Mezhdunarodnyj zhurnal konsul'tirovaniya i obrazovaniya. – 2020. – T. 5. – №. 2. – S. 64-70. <https://goo-gl.me/5A6rb>

[12] Iskusstvennyj intellekt v obrazovanii: Izmenenie tempov obucheniya. Analiticheskaya zapiska ITO YUNESKO / Stiven Daggen; red. S.YU. Knyazeva; per. s angl.: A.V. Parshakova. — Moskva : Institut YUNESKO po informacionnym tekhnologiyam v obrazovanii, 2020.

[13] Shishkova A.V., Nikitin S.A. Tekhnologii iskusstvennogo intellekta i robotizaciya v inklyuzivnom obrazovanii: proekt primeneniya i eticheskie aspekty.// SHag v budushchee: iskusstvennyj intellekt i cifrovaya ekonomika: materialy 1-j Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii. Vyp. 4 / Gosudarstvennyj universitet upravleniya. – M. : Izdatel'skij dom GUU, 2017. – 296-306 s.

[14] B.K. Balasuriya, N.P. Lokuhettiarachchi, A. R. M. D. N. Ranasinghe, K. D. C. Shiwantha and C. Jayawardena, “Learning platform for visually impaired children through artificial intelligence and computer vision,” 2017 11th International Conference on Software, Knowledge, Information Management and Applications (SKIMA), 2017, pp. 1-7, doi: 10.1109/SKIMA.2017.8294106.

[15] V Kazahstane detej s rechevymi problemami stanovitsya vse bol'she - Telekanal «Astana» | Astana TV; <https://astanatv.kz/ru/news/51629/> (data obrashcheniya: 20.10.2019)

[16] Suhiih T. Narushenie rechi u detej: klassifikaciya i priznaki. https://www.defectologiya.pro/zhurnal/narushenie_rechi_u_detej_klassifikaciya_i_priznaki/ (data obrashcheniya: 22.09.20)

[17] <https://pro-mozg.com/spektrogramma.html> (data obrashcheniya: 23.06.2021)

[18] Athanasios s. Drigas and Rodi-eleni Ioannidou. Artificial Intelligence in Special Education: A Decade Review. *International Journal of Engineering Education* Vol. 28, No. 6, pp. 1366–1372, 2012

[19] Georgoulas G, Georgopoulos VC, Stylios CD. Speech sound classification and detection of articulation disorders with support vector machines and wavelets. *Conf Proc IEEE Eng Med Biol Soc.* 2006; 2006:2199-202. doi: 10.1109/IEMBS.2006.259499. PMID: 17946095.

А.З. ӘЛІПБЕК, К.Е. КОЙШИЕВ

*Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті,
(Шымкент, Қазақстан)*

АҚПАРАТТЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ПАЙДАЛАНУДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

Аңдатпа

Адам денсаулығы – бұл қай кезеңде болмасын өте маңызды болған тақырыптардың бірі. Ал қазіргі жаһандану дәуірінде түрлі АКТ құралдарының адам өміріне белсене әрі кеңінен енуі бұл тақырыптың мәнін тіптен өзекті етеді. Себебі, соңғы жылдары ақпараттық технологияларды қолдана отырып білім беру барысында балалардың денсаулығына зарар келтірмеу мәселесі жиі көтерілуде. Оқу процесіне ақпараттық компьютерлік технологияларды енгізе отырып, біз денсаулық сақтау технологиялары туралы да ұмытпауымыз керек. Білім беруді ақпараттандыруды тоқтату мүмкін емес, бірақ біздің тағы бір міндетіміз – балаларды компьютермен байланысқа шамадан тыс жүктемеу. Және дәстүрлі оқыту әдістерінен де тым алшақ кетпеу. Бұл өз кезегінде, ақпараттық технологияларды қолдануды нақты нормалау арқылы мүмкін болмақ.

Бұл мақалада ақпараттық білім беру жағдайында денсаулық сақтау технологияларын пайдаланудың мүмкіндіктері жайында қарастырылады. Ақпараттық білім беру жағдайында оқушылардың денсаулығын сақтау мәселесі – оқу-тәрбие үрдісінде қолданылатын технологияларды жетілдіру, денсаулық сақтаумен сүйемелдеуді жоспарлау және мұғалімдер, оқушылар мен ата-аналардың үздіксіз білім беру жүйесін құруға бағытталады. Сонымен қатар, мұнда ақпараттық білім беру жағдайында денсаулық сақтау технологияларын пайдаланудың мүмкіндіктері жайында қарастырылады. Ақпараттық білім беру жағдайында оқушылардың денсаулығын сақтау мәселесі – оқу-тәрбие үрдісінде қолданылатын технологияларды жетілдіру, денсаулық сақтаумен сүйемелдеуді жоспарлау және мұғалімдер, оқушылар мен ата-аналардың үздіксіз білім беру жүйесін құруға бағытталады.

Кілт сөздер: денсаулық сақтау, ақпараттық технология, ақпарат, білім, орта, негіз.

А.З. АЛИПБЕК, К.Е. КОЙШИЕВ

*Южно-Казахстанский Государственный педагогический университет
(Шымкент, Казахстан)*

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗДОРОВЬЕСБЕРЕГАЮЩИХ ТЕХНОЛОГИЙ В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

Здоровье человека – одна из тем, которая была очень важна на любом этапе. А в современную эпоху глобализации активное и широкое внедрение различных средств ИКТ в жизнь человека делает суть этой темы еще более актуальной. Это связано с тем, что в последние годы все чаще поднимается вопрос о вреде здоровью детей в процессе обучения с использованием информационных технологий. Внедряя в учебный процесс информационные компьютерные технологии, мы не должны забывать и о здоровьесберегающих технологиях. Информатизация образования не может быть остановлена, но еще одна наша задача – не перегружать детей общением с компьютером. И не отходить слишком далеко даже от традиционных методов обучения. Это, в свою очередь, возможно благодаря четкому нормированию использования информационных технологий.

В этой статье рассматривается возможность использования технологий здравоохранения в условиях информационного образования. Вопрос сохранения здоровья учащихся в условиях информационного образования направлен на совершенствование технологий, применяемых в процессе обучения, планирование сопровождения здравоохранением и создание системы непрерывного образования учителей, школьников и родителей.

Ключевые слова: здравоохранение, информационные технологии, информация, образование, среда, основы.

A.Z. ALIPBEK, K.E. KOISHIEV
South Kazakhstan State Pedagogical University, (Shymkent, Kazakhstan)

THE POSSIBILITIES OF USING HEALTH-SAVING TECHNOLOGIES IN THE CONTEXT OF INFORMATION EDUCATION

Abstract

Human health is one of the topics that was very important at any stage. And in the modern era of globalization, the active and widespread introduction of various ICT tools into human life makes the essence of this topic even more relevant. This is due to the fact that in recent years the question of the harm to children's health in the process of learning using information technology has been increasingly raised. Introducing information computer technologies into the educational process, we should not forget about health-saving technologies. The informatization of education cannot be stopped, but another of our tasks is not to overload children with communication with the computer. And don't stray too far even from traditional teaching methods. This, in turn, is possible due to the clear rationing of the use of information technology.

This article considers health technologies as the basis of the information educational environment. Students are tasked with maintaining health in the learning process when using computer technology and other means of informatization that have a significant negative impact on the health of students. Improving the methodological system and practical conditions of education using information and communication technologies at school will contribute to the formation of a single health space.

Keywords: healthcare, information technology, information, education, environment, fundamentals.

Кіріспе. «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы ел экономикасын цифрлық трансформациялаудың іргетасы болып табылады. Жаңа технологияларды енгізу және оларды жаңа кәсіптерге енгізу барлық қызметкерлерден үнемі біліктілігін арттырумен айналысуды талап етеді. «Болашақтың цифрлық индустриясын құру» – адами капиталды дамыту деңгейін көтеру, инновациялық даму институттарын құру және жалпы алғанда, цифрлық экожүйені қарқынды дамыту есебінен ұзақ мерзімді орнықтылықты қамтамасыз ету, елдің цифрлық трансформациялауды іске қосу болып табылады. Бағдарламаны іске асырудың бес негізгі бағытының бірі – «Адами капиталды дамыту» – жаңа жағдайға – экономикасына көшуді қамтамасыз ету үшін креативті қоғам деп аталатынды

құруды қамтитын түрлендіру бағыты. Бұл бағыттың негізгі талаптарының бірі: Білім берудің барлық деңгейінің мазмұнын барлық мамандардың цифрлық дағдыларын дамыту арқылы толығымен қайта қарау қажеттігін көрсетуінде [1].

ҚР білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында: «Қазақстандық білім мен ғылымның жаһандық бәсекеге қабілеттілігін арттыру және жалпыадамзаттық құндылықтар негізінде тұлғаны тәрбиелеу және оқыту» – деп қарастырылған. Осыған орай, ақпараттық мәдениетті, сауатты адам ақпараттың қажетті кезін сезінуі, оны тауып алуға, бағалауға және тиімді пайдалануға қабілетті болып, ақпарат сақталатын дәстүрлі және автоматтандырылған құралдарын пайдалана білуі керек [2].

Өркениет үнемі ақпараттық қоғам орнатуға ұмтылып келеді, мұндай қоғамда ақпараттық-коммуникативтік технологияларды қолдана алмау қазіргі әлемдік кеңістікте бағдарлануда үлкен қиындықтар туғызады. «Цифрлық қоғам – ол, қоғамның өміртіршілігінің барлық саласында білім мен ақпараттың басымдылығымен ерекшеленетін, адам өміріне, оның білімі мен жұмысына, сонымен қатар мемлекетпен, бизнеспен және қоғаммен өзара қарым-қатынасқа АКТ-нің шешуші әсер ететін, өркениеттің дамуының қазіргі кезеңі болып табылады» [2, 1б.].

Ақпараттық қоғамда өмір сүру және жұмыс істеу үшін адам үлкен көлемдегі ақпаратты тез қабылдауға және өңдеуге дайын болуы керек, ол заманауи құралдарды, әдістерді және жұмыс технологиясын игеруі керек. Ол мектепте ақпаратпен жұмыс істеу технологиясын үйренуі керек. Осыған орай, ақпараттандыру ғасыры тек ғылым, техника, ақпараттық коммуникативті технологияларды меңгеріп қана қоймай, денсаулықты сақтау және оны нығайту соңғы жылдарда жаһандық мәселеге айналып отырғандығы баршамызға белгілі. Осыған орай, ХХІ ғасыр – ақпарат ғасыры болғандықтан адамзатқа компьютерлік сауаттылық қажет және оны денсаулыққа зияны келмейтіндей, салауаттылық пен ақпараттық технологияларды сауатты қолдануды өскелең ұрпаққа үйретуіміз қажет. Бүгінгі таңда мектептегі пәндерді компьютер, интерактивті құралдардың көмегімен оқыту нәтижелерін зерттеудегі ғылыми проблемаларды шешу ең басты орынға ие болып отыр [3]. Бұған себеп – оқыту үдерісінде туындайтын компьютерлендірудің педагогикалық-психологиялық жаңа проблемалары әлі толық шешілмегені.

Пікіргалас материалдары мен әдіснамасы.

Оқытудың заманауи технологиялары ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдана отырып, толыққанды сапалы білім алуға мүмкіндік береді, білім алу тәсілдерінің вариативтік мүмкіндіктерін

арттырады, мұғалімдер мен оқушылардың ақпаратқа қолжетімдігін жеңілдетеді, оқушы мен педагогтің өзара қарым-қатынасын жаңаша ұйымдастыруға мүмкіндік туғызады, оқушылардың танымдылық дербестіктерінің дамуына оң әсерін тигізеді.

Э.Л. Семенюктің пікірі бойынша, ақпараттық мәдениет – адамның қоғамның немесе оның бір бөлігінің ақпараттармен жұмыс істеудің барлық түрлері ақпараттарды алу, өңдеу, жинақтау және осының негізінде сапалы жаңа ақпаратты құру және практикалық қолдану бойынша жетілу деңгейі [4].

Бүгінгі күні ақпараттар ағымы өте көп. Ақпараттық ортада жұмыс жасау үшін кез келген оқушы өз ойын жүйелі түрде жеткізе алатындай және ақпараттық мәдениеті дамыған, интерактивті тақтаны пайдалана алатын, Онлайн режимде жұмыс жасау әдістерін меңгерген оқушы болуы тиіс.

Оқушыларды ақпараттық қоғамда өмір сүруге дайындау үшін оларды ойша ойлауға, талдау жасай білуге, коммуникативтік дағдыларын дамытуға, ақпараттық сауаттылық пен ақпараттық мәдениеттілікке тәрбиелеу қажет, олардың әлемнің жүйелік-ақпараттық бейнесін, ақпараттық мәдениетін қалыптастыру және олардың өзін-өзі жетілдіре отырып, қызмет субъектісі деңгейіне көтеруін қамтамасыз ету керек.

Оқу-тәрбие үрдісінде білімді логикалық факторлармен байланыстыру, оқушының логикалық ойлау қабілеттерін дамыту мүмкіндіктерін ашады. Оқушылар кез келген уақытта интернет мүмкіндіктерін пайдалана отырып, қалаған мағлұматтарын алуға, ғылыми жаңалықтармен танысуға мүмкіндіктері туып отыр [5].

Ақпараттандыру бағытындағы оқытудың дамытушылық мақсаты – оқушының шығармашылық жеке тұлғасын қалыптастыруға және ақыл-ойын, ойлау қабілетін, ынтасын дамытуға, оны қызмет субъектісі ретінде қалыптастыруға бағытталған болса, тәрбиелік мақсаты оларды азаматтыққа, адамгершілік қасиетке, саналылыққа және патриотизмге баулуға бағытталған. Оқушылардың ақпараттық

мәдениетін қалыптастыру – бұл әңгімелесе білу, теледидар, хабарды талғамды түрде қарау, алған мәліметті ой елегінен өткізіп, талдай білу.

Қазіргі заман талабына сай оқушылардың мәлімет алмасуына, қарым-қатынасына ақпараттық технологиялардың кеңінен қолданысқа еніп, жылдам дамып келе жатқан кезеңінде ақпараттық қоғамды қалыптастыру қажетті шартқа айналып отыр. Білім беру жүйесін ақпараттандыру білім беру үшін үлкен перспективалар ашады. Соңғы жылдары компьютерлік, телекоммуникациялық техника мен технологиялардың қоғам өміріндегі рөлі мен орнында түбегейлі өзгерістер болды [6, 265б.]. Ақпараттық және телекоммуникациялық технологияларды игеру қазіргі заманда әрбір жеке тұлға оқу және жазу қабілеті сияқты сапалармен бірге қатарға және әрбір адам үшін қажетті шартқа айналды.

Жедел дамып отырған ғылыми-техникалық прогресс қоғам өмірінің барлық салаларын ақпараттандырудың ғаламдық үдерісінің негізіне айналады. Ақпараттық-технологиялық дамуға және оның қарқынына экономиканың жағдайы, адамдардың тұрмыс деңгейі, ұлттық қауіпсіздік, бүкіл дүниежүзілік қауымдастықтағы мемлекеттің рөлі тәуелді болады. Тұтас дүние қалыптастыру мен қоғамдастықтар, жеке адам мен бүкіл дүниежүзілік қоғамдастықтың өмір сүруі үшін жаңа жағдайларды қамтамасыз етуде ақпараттық телекоммуникациялық технологиялар маңызды рөл атқарады [7, 82б.].

Ғылым мен техниканың даму қарқыны оқу-ағарту саласының оқыту үдерісіне қазіргі заманғы педагогикалық технологиялық әдістер оның ішінде интерактивті құралдарды кең көлемде қолдануды қажет етеді.

Ақпараттық қоғамның негізгі талабы – оқушыларға ақпараттық білім негіздерін беру, логикалық-құрылымдық ойлау қабілеттерін дамыту, ақпараттық технологияны өзіндік даму мен оны іске асыру құралы ретінде пайдалану дағдыларын қалыптастырып, ақпараттық қоғамға бейімдеу [8, 146.]. Олай

болса, ақпараттық бірліктердің білімге айналуы – әлемнің жүйелік-ақпараттық бейнесін оқушылардың шығармашылық қабілеттері мен құндылық бағдарларын дамыту арқылы қалыптастыруды көздейтін, адамның дүниетанымының құрамдас бөлігі болып табылатын интеллектуалды дамуды қалыптастырудың бір жолы [9, 272б.].

Біз үнемі өзгеріп, күн санап күрделеніп келе жатқан ақпараттық-коммуникациялық технологиялар әлемінде өмір сүріп жатырмыз. Ол барлық салаларға, соның ішінде білім беру саласына да белсенді түрде енгізілуде.

Білім беруді ақпараттандыру – педагогикалық ғылымның негізгі саласы, оның негізгі міндеттері:

- білім беру сапасын, оның қолжетімділігі мен икемділігін жетілдіру;
- АКТ-ны пайдалану негізінде басқару тиімділігін арттыру;
- педагогтардың, білім алушылар мен ата-аналардың ақпараттық мәдениетін қалыптастыру [10, 48б.].

Қоғам өмірдің барлық саласында, оның ішінде білім беру саласында, жаһандық ақпараттандыру жағдайында мектептің алдына білгір, ойшыл, заманауи ақпараттық технологияларды меңгерген, өз бетімен білім алатын және оны практикада қолдана білетін тұлғаларды даярлау міндетін қойып отыр. Жалпы орта білім беруге ақпараттық-қатынастық технологиялар құралдарының енуі, белсенді міндетті шешуді қажет етеді. Оқушылардың компьютерлік техниканы және басқа да оқушылардың денсаулығына айтарлықтай теріс әсер ететін ақпараттандыру құралдарын қолдану барысындағы оқыту үдерісінде денсаулығын сақтау міндеті туралы сөз болып отыр.

Ұзақ жылдар бойы ақпараттық-қатынастық технологиялардың құралдарын жаппай оқытуда қолданудың өзектілігі сақталып отыр. Осы жылдар аралығында зерттеушілермен оқытуда денсаулықты сақтау технологияларын енгізу тұрғысынан маңызды факторлар мен ұсыныстар саны артқандығы мәлім. Сондай-ақ, Шакиева А., Әліпбек А.З. және Жорабекова А. [11,12]

жүргізген зерттеулерді қарастыру кезінде білім беру жағдайында технологияларды қолдану барысында қашықтықтан білім беру платформасында оқытушының рөлі өте маңызды екендігі анықталды: «... Оқушылардың қашықтықтан білім беру курстарындағы жетістіктерін бағалайтын зерттеулер де бар. Аталмыш тақырыптағы зерттеу аса маңызды, өйткені әдебиеттерде болашақ шет тілі мұғалімдерінің кәсіби біліктілігін және қашықтықтан білім беру саласындағы шет тілі мұғалімдерінің қашықтықтан оқыту процесін бағалауды талқылайтын жан-жақты зерттеу жұмысы әлі жасалмаған».

Зерттеулерді талдау негізінде қашықтықтан білім беру барысында технологияны қолдану және платформадағы оқытушының рөлінің де өте жоғары екендігіне екендігіне басымдық берілетіндігін байқадық [9, б.269].

Компьютерлік және басқа техниканы пайдалану арқылы оқу сабақтарын жүргізуге байланысты санитарлық нормалар мен ережелердің тобын еске түсіру жеткілікті. Оқушылардың компьютер алдындағы жұмысы ақыл-ой үрдісіне, нервтік-эмоциялық және көру мүшелеріне күш түсіретіндігіне байланысты, оқытуда компьютерлерді ұтымды пайдалану проблемасы әлі де болса нақтырақ зерттелмеуде [13].

Компьютерлендірудің эргономикалық мәселелерін талдау тек қана техникалық құралдарды ғана емес, сонымен қатар педагогика және эргономика талаптарына жауап беретін программалық қамтамасыз етуге де байланысты. Сонымен қатар оқытушы, бақылаушы, дамытушы программалар саны да артуда. Бұл программалар әртүрлі стильде орындалған, мектеп оқу жоспарымен әлсіз байланыстырылған бірқатарында кейбір кемшіліктер кездеседі [14].

Бірақ, әлі күнге дейін практикада білім алушылардың денсаулығын сақтауды қамтамасыз етудің толықтылығы, бүтіндігі және жүйелілігі сақталмауда. Практика жүзінде әрбір мұғалім ақпараттық-қатынастық технологиялардың құралдарын қолдану арқылы оқушыларды оқытуда басшылыққа алатын

кейбір талаптар туралы айта алады және де қандай да бір жағдайда ешқандай қиналмай білім алушылардың денсаулығына теріс әсер ететін ескерілмеген факторлардың жеткілікті санын табуға болады [15]. Осы салаға қатысты бірқатар проблемалардың алдын алуға болады. Егер әрбір мұғалім оқыту үдерісін ақпараттық-қатынастық технологияларды құралдарын қолдану арқылы өз бетімен емес, арнайы нақты анықталған, бірыңғай таңдалған және апробацияланған мектептің денсаулық сақтау ортасын ұйымдастырса. Мұндай оқушылардың денсаулығына кері әсерін тигізбейтін оқыту, оқушыларды басқа пәндерден оқытуда және оқудан тыс іс-әрекетіндегі оқытуда қолданылатын кіріктірілген өлшемдермен қатар жалпы денсаулық сақтау жүйесінің толыққанды сатысы болуы тиіс.

Бүгінгі таңдағы білім беру мекемелерін біріктіру оның әртүрлілігімен және оқу жоспары мен бағдарламаларының, білім беру мен тәрбиелеуге жаңа әдістерді енгізумен ауыстырумен байланысты денсаулық сақтау ортасын қалыптастыру қажеттігін ескеру керек. Оқытудың жаңа тәсілдері негізінде жастардың танымдық қызығушылығын және қабілеттерін ескеру мақсатындағы тұлғаның даму проблемалары жатыр.

Қазіргі мектепте жүзеге асырылатын жаңа жаңарулардың мақсаты, сәйкесінше әлеуметтік және аймақтық тапсырыстағы дамыған, әлеуметтік белсенді, шығармашыл тұлғаны қалыптастыру үшін шарттар кешенін қамтамасыз ететін білім беру мекемесінің жаңа сапалы моделін тұрақты дамыту механизмін дайындаудан тұрады. Мұндай жағдайда оқу мекемесінің негізгі міндеті білім беру сапасын арттыру болып табылады. Тәжірибе көрсеткеніндей, бұл міндетті әдістемелік, жалпы білім берерлік, тәрбиелік және соңында денсаулық сақтау іс-әрекетін жүзеге асыру арқылы шешуге болады. Оқу-тәрбие үдерісінде балалардың денсаулығын сақтау мен дамыту негізгі міндеттердің бірі екендігіне назар аудару маңызды.

Білім беру мекемелерін дамыту бағдарламасы денсаулық сақтау бағдарламасын дамытуды, пәндер мен сыныптар бойынша

тәрбиелік және денсаулық сақтау бағдарламаларын құруды, әрбір оқу жылына сыныптар мен пәндер бойынша тәрбиелік және денсаулық сақтау бағдарламаларын жүзеге асыру бойынша әрекет жоспарын дайындауды қамтуы тиіс. Бұдан, ақпараттық-қатынастық технологиялар құралдарын қолданумен оқытуда денсаулық сақтау шаралары біріншіден, пәннің ерекшелігін және барлық жас топтарындағы оқушылардың психологиялық жас ерекшеліктерін ескере отырып дайындалуы тиіс, екіншіден, орта мектептің жалпы денсаулық сақтау сатысының ажырамас бөлігі болып табылады. Дербес алғанда, мектептің денсаулық сақтау ортасын қалыптастыру мен дамыту ақпараттық-қатынастық технологиялардың құралдарын қолдану арқылы оқытудың теориясы мен практикасына қажетті кең таралатын бірқатар шараларды қамтиды, атап айтқанда:

– педагогтардың оқу-тәрбие үдерісін денсаулық сақтау бойынша педагогика, физиология, психология, экология саласындағы білім деңгейін және құзыреттілігін арттыру;

– оқу-тәрбие үдерісін оқушылардың жұмысқа қабілеттілігі динамикасын есепке ала отырып ұйымдастыру;

– әртүрлі іс-әрекетті кезекпен ұйымдастыру;

– оқу-тәрбие үдерісінде еңбек пен демалыстың үйлесімділігін ұйымдастыру;

– оқыту барысында динамикалық үзілістерді ұйымдастыру [15, 31б.].

Сонымен бірге мектепте ақпараттық-қатынастық технологиялардың құралдарын қолдану арқылы оқытудың әдістемелік жүйесі және практикалық шарттарын жетілдіру бірыңғай денсаулық сақтау кеңістігін қалыптастыруға айтарлықтай үлес қосуы тиіс.

Мұндай ақпараттық және қатынастық технологияларды қолдану негізінде қалыптасатын кеңістікті қамтитын негізгі элементтер:

– оқушылардың денсаулығын сақтау мақсатында ақпараттық-қатынастық технологиялар құралдарын пайдаланумен оқу-тәрбие үдерісін жетілдіру;

– компьютерлік техниканы қолданумен оқытудың әдістемелік жүйесін жүзеге асыру аясында денсаулықты сақтауды бақылау;

– оқыту үдерісінде денсаулықты сақтауды жүзеге асыратын медициналық-профилактикалық қамтамасыз ету;

– ақпараттық-қатынастық технологиялар құралдарын қолдану аясында оқу-тәрбие үдерісін денсаулық сақтаумен сүйемелдеуді жоспарлау;

– ақпараттық-қатынастық технологиялар құралдарын қолдану аясында оқу-тәрбие үдерісін денсаулық сақтаумен медициналық-психологиялық қамтамасыз ету;

– оқушылардың денсаулығына кері әсерін тигізбейтін оқыту құралдарын іріктеу мен қолдану.

Ақпараттық білім беру жағдайында денсаулық сақтау технологияларын пайдаланудың мақсаты – оқушының денсаулық сақтау мүмкіндіктерін қамтамасыз ету, оған салауатты өмір салты туралы қажетті білім, ептілік пен дағдылардың қалыптастыру болып табылады.

Ақпараттық білім беру жағдайында денсаулық сақтау технологиялары – педагогикалық технологияларға негізделген мұғалімнің оқушылардың денсаулығына деген әртүрлі деңгейде – ақпараттық, психологиялық, биоэнергетикалық деңгейде ықпал етудің барлық аспектілерінің жиынтығы болып табылады.

Ақпараттық білім беру жағдайында денсаулық сақтау технологияларын таңдау тәуелді: мектеп типіне; мектепте оқушылардың болу ұзақтығына; мұғалімдер жұмыс істейтін бағдарламаларға; мектептің кеңістігіне; педагогтың кәсіби құзыреттілігіне; оқушылардың денсаулық көрсеткіштеріне.

Заманауи денсаулық сақтау технологияларына мыналар жатады:

1. *Денсаулықты сақтау және ынталандыру технологиясы:* стретчинг, ырғақ пластикасы, динамикалық үзілістер, қозғалмалы және спорт ойындары, релаксация, эстетикалық бағыттағы технологиялар, сау-сақ гимнастикасы, көз гимнастикасы, дем алу гимнастикасы, сергіту гимнастикасы, түзету гимнастикасы, ортопедиялық гимнастика.

2. *Салауатты өмір салтына үйрету технологиясы:* дене шынықтыру сабағы, проблемалық ойын (ойын тренингі және ойын терапиясы), коммуникативтік ойындар, «Денсаулық» сериясынан сабақтар, нүктелі

массаж, өз-өзіне массаж жасау, биологиялық кері байланыс (БКБ).

3. *Түзету технологиялары*: арттерапия, музыкалық ықпал ету технологиясы, ертегі терапиясы, түспен ықпал ету технологиясы, мінез-құлықты түзету технологиясы, психикалық гимнастика, фонетикалық және логопедиялық ритмика.

Сонымен, қарастырылған әрбір технологияның әрқайсысы денсаулық сақтау бағытында болуы, ал кешенді түрде қолданылатын денсаулық сақтау іс-әрекетінің нәтижесінде балада салауатты өмір-салтына тұрақты мотивация, толыққанды және күрделі емес дамуының қалыптасуы аса маңызды.

Қорытынды және нәтижелері.

Мектептің денсаулық сақтау ортасының теориялық моделін қалыптастыру және ақпараттық-қатынастық технологиялардың құралдарын қолдану арқылы оқыту үдерісінде оқушылардың денсаулығын сақтау ерекшеліктерін жеке есепке алу, туындаған мәселелерді жоюға мүмкіндік беріп қана қоймай, сонымен қатар практикада педагогтар мен мектептің әкімшілігі қолдана алатын жалпы және жеке ұсыныстар мен технологиялық қадамдарды бере алады. Мұндай қадамдарға, бірінші кезекте, келесілерді жатқызу қажет:

– оқу-тәрбие үдерісінде денсаулық сақтауды дамытуды жоспарлау;

– ақпараттық-қатынастық технологиялардың құралдарын қолдану арқылы оқыту барысында пайдаланылатын мектептің іс-әрекетін денсаулық сақтау мақсатында ұйымдастыру бойынша әрекетті талдау мен жоспарлау;

– оқу-тәрбие үдерісін денсаулық сақтау мен сүйемелдеуге бағдарланған оқытушылардың дайындығы мен мотивациясы;

– компьютерлік техниканы қолданумен сабаққа дайындалумен өткізу барысында СанПиН талаптарын сақтау бойынша бақылауды ұйымдастыру;

– ақпараттық-қатынастық технологиялар-

дың құралдарын қолданумен оқыту барысында демалыс пен оқу іс-әрекетінің рационалды сәйкестігін сақтау бойынша бақылау жүйесін ұйымдастыру;

– денсаулық сақтау мақсатындағы мұғалімдер, оқушылар және ата-аналардың үздіксіз білім беру жүйесін құру;

– ақпараттық-қатынастық технологиялардың құралдарын қолдану арқылы оқушылардың шаршауын азайту мақсатындағы оқу материалын жүйелеу, кіріктіру және оңтайландыру жолымен оқыту мазмұны мен әдістерін жетілдіру;

– ақпараттық-қатынастық технологиялар құралдарының мектеп оқушыларының денсаулығына әсерін оқып-үйрену [16, 72б.].

Оқу бағдарламаларын жаңа маз-мұнмен толықтыра отырып, оқу жоспарының мазмұнын жетілдіре отырып, шығармашылық үдеріспен және әртүрлі ақпараттық-қатынастық технологиялардың құралдарын пайдалануға қызыға отырып, педагогтар оқушылардың мүмкіндігі, физикалық және психикалық сипаттамалары туралы ұмытады. Нәтижесінде білім сапасы төмендейді, ал дұрыс емес педагогикалық әрекет оқушылардың денсаулығын нашар-латады [17, 225б.].

Мектепте денсаулық сақтау жүйесін құру, денсаулыққа әсер ететін барлық факторларды біріктіру және оларды ақпараттық-қатынастық технологиялар құралдарын қолданумен оқытуда меңгеру, мектептегі барлық оқу сабақтарында және оқушылардың өмірі мен денсаулығының қауіпсіздігін, ағзаның жұмысқа қабілеттілігі мен қызметтік жағдайы оңтайлы деңгейін сақтауға міндетті түрде әсер етеді. Бұл ақпараттық-қатынастық технологиялардың құралдарын қолданумен оқытудағы басты мақсатының бірі. Қазіргі қоғамның дені сау, ақпараттық ағымда бағдарлануға қабілетті және ақпараттық технологиялардың негіздерін меңгерген мамандарды дайындауға жағымды әсерін тигізеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы № 827 қаулысы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000827/history> [Қаралған күні: 17.12.2021]

2. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 988 қаулысы
3. Ошанова Н.Т. Білім беру жүйесінде коммуникациялық технологиялардың көмегімен оқушылардың дүниетанымдық көзқарастарын қалыптастыру. – Алматы, 2018.
4. Семенюк Л.М. Психология гражданской активности (особенности и условия развития) – М.: Воронеж, 2018. – 250б.
5. Бидайбеков Е.Ы. Білімді ақпараттандыру және оқыту мәселелері: /Авторлар ұжымы: Е.Ы. Бидайбеков, В.В. Гриншкун, Г.Б. Камалова, Д.Н. Исабаева, Б.Ф. Бостанов/ Оқулық. – Алматы, 2018. – 352б.
6. Жүнісбек Ә. Қазіргі заманғы педагогикалық технология негізі – сапалы білім. //Қазақстан мектебі, №4, 2008.
7. Бейсенова Г. Жаңа ақпараттық технологиялардың тиімділігі. //Қазақстан мектебі №6, 2006.
8. Нұрғалиева Г.К. Компьютер әлемі. – «Ұлт тағылымы» республикалық ғылыми-педагогикалық журналы. – №2, 2012
9. Грачева, А.П. Обучение учителей информатики мерам здоровьесбережения школьников при использовании образовательных ресурсов сети Интернет /А.П. Грачева // Вестник Российского университета дружбы народов. М.: РУДН, 2018. № 1 (3). С. 49–53. Сер. «Информатизация образования».
10. Грачева, А.П. Формирование адекватного отношения к информации как фактор здоровьесбережения школьников при обучении информатике /А.П. Грачева //Вестник МГПУ. М.: МГПУ, 2018. № 2 (7). С. 48-52. Сер. «Информатизация образования».
11. Aida, S., Ainur, Z., Ardak, A., Madina, A., Perizat, K. & Gulnara, R. (2022). Formation of professional competencies of a future foreign language teacher in the field of distance education. World Journal on Educational Technology. 14(1), 268-281. <https://doi.org/10.18844/wjet.v14i1.6724>
12. Ainagul, R., Kalipa, A., Aida, N., Ardak, A. & Mentay, S., (2022). Training of future psychologists on suicide prevention among adolescents based on work with parents. Cypriot Journal of Educational Science. 17(6), 2167-2180. <https://doi.org/10.18844/cjes.v17i6.7555>
13. Mentsiev A.U., Yunaeva S.M. Advantages and disadvantages of digital technology in healthcare system // Medical Institute Bulletin. 2019. Vol. 16. No. 2. Pp. 122-124.
14. Білімді ақпараттандыру және оқыту мәселелері: /Авторлар ұжымы: Е. Ы. Бидайбеков, В. В. Гриншкун, Г.Б. Камалова, Д. Н. Исабаева, Б. Ф. Бостанов/ Оқулық. – Алматы, 2019. – 352 б.
15. Orlov O.I., Perevedentsev O.V., Mamonova E.Y., Levanov V.M. An integrated automated method for analyzing occupational health and medical provision under the extreme conditions of industrial activity // Human Physiology. 2018. Vol. 44. No. 7. Pp. 819-823.
16. Atreja A., Francis S., Kurra S., Kabra R. Digital Medicine and Evolution of Remote Patient Monitoring in Cardiac Electrophysiology: A State-of-the-Art Perspective //Current Treatment Options in Cardiovascular Medicine. 2019. Vol. 21. No.12. P.92. Doi: 10.1007/s11936-019-0787-3.
17. Панюкова С.В. Информационные и коммуникационные технологии в личностно ориентированном обучении. // М.: ИОСО РАО, 2018, – 225с.

References:

1. “Tsifrlыk Kazakhstan” memlekettik bagdarlamасыn bekіtu туралы. Kazakhstan Republikasy Ukіmetіnіn 2017 zhylygy 12 zheltoksandagi No. 827 kaulыsy.URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000827/history> [Karalghan kuni: 12/17/2021]
2. Kazakhstan Republikasynda bilim berudi zhane gыlymdy damytudyn 2020-2025 zhyldarga arналgan memlekettik bagdarlamасыn bekіtu туралы Kazakhstan Republikasy Ukіmetіn 2019 zhylygy 27 zheltoksandagi No. 988 kaulыsy
3. Oshanova N.T. Bilim beru zhuyesinde communicationalyk technologiylardyn komegimen okushylardyn duniетanymdyk kozkarastaryn kalyptastru. – Almaty, 2018.
4. Semenyuk L.M. Psychology of civic activity (features and conditions of development) – М.: Voronezh, 2018. – 250b.

5. Bidaibekov E.Y. Bilimdi akparattandyru zhane okytu maseleri: /Authorlar uzghymy: E.Y. Bidaibekov, V.V. Grinshkun, G.B. Kamalova, D.N. Isabaeva, B.G.. Bostanov/ Okulyk. – Almaty, 2018. – 352b.
6. Zhunisbek. Kazirgi zamangy pedagogicalyк technology negizi – sapaly bilim. – //Kazakhstan mektebi, No.4, 2008.
7. Beisenova G. Zhana akparattyk technologiyalardyn tiimdiligi. –//Kazakhstan mektebi No. 6, 2006.
8. Nurgalieva G.K. Computer alemi. – “Ult tagylymy” republikalyk gylymy-pedagogikalyk magazines. – №2, 2012
9. Gracheva, A.P. Training of computer science teachers to health-saving measures for schoolchildren when using educational resources on the Internet / A.P. Gracheva // Bulletin of the Peoples’ Friendship University of Russia. Moscow: RUDN, 2018. No. 1 (3). pp. 49-53. Ser. “Informatization of education”.
10. Gracheva, A.P. Formation of an adequate attitude to information as a health-saving factor for schoolchildren when teaching computer science / A.P. Gracheva // Bulletin of MSPU. M.: MSPU, 2018. No. 2 (7). pp. 48-52. Ser. “Informatization of education”.
11. Aida, S., Ainur, Z., Ardak, A., Madina, A., Perizat, K. & Gulnara, R. (2022). Formation of professional competencies of a future foreign language teacher in the field of distance education. World Journal on Educational Technology. 14(1), 268-281. <https://doi.org/10.18844/wjet.v14i1.6724>
12. Ainagul, R., Kalipa, A., Aida, N., Ardak, A. & Mentay, S., (2022). Training of future psychologists on suicide prevention among adolescents based on work with parents. Cypriot Journal of Educational Science. 17(6), 2167-2180. <https://doi.org/10.18844/cjes.v17i6.7555>
13. Mentsiev A.U., Yunaeva S.M. Advantages and disadvantages of digital technology in healthcare system // Medical Institute Bulletin. 2019. Vol. 16. No. 2. Pp. 122-124.
14. problems of informatization and education: /team of authors: E. Y. Bidaibekov, V. V. Grinshkun, G. B. Kamalova, D. N. Isabaeva, B. G. Bostanov/ textbook. - Almaty, 2019 -- 352 P.
15. Orlov O.I., Perevedentsev O.V., Mamonova E.Y., Levanov V.M. An integrated automated method for analyzing occupational health and medical provision under the extreme conditions of industrial activity // Human Physiology. 2018. Vol. 44. No. 7. Pp. 819-823.
16. Atreja A., Francis S., Kurra S., Kabra R. Digital Medicine and Evolution of Remote Patient Monitoring in Cardiac Electrophysiology: A State-of-the-Art Perspective //Current Treatment Options in Cardiovascular Medicine. 2019. Vol. 21. No.12. P.92. Doi: 10.1007/s11936-019-0787-3.
17. Panyukova S.V. Information and communication technologies in personality-oriented learning. // Moscow: IOSO RAO, 2018, – 225c.

FTAMP 14.25:09

10.51889/2077-6861.2023.1.30.018

Д.Д. БАЙДАЛИЕВ*, Л.М. САХИЕВА

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(Алматы қ., Қазақстан)
Baidaliev-d@mail.ru*, sakhieva.leyla@mail.ru*

ОҚУ ҮРДІСІНДЕ БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТАРДЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН ДАМУЫНДАҒЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақала еліміздегі кәсіби даярлау жүйесіндегі болашақ педагогтарды бәсекеге қабілеттілігін дамыту мәселелеріне негізделіп, тұжырымдалған.

Қазіргі таңда барлық жоғары оқу орындарының алдында тұрған негізгі мақсат, жаһандану үдерістеріне сай келетін, бәсекеге қабілетті, әлеуметтік - экономикалық даму заңдылықтарына сай келетін мамандарды даярлау кезек күттірмес мәселелердің қатарында. Жаһандану дәуіріндегі бәсекелестік мәселесі жалпы экономика, индустрия, әлеуметтік және тағы басқа салаларымен бірге білім беру мен ғылымды дамыту

саласын да айналып өте алмайды. Сондықтан мемлекет қойып отырған жаңартылған білім беру жағдайында оқу ісін тиімді ұйымдастыру, әдістемелік тұрғыдан аса бай мәліметтерге арқа сүйеу, жана ақпараттық технологияларды жүйелілікпен пайдалану, дамыған елдердің озық тәжірибелерін кеңінен қолданумен ерекшеленіп отыр. Осы орайда мақалада қазіргі таңдағы болашақ педагогтардың бәсекеге қабілеттілігін дамытудың алғышарттары мен негізгі аспектілері жан-жақты тұжырымдалған. Сондай-ақ болашақ педагогтарды даярлау жүйесінде тек кәсіби құзіреттіліктерді игертіп қана қоймай, нарықтық жағдайға байланысты бәсекелестік жағдайына қажетті негізгі әдістемелік ұстанымдар, теориялық білімдері мен біліктерін, жүзеге асырудағы ерекшеліктері негізделген.

Түйін сөздер: жоғары оқу орындары; оқу үрдісі; бәсекеге қабілеттілік; болашақ педагогтар; жаһандану; кәсіби білім; ғылым.

Д.Д. БАЙДАЛИЕВ*, Л.М. САХИЕВА,

*Казахский национальный педагогический университет им.Абая
(Алматы, Казахстан)*

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

Статья сформулирована на основе проблем развития конкурентоспособности будущих педагогов в системе профессиональной подготовки в стране.

В настоящее время основной задачей, стоящей перед всеми высшими учебными заведениями, является подготовка специалистов, отвечающих процессам глобализации, конкурентоспособных, отвечающих законам социально-экономического развития. Проблема конкуренции в эпоху глобализации не может обойти сферу развития образования и науки, наряду с общеэкономической, производственной, социальной и другими сферами. Поэтому в состоянии модернизированного образования его отличает эффективная организация образования, опора на методологически богатую информацию, систематическое использование новых информационных технологий, широкое использование передового опыта развитых стран. В связи с этим в статье комплексно сформулированы предпосылки и основные аспекты развития конкурентоспособности будущих педагогов. Также в системе подготовки будущих педагогов осуществляется не только освоение профессиональных компетенций, но и базируются на особенностях реализации основные методические принципы, теоретические знания и умения, необходимые в условиях конкуренции в условиях рыночной конъюнктуры.

Ключевые слова: высшие учебные заведения; образовательный процесс; конкурентоспособность; будущие учителя; глобализация; профессиональное образование; наука.

D.D.BAIDALIYEV*, L.SAKHIYEVA

*¹Abai Kazakh National Pedagogical University
(Almaty, Kazakhstan)*

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF COMPETITIVENESS OF FUTURE TEACHERS IN THE LEARNING PROCESS

Abstract

The article is formulated on the basis of the problems of developing the competitiveness of future teachers in the system of professional training in the country.

At present, the main task facing all higher educational institutions is the training of specialists who meet the processes of globalization, who are competitive, and who comply with the laws of socio-economic development. The problem of competition in the era of globalization cannot bypass the sphere of development of education

and science, along with general economic, industrial, social and other spheres. Therefore, in the state of modernized education, it is distinguished by an effective organization of education, reliance on methodologically rich information, the systematic use of new information technologies, and the widespread use of advanced experience in developed countries. In this regard, the prerequisites and main aspects of the development of the competitiveness of future teachers are comprehensively formulated in the article. Also, in the system of training future teachers, not only the development of professional competencies is carried out, but also the basic methodological principles, theoretical knowledge and skills necessary in a competitive market environment are based on the implementation features.

Keywords: higher educational institutions; educational process; competitiveness; future teachers; globalization; professional education; science.

Кіріспе. ХХІ ғасырда әлем елдері нарықтық экономикалық заңдылықтарына сәйкес даму жолына түсіп, жаһандану үдерістерінің көшіне ілескен сайын, түрлі мемлекеттер арасында кикілжіндер мен шиеленістер орын алуына байланысты әлеуметтік-экономикалық басқару жүйесін қайта жаңғыртуды, жаңа заманға сай бәсекеге қабілетті қоғамды қалыптастырудағы жаңа ұстанымдарды жүзеге асыруды өзекті мәселелер қатарына қойып отыр. Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін дамудың жаңа әрі бірегей бағытын таңдап, демократияландыру мен бейбітшілікті сақтау жолында, көптеген дамыған елдерге үлгі бола білді. Қазіргі мемлекетіміздің басқару жүйесінде ұстанып отырған Жаңа Қазақстанды құру жолындағы жас ұрпаққа саналы да салиқалы білім беру, жаһандық бәсекелестік дәуіріндегі нарықтық экономика мен қоғамдық заңдылықтарға сай тәрбие беру мәселесі бұрынғыдан да өзекті бола түсті. Күнделікті өмірімізде өзіміз байқап отырғанымыздай ХХІ ғасырдағы әлемдік дамыған елдердің әлеуметтік - экономикалық көрсеткіштері мен ықпал ету салдарлары бәсекеге қабілеттілігімен өлшеніп, мойындалып отыр [1].

Өткен жылдың қазан айында Қазақстан Республикасының Президенті, Қ.К.Тоқаев, еліміздегі алдағы жылдары табандылықпен жүзеге асырылуы тиіс ұлттық жобалар тізімдемесін бекіткен болатын. Осының негізінде он жобаның ішінде маңыздылығына орай «Білімді ұлт» деген атпен заманауи білім беру мәселесі жолға қойылды. Бұл жобаның аясында жасөспірімдер мен жеткіншектердің

интеллектуалдық білімдерін арттыру, қазақ тілінің әлеуетін көтеру, балалардың бейімділігіне сай қосымша білім беру орталықтарын жандандыру, қазіргі заманға сай жаңа ақпараттық технологияларды жүзеге асыру, жоғары оқу орындарында халықаралық жаһандық даму критерилеріне сай ұлттық имиджді қалыптастыру, бәсекеге қабілеттілікті дамытумен бірге «Академиялық артықшылық орталықтары» жобасын қолға алу көзделді. Осының негізінде алдағы үш жылда жиырма орталық салу, жұмысын үйлестіру мәселесі күн тәртібінде тұр [2].

Сонымен жоғары оқу орындарында болашақ педагогтардың бәсекеге қабілеттілігін дамыту мәселесі нақты жүзеге асырылатын әдістемелік жұмыстармен әлемдік озық тәжірибелерге сүйенумен, жаңа ақпараттық технологияларды бірізділікпен әрі жүйелі қолданумен ерекшеленеді.

Негізгі бөлім. Қазіргі кездегі жаһандық бәсекелестік мәселесі еліміздің әлімдік даму көрсеткіштерінің факторы саналатын экономика мен индустрия, өнеркәсіп пен әлеуметтік жағдайларға ғана емес білім беру мен ағарту саласына да жаңа талаптар қойып отыр.

Соңғы уақыттарда жүзеге асырылып отырған мемлекеттік бағдарламалар мен ел басшысының Жолдаулары мен үкімдерінде, қайта құру реформаларында, Жаңа Қазақстанды құру жоспарларында әлемдік даму заңдылықтарына сай бәсекеге қабілетті оқу-ағарту жұмыстарын жолға қою, білім беруді дамыту мәселесі өзектілігін жоймақ емес. Жалпы жоғары

оқу орындарында болашақ педагогтарды кәсіби даярлауда білімі мен біліктерін, іскерлік әлеуетін арттыру, құзыреттіліктерін дамыту аясындағы жаңа технологияларды пайдалану мәселесіне байланысты еңбектер көптеп саналады. Осы орайда қазіргі мемлекетіміздің білім және ғылым саласына қойып отырған талаптарына байланысты нарықтық экономика дәуірінде болашақ педагогтарды жаһандық үдерістерге сай бәсекеге қабілеттіліктерін дамытуда оқу-әдістемелік жұмыстардың тиімділігін ғылыми негіздеу, ұтымдылығын дәлелдеу қазіргі жоғары мектеп педагогикасында өзектілікке ие әрі кезек күттірмес мәселе.

Әдіснамалық негіздері мен әдістері. Соңғы жылдары болашақ педагогтардың бәсекеге қабілеттілігін дамытудың өзектілігі мен оның моделін жасаудағы түрлі педагогикалық ұсынымдар қарқынды даму үстінде екендігін жоққа шығара алмаймыз. Осы орайда болашақ педагогтардың бәсекеге қабілеттілігін дамытудағы негізгі озық тәжірибелерді басшылыққа алып, ұтымдылығын тәжірибе жүзінде дәлдеу, оқу-тәрбие үрдісіне жаңаша серпін беру аса маңызды.

Зерттеу жұмысының барысында анықтағанымыздай бәсекеге қабілеттілік ұғымына түрлі әдебиеттер мен ғылыми еңбектерде әр түрлі анықтама берілген.

Соның ішінде ғылыми тұрғыдан бәсекелестік дегеніміз кең ауқымды әрі біріңғай аспектілік ұғымды білдіреді. Бәсекелестіктің құрамына жүйелер мен үдерістерді, теория мен практиканы жатқызу арқылы сипатталады. «Бәсекелестік» латын тіліндегі «concurrentia» – «тап келу», «бетпестік», «қарсы» ө деген ұғымдарымен өзара мәнделіс келеді. Сондай-ақ бәсеке - белгілі бір қажеттіліктердегі, құндылықтарды игерудегі жеке адамдар мен топтардың арасындағы күрестің түрі – деп анықтаймыз. Жалпы бәсеке кез-келген салаға тән құбылыс [3, 42-б.].

Елімізде жарық көрген Ұлттық энциклопедияда: «Бәсеке», «Бәсекелестік» белгілі бір қызметтік сала бойынша жоғары көрсеткіштерді бағындыру мен қол жеткізудегі күрес іс-әрекеті – ретінде тұжырымдалған. [4, 228-б.].

Көршілес Ресейде жарық көрген экономика саласы бойынша анықтамалықта бәсекелестікті экономикалық тұрғыдан тұжырымдай келе, тауар шығарушылар арасындағы сапалы өндіріс пен тауарды өткізудегі біртұтас жүйенің, пайданы арттыру жолындағы күресі екендігін көрсетеді [5, 81-б.].

Бәсекелестік ұғымына биологиялық энциклопедиялықта, тіршілік жолындағы өсімдіктер мен бауырымен жорғалаушылар, құс-жәндіктер, жан-жануарлардың арасында болатын күрестерді жатқызады [6, 57-б.].

Соңғы жылдары жарыққа шыққан психологиялық анықтамалықтар мен сөздіктер жинағында бәсекелестікті адамның өсе келе пайда болатын құбылысы ретінде сипаттай отырып, тұлғааралық немесе топтық мақсатты іс-әрекеттегі ішкі күрес түрі екендігін тұжырымдай келе, оның жағымды және жағымсыз жақтарына талдаулар жасалынған [7, 243-б.].

Ал біздің тақырыбымызға сай келетін педагогикалық анықтамалықта, бәсекелестікті оқу үрдісіндегі бәсекелестікті ұжым қызметкерлерінің арасындағы бәсекелестік және білім алушылар арасындағы бәсекелестік деп бөліп қарастырады. Мұғалімдер арасындағы бәсекелестік өз ісі, пәні, білімі мен іскерлігі сияқты көрсеткіштер арқылы әріптестерінен үстем болуға ұмтылысы ретінде сипатталады. Ал, білім алушылар арасындағы бәсекелестік оқу үлгерімінен, мәліметтерді қабылдауынан сонымен бірге шығармашылығы мен интелектісінен байқалатын құбылыс түрінде көрсетілген. Педагогикалық сөздікте оқушылар арасында бәсекелестікті күшейту жағымды үрдіс ретінде сипаттағанымен оны кикілжің жағдайына дейін жеткізбеу мұғалімнің кәсіби шеберлігінің нәтижесінде іске асатындығы тұжырымдалған [8, 178-б.].

Жалпы педагогика және психология тарихына көз жүгіртетін болсақ, әр жылдары жеке тұлғадағы бәсекелестік мәселелерінің кейбір тұстарын В.И.Андреев, О.Н.Филатов, Т.М. Бочарова, Д.В. Чернилевский және тағы басқа ғалымдар қарастырған.

Тәуелсіздік алғаннан кейін бәсекеге қабілеттілік, мәселелері әсіресе экономика, бизнес және есеп, аудит салаларына байланыс-

ты біршама еңбектер жарық көрген болатын. Соның ішінде еліміздегі экономика саласы бойынша соңғы бесжылдықта А.М. Расулова [9], Р.С. Жүсіпов [10], Г.Е. Жунисова [11], және т.б. бәсекеге қабілеттілікті арттыру мәселесіне байланысты ғылыми жұмыстары жарық көрген.

Зерттеу тақырыбына сай құндылығы жоғары еңбектердің ішінде Б.Б.Атабекова әлеуметтік серіктестік жағдайында болашақ мұғалімдердің бәсекеге қабілеттілігін арттыру мәселесін ғылыми тұрғыда зерттеген болатын. Автор қазіргі таңдағы бәсекеге қабілетті мамандарды даярлау ісін - қоғамдық әрекетпен байланыстыра көрсетеді. Осы орайда болашақ мұғалімдердің бәсекеге қабілеттілігін дамыту ең алдымен жоғары оқу орындарындағы оқу-тәрбие үрдісінен бастап, барлық мемлекеттік қоғамдық ұйымдар мен біліктілікті арттыру институттарының алдындағы басты мақсаттардың бірі болуы керектігін жазады [12, 14-б.].

Б.Б.Атабекова «Бәсеке» - ұғымына теориялық тұрғыдан терең талдаулар бере отырып, оны жалпы адамдар мен тірі ағзалар арасындағы күрес, тартыс, бақталастық ретінде сипаттайды [12, 30-б.]. Автордың ең алдымен бәсекеге қабілеттілік жеке адамда жоғары құндылық пен айқын сапаның көрсеткіші бола алады деген тұжырымын қолдауға тұрарлық. Олай дейтін себебіміз тұлға үнемі даму үстінде болатындықтан ол алдына мақсат қоюдағы нақтылығы сөз жоқ, құндылық бағдарының жиынтығы бола алады. Осы тұлғадағы маңызды сапаның негізінде еңбексүйгіштік, іс-әрекетке жауапкершілікпен қарау оны шығармашылықпен жүзеге асыру сияқты қабілеттерімен бірге осы жолда туындаған мәселелерді тиімді шеше білу, көшбасшылыққа ұмтылу, қарым - қатынастағы жүйелілік және тағы басқа жоғары сапалылары дамиды [12, 31-б.].

2017 жылы елімізде қабылданған «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты стратегиялық мақалада, бәсекеге қабілет ұғымын белгілі бір ұлттың немесе аумақтың жаһандағы сұраныстарға сәйкес келетін сапасы жағынан басқалардан ерекше дүниені ұсына білуімен байланыстырады. Ал бұл тек материалдық дүние ғана емес, білім,

білік, қызмет пен зияткерлік сапамен де ерекшеленетінін көрсетті. Осы мақаланың негізінде «Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық» аясында ғалымдар Д.Гэмбл, М.Питереф, А.Томпсонның «Стратегиялық менеджмент негіздері: бәсекелік артықшылыққа ұмтылу» атты еңбегі жарыққа шыққан. Аталмыш еңбекте бәсекелестікке қабілеттілікті дамыту үшін арнайы модель мен стратегияның болуы қажет екендігін тұжырымдай келе, «бәсекелік стратегия дегеніміз ұтымды әрі пайдалы бәсекелесу барысында менеджменттің ойын, жоспарының ерекшеліктерін және нарықта бәсекелестері арасынанан бәсекелік артықшылыққа жетуі – деп сипаттаған [13, 117-б.]. Сөз жоқ аталмыш пікір болашақ педагогтардың бәсекеге қабілеттілігін дамытуда маңызды ұстаным бола алады.

Жоғарыдағы ғалымдардың берген анықтамалары мен ұстанымдарын саралай келе, біздің көзқарасымыз бойынша болашақ педагогтардың бәсекеге қабілеттілігі деп – олардың кәсіби мәнді қасиеті мен дүниетанымы, білім алудағы және оны тәжірибе жүзінде қолданудағы құзыреттілігі деген анықтаманы береміз. Бұл құзыреттілік деңгейі педагогикалық үрдісті жүзеге асырудағы сапалық құндылықтарымен байланысты.

Нәтижелер. Қазіргі жаһандық даму үдерістеріне сәйкес біздің елімізде сан ғасырлық тарихы бар зайырлы ұлттық білім беру жүйесінің өзіндік ерекшеліктерін сақтай отырып, дүниежүзіндегі дамыған мемлекеттердің озық педагогикалық іс - тәжірибелері мен ұстанымдарын басты назарға алып, күн өткен сайын қарыштап дамып отырған жаңа инновациялық технологиялар мен ақпараттандыруды қолжетімді ету жолында қолда бар мүмкіндіктердің барлығын пайдалануда. Өйткені біздің болашағымыздың бастауы бүгінгі балабақшадағы бүлдіршіндер, жалпы білім беретін орта мектептердегі жеткіншектер мен жасөспірімдер, жоғары оқу орындарындағы болашақ кадрлар арқылы жүзеге асады.

Кейбір ғалымдар айтып жүрген болашақ мамандардың бәсекеге қабілеттілігін дамыту тек ХХІ ғасырдың басты мәселесі емес, еліміз

тәуелсіздік алғаннан кейін - ақ жолға қойыла бастаған болатын. Сол уақыттардың өзінде Вена сонымен бірге Будапешт қалаларында өткен Еуропаның іргелі мемлекеттерінің зиялылары мен танымал ғалымдары қатысқан форумында еліміз маңдайалды елдердің қатарында Болон процесі және Лиссабон халықаралық ынтымақтастығына мүше болды. Сонымен бірге 1997 жылдары жоспарланған «Қазақстан-2030», 2012 жылғы «Қазақстан-2050» стратегиялық Жолдауларында бәсекеге қабілетті қоғамды қалыптастыру мәселесіне терең тоқталған болатын.

2020 жылы Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К. Тоқаев еліміздегі жастар кадрлық резерв өкілдерімен өткізген жиынында, бүгінгі әлмдік дағдарыстар кең етек алған тұста еліміздің патриот жастары, белсенді тұлғалардың әлеуметтік-саяси жағдайларға белесене араласуы аса қажет екенін алға тарта отырып, жоғары оқу орындарында болашақ мамандардың цифрлық Қазақстанды дамытудағы кәсіби әлеуетіне қойылатын талаптардың зор екенін алға тартты [14].

Осы орайда Ұ.М. Әбдіғабарова мен Н.Б.Жиенбаева өздерінің үздік іс-тәжірибелерімен бөлісе келе, қазіргі жоғары оқу орындарында болашақ педагогтардың бәсекеге қабілеттілігінің көрсеткіші ретінде цифрлық ортаны кеңінен дамыту мәселесіне терең талдаулар берген. Авторлар өз еңбектерінде цифрлық оқытудың құрылымдық элементтері мен оның біртұтас моделін жасаған. Сонымен бірге болашақ педагогтардың цифрлық білімдері мен біліктерін арттырудың әдістемесін, осы жүйеде меңгеруі тиіс құзыреттілік талаптарын ғылыми негіздеген [15, 39-б.].

Жасыратыны жоқ, жер бетіндегі дамыған әрі дамушы мемлекеттерінің өзіндік ішкі және сыртқы саясатын нарықтық үдерістерге қадам басуына сай, менеджмент арасында құзыреттілік пен кәсіби шеберліктің жаңа сатысы бәсекеге қабілеттілік мәселесі кеңінен таралған болатын. Осы орайда болашақ педагогтардың бәсекеге қабілеттілігін дамыту мәселесі туралы

теориялық мәселелер бір сәтке де толастаған емес.

Жоғарыда аталған «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» стратегиялық мақаласында, бәсекеге қабілеттіліктің алдағы уақыттағы жүзеге асырылуы тиіс ерекшеліктерінің ішінде компьютерлік сауаттылық, шет тілдерін игеру кезек күттірмес мәселе екендігін тұжырымдаған.

Осы орайда А.Ж.Канаева, Н.К. Умекова, М.Б. Төкен, Г.К. Токкулинова сынды ғалымдар қазіргі қарқынды дамып отырған қоғамымызда орын алып отырған жаһандану үдерістері болашақ педагогтарға белсенділік, кәсіби бейімділік, өзіндік білімі мен білігін жетілдірумен қатар шетел тілдерін меңгеру бәсекелестіктің негізгі ерекшеліктері екендігін тұжырымдап берді [16, 179-б.].

Шет ел ғалымдары Hyunwoo Yang, Minseok Yang, Lena Batt, Xin Xie, Eunji You, Peter Goff қазіргі еңбек нарығы жағдайында болашақ педагогтардың бәсекеге қабілеттілігін даярлауда өз бағдарламаларын жаңа әдіс-тәсілдер арқылы тұжырымдаған [17].

Педагогика және психология ғылым саласы бойынша біршама ғалымдар болашақ педагогтарды кәсіби даярлау жүйесінде жаңа әлеуметтік-экономикалық, мәдени даму заңдылықтарына сәйкес білім, білік, іскерлік дағдылардан бөлек психологиялық маңызды сапалары мен қасиеттері болуы керектігін жоққа шығармайды.

Талдау. Қазіргі нарықтық экономика талаптарымен бірге жаһандану үдерісі қарқын алған тұста жоғары оқу орындарындағы кәсіби даярлау жүйесінде болашақ педагогтардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру барысында өзіндік ерекшеліктері мен әсер ететін маңызды факторлардың қатарына ең алдымен сапалы білімді жатқызамыз. Өйткені қай қоғамда болмасын әлеуметтік-экономикалық әлеуетімізді арттырудың бастапқы сатысы осы сапалы білім беру мәселесімен ұштасады.

Болашақ педагогтардың оқу үрдісіндегі шығармашылығы, өзіндік белсенділігі, ізденімпаздығы, білімге құштарлығы өз ортасында беделге ие болуымен бірге, көшбасшылық қабілеттерін арттыра тү-

седі. Болашақ педагогтардың бәсекеге қабілеттілігін дамытудың екінші бір маңызды бағыты оларды қоғамдық жұмыстар мен волонтерлық қызметтерге тарту, өзін-өзі басқару ұйымдары мен ғылыми танымдық үйірмелерге қатыстыру, кәсіподақ жұмыстарына белсене араластыру сияқты іс-әрекеттер олардың кәсіби құзыреттіліктерін арттыра түседі. Ал оқу үрдісінде оқытушы жаңа инновациялық технологияларды түрлі тиімді әдіс-тәсілдерді пайдалануы шарт.

Осы орайда тек жоғары оқу орындарындағы болашақ педагогтарды даярлау жүйесінде ғана емес, арнаулы және кәсіби білім беру орындары, ғылыми зерттеу орталықтары мен интситуттар білімгерлерді көптеп тарту арқылы практикалық жұмыстарды мейлінше жандандыру қажет. Соның ішінде бұл іс-шаралардың барлығы олардың мамандықтарымен байланысты болуы шарт. Болашақ педагогтардың бәсекеге қабілеттілігін дамытудың келесі бір ерекшелігі отандық және әлімдік іргелі оқу орындарымен академиялық ұтқырлықты, тәжірибе алмасуды көптеп қолға алуы тиіс.

Қазіргі жағдайларға сай, жаһандану үдерістерін негізге ала отырып, заманауи, тиміді академиялық ортаны қалыптастыру, болашақ педагогтардың ғылыми әлеуеті мен құзреттіліктерін арттыруда жоғары оқу орындарына дамыған елдерден халықаралық танымал ғалымдар мен ірі өнертабыс иелерімен кездесу, пікір алмасу тәжірибелерін зерттеу жұмыстарына енгізу өзектілігін жоймақ емес.

Дегенмен бұл мәселе қазіргі таңда Мемлекет басшысының «Білімді ұлт» жобасының аясында шешімін тауып отыр. Биылғы жылдың өзінде халықаралық білім беру бағдарламалары мен академиялық тәжірибе алмасуды жүзеге асыратын жоғары оқу орындарының үлесі отыз пайыздан асып отыр.

Зерттеу нәтижелерін талдау аясында негізгі айтылуы тиіс мәселелердің бірі осу уақтықа дейін жарық көрген еңбектерде тұлғаның кәсіби іс-әрекетке даярлығы оны жүзеге асырушының іс-әрекеті тұрғысынан сипатталады. Сондай-ақ бұл

жердегі іс-әрекет, даярлық жөніндегі негізгі тұжырымдамаларға орай, болашақ педагогтар тек арнайы құзыреттіліктерді иегерумен шектеліп қалмай, жаһандану үдерісі талаптарына сай, еркін бәсекеге түсе алатын, алған білім, біліктерін қоғамдық ортада тиміді әрі шығармашылықпен жүзеге асыратындай болуды міндеттейді.

Қорытынды. Қазіргі кезде бәсекеге қабілетті маман күнделікті ортада және кәсіби іс-әрекетте өзін-өзі анықтаудағы қабілеті келеді. Олар ең алдымен кәсіби іс-әрекетке жауапкершілікпен қараудан бөлек, оны жүзеге асыруда аса шеберлікпен орындайды. Оның бойында менмендіктен гөрі адамгершілік ұстанымдары биік. Олар осындай маңызды қадір-қасиетке ие болғандықтан, өзін білемдікке салынбайды. Бірақ қажет деп тапқан жағдаяттарда жауапкершілікті өз мойнына алуға бейім [12, 48-б.].

Ғалым В.И. Андреев өз еңбегінде бәсекеге қабілеттіліктің критерилері мен модельдік жүйесін құрастырған. Жеке адамдағы бәсекеге қабілеттілікті жүйе құраушы және жеке тұлғалық қасиеттер деп екі топқа бөледі. Оларды біртұтас дамушы жүйе ретінде төмендегідей ерекшеліктерін сипаттаған:

1. Мақсат қою мен оны жүзеге асырудағы тұлғаның табандылығы;
2. Еңбексүйгіштік пен өз әрекетіне жауапкершілік, істі шеберлікпен орындауы;
3. Тұлғаның маңызды құндылық бағдарларының айқындығы;
4. Тәуекел етудегі табандылық пен қайсарлық;
5. Үнемі әрі үздіксіз өзін-өзі дамытуға ұмтылысы;
6. Ұжымда, топта, белгілі бір ортада оңтайлы шешім қабылдау және көшбасшылық қабілеті;
7. Білім мен ғылымға деген ұмтылысы, жоғары сапаға талпынысы – деп сипаттаған [18, 85-б.].

Білім беру үрдісінде болашақ педагогтардың сапалық құндылықтарын дамыту жолдарына теориялық талдаулар жасай отырып, В.И. Андреев жоғары оқу орындарындағы оқытушы менгеруі назарға алуы

кажет кәсіби қызметтің 3 маңызды аспектісі ретінде төмендегілерді көрсетіп берген. Олар:

– кәсіби білім беру мазмұнын бәсекелестік заңдылықтарымен ұштастыру;

– жаңа инновациялық технологиялар мен ақпараттық білім беруде болашақ педагогтардың сапалық әлеуетін дамыту;

– кәсіби білім беруде әлемнің озық іс-тәжірибелерімен таныстыру мақсатында, халықаралық байланыстардың қолжетімділігін қамтамасыз ету;

Сонымен, болашақ педагогтарды кәсіби даярлау жүйесі ұзақ даму жолынан өтті. Жаңа Қазақстанды құру жолында педагог кадрлардың білімділік, біліктілік, іскерлік деңгейлеріне зор талап қойып отыр. XXI ғасырдағы орын алып отырған жаңа жағдайлар мен талаптарға бейімделу, бәсекеге қабілеттілікке ұмтылыс - дамудың басты қағидалары болып қала бермек. Елімізді дамыған елдер қатарына қосу, білім беру жүйесін дамыту, бәсекелестік мәселелері алдағы уақыттары да өзектілігін жоймайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

[1] Жаңа ахуал білім және ғылым жүйесін түбегейлі реформалауды талап етеді //Egemen Qazaqstan. 2020, - 14 желтоқсан. [Электрондық ресурс]: URL: //https://egemen.kz/article/236910-zhanha-akhual-bilim-dgane-ghylum-dguyesin-tubegeyli-reformalau-dy-talap-etedi (өтінім берілген күн: 05.10.2022).

[2] Тоқаев Қ.К. Ұлттық жобалар халықтың әл-ауқатын арттыруға бағытталуы тиіс. 2021, - 1 шілде. [Электрондық ресурс]: URL://https://www.ult.kz/post/tokaev-ulttyk-zhobalar-khalykty-n-al-aukatyn-arttyrug-a-bagyt-taluy-tiis// (өтінім берілген күн: 05.10.2022).

[3] Архипова Л.С., Архипова А.М., Гагарина Г.Ю. Конкуренция как основа экономики: концептуальные подходы к исследованию роли конкуренции. - М.: Инфра-М, 2019. - 108с.

[4] Қазақстан: Ұлттық энциклопедия //Бас редактор Нысанбаев Ә. - Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2018. - 719б.

[5] Конова В.А. Словарь-компаньон для тех, кто изучает экономику. -Красноярск: СФУ, 2019. - 290б.

[6] Садовниченко Ю.А., Пастухова Н.Л. Биология. - М.;ЭКСМО, - 2019. - 416с.

[7] Лейбин В.М. Психологический словарь-справочник. III-изд. М.: Когито-Центр, 2020. - 820 с.

[8] Загвязинский В.И., Закирова А.Ф., Строкова Т.А. Педагогический словарь. -М.: Академия, 2018. - 450 с.

[9] Расулова А.М. Импорт алмастыру жағдайында кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттырудың экономикалық механизмі (Алматы және Алматы облысы сарымай өндіруші кәсіпорындарының мысалында) 6D050600 – Экономика философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертациясы. - Алматы, 2020. - 174б. [Электрондық ресурс]: URL: https://ru.calameo.com/read/0060597792afded9757b8 (өтінім берілген күн: 05.10.2022).

[10] Жусупов Р.С. Интеграциялық үдерістердің тереңдеуі жағдайында Қазақстан Республикасы ауыл шаруашылығының бәсекеге қабілеттілігін арттыру 6D050600 – «Экономика» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертациясы. - Алматы, 2019. - 167б. [Электрондық ресурс]: https://www.enu.kz/downloads/noyabr/zhusupov-r-s-annotatsiya.pdf (өтінім берілген күн: 05.10.2022).

[11] Жунисова Г.Е. Стратегиялық басқару есебі мен талдау ұйымның бәсекеге қабілеттілігін арттыру құралы ретінде 6D050800 – Есеп және аудит Философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертациясы. - Алматы, 2021. - 128б. [Электрондық ресурс]: URL: https://www.kaznu.kz/content/files/pages (өтінім берілген күн: 05.10.2022).

[12] Атабекова Б.Б. Әлеуметтік серіктестік негізінде болашақ педагогтардың бәсекеге қабілеттілігін дамыту 6D010300 - Педагогика және психология мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертациясы. - Алматы, 2020. - 167б. [Электрондық ресурс]: URL: https://kaznu.kz/docs/1234567.pdf (өтінім берілген күн: 05.10.2022).

[13] Гэмбл Д., Питереф М., Томпсон А. Стратегиялық менеджмент негіздері: бәсекелік артықшылыққа ұмтылу. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2019. - 536 б.

[14] Президенттік жастар кадрлық резерві жасақталды // Egemen Qazaqstan. 2019. - 26 желтоқсан. [Электрондық ресурс]: URL: // <https://egemen.kz/article/216543-prezidenttik-dgastar-kadrlyq-rezervi-dgasaqtaldy> (өтінім берілген күн: 05.10.2022).

[15] Әбдіғапбарова Ұ.М., Жиенбаева Н.Б. Цифрлық ортада студенттерге бағытталған оқыту негізінде болашақ мұғалімнің кәсіби дайындығы // Педагогика және психология 2021. - №2 (47). - 39-46 бб. [Электрондық ресурс]: URL: // <file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Downloads/48-106-PB.pdf> (өтінім берілген күн: 05.10.2022).

[16] Канаева А.Ж., Умекова Н.К., Төкен М.Б., Токкулинова Г.К. Қазақстандық жоғары оқу орындарында шетел тілін оқытудың құзыреттілік тәсілдерінің рөлі. // Педагогика және психология 2021. - №3 (48). - 179-187 бб. [Электрондық ресурс]: URL: // [file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Downloads/59-115-PB%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Downloads/59-115-PB%20(1).pdf) (өтінім берілген күн: 05.10.2022).

[17] Hyunwoo Yang., Minseok Yang., Lena Batt., Xin Xie., Eunji You., Peter Goff. A new evaluation approach for teacher preparation programs using labor market competitiveness of teacher applicants. [Электрондық ресурс]: URL: // Teaching and Teacher Education. Volume 104, August 2021, 103368. journal homepage: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0742051X21000925> (өтінім берілген күн: 05.10.2022).

[18] Андреев В.Н. Педагогика творческого саморазвития (Инновационный курс) - Казань: Казанской университет, 2018. - 567с.

References:

[1] Zhana ahual bilim zhane gylым zhyjesin tybegejli reformalaudy talap etedi // Egemen Qazaqstan. 2020, - 14 zheltoksan. [Elektronдық resurs]: URL: // <https://egemen.kz/article/236910-zhanha-akhual-bilim-dgane-ghylym-dguyesin-tubegeyli-reformalaudy-talap-etedi> (otinin berilgen kyn: 05.10.2022).

[2] Tokaev K.K. Ulttyk zhobalar halykтын al-aukatyn arttyruga bagyttaluy tiis. 2021, - 1 shilde. [Elektronдық resurs]: URL: // <https://www.ult.kz/post/tokaev-ulttyk-zhobalar-khalykтын-al-aukatyn-arttyruga-bagyttaluy-tiis/> (otinin berilgen kyn: 05.10.2022).

[3] Arhipova L.S., Arhipova A.M., Gagarina G.YU. Konkurenciya kak osnova ekonomiki: konceptual'nye podhody k issledovaniyu roli konkurencii. - M.: Infra-M, 2019. - 108s.

[4] Kazakstan: Ulttyk enciklopediya // Bas redaktor Nysanbaev A. - Almaty: Kazak enciklopediyasy, 2018. - 719b.

[5] Konova V.A. Slovar'-kompan'on dlya tekhn, kto izuchaet ekonomiku. - Krasnoyarsk: SFU, 2019. - 290b.

[6] Sadovnichenko YU.A., Pastuhova N.L. Biologiya. - M.: EKSMO, - 2019. - 416s.

[7] Lejbın V.M. Psikhoanaliz (slovar'-spravochnik). III-izd. M.: Kogito-Centr, 2020. - 820 s.

[8] Zagvyazinskij V.I., Zakirova A.F., Strokova T.A. Pedagogicheskij slovar'. -M.: Akademiya, 2018. - 450 s.

[9] Rasulova A.M. Import almastyru zhagdajynda kasiporynnyn basekege kabilettiligin arttyrudyn ekonomikalyk mekhanizmi (Almaty zhane Almaty oblysy sary maj ondirushi kasiporyndarynyn mysalynda) 6D050600 – Ekonomika filosofiya doktory (PhD) darezhesin alu yshin dajyndalghan dissertaciya. - Almaty, 2020. - 174b. [Elektronдық resurs]: URL: <https://ru.calameo.com/read/0060597792afded9757b8> (otinin berilgen kyn: 05.10.2022).

[10] Zhusupov R.S. Integraciyaalyk yderisterdin terendeui zhagdajynda Kazakstan Respublikasy aul sharyashylygynyn basekege kabilettiligin arttyru 6D050600 – «Ekonomika» mamandygy bojnsha filosofiya doktory (PhD) darezhesin alu yshin dajyndalghan dissertaciya. - Almaty, 2019. - 167b. [Elektronдық resurs]: <https://www.enu.kz/downloads/noyabr/zhusupov-r-s-annotatsiya.pdf> (otinin berilgen kyn: 05.10.2022).

[11] Zhunisova G.E. Strategiyaalyk baskaru esebi men taldau Ujymnyn basekege kabilettiligin arttyru kuraly retinde 6D050800 – Esep zhane audit Filosofiya doktory (PhD) darezhesin alu yshin dajyndalghan dissertaciya. - Almaty, 2021. - 128b. [Elektronдық resurs]: URL: <https://www.kaznu.kz/content/files/pages> (otinin berilgen kyn: 05.10.2022).

[12] Atabekova B.B. Aleumettik seriktestik negizinde bolashak pedagogtardyn basekege kabilettiligin damyту 6D010300 - Pedagogika zhane psihologiya mamandygy bojnsha filosofiya doktory (PhD) darezhesin alu yshin dajyndalghan dissertaciya. - Almaty, 2020. - 167b. [Elektronдық resurs]: URL: <https://kaznpu.kz/docs/1234567.pdf> (otinin berilgen kyn: 05.10.2022).

[13] Gembl D., Piteref M., Tompson A. Strategiyalyk menedzhment negizderi: basekelik artykshylykka Umtylu. – Almaty: «Ulttyk audarma byurosy» kogamdyk kory, 2019. - 536 b.

[14] Prezidenttik zhastar kadrlyk rezervi zhasaktaldy // Egemen Qazaqstan. 2019. - 26 zheltoksan. [Elektronдық resurs]: URL: //https://egemen.kz/article/216543-prezidenttik-dgastar-kadrlyq-rezervi-dgasaqaldy (otinin berilgen kын: 05.10.2022).

[15] Abdigapbarova U.M., Zhienbaeva N.B. Cifirlyk ortada studentterge bagyttalghan okytu negizinde bolashak mugalimnin kasibi dajyndygy // Pedagogika zhane psihologiya 2021. - №2 (47). - 39-46 bb. [Elektronдық resurs]: URL: //file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Downloads/48-106-PB.pdf (otinin berilgen kын: 05.10.2022).

[16] Kanaeva A.ZH., Umekova N.K., Token M.B., Tokkulina G.K. Kazakstandyk zhogary oku oryndarynda shetel tilin okytudyn kuzyrettilik tasilderinin roli. // Pedagogika zhane psihologiya 2021. - №3 (48). - 179-187 bb. [Elektronдық resurs]: URL: //file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Downloads/59-115-PB%20(1).pdf (otinin berilgen kын: 05.10.2022).

[17] Hyunwoo Yang., Minseok Yang., Lena Batt., Xin Xie., Eunji You., Peter Goff. A new evaluation approach for teacher preparation programs using labor market competitiveness of teacher applicants. [Elektronдық resurs]: URL: // Teaching and Teacher Education. Volume 104, August 2021, 103368. journal homepage: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0742051X21000925 (otinin berilgen kын: 05.10.2022).

[18] Andreev V.N. Pedagogika tvorcheskogo samorazvitiya (Innovacionnyj kurs) - Kazan?: Kazanskoj universitet, 2018. - 567s.

МРНТИ 142909

10.51889/2077-6861.2023.1.30.030

Г.А. АБАЕВА*¹, Г.С. ОРАЗАЕВА², Л.Н. ЛИХОДЕДОВА³

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая;

²Казахский национальный женский педагогический университет;

³Костанайский региональный университет имени Байтурсынова
abaeva70@bk.ru, gulzhan69g@gmail.com, lihodedova@mail.ru

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛЬНЫХ ПЕДАГОГОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация

В статье представлен сравнительный анализ подготовки специальных педагогов в нашей стране и зарубежом на примере Казахстана, Германии, Финляндии, Нидерландов и Швеции. Дан обзор тенденций и перспектив подготовки педагогических кадров к работе в условиях инклюзии. По результатам собственного исследования уточнены и сгруппированы запросы педагогов, реализующих инклюзивную образовательную практику. Причем запросы различны для двух групп педагогов: специальных педагогов и учителей общеобразовательной школы.

Результаты исследования могут быть использованы для актуализации образовательных программ педагогических специальностей.

Ключевые слова: инклюзивное образование, инклюзивная образовательная среда, специальный педагог, дети с особыми образовательными потребностями, подготовка педагогов, исследование.

В данной статье используются следующие сокращения: ООП – особые образовательные потребности; ННПЦ РСИО – Национальный научно-практический центр развития специального и инклюзивного образования; РАС – расстройства аутистического спектра.

Данная статья подготовлена в рамках программно-целевого финансирования Комитета науки МНУВО по теме BR18574162

Ғ.А. АБАЕВА*¹, Ғ.С. ОРАЗАЕВА², Л.Н. ЛИХОДЕДОВА³,

¹Абай атындағы ҚазҰПУ,

²ҚазМемҚызПУ,

³Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті
abaeva70@bk.ru, gulzhan69g@gmail.com, lihodedova@mail.ru

ЗАМАНАУИ ЖАҒДАЙДА АРНАЙЫ ПЕДАГОГТАРДЫ ДАЯРЛАУДЫҢ ЖӘЙ-КҮЙІ МЕН БОЛАШАҒЫ

Аңдатпа

Ұсынған мақалада Қазақстан мен Финляндия, Германия, Швеция, Нидерланды мемлекеттер арасында арнайы педагогтарды даярлау жүйелеріне салыстырмалы талдау жүргізілді. Инклюзивті білім беру жағдайындағы педагогикалық кадрлардың даярлаудың кәсіби тенденциялары мен перспективаларына шолу жасалынады. Авторлық зерттеу нәтижесі бойынша инклюзивті білім беру тәжірибесін жүзеге асыратын мұғалімдердің сұраныстары талқыланды. Оның үстінде, екі топтағы педагогтардың – арнайы педагогтар мен жалпы білім беретін мұғалімдердің сұраныстары нақтыланды.

Зерттеудің нәтижелері педагогикалық мамандарға білім беру бағдарламаларын жаңарту үшін пайдалану мүмкін.

Ключевые слова: инклюзивті білім беру, инклюзивті білім беру ортасы, арнайы педагог, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар, педагогтарды даярлау, зерттеу.

G.ABAYEVA*¹, G.ORAZAEVA², L.LIKHODEDOVA.³

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

²Kazakh National Women's Pedagogical University

³Kostanay Regional University named after Baitursynov
abaeva70@bk.ru, gulzhan69g@gmail.com, lihodedova@mail.ru

THE STATE AND PROSPECTS OF TRAINING SPECIAL TEACHERS IN MODERN CONDITIONS

Abstract

The article presents a comparative analysis of the special teachers' training in Kazakhstan and abroad. For comparison an analysis of the training of special teachers in Germany, Finland, the Netherlands and Sweden was carried out. The article analyzes the trends and prospects for the training of teaching staff to work in an inclusive environment. The authors clarified and grouped the requests of teachers implementing inclusive educational practice. Grouped and clarified the requests of teachers of special educational institutions and teachers of secondary schools.

The results of the study can be used to update the educational programs of pedagogical specialties.

Keywords: inclusive, education, inclusive educational environment, special teacher, children with special educational needs, teacher training, teacher.

Введение. Анализируя показатели развития специального и инклюзивного образования применительно к Республике Казахстан, можно отметить, что в нашей стране произошли значительные изменения современного образовательного рынка труда, что нашло

отражение в нормативных документах Республики Казахстан.

Закон РК «Об образовании» гарантирует государственное регулирование в области образования, в частности, управление качеством образования. В гл. 8, ст.55, п.2

указано: «Управление качеством образования осуществляется путем принятия управленческих решений на всех уровнях образования...на основании результатов мониторинга». В той же статье в п.3 сказано: «мониторинг осуществляется с помощью комплекса статистических и аналитических оценочных показателей для внешней и внутренней оценки качества системы образования» [1].

В Концепции развития образования Республики Казахстана на 2022-2026 гг. определено обновление квалификационных требований для педагогов, реализующих инклюзивное образование [2].

Основными критериями качественного образования лиц с особыми образовательными потребностями (далее ООП) являются:

- наличие образовательных программ, содержание которых обеспечивает подготовку учащихся с ООП в соответствии с их образовательными и жизненными потребностями;

- уровень освоения учащимися образовательных программ, соответствующих их образовательным потребностям;

- уровень обеспеченности педагогическими кадрами.

Как видим, обеспеченность специальными кадрами один из приоритетных показателей качества образования. Сейчас востребованы педагоги с высоким профессиональным статусом, владеющие совокупностью необходимых компетенций, современными технологиями, способные осуществлять как аналитико-исследовательскую, так и практическую, диагностическую, консультативную деятельность на основе индивидуального подхода к разным детям, в том числе с особыми образовательными потребностями в различных образовательных условиях.

Методология. В настоящее время в системе образования детей с ООП происходят значительные изменения, что связано с гуманизацией общества, развитием инклюзивного образования и переходом с клинической на социально-образовательную модель поддержки

лиц с ООП. Следовательно, меняется и парадигма подготовки как педагогов в целом, и так специальных педагогов в частности. Востребованы педагогические кадры готовые к реализации инклюзивной образовательной практики. Опираясь на такое понимание, авторами осуществлен анализ существующих моделей подготовки специальных педагогов, мониторинг исследований по подготовке педагогических кадров и предпринята попытка предварительного изучения запросов уже работающих педагогов.

Основная часть. Для совершенствования подготовки педагогических кадров, работающих в системе специального и инклюзивного образования важен сравнительный анализ моделей и опыта в данном направлении.

Представляет интерес немецкий опыт подготовки кадров, так как он во многом схож с опытом нашей страны. Поскольку Германия федеративное государство, то ее законодательство регулирует систему образования немного иначе, чем в Казахстане. Есть общие законы и принципы, но в тоже время каждый регион (Земля) имеет собственные законодательные акты. От этого зависит продолжительность обучения, в разных регионах она может составлять от 4 до 5,5 лет [3].

Например, в Северной Вестфалии существует следующая модель обучения и дифференциация специалистов:

1. Учитель в специальной школе. Теоретическое обучение на базе университета 4 года бакалавриата. Перед поступлением в университет дают возможность поработать с детьми в течение 4-х недель в специальной школе, чтобы узнать, пригодны ли они для этой специальности. Учеба в университете требует подготовки по двум специализациям и двум общеобразовательным предметам. Например: учитель для детей с нарушениями интеллекта/трудностями в обучении и преподаватель немецкого языка и искусства. Программа обучения строится в соответствии с Болонским процессом: общеобязательные дисциплины (история

Германии, генетика, анатомия, специальная педагогика, психология, формирование общественного мнения, консультирование родителей, основы права родителей и др.) и компоненты по выбору, политику которого определяет сам университет. При выпуске сдается первый государственный экзамен. Затем выпускник до 1,5 лет работает в школе в качестве помощника, после чего сдает второй госэкзамен, и получает право работать с детьми с ООП. Через пять лет учитель проходит аттестацию, получает право классного руководства. В случае дальнейшей успешной карьеры он получает статус госслужащего.

1. Учитель по специальному предмету.

Это учитель из обычной школы, получивший дополнительное образование, позволяющее ему вести 1 или 2 общеобразовательных предмета в специальной школе.

1. Воспитатель в системе социальной защиты (не учитель, не медицинский работник). Имеет средне-специальное образование. В Германии существует понятие «жизнь при постоянном социальном сопровождении», которую обеспечивает данный сотрудник.

1. Воспитатель в детском саду, как правило имеет средне-специальное образование.

Схематично немецкую модель подготовки специальных педагогов можно представить на рисунке 1.

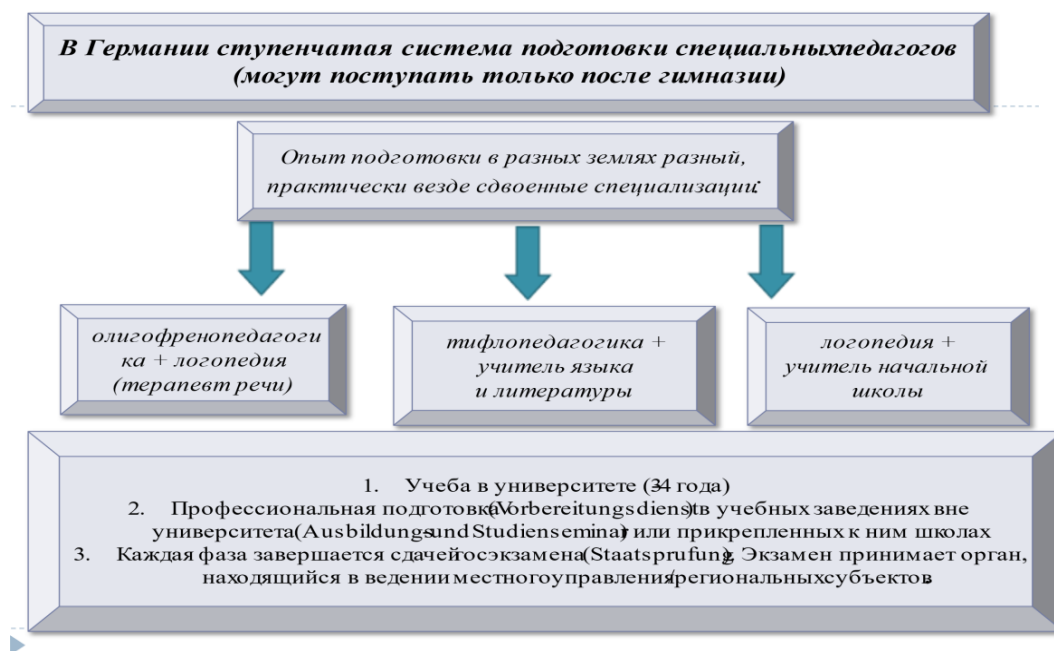

Рисунок 1. Подготовка специальных педагогов в Германии

Кардинальные отличия можно наблюдать в системе подготовки специальных педагогов в ряде западных стран, например в Финляндии, что во многом было обусловлено развитием инклюзивного образования.

Начиная с 1990 года в Финляндии, стала создаваться нормативно-правовая база для развития системы инклюзивного образования. Появилось понятие «общество для всех». По мнению финских специалистов, инклюзивное образование

способно улучшить положение лиц с особыми образовательными потребностями в долгосрочной перспективе. К слову, в скандинавских странах инклюзивное образование рассматривается не только применительно к детям, имеющим трудности в обучении или социализации, чем бы они не были вызваны. По их логике любой ребенок в любой период жизни может нуждаться в поддержке и должен ее своевременно получить. Школа и процесс

обучения выстроен так, что призваны помогать в первую очередь детям со слабой успеваемостью. Хорошо налажена система «поддерживающего» обучения. Действует принцип «Помоги слабому - сильный справится сам». В школе действует система «основной учитель» + «второй учитель по надобности». Второй учитель выполняет несколько функций: помогает на уроках, работает с отстающими учениками, дополнительно объясняет пройденные темы.

Структурно финскую систему поддержки можно представить следующим образом:

– общая поддержка для учащихся, у которых наблюдаются незначительные трудности при обучении. Они имеют право на получение дополнительной поддержки в процессе общего обучения;

– усиленная поддержка для детей со значительными трудностями в обучении, которые обусловлены особенностями психофизического развития. Они имеют право на обучение по специальной программе максимально приближенной к программе общей школы.

– специальная поддержка. На нее имеет право каждый ученик, обучающийся по индивидуальному плану обучения (HOJKS).

Таким образом, в рамках реализации такой системы поддержки детей учитель последовательно овладевает навыками общей, усиленной и специальной поддержки детей.

Этой же логике подчинен процесс подготовки специальных педагогов. Специальных педагогов не готовят на уровне бакалавриата, данная подготовка осуществляется на уровне магистратуры при наличии базового педагогического дошкольного и/или начального образования (рис. 2).

В Финляндии очень серьезный подход к педагогическим кадрам. Быть педагогом престижно. Можно окончить физико-математический или исторический факультет университета, но тебя не возьмут на работу в школу.

Обязательных вступительных экзаменов в финские университеты нет, но каждый отдельный вуз в каждом конкретном случае может назначить экзамены.

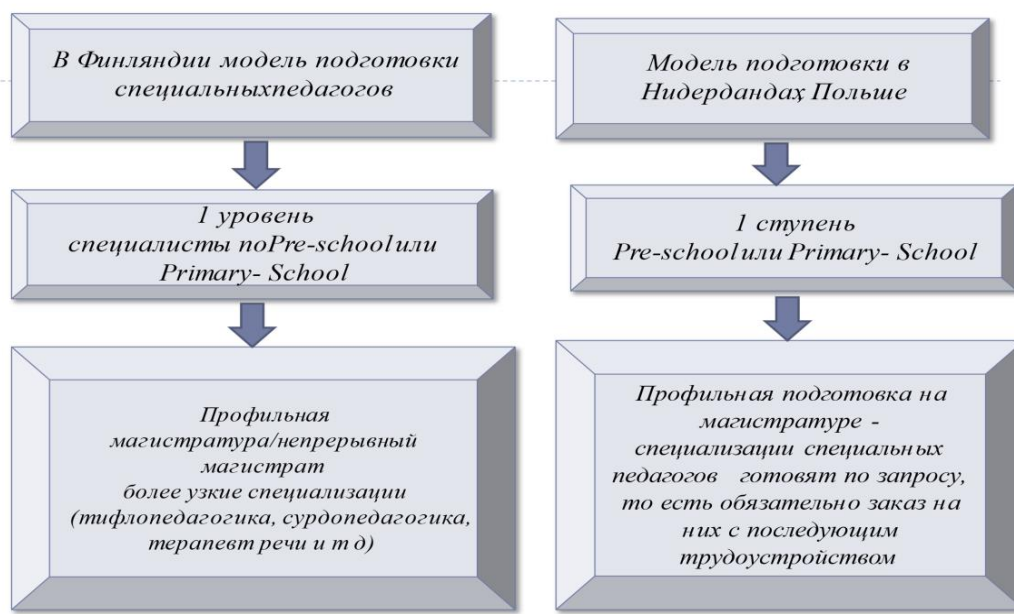

Рисунок 2. Модели подготовки специальных педагогов в Финляндии, Нидерландах, Польше

К преимуществам финской системы образования можно отнести практиориентированность и «неспешный» характер образовательных программ. Все обучение тесно связано с практикой; при усвоении учебного материала упор делается не на формальное прохождение тем программы, а на способность применять полученные знания на практике. Наличие учебников и других учебных материалов высокого уровня.

Все вышесказанное указывает на эволюционность возникновения системы инклюзивного образования в этой стране. Схожая или практически аналогичная модели подготовки кадров в Нидерландах и Польше (рис. 2).

Интересен опыт Швеции в подготовке специальных педагогических кадров. В Швеции в 4-х вузах готовят специалистов в данной области. Подготовка их началась с 40-х годов XX века и была традиционной, когда готовили по четырем специализациям: тифлопедагогика, сурдопедагогика, олигофрено-педагогика и логопедия. В 1980-1990-е годы подготовка учителей по категориям была прекращена, готовили только сурдопедагогов и тифлопедагогов. К ним добавились новые направления специализаций, например педагог-консультант – своего рода эксперт для других учителей, его функция заключается в супервизировании всех педагогов. Это вызвало много противоречий и это направление подготовки позднее было закрыто. В то же время появились другие специализации – работа с билингвальными детьми, работа с детьми при нарушениях поведения и др.

Литературный обзор. Обратимся к зарубежному опыту подготовки педагогических кадров для работы в условиях инклюзии.

Yasemin Kisbu-Sakarya и Seymi Doenyas [4] изучив выборку 763 учителей общеобразовательной школы, которые прошли интенсивный курс обучения, предложили рекомендации по изменению программ подготовки специальных педагогов с учетом увеличивающегося количества детей с расстройствами аутистического спектра.

Исследователи из Флориды, сопоставляя

уровни достижений детей с ограниченными возможностями, которых обучал педагог, имеющий сертификат специального образования и без сертификации пришли к выводу – дети, которых обучал сертифицированный педагог имеют более высокие результаты [5].

Ирландские исследователи на основании выборки учителей (n=139) оценили собственные навыки работы с детьми с ООП в меняющихся условиях. Наиболее уязвимыми они чувствовали себя при работе с детьми при расстройствах аутистического спектра и их родителями или опекунами [6].

Lisa Tometten, Anke Heyder, Ricarda Steinmayr [7] считают обязательным условием преподавания в инклюзивной среде является владение методиками обучения с учетом знаний особенностей детей с ООП. Результаты их исследования подчеркивают важность понимания образовательных потребностей детей с ООП и их влияние на успеваемость учащихся.

Raudasoja, A. и Ryökkynen, S. (Fortcoming 2022.) [8] среди аспектов доступности образования для лиц с ООП, одним из важнейших выделяют фактор готовности педагогической общественности к принятию и реализации принципов инклюзии. Авторы указывают на необходимость формирования таких компетенций как: коммуникация и взаимодействие, умение адаптировать учебное пространство и учебную среду, проектировать индивидуальный план и индивидуальную программу, использовать дополнительные и вспомогательные средства обучения и методы оценивания.

Более конкретные рекомендации для педагогов по созданию учебного дизайна доступности обучения предложены в Universal Design for Learning Guidelines version 2.2. Используя рекомендации возможно адаптировать учебный предмет с учетом возможностей обучающихся [9].

Как видим, исследователи акцентируют внимание на двух аспектах: необходимости специальной подготовки педагогов для работы в инклюзивной среде и трудности работы при включении детей с аутизмом в общеобразовательную среду.

Ряд зарубежных исследований указывают на хроническую нехватку педагогов специального образования. Этому посвящено обширное исследование Джеймса Маклески из Университета Флориды и Наоми С.Тайлери с Сьюзен Сондерс из Университета Вандербильта [10]. Ссылаясь на данные Национального центра статистики и образования США, охватывающие значительный период с 1987-1988гг. по 2001-2003 гг. указывается, что нехватка педагогов специального образования является хронической и существует во всех регионах Соединенных Штатов, хотя и есть различия в зависимости от местности, должности, типа персонала. Это же подтверждают данные Американской Ассоциации занятости и доступные сведения профессиональных организаций (ERIC 2001). Исследователи выделяют три фактора, определяющие спрос на педагогов специального образования: рост количества обучающихся, нуждающихся в специальной поддержке; чрезмерная загруженность специальных педагогов и вследствие этого отток педагогов.

В то же время, авторы, ссылаясь на данные SASS показывают, что примерно 40% педагогов стали специальными педагогами благодаря программам дополнительного обучения (переподготовки). Сравнивая количество выпускников программ начального и специального образования, указывается на переизбыток выпускников начального образования. В некоторых штатах проблему переизбытка учителей начального образования решали за счет программ дополнительного обучения, в том числе и по специальному образованию. Решая, таким образом, сразу обе задачи: трудоустройства и дефицита кадров. То есть программы педагогического образования стали источником подготовки педагогов специального образования. Несмотря на то, что данное исследование 15-летней давности, многие вопросы, поднятые авторами остаются актуальными и по сей день.

Среди казахстанских авторов данная проблема рассматривалась в работах

З.А. Мовкебаевой, И.А. Оралкановой, А.Н. Аутаевой, Ж.И. Сардаровой, А.К. Рсалдиновой, А.А. Байтурсыновой, Б.А. Дюйсенбаевой и др.

А.Н. Аутаева, Ж.И. Сардарова, А.К. Рсалдинова, А.М. Кемешова [11] изучая вопрос готовности будущих педагогов к работе в условиях инклюзии, предложили критерии и показатели оценки профессиональной готовности будущих педагогов. Согласно предложенным по-казателям у будущих педагогов исследователи выделяют пороговый, базовый, и высокий уровни готовности к работе в инклюзивной образовательной среде. По результатам исследования, авторы предлагают практические рекомендации по формированию профессиональных компетенций.

И.А.Оралканова [12] в своем диссертационном исследовании на основе комплексного подхода предложила психолого-педагогические условия готовности учителей начальных классов к работе в условиях инклюзивного образования.

В диссертационном исследовании Б.А. Дюйсенбаевой [13] «Подготовка специального педагога к работе в условиях инклюзивного образования» отмечается, что одним из сдерживающих факторов полноценной реализации инклюзивного образования является нехватка специальных педагогов. Особенно эта нехватка ощущается в инклюзивной среде. Авторами предложена модель подготовки специального педагога к работе в условиях инклюзии.

Отдельным предметом в исследовании З.А. Мовкебаевой и Н.Сюй-Фу-Шун [14] является процесс формирования инклюзивной культуры у будущих специальных педагогов в процессе обучения в вузе. Анализируя образовательные программы «6B019-Специальная педагогика», «7M019-Специальная педагогика», и «8D019-Специальная педагогика», реализуемые в 13 вузах Республики Казахстан, размещенных в открытом доступе, исследователи пришли к выводу о том, что зачастую студенты и преподаватели используют не толерантную терминологию. Что говорит о недостаточности внимания к формированию

инклюзивной культуры у будущих учителей.

Результаты исследования и дискуссия.

В Казахстане специальных педагогов готовят по трехступенчатой модели, охватывающей бакалавриат, магистратуру и докторантуру. В разное время лицензию на подготовку специальных педагогов на бакалавриате имели от 14 до 18 вузов страны.

В 2021-2022 уч. году РУМС УМО при КазНПУ имени Абая сделал запросы в вузы Казахстана о контингенте обучающихся. Полученные сведения отражены на рисунке 3. Хочется отметить, что сведения эти изменчивы, так как к настоящему времени некоторые вузы прекратили подготовку специальных педагогов.

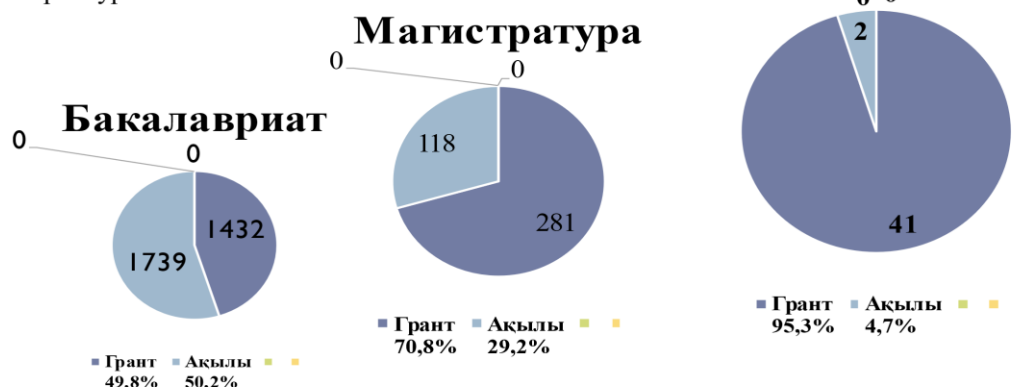
**Сведения о контингенте обучающихся
14 вузов ОП – 6В (данные по 13); 9 – 7М; 1 – ОП PhD**

ВСЕГО **3613**

Бакалавриат: **3171**

Магистратура: **399**

Докторантура: **43**

Рисунок 3. Сведения о контингенте обучающихся по специальности «Специальная педагогика»

Подготовка специальных педагогов в нашей стране во многом схожа по принятой ещё в советское время модели. Обучающиеся поступают высшее учебное заведение по направлению подготовки «Специальная педагогика», и как показывает практика, в большинстве вузов страны после первого года обучения, студент определяет специализацию: логопедия, олигофренопедагогика, сурдопедагогика, тифлопедагогика.

Поскольку подготовка специальных педагогов в Казахстане осуществлялась для системы специального образования, то и анализ обеспеченности кадрами в

нашей стране изучался только в контексте специальных организаций образования.

Статистические данные по обеспеченности педагогическими кадрами специальных организаций образования были представлены сотрудниками Национального научно-практического центра развития специального и инклюзивного образования (ННПЦ РСИО). Согласно их мониторингу Казахстана в 407 специальных организациях образования работало 9715 педагогов, из которых 2133 специальных педагогов, что составляет 22% (рис. 4) [15]. <https://special-edu.kz/news/159/single/495>

Рисунок 4. Соотношение количества педагогов и специальных педагогов, работающих специальных организациях образования

Данное количество специальных педагогов не является критичным, так как помимо специальных педагогов обеспечением психолого-педагогической поддержки и реализацией учебного процесса занимаются учителя-предметники, психологи, воспи-

татели, инструкторы лечебной физической культуры и т.п.

Обеспеченность педагогическими кадрами вышеуказанных организаций в Республике Казахстан представлена на рисунке 5.

Обеспеченность педагогическими кадрами в Республике Казахстан специальных организации образования				
39 специальных дошкольных организации образования - 1035 из них 302 специальных педагогов	98 специальных школьных организации образования - 6407 педагогов, из них 786 специальных педагогов	76 психолого-педагогических консультации (ПМПК) - 411 педагогов, из них 260 специальных педагогов	197 КПКК - 1561 педагогов, из них 689 специальных педагогов	14 реабилитационных центров (РЦ) – 301 педагогов, из них 96 специальных педагогов

Рисунок 5. Обеспеченность педагогическими кадрами специальных организаций образования

С целью определения запросов работодателей к педагогам, работающим в условиях инклюзии было проведено локальное исследование, которое включало разработку и проведение анкетирования для педагогов, работающих в общеобразовательных школах; обработку данных; их анализ.

Объект анкетирования: общеобразовательные школы различных регионов Республики Казахстан.

Респонденты: учителя общеобразовательных школ, слушатели курсов повышения квалификации, всего 237 человек, из них 126 учителей начальных классов 34 специальных педагогов, 77 учителей предметников.

Цель анкетирования: выявить мнения специалистов-практиков, запросов рынка

труда о реальных сложностях с которыми сталкиваются педагоги при реализации инклюзивного образования.

Анкетирование проведено по системе Лейкарта, кроме двух первых вопросов, которые носили уточняющий характер о профессиональной деятельности респондентов. Перед анкетированием были проведены беседы со слушателями курсов повышения квалификации с целью уточнения характера часто встречающихся трудностей. Количество респондентов на казахском языке составило 63,5% и на русском языке – 36,5%. Анкетирование проведено в Google-forms, что позволило за короткое время охватить ответы большего количества людей, а также обрабатывать

данные в автоматическом режиме. Этот запрос был отправлен по электронной почте и нескольким чатам слушателей курсов повышения квалификации, а также педагогам общеобразовательных школ, работающим в условиях инклюзии.

Вопрос 1. Где и кем вы работаете?
Данный вопрос был задан не только для уточнения состава респондентов, но и для определения позиции каждой профессиональной группы к той или иной проблеме. Всего респондентов всего 237

человек, из них 126 учителей начальных классов, 34 специальных педагогов, 77 учителей предметников.

Вопрос 2. Стаж работы в сфере образования? Было высказано предположение, что опыт работы опрошенных специалистов влияет на их экспертное отношение к ответам. Средний стаж педагогов, принявших участие в нашем опросе, составляет 7-9 лет.

Предложенные вопросы анкетирования и его результаты показаны в таблице 1.

Таблица 1. Тезисы анкетирования по Лейкарту и результаты (%)

	Тезисы	согл	не согл	ча ст. согл	комментарии
1	При обучении в Университете мы проходили курс «Инклюзивное образование» или аналогичный ему курс	35	25	40	Многие прошли позднее дополнительное обучение/ курсы повышения
2	Обучение методикам преподавания предусматривает разнообразие обучающихся, дифференцированный подход в том числе к детям с ООП	22	53	25	Учет разнообразия скорее носил декларативный характер, практически приемы учета разнообразия не изучали, к детям с ООП тем более.
3	До работы в школе я знал с какими категориями детей с ООП мне придется столкнуться	25	45	30	Не предполагал – ответы большинства
4	В университете учили составлению индивидуального плана и индивидуальной программы (траекторию) обучения ребенка с ООП	10	31	59	Очень немного, в основном только специальные педагоги. Иногда понимание индивидуальной траектории путали с индивидуальным подходом в обучении.
5	Я владею педагогическими подходами в работе с детьми с ООП, знаю альтернативные, мультимодальные методы обучения	18	28	54	Затруднения в ответах
6	Наибольшую сложность вызывает работа с детьми с нарушениями поведения	65	15	20	Эта категория детей с ООП была выбрана для вопроса по предварительным опросам, большинство респондентов согласилось.
7	В своей работе я могу адаптировать учебные задания и способы их предъявления; изменяю содержание контрольных материалов при их необходимости.	18	33	49	
8	При подготовке к профессиональной деятельности достаточно внимания уделялось формированию коммуникации, взаимодействию, формированию «гибких навыков»	60	15	25	Утвердительно ответили более молодые специалисты (судя по стажу работы).

Соотношение ответов по результатам анкетирования представлено на рисунке 6.

Полученные ответы позволили выделить некоторые аспекты реального отношения респондентов о трудностях с которыми они сталкиваются при обучении детей с ООП. Как выяснилось многие из них не изучали предмет «Инклюзивное образование» в вузе, хотя и получили позднее общие представления на курсах повышения квалификации.

Большинство респондентов указали, что обучении методикам преподавания практически не отработывался дифференцированный или индивидуальный подход. Учет разнообразия скорее носил декларативный характер, практические приемы учета разнообразия не изучали, к детям с ООП тем более. Иногда понимание индивидуальной траектории путали с индивидуальным подходом в обучении.

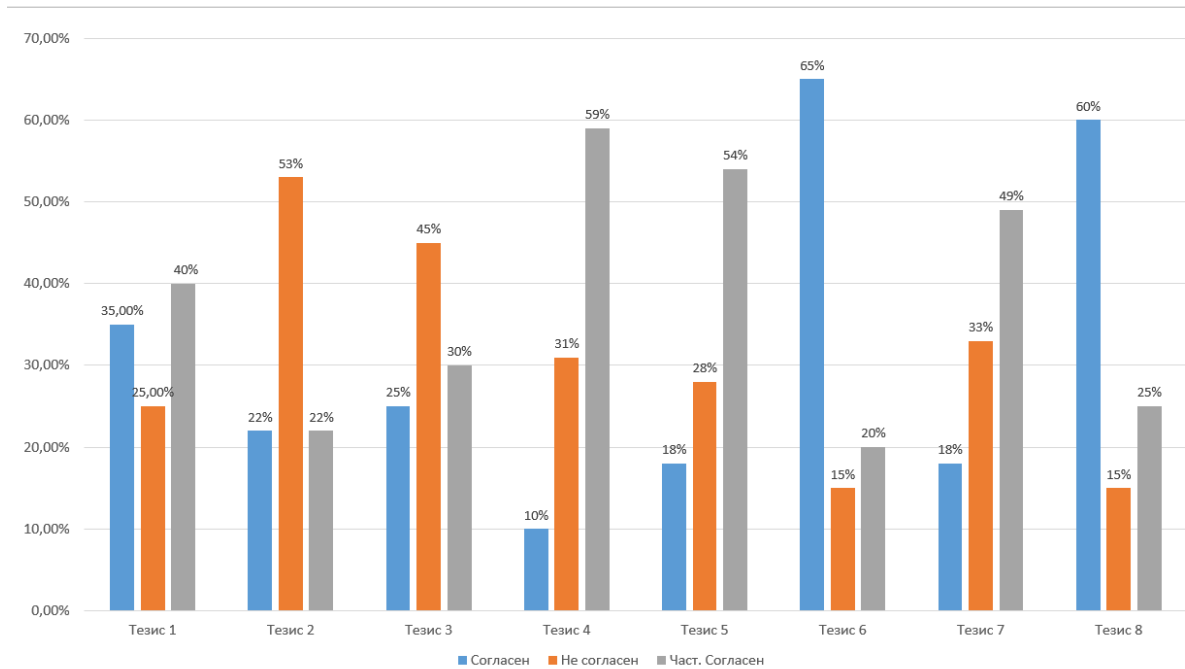

Рисунок 6. Результаты анкетирования педагогов (%)

Ответы специальных педагогов, как правило были несколько шире и практически

все указали на сложности работы с детьми с аутизмом и трудностями поведения.

Традиционные специализации	Востребованные специализации – но не реализуются
<ul style="list-style-type: none"> • Логопедия • Тифлопедагогика • Сурдопедагогика • Олигофренопедагогика 	<ul style="list-style-type: none"> • Специалисты по раннему вмешательству • Работа с детьми с аутизмом • Специальные дошкольные педагоги • Работа с билингвальными детьми

Рисунок 7. Направления подготовки специальных педагогов

Что говорит о востребованности других специализаций в настоящее время (рис. 7).

Однако, подготовку по другим направлениям специализаций вузам

осуществлять не удается по ряду объективных и субъективных факторов. С одной стороны это связано с самостоятельным выбором образовательной траектории

самими студентами. Например, в реестре образовательных программ КазНПУ имени Абая несколько лет была программа специальной дошкольной педагогики или в Казнацженпу предложена программа «Специальная психология». Однако студенты не выбирали данные специализации.

С другой стороны, в значительной степени это обусловлено отсутствием квалифицированных кадров, способных осуществлять подготовку по узким

направлениям, например работа с аутизмом.

Таким образом, складывается «замкнутый круг» – мы не готовим специалистов, потому что у нас недостаточно профессиональных кадров и наоборот, из-за неочности кадров мы не готовим востребованных специалистов.

Выводы. Анализируя источники и результаты анкетирования, приходим к выводу, что подготовка педагогических кадров к работе в инклюзивной среде носит условно двухаспектный характер (рис.8).

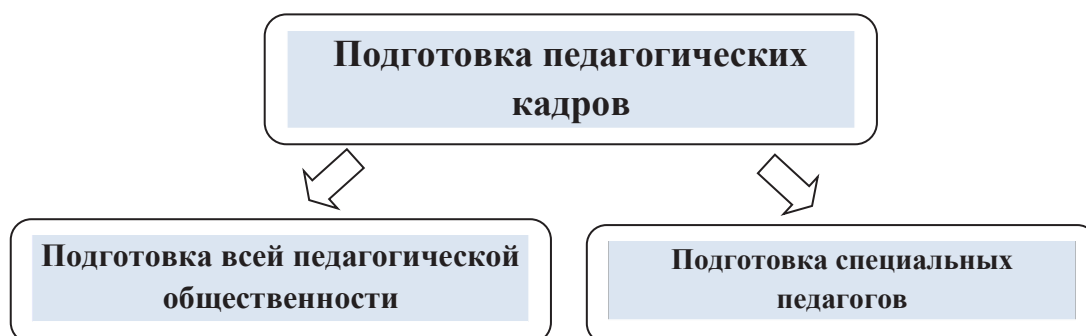

Рисунок 8. Подготовка педагогических кадров к реализации инклюзивного образования

Причем запросы, предъявляемые к каждой группе педагогов различны:

1. Подготовка всей педагогической общественности. Здесь мы имеем ввиду не только учителей общеобразовательных школ, но и воспитателей дошкольных и школьных организаций образования, управленческий персонал, методистов. То есть предполагается создание среды, когда любой педагог умеет работать в условиях инклюзии. Что предполагает наличие у них компетенций: есть общее понимание ценностей инклюзии;

– знание особенностей развития различных категорий детей и возможностей оказания поддержки в зависимости от их особых образовательных потребностей;

– умение выстраивать индивидуальную траекторию обучения ребенка в зависимости от образовательных потребностей обучающегося;

– умение адаптировать программные материалы, задания;

– коллаборация со специальными педагогами: когда и как надо привлекать

специалистов, какой поддержки от них ожидать.

– понимание того, что в общеобразовательной среде может быть категория детей, для которых в силу их особенностей, не возможно получение цензового образования (изучает не все предметы, на выходе получает аттестат другой серии).

2. Подготовка специальных педагогов. Это предусматривает формирование у специальных педагогов компетенций к работе не только в специальных организациях образования, но и в общеобразовательной среде. Что подразумевает:

3. знание особенностей развития всех категорий детей с ООП и умение оказать им поддержку в условиях общеобразовательной среды;

– владение навыками командной оценки особых образовательных потребностей, умение разрабатывать индивидуальные развивающие программы (далее ИРП) для детей, которые получают не цензовое образование в общеобразовательных условиях.

– сопровождение ученика с ООП с целью успешного включения в образовательную среду;

– хорошее знание методик преподавания общеобразовательных дисциплин (математика, языки, литературное чтение, познание мира); применение специальных, альтер-нативных методик обучения;

– помощь учителю в адаптации программных материалов, контрольных заданий;

– оказание консультативной помощи педагогической и родительской обществу.

Учитывая, что данная тема сложна, многообразна, дискуссионна считаем, что тема требует дальнейших всесторонних исследований. Простое калькирование чужого опыта подготовки педагогических кадров к работе в условиях инклюзии неприемлемо. Следует, не увлекаясь реформированием и модернизацией, осторожно и системно определять собственный путь, при этом встраиваясь в мировую систему высшего образования.

Список использованных источников:

1. Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007г. №319-III. https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319_
2. Концепция развития образования Республики Казахстана на 2022 – 2026 гг. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/2200000941> <https://nblib.library.kz/elib/Sait>
3. При написании основной части статьи авторами использованы материалы стажировки в Кельнский университет (Германия), Стокгольмский университет (Швеция), университет Хельсинки (Финляндия).
4. Yasemin Kisbu-Sakarya, Ceymi Doenyas. Can school teachers' willingness to teach ASD-inclusion classes be increased via special education training? Uncovering mediating mechanisms// *Research in Developmental Disabilities* June 2021, 103941. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0891422221000901>
5. Li Feng; Tim R. Sass. What makes special – education teachers special? Teacher training and achievement of students with disabilities // *Economics of Education Review* Volume 36, October 2013, Pages 122-134. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0272775713000873>
6. Amy Ryan; Elizabeth S. Mathews. Examining the highs and lows of teacher self-efficacy for special class teachers working with learners with Autism/Autism Spectrum Disorder// *Research in Autism Spectrum Disorders* Volume 94, June 2022, 101952. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1750946722000393>
7. Lisa Tometten; Anke Heyder, Ricarda Steinmayr. Links between teachers knowledge about special educational needs and students social participation and academic achievement in mainstream classes // *Contemporary Educational Psychology* Volume 67, October 2021, 101022 .
8. Raudasoja, A. & Ryökkyne, S. (Fortcoming 2022.) Inclusive Finnish vocational education and training. *Social Education*, 10(1).
9. CAST. (2018). Universal Design for Learning Guidelines version 2.2. Источник: <http://udlguidelines.cast.org>.
10. James McLeskey, University of Florida, Naomi C. Tyler and Susan Saunders Flippin, Vanderbilt University Предложение и спрос на учителей специального образования. Обзор исследований хронической нехватки учителей специального образования// журнал «Специального образование» 38/HQ1/2004 стр. 5-21. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ693731.pdf>
11. Аутаева А.Н., Сардарова Ж.И., Рсалдинова А.К., Кемешова А.М. инклюзивті білім беру жағдайында болашақ педагогтердің кәсіби қызметке дайындығын қалыптастыру // Вестник ЕНУ имени Гумилева. Серия: Педагогика, Психология. Социология. №1 (138) 2022. стр 257-271.
12. Оралканова |И.А. Диссер. на соискание ученой степени доктора философии PhD «Формирование готовности учителей начальных классов в условиях инклюзивного образования», Алматы, КазНПУ имени Абая, 2014. <https://nblib.library.kz/elib/Sait>
13. Дюсенбаева Б.А. Диссер. на соискание ученой степени доктора философии PhD «Подготовка специального педагога к работе в условиях инклюзивного образования», Алматы, КазНПУ имени Абая, 2022. <https://www.kaznpu.kz/docs/dusenbayeva.pdf>
14. Мовкебаева З.А., Стью-фу-шун Н.В. , . 2022. Профессионально-речевая культура специального педагога как важный аспект инклюзивной культуры // *Вестник КазНПУ имени Абая, серия «Педагогические науки»*. 74, 2 (июнь, 2022), 13-25. DOI: <https://doi.org/10.51889/2022-2.1728-5496.02>.
15. Аналитическая справка по результатам мониторинга педагогических кадров специальных организаций образования. ННПЦ РСИО, Алматы. <https://special-edu.kz/news/159/single/495>

U.M. ABDIGAPBAROVA, O.B. TAPALOVA*, N.B. ZHIYENBAYEVA

Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan)
otapalova@gmail.com *, abdigapbarova_um@mail.ru, zh_nadejda@mail.ru

**MECHANISM OF DYNAMIC DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC AND
INNOVATIVE POTENTIAL OF TEACHING STAFF IN THE CONTEXT
OF PARTICIPATORY MANAGEMENT**

Abstract

The development of the scientific and innovative potential of the teaching staff directly depends on the effectiveness of management decisions, which is most responsible for participatory management, as it creates equal relationships between participants in this process, giving them the opportunity to regulate the quality of the implemented technologies of scientific and innovative activity, pedagogical scientific intuition and improvisation of pedagogical skills. Our developed mechanism of participatory management will allow: to determine the driving forces of the development of the scientific and innovative potential of the university teacher; to create a “comfortable” environment for the effective implementation of the process of developing the scientific and innovative potential of the teacher; to optimize the pedagogical strategy of the teacher’s “ascent” to the optimal level of development of scientific and innovative potential for it. The creation of a mechanism for participatory management of the development of the scientific and innovative potential of a university teacher ensures an effective transfer of pedagogical technologies.

The study was conducted within the framework of the project of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan IRN AR14872123 “Participatory management of the development of scientific and innovative potential of the faculty of a research university.”

Keywords: scientific and innovative potential, teaching staff, participatory management, participatory management mechanism.

У.М. ӘБДИГАПБАРОВА, О.Б. ТАПАЛОВА*, Н.Б. ЖИЕНБАЕВА

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)
otapalova@gmail.com *, abdigapbarova_um@mail.ru, zh_nadejda@mail.ru

**ППС ҚҰРАМЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ-ИННОВАЦИЯЛЫҚ
ӘЛЕУЕТІНІҢ ҚОЛДАНЫП БАСҚАРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ
ДИНАМИКАЛЫҚ ДАМУ МЕХАНИЗМІ**

Аңдатпа

Профессор-оқытушылар құрамының ғылыми-инновациялық әлеуетінің дамуы басқарушылық шешімдердің тиімділігіне тікелей байланысты, ол бірлескен басқару үшін ең жауапты, өйткені ол осы процеске қатысушылар арасында тең қарым-қатынастарды қалыптастырады, оларға білім сапасын реттеуге мүмкіндік береді. ғылыми-инновациялық қызмет технологияларын, педагогикалық ғылыми интуицияны және педагогикалық шеберлікті импровизациялауды жүзеге асырды. Бірлескен басқарудың біздің әзірленген механизміміз: университет оқытушысының ғылыми-инновациялық әлеуетін дамытудың қозғаушы күштерін анықтауға; мұғалімнің ғылыми-инновациялық әлеуетін дамыту үдерісін тиімді

жүзеге асыру үшін «жайлы» жағдай жасау; ол үшін ғылыми-инновациялық әлеуетті дамытудың оңтайлы деңгейіне мұғалімнің «көтерілуінің» педагогикалық стратегиясын оңтайландыру. ЖОО оқытушысының ғылыми-инновациялық әлеуетін дамытуды бірлесіп басқару механизмін құру педагогикалық технологиялардың тиімді трансфертін қамтамасыз етеді.

Зерттеу Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің IRN AR14872123 «Зерттеу университетінің профессорлық-оқытушылық құрамының ғылыми-инновациялық әлеуетін дамытуды бірлесіп басқару» жобасы аясында жүргізілді.

Түйін сөздер: ғылыми және инновациялық әлеует, профессорлық-оқытушылық құрам, партисипативті басқару, бірлескен басқару механизмі.

У.М. АБДИГАПБАРОВА, О.Б. ТАПАЛОВА*, Н.Б. ЖИЕНБАЕВА

Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(Алматы, Казахстан)

otapalova@gmail.com *, abdigapbarova_um@mail.ru, zh_nadejda@mail.ru

МЕХАНИЗМ ДИНАМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ НАУЧНО-ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА ППС В УСЛОВИЯХ ПАРТИСИПАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация

Развитие научно-инновационного потенциала профессорско-преподавательского состава напрямую зависит от эффективности управленческих решений, на что в наибольшей степени отвечает партисипативное управление, так как оно создает равноправные отношения между участниками этого процесса, давая им возможность регулировать качество внедрены технологии научно-инновационной деятельности, педагогической научной интуиции и импровизации педагогического мастерства. Разработанный нами механизм партисипативного управления позволит: определить движущие силы развития научно-инновационного потенциала преподавателя вуза; создать «комфортную» среду для эффективной реализации процесса развития научно-инновационного потенциала педагога; оптимизировать педагогическую стратегию «восхождения» педагога к оптимальному для него уровню развития научно-инновационного потенциала. Создание механизма партисипативного управления развитием научно-инновационного потенциала преподавателя вуза обеспечивает эффективный трансферт педагогических технологий.

Исследование проведено в рамках проекта МОН РК ИРН АР14872123 «Партисипативное управление развитием научно-инновационного потенциала профессорско-преподавательского состава исследовательского университета».

Ключевые слова: научно-инновационный потенциал, профессорско-преподавательский состав, партисипативное управление, механизм партисипативного управления.

Introduction. Awareness of the importance of participatory management that is aimed at proactive scientific activity of teachers of a modern university, creation of scientific space for personalized scientific achievements of teaching staff; provides the necessary integration of research abilities of students and teachers, for a single collective action. Its most important feature is that any participant in the research process can directly participate

in its improvement and development. First of all, we are talking about attracting the best representatives of both teaching and student staff to the regulation of the research process.

In addition, the current trends in the development of higher education and the qualification requirements for a university teacher indicate the advancement of scientific and innovative activities and the constant need to develop the scientific and innovative

potential of the teacher. In this regard, it is participatory management that is more focused on the formation of a qualitatively new scientific thinking - innovative, so necessary for everyone in modern conditions, when intellectual resources become the paradigm of progressive world development.

Ensuring the efficiency, quality and productivity of the development of scientific and innovative potential of teaching staff is possible through the implementation of participatory management.

Participatory management creates equal relationships between the subjects of the educational process (Department of Science, graduates, Ph.D. students), giving them the opportunity to regulate and optimize the quality of developed research and innovation. It is largely possible to increase the motivation of a university teacher with the help of participatory management, to bring scientific and innovative activities to the forefront and the constant need to develop personal scientific potential [1, 2, 3].

The analysis of the international scientific discourse has shown within the designated framework that over the past decade, the main focus of research has been on the main advantages of the participatory approach, which lie in the field of psychology: the emancipation of creative and innovative activity of the professional and teaching staff: each of them can express themselves and their knowledge put forward a particular proposal to solve a specific problem task [4,5, 6, 7].

The effectiveness of participatory management, N.D. Upruchina (2018) and V.V. Danilova (2014), writes largely depends on the correct use of its principles. If these principles are violated, then the effectiveness and sometimes the expediency of participatory management disappears [8, 9].

The main requirements for participatory management according to the scientific views of N.G. Mustayeva, V.V. Tonkonog, P.I Ananchenkova (2019) follows as: - the motivated nature of the participation of the subjects of the educational process in management through scientific research in small groups or participation in projects and competitions [10].

– constant support of the teaching staff, graduates, Ph.D. students;

– interaction “student-teacher”, “graduate student-teacher”, “ Ph.D. student-teacher” is mandatory within the framework of: making proposals, participating in scientific circles, creating scientific schools;

– the absence of any sanctions for putting forward ideas and proposals;

– all the achievements of the teaching staff should be considered, feedback on any idea is needed. Teachers should see that their work is in demand, that they are considered; even if the offer is rejected, it is necessary to inform about it and explain why such a decision was made;

– all ideas that have found approval should be implemented. The Department of Science should facilitate the implementation. If the subjects of the research process see that their ideas just add up to a table, then the enthusiasm quickly fades;

– any achievements of the teaching staff, graduates, Ph.D students should be noted, it is necessary that everyone knows which of these achievements have turned out to be valuable and movement in which direction is welcome [10].

Thus, an analysis of the participatory management style is presented in the work of Benavente, J. M., Crespi, G. (2012) which not only creates a sense of belonging, but also increases motivation in increasing the effectiveness of their scientific potential. As a result, motivation is usually based not only on individual achievements, but also on the overall result of the work of a “student-teacher”, “master’s student-teacher”, “doctoral student-teacher”. Accordingly, each subject is interested in participating in the management of research [11].

In this chain, the teacher does not try to impose his opinion, but strives for a constructive dialogue with young scientists. No less important is the practical significance of using this approach. With properly organized interaction, participation in participatory management improves the quality of research solutions. More alternatives are being considered, more experience is being brought into the discussion, and more innovative ideas are emerging. As

a rule, its result is the publication activity of teaching staff and young scientists.

In addition, the difference between participatory management of the development of scientific and innovative potential of teaching staff is that each subject (student, graduate, Ph.D. student, teacher, research professor, employee of the Department of Science) has the right to initiate the discussion process, and not just has the right, but is strongly encouraged to do so. And it is encouraged, as a rule, through the financing of their unique, innovative achievements.

The forms of financing are different. For example, the role of departments of science are considered by Russian scientists A. N. Blinov and V. I. Konnova (2017) the university foundations in the financing of scientific research through a comparison of the national scientific foundations of the USA, China, Japan, Germany, Great Britain, France and Russia [12].

Huang, Y., Zhang, Y., Youtie, J., Porter, A. L. and Wang, X. (2016) present the results of a comparative study of grant organizations in the USA and China. It is also possible to distinguish a number of works devoted to the influence of the Matthew effect that the phenomenon of uneven distribution of advantages in which the party already possessing them continues to accumulate and multiply them, while the other, initially limited, it turns out to be even more deprived, therefore, it has less chance of further success [13].

Literature Overview

In philosophy, the concept of participation is considered as initial universal, desire to communicate and cooperate during the communication which is characteristic of a person. Participation is understood as a psychosomatic state in psychology where a person begins to feel for some time his unity and unity not only with similar objects but also with someone initially opposite to him. Participation is interpreted as an organization of cooperation between students and a teacher, which is characterized by systematic joint planning and decision-making on methods, means and forms of communication, participation, delegation of rights, dialogical interaction, democratic style of communication [14]

In pedagogical studies on the management of pedagogical systems, the term “participation” is considered as the opposite of dominance, coercion and authoritarianism, realized in joint decision-making, joint identification of problems and solutions, as well as the creation of a psychological climate favorable for cooperation [15].

An analysis of the scientific literature of the modern period of the formation and development of the concept of “participation” has shown that the most scientists correlate the term “participation” with the categories of “participation”, “complicity”, “involvement” [16, 17].

The relations of participatory management of academic science are a fundamental problem, since methodological, methodological approaches, their implementation strategy, the nature of requirements for formal procedures, technical techniques, evaluation of expected results and innovative effectiveness are determined by the academic expert community [18, 19, 20].

In general, participatory management is focused on the basic requirements for obtaining scientific knowledge, during the implementation of the methodological part which is properly constructed, procedures for verifying conceptual provisions and monitoring the data obtained are thought out (using the triangulation method) [22, 23].

Taking into account the dominance of qualitative research strategies, the question is raised about the reliability of the data obtained, the consistency of information to the ordinary consciousness of the studied social community [24].

Another problem of interaction with academic science is the high level of active practical involvement of co-researchers in the studied problem. It often leads to a violation of the principle of lack of value, value neutrality, which contradicts the requirement of academic objectivity and detachment [24, 25].

However, it should be borne in mind that in social anthropology, psychology has already accumulated a lot of experience in collecting qualitative data by this method. That is why a properly organized research process may well

neutralize these deviations. As for the collection of quantitative data by survey methods or standardized observation, here such difficulties are minimized by the very features of the method.

Materials and methods. The mechanism of dynamic development of scientific and innovative potential is considered in three main directions:

1. Development of scientific schools by building an interconnected system of competitions and events. This means preparation of applicants step-by-step through participation in scientific events of the university in order to develop their professional competencies and form scientific collaborations with other participants;

2. Purposeful integration of young scientists into the scientific activities of the university, which allows ensuring the continuity of scientific knowledge and their development;

3. Support of scientific communication of all subjects of the educational process of the university.

The novelty and main advantages of the mechanism of dynamic development of scientific and innovative potential are:

– firstly, within the framework of the dynamic development of scientific and innovative potential, it is necessary to identify the best practices for the formation and conduct of competitive procedures at the university;

– secondly, it should be important to have an interconnected system of competitions for student, master’s, doctoral and teaching staff works that meets the strategic objectives of the development of Abai KazNPU;

– thirdly, the mechanism of dynamic development of scientific and innovative potential should be based on a system of input types and indicators of scientific activity, see Table 1.

Table 1. – The system of input forms and indicators of the mechanism of dynamic development of scientific and innovative potential of teaching staff

Forms and criteria of scientific activity		
Scientific-research		
Implementation of promising topics of scientific research	Interest in innovative ideas and directions; Risk taking and experimentation	Creation and preparation of publications and reports covering innovative ideas, topics, directions, prerequisites for research.
Scientific and organizational		
Organization of conferences, seminars, round tables, symposiums, olympiads, scientific circles	Initiative Predictiveness Propensity to take risks and experiment	The use of interactive equipment and innovative technologies for a report, presentation, speech
Innovative Functioning		
Participation in the work of innovative enterprises, a business incubator and an innovation center	Interest in innovative ideas and directions; Risk taking and experimentation	Development and use scientific simulators, simulation business games.
Publication activity		
Examination of manuscripts, scientific, educational, methodical literature and articles	Criticality Predictability Decision Responsibility	Analysis and examination of manuscripts, educational, methodical literature and articles of innovative orientation

The mechanism for the dynamic development of scientific and innovative potential consists of three main levels:

First level – this is the promotion of a

scientific problem or a scientific proposal. Proposals can be put forward both individually and during a group discussion (the so-called “problem seminar”).

It is best when the process is put on a regular basis. The most common way to collect proposals is to conduct a questionnaire. As an example, we give the following questionnaire:

Questionnaire №. 1 for a university teacher “Innovative activity of a university teacher: the essence and prospects of development”.

Purpose: to study the motives and needs of university teachers in acquiring innovative knowledge and experience. To establish the difficulties experienced by the teacher when using innovations and novelties in research activities, establishing the main vector of solving a scientific problem.

Dear university teachers! If possible, we are waiting for honest, detailed and detailed answers from you.

1. Please specify your data: full name, age, teaching experience, education, position, title, academic degree

Questionnaire questions:

What motivates you to engage in scientific and innovative activities?

1. Do you feel the need to use innovations in research activities?

2. Do you use innovative techniques and technologies in the research of your undergraduates and doctoral students?

3. Do you have special innovative knowledge?

4. Which personality can be called innovative?

5. Do you have innovative potential?

6. What do you need to activate innovative potential?

7. What problems and difficulties do you experience when using innovations in scientific activity?

These results were systematized and presented in quantitative terms through the prism of D. Gleicher’s formula: $R = (D \times B \times V \times F) > C$, where R is readiness for change; D is dissatisfaction with the current situation; C is the expected benefits of changes for the subject; V is clarity of vision of what is possible; F is the realism of steps to implement new ideas and C – the cost of changes). Thus, the maximum number of generated factors was selected, which made it possible to put the above equation.

Compliance with the above criteria was described by a statistical method through the use of statistical data analysis tools: correlation coefficient criteria and Pearson CHI-squared techniques.

Second level - the development of alternatives already requires the appearance of special structures in the organization (Department of Science, scientific schools, scientific circles) that could effectively solve this problem.

Table 2. - Examples of meaningful components of alternatives presented by special structures.

Topic name	Topic content
Module 1. Innovative methods, methods and technologies of teaching: theory and practice	
Topic 1.1 Modernization and experiment in higher education On the scientific justification of large-scale innovations in higher education.	The structure of the pedagogical experiment. Pedagogical innovations in the framework of higher scientific schools.
Topic 1.2. Innovative activity in higher education	Innovations and innovations at the level of didactic ideas and concepts. Innovations and innovations in the educational process. Innovations and innovations in the training course. Innovations and innovations in traditional higher education. Innovations and innovations in innovative higher education.
Topic 1.3. Theoretical and methodological foundations of the development of innovative projects	Samples of innovative projects. Requirements for an innovative project within the framework of the development of a comprehensive program. The main difficulties of project development. Analysis of situational tasks and determination of possible directions of innovative development of the university. Development of innovative ideas and analysis of their effectiveness.
Topic 1.4. Virtual research and innovation platform «Research University».	Events by dates (speeches, conferences, master classes, competitions, seminars, questionnaires); new and open courses (new courses and lecturers); presentations, placement of the program of scientific schools of the university.

The third level - the choice of an alternative - assumes that participation in participatory management is carried out in the form of the work of special scientific, technical and managerial councils. These councils not only discuss problems and look for ways to solve them, but also have the authority to make decisions independently. In fact, this is no longer just participation in management, but the implementation of management, when part of the managerial powers is transferred to employees.

The main emphasis is on the interaction of “student-teacher”, “master’s student-teacher”, “doctoral student-teacher”, in which they discuss intermediate problems, jointly look for possible solutions, help each other to implement the decisions made.

Working in groups is aimed at increasing team responsibility and team interaction, which ultimately leads to an increase in the effectiveness of participatory management.

Thus, the main mechanism for ensuring the participation of subjects of the research process in participatory management is to provide them with the opportunity to discuss their concerns and jointly seek a way out.

Ethical issues

The respondents were familiarized with each stage of the study and filled out information on consent to the processing of personal data

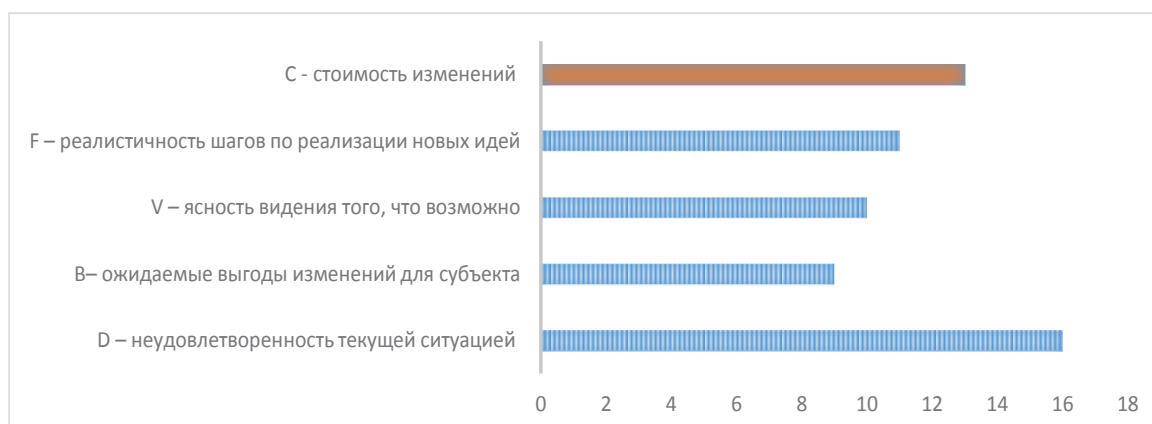
in Google Forms. Teachers participated in the program on a voluntary basis and got acquainted with the terms of the program.

Results

The main idea is scientific and innovative potential is revealed in the ability to self-development and implementation of innovative ideas, projects and technologies. The results of identifying the features of the scientific and innovative potential of the teaching staff are formed on the basis of generating the maximum number of non-repeating answers among a sample of 68 respondents of the teaching staff of Abai University.

In general, criterion D as an expression of dissatisfaction with the current situation of the innovation process is the most capacious (R= max (16)-min (4)). The most repeated responses to this aspect of the survey among the sample were: low level of motivation for innovation (SB=24); low level of innovative scientific research (SB=19); disproportion of innovative ideas, solutions and realities (SB=10).

At the same time, category B, describing the benefits of the subject from the survey, turned out to be less capacious. Thus, the variation of responses was 6 points (R = max (9)-min(3)) and almost unanimously concerned one criterion – a high level of motivation for scientific and innovative activity.

The results of the study of the scientific and innovative potential of young scientists (graduates, Ph.D. students) of Abai KazNPU showed the following:

The number of young scientists that took part in the

study was 73, 29% of them with an academic degree (PhD, 35 years old), and 71% without an academic degree (graduates, PhD students).

The evaluation of the results in accordance with

the requirements for the processing and interpretation of the methodology data was carried out on three scales: “achieving success in general”, “striving for participation”, “tendency to affiliation (group recognition and respect)”. During the analysis of the obtained results, it was revealed that the motivation to achieve success was developed at a high level in 79% of young scientists, on average – in 21%. A low level on this scale was not detected. The level of motivation for achieving success was generally higher among the settled young scientists (the average score in the group was 21.7 out of 25 maximum possible) than among the non-settled young scientists (the average score in the group was 20.2 out of 25 maximum possible).

The motivation of the desire for participation was presented at a high level in 11% of young scientists who took part in the testing, at an average level – in 88% of respondents, at a low level – in 1%. Correlation of the data on the level of motivation of the desire for participation with other indicators allowed us to conclude that a high level of desire for management prevailed among non-progressive young scientists (10% out of 11% in the entire sample), a low level was also found only among graduates and Ph.D. students. Young scientists with an academic degree had an average level of desire for participation. The average values in the samples on this scale were the same – 15.1 in each of the subgroups of settled and non-settled young scientists. 53% of young scientists had a high level of affiliation motivation development, and 47% had an average level. The low level was not detected. In the sample of settled young scientists, 48% of respondents had a high level. In the sample of unshaded young scientists, a high level of affiliation motivation was found in 42%. There were no significant differences between the average values in the samples of settled and non-settled young scientists. In the group of settled scientists it was 18.4, and in the group of non-settled scientists it was 19.2.

We studied individual indicators of the motivational component of innovative activity of young scientists using a specially designed questionnaire with open-closed questions, one of them was the following: “What motivates you to engage in scientific activity?”. The answers of young scientists to this question were distributed as follows: the desire to achieve professional success – 39%; the desire to increase the level of scientific competence – 34%; the need

to benefit society with their scientific discoveries, research – 11%; material interest – 8%; satisfaction of personal ambitions – 5%.

The main motive determining the decision of a young scientist to engage in science, as it was found out as a result of the survey, is not the prospect of working in “hothouse” conditions and receiving material incentives, but his interest in this activity, very complex, creative, requiring a lot of intellectual effort.

In the course of our survey of young scientists from the proposed system of criteria and indicators, respondents identified certain characteristics that are important from their point of view, for a competitive young scientist a generalized portrait of a modern young scientist was compiled on the basis of it and the types of activity were isolated that form the basis of innovative activity.

Conclusion

So, the scientific and innovative potential of a university teacher, in the context of the mechanism of its dynamic development is considered as a complex integrative characteristic of a person, including: individual abilities and resources of a higher school teacher that allow generating innovative ideas and behaviors, the ability to correlate the internal capabilities of the individual and the conditions of activity, analyze the situations of the modern research space, transform traditional approaches into innovative research methods and technologies.

The structural components of the mechanism of dynamic development of scientific and innovative potential of teaching staff are: motivational and targeted (interest in innovative educational ideas and directions of higher education, the need and initiative in the independent search and implementation of pedagogical innovations); cognitive (the ability to navigate innovative educational trends and the tendency in higher education, receptivity to innovation and the ability to quickly respond to innovative educational challenges and changes in the educational space of the university, the ability to generate new ideas and find original pedagogical approaches to involving graduates and PhD students in research activities); subjective-activity (the ability to experiment in working with scientific innovations; innovative mobility) and a reflexive component (the ability to adequately analyze the results of work with innovations).

References:

1. Abdigapbarova U.M., Tapalova O.B., Zhiyenbayeva N.B. Scientific and innovative potential of the teacher as an integrative reality of the development of “research university” // Proceedings of the 1st International Scientific Conference “Modern scientific technology” (October 13- 14, 2022). Stockholm, Sweden, 2022. P. 67 – 73.
2. Rappleye J., Komatsu H. How to Make Lesson Study Work in America and Worldwide: A Japanese Perspective on the Onto-Cultural Basis of (Teacher) Education.” *Research in Comparative and International Education* – 2017. – 12 (4) . – R. 398-430.
3. Rappleye J., Komatsu H. Towards (Comparative) Educational Research for a Finite Future.” *Comparative Education* – 2020. – 56 (2). – R. 190-217.
4. Sha Li. et al. Recognizing and measuring self-regulated learning in a mobile learning environment.” *Computers in Human Behavior*. – 2021. – 28 (2). – P. 718-728.
5. Delgado M. A. C., Delgado R. I. Z., Palma R. P., Moya M. E. Dyscalculia and pedagogical intervention. *International Research Journal of Management, IT and Social Sciences*. – 2019. – 6 (5). - R. 95-100.
6. Sakulina Y. V. The use of information and communication technologies in the implementation of distance education *Bulletin of Science and Education*. – 2018. – 2 (3). – R. 39 - 43.
7. Guseva A. I., Kalashnik V. M., Kaminsky V. I., Kireev S. V. Research leadership of the Priority 2030 program: success factors // *Higher education in Russia*. - 2022. - T. 31 (1). - pp. 42–58. DOI: 10.31992/0869-3617-2022-31-1-42-58.
8. Upruchina N. D. Theory and methods of development of the participatory style of managing the scientific activity of students // *Humanitarium*. – 2018. – No. 1. – S. 29–30.
9. Danilova V. V. The system for the formation of the participatory readiness of the future teacher and the conditions for its functioning // *Modern problems of science and education*. - 2014. - No. 6. - 861 p.
10. Mustaeva N. G., Tonkonog V. V., Ananchenkova P. I. Development of management of innovative organizations based on participatory management. *Trud i sotsial’nye otnosheniya*. - 2016. - No. 5. - S. 101–115.
11. Benavente J.M., Crespi G. The Impact of national research funds: A regression discontinuity approach to the Chilean FONDECYT/ *EstuDIos de Economía University of Chile, Department Of Economics 23 Research Policy 41: Elsevier* –2012 - P. 1461 – 1475.
12. Blinov A.N., Konnov V.I. 2017. National Science Foundations and Basic Science Funding. – *World economy and international relations*. T. 61. No. 6. S. 5-13. <http://dx.doi.org/10.20542/0131-2227-2017-61-6-5-13>.
13. Huang Y., Zhang Y., Youtie J., Porter A. L., Wang X. How does national scientific funding support emerging interdisciplinary research: A comparison study of big data research in the US and China // *PLoS ONE*. - 2016. Vol. 11(5). DOI: 10.1371/journal.pone.0154509.
14. Hickey S., Mohan G. *Participation: from Tyranny to Transformation? Exploring New Approaches to Participation in Development*. London: Zed Books. - 2015. - R. 545 - 576.
15. Reason P., Bradbury H., *The SAGE handbook of action research Participative inquiry and practice*. <https://www.researchgate.net/publication/44831841>
16. Garone L. F., Maffioli A. J., Negri A. De. Cluster development policy, SME’s performance, and spillovers: cidence from Brazil - 2015. - R. - 926-948.
17. Albert G. Z. Hu. Public funding and the ascent of Chinese science: Evidence from the National Natural Science Foundation of China // *Research Policy*. - 2020. - Vol. 49. - DOI: 10.1016/j.respol.2020.103983.
18. Liu Y., Gao Z., Wang H., Wang J., Shen J., Wang, C. Analysis of projects funded by the National Natural Science Foundation of China during the years of 2014-2018 // *Annals of translational medicine*. - 2019. - Vol. 7. - iss. 12. - P 267 - 280.
19. Yin Z., Liang Z., Zhi Q. Does the concentration of scientific research funding in institutions promote knowledge output? // *Journal of Informetrics*. - 2018. - Vol. 12(4). - PP. 1146-1159. DOI: 10.1016/j.joi.2018.09.003
20. Bol T., De Vaan M., Van De Rijt A. The Matthew effect in science funding // *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. - 2018. - Vol. 115 (19). - PP. 4887-4890. DOI: 10.1073/pnas.1719557115.
21. Zhi Q., Meng T. Funding allocation, inequality, and scientific research output: An empirical study based

on the life science sector of natural science of China // *Scientometrics*. - 2016. - Vol. 106(2). - PP. 603-628. DOI: 10.1007/s11192-015-1773.

22. Suvorova S. L. Theoretical and methodological foundations for the formation of a communicative-discursive culture of future teachers: monograph. - Chelyabinsk: South. - Ural. books. publishing house - 2004. - 131 p.

23. Vasilyeva V.S., Nikitina Y.Y. Case of Teachers' Communicative Competence Development within the System of Methodological Work in the Context of Prechool Educational Establishments. *International Journal of Engineering & Technology*. – 2018. - 4(38). - P. 619–627.

24. Nikitina E. Yu., Kostyuk I. S. Participatory approach to the development of graphic competence // *Bulletin of the Chelyabinsk State Pedagogical University*. - Chelyabinsk. - 2014. - No. 9.1. - S. 180–189.

25. Matveeva N. A., Danilova V. V. Theoretical and practical aspects of psychology and pedagogy: a collective monograph. - Ufa: "Aeterna". - 2015. - 186 p.

IRSTI 14.37.27

10.51889/2077-6861.2023.1.30.011

A.D. KARIYEV¹, R. ZELVYS², M.O. ISKAKOVA³

¹*Kazakh national women teacher training university
(Almaty, Kazakhstan),*

²*Vilnius University (Vilnius, Lithuania),*

³*Alikhan Bukeikhanov University (Semey, Kazakhstan)*

adlet.kariyev@gmail.com¹, rimantas.zelvys@fsf.vu.lt², Maris1976@mail.ru³

THE PROBLEM OF PROFESSIONALISM OF THE PERSONALITY OF THE TEACHER IN PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL RESEARCH

Annotation

The article is devoted to one of the actual problems of modern education, in particular, the problem of developing the professional qualities of the personality of a university teacher. The authors analyze the understanding of professionalism in the psychological and pedagogical research of foreign and Kazakh scientists. In our research we use the following definition: “professionalism is a combination of professional competence, professional orientation and professionally important qualities of a teacher”. The authors present the characteristics of a “professional person”, where such a person should be capable of self-organization, as well as should be able to identify and solve problems.

An important aspect of professional development, as the authors note, is its psychological support. That is, the development of such qualities as professional consciousness, thinking, a positive vision of the world, confidence and self-competence. However, after analyzing the initial situation, the authors believe that at universities, in particular, at the technical ones, the educational process is not always based on an understanding of the need for psychological and pedagogical support of a future specialist. To solve the problem, experimental work was organized and carried out, the main method of research was the “survey” and the author’s questionnaire. The questionnaire was based on five criteria, each of which reveals the psychological invariants of professionalism and non-professionalism of the individual. The article presents main results of the study. Measures for the development of motivation and the desire for professional development are proposed. The authors believe that the relevant activities should be implemented in the professional training of students, which in the future will contribute to a more efficient and high-quality professionalization process.

Keywords: professionalism, personality, teacher, professional person, professional consciousness, self-development, self-competence.

А.Д. КАРИЕВ¹, Р. ЖЕЛВИС², М.О. ИСКАКОВА³

¹Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан),

²Вильнюс университеті (Вильнюс, Литва),

³Әлихан Бөкейхан Университеті (Семей, Қазақстан),

adlet.kariyev@gmail.com¹, rimantas.zelvys@fsf.vu.lt², Maris1976@mail.ru³

ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДЕГІ ОҚЫТУШЫСЫНЫҢ КӘСІБИЛІГІ МӘСЕЛЕСІ

Аннотация

Мақала қазіргі білім берудің өзекті мәселелерінің біріне, атап айтқанда университет оқытушысының жеке басының кәсіби қасиеттерін дамыту мәселесіне арналған. Мақалада шетелдік және қазақстандық ғалымдардың психологиялық-педагогикалық зерттеулеріндегі «кәсібилік» ұғымы талданды және «Кәсібилік - бұл оқытушының кәсіби құзыреттілігінің, кәсіби бағыттылығының және кәсіби маңызды қасиеттерінің жиынтығы» деген анықтама берілді. Авторлар «кәсіби адам» сипаттамасын ұсынады және ол өзін-өзі ұйымдастыруға қабілетті, мәселені анықтай және шеше білуі керек деп айқындалады.

Авторлардың ойынша кәсіби дамудың маңызды сәті - оның психологиялық қолдалуы, яғни, кәсіби сана, ойлау, әлемді позитивті көру, сенімділік және аутокомпетенттілік сияқты қасиеттерді дамыту. Алайда, бастапқы жағдайды талдағаннан кейін авторлар университеттерде, атап айтқанда техникалық профильде, оқу процесі әрдайым болашақ маманға психологиялық-педагогикалық қолдау қажеттілігін түсінуге негізделмейді деп санайды. Қойылған мәселені шешу үшін эксперименттік жұмыс ұйымдастырылып жүргізілді, зерттеудің негізгі әдісі «сауалнама» және авторлық сауалнама болды. Сауалнама 5 сұрақтан тұрды, олардың әрқайсысы жеке тұлғаның кәсібилігі мен кәсіби еместің психологиялық инварианттарын ашады. Мақалада зерттеу нәтижелері келтірілген. Мотивацияны дамыту және кәсіби дамуға ұмтылу бойынша іс-шаралар ұсынылды. Авторлар тиісті іс-шаралар студентті кәсіби даярлау кезінде қажет және жүзеге асырылуы керек деп санайды, бұл болашақта кәсібилендірудің тиімді және сапалы процесіне ықпал етеді деп тұжырымдайды.

Түйінді сөздер: кәсіпқойлық, тұлға, оқытушы, кәсіби адам, кәсіби сана, өзін-өзі дамыту, аутокомпетенттілік.

А.Д. КАРИЕВ¹, Р. ЖЕЛВИС², М.О. ИСКАКОВА³

¹Казахский национальный женский педагогический университет (Алматы, Казахстан),

²Вильнюсский университет (Вильнюс, Литва),

³Университет Алихан Бөкейхана (Семей, Казахстан),

adlet.kariyev@gmail.com¹, rimantas.zelvys@fsf.vu.lt², Maris1976@mail.ru³

ПРОБЛЕМА ПРОФЕССИОНАЛИЗМА ЛИЧНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Аннотация

Статья посвящена одной из актуальных проблем современного образования, в частности проблеме развития профессиональных качеств личности преподавателя ВУЗа. Проанализировано понятие «профессионализм» в психолого-педагогических исследованиях зарубежных и казахстанских ученых. Дано следующее определение «профессионализм - это совокупность профессиональной компетентности, профессиональной направленности и профессионально важных качеств преподавателя». Авторами представлена характеристика «Человек-профессионал», где такой «человек» должен быть способен к самоорганизации, уметь выявлять и решать поставленную проблему.

Важным моментом профессионального становления, как отмечают авторы, является его психологическое сопровождение. То есть развитие таких качеств как профессиональное сознание, мышление, позитивное видение мира, уверенность и аутокомпетентность. Однако, проанализировав исходную ситуацию авторы считают, что в вузах, в частности технического профиля, не всегда учебно-воспитательный процесс строится на понимании необходимости психолого-педагогического сопровождения будущего специалиста. Для решения поставленной проблемы, организована и проведена экспериментальная работа, основным методом исследования стал «опрос» и авторская анкета. Опросник состоял из 5 критериев, каждый из которых раскрывает психологические инварианты профессионализма и непрофессионализма личности. В статье представлены результаты проведенного исследования. Предложены мероприятия по развитию мотивации и стремлению к профессиональному развитию. Авторы считают, что соответствующие мероприятия необходимо и нужно реализовывать при профессиональной подготовке студента, что в будущем будет способствовать более эффективному и качественному процессу профессионализации.

Ключевые слова: профессионализм, личность, преподаватель, человек-профессионал, профессиональное сознание, саморазвитие, аутокомпетентность.

Introduction. In the conditions of the 21st century, which is associated with constant changes and reforms in the socio-economic situation of the country, one of the most important factors in the competitiveness of a specialist in the modern labor market is the high level of his/her professionalism. Considering that thousands of students graduate from Kazakh universities every year, the training of high-quality teachers of a new formation is a very acute problem. In order to do this, it is necessary to understand that, firstly, the development of the professionalism of teachers begins at least at the stage of entering the university, and secondly, not only professional knowledge, skills and abilities are important for a future teacher, but also such psychological properties which correspond to the chosen educational program (important personal qualities). Therefore, in order to promote the development of teacher professionalism at the stage of studying at the university, it is necessary to understand the essence and structure of the studies. Moreover, the problem of the formation of professionalism is not only theoretical, but also has a great practical importance. This is confirmed by the words of the scientists. This is confirmed by the words of the researcher Tweve J.T., who claims that the professionalism of a teacher is important in education, since it affects the role of the teacher in society, which, in turn, affects the effectiveness of student learning [1, p. 187].

The research

Currently it is necessary to provide a

purposeful and systematic support for the development of teacher professionalism both at the stage of studying at the university and during the first years of activity in higher education. Unfortunately, the proportion of psychological and pedagogical disciplines in the curricula of the master's program and the timing of the undergraduates' pedagogical (assistant) practice are insufficient for the development of the professionalism of future university teachers. This leads to the emergence of a pedagogical contradiction between the requirements of modern higher education for the implementation of scientific and pedagogical activities at high levels of professional excellence, on the one hand, and the unpreparedness of young teachers to demonstrate high levels of professionalism in the process of this activity, on the other.

This contradiction gives grounds to argue about the need to develop and implement a system for developing the professionalism of a young teacher in the conditions of scientific and pedagogical activity.

The purpose of the study is to reveal the main approaches to determining the professionalism of a teacher's personality and its characteristics.

Literature review

Most of the works devoted to the problem of the formation of professionalism and its structure reveal it in the context of a person performing directly professional activities, that is, we are talking about an in-service specialist. According to Nurgalieva N.K. and others. The requirements for qualifications, and for the

personal and professional qualities of teachers are constantly growing - they must work only in a creative way, have time to combine educational material and not miss the personal development of each student [2].

According to Kariyev A.D., professionalism should be understood as a subjective quality, manifested in the ability to productively implement professional activities, analyze its results and move in professional development to mastery through a value-reflexive attitude towards oneself, other people, life in general [3].

In the work of Sukawati N.N. et al., the professionalism of a teacher is considered as a versatile teacher with personal and professional qualities. The authors believe that the teacher, in principle, is a noble and laudable profession, a good personality should always form in the personality of the teacher. Teachers with good character will also have good and harmonious relationships between teachers and students [4, p. 250].

Therefore, Galustyan O.V. [5] interprets the development of a teacher's professionalism as a process of increasing his/her self-organization, self-affirmation and self-realization in a social, cultural and professional environment. The author concludes that the development of the teacher's professionalism continues throughout the teacher's pedagogical activity, which begins from the moment of professional self-determination.

Examining the works of foreign scientists (Wiyono B.B. [6], Triwiyanto T. [6], Hevko I.V. [7], Pambudi B.A. [8], Gunawan I. [8]), one can argue about the applied aspect of revealing the problem of personality professionalism. In particular, scientists explore the professionalism of a teacher, physician, politician, etc. In their writings professionalism is associated with the professional culture of the employee; at least it forms the basis for the formation of the category under study. In addition, they highlight professional motivation, attitude to work, successful performance of duties. In some sources, one can come across an understanding of professionalism as compliance with the established norms. In general, the analysis of foreign sources on this issue indicates an understanding of the need to study the problem of the formation of professionalism both during professional training and in the process of

performing a specific professional activity.

In connection with the high importance of developing the professionalism of a teacher, Muzakki Z. emphasizes that the professionalism of a teacher is the main key to improving the quality of education. The author believes that professional competence becomes a teacher's guideline in providing quality education. The morality and professionalism of good teachers in the performance of their profession are necessary to improve the quality of education [9, p.339]).

According to Mercader C., Gairín J., the development of a teacher's professionalism depends on the possession of digital learning technologies. Currently, mastering competencies in the use of digital technologies is one of the most frequently used resources by students to create a personalized learning environment. However, researchers believe that recent studies continue to demonstrate the insufficient use of digital technologies by the teaching staff to develop their teaching practice, especially at the university level [10, p. 4].

From the point of view of the personal approach, in particular Perkin H. [11], the professionalism of a teacher is understood as a system, the composition of which is determined by the content of its interrelated essential components - the professionalism of the activity and the professionalism of the personality of the teacher", according to the logic of system analysis, he singles out his units of the second row - integral integrative qualities that are formed as a result of the interaction of these subsystems and actively influence them, namely: competence and culture of pedagogical thinking, culturally appropriate professional and pedagogical position, emotional and sensory culture of the teacher, culture of professional and pedagogical behavior

The development of personal invariants of professionalism is considered important and interesting to the author of the article:

1. General invariants, practically independent of the specifics of professional activity. This:

- a) strength of personality;
- b) developed anticipation, manifested in the ability to think strategically, predict and anticipate the development of professional situations;
- c) a high level of self-regulation, which

is manifested in the ability to manage one's condition, performance, stress resistance;

d) the ability to take responsibility for decision-making, which implies their reliability, timeliness and accuracy;

e) creativity, which is manifested not only in high creative potential, but also in special skills to solve professional problems in a non-standard and effective way;

f) high and adequate motivation for achievements.

2. Specific or special invariants, to a certain extent, reflecting the specifics of a particular type of professional activity.

On the basis of the conducted research, we believe that the condition for the development of a truly professional teacher's personality is the development of all common invariants. But at the same time, we emphasize that the study of specific invariants is at the stage of development, therefore, the development of the professionalism of the teacher's personality should be carried out primarily through the formation and development of these personality traits.

In the research publication "Psychology of professionalism», Markova A.K. divides professionalism into normative, real and having specific psychological characteristics. According to the scientist, "normative" professionalism is a combination, a set of personal characteristics of a person necessary for the successful performance of work. The "real professionalism" of a particular person assumes that he/she has the necessary normative set of mental qualities and professionalism internalized. At the same time, the scientist believes that the true professionalism of a person is not only the achievement of high professional results and labor productivity, but also the presence of such psychological components as the person's internal attitude to work, the state of his/her mental qualities and their compliance with the chosen profession. For an adequate consideration and assessment of a person's professionalism, which drives a person in a profession, the value orientation is of great importance. [12].

It is the process of professionalization that involves the formation and awareness of oneself as a professional. It consists of many

stages: amorphous option, actual option, professional training, professional adaptation, primary, secondary adaptation and professional mastery. At the stage of vocational training, vocational education is carried out, which, according to Markova A.K., involves the formation of professional knowledge and skills, as well as personal properties and capabilities corresponding to the chosen profession [12]. The psychological feature of such education is the stimulation of such psychological qualities which will contribute to effective professionalization, namely, value orientation, the meaning of the profession, motives, goals, emotions, adaptation orientation, professional abilities, professional thinking, professional technologies, including methods of cooperation in joint professional activity.

In general, we believe that such support of professional education is necessary for the formation of a modern competitive professional graduate. However, at universities, especially the technical ones, the educational process is not always based on an understanding of the need for psychological and pedagogical support for a future specialist.

Lozhkin G.V. and Volanyuk N.Yu. revealed the concept of a professional through professional identity and identification. Professional identity can be achieved only if the leading basis of identification is professional activity, which acts as the main factor in psychological well-being, and if there is a transforming psychological potential of the individual [13].

Summarizing the works of scientists on the problem of becoming a professional, Zeer E.F. [14, p. 181] believes that professionalism is a combination of professional competence, professional orientation and professionally important qualities of a teacher. Professional competence from the point of view of a scientist is a set of professional knowledge and skills, as well as ways of performing professional activities. Professional orientation includes value orientations, motives, professional position and socio-professional status. Professionally important qualities are the individual qualities of a person that determine the performance of an activity. A professional person must have, in addition to knowledge, skills, qualities and experience, a certain competence, the ability to

self-organize, responsibility and professional reliability. Such a person is able to identify the problem, formulate tasks and find a way to solve it. The scientist considers a professional support as an important moment of professional development, during which professionalism formed. In particular, during professional education, a future specialist needs to develop professional consciousness, thinking, a positive vision of the world, confidence and self-competence (an adequate vision of oneself in the profession and one's socio-professional characteristics).

In the psychological approach to the problem of personality professionalism, Druzhilov S.A. [15, p. 14] reveals its essence not only as a person's achievement of high performance indicators, but also as his/her features of professional motivation, professional thinking, the system of his/her aspirations, value orientations, the meaning of work. Human professionalism is a systemic formation that characterizes the organization of the personality psyche as a whole. The analysis of this phenomenon should be carried out at the levels of professionalism-quality (individual characteristics of the employee), a process which has its own stages of development, and a state which has two levels - internal (the state of well-being fixed by consciousness - anxiety), external (the state of well-being, which can be observed with the help of external reactions from other people). While revealing the stages of development of professionalism, the scientist limits them to four (pre-professionalism, actual professionalism, super-professionalism, post-professionalism), which he exclusively associates with the performance of professional activities. However, at the same time, he writes that the features of professional training have a direct impact on the formation of professionalism as a psychological phenomenon.

Based on the research of other scientists, Druzhilov S.A. reveals the patterns of vocational training, during which there is not a monotonous gradual increase in knowledge, skills, qualifications, but a constant overcoming of various barriers, regression is possible, the search for new alternatives, etc. Thus, because of vocational training, the primary individual, personal and subjective qualities of a person

must be developed and adapted to different aspects of the profession.

Based on the analysis of the work of researchers J.H.Yoo, U.S. Ruzmatovich, we can assume that the teacher should appear to students primarily as a person, and not only as a specialist who has the necessary knowledge and broadcasts it to the audience. With his attitude to the content of the taught material, teaching methods, exactingness, style of communication with students, the teacher lays the foundations for the worldview of his students [16; 17].

Based on a theoretical analysis of the main approaches to determining the professionalism of the personality of a university teacher, the aim of our study is to reveal the opinion of teachers about the psychological invariants of professionalism and non-professionalism.

Methods.

The experiment used analytical methods and empirical research methods. As a method for searching for scientific sources on this topic, it was carried out in the databases: Web of Science, Scopus, Google Scholar, Science Direct, Web of Knowledge.

A survey, an author's questionnaire, and a descriptive qualitative data analysis were used as empirical research methods. The questionnaire consisted of 5 criteria: cognitive, personal, motivational, value, operational.

The author's questionnaire consisted of three main blocks of questions:

1. Questions aimed at assessing the significance for the teacher of the level of knowledge of the material being taught, the teacher's knowledge of modern aspects of the problem under discussion, the knowledge of information on a problem that goes beyond a particular lesson or lecture.

2. Questions devoted to assessing the importance for teachers of moments related to the organization and structure of the educational process, the pedagogical skills of the teacher.

3. Questions concerning the significance for the personal qualities of the teacher: appearance, behavior style, attitude towards students, level of communication, volume of vocabulary, purity of speech.

The questionnaire assumed the presence of a set of certain qualities, the significance of which was proposed to be assessed. Thus, the degree

of significance of certain qualities of the teacher was clarified.

The study was conducted among teachers of the Kazakh National Women’s Pedagogical University and Vilnius University. 134 teachers took part in the survey. The choice of respondents was not random. The main part of the respondents have sufficient teaching experience (from 8 to 25 years).

Results and discussion.

According to the analysis of the respondents’ answers, it turned out that one of the most important regulators of the development of a professional is the construction of a reference image of a professional, which determines the motivation of the individual for his/her professional development. In this regard, it is important to take measures that include:

- a person’s awareness of the social significance of the chosen profession (the need

for self-realization, interest in the profession, etc.);

- development of the mental component of the personality structure (typological properties, abilities, etc.);

- formation of the cognitive component of the personality (knowledge, abilities, skills).

We believe that the above activities should be implemented during the professional training of students, which in the future will contribute to a more efficient and high-quality professionalization process.

Analysis of respondents’ answers to the study of psychological invariants of professionalism and non-professionalism of the personality of a university teacher made it possible to compile a table with the definition of invariants of professionalism/non-professionalism of a personality (see Table 1).

Table 1 - Psychological invariants of professionalism and non-professionalism of a person

Definition criteria	Invariants of professionalism	Unprofessionalism invariants
Cognitive	Professional knowledge, skills, abilities. Awareness. General culture	Insufficient professional education. Resistant to innovation. Marginality
Personal	Creativity. Inner strength. Anticipation. Professional attention. Professional thinking	Inconsistency with the psychogramme of the profession. Template. Passivity. Myopia. Absent-mindedness. Rigidity of thinking
Motivational	Professional motivation. Dominance of the internal motivation for the profession Success motivation	Lack of interest in success. External negative motivation. Motivation to avoid failure
Valuable	Professional consciousness. Professional identity. The ratio of the image «I am a professional» with the reference model of a professional	Orientation to material values. Professional marginal. Inadequate ratio of image and model
Operational	Professional Competence. Self-competence. Professional culture. Professional performance. Stress tolerance	Professional illiteracy. Inadequate vision of oneself in the profession. Amorphous attitude to work. Inertia. Inability to bear heavy loads

The analysis of the results of the the teacher to fully answer the questions of questioning of teachers showed that the students that arise during the development main quality of the teacher is the ability of of a particular topic. This characteristic

was considered important by 91.3% of the respondents.

83.4% of respondents believe that less significant professional qualities of teachers are such qualities as an interesting presentation of educational material; strict compliance of the material discussed at lectures and practical classes with examination questions.

Three-quarters (78.1%) of the respondents considered important the teacher's knowledge of modern educational technologies, in particular, his ability to organize discussions on the topic discussed in the lesson.

The need for the teacher to master the material of the taught discipline outside the framework of the work program or the topic of the lesson is evidenced by the fact that 71.5% of respondents answered positively to the question about the importance of the teacher providing links to additional sources of information on the topic under discussion, as in the traditional

“paper” format - monographs, collections, periodicals, and in electronic format - e-mail addresses of sites on the Internet.

More than half of the respondents (59.4%) considered it important for a teacher to use such a tool in the educational process as providing students with the opportunity to find a solution by choosing from several options. This suggests that students are ready to compare, analyze the advantages and disadvantages of various ways to achieve results and choose the best one, which demonstrates that they have elements of professional and creative thinking by the graduation course and their orientation towards using the knowledge and skills acquired at the University in practical activities.

Analyzing the data obtained on the questioning of teachers on the question “What should be characteristic of a first-class teacher first of all?”, We stated the following results, which are presented in Table 2.

Table 2 - Personal qualities of a university teacher

№	The name of the personal qualities of the teacher	%
1.	Excellent psychological and pedagogical training	22,6
2.	Excellent methodological preparation	21,5
3.	High level of communication	18,2
4.	Excellent special training	11,9
5.	Easy adaptation to the information space	12,1
6.	High level of general erudition	8,3
7.	Aesthetic appearance	4,4
8.	High moral character	2,4

Thus, the analysis of scientific and psychological literature and the results of the survey allow us to define the definition of “professionalism of the teacher’s personality”, which we understand as an integrated personal characteristic that has a multicomponent structure (professional identity, professionally important qualities, professional competence, etc.) and is formed on the basis of throughout a person’s life.

Respondents considered the teacher’s ability to fully answer students’ questions as the most important professional qualities of university teachers; interesting presentation of educational material; strict compliance of the material

discussed at lectures and practical classes with examination questions.

Among the personal qualities, the most significant are the teacher’s interest and respect for students. The results of the study are important from the point of view of improving the educational process, they prove both the need for constant professional growth of teachers (including in mastering modern pedagogical technologies), and periodic consideration of issues of ethics of teachers. Based on the study, specific differentiated recommendations have been developed, including monitoring the level of student satisfaction, which can serve as the basis for a set of standard, most demanded

trajectories for the professional development of higher education teachers.

Conclusion.

The study of the issue of the professionalism of the teacher's personality allows us to conclude that, firstly, one can become a professional only while performing professional duties and subject to identity with the chosen profession. Secondly, that the basis for the formation of professionalism is specific invariable variables, such as the strength of the individual, high productivity, creativity, etc. subject to the developed specific qualities inherent in the chosen profession. Thirdly, almost all researchers are inclined to the main levels of development of professionalism (pre-professionalism,

professionalism, super-professionalism and post-professionalism), covering the entire professional life of the individual. Fourthly, there is a stage of professional training of the individual, during which it is possible, if not to form, then at least to contribute to the formation of various components of professionalism, such as professional orientation, identity, motivation, etc.

The article completed as part of a research internship in the specialty "Pedagogical Innovations" code – 90 T, according to the mutually agreed program "Professional development of a university teacher in the conditions of modern education (on the example of universities in Lithuania and Kazakhstan)".

References:

1. Tweve J.T. An Overview of Teacher Ethics and Professionalism at Universities //The Educational Review, USA. – 2019. – T. 3. – №. 11. – C. 187-193.
2. Nurgalieva N.K., Starovik G.E., Bauer M.E. Continuous education of the Republic of Kazakhstan in the context of modern challenges to the educational system // Part II. Materials of the international scientific and practical conference dedicated to the 180th anniversary of Y. Altynsarin, February 19, 2021, 2021. - P. 196-200.
3. Kariyev A.D. Professional qualities of a modern teacher // "Actual problems of deontology, pedagogy and psychology: theory and practice": Collection of materials of the international scientific and practical conference- Astana: ZhKS "Ideal - IS 2009", 2016.-p.219-223
4. Sukawati N. N. et al. Teacher personality, interpersonal relationships, performance, and professionalism in the learning process: A qualitative study //6th International Conference on Education and Technology (ICET 2020). – Atlantis Press, 2020. – C. 250-254.
5. Galustyan O. V., Berezhnaya I. F., Beloshitsky A. V. Professional and career development of teachers // Journal of Contemporary Educational Studies/Sodobna Pedagogika. – 2017. – T. 68. – №. 4.
6. Wiyono B.B., Triwiyanto T. The effective development techniques in teacher working group meeting to improve teacher professionalism //Int. J. Eng. Technol. – 2018. – T. 7. – №. 3.25.
7. Hevko I.V. Teacher professionalism is the basis of quality student preparatio //Journal of Education, Health and Sport. – 2019. – T. 9. – №. 6. – C. 556-561.
8. Pambudi B. A., Gunawan I. Instructional leadership as an effort to increase teacher professionalism in the industrial revolution era 4.0 //The 4th International Conference on Education and Management (COEMA 2019). – Atlantis Press, 2019. – C. 216-220.
9. Muzakki Z. Teacher Morale and Professionalism: Study on Improving the Quality of Islamic Education // Edukasi Islami: Jurnal Pendidikan Islam. – 2022. – T. 11. – №. 01. – C. 339-352.
10. Mercader C., Gairin J. University teachers' perception of barriers to the use of digital technologies: the importance of the academic discipline //International Journal of Educational Technology in Higher Education. – 2020. – T. 17. – №. 1. – P. 4.
11. Perkin H. Key profession: The history of the association of university teachers. – Routledge, 2018. – 220 p.
12. Markova A.K. Psychology of professionalism / A.K. Markov. - M.: MGF "Knowledge", 1996. - 308 p.
13. Lozhkin G.V. Conflict sources of professional marginalize / G.V. Lozhkin, N.Yu. Volyanyuk [Electronic resource]. – Access mode: [http:// www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Go/2010_2/LogkinVolyanuk.pdf](http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Go/2010_2/LogkinVolyanuk.pdf)
14. Zeer E.F. et al. Study of the composition and content of transprofessional competencies of subjects of socioeconomic professions // World of education-education in the world. – 2019. – no. 4. - S. 181-199.
15. Druzhilov S.A. Psychology of professionalism. Engineering-psychological approach / S.A. Druzhilov. - Kharkov: Publishing House "Humanitarian Center", 2011. - 296 p.
16. Yoo J.H. The Effect of Professional Development on Teacher Efficacy and Teachers' Self-Analysis of Their Efficacy Change // Journal of Teacher Education for Sustainability. – 2016. – T. 18. – №. 1. – C. 84-94.
17. Ruzmatovich U.S. et al. Organization And Content Of Professional And Practical Physical Training Of Students Of Pedagogical Higher Education Institutions // International Journal of Research in Commerce, IT, Engineering and Social Sciences ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876. – 2022. – T. 16. – №. 06. – C. 29-35

А.Е. ТУСУПОВА^{1*}

¹ *Казахский национальный женский педагогический университет*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ ДОШКОЛЬНОГО ПРОФИЛЯ В СИСТЕМЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

Вопрос развития психолого-педагогической компетентности будущих педагогов дошкольного профиля в системе инклюзивного образования является значимой проблемой нашего общества, решение которой требует анализа ряда психолого-педагогических феноменов и эмпирического исследования готовности педагогов для перестройки высшего образования. Поэтому в статье рассматривается проблема развития психолого-педагогической компетентности будущих педагогов дошкольного профиля в системе инклюзивного образования, характеризующейся как комплексность значимых качеств детерминированным высоким уровнем профессиональной подготовки педагога. Описаны компоненты психолого-педагогической компетентности будущего педагога дошкольного профиля в системе инклюзивного образования. Рассмотрено педагогическое мышление, как одно из составляющих психолого-педагогической компетентности педагога. Проведен анализ западной концептуализации системы инклюзивного образования. Раскрываются вопросы готовности будущих педагогов дошкольного профиля в системе инклюзивного образования, опираясь на мотивационно-ценностные компоненты.

Ключевые слова: психолого-педагогическая компетентность; будущие педагоги дошкольного профиля; готовность; инклюзивное образование; дети с особыми образовательными потребностями.

А.Е. ТУСУПОВА¹

¹ *Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің*

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БЕЙІНДЕГІ БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІ

Аңдатпа

Болашақ мектеп жасына дейінгі педагогтардың инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс істеуге психологиялық құзыреттілігін дамыту мәселесі маңызды мәселе болып табылады, оны шешу бірқатар психологиялық құбылыстарды талдауды және педагогтардың жоғары оқу орындарын қайта құрылымдауға дайындығын эмпирикалық зерттеуді талап етеді. Сондықтан мақалада педагогтың кәсіби дайындығының жоғары деңгейімен анықталатын қажетті қасиеттердің күрделілігі ретінде сипатталатын инклюзивті білім беру жүйесінде болашақ мектепке дейінгі тәрбиешілердің психологиялық-педагогикалық құзыреттілігін дамыту мәселесі қарастырылады. Инклюзивті білім беру жүйесіндегі болашақ мектепке дейінгі педагогтың психологиялық-педагогикалық құзыреттілігінің құрамдас бөліктері сипатталған. Педагогикалық ойлау мұғалімнің психологиялық-педагогикалық құзыреттілігінің құрамдас бөліктерінің бірі ретінде қарастырылады. Инклюзивті білім беру жүйесінің батыстық концептуализациясына талдау жасалды. Мектепке дейінгі ұйымдар тәрбиешілерінің мотивациялық-құндылық құраушыларға негізделген инклюзивті білім беру жағдайында балалармен жұмыс істеуге дайындығы мәселелері анықталды.

Түйін сөздер: психологиялық-педагогикалық құзыреттілік; болашақ мектепке дейінгі педагогтар; дайындық; инклюзивті білім беру; ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар.

A. TUSSUPOVA¹

¹ Kazakh National Women's Training University

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL COMPETENCE OF FUTURE PRESCHOOL TEACHERS IN THE SYSTEM OF INCLUSIVE EDUCATION

Abstract

The issue of developing the psychological and pedagogical competence of future preschool teachers in the system of inclusive education is a significant problem of our society, the solution of which requires an analysis of a number of psychological and pedagogical phenomena and an empirical study of the readiness of teachers for the restructuring of higher education. Therefore, the article deals with the problem of developing the psychological and pedagogical competence of future preschool teachers in the system of inclusive education, characterized as a complexity of significant qualities determined by a high level of professional training of a teacher. The components of the psychological and pedagogical competence of the future preschool teacher in the system of inclusive education are described. Pedagogical thinking is considered as one of the components of the psychological and pedagogical competence of the teacher. The analysis of the Western conceptualization of the system of inclusive education has been carried out. The issues of readiness of future preschool teachers in the system of inclusive education are revealed, based on motivational and value components.

Keywords: psychological and pedagogical competence; future preschool teachers; readiness; inclusive education; children with special educational needs.

Введение. На текущем образовательном этапе важно понимать и внедрять новое содержание и ценности: развитие образования не может осуществляться без реализации процессов инклюзии. Образовательные отношения, конструкция которых основана на принципах инклюзии, тем самым в образовательном процессе происходит развитие всех участников социально-психологическими ресурсами. Эффективность деятельности педагога дошкольного образования в системе инклюзивного образования рассматривается в процессе вузовской подготовки, при которой создаются условия для формирования профессиональной готовности педагогов при совместной организации и осуществлении обучения, а также распределение деятельности построения социальных систем предполагает наличие у педагога дефектологических знаний [1].

Педагогическое мышление педагога-практика направлено на гибкое, адекватное и целостное решение педагогических

задач. Нам особо интересно педагогическое мышление педагога, который работает с детьми с особыми образовательными потребностями. Исследуя особенность работы данной категории педагога, мы пришли к выводу, что педагог должен в первую очередь ориентироваться на личность ребенка с особыми образовательными потребностями, и далее на зону ближайшего развития, учитывая особенности и характер имеющихся нарушений.

Таким образом, педагогическое мышление является одной из составляющих психолого-педагогической компетентности будущего педагога дошкольного профиля в системе инклюзивного образования. На сегодняшний день в профессиональном образовании основными детерминантами компетентностного подхода являются: социальные и личностные навыки, качества и методы продуктивной деятельности; целепологание профессионального совершенствования личности, выражающиеся в терминах оценки и поведении. Также

включается определение компетенций для успешного развития личности, учитывая особенности национальной и общественной культуры. Данная система критериев сопровождается индивидуальной программой обучения, статистическими и педагогическими методами. Это предполагает определение стратегии для достижения цели, приобретение и использование знаний, проверка умений и навыков в педагогических ситуациях, а также накапливание жизненного опыта. Поэтому в настоящее время для создания инклюзивного общества требуется подготовка педагога, который способен не только к анализу своей профессиональной деятельности, но и к современному моделированию педагогической практики. Таким образом, сама практика инклюзивного образования требует глубокого анализа образовательной программы, создание индивидуальной траектории развития личности ребенка, применение современных методов коммуникаций, разных форм сотрудничества, а также развитие исследовательской деятельности педагога и формирование психолого-педагогических компетенций [2].

Методология исследования. Стратегия инклюзивного образования направлена на совместное обучение детей с особыми образовательными потребностями, которая направлена на качественное включение детей в образовательный процесс. Предпосылками формирования общественных контактов детей с ООП является функция инклюзивного образования. Если рассматривать особенности детей с ООП, то для них характерны любые социальные, биологические, педагогические, поведенческие отклонения от общепринятых норм, которые в последствии могут не реализовать свой личный потенциал. Основная стратегия включения данной категории детей в образовательный процесс показывает наличие знаний, умений и навыков, необходимых каждому участнику данного процесса. Таким образом, можно сказать, что не мало важную роль в образовательном

процессе детей с ООП заключается в психолого-педагогической компетентности педагога дошкольного профиля, так как он способствует расширению академических перспектив ребенка с ООП.

Анализируя вышеизложенное, нами были рассмотрены компоненты психолого-педагогической компетентности: мотивационный, деятельностный и когнитивный. Принятие ценностей инклюзивного образования показано в мотивационном компоненте, где рассмотрены ценности, понятия и мотивы профессиональной деятельности педагога. Знания в области инклюзивного образования представлены в когнитивном компоненте, где рассмотрены совокупность теория и методология обучения детей с особыми образовательными потребностями. То есть, данный компонент помогает овладеть знаниями и приемами включения детей с ООП в образовательную среду, предполагает понимание психологических, педагогических, социальных взаимоотношений особого ребенка со сверстниками. Третий деятельностный компонент предполагает реализацию инклюзивного образовательного процесса путем совокупности проективных, аналитико-прогностических, коммуникативных и коррекционно-педагогических умений. Таким образом, для детей с особыми образовательными потребностями важно выстраивать благоприятное общение со сверстниками на занятии, что в свою очередь помогает им добиться положительных результатов в учебной деятельности.

Изучая психолого-педагогическую компетентность будущих педагогов дошкольного профиля, нами отмечена, важность высокого уровня педагогической деятельности педагога, работающего с детьми особо образовательными потребностями. Он должен уметь контролировать себя в различных стрессовых ситуациях, должен немедленно реагировать на изменчивые обстоятельства, а также уверенно принимать решения. Педагог должен справляться с плохими эмоциями, должен уметь расслабляться и должен быть приспособлен к разным

неожиданным ситуациям. Для будущего воспитателя самообладание, эмоциональная устойчивость, уравновешенность помогает предотвратить конфликты между детьми. Таким образом, важным требованием к будущему педагогу дошкольного профиля, работающего с детьми с особыми образовательными потребностями, является выражение чуткости, такта и уважения к личности ребенка.

Литературный обзор. Личностные качества являются важным вопросом в структуре профессиональной компетентности педагогов инклюзивного образования [6]. Б.М. Теплов определил отличия одного человека от другого через индивидуально-личностные качества [7]. А.Г. Ковалев определяет обеспечение положительных результатов путем синтеза свойств личности [8]. Т.В. Кудрявцев считает, что основой эффективности определенной деятельности являются способности [9]. Эта структура предопределяет детальное понимание природы педагогических ситуаций, оптимизм, находчивость и педагогическое предвидение (способность прогнозировать и заранее выстраивать стратегию) [10].

В рамках данного исследования был проведен анализ западной концептуализации. Известно, что в западных странах широко распространена практика привлечения детей с особыми образовательными потребностями в общеобразовательные организации и разработана модульная структура профессиональной компетентности педагогов инклюзивного образования. Психолого-педагогическая компетентность педагога инклюзивного образования в западных странах показывает овладение практическими методами и приемами включения детей с ООП в образовательную среду. Тем самым, определяется содержание педагогической компетентности, М. Петерсон и Т.Смит обуславливают однозначность моделей поведения педагога инклюзивного образования путем его способностью использовать единый и однозначный педагогический стиль сотрудничества с детьми. Параметром профессионализма будущего

педагога является его умение откликаться на особые образовательные потребности детей, а также находить альтернативные формы общения с такими детьми.

В Германии в 2011 году был принят национальный план действий, опирающийся на Конвенцию ООН о правах людей с ограниченными возможностями, направленный на сокращение разрыва между законодательством и практикой в сфере поддержки людей с ограниченными возможностями. План содержит 213 мероприятий, схем и проектов во всех сферах жизни. В 2007 году был разработан национальный план для мигрантов, направленный на разработку мер по предоставлению возможности обучения молодежи из семей мигрантов. В 2012 году план был преобразован в национальный план действий по интеграции.

Методы. В Англии с 2004 года стратегический документ «Каждый ребенок имеет значение» (ЕСМ) содержит национальную основу для достижения благополучия детей и подростков. В 2007 году был разработан «Детский план» – стратегия, направленная на оказание поддержки семьям с детьми ограниченными возможностями. В России реализована государственная программа, которая называется «Доступная среда», целеполаганием этой программы является возникновение экономической, правовой и институциональной среды, что в свою очередь способствует интеграции людей с инвалидностью в социум и следовательно, возрастанию их уровня жизни.

Сербия приняла план действий по инклюзивному образованию на национальном уровне образования, содержащий меры по эффективному внедрению нормативных правовых актов, преобразованию специальных школ и специальных классов. Школы, заимствующие лучший опыт соседних стран, развивают сеть ресурсных центров инклюзивного образования, обеспечивают компетенции педагогов и удовлетворяют образовательные потребности детей с проблемами здоровья. В свою очередь,

стратегия Европы на 2010-2020 годы по вопросам инвалидности является важнейшим инструментом политики для людей с ограниченными возможностями и представляет их организацию по становлению без барьерной среды в Европе. Данная стратегия выявляет ряд восьми направлений деятельности: равенство, доступность, занятость, действия, участие, образование, здравоохранение, профессиональная подготовка, внешние услуги и социальная защита.

Результаты. Одним из исследований, посвященных инклюзивному образованию в Казахстане, является обзор национальной образовательной политики. В этом обзоре признаются дети с особыми потребностями и выявляются факторы, обеспечивающие построение инклюзивной образовательной системы. В Казахстане в настоящее время свыше 150 тыс. детей особыми образовательными потребностями. В Акмолинской области по данным психолого-медико-педагогических консультаций по состоянию на 01.12.2021 года

состоят на учете 11 335 детей с особыми образовательными потребностями в возрасте до 18 лет. С каждым годом растет количество школ с инклюзивным образованием. Функционируют семь ресурсных центров, которые оказывают научно-методические, организационные и консультационные услуги учителям и родителям (один центр в Актюбинске, два центра в Карагандинской области, два центра в западной части Казахстана, один центр в Кызылординской области и КазНПУ имени Абая). Такие центры актуальны и для других регионов страны.

В своей работе мы проводили анкетирование среди педагогов дошкольных организаций, целью которой являлось изучение психолого-педагогической компетентности воспитателей дошкольной организации в системе инклюзивного образования. Анкетирование состояло из 13 вопросов. Были рассмотрены вопросы психолого-педагогической компетентности воспитателей дошкольной организации и их готовность к работе с детьми ООП.

Таблица 1. Анкета для педагогов

№	Вопрос	Да		Нет		Затрудняюсь ответить	
		Кол.	%	Кол.	%	Кол.	%
1	Верите ли вы в свои силы, как человека, занимающегося педагогической деятельностью?	24	100%	-	-	-	-
2	Проходили ли вы когда-нибудь курсы повышения квалификации по вопросам инклюзивного образования?	8	35 %	16	65 %	-	-
3	Знаете ли вы цели и методы обучения детей с особыми образовательными потребностями?	14	60 %	10	40 %	-	-
4	Знакомы ли Вы с отечественным опытом организации инклюзивного образования?	8	35 %	12	50 %	4	15 %
5	Знакомы ли вы с индивидуальными и возрастными особенностями своих воспитанников?	14	60 %	8	35 %	2	6 %
6	Способны ли вы анализировать свою педагогическую деятельность?	6	25 %	12	50 %	6	25 %

7	Владеете ли вы теоретическими знаниями по психологии, характеризующие индивидуальные особенности детей?	4	15 %	16	70 %	4	15 %
8	Могут ли возникнуть сложности у педагогов при включении в обычную группу детей с ООП?	20	85 %	-	-	4	15 %
9	Имеете ли Вы лично возражения против работы с детьми с ООП?	19	80 %	-	-	5	20%
10	Считаете ли Вы, что совместное обучение полезно (вредно) для нормально развивающихся детей? Для детей с ООП?	14	60 %	8	35 %	2	6 %
11	Владеете ли вы знаниями функции педагогической оценки?	18	75 %	6	25 %	-	-
12	Знаете ли вы, что подлежит оцениванию в педагогической деятельности?	18	75 %	6	25 %	-	-
13	Умеете ли вы перейти от педагогического оценивания к самооценке?	19	80 %	-	-	5	20%

Результаты анкетирования представлены в виде диаграммы на рисунке 1.
 Рисунок 1. Результаты анкетирования для педагогов

Результаты, полученные в ходе анкетирования, свидетельствуют о положительных сдвигах в развитии профессиональной компетентности педагогов инклюзивного образования. Наш опрос показывает, что в начале 40% воспитателей не определили цели и методы обучения детей с особыми образовательными потребностями, затем на завершающем этапе доля таких воспитателей снизилась до 7%. Изменился и уровень психолого-педагогической компетентности

педагогов к работе с детьми с ООП в плане профессионального саморазвития (с 35% до 70%). Происходившая динамика подтверждала присутствие внутренних изменений личности педагогов (ценности, психика, мотивы, сознание, потребности, мышление). Результат интеграции развития обнаружился в возникновении новых качеств готовности: устойчивость, осознанность, самостоятельность в решении трудных задач в инклюзии, что подтверждает переход на

новый уровень педагогического мышления, новые формы и способы деятельности поведения инклюзивной образовательной среде.

Дискуссия. Новые качества подготовленности позволили выделить следующие уровни ее сформированности: высокий, средний и низкий. Будущие педагоги с высоким уровнем подготовленности глубоко осознают социальную значимость обучения детей с особыми образовательными потребностями в рамках содержания инклюзивного образования. Они осознают важность формирования необходимой готовности; обладают значимыми профессионально-личностными качествами (наличие внутренней и познавательной мотивации, высокий уровень развития, адекватная самооценка). Прекрасно сформированная способность диагностировать, корректировать психолого-педагогические ситуации и использовать творческий подход в обучении детей с особыми потребностями. Будущие педагоги со средним уровнем подготовленности демонстрирует достаточный уровень понимания социальной значимости обучения детей с особыми образовательными потребностями в рамках содержания инклюзивного образования. А низкий уровень готовности показывает недостаточную сформированностью знаний о методах обучения детей с особыми образовательными потребностями в рамках инклюзивного образования. Недоступность возможности обеспечить обучение детей с особыми образовательными потребностями. Нерациональные способности к решению психолого-педагогических ситуаций в обучении детей с особыми образовательными потребностями; не бережные способности творческого опыта в рамках содержания инклюзивного образования. Анализ реальных условий готовности будущих педагогов к обучению детей с особыми образовательными потребностями в рамках содержания инклюзивного образования позволит выявить процент исследуемой готовности на каждом из выделенных уровней: высокий уровень – от 91 до 100%,

средний уровень – от 50 до 90%, низкий уровень – от 1 до 49%. В рамках указанной градации – определенное количество показателей, которое доступно будущим учителям: чем меньше мы находим показателей, тем ниже уровень готовности. Таким образом, для оценки готовности будущих дошкольников к обучению детей с особыми образовательными потребностями в рамках содержания инклюзивного образования был отобран актуальный материал, раскрывающий динамику роста показателей готовности.

Сравнение результатов «тестов» дает возможность наблюдать положительную динамику изменения сформированного профессионального качества: если исходный нулевой «тест» показал низкий уровень психолого-педагогической компетентности (68%), то итоговый «тест» отразил положительный изменение уровней исследуемой компетентности. Итоговое «тестирование» отразило увеличение количества испытуемых с высоким уровнем компетентности (43%), уменьшение количества испытуемых с низким уровнем и наоборот, увеличение количества испытуемых со средним уровнем компетентности (57%).

Заключение. Проблемы развития инклюзивного образования в Республике Казахстан свидетельствуют о недостаточном финансировании и ресурсах; низкая эффективность системы подготовки педагогов; отсутствие регламентации управления и нормативно-правовой базы; слабая координация внешних служб; недостаточное участие государственного и частного секторов. Психолого-педагогическая компетентность будущего педагога дошкольного профиля в условиях инклюзивного образования полагает наличие целого ряда качеств, основой которых, является наличие личностных ресурсов. Поэтому для определения уровня профессиональных качеств следует применять комплекс диагностических методов, которые соотносятся с требованиями к педагогу инклюзивного образования, которые на-

правляют, корректируют, развивают и совершенствуют его компетентность. Если говорить о педагогической компетентности будущих педагогов дошкольного профиля в условиях инклюзивного образования, то результатом является их профессиональная подготовка и переподготовка, отвечающая запросам социума. Считается, что уровень психолого-педагогической компетентности будущего педагога дошкольного профиля характеризуется его толерантным, профессиональным отношением к детям с ООП как полноценного члена общества. Следовательно, психолого-педагогическая

компетентность в сфере инклюзивного образования является комплексным продуктом влияния среды и индивидуально-личностных особенностей педагога инклюзивной группы. Компетентность как основной фактор благоприятного функционирования стратегий в инклюзивном образовании имеет множество трактовок. Весь комплекс интерпретаций раскрывает функциональную телеологию и роль педагога инклюзивного образования – принятие ребенка с особыми образовательными потребностями в группу сверстников, образовательный процесс и общество.

Список использованных источников:

- [1] Ивенских И.В., Сорокоумова С.Н., Суворова О.В. Профессиональная готовность будущих педагогов к работе с обучающимися с ограниченными возможностями здоровья и инвалидностью в условиях инклюзивной практики. Вестник Мининского университета. 2018. Том 6. – С.16-19. DOI: 10.26795/2307-1281-2018-6-1-12 (дата обращения: 10.07.2022).
- [2] Кантор В.З., Ильина С.Ю. Предисловие. В книге: Лица с ограниченными возможностями здоровья в современном реабилитационно-образовательном пространстве. Ильина С.Ю., Кантор В.З., Красильникова О.А., Лебедева С.С., Люкина А.С., Никулина Г.В., Никулина И.Н., Свердлов А.З. Российский государственный педагогический университет им. А. И. Герцена. Санкт-Петербург, 2018. С. 5-7. (дата обращения: 11.07.2022).
- [3] Алехина С.В., Фальковская Л.И. Учитель инклюзивной школы: новый тип профессионализма, 2014. – С.28.
- [4] Эвенский И.В., Сорокоумова С.Н. Специализация будущих учителей начальных классов для системы инклюзивного образования, 2018. – С. 367-373.
- [5] Алехина С.В., Зарецкий В.К. Инклюзивный подход в образовании в контексте проектной инициативы «Наша новая школа», 2010. – С.104-116.
- [6] Алехина С.В. Инклюзивное образование: практика, исследование, методология, 2013.
- [7] Теплов Б.М. Проблемы индивидуальных различий, 1961. – С.535.
- [8] Ковалев А.Г. Самообразование школьников, 1967. – С.159.
- [9] Кудрявцев Т.Б. Система проблемного обучения, 1973. – С. 21-43.
- [10] Smith, T.E., Обучение учащихся с особыми потребностями в инклюзивных условиях, 2008. – С. 465.
- [11] Helen A. When Authenticity Goes Missing How Monocultural Children’s Literature Is Silencing the Voices and Contributing to Invisibility of Children from Minority Backgrounds // School of Education, Edith Cowan University, Joondalup, WA 6027, Australia. – 2021. <https://doi.org/10.3390/educsci11010032> (дата обращения: 16.07.2022).
- [12] Valeska C.C., Claudia S.G., Asuncion L.C. Teacher’s Knowledge Experience in Initial Training Reflections From and Inclusive Education Coursen // Educare Electronic Journal. – 2021. – Vol. 2. <https://doi.org/10.15359/ree.25-3.8> (дата обращения: 15.07.2022).
- [13] Жубакова С.С. Теория и практика инклюзивного образования: учеб. пособие / С. С. Жубакова. - Алматы : Эверо, 2018. – С.148. (Научная библиотека ВКГУ, ЭР Руханият)
- [14] Жубакова С.С., Байменова Б.С. Инклюзивное образование: учебно-метод. пособие / С.С. Жубакова, Б.С. Байменова. - Алматы : Эверо, 2018. – С.100. (Научная библиотека ВКГУ, ЭР Руханият)
- [15] Байменова Б.С. Развитие инклюзивного образования в Казахстане и за рубежом: учебное пособие / Б.С.Байменова. – Алматы, 2018. – С. 148.
- [16] Казакова Е.И. Система комплексного сопровождения ребенка: от концепции к практике// Психолого-педагогическое медико-социальное сопровождение развития ребенка. СПб., 2017. – С. 63.

[17] Комплексное сопровождение и коррекция развития детей – сирот: социально-эмоциональные проблемы/Под ред. Л.М. Шипицыной и Е.И.Казаковой. – СПб. 2018. – С.174.

References:

[1] Ivenskikh I.V., Sorokoumova S.N., Suvorova O.V. Professional readiness of future teachers to work with students with disabilities in the context of inclusive practice. Bulletin of Minin University. 2018. Volume 6. - P.16-19. DOI: 10.26795/2307-1281-2018-6-1-12 (date of access: 07/10/2022).

[2] Kantor V.Z., Ilyina S.Yu. Preface. In the book: Persons with disabilities in the modern rehabilitation and educational space. Ilyina S.Yu., Kantor V.Z., Krasilnikova O.A., Lebedeva S.S., Lyukina A.S., Nikulina G.V., Nikulina I.N., Sverdlov A.Z. Russian State Pedagogical University. A. I. Herzen. St. Petersburg, 2018. S. 5-7. (date of access: 07/11/2022).

[3] Alekhina S.V., Falkovskaya L.I. Teacher of an inclusive school: a new type of professionalism, 2014. - P.28.

[4] Evensky I.V., Sorokoumova S.N. Specialization of future primary school teachers for the system of inclusive education, 2018. - P. 367-373.

[5] Alekhina S.V., Zaretsky V.K. Inclusive approach in education in the context of the project initiative “Our New School”, 2010. - P.104-116.

[6] Alekhina S.V. Inclusive education: practice, research, methodology, 2013.

[7] Teplov B.M. Problems of individual differences, 1961. - P.535.

[8] Kovalev A.G. Self-education of schoolchildren, 1967. - P.159.

[9] Kudryavtsev T.B. System of problem learning, 1973. - S. 21-43.

[10] Smith, TEC, Teaching students with special needs in an inclusive setting, 2008. – p. 465.

[11] Helen A. When Authenticity Goes Missing How Monocultural Children’s Literature Is Silencing the Voices and Contributing to Invisibility of Children from Minority Backgrounds // School of Education, Edith Cowan University, Joondalup, WA 6027, Australia. – 2021. <https://doi.org/10.3390/educsci11010032> (Accessed: 07/16/2022).

[12] Valeska C.C., Claudia S.G., Asuncion L.C. Teacher’s Knowledge Experience in Initial Training Reflections From and Inclusive Education Coursen // Educare Electronic Journal. - 2021. - Vol. 2. <https://doi.org/10.15359/ree.25-3.8> (accessed 15.07.2022).

[13] Zhubakova S.S. Theory and practice of inclusive education: textbook. allowance / S. S. Zhubakova. - Almaty: Evero, 2018. - C.148. (Scientific library of EKSU, ER Rukhaniyat)

[14] Zhubakova S.S., Baimenova B.S. Inclusive education: educational method. allowance / S.S. Zhubakova, B.S. Baimenov. - Almaty: Evero, 2018. - C.100. (Scientific library of EKSU, ER Rukhaniyat)

[15] Baimenova B.S. Development of inclusive education in Kazakhstan and abroad: textbook / B.S. Baimenova. - Almaty, 2018. - P. 148.

[16] Kazakova E.I. The system of comprehensive support for the child: from concept to practice // Psychological and pedagogical medical and social support for the development of the child. SPb., 2017. - P. 63.

[17] Comprehensive support and correction of the development of orphans: socio-emotional problems / Ed. L.M. Shipitsyna and E.I. Kazakova. - St. Petersburg. 2018. - C.174.

МРНТИ: 14.31.07

10.51889/2077-6861.2023.1.30.017

Е.Д. КАЛИНИЧЕНКО,* А.К. САТОВА,

Институт педагогики и психологии, кафедра специального
образования КазНПУ им Абая, (г. Алматы, Казахстан)
E-mail: elena_kalinich@mail.ru*, satova57@mail.ru

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ ОБУЧЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫМ НАВЫКАМ ОБУЧАЮЩИХСЯ С ОСОБЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Аннотация

В данной статье рассматривается, как технология может упростить процесс профессиональной подготовки людей с особыми образовательными потребностями, а также некоторые программные решения, служащие этой цели. Статья направлена на описание основных принципов использования ИКТ в области профессионального образования, а также на описание компьютерной системы путем анализа ряда предварительных наблюдений, полученных в результате ее использования в группах. Профессиональная подготовка студентов к работе связана с прикладными науками и современными технологиями. Профессионально-техническое образование является неотъемлемой частью национальных стратегий развития из-за его влияния на развитие человеческих ресурсов, производительность труда и экономическое развитие. В нем заключен ключ к национальному развитию страны. В статье подчеркивается понимание и практическое применение основных принципов профессионального обучения, а также овладение навыками ручного труда, что, собственно, и является заботой профессио-нального образования.

Ключевые слова: цифровые технологии; обучающиеся с особыми образовательными потребностями; технология, профессиональное обучение; профессиональные навыки.

Е.Д. КАЛИНИЧЕНКО, А.К. САТОВА

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(Алматы қ., Қазақстан)

ЕРЕКШЕ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ БАР БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ КӘСІБИ DAҒДЫЛАРЫНА ОҚЫТУ ҮШІН ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ: ҚОЛДАНУ ЖӘНЕ ШЕШУ

Аңдатпа

Бұл мақалада технология ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарды кәсіби даярлау процесін, сондай-ақ осы мақсатқа қызмет ететін кейбір бағдарламалық шешімдерді қалай жеңілдететіні қарастырылады. Мақала кәсіптік білім беру саласында АКТ-ны қолданудың негізгі принциптерін сипаттауға, сондай-ақ оны топтарда пайдалану нәтижесінде алынған бірқатар алдын-ала бақылауларды талдау арқылы компьютерлік жүйені сипаттауға бағытталған. Студенттердің жұмысқа кәсіби дайындығы қолданбалы ғылымдармен және заманауи технологиялармен байланысты. Кәсіптік-техникалық білім беру адам ресурстарының дамуына, еңбек өнімділігіне және экономикалық дамуға әсер етуінен дамудың ұлттық стратегияларының ажырамас бөлігі болып табылады. Онда елдің ұлттық дамуының кілті жатыр. Мақалада Кәсіптік оқытудың негізгі принциптерін түсіну және практикалық қолдану, сондай-ақ қолмен жұмыс жасау дағдыларын игеру, бұл іс жүзінде кәсіби білім берудің алаңдаушылығы болып табылады.

Түйінді сөздер: цифрлық технологиялар; ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылар; технологиялар; Кәсіптік оқыту; кәсіби дағдылар.

E.D. KALINICHENKO, A.K SATOVA.

Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan),

USING TECHNOLOGY TO TEACH PROFESSIONAL SKILLS TO STUDENTS WITH SPECIAL NEEDS: APPLICATION AND SOLUTION

Abstract

This article discusses how technology can simplify the process of professional training of people with special educational needs, as well as some software solutions that serve this purpose. The article is aimed at describing the basic principles of using ICT in the field of vocational education, as well as describing a computer system by analyzing a number of preliminary observations obtained as a result of its use in groups. Professional preparation of students for work is connected with applied sciences and modern technologies. Vocational and technical education is an integral part of national development strategies because of its impact on human resource development, labor productivity and economic development. It contains the key to the national development of the country. The article emphasizes the understanding and practical application of the basic principles of vocational training, as well as mastering the skills of manual labor, which, in fact, is the concern of vocational education.

Keywords: digital technologies; students with special educational needs; technology; vocational training; professional skills.

Введение. Профессиональное обучение – это программа обучения, основанная на навыках, которая позволяет обучающимся получить знания, умения и практические навыки в конкретной профессии. Кроме того, наличие квалифицированной рабочей силы выгодно как для общества, так и для экономики страны. Профессиональное обучение направлено на подготовку выпускников к рабочим профессиям, относящимся к квалифицированным классам. Основная цель и роль его состоят в том, чтобы сделать студентов квалифицированными и технически пригодными для работы в промышленности [1]. Спрос на квалифицированных специалистов в различных секторах экономики растет день ото дня. Потребности в профессиональном образовании во всем мире огромны из-за изменений, происходящих на рынке труда. А так как техническое и профессиональное образование занимается подготовкой обучающихся к трудоустройству, предоставляя им знания, навыки и умения, необходимые для дальнейшего трудоустройства. Следовательно, профессиональное образование должно глубоко включать технологии, поскольку рабочий

мир уже управляется ИКТ, и, должно включать обучение с применением ИКТ как часть профессионального образования. Образовательные стандарты утверждают, что учащимся с особыми потребностями должны быть предоставлены возможности для реализации своего потенциала. Их полноценная и правильная реализация напрямую зависит от административного персонала колледжа и их умения обустроить и расширять внутренне пространство колледжа [2]. Обучающиеся с особыми потребностями должны участвовать в образовании и обучении на тех же основаниях, что и обучающиеся без инвалидности, и чтобы они не подвергались дискриминации [3]. Профессиональное и техническое образование дает обучающимся с особыми потребностями возможность получить профессию и устроиться на работу, не требующую степени бакалавра или магистра, но при этом позволяющую обеспечивать себя в будущем. В свете растущего спроса на рабочие места со средним уровнем квалификации профессиональное обучение предлагает практическую альтернативу традиционному высшему образованию. Профессиональное

образование привлекает обучающихся с особыми потребностями еще и потому, что не у всех есть возможность получения высшего образования в силу разных причин. Учебная программа в колледже больше ориентирована на трудовую деятельность с упором на развитие определенных профессиональных навыков [4]. Кроме того, профессиональная подготовка помогает людям развивать социальные компетенции и дает возможность самостоятельной жизни и финансовой независимости после завершения обучения. Это может иметь положительное влияние на мотивацию, отношение, самооценку и уверенность человека с особыми потребностями.

Методология исследования. Для исследования вопроса применения различных технологий на уроках профессиональной практики проводилось тематическое исследование на базе Алматинского колледжа полиграфии, которое включает подробное изучение каждой конкретной возможности применений цифровых технологий на уроках профессиональной практики. Данное тематическое исследование имеет очень узкую направленность, результатом которого являются описательные данные. Первой подтемой, которую можно рассматривать применение цифровых технологий обучающимися с особыми образовательными потребностями с точки зрения участников образовательного процесса. Фактически, у трех человек из четырех есть компьютер, и по крайней мере 80% используют какой-либо технологический ресурс в повседневной жизни. Примером этого являются мобильные приложения, цифровой инструмент, который чаще всего используется людьми с нарушениями слуха или зрения. Благодаря прогрессу ИТ-индустрии цифровые технологии легко доступны и широко распространены, что позволяет использовать их для предоставления студентам новых возможностей. Используя, уже имеющиеся у современного поколения, навыки использования новых технологий, можно внести значительные изменения в ход профессионального обучения.

Направив энергию обучающихся на процесс конструирования собственных знаний и активное участие в обучении можно добиться хороших результатов. При таком подходе снизится недовольство студентов программой и процессом обучения, автоматически отпадут вопросы оценивания результатов [5]. Профессиональное образование является важной частью получения специальности или квалификации и готовности к будущему. Часто это ручной труд или практические занятия, связанные с определенной профессией или занятием. Технологии являются сегодня одним из ключевых строительных блоков в образовании, и профессиональное образование не исключение. Интеграция технологий в этой сфере дала определенные результаты, и поэтому важность этого ценится во всем мире. Как и в других академических областях, интеграция технологий в профессиональное образование очень полезна и показывает эффективные результаты [6]. Профессиональное обучение с использованием технологий предоставляет большие возможности учащимся для расширения своих навыков, а педагогам – для разработки более качественного мультимедийного и интерактивного программного обеспечения урока. Кроме того, технологическая компетентность – это тоже навык, который понадобится во всех профессиях, поэтому работа с технологиями очень хороший способ подготовить обучающегося к работе по профессии в будущем.

Интеграция технологий в профессионально-техническое обучение может предоставить обучающимся потенциальный доступ к миру труда за пределами колледжа и позволяет мастерам производственного обучения создавать полезные учебные среды, в которых особое внимание уделяется обучению в контексте реальной деятельности для учащихся профессиональных учебных заведений [7]. Чтобы программы технического и профессионального образования были актуальны для общества, преподаватели профессиональных учебных

заведений должны иметь возможность использовать эти новые технологии, которые постоянно меняют образ жизни, работы и учебы людей. Таким образом, педагоги профессионального образования должны идти в ногу с меняющимися технологиями, чтобы убедиться, что их роль по-прежнему актуальна для производства труда завтрашнего дня [8]. Вполне возможно, что в недалеком будущем различные платформы цифрового обучения станут центральным звеном всей образовательной системы. Но в профессиональном обучении цифровые платформы только-только нашли свое применение. Так как обучение определенным профессиональным навыкам требует непосредственной демонстрации выполнения операций человеком, мастер производственного обучения (наставник) всегда будет крайне важным звеном в процессе получения квалификации. Кроме того, использование цифровых инструментов требует дополнительных временных, человеческих и финансовых ресурсов. Поэтому традиционные формы ведения уроков профессионального обучения еще долго сохранят свое значение. Акцент следует сделать не на освоение всей технологии производственного процесса, а на определенных моментах или процессах, свойственных для работы в той или иной отрасли. Здесь цифровые технологии обучение открывают новые возможности для практико-ориентированного обучения. Они могут стать связующим звеном между обучающимися и наставником.

Для людей с особыми потребностями доступность устройств и приложений является важным инструментом повышения качества жизни и личной независимости. Поэтому, как общество, мы должны активизировать их обучение, развитие и включение в их повседневную жизнь. Также целесообразным будет решение активного привлечения студентов к внеклассной деятельности, тем самым переложив определенные объемы самостоятельной работы на их плечи [9]. Портативные компьютеры и планшеты полезны для учащихся с особыми

потребностями, поскольку они портативны и легки. Для учащихся с затрудненным письмом возможность делать заметки на ноутбуке или компьютерном устройстве (например, планшет или смартфон) может улучшить количество и качество заметок. Использование текстового редактора может помочь учащимся выполнять более организованную работу с меньшим количеством орфографических ошибок, чем рукописная работа. Кроме того, учащиеся могут выявить и исправить больше ошибок при использовании проверки орфографии, чем при редактировании вручную. Однако получение личного доступа к ноутбукам и компьютеризированным устройствам не гарантирует вовлеченности и повышения академической успеваемости детей [10]. Многие студентов переносные компьютеры и устройства могут слишком отвлекать. Мастеров производственного обучения и учащихся необходимо обучить тому, как осмысленно интегрировать технологии для обучения, чтобы устройства не отвлекали от выполнения [11]. В этом смысле визуализация технологии изготовления печатной продукции представляет собой особую ценность, поскольку она фиксирует все ключевые моменты процесса, наглядно показывает технологические операции и хронологию их выполнения. Задача мастера производственного обучения состоит в том, чтобы не перегрузить урок видео контентом, а сделать его функциональным и управляемым. Это можно сделать, добавив к видео или фотографиям краткие направляющие подсказки для систематизации и разграничения выполняемых операций. Такие комментарии дают возможность акцентировать внимание обучающихся на определенных моментах.

Компьютерное обучение относится к программному обеспечению и приложениям, которые были разработаны для предоставления возможностей обучения и практики на широком спектре устройств (например, компьютере, ноутбуке, планшетах, мобильных устройствах). Компьютерное обучение обеспечивает

немедленную и динамическую обратную связь, и учащиеся с особыми потребностями могут извлечь выгоду из этого компьютеризированного упражнения и практики без осуждения. Компьютерное обучение дает студентам динамическую обратную связь, может помочь студентам практиковать определенные упражнения. Чтобы технология не отвлекала, учеников необходимо научить использовать технологии для поддержки обучения [12]. Сосредоточить внимание обучающихся на важных деталях, для дополнения теоретических знаний, а так же для выработки профессионального взгляда на сам процесс работы. Важно использовать весь потенциал сотрудничества в процессе профессионального обучения для проведения совместной учебной деятельности. Отличительные особенности программного обеспечения для обучения:

- программное обеспечение для преобразования текста в речь помогает студентам обойти задачу декодирования слов. Выделение отдельных слов во время чтения вслух может помочь учащимся пополнить словарный запас.

- программное обеспечение для преобразования речи в текст не выполняет задачи по написанию от руки и орфографии, позволяя студенту сконцентрироваться на разработке своих идей и планировании работы [13].

Применение знаний, умений и навыков – важнейшее условие подготовки учащихся к жизни, способ установить связь между теорией и практикой в преподавании и профессиональном обучении. Их использование стимулирует учебную деятельность, заставляет учащихся проверять свои способности. Знания становятся средством воздействия на предметы и явления действительности, а навыки и умения становятся инструментом практических действий только в процессе их применения. Самая важная функция приложения – получить новые знания, то есть превратить их в познавательный инструмент. Таким образом, применение знаний часто может означать только мысленное преобразование

некоторых из исходных моделей реальности с целью приобретения новых, которые более полно и полно отражают реальный мир. Типичный пример такого применения – так называемые мысленные эксперименты или виртуальная реальность. Умение использовать полученные знания для получения новых знаний называется интеллектуальными навыками и способностями. Помимо интеллектуальных, обязательно использование специальных навыков и умений в целом, обеспечивающих успех в работе. Например, для ситуативной, ориентированной для действия передаче знаний на рабочем месте, прояснений неясных моментов или вызова определенных теоретических знаний.

Дополненная реальность – это разновидность виртуальной среды, но она имеет несколько дополнительных преимуществ для обучения подростков с особыми потребностями. В виртуальных средах пользователь полностью погружается в виртуальный мир и не может видеть реальную среду вокруг себя. Это может вызвать путаницу у учащихся с особыми потребностями и затруднить обучение. Напротив, дополненная реальность позволяет пользователю видеть реальный мир с виртуальными объектами, наложенными на реальный мир или составленными с ним. Это дает наибольшую пользу, поскольку учащиеся остаются частью окружающего мира и легко учатся [14]. Например: Симулятор офсетной печати, установленный на базе Алматинского колледжа полиграфии позволяет использовать виртуальную печатную машину. Это значительно облегчает работу мастера производственного обучения и дает обучающимся ознакомиться с принципом работы печатного оборудования. Интерактивное программное обеспечение Sinapse Print Simulator полностью имитирует работу печатного станка, воспроизводя широкий спектр условий и проблем печати, которые можно использовать для обучения, оценки навыков, повышения производительности и анализа процессов. Симулятор листовой

подачи моделирует 6-красочную печатную машину от устройства подачи до нанесения покрытия и подачи вместе с пластинами, офсетными полотнами, краской и бумагой. Моделирование также можно использовать для ознакомления с процессом печати, улучшения совместной работы и повышения эффективности процесса. Симуляторы доступны для основных процессов печати. Данная технология позволяет повысить самостоятельность конкретного ученика, избавляя его от постоянной необходимости непосредственного участия преподавателя [15]. В результате ученик может выбрать удобную для него скорость обучения, что ведет к более индивидуализированному обучению. Когда обучающийся не тормозит процесс обучения для всей группы, это позволяет снизить уровень тревожности, что также играет важную роль в обучении. Внедрение технологий в процесс обучения профессиональным навыкам позволяет упростить общение и улучшить академические навыки учащихся с особыми потребностями [16]. Помимо этого, в дополнении к техническим навыкам, развиваются навыки виртуальной командной работы, ориентированной на выполнение определенного действия. Обучающиеся получают опыт работы с программой для оценивания рисков и возможностей.

Экспоненциальный рост использования и доступности смартфонов и планшетов в сочетании со снижением затрат на приобретение этих устройств делают их подходящим средством обучения для детей с особыми потребностями. Эти многоцелевые устройства, когда они разрешены в образовательной поддержке, могут быть особенно полезны для развития навыков социализации у детей с особыми потребностями. Это также может послужить инструментом для личного развития обучающихся и их вовлеченность в процесс обучения [17]. Такие технологии позволяют дополнить обучение индивидуальными учебными мероприятиями, позволяя мастерам производственного обучения обеспечивать

большую гибкость и дифференциацию на уроках. Можно использовать технологии, чтобы обеспечить различные возможности обучения и подходы, которые привлекают, инструктируют и поддерживают учащихся с особыми потребностями с помощью множества тактик [18], разработанных для индивидуальных учащихся.

Помимо этого обучающиеся с особыми потребностями часто полагаются на низкотехнологичные и нетехнологичные предметы, такие как маркеры, органайзеры, ручки и карандаши. Один из распространенных традиционных методов обучения использует рукописный текст на бумаге, на рабочих листах и в рабочих тетрадях. Некоторым ученикам трудно выразить свои мысли на бумаге, потому что у них плохие навыки письма или они не могут держать ручку или карандаш. Технологии дают студентам дополнительную поддержку, которую не могут обеспечить традиционные методы [19]. С помощью технологий мастер производственного обучения может индивидуализировать обучение и преподавать в небольших группах. Другие преимущества технологий включают в себя следующее:

- индивидуальное обучение;
- больше возможностей общения со сверстниками;
- снижение уровня тревожности;
- повышение академических навыков.

Результаты исследования. Результаты, полученные в процессе исследования цифровых технологий, применяемых на уроках профессионального обучения, показали, что разработка позволяет мастеру производственного обучения или преподавателю иметь еще один вспомогательный инструмент, адаптированный к потребностям ребенка. Однако ни в коем случае нельзя использовать ИКТ в качестве инструментов, заменяющих традиционные процессы и методики обучения, стимулирования и раннего ухода [20]. В конкретном случае применения интерактивного программного обеспечения Sinapse Print Simulator были учтены особые потребности обучающихся, имеющих

задержку психологического развития и нарушения опорно-двигательного аппарата, поэтому работа ограничивалась только компьютерным приложением. Вместе с мультисенсорным набором конкретных дидактических элементов данной программы они создали специализированную компьютерную систему, которая предлагает мастеру производственного обучения ряд взаимосвязанных действий, по обслуживанию печатной машины. Необходимо продолжить оценку применения цифровых технологий, повторяя этот опыт в других профессиональных учебных заведениях, чтобы адаптировать их к потребностям мастеров производственного обучения, преподавателей и обучающихся в зависимости от выбранной специальности.

Дискуссия. При обсуждении результатов исследования были выявлены недостатки применения информационных технологий на уроках производственного обучения. Один из самых больших недостатков использования технологий в профессиональном обучении – это их стоимость. Однако многие мастера нашли творческие решения. Устанавливают один компьютер в лаборатории и, установив приложение, которое озвучивает текст. Еще один недостаток – отсутствие подготовки у мастеров производственного обучения. Не все технологии работают по принципу *plug-and-play* (включи-и-играй). В некоторых случаях необходимо использовать обучающие видеоролики, которые предоставляют возможность повторного просмотра и приостановки трансляции для подробного изучения вопроса [21]. Педагоги нуждаются в обучении тому, как максимально эффективно использовать технологии и применять их в обучении. В то время как технологии в производственном обучении могут оказаться весьма ценными, мастера производственного обучения должны следить за тем, чтобы не попасть в ловушку «технологии ради технологий». Если у технологии нет ограничений и блоков, учащиеся могут отвлекаться, играя с приложениями или просматривая Интернет. Большинство педагогов не хотят

использовать технические средства чаще всего именно по этой причине [22].

Для детей с особыми потребностями существует множество вариантов вспомогательных технологий для обучения. На данный момент насчитывается более 4000 вспомогательных технологий, предназначенных для использования в образовании [23]. Прежде чем решить, какую технологию использовать, требуется изучить доступные варианты. Рассматривая варианты, необходимо подумать о стоимости и о том, насколько эффективной будет данная технология при интеграции в профессиональное обучение. Цель всех технологий – помочь обучающемуся учиться без препятствий. Выбор правильной технологии влечет за собой уверенность в том, что она отвечает потребностям учащихся и согласуется с результатами учебной программы [24]. Технологии могут уменьшить или устранить барьеры на пути обучения учащихся с особыми потребностями. Это позволяет им быть более независимыми, идти в ногу со своими сверстниками, обрести уверенность в себе и сотрудничать с одноклассниками. Трудоспособность и навыки человека, необходимые для работы, можно оценить на основе практических заданий, выполненных в спокойной доброжелательной обстановке. Разработка практических тестов не занимает много времени и они как нельзя лучше показывают качество обучения и профессионализм. Такой опыт уже успешно внедрен в компании Microsoft, которая проводит наем на работу людей с аутизмом при помощи реабилитационного центра поддержки людей, живущих с аутизмом. Тестовые задания могут выполняться в режиме онлайн, они нацелены на проверку технических навыков, умения работать в команде и знаний основ программирования [25]. Он дает точное представление о возможностях обучающегося, не травмируя его при этом. Кроме того удаленная проверка позволяет оценить еще и темп работы человека, когда он работает без наблюдения со стороны педагога. Это позволит

рассчитать норму его выработки и объем работы, который он сможет выполнить в течении дня без вреда для своего здоровья.

Заключение. В заключении можно сказать, что использование технологий в профессиональном обучении помогает преодолеть барьеры для людей с особыми потребностями и предоставить им доступ к наиболее актуальным образовательным программам. Правильно разработанное программное и аппаратное обеспечение позволяет учащимся с особыми потребностями получать современное образование и получать любую необходимую информацию в режиме онлайн. В этом вопросе необходимо привлекать руководство учебного заведения для эффективного разделения времени обучения на время, проведенное в аудиторном помещении и время, которое можно отвести для онлайн режима обучения [26]. Технологии помогают предоставить обучающимся индивидуальные учебные мероприятия, позволяют достичь большей гибкости и дифференциации образовательных методик [27]. С помощью современных технологий преподаватели могут адаптироваться к возможностям конкретного учащегося с минимальными усилиями и выбрать одну из десятков

доступных тактик обучения, разработанных для удовлетворения потребностей отдельных обучающихся. Вспомогательные технологии в специальном образовании становятся все более важными, поскольку наша учебная среда меняется как дома, так и в учебных заведениях. По мере развития образования становится видна потребность в функциональных и доступных решениях дистанционного обучения. Одна из частей решения, особенно для специальной среды обучения, – это использование смешанного обучения. Технологии позволяют дополнить обучение индивидуальными учебными мероприятиями, позволяя мастерам производственного обучения обеспечивать большую гибкость и дифференциацию в обучении. Педагоги могут использовать технологии, чтобы предлагать разнообразные возможности обучения и подходы, которые привлекают, инструктируют и поддерживают учащихся специального образования с помощью множества тактик, предназначенных для индивидуальных учащихся. Обучающиеся при этом не застревают на материале, которого они не понимают, пытаются учиться в темпе, за которым они не успевают или не могут участвовать в традиционном обучении [28].

Список использованных источников:

- [1] Фиалко А.И., Сенан А.М. Дистанционные образовательные технологии как средство организации деятельности обучающихся с ограниченными возможностями здоровья в образовательной области «Технология»/Технологическое образование. 2019. № 12. С. 44-46.
- [2] Nailikari, T., Virtanen, V., Vesalainen, M., & Postareff, L. (2022). Student perspectives on how different elements of constructive alignment support active learning. *Active Learning in Higher Education*, 23(3), 217–231. <https://doi.org/10.1177/1469787421989160>
- [3] Кошелев А.А., Рыжакова П.И. //Применение дистанционных технологий для оптимизации образовательного процесса лиц с ограниченными возможностями здоровья/ Международный электронный научный журнал. 2020. № 2(73) УДК 316.752. С. 97-99.
- [4] Сайганова, Е.В., Аненкова, А.Д., Беспалов, А.Т. Барьеры на пути организации инклюзивной образования на уровне высшей школы /Е.В. Сайганова, А.Д. Аненкова, А.Т. Беспалов //Актуальные проблемы гуманитарных и социально-экономических наук. – 2019. – Т. 13. – № 7. – С. 41-44.
- [5] Gertsen S.M. Interactive technologies for individual educational trajectories in distance learning/Мир науки. Педагогика и психология. 2020. Т. 8. № 4. С. 15.
- [6] Сайганова, Е.В., Аненкова, А.Д., Беспалов, А.Т. Дистанционный метод обучения как информационно-коммуникативный тренд современного общества / Е.В. Сайганова, А.Д. Аненкова, А.Т. Беспалов // Общество и личность в условиях информационно-цифровых трендов: материалы науч.-практ. конф. Дыльновские чтения. – Саратов: Изд-во «Саратовский источник», 2019. – 373 с
- [7] Гараев, М.И., Куликов, Р.С. Формирование профессионально-этической компетентности будущих

бакалавров юриспруденции как социально-педагогическая проблема [Текст] / М.И. Гараев, Р.С. Куликов // Актуальные проблемы гуманитарных и социально-экономических наук: Сборник материалов XIII Междунар. науч.-практ. конф. / под ред. А.В. Немчинова. – М.: Изд-во «Перо»; Вольск: Тип. ВВИМО, 2019. – № 13 (70). – Ч. 9. – С. 28-31.

[8] Кутепова, Е. Как организовать обучение детей с ограниченными возможностями здоровья и умственной отсталостью / Е. Кутепова // Управление начальной школой. – 2017. – № 11. – С. 40 – 48.

[9] Buckley, P., & Lee, P. (2021). The impact of extra-curricular activity on the student experience. *Active Learning in Higher Education*, 22(1), 37-48. <https://doi.org/10.1177/1469787418808988>

[10] Чеканушкина Е.Н., Митрошина П.А. Выявление значимости компетенций для профессиональной успешности специалистов обороннопромышленного комплекса / Е.Н. Чеканушкина, П.А. Митрошина // Актуальные проблемы гуманитарных и социально-экономических наук: Сборник материалов XIII Междунар. науч.-практ. конф. / под ред. А.В. Немчинова. М.: Изд-во «Перо»; Вольск: Тип. ВВИМО, 2019. – № 13 (70). – Ч. 9. – С. 134- 137.

[11] Колышкина И. Дистанционное обучение для лиц с ограниченными возможностями здоровья // Материалы VI Международной студенческой научной конференции «Студенческий научный форум». (дата обращения: 12.06.2022).

[12] David Mitchell. “What Really Works in Special and Inclusive Education, (Using evidence-based teaching strategies)”, First published 2008. by Routledge 2 Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon OX14 4RN. ISBN 987-5-903263-28-8.

[13] Манохина Т.В., Филиппов В.М., Подгорная С.О. Адаптация интерфейсов образовательных порталов для обучения лиц с ограниченными возможностями здоровья с применением дистанционных образовательных технологий//Иновационная экономика и общество. 2020. № 3 (29). С. 74-79.

[14] Саламанкская декларация о принципах, политике и практической деятельности в сфере образования лиц с особыми потребностями от 10.06.1994.

[15] Интерактивное программное обеспечение Sinapse Print Simulator [Электронный ресурс] – 2021. – URL: <http://www.sinapseprint.com> (дата обращения 14.01.2021)

[16] Белакова А.С., Пестерева А.В. Возможности использования дистанционных образовательных технологий в обучении младших школьников с ограниченными возможностями здоровья//Экстернат.РФ. 2021. № 1 (12). С. 19-21.

[17] García-Aracil, A., Monteiro, S., & Almeida, L. S. (2021). Students’ perceptions of their preparedness for transition to work after graduation. *Active Learning in Higher Education*, 22(1), 49–62. <https://doi.org/10.1177/1469787418791026>

[18] Zaidman-Zait, A. and Jamieson, J. R. (2007). ‘Providing Web-based support for families of infants and young children with established disabilities’. *Infants and Young Children*, 29 (1), 11–25

[19] Коллектив авторов. Создание регионального ресурсного центра дистанционного обучения инвалидов и лиц с ограниченными возможностями здоровья//Образование. Карьера. Общество. 2018. № 4 (59). С. 73-76.

[20] Джуманова О. А., Применение дистанционных образовательных технологий в обучении лиц с ограниченными возможностями здоровья// сборник статей II Международного профессионально-исследовательского конкурса. Петрозаводск, 2021. Издательство: Международный центр научного партнерства «Новая Наука» (ИП Ивановская И.И.) (Петрозаводск). С. 371-377.

[21] Deng, R., & Gao, Y. (2023). Effects of embedded questions in pre-class videos on learner perceptions, video engagement, and learning performance in flipped classrooms. *Active Learning in Higher Education*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/14697874231167098>

[22] Указ Президента Республики Казахстан от 1 марта 2016 года № 205. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2016-2019 годы [Электрон. ресурс].

[23] Алфимов Д.В., Коровка Е.А. Организация образовательного процесса по дополнительным профессиональным программам в период дистанционного обучения//Пути повышения эффективности управленческой деятельности органов государственной власти в контексте социально-экономического развития территорий. Материалы V международной научно-практической конференции. Донецк, 2021. С. 223-229.

[24] Suvorova S.L., Khilchenko T.V., Olar Yu.V. The implementation of distance technologies of learning a foreign language as a condition of innovation of the educational strategies of a university//Bulletin of the South Ural State University. Series: Education. Educational sciences. 2021. T. 13. № 3. С. 90-98.

[25] Filimonyuk, L. Content of professional competence of a teacher of professional education / L. Filimonyuk, E. Sorokina // Science and innovation 2021: development directions and priorities. Vol.II, Melbourne, 03–11 марта 2021 года. – Melbourne: AUS PUBLISHERS, 2021. – P. 66-73.

[26] Karen Seashore Louis, Joseph F. Murphy The contributions of positive organizational studies to educational leadership and school improvement, (Jan 2023): 511–523. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-818630-5.05072-7>

[27] Карпов А.А. Ассистивные информационные технологии на основе аудиовизуальных речевых Интерфейсов // Труды СПИИРАН. 2013. Вып. 4 (27). ISSN 2078-9181 (печ.), ISSN 2078-9599 (онлайн).

[28] Dubskikh, A. I. Professional culture development of the bachelor within the framework of professional image formation / A.I. Dubskikh // Актуальные проблемы современного общего и профессионального образования: Сборник статей по материалам V Всероссийской заочной научно-практической конференции, Магнитогорск, 15 октября 2020 года. – Магнитогорск: Магнитогорский государственный технический университет им. Г.И. Носова, 2020. – P. 18-26.

References:

[1] Fialko A.I., Senan A.M. Distancionnye obrazovatel'nye tekhnologii kak sredstvo organizatsii deyatel'nosti obuchayushchihsya s ogranichennymi vozmozhnostyami zdorov'ya v obrazovatel'noj oblasti «Tekhnologiya»/ Tekhnologo-ekonomicheskoe obrazovanie. 2019. № 12. S. 44-46.

[2] Hailikari, T., Virtanen, V., Vesalainen, M., & Postareff, L. (2022). Student perspectives on how different elements of constructive alignment support active learning. *Active Learning in Higher Education*, 23(3), 217–231. <https://doi.org/10.1177/1469787421989160>

[3] Koshelev A.A., Ryzhakova P.I. // Primenenie distancionnykh tekhnologij dlya optimizatsii obrazovatel'nogo processa lic s ogranichennymi vozmozhnostyami zdorov'ya/ Mezhdunarodnyj elektronnyj nauchnyj zhurnal. 2020. № 2(73) UDK 316.752. S. 97-99.

[4] Sajganova, E.V., Anenkova, A.D., Bepalov, A.T. Bar'ery na puti organizatsii inklyuzivnoj obrazovaniya na urovne vysshej shkoly / E.V. Sajganova, A.D. Anenkova, A.T. Bepalov // Aktual'nye problemy gumanitarnyh i social'no-ekonomicheskikh nauk. – 2019. – T. 13. – № 7. – S. 41-44.

[5] Gertsen S.M. Interactive technologies for individual educational trajectories in distance learning / Mir nauki. Pedagogika i psihologiya. 2020. T. 8. № 4. S. 15.

[6] Sajganova, E.V., Anenkova, A.D., Bepalov, A.T. Distancionnyj metod obucheniya kak informacionno-kommunikativnyj trend sovremennogo obshchestva / E.V. Sajganova, A.D. Anenkova, A.T. Bepalov // Obshchestvo i lichnost' v usloviyah informacionno-cifrovyyh trendov: materialy nauch.-prakt. konf. Dyl'novskie chteniya. – Saratov: Izd-vo «Saratovskij istochnik», 2019. – 373 s

[7] Garaev, M.I., Kulikov, R.S. Formirovanie professional'no-eticheskoy kompetentnosti budushchih bakalavrov yurisprudencii kak social'no-pedagogicheskaya problema [Tekst] / M.I. Garaev, R.S. Kulikov // Aktual'nye problemy gumanitarnyh i social'no-ekonomicheskikh nauk: Sbornik materialov XIII Mezhdunar. nauch.-prakt. konf. / pod red. A.V. Nemchininova. – M.: Izd-vo «Pero»; Vol'sk: Tip. VVIMO, 2019. – № 13 (70). – CH. 9. – S. 28-31.

[8] Kutepova, E. Kak organizovat' obuchenie detej s ogranichennymi vozmozhnostyami zdorov'ya i umstvennoj otstalost'yu / E. Kutepova // Upravlenie nachal'noj shkoloj. – 2017. – № 11. – S. 40 – 48.

[9] Buckley, P., & Lee, P. (2021). The impact of extra-curricular activity on the student experience. *Active Learning in Higher Education*, 22(1), 37–48. <https://doi.org/10.1177/1469787418808988>

[10] CHEkanushkina, E.N., Mitroshina, P.A. Vyyavlenie znachimosti kompetencij dlya professional'noj uspehnosti specialistov oboronopromyshlennogo kompleksa / E.N. CHEkanushkina, P.A. Mitroshina // Aktual'nye problemy gumanitarnyh i social'no-ekonomicheskikh nauk: Sbornik materialov XIII Mezhdunar. nauch.-prakt. konf. / pod red. A.V. Nemchininova. M.: Izd-vo «Pero»; Vol'sk: Tip. VVIMO, 2019. – № 13 (70). – CH. 9. – S. 134- 137.

[11] Kolyshkina I. Distancionnoe obuchenie dlya lic s ogranichennymi vozmozhnostyami zdorov'ya // Materialy VI Mezhdunarodnoj studencheskoj nauchnoj konferencii «Studencheskij nauchnyj forum». (data obrashcheniya: 12.06.2022).

[12] David Mitchell. “What Really Works in Special and Inclusive Education, (Using evidence-based teaching strategies)”, First published 2008. by Routledge 2 Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon OX14 4RN. ISBN 987-5-903263-28-8.

[13] Manohina T.V., Filippov V.M., Podgornaya S.O. Adaptaciya interfejsov obrazovatel'nyh portalov dlya obucheniya lic s ogranichennymi vozmozhnostyami zdorov'ya s primeneniem distancionnyh obrazovatel'nyh tekhnologij//Innovacionnaya ekonomika i obshchestvo. 2020. № 3 (29). S. 74-79.

[14] Salamanskaya deklaraciya o principah, politike i prakticheskoj deyatelnosti v sfere obrazovaniya lic s osobymi potrebnostyami ot 10.06.1994.

[15] Interaktivnoe programmnoe obespechenie Sinapse Print Simulator [Elektronnyj resurs] – 2021. – URL: <http://www.sinapseprint.com> (data obrashcheniya 14.01.2021)

[16] Belakova A.S., Pestereva A.V. Vozmozhnosti ispol'zovaniya distancionnyh obrazovatel'nyh tekhnologij v obuchenii mladshih shkol'nikov s ogranichennymi vozmozhnostyami zdorov'ya//Eksternat.RF. 2021. № 1 (12). S. 19-21.

[17] García-Aracil, A., Monteiro, S., & Almeida, L. S. (2021). Students' perceptions of their preparedness for transition to work after graduation. *Active Learning in Higher Education*, 22(1), 49-62. <https://doi.org/10.1177/1469787418791026>

[18] Zaidman-Zait, A. and Jamieson, J. R. (2007). 'Providing Web-based support for families of infants and young children with established disabilities'. *Infants and Young Children*, 29 (1), 11–25

[19] Kollektiv avtorov. Sozdanie regional'nogo resursnogo centra distancionnogo obucheniya invalidov i lic s ogranichennymi vozmozhnostyami zdorov'ya//Obrazovanie. Kar'era. Obshchestvo. 2018. № 4 (59). S. 73-76.

[20] Dzhumanova O. A., Primenenie distancionnyh obrazovatel'nyh tekhnologij v obuchenii lic s ogranichennymi vozmozhnostyami zdorov'ya// sbornik statej II Mezhdunarodnogo professional'no-issledovatel'skogo konkursa. Petrozavodck, 2021. Izdatel'stvo: Mezhdunarodnyj centr nauchnogo partnerstva «Novaya Nauka» (IP Ivanovskaya I.I.) (Petrozavodsk). S. 371-377.

[21] Deng, R., & Gao, Y. (2023). Effects of embedded questions in pre-class videos on learner perceptions, video engagement, and learning performance in flipped classrooms. *Active Learning in Higher Education*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/14697874231167098>

[22] Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 1 marta 2016 goda № 205. Gosudarstvennaya programma razvitiya obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan na 2016-2019 gody [Elektron. resurs].

[23] Alfimov D.V., Korovka E.A. Organizaciya obrazovatel'nogo processa po dopolnitel'nym professional'nym programmam v period distancionnogo obucheniya//Puti povysheniya effektivnosti upravlencheskoj deyatelnosti organov gosudarstvennoj vlasti v kontekste social'no-ekonomicheskogo razvitiya territorij. Materialy V mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii. Doneck, 2021. S. 223-229.

[24] Suvorova S.L., Khilchenko T.V., Olar Yu.V. The implementation of distance technologies of learning a foreign language as a condition of innovation of the educational strategies of a university//Bulletin of the South Ural State University. Series: Education. Educational sciences. 2021. T. 13. № 3. S. 90-98.

[25] Filimonyuk L. Content of professional competence of a teacher of professional education / L. Filimonyuk, E. Sorokina // Science and innovation 2021: development directions and priorities. Vol.II, Melbourne, 03–31 marta 2021 goda. – Melbourne: AUS PUBLISHERS, 2021. – P. 66-73.

[26] Karen Seashore Louis, Joseph F. Murphy The contributions of positive organizational studies to educational leadership and school improvement, (Jan 2023): 511–523. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-818630-5.05072-7>

[27] Karpov A.A. Assistivnye informacionnye tekhnologii na osnove audiovizual'nyh rechevyh Interfejsov // Trudy SPIIRAN. 2013. Vyp. 4 (27). ISSN 2078-9181 (pech.), ISSN 2078-9599 (onlajn).

[28] Dubskikh, A.I. Professional culture development of the bachelor within the framework of professional image formation / A.I. Dubskikh // Aktual'nye problemy sovremennogo obshchego i professional'nogo obrazovaniya: Sbornik statej po materialam V Vserossijskoj zaochnoj nauchno-prakticheskoj konferencii, Magnitogorsk, 15 oktyabrya 2020 goda. – Magnitogorsk: Magnitogorskij gosudarstvennyj tekhnicheskij universitet im. G.I. Nosova, 2020. – P. 18-26.

*K.A. IBRAGIM¹, E.ALKAYA², M.SH. TUYAKBAEVA¹, A.ZH. NURALIEVA³,
A.A. BELEGOVA¹*

¹Kazakh Academy of Sports and Tourism, (Almaty, Kazakhstan),

²Firat University, (Elazig, Turkey)

³University of South Kazakhstan named after M. Auezov (Shymkent, Kazakhstan),

kairat.ibragim@mail.ru, ealkaya16@gmail.com, mira0526@mail.ru,

arty_01@mail.ru, abelegova@mail.ru

FORMATION OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF PHYSICAL EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE IMPLEMENTATION OF INCLUSIVE EDUCATION

Abstract

In this article, the meaning of the concepts “Inclusion”, “Inclusive education”, “and Accessible environment” based on the analysis of scientific and pedagogical, psychological, special methodological literatures are been defined. The analysis of the possibilities of professional training of future teachers of physical education in the context of the implementation of inclusive education in the higher education institution was carried out. In addition, future teachers of physical education are expected to know the age and psychological characteristics of students with various pathologies in the process of pedagogical practice, the mechanisms of constructive pedagogical interaction of all subjects of the educational environment. The problems of adaptation of children with special educational needs in the social environment, “inclusion” in school life through self-government, the formation of conditions for receptive “tolerance” from the position of participants in an inclusive space and career guidance work are considered. The survey of future specialists were been conducted based on the results of an empirical study.

Keywords: “Inclusion”, “Inclusive education”, “Accessible environment”, future physical education teachers, professional training.

Қ.Ә. ИБРАГИМ¹, Е.АЛКАЯ², М.Ш. ТУЯКБАЕВА¹, А.Ж. НУРАЛИЕВА³, А.А. БЕЛЕГОВА¹

¹Қазақ спорт және туризм академиясы, (Алматы, Қазақстан),

²Фырат университеті, (Элазыг, Түркия),

³М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,

(Шымкент, Қазақстан)

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА БОЛАШАҚ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ ДАЯРЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Андатпа

Мақалада ғылыми-педагогикалық, психологиялық, арнайы, әдістемелік әдебиеттерді талдау негізінде «Инклюзия», «Инклюзивті білім беру», «Қолжетімді орта» ұғымдарының мәні айқындалған. Жоғары оқу орнында инклюзивті білім беруді енгізу жағдайында болашақ дене шынықтыру мұғалімдерін кәсіби даярлау мүмкіндіктеріне талдау жасалды. Сонымен қатар, болашақ дене шынықтыру пәнінің мұғалімдері педагогикалық тәжірибе үдерісінде әртүрлі патологиясы бар оқушылардың жас және психологиялық ерекшеліктерін, білім беру ортасының барлық субъектілерінің сындарлы педагогикалық өзара әрекеттесу механизмдерін қолданды. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды әлеуметтік ортаға бейімдеу, өзін-өзі басқару арқылы мектеп өміріне «қосу», инклюзивті кеңістікке қатысушылар

позициясынан рецептивті «толеранттылық» жағдайын қалыптастыру, кәсіптік бағдар беру жұмыстары қарастырылған. Эмпирикалық зерттеу нәтижелері бойынша болашақ мамандарға сауалнама жүргізілді. Алынған сауалнама деректері талдау әдісімен сипатталды, кестелер қолданылды.

Түйін сөздер: «Инклюзия», «Инклюзивті білім», «Қолжетімді орта», болашақ дене шынықтыру мұғалімдері, кәсіби даярлау.

К.А. ИБРАГИМ¹, Е.АЛКАЯ², М.Ш. ТУЯКБАЕВА¹, А.Ж. НУРАЛИЕВА², А.А. БЕЛЕГОВА¹

¹Казахская академия спорта и туризма, (Алматы, Казахстан),

²Университет Фират, (Элязыг, Турция),

³Южно-Казахстанский университет им. М.Ауезова,
(Шымкент, Казахстан)

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В УСЛОВИЯХ РЕАЛИЗАЦИИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В статье определяется значение понятий «Инклюзия», «Инклюзивное образование», «Доступная среда» на основе анализа научно-педагогической, психологической, специальной, методической литературы. Проведен анализ возможностей профессиональной подготовки будущих учителей физической культуры в условиях реализации инклюзивного образования в ВУЗе. Кроме того, от будущих учителей физической культуры ожидается знание возрастных и психологических особенностей студентов с различной патологией в процессе педагогической практики, механизмов конструктивного педагогического взаимодействия всех субъектов образовательной среды. Рассмотрены проблемы адаптации детей с особыми образовательными потребностями в социальной среде, «включение» в школьную жизнь через самоуправление, формирование условий рецептивной «толерантности» с позиции участников инклюзивного пространства, профориентационная работа. По результатам эмпирического исследования был проведен опрос будущих специалистов. Полученные данные обследования описывались методом анализа, использовались таблицы.

Ключевые слова: «Инклюзия», «Инклюзивное образование», «Доступная среда», будущие учителя физической культуры, профессиональная подготовка.

Introduction. The President of the Republic of Kazakhstan, Kassym-Jomart Tokayev, in his address to the nation on September 1, 2021, entitled “National unity and systematic reforms are a solid basis for the country’s prosperity”, emphasized that education should be accessible and inclusive [1].

Organization of inclusive education for future physical education teachers is one of the actual problem in the development of domestic education. Today, pedagogical requirements and tasks are set for future physical education teachers in inclusive education. In the context of inclusive education, socialization of children with disabilities should be carried out through physical education and sports. However, due

to global changes in all spheres of social and economic development of the state, the problem of modernization of modern professional education is becoming more actual, because the established system of training professional personnel does not fully meet today’s requirements.

By the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated October 12, 2021 №.726, the national project “Educated Nation – provide quality Education” [2], The principle of “Priority of sports of the highest achievements, protecting the honor of Kazakhstan in international sports competitions” was provided in the Law of the Republic of Kazakhstan “On Physical Education and Sports”[3]. Proof of

this are the guidelines and regulations of the National Academy of Education named after Y. Altynsarin [4].

Given the need for a physically healthy, socially adapted, morally mature person in our country, there is a need to introduce inclusive education into the educational process. In the development of an inclusive education of future physical education teachers today, students who need special education usually develop with their peers and “classmates” in a social environment, “join” in school life through adaptation, self-education management, the formation of a “tolerant” situation from the point of view of participants in an inclusive space.

Educational portals and social networks say the following about the importance of inclusiveness: “One of the most important aspects of education is inclusiveness. For students from different groups, including children with disabilities, children from families in difficult situations, etc. support is a priority of our work. We work comprehensively to reach children with special educational needs. Many studies show the importance of supporting not only gifted students, but also children from socially vulnerable groups of the population” [5].

Organization of the work necessary for admission to higher educational institutions, acceptance of documents, active work aimed at teaching students together with their peers with disabilities. The introduction of inclusive education is an effective organization of training future physical education teachers in the “Inclusive Environment”.

Every future specialist with a disability has the right to education. They have their own characteristics, interests, abilities and learning needs. Given these needs, we believe that educational programs should be fully implemented in the comprehensive training of students with disabilities and healthy professionals.

This is due to the fact that we believe that integrated education should be able to take into account the psychological, medical and pedagogical consultations provided to inclusive students.

Materials and methods.

The purpose of the study: the formation of skills and competencies of inclusive education in the professional training of future physical education teachers.

In accordance with the goal set in the study, to study the experience of organizing the training of future teachers of physical education in the implementation of inclusive education, to determine the possibilities for the formation of inclusive competence of future specialists within the framework of the educational component.

To solve research problems, we used the following **set of methods:** theoretical analysis of scientific and pedagogical research, research on advanced pedagogical experience, survey, interviews, interview methods.

The analysis of the study made it possible to determine the historical and pedagogical aspects of the development of inclusive education. Russian scientists in the field of inclusive education (L.S. Vygotsky, N.N. Malofeev, V.V. Lebedinsky, S.L. Rubinstein, Yu.V. Melnik), problems of inclusive education of foreign scientists (Tony Booth, D.L. Volts, T. Loreman, J. Deppeler, D. Harvey, A. Broderick), training of teachers to work with children with disabilities (L. Florian, J. Linklater, D. Kagan, M. Schmidt), theory and practice of inclusive education by Kazakh scientists (B.M. Mazhinov, I.A. Oralkhanova, L.A. Butabaeva, Oralbekova A.K., Rymkhanova A.R., Zhomartova D.A., Magauova A.S., Mahadieva A.K.) presented in their works.

It is taken into account that future teachers of physical education of the university will not be able to master the curriculum on inclusive education on time and in the required volume, and it is planned to prepare a program according to their capabilities. An adapted work plan is one of the important conditions for the training of future specialists in higher educational institutions. Therefore, we consider it necessary to set the task of forming competence in the field of inclusive education among future specialists in physical education.

The spontaneous integration of people with disabilities in the field of education has problems associated with the organization of the university space, the educational process

and the creation of a barrier-free environment [6, p. 506].

The Accessible Environment aims to provide accessible conditions and comfort for people with disabilities and promote their equal education. We believe that audio and other information and communication tools such as tape recorders, audio video players, multimedia projectors, audio video players and video recorders, as well as computers with other application software, should be used to teach students with disabilities in an accessible environment. In addition, we note that the university has created an environment for access to electronic resources for students with disabilities.

Educational and methodological tools in the Braille font are currently recognized as an urgent problem of teaching students with disabilities. Presenting educational materials to students with disabilities in the form of multimedia presentations allows students with hearing impairments who have difficulty in perceiving oral information to take notes.

The effectiveness of using visual methods for visually impaired and hearing impaired students, as well as audio or Internet information for visually impaired students has been proven in the framework of inclusive education in higher educational institutions.

In the process of inclusive education, serious work should be carried out on a professional orientation. Tests are often used to determine the suitability of a person with a disability for a particular type of service.

Vocational guidance for students with disabilities, which primarily provides young people with comprehensive information about the profession of vocational education, types of professions, educational institutions, and professional career opportunities. Here we can say that working under professional guidance is a difficult way to master a future profession. Students with disabilities need to be clear about where they are going, why they are going and how they can improve themselves in the future. It is necessary to consider whether the professions chosen by people with disabilities will be in demand. It is important not only to

know, but also to strive to become a specialist who will be in demand in the future. We believe that special conditions must be created so that the profession is competitive and everyone can find their place.

Research results and discussion. In accordance with the inclusive principles in the field of education, the following tasks are set: it is necessary to effectively control future teachers of physical education in integrated education with healthy students, in developing optimal skills and flexible solutions to educational issues. If students with disabilities do not achieve the expected results, changes should be made to the standard curriculum of higher educational institutions and methodological assistance should be provided.

Currently, many scientists work in the system of inclusive education. It also includes specialists in the field of physical education and sports. The researchers noted that “content, quality physical education can provide an opportunity to learn life skills, as well as grow and develop with peers in a social environment”. However, it notes that one of the main problems in attracting disabled students to physical education classes is related to the ability of the teaching staff to work effectively with people from this group [7, p. 103].

Many studies show different benefits of basic education and physical education. One of them is to increase the readiness of members of society for adulthood, the possibility of obtaining education and participation in life. Students with disabilities have opportunities for social and academic growth through interaction with peers, inclusive education and physical education [8, p. 37].

By Akhmetova E.K., Almetov N.Sh. during the study, a set of questionnaires conducted with parents were analyzed; children with disabilities were observed, using methods such as analysis, synthesis, generalization, diagnostics, comparative data were determined in various practical works [9, p.499].

Researcher K.Ibragim in his work showed that this has a positive effect on the adaptation of children and adolescents with special needs to social life, mood, and volitional-emotional

formation [10, p. 12]. In the direction of inclusive education, there are important issues that are still being studied, researched and awaiting practical solutions. In inclusive education, there are many psychological, pedagogical and organizational problems. Therefore, it is of practical importance to study the best practices of foreign countries and introduce them into the system of general education [11, p.22].

Insufficient knowledge of teachers, lack of support from colleagues, inadequate behavior of other healthy participants are factors hindering the implementation of an inclusive system. In a society with a poorly formed attitude of tolerance, a cold attitude towards people with disabilities, especially people with obvious pathological symptoms and physical disabilities, leads to the isolation of people with disabilities.

Considering that inclusive education and innovative technology methods offer more, paying attention to the development and level of education of all, effective educational opportunities for students, the students in this study can serve as an example of inclusive education [12, p.4].

Research has been done on how student volunteering can be organized using advanced technologies in the context of inclusive education, and this aspect is included [13, p.124].

On the basis of universal design in education, it is recommended to prepare professional development programs for teachers of inclusive education and organize training programs in order to improve the quality of education in the model of universal design of inclusive education [14, p.671].

Researches on the formation and development of an inclusive educational environment in a higher educational institution are given. An inclusive educational environment is realized through a system of culture and values [15, p.238].

The main problems of people with disabilities are poor connection with society, lack of access to cultural values and low level of education. This problem is not the result of the psychological state of people with disabilities, but the result of public perception and social policy.

Therefore, in this article we consider it important to consider the issues of preparing teachers of higher educational institutions

for organizing physical education classes for students in the context of inclusive education.

Certain prerequisites for the organization of the physical education and rehabilitation process in inclusive schools are demonstrated by future teachers of physical education in the process of pedagogical practice:

- Organization of individual and group classes for future specialists in inclusive education;
- participation in sports events for children in the context of inclusive education;
- provision of compulsory medical care to future teachers of physical culture;
- conducting conversations with parents of future physical education teachers in the context of inclusive education;
- organization of psychological and pedagogical diagnostic work with future specialists and students in the context of inclusive education;
- prevention of the main problems in the educational process in terms of inclusiveness;
- carrying out educational work on inclusive education of future specialists.

A survey of future teachers of physical culture in higher educational institutions on the topic “The situation of inclusive education of students in secondary schools” was conducted. The purpose of the survey: To determine the difficulties of future specialists in providing inclusive education for students in the process of teaching practice.

1. How do you understand the concept of “inclusion”?
2. Adaptation of inclusive children to the social environment.
3. Formation of tolerance in an inclusive environment.
4. Environment of access to electronic resources for students with disabilities.
5. Integrative learning with healthy children in the context of inclusive education.
6. Organization of educational activities with inclusive students with disabilities.
7. Survey of parents of students with disabilities.
8. Provision of professional assistance in the process of inclusive education.
9. Self-management in inclusive education.

10. Diagnosis of future specialists in inclusive education.

During the educational process, the program of the methodological seminar for future

specialists on the topic “Inclusive education of future physical education teachers” was prepared, we present the thematic plan of the seminar (Table 1).

Table 1. **Inclusive education for future physical education teachers**

№	Content of the lesson	Number of hours
1	The meaning of the concepts “Inclusion”, “Inclusive education”.	2
2	Analysis of the works of scientists to determine the historical and pedagogical aspects of the development of inclusive education	2
3	Features of adaptation of future specialists to the social environment in the context of inclusive education	2
4	Methods of psychological and pedagogical diagnosis for future physical education teachers	2
5	Ways and conditions of inclusive education in training physical education teachers	4
6	The need to equip students with disabilities in an accessible environment with technical equipment	4
7	Educational and methodological works in Braille in inclusive education for future physical education teachers	4
8	Work on providing career guidance counseling to students in the course of inclusive education	4
9	The situation of integrated training in inclusive education for future physical education teachers	4
10	Self-analysis of difficulties in the work of a teacher	4
Total:		32 hours

During the methodological seminar, the future specialists:

– mastering the scientific and methodological foundations of inclusive education for future teachers of physical education;

– mastering the ability to implement inclusive education through a deep analysis of the work of foreign and domestic scientists;

– adaptation of future specialists to the social environment in the conditions of inclusive education, practical mastery of psychological and pedagogical methods of diagnostics;

– determination of the ways and conditions of inclusive education in the training of physical education teachers,

– to study the skills of future specialists in an accessible environment, to master in practice the

work of providing career guidance counseling to students.

Conclusion. So, preparing the content, forms and methods of physical education, we came to the conclusion that the main content of physical education is the formation of inclusive competence of future teachers of physical culture. In this regard, as part of the introduction of inclusive education, questionnaires and methodological seminars were offered to future specialists. The presence of inclusive education, effective aspects of students’ adaptation to the social environment, as well as comprehensive training and professional orientation were noted in the professional training of future teachers of physical education.

References:

[1] Kassym-Jomart Tokaevtyyn 2021 zhylygy 1 kyrkyektegi Kazakhstan khalkyna Zholdauy: “Khalyk birligi men zhyveli reformalar - el orkendeuinin berik negizi” // <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomarttokaev-kazakstan-halkyna-zholdaun-zhariyalady-181635>

[2] Kazakhstan Respublikasynyn “Bilimdi ult” sapali bilim beru” Ultytk zhobasy. ҚР Ykimetinin 12.10. 2021 No. 726 kaulysy // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000726>

[3] 2014 zhylygy 3 shildedegi No. 228-V Қазақстан Respublikasynyn Dene shynyқтыru zhane sports tural заңы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000228>

[4] Kazakhstan Respublikasynyn orta bilim beru uyimdarynda oku-tarbie processesin uyimdastyrudyn 2021-2022 oku zhylyndagy ereksheликteri turaly”. Adistemelik nuskau hut. – Nur-Sultan: Y.Altynsarin atyndagy UGA, 2021. - 378 b.

[5] Askhat Aimagambetov inklyuzivtiliktin manyzdylygy tural

[6] Ispambetova G. Accessibility of inclusive higher education through the eyes of students with disabilities (Article) / *Astra Salvensis*. Volume 6, Issue 1, 2018, Pages 505-515.

[7] Block M.E., Obrusnikova I. Inclusion in physical education: A review of the literature from 1995-2005 // *Adapted Physical Activity Quarterly*. - 2017. Vol. 24. - P. 103-124.

[8] McCarty K. Full Inclusion: The Benefits and Disadvantage of Inclusive Schooling. An overview. Azusa Pacific University. – 2016.

[9] Akhmetova E.K., Almetov N.Sh. Training of pedagogical personnel as the basis of development of inclusive education / *International Scientific and Practical Conference. Cluster of pedagogical education: problems and solutions*, June 25-26, 2021. - S.476-479.

[10] Ibragim K.A. Mymkindigi shekteuli balalardyn karym-katynas dagdylaryn damytu zholdary / “Kuzyretti Pedagog” Respublikalyk gylmy-adistemelik zhane akparattyk-tanymdyk zhurnaly, No. 4 (2015) zheltoksan. - 12-14b.

[11] Ibragim K.A. Mektep mugalimderinin inclusivti bilim beruge kasibi dayyndygyn kalyptastyru / “Kazakh Altai: kazirgi zhagdayy men damu bolashagy” Halykaralyk gylmy-practicalyk konferencia enbekteri. Mongolia, Nauryz 20, 2015 - 111-113b.

[12] Papadakis, S. Advances in mobile learning educational research (A.M.L.E.R.): Mobile learning as an educational reform. *Advances in Mobile Learning Educational Research*, 1(1), 1–4. <https://doi.org/10.25082/AMLER.2021.01.001>

[13] Saltanat A., Ainagul R., Raifa D., Karlygash T., & Sara R. (2022). Organisation of volunteer activities of students in the framework of inclusive education through innovative technologies. *World Journal on Educational Technology: Current Issues*. 14(5), 1246-1258. <https://doi.org/10.18844/wjet.v14i5.8054>

[14] Stambekova A., Zhakipbekova S., Tussubekova K., Mazhinov, B., Shmidt M., & Rymhanova A. (2022). The model of pre-university training of people with disabilities in the system of inclusive higher education. *World Journal on Educational Technology: Current Issues*, 14(3), 671–681. <https://doi.org/10.18844/wjet.v14i3.7274>

[15] Grishaeva, S., Mitrofanova, E., Gimazova, Y., Beregovskaya, T., & Ivanovskaya, L. (2019). Educational environment as a prerequisite for providing a quality inclusive education. 1st International Scientific Practical Conference ‘The Individual and Society in the Modern Geopolitical Environment’ (ISMGE 2019) (pp. 237-242). Atlantis Press. <https://doi.org/10.2991/ismge-19.2019.46>

А.Ш. БАЙМАХОВА¹, А.З. ӘЛІПБЕК², К.Е. КОЙШИЕВ²

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
(Алматы, Қазақстан)

²Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті,
(Шымкент, Қазақстан)

ЖАСӨСПІРІМДІК КЕЗЕҢДЕ КӨРІНІС БЕРЕТІН АГРЕССИВТІ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ МӘСЕЛЕСІ

Аңдатпа

Бұл мақалада жасөспірімдік кезеңде көрініс беретін агрессивті мінез-құлық мәселесі қарастырылады. Бұл кезеңге тән агрессивті мінез-құлық мәселесін зерттеп, зерделеу – қазіргі біздің қоғам үшін ең маңызды мәселелердің бірі. Агрессиялық – бұл жеке тұлғалық қасиет мінез-құлық, агрессияға дайындық көрінісі. Агрессия – бұл әрекет болса, ал агрессиялылық осындай әрекетке дайындықты сипаттайды. Агрессияның психикалық ақиқат ретінде нақты сипаттамалары айқындалады: бағыттылық, көрініс табу формалары, интенсивтілік. Агрессияның мақсаты – жәбірленушіге жапа шектіру және басқа мақсатқа жету тәсілі болуы мүмкін. Агрессия құбылысының сапалық және сандық сипаттамалары, ғалым-зерттеушілердің еңбектеріндегі агрессивтіліктің көрініс беру ауыртпашылықтары, параметрлері, түрлері нақтыланады.

Кілт сөздер: жеткіншек, кезең, агрессия, мінез-құлық, тұлға, адам, қоғам.

А.Ш. БАЙМАХОВА, А.З. АЛИПБЕК, К.Е. КОЙШИЕВ

Казахский Национальный педагогический университет имени Абая
(Алматы, Казахстан)

Южно-Казахстанский Государственный педагогический университет
(Шымкент, Казахстан)

ПРОБЛЕМА АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ, ПРОЯВЛЯЮЩАЯСЯ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация

В данной статье рассматривается проблема агрессивного поведения, проявляющегося в пубертатном периоде. Изучение и изучение проблемы агрессивного поведения, характерной для этого периода, является одной из наиболее важных для современного нашего общества. Агрессивность – это черта личности, проявление готовности к поведению, агрессии. Агрессия – это действие, а агрессивность характеризует готовность к такому действию. Определяются специфические характеристики агрессии как психической реальности: направленность, формы проявления, интенсивность. Целью агрессии может быть причинение вреда жертве и способ достижения другой цели. Уточняются качественные и количественные характеристики явления агрессии, бремя проявления агрессивности в работах ученых-исследователей, параметры, виды.

Ключевые слова: подростковый возраст, стадия, агрессия, поведение, личность, человек, общество.

A.SH. БАЙМАКHOVA¹, A.Z. ALIPBEK², K.E. KOISHIEV²

¹Kazakh National Pedagogical University named after Abai (Almaty, Kazakhstan)

²South Kazakhstan State Pedagogical University (Shymkent, Kazakhstan)

THE PROBLEM OF AGGRESSIVE BEHAVIOR THAT MANIFESTS ITSELF IN ADOLESCENCE

Annotation

This article discusses the problem of aggressive behavior that manifests itself in the puberty period. The study and study of the problem of aggressive behavior characteristic of this period is one of the most important for our modern society. Aggressiveness is a personality trait, a manifestation of readiness for behavior, aggression. Aggression is an action, and aggressiveness characterizes readiness for such an action. The specific characteristics of aggression as a mental reality are determined: orientation, forms of manifestation, intensity. The purpose of aggression may be to harm the victim and a way to achieve another goal. Qualitative and quantitative characteristics of the phenomenon of aggression, the burden of aggression in the works of research scientists, parameters, types are specified.

Keywords: adolescence, stage, aggression, behavior, personality, person, society.

Кіріспе. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Ж. Тоқаев мұғалімдердің Тамыз конференциясында сөйлеген сөзінде «Тәрбие – сапалы білімнің негізгі арқауы, дінгеі» деген сөзі барша білім саласы қызметкерлерінің бой түзер бағдары болуы тиіс [1]. Сонымен қатар баланың құқықтарын қорғауды күшейту, тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл және жасөспірімдер арасында суицидтің көбеюі мәселелерін шешу жөніндегі 2020-2023 жылдарға арналған жол картасы бекітілді [2]. Осы тұрғыда баланы тәрбиелеудің, олардың мінез-құлқында орын алатын ауытқуларды дер кезінде коррекциялаудың мәні тереңдейді. Бала өсіп жетілуінде жеткіншек жасының алатын орны ерекше. Бұл жас кезеңінде баланың ағзасында және оның жан дүниесінің дамуында күрделі психофизиологиялық өзгерістер болады. Осы өзгерістерге байланысты баланың қоршаған ортаға, адамдар арасындағы қарым-қатынасқа. Іс-әрекеттерге деген көзқарастары өзгереді және оның басында көптеген жаңа құрылымдар орын алады.

Адамзат тарихы агрессияның тұлға мен қоғам өмірінің бөлінбес бөлігі екендігін сенімді түрде дәлелдейді. Бұған қоса, агрессияның қуатты тартатын күші және жұғымталдық қасиеті бар: көптеген адамдар

сөз жүзінде агрессияны жоққа шығарады, ал іс жүзінде оны күнделікті өмірінде кеңінен көрсетеді.

Қазіргі шындық психологтарды қоғамдағы агрессия мәселесіне жаңа көзқараспен қарауға мәжбүр етеді. Бұл күндері агрессивті мінез-құлық ерекше жағдайдан гөрі қарапайым. Біздің еліміздегі ұлдар мен қыздар бүгінде әлеуметтік-экономикалық жағдайлар мен саяси шиеленістердің тез өзгеру дәуірінде өмір сүреді, бұл көбінесе олардың тарапынан агрессияның күшеюіне әкеледі.

Агрессивті мінез-құлықтың ерекшеліктері тұлғаның эмоционалды саласына әсер ете отырып, олар моральдық диссонанстың нашарлауына, стресстік және депрессиялық күйлердің қалыптасуына ықпал етеді. Жас ересектердегі агрессияның жоғары деңгейі алаңдатарлық фактор болып табылады, өйткені бұл тек оқу іс-әрекетіне, ата-аналармен, достармен, құрдастарымен қарым-қатынасқа, жеке дамуға ғана емес, сонымен қатар олардың болашақ жеке және кәсіби қызметінің сәттілігіне теріс әсер етеді.

Қазіргі жасөспірім жастағы ұлдар мен қыздар күрделі әлемде өмір сүреді. Олардың даму кезеңі экономикалық және экологиялық дағдарыстар, жаһандық технологияландыру және қазіргі қоғамды ақпараттандыру

дәуірінде өтеді. Осы дәуірде өмір сүру және жұмыс істеу керек екенін түсіну көбінесе олардың тітіркену мен үмітсіздік сезімдерінің көзі болып табылады. Сонымен қатар, жастардың ортасында жалпы әлеуметтік қызығушылықтың жоғалуы және барған сайын тереңдей түсуі, отбасы мен басқа да қоғамдық институттардың жастарға оң әсер етуінің тапшылығы, сондай-ақ олардың өсіп келе жатқан наразылық сезімі кейде бейсаналық болып табылады, олардың мінез-құлқының бағыты мен тұрақтануына ықпал етпейді. Жоғарыда айтылғандардың барлығы, сондай-ақ қазіргі жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқы саласындағы зерттеулердің нәтижелері жас кезіндегі тұлғаның агрессивті мінез-құлқы мәселесін өзекті деп бөлуге негіз береді.

Пікірталас материалдары мен әдіснамасы. Жас кезіндегі агрессивті мінез-құлқтың жас ерекшеліктерін зерттей отырып, олардың екі тобын ажыратуға болады: жеке-жеке және әлеуметтік жоспардың ерекшеліктері. Оларды анықтау процесін біз жетекші қызметпен, негізгі ісіктермен, зерттелетін жас кезеңінің дамуының әлеуметтік жағдайымен байланысты жүргізуді шештік. Қойылған мәселені талдау аясында біз жас кезіндегі тұлғаның психикалық дамуын зерттейтін әртүрлі зерттеушілердің көзқарастарына назар аударамыз.

Қазіргі әдебиеттерде «агрессивтілік» ұғымына көптеген анықтамалар берілген. Дегенмен, барлық дерлік авторлар агрессия басқаларға моральдық және физикалық зиян келтіруге бейімділік деген қорытындыға келеді [3].

Агрессия (латын тілінен аударғанда «*agressio*» – шабуыл, шабуыл) – бұл қоғамдағы адамдардың қатар өмір сүру нормалары мен ережелеріне қайшы келетін, шабуыл объектілеріне зиян келтіретін (жансыз жанданған), адамдарға физикалық зиян келтіретін (жағымсыз тәжірибелер, шиеленіс, қорқыныш, депрессия және т.б.) деструктивті мінез-құлық [4].

Шетелдік психологияда агрессия қандай формада көрінсе де, басқатіршілікесіне зиян

келтіруге немесе зиян келтіруге бағытталған мінез-құлық ретінде қарастырылады, оған мұндай қарым-қатынастан аулақ болуға барлық негіз бар [5].

Осы уақытқа дейін әр түрлі авторлар агрессияның көптеген анықтамаларын ұсынды: біріншіден, агрессия дегеніміз – күшті белсенділік, өзін-өзі растауға деген ұмтылыс, Адамға сыртқы күштерге қарсы тұруға мүмкіндік беретін ішкі күш (Е.Ю. Брел) [6, 221б.]; екіншіден, агрессия дегеніміз-дұшпандық, шабуыл, жойылу әрекеттері мен реакциялары, басқа адамға, затқа немесе қоғамға зиян келтіру немесе зиян келтіру әрекетіндегі күш көріністері (Р.Бэрн) [7, 24б.].

А.Басстың айтуы бойынша, агрессия – бұл басқаларға қауіп төндіретін немесе зиян келтіретін кез-келген мінез-құлық [8, 117б.].

Л.Берковиц, Г.Фешбах және т.б. зерттеушілер ұсынған тағы бір анықтамада келесі ереже бар: белгілі бір әрекеттерді агрессия ретінде қабылдау үшін олар тек осындай салдарға әкеліп соқтырмай, реніш немесе қорлау ниеттерін қамтуы керек [9, 233б.]. Д. Коннор агрессия терминін басқаларға дене немесе физикалық зақым келтіру әрекетімен шектейді [10, 74б.].

Субъектінің агрессивті мінез-құлыққа дайындығы салыстырмалы түрде тұрақты жеке қасиет – агрессивтілік ретінде қарастырылады. Агрессивтілік деңгейлері әлеуметтену процесінде оқытумен де, мәдени және әлеуметтік нормаларға бағдарланумен де анықталады, олардың ішіндегі ең маңыздысы әлеуметтік жауапкершілік нормалары.

Шетелдік зерттеулердегі агрессивтілік эмоционалды қысқа мерзімді күй және адамның жеке қасиеті ретінде қарастырылады. Л.Берковиц агрессивтілікті әртүрлі жағдайларда агрессивті әрекет етуге салыстырмалы түрде тұрақты дайындық ретінде анықтайды. Оның көзқарасы бойынша, агрессивтілікті агрессивті мінез-құлыққа бейімділік ретінде қарастырған жөн [9, 221б.].

Ресейлік зерттеушілер агрессияны теріс құқықтық, моральдық, эмоционалдық

аспектілері бар белгілі бір мінез-құлықтың нәтижесі ретінде қарастырады, агрессивтілік адамның қасиеті ретінде түсініледі, ал агрессия күйі агрессияның эмоционалды жағын анықтайды (А.В. Нефедова, А.А. Реан, В.Г. Крысько және т.б. [11, 12, 13].).

А.В. Нефедовтың анықтамасы бойынша, агрессивтілік – бұл көңілсіз және жанжалды жағдай туындаған кезде агрессивті әрекет етуге бейімділікті көрсететін жеке қасиет. Агрессивті әрекет – бұл ситуациялық реакция ретінде агрессивтіліктің көрінісі. Егер агрессивті әрекеттер мезгіл-мезгіл қайталанса, онда бұл жағдайда агрессивті мінез-құлық туралы айту керек. *Агрессия* – бұл жанжалды және көңілсіз жағдайларда адамның мінез-құлқы [11, 106.].

А.А. Реан осы терминдерге анықтама бере отырып, агрессия басқа адамға, адамдар тобына немесе жануарға зиян келтіруге бағытталған қасақана әрекеттер екеніне назар аударады [12, 1426.].

В.Г. Крысько агрессивтілікті әлеуметтік мінез-құлықтың бір түрі ретінде қарастырады, өйткені адамның агрессивті мінез-құлқы әлеуметтік өзара әрекеттесу аясында жүзеге асырылады. Мінез-құлықты агрессивті ретінде анықтауда шешуші орын норма ұғымына жатуы керек, сондықтан осы бағыттың атауы. Нормалар белгілі бір әрекеттердің белгіленуін бақылаудың өзіндік механизмін құрайды. Бұл нормалар орындалған кезде, қабылданған мінез-құлық мұндай мінез-құлықтың зардаптарының жойылу дәрежесіне қарамастан агрессивті деп саналмайды [13, 1226.].

Мінез-құлық екі міндетті шарт болған кезде агрессивті деп аталады: жәбірленушіге зиянды салдары болған кезде; мінез-құлық нормалары бұзылған кезде орын алады.

Агрессивтілік деп деструктивті тенденциялардың болуымен сипатталатын тұлғаның қасиетін түсінуге болады, негізінен субъективті-субъективті қатынастар саласында. Мүмкін, адам қызметінің деструктивті компоненті шығармашылық қызметте қажет, өйткені жеке дамудың қажеттіліктері адамдардағы кедергілерді жою және жою,

осы процеске қарсы тұрған нәрсені жеңу қабілетін сөзсіз қалыптастырады.

Сонымен қатар, жасөспірімдік кезеңдегі оқушылардың агрессивті мінез-құлқын тәрбиелеу үшін отбасымен ынтымақтастық қатынаста психопрофилактикалық жұмыстар жүргізуіміз қажет. Осы кезеңнің тұлғалық жағынан дамуы үшін отбасылық ынтымақтастық қарым-қатынасты дамыту қажеттілігі туралы отандық ғалым-зерттеушілер өз еңбектерінде қарастырған. Жасөспірімдердің мінез-құлқындағы агрессияны психикалық шындық ретінде нақты сипаттамаларға ие: бағыт, көрініс формалары, қарқындылық ретінде айқындаған. Агрессияның мақсаты – жәбірленушіге азап шегу (зиян келтіру) (дұшпандық агрессия) және агрессияны басқа мақсатқа жету тәсілі ретінде пайдалану (аспаптық агрессия) болуы мүмкін [14, 766.].

Қазіргі әдебиеттерде агрессия мен агрессивті мінез-құлықтың әртүрлі жіктелімдері ұсынылған. Ең көп таралған классификациялардың бірін А.Басс және А.Дарки сияқты авторлар ұсынады. Олар агрессияның бес түрін анықтайды: физикалық агрессия, тітіркену (ашуланшақтық, дөрекілік), ауызша агрессия (қоқан-лоққы, ай-қай), жанама агрессия (өсек, жаман әзіл), негативизм (оппозициялық мінез-құлық) [8, 1216.].

Э.Фромм агрессияның екі түрі бар деп санайды: «қатерсіз» және «қатерлі». Біріншісі қауіп төнген кезде пайда болады және қорғаныс сипатына ие. Қауіп жойылғаннан кейін агрессияның бұл түрі де жоғалады. «Қатерлі» агрессия қатыгездік пен деструктивтілікті білдіреді және стихиялы және тұлға құрылымымен байланысты [15, 636.].

Э.Фромм: «қорғаныс агрессиясының механизмі адамның миына «енгізілген» және олардың өмірлік мүдделерін қауіп-қатерден сақтауға арналған. Биологиялық, бейімделгіш, тіршілікті қолдауға ықпал ететін, қатерсіз, өмірді сақтаумен байланысты емес қатерлі агрессиядан агрессияны қатаң ажырату қажет» [15, 1626.].

В.Д. Шадриков қақтығыстағы мінез-құлық стилін негізге ала отырып, агрессивтіліктің келесі түрлерін ажыратады:

Қорғаныс агрессиясы – баланың белсенді позициясы болған кезде, қоршаған әлемнен қорқыныш пайда болған кезде пайда болады; бұл жағдайда агрессияның негізгі функциясы – балаға қауіпті болып көрінетін сыртқы әлемнен қорғау;

Деструктивті агрессиясы – егер баланың ерте жасында дербестігі, тәуелсіз сайлау, пайымдау, бағалау қабілеті болмаса, онда белсенді нұсқада ол деструктивті агрессивтілікке ие болады;

Демонстрациялық агрессиясы – сыртқы әлемнен қорғау және біреуге зиян келтіру ретінде емес, баланың өзіне назар аударғысы келетіндігі ретінде пайда болады [16, 94б.].

Бағыты агрессия бойынша екіге бөлінеді:

Гетероагрессия: айналасындағыларға назар аудару (кісі өлтіру, зорлау, ұрып-соғу, қорқыту, қорлау, балағат сөздер);

Аутоагрессия: өзіне назар аудару (суицидке дейін өзін-өзі қорлау, өзін-өзі бұзатын мінез-құлық, психосоматикалық аурулар).

И.А. Фурманов балалардың агрессивті мінез-құлқын екі түрге бөледі:

1. *Әлеуметтендірілген мінез-құлық* – балаларда әдетте психикалық бұзылулар болмайды, олардың мінез-құлқын реттеудің моральдық және ерікті деңгейі төмен, моральдық тұрақсыздық, әлеуметтік нормаларды елемей, өзін-өзі бақылау әлсіз. Олар әдетте агрессияны назар аудару үшін пайдаланады, агрессивті эмоцияларын өте айқын көрсетеді (айқайлау, қатты ант беру, заттарды лақтыру). Бұл мінез-құлық басқалардан эмоционалды жауап алуға бағытталған немесе құрдастарымен байланысқа деген ұмтылысты көрсетеді. Серіктестердің назарын аудару отырып, олар тынышталып, өздерінің қиын әрекеттерін тоқтатады.

2. *Әлеуметтенбеген мінез-құлық* – балалар әдетте жағымсыз эмоционалды жағдайлары бар (мазасыздық, қорқыныш, дисфория) кейбір психикалық бұзылулардан (эпилепсия, шизофрения, мидың органикалық зақымдануы) зардап шегеді. Жағымсыз эмоциялар және олармен бірге жүретін

дұшпандық өздігінен пайда болуы мүмкін немесе травматикалық немесе стресстік жағдайға жауап болуы мүмкін.

Мұндай балалардың жеке ерекшеліктері – жоғары мазасыздық, эмоционалды шиеленіс, козу мен импульсивті мінез-құлыққа бейімділік. Сыртқы жағынан, бұл көбінесе тікелей ауызша және физикалық агрессиямен көрінеді. Бұл балалар құрдастарымен ынтымақтастық іздеуге тырыспайды, көбінесе өздері өз әрекеттерінің себептерін нақты түсіндіре алмайды. Әдетте агрессивті әрекеттер арқылы олар жинақталған эмоционалды шиеленісті босатады немесе басқаларға қиындық туғызудан ләззат алады [17, 86б.].

Өмірде агрессияның кейбір немесе тіпті барлық түрлерінің тіркесімі жиі кездесетінін атап өткен жөн. Сонымен қатар, балалар мен ересектердегі агрессияның әртүрлі көріністерін түрлерге басқалармен қарым-қатынаста, деструктивтілік, қатыгездік, қысымшылық, жанжал, дұшпандық, ашуланшақтық пен ашуланшақтық, кекшілдік және басқалар сияқты мінез-құлық пен эмоциялардың бұзылуында көрінетін жағымсыз жеке қасиеттер ретінде топтастыруға болады [17, 81б.].

А.А. Романов балалар мен жасөспірімдердегі агрессивтіліктің осы түрлерін ажыратады:

Гиперактивті-агрессивті бала – қозғалтқышы бұзылған балалардың тәртіпті және мойынсұнғыш болуы қиынырақ;

Агрессивті-сезімтал және шаршаған бала – сезімталдықтың жоғарылауы, ашуланшақтық, осалдық, агрессивті мінез-құлықты тудыруы мүмкін;

Оппозициялық мінез-құлқы бар агрессивті бала – бала жиі дөрекі, бірақ бәріне емес, тек өзіне таныс адамдарға таныс ата-аналарға. Мұның себебі осы адамдармен қарым-қатынаста;

Агрессивті-қорқынышты бала – дұшпандық, агрессивтілік баланы қиялдағы қауіптен, шабуылдан қорғаудың құралы бола алады;

Агрессивті-сезімтал емес бала – бұл балаларда эмоционалды жауап беру, эмпатия, басқаларға жанашырлық қабілеті бұзылған [18, 16б.].

Оқу-тәрбие үрдісінде жасөспірімдердің жас және дара ерекшеліктерін есепке ала отырып, оларды болашақ өмірге даярлау және белгілі бір кәсіптің түрін таңдауға бағыт-бағдар жасау үшін заманауи педагогикалық технологияларды дұрыс, әрі тиімді таңдап алу маңызды болып табылады [19].

Қорытынды және нәтижелері.

Жасөспірімдік кезеңде агрессивті мінез-құлықты диагностикалау мақсатында «Басса-Дарки» әдістемесін пайдаландық. «Басса-Дарки» әдістемесінің негізгі мақсаты – бала агрессиясының түрін және оның көрініс беру ерекшелігін анықтау. А.Басса және А.Дарки агрессияны сипаттағанда оны негізгі екі топқа бөледі. Біріншісі – мотивациялық агрессия. Осы құбылысты туғызған себеп сылтаулар. Психолог ең алдымен агрессияның осы түрін анықтап алуға тиіс. Екіншісі – инструменталдық агрессия немесе өзін-өзі қорғау үшін, басқаларды жәбірлеуге қолданатын әрекеттері. Бұл қасиеттің көрініс беруі сегіз формада болуы мүмкін. Бұл әдістеме көмегімен агрессияның формасын диагностикалауға болады [20].

Жасөспірімдердің даму ерекшеліктері мен мінез-құлқындағы агрессивтілік пен өшпенділік реакцияларын диагностикалау үшін біз Басса-Дарки әдістемесін жүргізуді жөн көрдік. Әдістеме бойынша зерттеуге 47 жеткіншек қатысты. 14 пен 16 жас аралығындағы 18 қыз бала және 29 ұл бала алынды. Бұл жеткіншектер Шымкент қаласының тұрғындары болып табылады. Зерттеу барысында субъектілер өзбетінше зерттеу әдістерін толтырып шықты. Зерттеу нәтижесі стандартты түрде өңделіп, қорытындысы бойынша максималды ұпайлар агрессивті жеткіншектер тобына кіріп, ең төменгі ұпай жинаған субъектілер агрессивті емес жеткіншектер тобына кіргізілді. Осы зерттеу нәтижесі 1-ші кестеде көрсетілген және тесте анықталған шкала бойынша жауаптарды пайызға аударып, барлық жиналған ұпайлар бойынша балада орын алған агрессия түрін көрсетеді. Бұл әдістеме бойынша, жасөспірімдерде көрінетін агрессия түрлері арасында айырмашылық статистикалық маңызды болып шықты.

Кесте 1. Жасөспірімдерде көрінетін агрессия түрлері

Мазасыздану түрлері	Зерттелінушілер саны
Физикалық агрессия	4%
Жанама агрессия	8%
Тітіркенушілік	2%
Негативизм	15%
Өкпелегіштік	2%
Күдіктенушілік	12%
Вербальды агрессия	33%
Кінәні сезіну	22%

Мектеп психологтары жасөспірімдердің бойындағы агрессиялық әрекетті жеңілдетуге бағытталған психокоррекциялық жұмыстардың («Танысу», «Жемістермен ұрысамыз», «Екі тайпаның төбелесі», «Үшінші көз оян», «Тілек шоғы», «Жорықтағы жолбарыс», «Амандасу-сәлемдесу», «Бес түрлі қимылды би», «Мен бәрінен де әдемімін», «Күлкі» және т.б.) бағдарламалық әдістемесін жасап, оны тәжірибеде қолдандық. Бұл аталмыш әдістемелер жүргізілген жұмыстың жалпы нәтижесін сараптай отырып, оның 80% нәтиже беретіндігіне толықтай көзімізді

жеткіздік. Психокоррекциялық жұмыстар іс-тәжірибеде өңделіп, қолдануға өте тиімді екенін байқағты.

Талқылау

Зерттеу нәтижесін талдайтын болсақ, 47 жеткіншек арасында жоғары дамыған агрессия түрі кінәні сезіну мен вербальды агрессия көрсеткіштері болды. Бұл жас кезеңіндегі балалардың өзін көп жағдайда кінәлі сезіну және сенімділіктің төмендеуі пайда болады. Ал вербальды агрессияның жоғары болуы бұл адамдарға деген сенбеушілік, негативті сезімдерді айқай

арқылы көрсету болып табылады. Кішкентай тітіркенудің өзінде кері сезімдерді яғни ашулану, дөрекілік көрсетуге дайын келеді. Сонымен қатар өзін көп жағдайда кінәлі сезіну және сенімділіктің төмендеуі пайда болды.

Жасөспірімдік кезеңде агрессия ерекше орын алады. Бұл жаста агрессивті болу көбінесе «Күшті болып көріну немесе күшті болу» дегенді білдіреді. Агрессивті мінез-құлықтың пайда болуына отбасының бірлігі, ата-ана мен бала арасындағы жақындық, бауырлар арасындағы қарым-қатынас сипаты, сондай-ақ отбасылық басқару стилі әсер етеді. Отбасында қатты алауыздық бар, ата-анасы алшақ және суық болған балалар агрессивті мінез-құлыққа бейім болады.

Қорытынды

Бүгінгі таңдағы ауқымды және өзекті мәселенің бірі – жасөспірім кезеңінде көрініс беретін агрессивті мінез-құлық. Жасөспірімдер мектептік кезеңнің соңғы сатысында тұратындықтан тұлғалық және

танымдық даму барысында түрлі қиындықтар мен қарама-қайшылықтарда мінез-құлықтың екпіндеуі, агрессияға бейім болуы, қарым-қатынаста конфликтіге баруын зерттеу жұмысымыздың барысында анықтадық. Осы кезеңде көрініс беретін агрессивті мінез-құлықты диагностикалап қана қоймай, одан әрі түзету-дамыту жұмыстарын жүйелі түрде өткізу қажеттілігін байқатты. Сондықтан зерттеу жұмысында көрсетілген адам бойындағы агрессияның шығу түрлері, оның бала мінез-құлқына тигізер әсерін зерттеу арқылы одан арылу жолдары қарастырылады. Сонымен, агрессивті мінез-құлық теріс құқықтық, моральдық, эмоционалдық аспектілері бар мінез-құлық ретінде анықталады. Жасөспірім кезеңіндегі агрессивті мінез-құлық – баланың осы жас кезеңіндегі тұлғалық және танымдық даму барысында үйлесімсіз, адекватты емес мінез-құлық пен сезім мен эмоционалдық көңіл-күйдің импульсивті көрініс беруі деп ой-тұжырым жасауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- [1] Тоқаев Қ.-Ж.К. «Bilim jáne Gylym!» атты мұғалімдердің Тамыз конференциясының Пленарлық отырысында сөйлеген сөзі. – 2019, тамыз - 16 // https://www.akorda.kz/kz/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyyn-bilim-jne-ylm-atty-tamyzkonferenciya-synyn-plenarlyk-otyrysynda-soilegen-sozi 18.09.2020.
- [2] Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2020 жылғы 30 наурыздағы № 156 қаулысы.
- [3] «Жеткіншек жастағы мінез-құлық және оны алдын алудың тәсілдері». Әдістемелік құрал. – Ақтөбе, 2019.
- [4] Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Педагогика және психология /Жалпы редакциясын басқарған – А.Қ.Құсайынов. – Алматы: «Мектеп» баспасы» ЖАҚ, 2014. - 249 бет.
- [5] Баксанский О.Е. Современная психология: теоретические подходы и методологические основания: учебник / О.Е. Баксанский. – М.: КД Либроком, 2013. – 368с.
- [6] Брель Е.Ю. К проблеме определения агрессии в отечественных и зарубежных психологических исследованиях /Е.Ю. Брель //Ежегодник Российского психологического общества. – 2015. – №5. – С.221-222.
- [7] Бэрн Р. Агрессия: учебное пособие / Р. Бэрн. – СПб: Питер, 2016. – 352с.
- [8] Басс А. Концепция агрессии / враждебности: учебник / А. Басс, А. Дарки. – Екатеринбург, 2013. – 260 с.
- [9] Берковиц Л. Агрессия. Причины, последствия и контроль: учебное пособие / Л.Берковиц, Г.Фешбах. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2014. – 510 с.
- [10] Коннор Д. Агрессия и антисоциальное поведение у детей и подростков: учебное пособие / Д. Коннор. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2015. – 288 с.
- [11] Нефедова А.В. Психология девиантного поведения: курс лекций /А.В. Нефедова. – Владимир: ВлГУ, 2015. – 76 с.
- [12] Реан А.А. Психология адаптации личности. Анализ. Теория. Практика: учебное пособие / А.А. Реан, А.Р. Кудашев, А.А. Баранов. – СПб: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2006. – 479с.
- [13] Крысько В.Г. Психология и педагогика: учебник для бакалавров /В.Г. Крысько. – Люберцы: Юрайт, 2016. – 471 с.
- [14] Ainagul R., Kalipa A., Aida N., Ardak A. & Mentay S., (2022). Training of future psychologists on suicide prevention among adolescents based on work with parents. *Cypriot Journal of Educational Science*. 17(6), 2167-2180. <https://doi.org/10.18844/cjes.v17i6.7555>

- [15] Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности: учебное пособие / Э. Фромм. – М.: Академия, 2014. – 447 с.
- [16] Шадриков В.Д. Общая психология: учебник для академического бакалавриата / В.Д. Шадриков. – Люберцы: Юрайт, 2016. – 411 с.
- [17] Фурманов И.А. Детская агрессивность: психодиагностика и коррекция: учебное пособие / И.А. Фурманов. – М.: Наука, 2016. – 256 с.
- [18] Романов А.А. Игротерапия: как преодолеть агрессивность у детей. Диагностические и коррекционные методики: учебное пособие / А.А. Романов. – М.: Школьная Пресса, 2014. – 48 с.
- [19] Aida S., Ainur Z., Ardak A., Madina A., Perizat K. & Gulnara R. (2022). Formation of professional competencies of a future foreign language teacher in the field of distance education. World Journal on Educational Technology. 14(1), 268- 281. <https://doi.org/10.18844/wjet.v14i1.6724>
- [20] Нұрмұхамбетова Т.Р. Тәжірибелік психология: Пт -Шымкент. – 2012. – 320б.

References:

- [1] Tokayev K.-zh. K. “bilim jáne Gylym!” speech at the plenary session of the August Conference of teachers. – 2019, August-16/https://www.akorda.kz/kz/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-bilim-jne-ylym-atty-tamyzkonferenciya-synyn-plenarlyk-otyr-synda-soilegen-sozi 18.09.2020.
- [2] Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 30, 2020 No. 156.
- [3] “Behavior in adolescence and ways to prevent it”. Methodical manual. - Aktobe, 2019.
- [4] Branch scientific Explanatory Dictionary of terms of the Kazakh language: pedagogy and psychology / headed by A. K. Kusainov. - Almaty: CJSC “Publishing House “School”, 2014. - 249 pages.
- [5] Baksansky O.E. Modern psychology: theoretical approaches and methodological foundations: textbook / O.E. Baksansky. – М.: CD Librocom, 2013. –
- [6] Brel E.Yu. On the problem of determining aggression in domestic and foreign psychological research / E.Yu. Brel // Yearbook of the Russian Psychological Society. - 2015. – No. 5. – pp.221-222.
- [7] Baron R. Aggression: textbook / R. Baron. – St. Petersburg: Peter, 2016. – 352s.
- [8] Bass A. The concept of aggression / hostility: textbook / A. Bass, A. Darki. – Yekaterinburg, 2013. – 260 p.
- [9] Berkowitz L. Aggression. Causes, consequences and control: a textbook / L. Berkowitz, G. Feshbach. – St. Petersburg: Prime-Euroznak, 2014. – 510 p.
- [10] Connor D. Aggression and antisocial behavior in children and adolescents: a textbook / D. Connor. – St. Petersburg: Prime-EUROZNAK, 2015. – 288 p.
- [11] Nefedova A.V. Psychology of deviant behavior: a course of lectures / A.V. Nefedova. – Vladimir: VISU, 2015. – 76 p.
- [12] Rean A.A. Psychology of personality adaptation. Analysis. Theory. Practice: textbook / A.A. Rean, A.R. Kudashev, A.A. Baranov. – St. Petersburg: PRIME-EUROZNAK, 2006. – 479 p.
- [13] Krysko V.G. Psychology and pedagogy: textbook for bachelors / V.G. Krysko. – Lyubertsy: Yurayt, 2016. - 471 p.
- [14] Ainagul R., Kalipa A., Aida N., Ardak A. & Mentay, S., (2022). Training of future psychologists on suicide prevention among adolescents based on work with parents. Cypriot Journal of Educational Science. 17(6), 2167-2180. <https://doi.org/10.18844/cjes.v17i6.7555>
- [15] Fromm E. Anatomy of human destructiveness: a textbook / E. Fromm. – М.: Academy, 2014. – 447 p.
- [16] Shadrikov V.D. General psychology: textbook for academic baccalaureate / V.D. Shadrikov. – Lyubertsy: Yurayt, 2016. – 411 p.
- [17] Furmanov I.A. Child aggressiveness: psychodiagnostics and correction: textbook / I.A. Furmanov. – М.: Nauka, 2016. – 256 p.
- [18] Romanov A.A. Game therapy: how to overcome aggression in children. Diagnostic and correctional techniques: textbook / A.A. Romanov. – М.: School Press, 2014. – 48 p.
- [19] Aida S., Ainur Z., Ardak A., Madina A., Perizat K. & Gulnara R. (2022). Formation of professional competencies of a future foreign language teacher in the field of distance education. World Journal on Educational Technology. 14(1), 268- 281. <https://doi.org/10.18844/wjet.v14i1.6724>
- [20] Nurmukhambetova T. R. Practical psychology: ИТ-Шымкент. – 2012. - 320p.

Е.Ы. БИДАЙБЕКОВ

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)

**АУДАНБЕК КӨБЕСОВ – ӘЛ-ФАРАБИДІҢ ФИЛОСОФ-ОЙШЫЛ, МАТЕМАТИК,
ЖАРАТЫЛЫСТАНУШЫ, ПЕДАГОГ ЕКЕНДІГІНІҢ ШЫНАЙЫ БЕЙНЕСІН
ЖАСАУШЫ ЖӘНЕ ЗАМАНАУИ БІЛІМ МЕН ТӘРБИЕ**

Аңдатпа

Мақалада А.Көбесовтің өмірі туралы баяндалып, ғалым ретіндегі ғылымға қосқан ерекше үлесі негізінен ұлы ғалым Әбу Насыр әл-Фарабидің ғылыми еңбектерін зерттеуімен тікелей байланысты екендігі туралы қарастырылған. А. Көбесов әл-Фарабидің бұл еңбектерінің барлығын, мүмкіндігінше, одан бұрынғы және сол сияқты кейінгі ғалымдар буындарының жетістіктерімен тығыз өзара байланыста қарастыра жазған. А. Көбесовтің бұдан кейінгі зерттеу жұмыстары ұлы жерлесіміз әл-Фарабидің ойшыл-математик, астрономияның теоретигі және тәжірибешісі және басқа жаратылыстану ғылымдарының да зерттеушісі ретіндегі шынайы бейнесін қалпына келтіруге шешуші үлес қосты. Әл-Фараби бұған дейін ғылым тарихында негізінен философ және музыка теориясын жасаушы ретінде белгілі болатын. Әл-Фарабидің бай ғылыми мұраларын зерттеу тақырыбы бойынша ғалым А.Көбесов ұлы ғұламаның 200-ден астам ғылыми, ғылыми-танымал және басқа да еңбектерін, араб тілінен аудармаларын жариялағаны туралы қарастырылды.

Түйінді сөздер: Әл-Фараби, Ауданбек Көбесов, ғалым, ғылыми еңбектер, математикалық мұралары, педагог, ұстаз, білім беру жүйесі, ғылыми-педагогикалық сабақтастық, білім-ғылым, философия, діни-философиялық, музыка

Е.Ы. БИДАЙБЕКОВ

Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(Алматы, Казахстан)

**АУДАНБЕК КОБЕСОВ – ФИЛОСОФ-МЫСЛИТЕЛЬ, МАТЕМАТИК,
ЕСТЕСТВОИСПЫТАТЕЛЬ, ПЕДАГОГ И ПЕДАГОГ СОВРЕМЕННОГО
ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ**

Аннотация

В статье рассказывается о жизни А.Кобесова и рассматривается тот факт, что его особый вклад в науку как ученого во многом непосредственно связан с изучением научных трудов великого ученого Абу Насра аль-Фараби. А. Кобесов писал все эти труды Аль-Фараби, по возможности, в тесной взаимосвязи с достижениями как предыдущих, так и последующих поколений ученых. А. Дальнейшие исследовательские работы Кобесова внесли решающий вклад в восстановление подлинного образа великого земляка Аль-Фараби как мыслителя-математика, теоретика и практикующего астрономии и исследователя других естественных наук. Ранее Аль-Фараби был известен в истории науки в основном как философ и создатель теории музыки. По теме исследования богатого научного наследия Аль-Фараби ученый А. Кобесов опубликовал более 200 научных, научно-популярных и других трудов великой науки, переводы с арабского языка.

Ключевые слова: Аль-Фараби, Ауданбек Кобесов, ученый, научные труды, математическое наследие, педагог, учитель, система образования, научно-педагогическая преемственность, образование-наука, философия

Y.E. BIDAIBEKOV

*Abai Kazakh National Pedagogical University
(Almaty, Kazakhstan)*

**AUDANBEK KOBESOV – PHILOSOPHER-THINKER, MATHEMATICIAN,
NATURAL SCIENTIST, TEACHER AND TEACHER
OF MODERN EDUCATION AND UPBRINGING**

Abstract

The article tells about the life of A. Kobesov and examines the fact that his special contribution to science as a scientist is in many ways directly related to the study of the scientific works of the great scientist Abu Nasr al-Farabi. A. Kobesov wrote all these works of Al-Farabi, if possible, in close relationship with the achievements of both previous and subsequent generations of scientists. A. Kobesov's further research works made a decisive contribution to the restoration of the true image of the great countryman Al-Farabi as a thinker-mathematician, theorist and practitioner of astronomy and researcher of other natural sciences. Previously, Al-Farabi was known in the history of science mainly as a philosopher and creator of music theory. On the topic of researching the rich scientific heritage of Al-Farabi, scientist A. Kobesov has published more than 200 scientific, popular science and other works of great science, translations from Arabic.

Keywords: Al-Farabi, Audanbek Kobesov, scientist, scientific works, mathematical heritage, teacher, education system, scientific and pedagogical continuity, education-science, philosophy

Кіріспе

Туғанына 90 жыл толып отырған, мұсылман шығысы ғылым тарихы мен педагогикасы бойынша көрнекі ғалым, белгілі фарабитанушы, профессор Ауданбек Көбесовтың, 1150 жылдық мерейтойы өткен жылы ғана атап өтілген кезде, бабамыз Әбу Насыр әл-Фарабидің философ-ойшыл, математик, жаратылыстанушы, педагог екендігінің шынайы бейнесін қалпына келтіруші екенін ата айта отырып, жас ұрпақты ұлы ғұлама мұрасы бойынша оқытып тәрбие жүргізу хақында сөз қозғау парыз.

Мемлекет басшысы *Қасым-Жомарт Тоқаевтың қатысуымен 2019 жылғы 16 тамызда өткен Тамыз конференциясында* «Тәрбие – сапалы білімнің негізгі арқауы, діңгегі. Әл-Фарабидің «Тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы» деген сөзі барша білім саласы қызметкерлерінің бой түзер бағдары болуы тиіс. Еліміздің жастары өзін жеке тұлғаретінде дамытумен

қатар, мемлекеттің озық инновацияларына сай өркендеуіне зор үлес қосуы қажет», – деп атап көрсеткен болатын [1].

Осы орайда, білім беруді отандық тарихта белгілі ғалымдардың жаңалықтарымен, оның ішінде, Әл-Фараби сияқты бабамыздың еңбектерімен байланыстыра толықтырып, оқыту мазмұнын инновациялық тұрғыда байыту, жастарға соның негізінде патриоттық сезімді сіңіре, оларды ғылыми-әдістемелік зерттеулермен айналысуға жұмылдыру күн тәртібіндегі мәселе екендігі даусыз.

Осыған қарамастан, жас ұрпақты ілім-білімге, ғылымның жауһарларына қызықтырып, оларға, рухани, патриоттық білім-тәрбие беру мақсатында әл-Фараби бабамыздың еңбектерін, мұрасын оқу бағдарламаларына енгізіп, оқу құралы ретінде пайдалану сияқты игілікті ғылыми-әдістемелік зерттеулер мен шаралардың жоққа тән екендігін айта кеткен жөн [2].

Не дегенмен, осындай игілікті бағытта біздің Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінде «Әл-Фарабидің

математикалық мұралары заманауи білім беру жағдайында» атты жоба бойынша ғылыми-әдістемелік зерттеу жүргізіліп, ақпараттық технологиялар негізінде жасалынған білім беру технологиялары көмегімен алынған зерттеу нәтижесі бой көрсетті. Осы жоба аясында педагогикалық ЖОО-ның студенттеріне және мектеп оқушыларына арналған әл-Фарабидің оқу құралы тәржімелене құрастырылып жарық көрді, оқушылар зерттеу жұмыстарын жүргізіп, республикалық көлемде жүлделі орындарға ие болып, бір докторант PhD докторлық жұмысын қорғады. Бұл айтылған істің нәтижелілігі мен зерттеу барысындағы жиналған тәжірибе әл-Фараби бабамыздың еңбектерін, мұрасын оқытып тәрбиелеуде пайдаланудың қажеттігіне сенім ұялатады.

Біздің осындай зерттеулеріміз бен жетістіктерімізге мұрындық болған физика-математика ғылымдарының кандидаты, педагогика ғылымдарының докторы, мұсылман шығысы ғылым тарихы мен педагогикасы бойынша көрнекі ғалым, белгілі фарабитанушы, профессор Ауданбек Көбесовтың Әбу Наср әл-Фарабидің ғылыми еңбектері бойынша жүргізген сүбелі зерттеулері еді.

Ауданбек Көбесов 1932 жылдың 10 ақпанында (Жамбыл облысы, Талас ауданында) дүниеге келген. Орта мектепті Жамбыл қаласында 1948 жылы күміс медальға аяқтап, 1952 жылы Абай атындағы ҚазПИ-дің физика-математика факультетін математика мамандығы бойынша үздік бітірген.

Институтты бітіргеннен кейін Талас ауданында оқытушы, мектеп директоры жұмыстарын атқарып, 1959 жылы Абай атындағы ҚазПИ-ге оқытушылық қызметке шақырылды.

1960 жылы Москваға КСРО Ғылым Академиясына «Араб математикасының тарихы» мамандығы бойынша аспирантураға түсіп, оны 1963 жылы физика-математика ғылымдарының кандидаты дәрежесіне жазған диссертациясын (тақырыбы – «Развитие идей Архимеда в работах Насир ад-Дина ат-Тусси») қорғап, сәтті аяқтап шықты.

1963 – 1967 жылдар аралығында Абай

атындағы ҚазПИ-дің жоғарғы алгебра және сандар теориясы кафедрасында аға оқытушы, доцент болып жұмыстар атқарады.

А.Көбесов 1968 жылдың қаңтары мен 1977 жылдың ақпаны аралығында Қазақ КСР Ғылым Академиясында әл-Фараби мұрасын зерттеу бойынша құрылған топта аға ғылыми қызметкер болып жұмыс істеп, осы кезде ұлы жерлесіміз, ғалым-энциклопед Аль-Фарабидің шығармаларын тәржімелеуде, өңдеуде және зерттеуде үлкен еңбектер атқарған. Осы кездерде, яғни 1971 жылы, ғалым Москвада ХІІІ ғылым мен техника тарихы халықаралық конгресінде үлкен мазмұнды «Роль аль-Фараби в развитии науки» атты баяндама жасайды.

А.Көбесов осы 1977 жылдан өмірінің соңына дейін әл-Фараби атындағы ҚазМУ-да жұмыс істеп, 1977–1986 жылдар аралығында математиканы оқытудың әдістемесі кафедрасының меңгерушісі қызметін атқарған. 1990 жылы Ташкент қаласында әл-Фарабидің ғылыми-педагогикалық мұрасы бойынша докторлық диссертация қорғады [2].

Негізгі бөлім

Жалпы, А.Көбесовтің ғалым ретіндегі ғылымға қосқан ерекше үлесі негізінен орта ғасырдағы Қазақстан тумасы, ұлы ғалым Әбу Насыр әл-Фарабидің ғылыми еңбектерін зерттеуімен тікелей байланысты.

Ол шығыс математика маманы ретінде 60-жылдары құрылған әл-Фараби мұраларын зерттеу тобының қызметімен байланысты отандық фарабитану негізін қалаушылардың бірі болды. Осы топтың құрамында ол 9 жыл еңбек етті.

А.Көбесовтің бұдан кейінгі зерттеу жұмыстары ұлы жерлесіміз әл-Фарабидің ойшыл-математик, астрономияның теоретигі және тәжірибешісі және басқа жаратылыстану ғылымдарының да зерттеушісі ретіндегі шынайы бейнесін қалпына келтіруге шешуші үлес қосты. Әл-Фараби бұған дейін ғылым тарихында негізінен философ және музыка теориясын жасаушы ретінде белгілі болатын.

Әл-Фарабидің бай ғылыми мұраларын зерттеу тақырыбы бойынша ғалым А.Көбесов ұлы ғұламаның 200-ден астам

ғылыми, ғылыми-танымал және басқа да еңбектерін, араб тілінен аудармаларын жариялады. Олардың ішінде кеңінен танымал «Әл-Фараби» (1971), «Әл-Фарабидің математикалық мұрасы» (1974), «Әл-Фараби еңбектеріндегі астрономия» (1981), Әбу Насыр әл-Фараби (2004), ғалымның араб тіліндегі математикалық трактаттарының аудармалары, оның ««Алмагестке» түсініктемесі» және көптеген басқа да монографиялары, кітаптары бар [3].

Әл-Фарабидің математика, математикалық жаратылыстану ғылымдары, философиялық, наутрфилософиялық еңбектері бойынша жарияланған және жарияланбаған қолжазбалары негізіндегі жазылған автордың «Әл-Фарабидің математикалық мұрасы» атты монографиясы оның ойшыл-математик екендігін екөрсетті.

Бұл еңбекте әл-Фарабидің геометрия, тригонометрия, арифметика, әл-Фараби алгебрасы және олардың астрономия мен музыканың математикалық теориясында қолданылуы, сондай-ақ, ықтималдықтар туралы ілім, т.с.с. қарастырылған. А. Көбесов әл-Фарабидің бұл еңбектерінің барлығын, мүмкіндігінше, одан бұрынғы және сол сияқты кейінгі ғалымдар буындарының жетістіктерімен тығыз өзара байланыста қарастыра жазған.

Ұлы ғұламаның бүкіл математикалық еңбектерін талдауға, зерттеуге арналған бұл монографияда математикалық мазмұнды А.Көбесовтың өзі орысшаға аударып, өңдеуіне тікелей қатысқан мына төмендегі еңбектері қарастырылған:

1. «Ғылымдар энциклопедиясының» немесе «Ғылымдар тізбегінің» («Ғылымдар классификациясы» деп те айтады) математикалық тараулары. Мысыр оқымыстысы Осман Амин бастырған (1949 ж.) арабша нұсқасынан аударылды. Басқа тілге де бұрын аударылмаған, қазақшасы бар.

2. «Алмагестке қосымша кітабының» тригонометриялық тараулары. Лондондағы Британ музейінде сақтаулы жалғыз арабша қолжазбаның фотокошірмесінен аударылды. Бұрын ешбір тілге аударылмаған, бар-жоғы белгісіз болып келген.

3. «Табиғат сырын геометриялық фигуралар арқылы танытарлық рухани айла-әрекеттер» немесе геометриялық трактат. Швецияның Упсала қаласында унниверситет кітапханасында сақтаулы жалғыз арабша қолжазбасының фотокошірмесінен аударылды. Французшасы А.Көбесовтың бірге авторлығымен бар болуы мүмкін. Қазақшасы бар.

4. «Евклидтің бірінші және бесінші кітаптарының кіріспелеріндегі қиын жерлерге түсініктемелер». Арабша қолжазбасы сақталмаған, ескі еврей тіліндегі нұсқасынан аударылды.

5. «Жұлдыз бойынша болжаулардың қайсысы дұрыс, қайсысы теріс». Неміс ғалымы Дитеерич бастырған арабша нұсқасынан аударылды. Басқа тілге аударылмаған.

Бұлардан басқа математикаға тікелей немесе жанама қатысы бар көп деректер ғұламаның «Музыканың ұлы кітабы», «Алмагестке түсініктеме» атты, тағы сол сияқты үлкен еңбектерінде мол орын алған.

Бұл монографиядағы алынған нәтижелер математиканың тарихи даму тұрғысынан қарағанда өте маңызды еңбек екендігінің өз бағасын алған және автордың көптеген басқа жұмыстарынан мазмұны белгілі болғандықтан, газет ауқымының шектеулілігі салдарынан оған тоқталмауға болар деген ойдамыз. Тек, заманауи білім беру тұрғысынан қаншалықты құнды екендігі туралы мәселе ашық, әлі де зерттеуді талап ететіндігін атап өткен жөн.

Айта кетерлік нәрсе, еңбекте қарастырылған Фарабидің арифметикаға жататын, бірақ музыка теориясында әртүрлі қолданыс табатын сандар қатынастарына амалдар қолдану ережелерін тағайындап, ол амалдарды Фараби музыка теориясын жасауға қолдануы, оның «Алмагестке түсініктемесінің» бірінші кітабында Птоломейдің хордалар таблицасын жасау жөніндегі теориясын жаңартып, кемелдендіріп бір градусың хордасы, синусы, косинусын табу жөніндегі ілімі, А.Көбесовтың тікелей іздеп, тауып еңбектенуімен бізге аса маңызды, атақты геометриялық трактаттары – салу

есептері, тағы сол сияқтылардың бір қатар нәтижелерін заманауи білім беру жүйесіне енгізуге боларлық дүниелер екенін айта кеткен абзал.

Жұртшылыққа, әсіресе, математиктер қауымына оның осы «Әл-Фарабидің математикалық мұрасы» монографиясы кеңінен мәлім. Бұл еңбек шетел әл-Фараби зерттеушілерінің жоғары бағасын алған және әл-Фарабидің математикалық еңбектері жан-жақты жүйелі түрде терең зерттелген бірден бір еңбек ретінде маңызы зор [4-5].

Оның маңыздылығы бүгінгі күнде де одан әрі артпаса, кеміген жоқ. А.Көбесовтың осы «Математическое наследие аль-Фараби» («әл-Фарабидің математикалық мұрасы») атты еңбегінің шет елде, яғни Американың Мичиган университетінің кітапханасында цифрланған көшірмесі жасалынып, оған осы университеттің иелік жасауы (11 шілде 2007 жылы цифрланған, барлығы 246 бет) сол маңыздылық белгілерінің бірі екендігіне талас жоқ. Бұған қоса, жол жөнекей айта кетерлік нәрсе, А.Көбесовтың бастамасы бойынша, белсенді қатысуымен және ғылыми редакторлығымен шыққан Әл-Фарабидің «Математические трактаты» («Математикалық трактаттары») кітабының цифрланған көшірмесіне де осы Мичиган университетінің (1 ақпан 2010 жылы цифрланған, барлығы 523 бет)], ал, сол сияқты, «Комментарии к «Альмагесту» Птолемея» еңбегінің цифрланған көшірмесіне Калифорния университетінің (27 тамыз 2008 жылы цифрланған, барлығы 324 бет) иелік жасауы көп нәрсені аңғартса керек.

Атап айтар болсақ, Гарри Дж.Ти (Окленд университеті, Жаңа Зеландия) Алеппо қаласында (Сирия) ағылшын тілінде шығатын «Араб ғылымының тарихы» журналында (мамыр, 1987, №2, т.2) (Journal of the History of Arab Science 1978, Volume 2, No 1 (1)) жариялаған мақаласының кіріспесінде былай деп жазған: «А.Көбесовтың монографиясы әл-Фарабидің математикалық еңбектеріне шолу жасалынған алғашқы кітап және әл-Фарабидің математикасына қызығушылық

танытқандар үшін өте маңызды». Кітаптың мазмұнынарықарайегжей-тегжейлісын пікір бере келе, автор қорытындысында, жалпы былай деп бағалайды: «Көбесовтың кітабы әл-Фараби математикалық еңбектерінің керемет дәйектілігі мен тереңдігін және оның көптеген кейінгі авторларға күшті әсерін көрсетуімен құнды. Ол әл-Фарабидің шығармаларын зерттейтіндердің барлығына да пайдалы».

Белгілі ғалым, физика-математика ғылымдарының докторы, профессор Б.А. Розенфельд (Москва) өзінің бұл кітапқа кезінде берген сын пікірінде (Известия АН КазССР, 1976 ж.): «А.Көбесовтің бұл монографиясы әл-Фарабидің ғылыми шығармашылығының осыған дейін белгісіз тағы бір қырын ашып көрсетті және әлемдік ауқымда аталып отырған ұлы ойшылдың 1100-жылдығына лайықты ескерткіш болып табылады,» – деп атап айтқан еді.

А.Көбесовтің Фарабитануға қосқан маңызды үлестерінің бірі, ғылым тарихында алғаш рет әл-Фарабиді ортағасырлық Шығыстың көрнекті астрономы ретінде көрсеткен «Әл-Фараби еңбектеріндегі астрономия» монографиясы болып табылады. Бұған дейін шығыс ғылымының тарихшылары әл-Фарабидің астрономиясы туралы айтқанда, оның тек «Птоломейдің «Алмагестіне» түсініктеме» кітабын жазғандағын және оның геоцентрлік болжамды қабылдағанын факт ретінде атаумен ғана шектелген болатын. Ал, аталмыш кітап авторы «Птоломейдің «Алмагестіне» түсініктеме» кітабын араб тілінен аударып, әл-Фарабидің бұл ірі шығармасының мазмұнын және басқа да еңбектерін зерттей отыра, әл-Фарабиді астроном-теорияшыл және астроном-тәжірибешіл ретінде жаңа қырынан танытты [5-6].

А.Көбесов өзінің тарихи-астрономиялық зерттеулерінде екі ғұламаның әл-Фараби мен Самарқанның ұлы билеушісі Ұлықбек арасында өзара сабақтастық байланыстың бар екендігін ашты.

Әл-Фарабидің физика-философиялық көзқарастарын зерттей отырып, А.Көбесов онда табиғатты зерттеудің эксперименталды-

теориялық әдісінің бар екендігін, оның көмегімен вакуумның (бос кеңістіктің) болмайтындығы дәлелденетіндігін, сонымен қатар астрологиялық болжамдардың, алхимиялық наным-сенімдердің ғылыми негіздерін анықтағандығын айқындады. Автор әл-Фарабидің бұрын қарастырылмаған «Жаратылыстану негіздері жайлы» трактатын зерттеу негізінде онда қандай да бір космогоникалық және космологиялық тұжырымдама бар болған және ол бойынша қоршаған Әлем негізінде материалдық субстанция (Ұлы Алланың қалауымен жасалынған, нұр) жатыр; ол бүкіл Ғаламды қозғалыста, үзіліссіз, эволюциялық дамуда қарастырады деген қорытындыға келеді.

А.Көбесовтың өз аспиранты Е. Жәнібековпен бірге жүргізген зерттеулері ұлы ғалымның өз заманындағы көрнекі физик болғанын көрсетті. Фараби ең әуелі физиканың философиялық мәселелерімен көп шұғылданған: ол физика ғылымының пәнін анықтайды, материя және форма, кеңістік және уақыт, қозғалыс және тыныштық, күш т. б. түбегейлі ұғымдар жөнінде құнды-құнды пікірлер айтқан.

Осы бірге жүргізілген зерттеулерде әл-Фарабидің, әсіресе, физиканың музыкалық акустика саласы бойынша ірі жаңалықтар ашқандығы, және оның, мәселен, музыканың физикалық негіздері, тәжірибе мен бақылаудың музыка теориясын жасауда рөлі, табиғи-музыкалық қабылдау, т. б. мәселелерді терең зерттегендігі ашып көрсетілген.

Сонымен қатар, Әл-Фарабидің физикалық көзқарастары оның «Музыканың ұлы кітабы», «Вакуум туралы трактат», «Ғылымдар энциклопедиясы», «Физика негіздері», «Мәселелердің түп мазмұны», «Астрологиялық трактат», «Аристотельдің физикасына түсініктеме» және басқа еңбектерінде қамтылғандығын тоқтала келе, осының ішіндегі белгілісі «Вакуум туралы трактатқа» талдау жасай отыра, оның физикасын тарихи тұрғыдан зерттеушілер Фараби және оның шәкірттері Аристотельдің ізін қуып, ешқандай вакуумның жоқтығы жайлы ілім жасаған деген қорытындыға келеді.

А.Көбесовтың айтуынша, Фарабидің медицина, биология ғылымдарымен шұғылданғаны мәлім болып отыр. Ол, әсіресе, бұл ғылымдардың теориялық мәселелеріне көп мән берген. Ол бұл жөнінде «Адам ағзалары жайлы», «Жануарлар ағзалары жайлы», «Темпераменттер туралы», т.б. еңбектер жазған. Олардың басым көпшілігі әлі аударылмай, зерттелмей жатыр.

Фарабидің кейінгі кезге дейін белгісіз осындай медициналық трактаты мәлім болып отыр. Медицина (тәуіптік) мәселелеріне арналған бұл еңбектің толық аты «Адам ағзалары жөнінде Аристотельмен алшақтығы туралы Галенге қарсы жазылған трактат». Гален Клавдий – біздің заманымыздың 130-200 жылдары шамасында өмір сүрген Рим дәрігері және табиғат зерттеушісі. Одан бізге жеткен азын-аулақ еңбектердің өзі Галеннің атақты Гиппократтан кейінгі ерте дүние медицинасындағы ең үлкен ғалым дәрігер болғанын көрсетеді. Гален орта ғасырлар заманында өте үлкен, талассыз беделге ие болған, медицина, биология ғылымының кеменгері болған.

Ал, Аристотель болса, жалпы ғылымның, оның ішінде, медицина мен жаратылыстану ғылымдарының да «пайғамбары» болғаны мәлім. Фараби ескі дүние медицинасының екі алыбы жайлы трактат жазып олардың ұстаған ғылыми принциптерін, әдістерін саралап араларын ашып беруді көздеген, төрелік айтқан. Бұдан Фарабидің медицина, биология жөніндегі өзінің көзқарасын айқындау мүмкіндігі туып отырғандықтан, осы аталмыш ғылым салаларын зерттеуші ретінде төрелікті ол өзінің ғылымды жасау әдісіне сүйене отырып айтқан.

Атақты дәрігер ибн Сина Фарабидің осы еңбекте және басқа медициналық трактаттарында баяндалған теориялық принциптері мен нұсқауларына сүйене отырып өзінің әйгілі медициналық жүйесін жасаған.

Ұлы ұстаздың география (жағрафия) ғылымына жетік болғанын көрсететін деректерде баршылық деп жазады А.Көбесов. Оның кезінде география мәселелері астрономиялық мағлұматтармен

тығыз байланыста қарастырылатын. «Математикалық астрономияның бір тарауында, – Фараби бұл туралы «Ғылымдар энциклопедиясында» былай дейді, – Жер мекенделген және мекенделмеген тұрғысынан зерттеледі, мекенделген бөлігінің шамасы анықталады, үлкен бөліктер – климаттардың (территория) саны көрсетіледі, сол климаттарға сәйкес мекенді пункттер тізімі келтіріледі, олардың орны мен реті сипатталады, әлемнің (аспанның) айналуы салдарынан әрбір климатта және мекенді пунктте болмай қоймайтын құбылыстар баяндалады, бұлар: күн мен түннің ауысуы, шығу және бату құбылыстары, күн мен түннің ұзақтығы жіне олардың өзгеруі».

Фараби «Алхимия өнерінің қажеттілігі туралы» деп аталатын арнайы еңбек жазып, алхимия өнерінде не дұрыс және не теріс екендігін ашып беруге тырысқан. Фараби алхимияны бүтіндей жоққа, бекерге шығарушыларға да, осы сияқты оны түгелдей ешбір күмәнсіз қабылдаушыларға да қарсы болады. Оның пікірінше, алхимияны ғажайып әулиелік құралы емес, өзінің зерттеу пәні, белгілі бір мақсаты бар жаратылыстану ғылымының бір саласы деп қарау керек.

Фарабидің алхимия, хиимия туралы туралы дұрыс көзқарасы, қағидасы кейінгі ғасырлардың Ибн Сина, Омар Хайям, Леанордо да Винчи тағы басқа алдыңғы қатарлы оқымыстылар тарапынан қолдау тапқан деп тұжырымдайды А.Көбесов өз зерттеулерінде.

«Фараби бөлуі бойынша жартылыстану ғылымы сегіз бөлімнен тұрады. Олар: прогностика, яғни алдын ала болжау ғылымы, медицина, физиканың нигромантия ғылымы, навигация, яғни кеме жүргізу ғылымы, заттарды басқа түрге айналдыру амалын көздейтін алхимия және айналар жөніндегі ғылым», – деп айта келе «Әбу Насыр Әл-Фараби» атты (Алматы: Қазақ университеті, 2004., – 176 бет.) кітабында «Бұдан кейін Фараби жоғарыда келтірілген ғылымдарды оқып үйрену үшін қажет болатын ғылымдарға тоқталады. Мұнда ол тіл ғылымын жоғары қояды, содан кейін

грамматика, логика, поэтика келеді» дейді [7-9].

Бұл жерде, Фарабидің «Ғылымдар энциклопедиясынан» келтіріле айтылғандарды педагог А.Көбесовтың жаратылыстану ғылымдары мен гуманитар бағыттағы ғылымдардың Фарабише өзара сабақтастығына білім беру барысында көңіл аударудың қажеттігіне мән бергендігінің мысалы ретінде түсінуге болады. Мұндай пәндік сабақтастықтарды білім беруде, әсіресе, білім беруді ақпараттандыру мен цифрландыру жағдайында ескерген жөн.

А.Көбесов өзінің зерттеу жұмыстарын ортағасырлық ғалымның шығармаларын зерттеумен жалғастырды, ол жана «Әл-Фарабидің жаратылыстану-математикалық мұрасы» (1997) және «Әл-Фарабидің ашылмаған әлемі» (2002) кітаптарын жариялады.

Әл-Фарабидің педагогикалық мұрасы жайлы кейбір шағын мақалалар болмаса, оны жан-жақты талдап, ашып көрсетуге арналған еңбек кейінгі кезде А. Көбесовтың терең зерттеулеріне дейін болмай келген еді. Оның «Фарабидің педагогикалық мұрасы» атты докторлық диссертациясы мен басқа да жарық көріп жұртқа танымал болған және әлі де бабамыздың жарияланбаған еңбектері мен аудармаларына сүйеніп жазған тамаша ғылыми еңбектері бұл салада бізге ұлы ғалымның педагогикалық көзқарастарын, әрекеттерін біршама толық дәрежеде, ғылыми дұрыс әдіснамалық тұрғысынан ашып беруге мүмкіндік туғызып отыр.

Әл-Фарабиге Шығыс және Батыс оқымыстылары бір ауыздан адамзаттың Аристотель данышпаннан кейінгі «Екінші ұстазы» (муаллим сани) деген атақ беруінің өзі оның педагогика саласындағы аса үлкен тұлға болғандығын дәлелдейді. Шынында, әл-Фараби өзінің трактаттарының басымы көпшілігін халықты, әсіресе жас ұрпақты тәрбиелеп білімдер ету, ағарту мақсатына арнаған. Бұлардың қатарына жоғарыда келтірілген математикалық және жаратылыстандыру еңбектерімен қатар «Ізгі қала тұрғындарының көзқарастары», «Бақытқа жету жолдары», «Философияны оқып-үйрену үшін алдын ала не білу қажеттігі

туралы», «Философиялық сауалдар және оған жауаптар» сияқты тағы басқа көптеген трактаттарын жатқызуға болады.

Фарабидің педагогикалық жүйесін мазмұндауды А.Кубесовтың өз сөзімен келтірсек, қысқаша былай келтіруге болады: «Әуелі Фараби педагогика ғылымының пәні мен мақсаттары туралы; екінші, ғұламаның жалпы педагогикалық идеялары, тәрбиенің мазмұны, түрлері мен әдістері туралы көзқарастары; үшінші, Фараби еңбектеріндегі дидактика проблемалары; төртінші, Фарабидің педагогикалық идеяларының оның математикалық және жаратылыстану ғылыми еңбектерінде қолданылуы және жүзеге асырылуы; бесінші, Фарабидің педагогикалық көзқарастарының кейінгі ғасырлардағы Шығыс, Батыс педагогикасына тигізген әсер-ықпалы».

Фарабидің педагогикалық теориясынды оқыту мен тәрбие өте тығыз да біртұтас байланыста болғанымен, олардың педагогикалық құрал ретінде ерекше әрқайсысына ғана тән жақтары да ажарытылады. Мысалы, адамдардың, әсіресе, жастарды тәрбиелеу жүйесінде Фараби бірінші орынға шынайы бақытқа жетуге кепіл болатын мінез-құлық тәрбиесін қояды. Кең мағынада алып қарасақ ғұлама бұл тәрбие ауқымына еңбек, эстетика, дене, гуманистік, патриоттық тағы басқа тәрбиелер түрлерің енгізіп, сыйғызып қараған сияқты.

Фарабидің ілімі бойынша адамның рухани бет-пердесі, мінезі мен жүріс-тұрысы қоғамдық орта, тәрбие әсері, адамның еркі, ауру сияқты көптеген объективтік және субъективтік себептердің әсерімен қалыптасады, өзгереді. Оның пікірінше тәрбиеге көнбейтін, жөндеуге, түзетуге болмайтын жас болмайды. Тек ретін тауып үйретуден, баулудан жалықпау керек. «Жаман қылық – ол жан ауруы. Бұл ауруды кетіру үшін тән ауруын емдеуші дәрігерге ұқсауымыз керек», – дейді ғұлама. Фарабидің «Бақытқа жету жолы» атты трактатында жастарды батырлық, қайырымдылық, қанағаттылық, шешендік, дос пейілділік тағы басқа қасиеттерді қалай тәрбиелеу қажеттігі жайлы нақты баяндайды.

Ғұламаның ғылыми-педагогикалық шығармаларында әдемілік, әсемдік пен үйлесімдік, гармония сезімдерін тәрбиелеуге ерекше мән берілген. Олар эстетика-этикамен, қылықтылықпен тығыз байланыста. Фараби педагогикасында музыкалық тәрбиеге көп орын алады. Ол денсаулық үшін де пайдалы, себебі тән азап шеккенде, жан да ауырады, тән азап шеккенде жан да күйзеледі. Сондықтанда жағымды дыбыс көңілді көтеріп, жанды жадыратады, субстанцияға «асылына» лайықты күш тудырып, тәнді кеселден арылтады.

Ғұламаның музыкалық білім беру, тәрбие туралы ойлары мен жинаған қорытындылары «Музыканың ұлы кітабында» жүзеге асырылған.

Мұнымен қоса ғұлама басқа адамгершілік қасиеттермен бірге шәкірттерде гуманистік және патриоттық сезімдердің күшті болуына үлкен мән береді, ол өзінің халқын сүйіп, беріліп, оның абзал дәстүрлерін дамытып, жоғын жоқтап, мұнын мұндап отыруы қажет.

Педагогиканың мақсаты, мұраты туралы Фараби ұсынған адамгершілік (гуманистік) идеялар мен қорытындылар адам өмірінің қазіргі адам өмірінің қазіргі кезеңінде де ағартушылықтың маңызды тіректерінің бірі болып отыр.

Бір қызық жәйт, ұлы бабадан мың жыл өткізіп барып данышпан Абай дәл осындай гуманистік ұлы қағиданы жаңғыртып, қайталап, қуаттай түсетіндігін А. Көбесов «Әл Фараби мен Абайды қатар оқығанда» (Алматы: Қазақ ун-ті, 2006.) атты өз еңбегінде ықласпен атап өтеді. Одан ары, «Ғұламаның ізгі адамдарға лайық асыл қасиеттерді бұлайша мұқият сынап, тәптіштеп талдауы Абайдың өлең-шығармаларындағы адамгершілікке, келісті кемеңгерлікке тән және оған жат кереағар қарсы мінез-құлықтарды тізбектеген тұстарды еріксіз еске түсіреді. Бір топырақтан, ел-жұрттан тараған екі данышпанның педагогикалық идеялары мен түйгендерінің астасып, ұқсап жатқанына тағыда куә боламыз», – дейді ғалым педагог А.Көбесов.

Ғұламаның педагогикалық жүйесінде салмақты орын дидактикаға берілген. Фараби

жазған «Ғылымдар энциклопедиясы» еңбегі педагогика тарихында ғылыми-дидактикалық шығармалардың алғашқыларының бірі болып табылады, өйткені, А.Көбесовтың айтуынша бұл трактат «Ғылымдар энциклопедиясы», «Ғылымдар тізбегі», тағы басқа да аттармен Шығыс пен Батыс елдерінде ұзақ уақыт барлық ғылым бастамалары жөнінен негізгі бағдарламалық жетекші құрал болған [10-12].

Бұл еңбек – жан-жақты білімді, тәлім-тәрбиелі, шын бақытқа жетуді көздеген адам меңгеруге тиісті барлық ғылым тарауларын және оны оқып-үйрену реті мен мазмұнын қысқаша тезис ретінде баяндап, талдап беруді көздеген бірегей дидактикалық шығарманың үлгісі деуге болады.

Фараби өзінің жинақтаған педагогикалық, дидактикалық, әдіснамалық идеяларын, қорытындыларын мен қағидаларын көптеген ғылыми трактаттарын жазу барысында нақтылай түсіп, оларды жүзеге асырып отырған.

А.Көбесов әл-Фарабидің педагогикалық мұрасының ірі зерттеушісі бола отыра, әл-Фарабидің белгілі еңбектері мен оның ғылыми мұрасы бойынша жарияланған зерттеулері негізінде ойшылды ұлы әдіснамашы және әдіскер екендігін жаңа қырынан көрсетті. Сонымен қатар, әл-Фарабидің «Музыканың ұлы кітабы», ««Алмагеске» түсінікітеме», ««Алмагеске» қосымшалар кітабы», «Аристотельдің «Физикасына» түсініктеме», «Жұлдыздар үкімінде не дұрыс, не теріс», «Алхимия өнерінің қажеттігі туралы», «Галенге қарсы жазу», «Ғылымның пайда болуы туралы», «Вакуум туралы», геометриялық трактаттар және т.б. көптеген шығармалары алғашқы рет тарихи-педагогикалық тұрғыдан зерттеуден толық өткізілді. Ол әл-Фараби педагогикасының философиялық және әлеуметтік-этикалық алғы шарттарын, әл-Фарабидің жалпы педагогикалық ойларын, әл-Фарабидағы дидактика мәселелерін; оның математикалық еңбектеріне әл-Фарабидің жалпыпедагогикалық ойларын қолданып, жүзеге асыруды зерттеді. Әл-Фарабидің басты жетістіктерін айқындай

отырып, оның мұсылман мемлекеттері мен ортағасырлық Еуропа ғалымдарының педагогикалық ойларының қалыптасуына және дамуына әл-Фарабидің педагогикалық шығармашылығының әсері туралы мәселелерді қарастырған.

Фарабидің бүкіл педагогикалық жүйесін ашып беру оңай нәрсе емес екенін, ол туралы арнайы зерттеулер жүргізіліп, кітаптар жазылуға тиіс деген ойларға меңзейді өз зерттеулерінде белгілі педагог ғалым А.Көбесов.

Өмірінің соңғы жылдарында ғалым әл-Фарабидің ғылыми-әдістемелік, математикалық жетістіктері мен заманауи ғылыми білім арасындағы байланысқа баса назар аударған, ал бұны куәландыратын оның жарияланбаған мына еңбектері: «Жоғары математика тарихы алдындағы әл-Фарабидің сіңірген еңбегі» (монографиясы) және «Әл-Фараби және қолданбалы математика мәселелері» (мақала). Бұл бағыт қазіргі кезде әдістемелік ғылым саласында одан әрі зерттеулер жүргізу үшін келешегі бар іс болып табылады.

Профессор А.Көбесовтің ғылыми-әдістемелік шығармашылығында жоғарғы оқу орындарының студенттеріне арналған әл-Фараби шығармашылығы бойынша оқулық және оқу құралдарын жазып, солар бойынша көп жылдар бойы университет студенттері үшін дәрістер оқып, тәжірибелік сабақтар жүргізу үлкен орын алады. Оның үстіне, оның көрнекі ғалым ретінде әл-Фарабидің өзі туралы және оның ғылыми шығармашылығы мен ғұлама жайлы білімі мағлұматтарды халық ортасына кеңінен таратуда көп еңбек еткендігі баршаға мәлім.

Айта кетерлік нәрсе, А.Көбесов ағамыз өз еңбектерін, көбінесе, ана тілімізде жазған, оның себебін ол өзінің “Әбу Насыр әл-Фараби» кітабының (Алматы, 2004 ж.) алғысөзінде «Фарабидің төл еңбектерінің халық арасында көп белгісіз болып отырғанын ескеріп, біз оның ғылым мен өнер туралы мұраларына арналған тарауларда, көбінесе, ғалымды ана тілімізде сөйлетуге көп көңіл бөлдік. Бұл ұлы ғалымның өзінің ой-парасатын, ойлау, пайымдау, баяндау жүйесін ғана емес, сол замандағы

рухани мәдениеттің жай-жапсарларын, ерекшеліктерін дұрыс аңғаруға, түсінуге қолайлы болар деп ойлаймыз» деп түсіндіреді.

Бүгінгі күнде, мақала басында айтылғандай, әл-Фараби бабамыздың белгілі ғалым А.Көбесов тырнақтап жинап жүйелеген математикалық мұрасын жас буынды тәрбиелеу тұрғысынан математикалық ғылым-білімге баулу мақсатында насихаттау құралдарының жасалынуы, қазіргі оқыту мазмұнына оны инновация ретінде ендіру мүмкіндіктері, әдістері мен технологиялары бойынша ғылыми-әдістемелік зерттеулер енді-енді ғана жүргізіле бастады.

А.Көбесов өзінің «Ғылымда даңғыл жол жоқ» (Алматы, 2008 ж.) атты соңғы кітабында «Оқу – методикалық жағынан алғанда әл-Фарабидің геометриялық трактаты маңызын күні бүгінге дейін жоғалтқан жоқ. Қазіргі педагогика ғылымы талап дәрежесіне сай біраз өңделсе, толықтырылса, бұл еңбек орта мектеп және жоғары оқу орындарының оқушылары үшін салу есептері жөнінде аса пайдалы құрал болары сөзсіз», -деп жазған еді.

Оның бұл айтқан тілегі қазірде шындыққа айналуда, яғни ол оның өзі білім алған қазақтың «Қарашаңырағы», алғашқы жоғарғы оқу орны Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінде шешімін тауып жатқан жайы бар.

Бұл игілікті істі университетіміздің информатика және білімді ақпараттандыру кафедрасында (профессор Е.Ы. Бидайбековтың жетекшілігімен) іске асырылуда. Жоба бойынша әл-Фарабидің математикалық мұрасын тек геометриялық салу есептері бойынша ғана емес, тригонометриясы, арифметикасы мен музыка теориясы бойынша да, мектеп математикасының мазмұнымен сабақтастыра, заманауи ақпараттық технологияларды тиімді қолдана отырып, оларды білім беру жүйесінде оқытудың жолдарын зерттеп іске асыруда. А.Көбесов негізін салған жүйе бойынша жасалған зерттеу жұмыстарының нәтижесінде қандай жетістіктерге қол жеткізілгендігі мақала басында қысқаша айтылды [13-15].

Қорытынды

Бұл жетістіктерге қарамастан, әл-Фарабидің математикалық мұрасы бойынша жазылған монографияда қарастырылған физика-математикалық бағыттағы сфералық тригонометрия мен астрономиясы, арифметика мен музыка теориясы қолданбалылық деңгейге дейін зерттеліп, сол сияқты оның физика саласы бойынша еңбектері заманауи білім берудегі өз орнын табатындай дәрежеде зерттеуді күтуде.

Ал, әл-Фарабидің жаратылыстану-ғылыми бағыттағы химия, медицина, география, ботаника, минерология тағы басқа. жаратылыстану ғылымдары бойынша жазған трактаттары да, бұл салаға қосқан жаңалықтары жеткілікті екендігі белгілі, ғұламаның олар бойынша мұрасы да өз кезегінде заманауи білім беруде ендіруді қажет ететіндігі сөзсіз.

Әл-Фарабидің гуманитарлық-ғылыми бағыттағы тіл білімі және оның тараулары; логика және оның тараулары; азаматтық ғылым және оның тараулары, заң ғылымы және дін ғылымы тағы сол сияқты. ғылымдар бойынша еңбектері де заманауи білім берудегі өз орнын табатындығына сенім артуға болады.

Әл-Фарабидің педагогика тарихындағы ұлы тұлғалардың бірі болғандығы белгілі. Ол – шығыс елдерінде тұңғыш сындарлы педагогикалық жүйе жасаған ағартушы оқымысты. Сондықтан да Ауданбек аға зерттей ұсынып отырған, бабамыздың педагогикалық бағыттағы мұрасы заманауи білім беруде көрнекі орын алатындығына талас жоқ.

Қорытындылай келгенде, шығармашылық жолы мен ғылыми зертеулеріне біз жасаған шолу – ғалым-педагог Ауданбек Көбесовтың ғұлама ғалым әл-Фарабидің ойшыл-математик, жарытылыстанушы, педагог екендігінің шынайы бейнесін қалпына келтіруші, өз шыңының биігіндегі ғалым екендігін білдіреді. Ал, «Әлемнің екінші ұстазы» атанған ғұлама ғалым Әбу Насыр әл-Фараби бабамыздың Ауданбек ағамыз қалпына келтірген осы шынайы бейнесі негізінде оның мұрасын өзекті ғылыми зерттеулерде және

инновациялық білім беру үдерістерінде тәрбие жүргізуді Республикалық білім беру кеңінен қолдану мақсатында жас ұрпақты әл-жүйесінде қолға алу біздің бұлтартпас Фараби еңбектері, мұрасы бойынша оқытып парызымыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қ.Тоқаев 2019 жыл 16 тамыз Тамыз конференциясы https://www.akorda.kz/kz/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/memleket-basshysy-tamyz-konferenciyasyna-katysty (қаралым күні 15.04.2022ж.)
2. Кубесов А.К. Математическое наследие Аль-Фараби. -Издательство «Наука» Казахской ССР. Алма-Ата. 1974.-246 с.
3. Аль-Фараби. Математические трактаты. /Ред.колл.: Ш.Е.Есенов (отв.ред.) и др.-Алма-Ата, «Наука», 1972.-324с.
4. Бидайбеков Е.Ы. Әл-Фарабидің математикалық мұралары заманауи білім беру үдерісінде. // Педагогика и психология. Научно-методический журнал. –Алматы.–2015. –№2(23). –С.66-70
5. Бидайбеков Е.Ы. О наследии аль-Фараби по геометрии по исследованиям Ауданбека Кубесова. -// <http://group-global.org/en/node/18228>, Абай атындағы ҚазҰПУ-нің ХАБАРШЫСЫ, «Физика-математика ғылымдары» сериясы, №3(71), 202023
6. Бидайбеков Е.Ы., Кубесов Н.А. Ауданбек Кубесов// Білім –Образование. Научно-педагогический журнал. –№5 (41). –2008. –С.67-69
7. Y.Bidaibekov, V.Grinshkun, S.Koneva, G.Baidrakhmanova. An essential change to the training of computer science teachers: The need to learn Graphics/ European Journal of Contemporary Education E-ISSN 2305-6746 2019, 8(1): 25-42 DOI: 10.13187/ejced.2019.1.25
8. Y. Bidaibekov, G.Kamalova, B.Bostanov, I.Salgozha. Development of Information Competency in Students during Training in Al-Farabi's Geometric Heritage within the Framework of Supplementary School Education/ 2017/ European Journal of Contemporary Education, 2017, 6(3).-C.479-496. DOI: 10.13187/ejced.2017.3.479, хирша – 1.
9. Bidaibekov E.Y., Kamalova G.B, Bostanov B.G, Umbetbaev K. Geometric heritage of al-Farabi in education// Third International Conference on Analysis and Applied Mathematics (ICAAM 2016): The Abstract Book. (Тезисы докладов) / Ред. Allaberen Ashyralyev. – Алматы, 2016. - С.189.
10. Bidaibekov E.Y., Kamalova G.B., Bostanov B.G., Djanaberdieva S.A. Mathematical heritage of al-Farabi in modern cases of education// Вестник КазНУ.Серия философия. Серия культурология. Серия политология. 2/1 (51) Алматы «Қазақ университеті» 2015.– С.442-448
11. Бидайбеков Е.Ы., Бостанов Б.Г., Камалова Г.Б. The mathematical heritage of Al-Farabi by A.Kubesov in modern conditions of educations // Материалы IX международного математического конгресса ISAAC. г. Краков, Польша, 5-9 августа 2013 г. -С.33-34.
12. Бидайбеков Е.Ы., Камалова Г.Б., Бостанов Б.Г. Развитие алгоритмической культуры школьников на основе геометрии и алгоритмов аль-Фараби// Вестник Московского городского педагогического университета. Серия «Информатика и информатизация образования». 2015.–№4(34)
13. Бидайбеков Е.Ы., Гриншкун В.В., Бостанов Б.Г., Умбетбаев К.У. О разработке и использовании образовательного портала по геометрическому наследию аль-Фараби в качестве средства информатизации обучения истории математики // Вестник Московского городского педагогического университета Серия «Информатика и информатизация образования».2015.–№4(34)
14. Бидайбеков Е.Ы., Бостанов Б.Г., Умбетбаев Қ.Ү. Циркуль мен сызғыштың көмегімен салуға болмайтын есептерді әл-Фарабидің әдісімен шешу // Материалы VII Международной научно-методической конференции «Математическое моделирование и информационные технологии в образовании и науке (ММ ИТОН)», посвященной 70-летию профессора Е.Ы. Бидайбекова и 30-летию школьной информатики. -Алматы, 2015. -С. 443-447.
15. Bidaibekov Y., Oshanova N., Bostanov B. Information Technology As The Factor Of Usage Of The Mathematical Heritage Of Al-Farabi In The Modern Education. 13th International Technology, Education and Development Conference, Valencia, SPAIN, 2019, P.8838-8847

И.Ж. ЕРМУХАНОВА¹, А.Қ. ДҮЙСЕНБАЕВ²

¹*Ақтөбе өңірлік Қ.Жұбанов атындағы университеті (Ақтөбе, Қазақстан)*

²*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан)*
Indira_1985.21@mail.ru, adk7575@mail.ru

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН САРЫШОЛАҚ БОРАНБАЙҰЛЫ (АҚТӨБЕ ӨңІРІ) ШЫҒАРМАЛАРЫ АРҚЫЛЫ ОТАНСҮЙГІШТІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ

Аңдатпа

Мақалада Ақтөбе өңірінің жергілікті ақыны Сарышолақ Боранбайұлының шығармашылығы мен өмірбаяны, өлеңдерінің мазмұны патриотизм бағытында екендігі сөз болады. Сарышолақ ақынның өлеңдері арқылы жас ұрпақтың еліне, жеріне, кіші Отанына деген сүйіспеншілігі оянатыны сөзсіз. Рухты шығармалары туған өлке тарихынан сыр шертеді. Сонымен қатар бастауыш сыныпта патриоттық тәрбиенің маңыздылығы, болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің жан-жақты сауатты болуы, ізденісте болуы, мемлекетте қабылданып жатқан тәрбие бағыттары сөз болады. Өз Отанына деген сүйіспеншілікті, патриоттық сезімді қалыптастыруды неғұрлым ерте бастаса, патриоттық тәрбие нәтижесі де соғұрлым жоғары болмақ. Сондықтан қазіргі кезде болашақ мектеп мұғалімдерін патриоттық тәрбие беруге арнайы түрде даярлау қажеттігі туындап отыр. Қазақстандық патриотизм, елжандылық, ұлтжандылық ұғымдарын күнделікті құлағына сіңіріп, ұғып, ажырата алған баладан болашақта елі мен жерін, тілі мен ділін құрметтей алатын, үлгі көрсететін ел балалары шығары анық.

Түйін сөздер: патриотизм, жергілікті ақын, жауынгер ақын, Сарышолақ Боранбайұлы, аймақтық әдебиет, бастауышта білім беру

И.Ж. ЕРМУХАНОВА¹, А.Қ. ДҮЙСЕНБАЕВ²

¹*Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова (Актөбе, Казахстан)*

²*Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан)*

ВОСПИТАНИЕ ПАТРИОТИЗМА УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ ПОСРЕДСТВОМ ПРОИЗВЕДЕНИЙ САРЫШОЛАКА БОРАНБАЙҰЛЫ (АКТЮБИНСКИЙ РЕГИОН)

Аннотация

В статье рассказывается о творчестве и биографии местного поэта Актюбинского региона Сарышолака Боранбайұлы, а также о том, что содержание его стихов направлено на патриотизм. Через стихи поэта пробуждается любовь молодого поколения к своей стране, к своей земле, к своей малой Родине. Произведения передают историю родного края. Также будет освещена важность патриотического воспитания в начальной школе, всесторонняя компетентность будущих учителей начальных классов, их поиск, направления воспитания, принимаемые государством. Чем раньше начнется формирование любви к своей Родине, патриотических чувств, тем выше будет результат патриотического воспитания. Поэтому в настоящее время назрела необходимость специальной подготовки будущих школьных учителей к патриотическому воспитанию. От ребенка, который ежедневно усваивает, понимает и различает понятия казахстанского патриотизма, патриотизма, национализма, в будущем выйдут дети страны, которые будут служить примером для подражания, уважая страну и землю, язык и менталитет.

Ключевые слова: патриотизм, региональный поэт, поэт-воин, Сарышолақ Боранбайұлы, региональная литература, начальное образование

*I.ZH. ERMUKHANOVA, A.K. DUISENBAYEV***EDUCATION OF PATRIOTISM OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS
THROUGH THE WORKS OF SARYSHOLAK BORANBAYULY
(AKTOBE REGION)***Annotation*

The article tells about the work and biography of the local poet of the Aktobe region Sarysholak Boranbayuly, as well as that the content of his poems is aimed at patriotism. Through the poet's poems, the love of the younger generation for their country, for their land, for their small homeland is awakened. The works convey the history of the native land. The importance of patriotic education in primary school, the comprehensive competence of future primary school teachers, their search, and the directions of education adopted by the state will also be highlighted. The earlier the formation of love for one's homeland and patriotic feelings begins, the higher the result of patriotic education will be. Therefore, at present there is a need for special training of future school teachers for patriotic education. From a child who daily assimilates, understands and distinguishes the concepts of Kazakhstani patriotism, patriotism, nationalism, in the future there will be children of the country who will serve as a role model, respecting the country and the land, language and mentality.

Keywords: patriotism, regional poet, warrior poet, Sarysholak Boranbayuly, regional literature, primary education

Кіріспе. Қазіргі таңда бастауыш мектеп оқушыларын елжандылық, ұлтжандылық, елге сүйіспеншілік бағытында тәрбиелеу – қоғамның рухани жаңғыруына жол ашып, адам санасында елдің ұлылығын жаңартуға әкеледі. Нәтижесін баланың шындыққа деген қарым-қатынасынан, оның шығармашылық жан-жақтылығынан көруге болады. Ғылыми мақаланың мақсаты да айқын: өз Отанына деген сүйіспеншілікті, патриоттық сезімді қалыптастыруды неғұрлым ерте бастаса, патриоттық тәрбие нәтижесі де соғұрлым жоғары болмақ. Балалардың ерте жастан бастап физикалық, интеллектуалдық, эмо-циялық және әлеуметтік тұрғыдан тез дамитынын есте сақтау қажет [1,12-б]. Сондықтан қазіргі кезде болашақ мектеп мұғалімдерін патриоттық тәрбие беруге арнайы түрде даярлау қажеттігі туындап отыр.

Ел президенті Қасым-Жомарт Тоқаев: «Дәл қазір қазақстандықтар патриотизмнің авангардында болуы керек. Отандық патриотизмнің формуласы анық және айқын: халықтың тарихын білу, мемлекетке құрмет, үнемі өзін-өзі дамыту, адалдық, жұмысқа қабілеттілік. Бос және екіжүзді адам ешқашан патриот болмайды» [2].

Әдеби шолу. Балалардың бойында патриоттылық сезімді қалыптастыру тақырыбы

жаңа тақырып емес, оны Ю.К. Бабанский, В.Я. Стоюнин, В.А. Сухомлинский, А.С. Макаренко, К.Д. Ушинский секілді ғалымдар мен Н.А. Белоусов, В.В. Буткевич, А.Д. Живейко, В.И. Лутовинов, М.А. Терентий т.б. жаңа педагог ізденушілер көтерген болатын. Оларды балалардың санасында патриоттылықты кіші мектеп кезінен қалыптастыру керектігін баса айтқан.

Қазақстандық ғалымдардың да мектеп оқушыларын патриоттылыққа тәрбиелеу мәселесіне ат салысуда.

Педагогика ғылымдарының кандидаты Дүйсенбаев А.Қ. өзінің 2006 жылы қорғаған «Қазақ батырларының қаһармандық бейнесі арқылы оқушыларды отансүйгіштікке тәрбиелеудің педагогикалық шарттары» атты диссертациясында [3] жалпы және орта білім беретін мектептің іс-тәжірибесінде орта және жоғарғы сынып оқушыларына отансүйгіштік тәрбие беруде ұлттық рухани мұраны пайдалануда бірегей жүйенің жоқтығын дәлелдейді. Ғалым «батырлардың қаһармандық бейнесі», «қазақ патриотизмі», «отансүйгіштік» ұғымдарына анықтама беріп, маңыздылығын көрсетеді. Ғалым «Қазақ патриотизмі – советтік патриотизм – қазақстандық патриотизм» деп бөліп қарастырып, әр кезеңнің өзіндік саяси бағыты болғанын көрсетеді. Және «Қазақ

патриотизмі – рухы биік жеке тұлғаны қалыптастырудағы ата-бабаларымыздың қаһармандық, батырлық, ерлік, отансүйгіштік тәлім-тәрбие беру идеяларының жиынтығы» екенін дәлелдеп береді.

Ғалымның жетекші идеясы қазақ батырларының қаһармандық бейнесі ар-қылы оқушылар бойында отансүйгіштік қасиеттерін қалыптастырып, бүгінгі заман талабына сай отаншылдық рухы биік азамат тәрбиелеу. Әрине, патриоттық сезімін дамыту бастауыш сыныптан бастап, әрі қарай жалғасын табатыны сөзсіз.

Педагогика ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған Еримбетова Гафура Хадимовнаның диссертациясы «Бауыржан Момышұлының шығармалары негізінде жоғары сынып оқушыларына патриоттық тәрбие» деп аталады [4]. Ғалым Бауыржан Момышұлының қасиретті күресте ерен еңбегін жастарға дәріптеу арқылы, артында қалған мол мұрасымен таныстыруды маңызды деп санайды. Зерттеу жұмысының мақсаты да оқушыларға патриоттық тәрбие беру және теориялық тұрғыдан негіздеу. Белгілі адамның өнегелі сөздері мен істері, тұрмысы мен мәдениеті, өнері мен өмір тәжірибесі отансүйгіштік сезімінен бастау алатынын да баса айтады.

Ақтөбе өңірінде әр кезеңде өмір сүрген халық қалаулылары, ақын-жыршылары өз деңгейінде, шама-шарқынша зерттелініп, оқырман назарына ұсынылып отырды. Сонымен қоса елін, жерін сүйе тақырыбынан да айналып кеткен жоқ. Филология ғылымдарының кандидаты, талантты ұстаз С.Ж. Бермағамбет «Діни-ағартушылық және Әбубәкір (Кердері) Боранқұлұлының әдеби мұрасы» атты монографиясында «Діни-ағартушылық ағымның өкілдері өз кітаптарында, мұсылманшылдық білім саласында пайда болған жаңа бағыт – усли жадидті жақтады. Бұл оқудың жана әдісі еді. Оқытудың бұл әдісі арқасында ел арасында білімге ынта-жігер өсіп, балалар аз уақытта сауаттылыққа жетті» деп келтіріледі, яғни Ақтөбе өңірінің ақыны Кердері Әбубәкір шығармаларындағы тәлім-тәрбие берерлік мұраны паш етеді [5, 33-б].

Филология ғылымдарының докторы, профессор Б.Т. Бораштың «Сары Батақұлының әдеби мұрасы» атты оқу құралы [6], ерлік пен елдікті, береке мен бірлікті, ақиқат пен ар-намыстың жаршысы, қарымды шешендігімен елге сыйлы азамат Ақтан Керейұлының шығармашылығын зерттеген Есентүгел Әзидің кітабы [7] диссертация тақырыбын аша түсетін бағалы еңбектер.

«Бастауыш сыныптардағы гуманитарлық пәндерді оқыту арқылы оқушыларды патриоттыққа тәрбиелеу» атты диссертация жазған Тулегенова Газиза Адильбековна бастауыш сыныптардағы гуманитарлық пәндерді оқыту арқылы оқушыларды патриоттыққа тәрбиелеудің психологиялық-педагогикалық ерекшеліктерін ескере отырып, оқушылардың құрылымдық-мазмұндық моделін жасайды [8].

«Студенттердің азаматтық ұстанымдарын патриотизм негізінде дамыту» тақырыбын терең зерттеген Нұрпейісов Нұржан Талдыбекұлы: «Патриоттық тәрбие, қазақстандық патриотизм, ұлттық патриотизм, азаматтық ұстаным студенттердің тәрбиелік деңгейін бағалаудың көрсеткіші», – деп есептейді өз диссертациясында [9].

Тақырыптың маңыздылығы келесі мәселеден көрінеді: патриотизмнің ең жақсы үлгісі орта мектепте туған жердің тарихы мен әдебиетін оқудан көрініс тапса игі. Туған жердің әрбір сайы мен қырқасы, тауы мен өзені, ақын-жыраулардың шығармалары тарихтан сыр шертеді. Әрбір жер атауының төркіні туралы талай-талай аңыздар мен әңгімелер бар. Әрбір өлкенің халқына суықта пана, ыстықта сая болған, есімдері ел есінде сақталған біртуар перзенттері бар. Осының бәрін жас ұрпақ біліп өсуге тиіс. М.Пришвиннің «Өз Отаныңды жақсы көру – оны білумен пара пар» деген анықтамасы сөзімізге дәлел. «It is known that a healthy and normally developing child has psychological needs as well as natural needs; it seems that there are needs that exist unchanged in essence. Oral and written works have a significant role in meeting these needs» [10].

«Сонымен қатар, тарих, әдебиет және география сабақтарында оқушылар біздің

елге деген табиғи сүйіспеншілікті тудыратын нәрселер: тау жоталары, джаз музыкасы, ұлттық ойын-сауық, негізгі принциптер секілді дүниелермен таныса алады» [11].

Әлемдік жаһандану жағдайында біздің тарихи және қазіргі мәдени-рухани мұрамызды сақтау және көбейту қажет. Мақаланың құндылығы осында жатыр. Еліміздің елдігін бастауыш мектептен бастап сақтап қалуды үйрету.

Зерттеудің әдіснамасы. Қазақ халқының тағылымдық мұраларындағы отансүйгіштік тәрбие берудің ғылыми-әдіснамалық негіздері тарих, әдебиет, аймақтық әдебиет, этнография, этнопедagogика қағидаларына сүйене отырып зерделенеді.

Негізгі бөлім. Көрші Ресей мемлекетінде азаматтарды патриоттық тәрбиелеу бағдарламасының бес жылдық жоспарына әр аймақ өзінің бағдарламасын өз өңіріне сай жасауы қажет деген тұжырым жасады. Жұмыс басталып кетті. Краснодар қаласында 1 қыркүйектен бастап барлық мектептерде казактар классы ашылатын болады. Мектептің басты мақсаты – ұлттық мәдениетке, әдебиетке бет бұру. Қосымша сабақтар ретінде казактар тарихы мен мәдениеті, дін тармақтары үйретілетін болады. Яғни әр ұлттың, әр елдің өз тарихы мен мәдениеті өсіп келе жатқан ұрпақ жадында сақталуы тиіс – бұл қағида. Осындай бастамалар біздің елде де болуы тиіс.

АҚШ мемлекетінде жазғы мектеп кезінде балаларға ел іргетасын қалаған ата-бабалары турасында, мемлекет Конституциясы мен Тәуелсіздік Декларациясы жөнінде оқып, патриоттық ән айтудан бастайды екен. Аталған шараларды жүргізу арқылы өз еліне деген мақтаныш сезімі оянып, елдің батырларының тарихы айтылып, қоңырау кезінде талданады. Әрқашан осы бағытта жұмыс жасауға талпынған. Балаларымызға патриотизм сабақтарын кірістіруіміз керек. Егер де сен ұлтыңның ұлы екенін білмесең, ұрпағың оның шынайы мұрасынан айырылғанмен пара пар. Өйткені сол елдің бір кездегі ақылды басшысы Авраам Линкольннің «Бүгін мектептерде үстемдік

ететін философия ертең мемлекеттік басқару философиясына айналатын болады» деген қорқынышы үстем болған.

Тарихшы Сергей Мироненко ойынша патриоттық сезімді тәрбиелеуді кіші Отанға деген махаббат бастау қажет: өз ауылының, ауданының, облысының, отбасының тарихы. Патриоттық тәрбиенің қайнар көзі осы жерде. Сонымен қатар қандай оқулық болса да, ол мұғалімнің қолындағы көрнекілік құралы ғана. Сол себепті мұғалім мықты қарулану қажет деген ой түйеді. Өйткені «Бастауыш мектеп жасындағы балалар өте сезімтал, көп нәрсеге қызығушылық танытады, олар барлық бастамаларға оңай жауап береді, шын жүректен жанашырлық танытады. Дәл осы кезеңде баланың рухани-адамгершілік негізі, сезімдері, эмоциялары, ойлауы, қоғамдағы әлеуметтік бейімделу механизмдері қалыптасады, қоршаған әлемде өзін-өзі тану процесі басталады, ондағы жеке актуализация басталады. Адам өмірінің бұл сегменті балаға эмоционалды және психологиялық әсер ету үшін ең қолайлы, өйткені оның қабылдау бейнелері өте күшті және жарқын. Бұл оларды ұзақ уақыт, кейде өмір бойы есте сақтауға мүмкіндік береді, бұл патриотизмді тәрбиелеуде өте маңызды» [12].

«Мұғалім тек білімнің көлемін ғана емес, өзінің сенімі мен Отанына деген сүйіспеншілігін де жеткізе алады. Балалар оны тыңдайды, оған қарайды», – деп есептейді ресейлік ғалым Василий Подерягин.

Франция колледж бен лицейлерінде «Азаматтық тәрбие» курсы факультатив ретінде өткізіледі. Яғни бастауыш баспалдағынан бастап, орта, арнаулы оқу орнын бітірген кезде әлеуметтік бағытта тәрбие курстары өткізіліп, бітіруші куәлігіне бағасы түседі. Өйткені оқу орнын аяқтаған маман патриотизм ұғымы, елінің тарихы мен хал-ахуалы жайлы біраз мәліметтерге ие деген сөз.

Біздің елімізде де биылғы оқу жылында 5-11 класстарға арнап «Патриотизм және жаһандық құзыреттер» курсы факультатив форматында оқытылатыны баршаны қуант-

қаны сөзсіз. Өйткені патриотизм ұғымы әр оқушының жадында ойып тұрып орын алуы қажет. Отбасындағы тәрбиеден бастап, мектептегі жеті сайын жоғарғы сыныптармен қатар бастауыш класс оқушыларының бір жиналыста тұрып, Қазақстан Республикасының гимнін шырқауы – қазіргі таңда аздық етуде. Қазақстандық патриотизм, елжандылық, ұлтжандылық ұғымдарын күнделікті құлағына сіңіріп, ұғып, ажырата алған баладан болашақта елі мен жерін, тілі мен ділін құрметтей алатын, үлгі көрсететін ел балалары шығары анық. Курс мынадай модульдерден тұрады: «Қаржылық сауаттылық және кәсіпкерлік негіздері», «Азаматтық», «Парасаттылық пен әдеп», «Экология мәдениеті», «Сыни тұрғыдан ойлау», «Зайырлылық және дінтану негіздері», «Медиа сауаттылық». Сынып пен жас ерекшелігіне байланысты бағыттар бөлінетін болады. Осыған орай туған еліміздің тарихы мен мәдениеті, әдебиеті мен тілі, қалыптасуы мен көрші мемлекеттер арасындағы байланыс, экономикалық ахуалы мен діни мәселелері, экологиялық жанашырлық пен жан-жақты сауаттылық актуалды мәселе болып, күн тәртібінен түспегенін атап өткен жөн.

«Өз елінің тарихына, мәдениетіне және дәстүрлеріне, халқының мәдени мұрасына қызығушылықтарының артуы негізінде ұлттық өзіндік сананың өсуі байқалады. Жаңа қазақстандық патриотизм, азаматтық, ізгілікке бағдарланған дүниетаным қалыптасу процесі жүріп жатыр. Елдегі оң өзгерістер білім беру ұйымдарының тәрбие процесінде көрініс табуы қажет» делінген еліміздің «Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздерінде» [13].

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің профессоры, философия ғылымдарының докторы Амангелді Айталы «Қазақ болу немесе рухани арпалыс» мақаласында аймақтық әдебиеттің азаматтардың патриоттық сезіміне тікелей тәуелді екенін былайша түсіндіреді: «Аймақтық патриотизм сол аймақтың тарихи, экономикалық, табиғи, мәдени, территориялық, басқа да

ерекшеліктеріне байланысты қалыптасады. Әрдайым басқа аймақтармен салыстыру орнын айқындау, аймақты бәсекеге қабілетті ету ұмтылысы азаматтық парыз» [14].

Сонымен қоса ғалым бастауыш сыныпта баланың бойына сіңірген білім мен тәрбие ісіне жұмсалған қаражат ең тиімді ұлттық инвестиция деп есептейді, яғни баланы тәрбиелеу неғұрлым ертерек басталса, соғұрлым нәтижесі де сапалы болмақ [15].

Талдау. Аймақтық әдебиеттің ең көрнекті өкілдерінің бірі, Патшалық Ресейдің отарлық езгісіне тек сөзімен ғана емес, іс жүзінде де қарсы күреске шыққан, шығармалары Махамбетпен үндес келетін жауынгер ақын, өз елінің патриоты – Сарышолақ Боранбайұлы. Ақынның қай өлеңін алып қарасаңыз да ұлт мүддесін, ел бірлігін, ел тәуелсіздігін, ұлт құндылығын көздейді.

Өлкетанушы ғалымдардың зерттеулерінің нәтижесінде атақты жергілікті ақын өмірі мен шығармашылығы «Аймақтық әдебиеттану» курсының мазмұнына кіріп отыр. Бұл болашақ филологтарға арналған. Ал болашақ бастауыш сынып оқытушыларына осы курстың тәрбиелік жағы, елі мен жеріне сүйіспеншілігі, атқарған істері мен отты, рухты өлеңдері баса айтылу қажет. Сол себепті Жоғарғы оқу орындарының «Бастауыш оқыту педагогикасы мен әдістемесі» білім беру бағдарламасына «Бастауышта мектеп оқушыларына аймақтық әдебиет арқылы патриоттық тәрбие берудің кейбір мәселелері» атты элективті пәнді енгізу де тегіннен тегін емес.

Сарышолақ мұрасының жанры сан-салалы, онда толғау, арнау, жоқтау, беташар, төкпе айтыс, қыз бен жігіт айтысы, сықақ-эпиграмма, мадақ, дастан, саяси-әлеуметтік, философиялық жырлар, көңіл-күй, табиғат лирикалары, ән мәтіндері, аңшылық-саяткершілікке арналған өлеңдер бар.

1858-1929 жылдары өмір сүрген Ақтөбе облысының тумасы өзі туралы:

Сұрасаң білмегіңе жылым – жылқы,

Көмейде жасырулы жырдың кілті.

Кейбіреу мәңгіліктей шалқақтайды,

Өлген соң неге керек жиған мүлкі? –

деп куәлік береді [16, 72-б]. Ол Ұлы Борсық құмы мен Елек өзені аралығында көшіп-

конған елдің отбасында дүниеге келгендіктен кіндік қаны тамған жерін мынау деп тап басып айту қиын. Ақтөбе облысының тумасы. Ол Алты ата Әлім ішінде Шекті, оның Тілеу тайпасынан. Сарышолақ өлең, толғауларын кейінгі ұрпаққа жеткізген соңғы шәкірті

Жантеке Қожабергенұлы.

Шәкіртінің айтуы бойынша Сарышолақ ат жақты, түсі сары, көзі көкшіл, үлкен құлақты, бойы ортадан төмен, кимылы ширақ, шапшаң, қайратты кісі.

Сарышолақтың ата-тегінде ақын болмаған. Жеке басына қонған. Бір түнде дарыған екен деген де сөз бар. Әкесі Боранбай кедей, шаруа. Аздап домбыра шертіп, ән салатын өнері болған. Сонымен қатар от тілді шешен, қоғам қайраткері, Ресей отаршылдарына жер, әскеріне адам бермеймін деп қарсы күрескен, ақыры ажалы содан келген. 1908 жылы Орынбор түрмесінде өлтірілген, ел қамқоры Мырзағұл Шыманұлының досы, үзеңгілес серігі болған.

Жыр жүйрігі, Ақтөбе өңірінің ақыны Нұрпейіс Байғанин Сарышолақ Боранбайұлына арнап 1939 жылы қазан айында Бүкілодақтық лениншіл жастар одағының XX жылдық мерекесіне арнап «Ақын» поэмасын шығарған.

2006 жылы Алматы қаласындағы «Ел-шежіре» баспасынан Ақтөбе мемлекеттік педагогикалық институты ректоратының «Қазына» атты әдеби мұра жобасы аясында жергілікті өлкетанушы, филология ғылымдарының докторы, профессор Асанов Жұманазар Асанұлы ақынның өлеңдерін, дастандарын, айтыстарын толық жинап, алғы сөз жазып ғылыми айналымға енгізген болатын.

Сарышолақ шайырдың ғұмырнамасы Мырзағұл Шыманұлымен тікелей байланысты. Ол елі мен жері үшін күрескен, 1903 жылы Біршоғыр, Шалқар бекетінде басталған шаруалар көтерілісін басқарған батыр жауынгер. Ол туралы Сарышолақ ақын:

Жүйесін тауып сөз айтып,

Патшаға солдат бермеді.

Дін, мұсылман, ар үшін,

Дұшпанға қылыш сермеді, – дейді. Жиыр-

ма бес жасында болыс болған, ел үшін қызмет қылған, отарлаушыларға қарсы күрескен Мырзағұл Шыманұлының қасында досы, үзеңгілес серігі болған ақын Сарышолақ Боранбайұлы ер жігіттің бойында болатын намысшылдық, елін шексіз сүю қасиеттерін жоғары бағалаған. Әр қазақ бойынан табылуы да қажет деп баса айтады.

Мырзағұл еді жалын-шоқ,

Патшаға қарсы тіркескен.

Әскерге атып қырлы оқ,

Халық, жер үшін күрескен, –

деп көтеріліс жетекшісін мадақтап, ер жігіттік ісін құптайды.

Қасарысқан дұшпанға,

Бас кетсе де өлермен, –

деп, жауға қарсы тұру әр азаматтың міндеті екенін жыр арқауына қосады.

Немесе:

Ойлайық кейінгі баланы,

Кекке қайрап намысты,

Ояталық қараны, яғни жері мен елінің мәселесі ақынның басты тақырыбы. Болашағының алдында жерін аман сақтап қалу арманы. Сондықтан:

Өз жеріңнен артылмас,

Қанша шықсаң да өзгелердің төріне, –

деп, өз жеріңнен артық табылмайтынын айтып, кейінгі ұрпақты жері мен елін, туған жерін сүюге, құрметтеуге шақырады.

Құлдықпен өмір сүргенше,

Қанжығада бас кетсін, –

жері үшін басын тігіп отыр. Кейінгі ұрпаққа аманаты да сол.

«Қара аспан жерге түссе де, Өзіңді ұста әр кезде», «Алған беттен таймалық», «Шиырлы топқа кіргенде, кейін тартпа, шегінбе», «Ретті жерде сермелеп, Топқа түс, айқай-ұрандап», «Асығыс түбі шалалық, Ойлансаң істің сауабын, Тереңде болар даналық» – деген ұранды ойлары жастарды намысты жоғары қоюға, ұят, ар ұғымдарының ер азамат үшін биік екенін ұмытпауға шақырады.

Өмірден көрген-білгенін таразылай келе қанатты, нақыл сөздерге айналған ойлары мен насихаттары Сарышолақтың «Даусымды аңсап шөлдейді», «Дауылға қарсы құм шашпа», «Тыңдаушым зерек сөз ұқса» өлеңдерінде кездеседі:

*Биліктің сән келмейді,
Қисынын құрап таппасаң.*

*Бос көкірек желдейді,
Бопса сөзбен жоқтасаң [16,140-б]*

Немесе:

*Дауылға қарсы құм шаппа,
Біғындағы тұншығар.
Білмегенге сыр ашпа,*

Мақау болса да, тіл шығар [16, 141-б]

Және де :

*Батырлар қайда жау алған,
Олар да өмір қонағы.
Өлмейтін сірә, пенде жоқ,*

Сарқылса қанның бұлағы [16, 150-б] –
деп өмір философиясынан ой толғайды.

Сарышолақ Боранбайұлы көрген-білгені көп, жан-жақты білімді адам.

*Қопасор, Жомарт, Тебен су –
Көшпелі елдің жайлауы,
Көк майсалы құмайты,
Шұлғытып бие байлаулы.
Ағынды өлке, тасқын су,
Тасбұлақтың қойнауы, –*

аталған жердің бәрі Сарышолақ ақынның ата қонысы, туған жері. Шежірелік сипаттау мен елінің жағрафиялық орнын белгілеп, жырларына қосу оқушының да кең байтақ жерінің тау-тасын, суын, жайлауын біліп, үйренуіне бір қадам жақындай түседі.

Ақын алтын ұя мекенін, туған жерін жан-жақты жақсы біліп, қамауда жүргенде сағынып жыр арнаған:

*Еділден бермен жайлаған,
Жайықтың бойын бойлаған.
Сағыз, Елек, Ойыл, Жем,
Майлысай, Бірғыз суына да тоймаған.
Қауылжыр, Тебен, Қос-Шаған,
Мыңғыраған малмен сыймаған.
Сонау шеті Арал мен
Атырау, Үстірт, Құбажон.
Орынбор, Сарыат, Оралмен
Бәрі де тыю қазірде,*

Жандарал салған қаралмен [16,112-б]
.... – Сарышолақ ақынның өз жерінің тарихын, жағрафиясын жетік білгені көрініп-ақ тұр. Кеудесі малға толған ұшықиыры жоқ елінің табиғатын, жайлауының кеңдігін әдемі суреттеп, көкейге мақтаныш ұялатады. Болашақ мұғалім жоғарыла

аталған өлеңдерді нақышына келтіріп оқып, көрнекі құралдармен, фото суреттермен толықтыратын болса, өскелең ұрпақ жадында әдемі көріністер мен ауыл атауларын сақтап, оларды естіген кезде елең етіп, Ақтөбе өңіріне қатысты аймақтар екенін есіне түсіреді.

*Қауылжыр, Тебен, Майлысай,
Үш Қарасай, Сырлыбай –
Атамның ескі жұрты екен.
Сағымдана көрінген
Барлығы да бұлдырай,
Бесшоқы мен Боташтың,
Тұрғанын қараиш мұнартып.
Боқтыбай шыңы әнекей,
Қойғандай нарға жүк артып.
Тобылғысай, Сүттікүл –
Қарайды о да сыр тартып.
Ахраб, хауыс келгенде*

Жомарттан ұшар құс қалғып, –
әдемі көрініс, әдемі табиғат, әдемі теңеулер. Қазақ жерінің қай өлкесі болсын өзінше тамаша. Сарқырап аққан бұлағы, ән шырқаған бұлбұлы, мұнартып тұрған таушыңы – ақынның жанға жылу сыйлаған сөз өрнектерімен әдемі үйлесім тапқандай. Өлеңді оқи отыра туған жер табиғатына тамсанбасқа, жоғары эмоциялық әсер алмасқа болмайды.

Сарышолақ шығармаларындағы басты сарын – жер мәселесі, ата қоныс, бас бостандығынан айрылған тұтас елдің мұң-зары, ақынның толғауларында айқын көрінеді. Сонымен қатар ақын толғауларында Ұлы Құм, Жомарт, Қопасор, Тебен су, Шалқар көл, Атжақсы, Жайынды, Бірғыз, Борсық, Біршоғыр, Әлімтау, Үш Қарасай, Жайық, Қарашолақ секілді жер-су атауларының жиі естілуі де кездейсоқ емес. Өйткені бұл жерлер қазақ халқының ежелден тұрмыс құрған ыстық, әрі қымбат атажұрт, құт мекендері. Қазіргі таңда атауын өзгертіп, тұрғындардың аздығына байланысты ауылдарды бір-біріне қосып, немесе тіптен жойылып кеткеніне қарамастан, ономастикалық тұрғыдан кейбір зерттеулерге де таптырмас ақпарат болып табылады.

*Шерлерім, менің шерлерім,
Күн туғанда тартынбай,*

*Қиынға салар ерлерім,
Қысылғанда тарығып,
Намысты бермес өрлерім,
Қиын-қыстау, баз кешу,
Сескенгенін көрмедім,
Келелі нардай жампоздар,
Жауға тыниу бермедің,
Ажалға қарсы бет қойып,
... ертеңге қалмай жақсы ісің
Жүргейсің әсте тындырып,
Ойқастап жаудың ордасын*

Салалық ерлер бір бүлік, [16, 94-б] – деп халыққа жігер беріп қана қоймай, кішігірім қозғалыстардың бас қасында да жүрді.

Барлық өмірі Патшалық Ресеймен күресіп өткен ақын болашақтан үмітін үзген емес:

*Үміт шіркін болашағым болар ма,
Әлде арман – қайғыменен солар ма?
Ұрпақтарым жетісетін күн болар,
Ендігі ойым жалын атан соларда.*

*Сарышолақты еске алатын жан туар,
Үміттеніп әр нәрсеге талпынар.*

*Жалғыз болып туғанменен анадан,
Ер жігіттің әрқашанда халқы бар,* – деп ұлтының түптің-түбінде азаттық алып, еркін елге айналатынына бек сенеді.

Қорытынды. Қорытындылай келе, әр бастауыш сынып оқушысы әуелі анасынан, отбасынан үйін, шаңырағын сүю, құрметтеу секілді жылы сезімнен бастау алып, тұлға болып қалыптасуына, әрі қарай біртіндеп

ұлт, халық, әлеумет, мемлекет деңгейіне көтерілетін ұлы сезім иесі болу үшін жастайынан сана-сезіміне әсер ететін өз туған өлкесінен шыққан ақын-жыршыларды танып-білу, шығармашылығымен танысып, рухты өлеңдерін жаттау, бойына сіңіру – тәрбиенің бастауы. «Қазақтардың арғытүптік дүниетанымынан бастап, ондағы тұрмыс-салт ерекшеліктерін, номадологиялық өмір сүру шарттарын байыптай отырып, ұлттық рух пен әлеуметтік ортада жетілуі туралы тәрбиелік қағидаларын дамытып, бүгінгі ұрпақты ерлікке, отансүйгіштікке, батырлыққа баулуда ұлттық құндылықтарымыз бен дүниетанымымыздың дәйектілігін аңғарамыз» [17, 263-б]. Бала кезден мемлекетіміздің келешегінің тұтқасын ұстайтын, жас ұрпақты рухты, қайсар, батыл, батыр жеткішек болып қалыптастыру – Отанынымыздың, атамекеніміздің, туған өлкеміздің болашағының жарқын болуына кепілдік береді.

Қазақты тарихтың талай сынынан сақтаған рух болса, сол рухтың бір дем берушісі Сарышолақ Боранбайұлы секілді от жүректі, батыр ақын. Ел тәуелсіздігінің қадірін біліп, көздің қарашығындай сақтау үшін Сарышолақ ақындардың ұлт деп соққан жүрегіне үңілу арқылы болашақ балапандарымыздың жүрегіне патриотизм дәнін себетін боламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

[1] Russell Grigg. Becoming an outstanding primary school teacher. Second edition. – Routledge, New York, 2018. – 473 p.

[2] <https://kazpravda.kz/n/formulu-kazahstanskogo-patriotizma-ozvuchil-kasym-zhomart-tokaev/>

[3] Дүйсенбаев А.Қ. Қазақ батырларының қаһармандық бейнесі арқылы оқушыларды отансүйгіштікке тәрбиелеудің педагогикалық шарттары: пед. ғыл. канд. ... дисс.: 13.00.01. – Атырау, 2006. – 160 б.

[4] Еримбетова Г.Х. Бауыржан Момышұлының шығармалары негізінде жоғары сынып оқушыларына патриоттық тәрбие беру: пед. ғыл. канд. ... дисс.: 13.00.01. – Алматы, 2010. – 152 б.

[5] Бермағамбет С.Ж. Діни-ағартушылық және Әбубәкір (Кердері) Боанқұлұлының әдеби мұрасы. – Ақтөбе: «Жұбанов университеті» баспа бөлімі, 2019. – 130 б.

[6] Бораш Б. Сары Батақұлының әдеби мұрасы. Оқу құралы. – Алматы, «Ғылым» баспасы, 2020. - 148 б.

[7] Есентүгел Ә. Ақтан Керейұлы» (1850-1912)/ Ақтөбе мемлекеттік педагогикалық институтының «Аймақтық әдебиеттану» зертханасы. – Ақтөбе, 2010. – 58 б.

[8] Тулегенова Г.А. Бастауыш сыныптардағы гуманитарлық пәндерді оқыту арқылы оқушыларды патриоттыққа тәрбиелеу. – Талдықорған, 2021. – 162 б.

[9] Нұрпейісов Н. Т. Студенттердің азаматтық ұстанымдарын патриотизм негізінде дамыту. – Нұрсұлтан, 2020. – 124 б.

- [10] Mukhtarkyzy, A. Z., Islamiya, K., Barshagul, K., Nazira, A., Ibragimovna, S. F., & Boranbayeva, A. (2022). Technology of schoolfamily cooperation in promoting inclusive education. *World Journal on Educational Technology: Current Issues*. 17(4), 1065-1076. <https://doi.org/10.18844/wjet.v14i4.7675>
- [11] Buck. D.J. Schools need to Teach Patriotizm / *Арео*. 02.10.2019. *Philosophy*. № 9 (92).
- [12] Сыдықова Р.Ш., Мухамеджанова И. Бастауыш сынып оқушыларының патриотизмін қалыптастыру технологиясы // *Ясауи университетінің хабаршысы*. – 2022. – №1(123). – Б.219-228. <https://doi.org/10.47526/2022-1/2664-0686.19>
- [13] Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздері. – Астана: Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2015. – 21 б.
- [14] <https://egemen.kz/article/171159-amangeldi-aytaly-qazaq-bolu-nemese-rukhani-arpalys>.
- [15] <https://alashainasy.kz/sailaujanaliktari/amangeld-aytalyi-fgd-professor-tort-jaska-deyng-balanyin-boyyina-snrngen-blm-men-99394/>
- [16] Боранбайұлы С. Азаттық еді аңсаған. Таңдамалы шығармалар. – Алматы: «Ел-Шежіре», 2019. – 264 б.
- [17] Дүйсенбаев А.К. Қазақ халқының этномәдени мұраларындағы патриоттық тәрбие // *Педагогика және психология*. – № 4(49), 2021 260-237 б. <https://journal-pedpsy.kaznpu.kz/index.php/ped>

References

- [1] Russell Grigg. *Becoming an outstanding primary school teacher*. Second edition. – Routledge, New York, 2018. – 473 p.
- [2] <https://kazpravda.kz/n/formulu-kazahstanskogo-patriotizma-ozvuchil-kasym-zhomart-tokaev/>
- [3] Dyusenbayev A.K. Pedagogical conditions for patriotic education of students through the heroic image of Kazakh batyrs: *Kand. ped. science.... diss.: 13.00.01. - Atyrau, 2006. - 160 p.*
- [4] Yerimbetova G. Patriotic education of high school students based on the works of Bauyrzhan Momyshuly: *Kand. ped. science... diss.: 13.00.01. - Almaty, 2010. - 152 p.*
- [5] Bermagambet S. Zh. Religious and educational and literary heritage of Abubakir (Kerderi) Boankululy. - *Aktobe: Publishing Department "Zhubanov University", 2019 – 130 p.*
- [6] Borash B. The literary heritage of Sary Batakovich. *Training manual. - Almaty, Publishing House "Science", 2020. - 148 p.*
- [7] Esentugel A. «Aktan Kereyuly» (1850-1912)/ laboratory “regional literary studies” of the Aktobe State Pedagogical Institute. - *Aktobe, 2010. - 58 p.*
- [8] Tulegenova G.A. Patriotic education of students through the teaching of humanitarian disciplines in primary grades. - *Taldykorgan, 2021. - 162 p.*
- [9] Nurpeisov N. T. Development of students ‘ civic position on the basis of patriotism. - *Nursultan, 2020 –124 p.*
- [10] Mukhtarkyzy A.Z., Islamiya K., Barshagul, K. Nazira A., Ibragimovna S.F., & Boranbayeva A. (2022). Technology of schoolfamily cooperation in promoting inclusive education. *World Journal on Educational Technology: Current Issues*. 17(4), 1065-1076. <https://doi.org/10.18844/wjet.v14i4.7675>
- [11] Buck. D.J. Schools need to Teach Patriotizm / *Арео*. 02.10.2019. *Philosophy*. № 9 (92).
- [12] Sydykova R. Sh., Mukhamedzhanova I. Technology for the formation of patriotism of Primary School students // *Bulletin of Yassawi University*. – 2022. – №1(123). – P.219-228. <https://doi.org/10.47526/2022-1/2664-0686.19>
- [13] *Conceptual foundations of Education*. - Astana: Y. Altynsarin National Academy of Education, 2015. - 21 p.
- [14] <https://egemen.kz/article/171159-amangeldi-aytaly-qazaq-bolu-nemese-rukhani-arpalys>.
- [15] <https://alashainasy.kz/sailaujanaliktari/amangeld-aytalyi-fgd-professor-tort-jaska-deyng-balanyin-boyyina-snrngen-blm-men-99394/>
- [16] Boranbayuly S. Azattyk was longing. *Selected works. - Almaty: "El-Shezhire", 2019. - 264 P.*
- [17] Duisenbayev A. K. Patriotic education in the ethno-cultural heritage of the Kazakh people // *Pedagogy and psychology*. – No. 4 (49), 2021 pp. 260-237. <https://journal-pedpsy.kaznpu.kz/index.php/ped>

D.O. AITENOVA ^{1*}, HULYA KASAPOGLU CENGEL², A.P. MYNBAEVA ¹
N.S. KHALIKOVA ¹ A.A. BAITENOVA ³

¹South Kazakhstan State Pedagogical University. (Kazakhstan. Shymkent City)

²Ankara Hacı Bayram Veli University

³Shymkent University

FORMATION OF STUDENTS' KNOWLEDGE BY TEACHING THE EPIC "KUTTY BILIK" BY J. BALASAGUN

Annotation

This research article examines the ways of formation and development of students' thinking abilities through teaching the works of famous personalities of the Karakhan era. The methods and techniques aimed at discussion, development of thoughts, wise thoughts in sagas related to the activation of creativity of the individual in the era of Karakhan are shown. The teaching of the discipline is based on the mysterious plot of the great work of medieval Turkic culture, now included in the golden fund of world literature-"Kutty Vali" by Zhusup Balasagun, including the characteristic features of the teaching methodology of sagas, designed to show with the help of logical reasoning that the consciousness, customs and traditions of the peoples who lived on the Kazakh land ten centuries ago, so the same vividly hints at the genesis and features, too. Thanks to reading the saga of Zhusup Balasagun "Kutty bilik", students are growing interest in spiritual value, fiction. From the saga, which continues to amaze and amaze with its elementary wisdom, students understand the origin of the people, their art, culture and literature, history and philosophy. When it comes to considering these important issues, it is necessary that all conditions for the improvement and development of their creative abilities be created through the teaching of the epic saga.

Keywords: epoch, Karakhan, literature, spiritual values, genesis, epic, poetics, wisdom, art, culture, teaching of literature.

Д.О. АЙТЕНОВА ^{1*}, ХУЛИЯ КАСАПОГЛУ ЧЕНГЕЛ ² А.П. МЫНБАЕВА ¹,
Н.С. ХАЛИКОВА ¹, А.А. БАЙТЕНОВА ³

¹ЮКГПУ. г. Шымкент, Республика Казахстан

²Университет Хажы Байрам Вели. Анкара

³Шымкентский университет (г. Шымкент, Казахстан)

ФОРМИРОВАНИЕ ПОЗНАНИЯ СТУДЕНТОВ ЧЕРЕЗ ОБУЧЕНИЕ САГЕ Ж.БАЛАСАГУНА «ҚҰТТЫ БІЛІК»

Аннотация.

В статье рассматриваются методы формирования и развития мыслительных способностей студента через обучение дастана «Кутадгубилиг» Юсуф Баласагуна. Рассмотрены приемы, направленные на обсуждение дастанов, приключений, сравнение и развитие других загадочных событий, связанных с активизацией творчества личности. На основе структуры, содержания произведения, загадочного решения дастана, предусмотрено обучение студента правильному мышлению, критическому взгляду, наблюдательности. Также рассмотрены характерные черты и особенности методики преподавания философско-поэтических произведений в казахской аудитории. При разборе художественного текста определяются приемы характеристики персонажей, способы, которыми обучающиеся подчеркивают характер героя приводя аргументы к нему из текста. Данные методы для проявления интереса студентов

к дастану. Представлены способы совместного решения студентами в аудитории загадок в произведении, развития у студентов навыков критического мышления в интересной и увлекательной форме.

Ключевые слова: Эпоха, дастан, Карахан, литература, духовные ценности, генезис, эпика, поэтика, мудрость, искусство, культура, преподавание литературы.

Д.О. АЙТЕНОВА^{1*} ХУЛИЯ КАСАПОГЛУ ЧЕНГЕЛ² А.П. МЫНБАЕВА,¹
Н.С. ХАЛИКОВА¹ А.А. БАЙТЕНОВА³

¹ЮКГПУ. г. Шымкент, Республика Казахстан

²Университет Хажы Байрам Вели. Анкара

³Шымкентский университет, г. Шымкент, Республика Казахстан

Ж. БАЛАСАҒҰННЫҢ «ҚҰТТЫ БІЛІК» ДАСТАНЫН ОҚЫТУ АРҚЫЛЫ СТУДЕНТТЕРДІҢ ТАНЫМЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аңдатпа

Бұл зерттеу мақалада Қарахан дәуіріндегі белгілі тұлғалардың шығармаларын оқыту арқылы студенттердің ойлау қабілеттерін қалыптастыру және дамыту жолдары қарастырылады. Қарахан дәуіріндегі тұлғаның шығармашылығын белсендіруге байланысты дастандардағы ойтанымды, даналық ойларды талқылауға, дамытуға бағытталған әдіс-тәсілдер көрсетілген. Пәнді оқытуда ортағасырлық түркі мәдениетінің, қазір әлем әдебиетінің алтын қорына қосылған ұлы шығарма-Жүсіп Баласағұнның «Құтты білігінің» сырлы сюжеті, оның ішінде қазақ жерінде осыдан он ғасыр бұрын ғұмыр кешкен халықтардың сана-сезім, салт-дәстүрлерін генезисін қолмен қойғандай айқын меңзеп беретінін логикалық пайымдаулар арқылы ашып көрсетуге арналған дастандарды оқыту әдістемесінің өзіне тән белгілері мен ерекшеліктері де баяндалады. Студенттердің Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік» дастанын оқу арқылы рухани құндылыққа, көркем әдебиетке деген қызығушылығы арта түседі. Білімалушылар оқыған сайын қарапайым даналығымен таңдандырып үйіре беретін дастаннан халықтың елдігін, өнерін, мәдениеті мен әдебиетінің, тарихы мен философиясының генезисін ұғынады. Осы маңызды мәселелерді қарастыра келгенде, эпикалық дастанды оқыту арқылы, олардың шығармашылық қабілеттерін шыңдауға, дамытуға толықтай жағдайы жасалынуы қажет.

Кілтті сөздер: Дәуір, Қарахан, әдебиет, рухани құндылықтар, генезис, эпика, поэтика, даналық, өнер, мәдениет, әдебиетті оқыту.

Introduction. “Kutadgu Bilik” is a saga about virgin land, wisdom that has not been fully studied and mastered in the science of literary history. Works in the saga genre have their own peculiarities and their own signature. The history of Kazakh literature is rich in sagas. One of the spiritual legacies of the Turkic origin as a whole is undoubtedly the sagas of famous personalities of the Karakhan period. In the XXI century, an urgent issue in Kazakh literature is the study and effective use of national values, including the literature of the Karakhan period, for the development of spiritual culture. Among the youth of the New Century, there are many people who read the literature of the Karakhan period, and few people say that they study.

According to literary scholars, most young professionals want to use the ready-made world as needed, rather than study it. It is important to note that the teaching of literature of the Karakhan period also went through a long historical process in the history of Kazakh literature. The theme and style of writing literary works of the Karakhan period, the textual content is wisdom, very deep and rich. It is completely incomparable with the poetic works of the modern era. Because, no matter how each epoch has its own civilization, the owners of art have their own creative positions corresponding to modernity. If we consider from the point of view of the requirements of the new era, it can be argued that modern artists,

that is, young poets, prefer to write local works that meet the requirements of the time. Also, in the period since the time of Karakhan, it is impossible to find voluminous sagas among literary relics. In any society there is a reader who wants the saga genre. Over the past ten years, the country has begun a trend towards the revival of national values and their spiritual application in the development of society's thinking. Among the ancient heritage, there are great opportunities for those who read the sagas of outstanding figures of the Karakhan era, K. A. Yasavi, J. Balasagun, B. Rabguzi. Parents of the younger generation are especially actively supporting such opportunities. This is due to the fact that the child has a positive effect on psychology and thinks that tomorrow he will be able to become a spiritually mature person. That is why the interest of modern children and young people in the study of national values and ancient heritage is growing. In connection with this problem, the relevance of the article is the formation of students' thinking skills, critical thinking, increasing interest in literary works of the Karakhan period through university studies. The method of critical thinking is a program aimed at the fluency of the student's speech, expressing his own opinion, solving logical riddles, independent search. I.e. independent and joint creative work of the student with a critical attitude to other people's thoughts, analysis, comparison of what he has read, self-declaration, proof of ignorance. During practical classes, it is necessary to study the originals of literary works of the Karakhan period, as well as independently find scientific data, scientific works about the saga of Zhusup Balasagun "Kutty Bilik", which are the subject of a research article, analyze the scientific conclusions of scientists, researchers, literary critics and correct opinions.

Materials and methods. The saga "Kutadgu Bilik", being a philosophical work built on deep knowledge, should jointly analyze the essence of students' thoughts in the work and express individual views. We know that the logical analysis method is a great way for students to develop critical thinking skills in an interesting and exciting way. Teaching of the saga "Kutadgu

Bilik" by Zhusup Balasagun at universities also used the method of analysis, systematization, questions and answers of psychological and pedagogical, special literature on the topic. In order to increase the activity of students in teaching the saga "Kutadgu Bilik" in higher educational institutions, their analysis was carried out. In the course of the study, work was carried out on scientific research on general pedagogy, methods of teaching Kazakh literature, an analysis of teaching aids was carried out. The theoretical basis of the article was the methods and principles of analysis of well-known foreign, domestic scientists. The results of the analysis in the works of M. Tugusheva, N. Akysh, K. Rayymbaeva, A. Zhusupova, K. Bitibaeva, B. Zhumakaev, K. Baitanasova are used as methodological guidelines. This article systematically uses methods and techniques in education that contribute to students' mastery of the saga "Kutty Bilik", taken on a special object of research.

The results of the analysis in the works of E. Zhumataeva [1; 252], G. Kurmanbai, E. Zhumataeva, [2; 188]. B. Kerimbekova, [3; 160]. J. Rustemova [4; 164]. B. D. Zhumakaeva [5; 242], S. I. Ospanova [6; 188], Aitenova D. [7], Umarova G. S. [8], Matyzhanov K. I. [9], Tarazi Sh. A. [10], Smagulov. Zh. K. [11], Yessekeshova M. [12]. In this article, the saga "Kutty bilik", taken as a special object of study, is systematically used in the effective pedagogical activity of the university, and educational methods that contribute to its mastery by students.

Results and discussion. In the course of the study, the students were analyzed from the point of view of the artistic images of the saga "Kutadgu Bilik", the author's position, the key idea of the work, the system of characters, the artistic features of the work. As a result, on the basis of literary analysis, students were noted to be highly active, critical thinking skills were formed. It was revealed that students have a desire to write works of art, using such lessons as mathematics, physics, chemistry as assistants. When teaching works, several types of methods were used. These are: storytelling, explanation, interview, lecture. Storytelling is the transfer

of educational material to the listener in a descriptive or narrative form with a monologue, sequential speech. Explanation is a proof and inclusion in the student's consciousness by discussing, analyzing, giving examples of patterns and significant properties of an object, phenomenon, some concepts necessary for assimilation. Dialogue is a dialogic method of teaching: the teacher, by asking consecutive questions, raises the student to the level of understanding, comprehension of new material, or checks how well the presented material has been mastered.

Using a textbook is one of the most effective ways of conducting a subject. A monologue presentation of material related to the topic is a lecture. Scientist K. Buzaubakova said about the lecture: "The difference between a lecture and other lexical methods is that it has a strict structure, richness of information, logical presentation, systematic disclosure of the meaning of knowledge. The textbook is divided into scientific and public and academic. Repeated textbooks serve to generalize and repeat the material covered" [13;52].

First of all, to teach students the saga of Zhusup Balasagun "Kutadgu Bilik", an introductory conversation was held at the beginning of the lesson, revealing the nature of the work. Using various methods of conversation, interpretation, interviews, students' interest in the work of art was revealed. In the manifestation of the originality of the poem of the wise philosopher of the steppe "Kutadgu Bilik", it is also important to show his inherent concepts: righteousness, prosperity, intelligence, contentment, etc. So, artistic sagas are almost all works on text analysis. Additionally, the ideological and artistic features of the work, the artistic world, the system of characters, the plot, the compositional structure, the language of the characters and much more are analyzed. In teaching poetic works, the knowledge and practical skills that are formed in the student during the experiment on teaching sagas with a close connection of theoretical and practical knowledge were revealed. The students were told about Zhusup Balasagun, one of those who wanted the saga genre in the literature of

the Karakhan era, about his position in writing the saga, and then about K.A. Brief information was given about such brilliant people as Yasavi, B. Rabguzi. In this regard, the method of questions and answers was applied, reflecting the specifics of the literature of the Karakhan period for students:

1. What is the difference between the works read earlier on the subject of "Kazakh literature" and the works that you are reading today?

2. How did you understand the concepts of righteousness, prosperity, intelligence, satisfaction?

3. Who is a genius?

4. Name the heroes of the saga "Kutadgu Bilik". In order to recall the storyline in the audience and present the whole plot composition structure of the work, the following analysis questions were asked: 1). Among which characters does the saga's storyline unfold? In the work, the main line of the whole story is grouped around whom? 2). Who is Aitol in the work? What is the Kuntudy requirement for stations? Answering the questions, he highlighted the plot elements in the story and drew up a plot composition plan. 1). The main reason why Zhusup Balasagun wrote the saga "Kutadgu Bilik". 2). The saga describes the moral and ethical requirements for the owners of all positions and professions in the country. 3). The main idea of the saga is based by the author on four principles. 4). The mutual confrontation of four characters taken in accordance with the idea. 5). The view of other nationalities on the saga "Kutadgu Bilik".

When analyzing the text of the glorious saga, it is also important to characterize the characters. Students emphasize the character of the character and give him arguments from the text. Researcher B. Smanov in his work entitled "analysis of the image of the hero" demonstrates the following ways of analyzing the artistic image: - the author's statement about the portrait of the character, his actions, his inner psychology; - transfer of the characteristic features of an artistic image through the utterance of other characters; - disclosure of inner reflections (monologues) of the literary image; - to reveal the nature by way of contrasting them with

each other (dialogue). The ways to describe the characters will be different. Sometimes it shows the appearance of the character, sometimes the behavior. The portrait method is involved in this. The portrait is directed directly at the person and his image is created by the words” [2; 97]. . However, students focused on the genre and form of writing of the work they analyzed, and drawing a portrait of the main characters of the saga focused on the priority of the author’s representation of the characters through their speech. For example, from the whole essence of the work, whether it is a King or a simple man, the whole person is depicted and personified both inside and outside. The image of this bright and highly developed person inspires the reader’s heart with the light of bright feelings and fills it with some ideals. This person is the owner of intelligence and patience, the combined disposition of honesty and humanity.

Ókpelesen, ashýlanba, nalyma,
 Sabyr túbi - salgyn saia janyña.
 Sabaz erdiń sózin uq ta, bile ber:
 “Sabyr etseń - buzylǵan es túzeler!
 Sabyrly er óz tilegin tabady,
 Sabyrly aýshy, shydasa aqqus alady!»
 Er minezi –sabyryńdy saqtai bil,
 Sabyr joly kók tórine bastady! [3;152].

This is just one of the facets of the new humanity, heroism. Analyzing the ultimate artistic essence of poetic philosophy in a long saga, the students came to a consensus: the main character of the book is four, the others are several persons encountered in the storyline, the author, longing, desire, ideal, the central character is only one. This is the new moral ideals.

In the above byte lines, students notice his mood, appearance in the portraits of Kuntu – Elyk, Aitol, Ugdulmysh, Ojurmysh. At the culmination of the composition of the saga, the main positions of the Kuntuda Khan in revealing the essence of human values in governing the country coincide with the interests of Aitold. Both characters know that reason is the basis of reason-folk wisdom. The proof of this is the noble wise thoughts reflected in every byte of the saga. The poet captured the aesthetics of the Turkic peoples of the 10th-11th centuries, views of the world in the first book of poetry. Although the first book of classical Turkic poetry is folk

wisdom, it did not begin with Great Writing, but rather a noble legacy of written literature, nourished by folk wisdom, original philosophy and aesthetic treasures of the people. All the thoughts of the Bayites, which are listed on any page, are rooted in the essence of key conclusions in people’s minds, fleeting thoughts in people’s mouths, winged sayings. There are many who are in the proverb and saying. And we can tell about enmity, enmity here:

Kim dańqty, asyl tekti, jany-nar:
 Kúlli jurty jaý bop tular, jabylyar.
 Jaqsy adamnyń qarap tursań, jaýy kóp,
 Jaman-ólik, ólikterdiń jaýy joq.
 Qalyń dushpan kimge tiisip, talasa-
 Sol ónerli, er bolǵany tamasha!
 Erdiń aty shyǵar jaýmen tiresip,
 Jaýsyz jannyń aty estilmes, bilesiń! [3;155].

Born of life, filled with the logic of truth. How do you recognize yourself if you don’t have an enemy. And, oddly enough, I was once again convinced that the development would not be unrestrained. An artistic character develops before our eyes. A sample of the characteristic transmitted to the character is created by students depending on their preferences. The plot revolves around King Kuntu. From this point of view, students can be introduced by telling a few tips on solving the riddle in the work. 1) after reading each chapter, students consider ways to reveal the meaning of the parable in the further saga and express their assumptions; 2) they continue to tell important facts in the work during the learning process; 3) they tell what impressions the students received after reading the saga. As for the peculiarities of reading, perception of literary works, then, unlike poetry, dramatic works, he is more motivated by reading works written by stories. They are especially interested in works rich in proverbs, built on deep philosophical poetics. After the presentation of the content, the ideas of the saga, the students conducted an individual analysis of the following questions:

1. How is the governance of the country described?
2. How are the actions of the characters in the work given?
3. What is the life position of Ugdulmysh?
4. What is the peculiarity of the compositional structure of the saga?

5. How are the actions of the characters described?

The following methods were also used to arouse students' interest in the saga. 1. Using illustrated tables. Students should hang schedules on the blackboard, which depict the events of several sagas, photos of characters, their location, where they went. With the help of fiction, they can identify who the characters are, how they relate to each other and their role in the story, as well as summarize their main points. 2. Forecasting. Students show how much they understood the text by predicting the end of the story. The above methods and analyses will not only be interesting to students, but also interesting. This means that students are excellent examples for developing problem-solving skills needed in life. The student proves the process of development of events in the work, its continuous development, through a clear analysis. We have noticed that literary games also occupy a special place in teaching sagas. In this regard, there are grounds for using the interactive method. Interactive method ("Inter" – mutual, "act" – action) – constantly with someone – mutual, "act" – action) – must constantly interact with someone, build a dialogue and conduct a conversation. In other words, unlike the active method, the student must be in broad interaction not only with the teacher, but also with each other, and his activity takes priority. And the teacher is a guide to them on the way to achieving the goal of the lesson. In addition, he develops mutually active exercises and tasks that involve the student in active activity and lead to independent assimilation of educational material. The interactive lesson is based on methods and techniques that mobilize mutual activity. Students also master a new topic themselves. With the help of interactive methods, students quickly assimilate educational material, as well as effectively memorize it. Therefore, interactive methods

are at the heart of innovative learning [4; 114]. For example, in the section of the saga "the answer of Elykto Aitoldy", dedicated to righteousness, in general, the heads of state, turning their thoughts to life in the language of prose, write small reflections, compose essays, interview, survey the problematic issues raised in the work, ask: "is it right to teach voluminous sagas to schoolchildren or not?" tasks such as holding debates on the topic "Saga and author", expressing a critical point of view on the topic "saga and author", writing critical remarks on the topic "the position of heroes in the governance of the country" in the section "Aitold's answer to the Elyk".

Conclusion. During the training of students, a literary analysis was carried out on the saga of Zhusup Balasagun "Kutadgu Bilik", the definition of the author's thought, the search for the composition of the work, the analysis of the language of the work. At the conclusion of the literary analysis, it was found that the student has the ability to participate in literary reflection, to state statements in a reasoned, clear manner, to recognize the author's idea, to analyze the artistic, linguistic specifics of the work. We believe that at present it is very important to provide theoretical support to students who read the works of the Karakhan era with interest, say that they write works of art. When studying the literature of the Karakhan period, much attention is paid to the problems. One of the main ones is to improve the methods of teaching and analyzing works of various genres, including works of the Karakhan period, which later became popular, and not only in the auditorium, but also in work outside it. For example, familiarization with the work of state managers, legislators, observation of its complexities and peculiarities in the process of work will be the only way for students to learn the system of characters in the work, the world of people.

References:

1. Zhumataeva E. "Teaching literature in higher education with innovative educational technologies:" textbook. Almaty: Evero, 2016. - 252 P.
2. Kurmanbai G., Zhumataeva E. "Methods of teaching literature": a textbook. Almaty: Atamura, 2018.-155 P.
3. Kerimbekova B. "Methods of teaching Kazakh literature". Study guide. Astana: Folio, 2018 – - 160 P.

4. Rustemova Zh. A. "Methodology of new teaching of Kazakh literature". Study guide. Karaganda: Aknur, 2019. - 164 P.
5. Zhumakayeva B. D. "Methods of teaching Kazakh literature": textbook. Almaty, publishing house "Women's University", 2019. – 242 P.
6. Ospanova S. I. "Problems of improving modern teaching technologies at the university". Educational and methodical manual. - Almaty: Dictionary, 2020. - 127 P.
7. Aitenova D. "Theoretical and methodological foundations of teaching literature in the framework of new humanitarian knowledge in higher educational institutions: Web of science database" Cypriot Journal Educational Sciences. Volume 16, Issue 6, (2021) 3353-3367
8. Umarova G. S. Kazakh art of speech. Almaty: Bastau, 2018. - 224 P.
9. Matyzhanov K. I. Anthology of ancient literature. Volume 5. Almaty: Evro Press, 2020. - 585 P.
10. Tarazi Sh. A. Art of the artistic word. Almaty: Boloshag, 2017. - 540 p.
11. Smagulov Zh. K. Ways of organizing scientific research in Literary Studies. Astana: Otan, 2018. - 228p.
12. Yessekeshova M. Fundamentals of scientific and pedagogical research. Nur-Sultan: Foliant, 2018. – 168p7
13. Buzaubakova K. D. "Pedagogical technology of preparation of lectures". Kazakh National Pedagogical University named after Abai: Bulletin // Pedagogy and psychology. - 2020. - 3(44). pp. 45 - 52.
14. Smanov B., Maksakova M. "Poetic analysis of a work of art. Study guide". - Almaty: Balausa, 2019. - 183 P.
15. Balasagun Zh. "Kudatgu Bilik". - Astana: Eltut, 2020. - p. 421b.
16. Baitanasova, K., "Effective approaches to the use of innovative technologies in teaching methodological guide" - Astana: Tamgaly, 2021. - p. 160.

IRSTI.17.71.07

10.51889/2077-6861.2023.1.30.028

B. OSPANOV,^{1*} N. YULDUZ²^{1*}University of Kyzylorda named after Korkyt Ata, (Kyzylorda, Kazakhstan)²University of Haci Bayram Veli, (Ankara Turkey)

*Corresponding author: baktiar_aa@mail.ru

TURMAGANBET IZTILEUULY'S ISLAMIC WORLDVIEW WORKS AND FOLK EDUCATION

Annotation

The article deals with poets, who lived in the Syr region in the last quarter of the XIXth century and at the beginning of the XXth century mainly, followed the religious and educational direction, the main pillar in their work was the values of the Islamic religion, and their rhymes and poems contained many issues related to the development of Kazakh society in that period, therefore, it was explained that the works are of particular importance in Kazakh literature, that these works have made a great contribution to the nation's enlightenment and the country where the Islamic worldview is the main pillar of thought, that the main references in their works were the verses of the Holy Quran and Prophet Muhammad's hadiths, Syr suleji Nurmaganbet Iztileuuly's great contribution to the nation's education and generation through his works were revealed and proved with examples of his methods used by Shair in this regard, his work features in this direction. It is said that the essence of the individual's education, formation of his / her artistic character is the nation's education, Turmaganbet understood it deeply and applied it for all his creativity, the education of beauty consists the modern morality, patriotism, aesthetic, ecological and other kinds of education, in this regard, Turmaganbet focused his attention on the fight for the people's development and generations in his stories, poems, sagas, rubai, short stanzas, examples, the struggle in his work was done in two directions: 1) in the form of open agitation, propaganda, 2) It is shown that a thought is visible behind the text. The attention is drawn to the fact that the main line is the generation upbringing in poet Turmaganbet's all Islamic worldview works, that he was able to integrate the Islamic worldview with the

Kazakh life and that he was the resin that used this wholeness and that alloy that he managed to combine national philosophy with folk song, and he was able to elevate the art of thought, i.e. philosophy, in the art of poetry.

Keywords: Islamic worldview, Turmaganbet shayr, individual education, public education, tolgau-shir.

Б.ОСПАНОВ¹, Н.ЙЫЛДЫЗ²

¹Қызылординский университет имени Коркыт Ата, (Қызылорда, Қазақстан)

²Университет Кажы Байрам Вели, город (Анкара, Турция)

ИСЛАМСКОЕ МИРОВОЗЗРЕНИЕ И НАРОДНОЕ ВОСПИТАНИЕ ТВОРЧЕСТВЕ ТУРМАГАНБЕТА ИЗТИЛЕУ

Аннотация

Статья посвящена поэту-импровизатору, жившего в последней четверти 19 и начале 20 веков на Земле Сыра. Надо отметить, что поэты того времени в основном придерживались религиозно-просветительского направления, главным в их творчестве была повседневная жизнь, в их стихах было много вопросов, связанных с развитием казахского общества той местности, потому их произведения занимают особое в казахской литературе, их творения внесли большой вклад в просвещение нации, а исламское мировоззрение является основной мыслью, важными отсылками в их произведениях являются аяты Священного Корана и хадисы пророка Мухаммеда. Данные утверждения исследованы и доказаны на примерах творчества поэта-импровизатора Турмаганбета Изтилеу, его огромный вклад в воспитание нации и поколения через свои произведения, методы, используемые художником, особенности его работ в этом направлении... неоспоримы. Турмаганбет глубоко понимал и применял во всем своем творчестве мысль о воспитании красоты; современная нравственность, патриотизм, честолюбие, эстетизм, экологический аспект и т.п. Именно это и является основным направлением в формировании совершенного человека и отражены в творчестве Турмаганбета: стихотворениях-размышлениях, поэмах, былинах, рубаи, притчах и др.. Показано, что борьба за развитие личности и поколения в целом, является основной идеей, находит это отражение в двух направлениях творчества поэта:

1. В форме открытой пропаганды, 2. В форме раздумий. Во всех работах Турмаганбета об исламском мировоззрении главной мыслью является воспитание подрастающего поколения, он сумел интегрировать исламское мировоззрение в казахскую жизнь, использовал это единство в своем творчестве. Следует обратить внимание, что поэт умело соединил национальную философию с народной песней и возвысить искусство мысли, т.е философия в искусстве народного творчества.

Ключевые слова: Исламское мировоззрение, Турмаганбет-поэт, личностное воспитания, народное воспитание, стихотворение -размышления.

Б.ОСПАНОВ¹, Н.ЙЫЛДЫЗ²

¹Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан

²Қажы Байрам Вели университеті, (Анкара, Түркия)

ТҰРМАҒАНБЕТ ИЗТИЛЕУҰЛЫНЫҢ ИСЛАМИ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ ШЫҒАРМАЛАРЫ ЖӘНЕ ХАЛЫҚТЫҚ ТӘРБИЕ

Аңдатпа

Мақалада XIX ғасырдың соңғы ширегі мен XX ғасырдың басында Сыр бойында ғұмыр кешкен ақын-жыраулардың негізінен діни-ағартушылық бағыт ұстанғаны, олардың шығармаларында ислам діні құндылықтары негізгі тірек ретінде болғаны, олардың өлең-жырларында қазақ қоғамының сол тұстағы дамуына қатысты көптеген мәселелер қамтылғаны, соған орай ол шығармалардың қазақ әдебиетінде

ерекше маңызға ие екендігі, ол шығармалардың ислами дүниетанымды негізгі ой қазығы ете ұлт, ел тәрбиесі ісіне үлкен үлес қосқандығы, олардың шығармаларындағы негізгі сілтеме Құран Кәрім аяттары мен Мұхаммед пайғамбар хадистері екендігі баяндала келіп, Сыр сүлейі Тұрмағанбет Ізтілеуұлы шығармаларындағы халықтық тәрбие көрінісі, оның ұлт, ұрпақ тәрбиесіне өз шығармалары арқылы мол үлес қосуы, бұған қатысты шайырдың қолданған әдіс-тәсілдері, оның осы бағыттағы шығармаларының ерекшелігі ашылып, мысалдар арқылы дәлелденеді. Жеке адам тәрбиесі, оның көркем мінезін қалыптастыру дегеніміздің құяр сағасы түптің түбінде ұлт тәрбиесі екені айтылып, Тұрмағанбеттің мұны терең түсініп, бүкіл шығармашылығына осыны ұстын еткені, сұлулық тәрбиесі дегеннің қазіргі адамгершілік, елжандылық, отаншылдық, ұлтжандылық, эстетикалық, экологиялық және т.с.с. тәрбие түрлерінің біразын қамтитын, жалпы кемел адам қалыптастырудағы негізгі бағыт екені айтылып, осыған орай Тұрмағанбет толғау, жыр, дастан, рубай, қысқа шумақтар, мысалдар және т.с.с. барлығында да адам, ұрпақ дамуы үшін күресті негізгі бағдар еткені, шайыр шығармашылығында бұл екі бағытта: 1) Ашық үгіт, насихат түрінде, 2) ой, мәтін астарында көрінетіні көрсетіледі. Тұрмағанбет ақынның ислами дүниетанымдық шығармаларының барлығында ұрпақ тәрбиесі негізгі желі екендігіне, оның ислами дүниетанымды қазақ өмірімен тұтастыра алған және сол тұтастықты, сол қорытпаны ұрпақ тәрбиесі ісіне жұмсаған шайыр екеніне, ұлттық пәлсапаны ұлттық жырмен тұтастырып, өлең өнері көркемдігінде ой көркемдігін, яғни, пәлсапаны биіктете білгеніне назар аудартады.

Кілт сөздер: Ислами дүниетаным, Тұрмағанбет шайыр, жеке адам тәрбиесі, ұлт тәрбиесі, толғау-жыр.

Introduction. The land between Karatau and the Aral Sea, which was intertwined with the history of the Kazakh people, the territory was called Syr, and it is known that the people who had lived and are living in this region gave birth to a lot of famous figures of Kazakh spirituality. Therefore, probably, this region has a special meaning in our history, a certain example of heroism, art, patriotism, teaching and education appeared there, so the region is called Alash's mother.

This region was the base for Islam's arrival in the Kazakh country and the adoption of Islam by the Kazakhs. It is clearly seen in the arts, such as the art of oratory and speech, as well as the art of music.

It is known that the poets, who lived in this region in the last quarter of the 19th century and at the beginning of the 20th century, followed the principles of the Islamic worldview, and religion was the main support and direction in their poetry. They dreamed of creating a secular society based on the Islamic religion, educating generations in the spirit of humanity, purity, honesty, generosity, the pursuit of knowledge, respect, etc. They understood that religion is a support for the formation of moral qualities. In this regard, the Syr region became the second homeland of traditional religions in the Kazakh steppe.

It is clear that the works of Syr-Sulei, which

arose on the basis of Islam, cover many issues, and that these works are of particular importance in the history of Kazakh literature. "Studying Syr poets' works, we understand that they promoted the verses of the Holy Quran and hadiths of the Prophet Muhammad in their religious and educational works, wrote songs in the spirit of morality and faith, and created civil opinion. Syr Suleys' thoughts about human life are also formed in the Muslim context" [1, p.76.], says G. A. Tuyakbaev. We also agree with this opinion.

In general, in Islam, cleansing the heart from lust, abstaining from worldly desires, getting rid of such feelings as myopia, envy, revenge, maintaining purity of intention, avoiding slander, dirty thoughts and dirty speech means purity of the soul. Nafs that pushes a person to bad deeds is considered the lowest level of nafs and is called "nafs-i ammara". This type of lust is mentioned in 52 verses of the Holy Quran. In Turgamanbet Iztileuuly's work, one of the Syr-Suleis, whose work is considered as a whole with Islamic principles, a large place is occupied by the recognition of Allah and the propaganda of Islam.

His: «It's still yours

I am one of your servants, God.

Take my heart, God!

Remove this dirt

Lighten my mind, God!» [2, p.115.]

The poet asks not to deviate from the direct path commanded by God, but to replace filth with light in this poem. The poet's views on Islam are clearly visible in all his works. He reminds us of Allah's power and the continuity of the physical world with eternal peace, especially in songs of condolence and sorrow. The poet proposes to accept the truth of human life from the point of view of the morality principle «Do not follow the evil world.

«Listen to my advice

I myself was not a considerate person.

Yet not after the end of the terrible world,

Fear the wrath of Truth and believe!» [2, p.84.].

Materials and methods. There are many research works related to Syr poets, but most of them are related to their general work and the artistic nature of works. At the same time, there are several Syr-Suleis' works related to Islamic values, but the education and teaching have not become the object of research in poetry and songs of the Islamic worldview. Therefore, A. Baitursynuly, S. Mukanov, A. Margulan, A. Konyratbaev, B. Kenzhebaev, T. Kakishov, N. Kelimbetov, R. Berdybaev, S. Kaskabasov, A. Derbisalin, M. Myrzakhmetov and others works and senior scientists' works whose work has been published since the country's independence such as Zhaksylykov [3.], Azibaeva B. [4.], Abduov M. [5.], Satemirova D. [6.], Zhumazhanova F. [7.], Baibosynova U. [8.], Tuyakbaev G. [9.], S. Bermaganbetov [10.], U. Kalizhanuly [11.], B. Yusipov [12.], N. Zhanbershieva [13.], A. Abdirasylykzy [14.] and others works were used in the article. The scientists' opinions were revised, and Turmaganbet Iztileuly's works were taken as research material.

The methods of analysis, comparison and comparison were used in the work.

Results. As a result of the research work, the problem of educating the Islamic worldview in verses-songs, which has not yet become an object of research in the history of Kazakh literature, has been studied, and it has been shown that this aspect has not been comprehensively studied so far, by analyzing Turmaganbet Iztileuly's works throughout all Syr, it was found that in poet -zhiraus' works the Islamic worldview

and national education are in close unity, their works are focused on the education of human perfection, human beauty in folk education, thereby contributing to the development of the generation and the country.

The artistic picturesqueness, educational value and educational power of Turmaganbet's works were proved with examples.

Analysis. The living core of the poet's poem was the beauty of the human soul. You will be beautiful only when you are satisfied and honest, when you become the owner of the right thing. Knowledge and honesty are human glories.

«Men with the same personality,
Man's work is better than the first one.
Beautifully chased copper is better,
Than the sterling silver. ...

The composition of a simple house,
is three times better than Ak orda.

If the food is clean,

The person is with enthusiasm.» [15, p.58.].

Every line, every stanza of the poet's poem who examines humanity
and mind is a winged word.

Turmagambet said about the purity of intention:

«The country will not follow you,
Without cleansing your stomach... [2, p.28.]

or:

...Without fixing the house of thought,

What care is needed?!...» [15, p.28-29.], saying, he prays to God to repent and cleanse his dirty mind, he was saddened by all his contemporaries, who have false personalities, false words and artificial desires, the poet expresses in his verses that the lust and the devil lead to evil, which destroys and pollutes the intentions of the mankind. We can see it in the verses below:

«If you get drunk, God will stop you
I would like you to worship dates.

If I bring you, I will wait for the day and night of perfection.

I would conquer the devil and lust... [2, p.16.].

...The one who leads the path of evil,

Pierce the lungs of lust with a spear.

When your destiny is fulfilled,

Take care of yourself, good luck...

Choose your embroidery journey,

Don't hang on the cliff hoping to die in summer and winter.

Give your head to the devil,

Lust is the enemy, just like what you see... [2, p.77.].

...If you don't slaughter the lamb when I go.

The desire to destroy both friends and enemies ...»[2, p.107.].

The poet describes the lust as an enemy that destroys a friend for the sake of wealth, and says that it must be fought:

«If you can, chop off its ugly head!

You can't get water from milk, wealth from the cattle,

Friends, if you think about it for a long time
 Perverted to various pranks,

The lust on the neck is a dog collar» [2, p.109.].

It is known that the people of the past digested what they saw and learned, entrusted it to the next generation, and told their wisdom, advice and propaganda, we can see some of them in their eloquent words. If we call a group of these eloquent words an eloquent phrase, then one of its types is an eloquent proverb. The poet Turmaganbet also says in his proverbs: «A person is judged not only by his deeds, but also by his behavior and relationships with people.»

«If you are so bitter, you will be spit it out.

If you are as sweet as honey, they will swallow you" [15, p.69.], - he paid much attention to one's self-control at home and in public. Turmaganbet Iztileuuly's works allow us to think that he was able to integrate the Islamic worldview with the Kazakh life and used that integrity and alloy for the the next generation's education.

From this point of view, it is clear that he paid special attention to the education of beauty in the man's development in public education. This direction was, of course, legally right. It is true that the essence of the individual's education and his / her artistic characterformation is the nation's education. Shair understood it deeply and applied it in all his work. We mean modern morality, patriotism, patriotism, aesthetic, environmental, etc., including several types of education, the main direction in the perfect person's formation in general under the education of beauty, in this regard, Turmaganbet shair sang the struggle for the people and

generations' development in his tolgaus, poems, epics, rubaihs, short stanzas, examples, etc. He is the teacher who made his knowledge like a honeycomb for the native country's needs of his and made a great contribution to the young generation's literacy, it would be a great thing if we could introduce our mother tongue into the textbooks of secondary, specialized secondary schools and higher educational institutions while promoting and raising the status of our mother tongue. This is seen in two directions in Shayir's works: 1) in the form of open propaganda, 2) thought, behind the text. He intended to use the precious food of folk wisdom for spirituality. This is especially evident from the manner of using proverbs, sayings, oratory words. There are often proverbs, lessons, catchphrases, and similar wonderful phrases in the poet's poems. He has mastered the wealth of his native language so much that his poems leave the impression of proverbs that have been divided, sorted and digested in the people's minds.

One of the techniques that can be considered as a stylistic feature in Turmaganbet's work is the transmission of thoughts indirectly, sometimes behind the text. He does not directly convey to the country the need for art and education, that the educated person's day is bright, and does not advise studying, but indirectly advises comparing this idea with something else. He considers that the mastery of science, art, study and education as everyone's personal matter, says that everyone should do what he wants, and indicates that he should be enthusiastic about this work. It is known that such a technique, that is, giving indirect advice and tips, influencing on a serious listener or reader's attention, thereby conveying a certain idea and expressing his point of view, is characteristic only to a master artisan's works. For example:

«A foolish man is a dumb horse [15, p.68.] or:

A clever man's beard is good,

Even the proverbs "The beard of a fool is wool" [15, p.69.] can be consistent with our above opinion.

In this way, the poet shows that insanity falls into the abyss, intelligence is not something that can be poured in a day, intelligence is a person's noble quality, intelligence is greatness,

and urges to grow up as a loyal citizen of the country, environment, and family, to high morality and thoughtfulness. “A good man is the flag of the country” means to care for the country, to be humble, to keep honor high, and to be able to respect the country, a good man is the flag of the country. He makes the conclusion that you should get used to thinking about any business, thinking about every step, haste leads to confusion and shame.

For example: «Patience is a shadow that the sun never sets.

Haste is the magic that will roll away» [15, p.71.]

We can understand from this that awareness is the result of intelligence, and calmness is the basis of intelligence, haste has turned madness into a metaphor for life. This is like the conclusion of the idea that we mentioned above. In order to be intelligent, you need to be a qualified and educated citizen, so the idea that a person who has nothing to say is not intelligent can be understood from the following lines.

«Who has nothing to say –

So that person has no mind» [15, p.67.]

In addition, the poet reflects on many aspects of life in his numerous works, explains the meaning of various situations, and thus enriches the stock of the people’s wisdom. Turmaganbet didn’t promote only national education, but also folk and national philosophy through his educational works.

“The woman did not come from the earth -
Shee is also the man’s child.

Men did not fall from heaven -

“A woman is his mother” [15, p.68.], Turmaganbet poet, who conveyed the thought with instructive value in a compact and rational way, combined the national philosophy with the national song and knew how to elevate the art of thought, i.e. philosophy, in the art of poetry.

The poet’s such sayings have a great aesthetic, educational and propagandistic value, and they also appeal to the art and science. Proverbs teach young people to be moral and faithful, warn them against the laziness, encourage them to work, teach them to speak with sharp and witty thoughts, and hope to absorb all the good things in life. This branch of Turmaganbet’s creative work has a deep content

and meaningful points carved out of life itself, and has many educational conclusions. Our goal is to reveal the educational meaning of the poet’s rich sayings, rich in their own secrets, and to use them in the nation’s development.

As an example, if we take his proverb “A son is a flag in your place, a daughter is a trickster flying from the sky” [15, p.71.], there is both proof and conclusion here. Turmaganbet does not tell to the listener to do this or that. The reader draws his / her own conclusions from these words. Therefore, the poet’s allusions should not be confused with folk proverbs. Turmaganbet’s sayings are as concise and meaningful as possible, based on wise conclusions. Therefore, it should be recognized as the poet’s own aphorisms.

Child’s education is one of the most important issues that teachers and parents do not forget at any time. In this regard, the poet’s fulfillment of his teaching duty can be seen from the verses of the poem:

“Pupils, don’t fight with each other!”

Get rid of your bad character and correct it!
Wait until the day is over.

Whispering like a puppy with each other,
Hold on and don’t break up in the family!

... Study from your childhood and learn on the example,

Rule the country, when it flourished, take a breath! [15, p.22.] - telling children to avoid bad behavior, to achieve ideals through education and art, and to be disciplined and virtuous in the family.

Turmaganbet is full of life, subjects, and existence, comparing the phenomena of life with the phenomena of the mind in his short stanzas, he makes insightful conclusions:

“When you are young, you are like a newly forged knife,

After grinding and getting old, you grind it.

On the day the death bullet passed through the lung -

Close your eyes and embrace the black earth” [15, p.66.]

In his poems, the poet also reflects on morals and upbringing in the family:

«You are struggling to survive.

When you were born to the world.

When you fly, you do the things:

What you have learned and seen in your nest» [15, p.38.].

The proverbs left by Turgamanbet are also full of valuable educational remarks. For example, in the field of education and art: Science is the light inside, Art is what is built outside. [15, p.67.]; Knowledge is cheap, Knowing is expensive.[15, p.67.]; Knowledge is a spring, Mind is a reed on the river bank [15, p.71.], about the person's good qualities and characteristics: Patience is a shadow that the sun does not set, Haste is the hay that rolls.[15, p.71.]; A stupid man is a dumb horse [3, p.68.], A good man is the flag of the country, A good woman is the man's flag.[15, p.70.], He who has eyes and ears is full of mind, but who doesn't have ears and eyes has no mind [15, p.71.]. All these things will make our thought more solid.

In some of his poems dedicated to young

people, he touches upon the education issues in the spirit of humanity, individual's self-education as the duty and ways how to serve one's country, having the noble quality of humanity. He supports the folk principle, "Whatever you see in your nest, you will follow when you fly" that a personality education determines the person's future.

Conclusion. Summarizing the above-mentioned opinions, it is indisputable that Turmaganbet's legacy will fill the bright pages of Kazakh ethnopedagogy with educational and scientific values. Turgamanbet urges the younger generation with his verses to get perfect education and not to waste their youth. We conclude that he conveys systematically centuries-old educational thoughts of the people to the generation that will create the eternal future of the Kazakh people.

References:

1. Tuyakbaev G. Representatives of the religious and educational movement in the Syr region. // Poetic tradition of Kazakh literature. International Scientific Conf. collection. Turkestan; 2009.
2. Iztileuuli T. It works. Two volumes. V.1. Poems, anecdotes, proverbs. - Astana; Foliant, 2009.
3. Zhaksylykov A. Zh. Images, motifs and ideas of religious content in works of Kazakh literature: autoref. Dis. for the degree of Doctor of Philology.. - Almaty: 1999.
4. Azibaeva B.U. Kazakh epic. - Almaty: Nauka, 1998.
5. Abduov M. Kazakh religious epic. 01.10.09 - Candidate of Folkloristic Sciences. Author's abstract of a doctoral dissertation, prepared for a competitive academic degree. Almaty, 2006.
6. Satemirova D.A. Literary heritage and Erimbeta Köldeibekuly's poetic traditionf - 10.01.02.- dissertation on Kazakh literature prepared for obtaining the degree of candidate of philological sciences. - Almaty: 2001.
7. Zhumazhanova F. Expression of Sharia principles in Kazakh literature. 10.01.02 - Dissertation prepared for the competitive degree of candidate of philological sciences in Kazakh literature.- Astana: 2010.
8. Baibosynov N. The theme of Islam in the works of Syr region poets. 10.01.02.- Dissertation prepared for obtaining the degree of candidate of philological sciences in Kazakh literature.. - Almaty, 2006.
9. Tuyakbaev G. Kanly Yusup Kadyrbergenuly's Literary heritage 10.01.02 - dissertation, prepared for obtaining the degree of candidate of a candidate of philological sciences on Kazakh literature. Abstract - Taraz, 2004.
10. Bermaganbetov S. Kerdyer Abu Bakra's Religious education and heritage: cand. philol. science autoref. - Almaty, 1995.
11. Kalijanuly U. Religious and educational trend in Kazakh literature.- Almaty: Enlightenment, 1998.
12. Yusipov B. Suleis. Monograph - Almaty; Arna, 2010.
13. Zhanbershieva N. Turmaganbet Iztileuuly's Literary heritage. Almaty; Arys, 2013.
14. Abdirasylovna A. Khodzhi Akhmet Yasavi's poetic world. Monograph.- Almaty: Linguistic innovation center "KIE", 2007.
15. Iztileuov T. Nazym. Works. Supplemented and revised. / Collection. M. Baidildayev. / - Almaty; Pisatel, 1972.

Әдебиеттер:

1. Тұяқбаев Ф. Сыр бойындағы діни-ағартушылық ағым өкілдері. // Қазақ әдебиетінің ақындық дәстүрі. Халықаралық ғылыми конф. жинағы. Түркістан; 2009.
2. Ізтілеуұлы Т. Шығармалары. Екі томдық. Т.1. Өлеңдер, көңілқостар, нақыл сөздер. - Астана; Фолиант, 2009.

3. Жаксылыков А.Ж. Образы, мотивы и идеи с религиозной содержательностью в произведениях казахской литературы: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. – Алматы: 1999.
4. Азибаева Б.У. Казахский дастанный эпос. – Алматы: Ғылым, 1998.
5. Әбдуов М. Қазақтың діни эпосы. 10-01-09 – Фольклортану бойынша филол.ғ.д. дәрежесін алу үшін дайындаған докторлық диссертация авторефераты. Алматы, 2006.
6. Сатмирова Д.А. Ерімбет Көлдейбекұлының әдеби мұрасы және ақындық орта дәстүрі. – 10.01.02.- қазақ әдебиеті бойынша филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындағын диссертациясы. – Алматы:2001.
7. Жұмажанова Ф. Қазақ әдебиетіндегі шариғат негіздерінің көрінісі. 10.01.02 – Қазақ әдебиеті бойынша филол.ғ.канд. дәрежесін алу үшін дайындаған диссертациясы. - Астана:2010.
8. Байбосынова Ұ. Сыр бойы ақын-жыраулары шығармаларындағы ислам тақырыбы. 10.01.02.- қазақ әдебиеті бойынша филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындағын диссертациясы. – Алматы, 2006.
9. Тұяқбаев Ғ. Қаңлы Жүсіп Қадырбергнұлының әдеби мұрасы. 10.01.02 – Қазақ әдебиеті бойынша филол.ғ.канд. дәрежесін алу үшін дайындаған диссертациясы авторефераты – Тараз, 2004.
10. Бермағанбетов С. Діни-ағартушылық және Кердері Әбубәкірдің мұрасы: филол. ғыл. канд. автореф. ... – Алматы, 1995.
11. Қалижанұлы У. Қазақ әдебиетіндегі діни-ағартушылық ағым. – Алматы: Білім, 1998.
12. Жүсіпов Б. Сүлейлер. Монография - Алматы; Арна, 2010.
13. Жанбершиева Ұ. Тұрмағанбет Ізтілеуовтің әдеби мұрасы. Алматы; Арыс, 2013.
14. Әбдірасылқызы А. Қожа Ахмет Йасауидің ақындық әлемі. Монография. – Алматы: «КИЕ» лингвоелтану инновациялық орталығы, 2007.
15. Ізтілеуов Т. Назым. Шығармалары. Толықтырылып, екінші рет басылуы. /Құраст. М.Байділдаев/. – Алматы; Жазушы, 1972.

G.S. AKHMETOVA*

L.N.Gumilyov Eurasian National University
(Astana, Kazakhstan)
gulnarakzkk@gmail.com*

AN EXPERIMENTAL STUDY OF THE EFFECT OF LEXICAL SEMANTIC MODELS IN TEACHING VOCABULARY IN EFL

Abstract

The present study aims to investigate the effect of lexical semantic models based on semantic fields on students' foreign vocabulary acquisition and word mastery. The research design of this study is based on experimental teaching, modeling, observation, and post experimental testing. Thirty-two 11th grade students of one of the schools-lyceums in Astana city participated in this study in academic year 2021-2022. This study explored learning process of two groups: experimental group and control group. In order to collect data about students' vocabulary mastery and lexical skills we used vocabulary tests and observation. Both groups received various treatments. During the treatment students in experimental group learnt new words in paradigmatic and syntagmatic relationship via semantic models based on field which included definitions, synonyms, antonyms, collocations, while students in the control group used the wordlists strategy which included a list of ungrouped words and translations into L1. The research results has shown that learning words based on lexical semantic models based on semantic fields is more beneficial for students comparing to wordlist strategy, as it facilitates better memorization and vocabulary retention, significantly enriches learners' vocabulary through synonyms and antonyms, improves understanding of word relationship and correct word usage and collocations in different contexts and enlarges learner's active vocabulary.

Keywords: lexical semantic field, modeling, experiment, vocabulary acquisition, paradigmatic, syntagmatic, lexical skills.

Г.С. АХМЕТОВА

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті
(Астана, Қазақстан)
gulnarakzkk@gmail.com

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ЛЕКСИКАНЫ ОҚЫТУДА ЛЕКСИКАЛЫҚ-СЕМАНТИКАЛЫҚ МОДЕЛЬДЕРДІҢ ӘСЕРІН ЭКСПЕРИМЕНТТІК ЗЕРТТЕУ

Аңдатпа

Аталмыш зерттеудің мақсаты семантикалық өрістердің негізінде құрылған лексикалық-семантикалық модельдердің жоғары сынып оқушыларының шет тіліндегі сөздерді меңгеруіне әсерін зерттеу болып табылады. Аталмыш зерттеуде эксперимент, модельдеу, бақылау және тестілеу сияқты эмпирикалық зерттеу әдістері қолданылды. 2021-2022 оқу жылында осы зерттеуге Астана қаласының мектеп-лицейлерінің бірінің 11-сыныбының отыз екі оқушысы қатысты. Бұл зерттеуде эксперименттік және бақылау топтарының шеттілдік сөздерді меңгеру үдерісі зерттелді. Оқушылардың сөздік қорын және лексикалық дағдыларын меңгеру туралы мәліметтер жинау үшін тесттер мен бақылау қолданылды.

Екі топта оқу үдерісінде түрлі тәсілдер қолданылды. Эксперимент барысында эксперименттік топтың оқушылары жаңа шеттілдік сөздерді анықтамалар, синонимдер, антонимдер мен сөз тіркестерін қамтитын парадигматикалық және синтагматикалық қатынастар арқылы байланысқан, семантикалық өріс негізіндегі лексикалық-семантикалық модельдер арқылы оқыды, ал бақылау тобының оқушылары топтастырылмаған аудармасы бар сөз тізімдері арқылы оқыды. Зерттеу нәтижелері семантикалық өрістерге негізделген лексикалық-семантикалық модельдер арқылы сөздерді оқыту тиімдірек екенін көрсетті, өйткені модельдер сөздік қорды жақсы есте сақтауға ықпал етеді, синонимдер мен антонимдер арқылы оқушылардың сөздік қорын айтарлықтай байытады, сөздердің өзара байланысын түсінуді жақсартады және әр түрлі контексте дұрыс сөз бен сөз тіркестерін қолданып, оқушының белсенді сөздік қорын кеңейтеді.

Түйін сөздер: лексикалық-семантикалық өріс, модельдеу, сөз менгеру, моделирование, эксперимент, сөздік қор, парадигматикалық, синтагматикалық, лексикалық дағды.

Г.С. АХМЕТОВА

*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева
(Астана, Казахстан)
gulnarakzkk@gmail.com*

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЕ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ ЛЕКСИКЕ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

Целью данного исследования является изучение влияния лексико-семантических моделей, построенных на основе семантических полей, на усвоение иностранных слов старшеклассниками. В данном исследовании использовались такие эмпирические методы исследования, как эксперимент, моделирование, наблюдение и тестирование. В 2021-2022 учебном году в данном исследовании приняли участие тридцать два ученика 11 класса одной из школ-лицеев города Астана. В данном исследовании изучался процесс обучения лексике экспериментальной и контрольной групп. Тесты и контрольные работы использовались для сбора данных об овладении учащимися словарным запасом и лексическими навыками. В двух группах в учебном процессе использовались разные способы. В ходе эксперимента учащиеся экспериментальной группы изучали новые иноязычные слова с помощью лексико-семантических моделей на основе семантического полей, связанных парадигматическими и синтагматическими отношениями, включающими определения, синонимы, антонимы и словосочетания, а учащиеся контрольной группы обучались новой лексике с помощью не сгруппированных списков слов и их переводов на родной язык. Результаты исследования показали, что обучение иноязычным словам с помощью лексико-семантических моделей более эффективно, поскольку модели способствуют лучшему запоминанию словарного запаса, значительно обогащают словарный запас учащихся с помощью синонимов и антонимов, улучшают понимание взаимосвязи слов и расширяют активный словарный запас учащихся, что способствует правильному употреблению слов и словосочетаний в различных контекстах.

Ключевые слова: лексико-семантическое поле, моделирование, овладение словом, моделирование, эксперимент, словарный запас, парадигматический, синтагматический, лексический навык.

Introduction. One of the main difficulties of teaching a foreign language is poor vocabulary acquisition and vocabulary memorization which further leads to poor communicative skills in a foreign language. Therefore, school teachers are constantly searching for better practices and effective ways in teaching foreign vocabulary, since even simple communication cannot be achieved without certain vocabulary. Lexical knowledge does not only provide

a set of language rules about a word in a foreign language, but also knowledge and strategies of word use for effective and smooth communication in a foreign language. Vocabulary is the central part of the language that expresses forms and transmits knowledge about any objects and phenomena. Thus, vocabulary teaching and acquisition is an integral part of foreign language teaching. S.Thornbury states that all the words learnt by the students are stored not randomly, but in a highly organized and systematic way that reminds more a web or network, than a dictionary or a list of words which is called mental lexicon [1]. Vocabulary knowledge is a complex structure involving multiple components [2].

The experience of teaching practical English indicate and diagnostic and summative test results indicate that high school students have not sufficiently developed their lexical skills. As a result, students face challenges in expressing themselves in speaking and writing, for students challenge choosing a specific or a certain word to express their thoughts, make mistakes in collocating the words, hardly can distinguish synonyms, or paraphrase their ideas using antonyms, and their speech often lacks expressiveness. Adequate vocabulary acquisition would help learners to overcome difficulties in correct word usage, collocating words, enlarging vocabulary in mind, and enriching vocabulary to express them skillfully and correctly. In this regard, the effective presentation of lexical unit leads to effective acquisition, and enable to make the learning process engaging and motivating.

In this study we have developed an experimental design based on the following research question: *What is the effect of lexical semantic models based on lexical semantic fields on English vocabulary acquisition?*

Literature review. In applied linguistics and methodology of teaching English there exist a number of empirical studies aimed to study the effectiveness of vocabulary teaching and learning techniques and improving the lexical skills in oral and written speech of students using lexical semantic field as systematic vocabulary grouping. These issues are reflected

in the works by Indriarti, I. [3], A.K. Meirbekov, B.G. Abzhekenova [4], Varlamova E.V. [5], Nordquist R. [6], Boran G. [7], Sathientharadol P. [8] and others. While analyzing some literature related to lexical semantic field and its application in teaching foreign languages we discovered that researchers use terms such as lexical semantic schemes, models, map referring to one and the same concept which is defined as a graphic (visual) organization of words showing the relationship between words and categorize word meaning based on semantic fields. According to this theory some words could form a semantic field under a common concept. In this research we restrict our focus on J.Trier's [9] version of field-theory who introduced this term. According to C.Wangru [10] a linguistic field composed of a list of incompatible words referring to items of a particular class. According to C.Wangru if we take "Kinship" as an example, father, mother, grandfather, grandmother, brother, sister, cousin, nephew, etc., form a semantic field. If we want to know the meaning of "cousin", we should be clear about the relationship between cousin and other relatives. Moreover, we must also know the position of "cousin" in the field [10].

Yu.Karaulov [11] defines the semantic field (SF) is the largest semantic paradigm that unites words of different parts of speech, the meanings of which have one common semantic feature. For example, the field of movement includes the words *go, run, walking, running, swimming, arrival, bouncy, frisky, skipping,* etc. Lexical semantic field (LSF) is a complex lexical microsystem, which combines the words according to the semantic principle and possesses a specific field structure. Lexical semantic field consists of micro fields. According to Yu. Karaulov [11] lexical semantic field is a broad concept which includes the problems of lexicology such as antonym, synonymy, polysemy, and word and concept correlation.

P. Sathientharadol in his research claims that using semantic fields to vocabulary teaching and learning could be an option to improve the learners' ability in studying vocabulary effectively, because after 1 month of using the semantic field to teach English vocabulary

for his students, it was found that the students performed statistically better in the post-test [8].

K.Meirbekov, B.G. Abzhekenova define the mind map as well developed method of vocabulary teaching which is a visible construct of new vocabulary. Vocabulary maps are also called dictionary maps and are organized to show grouping or word relationships. A mind map is also defined as a diagram that brings information together in a circular structure around a major topic or idea. Instead of text consisting of sentences, mind diagrams display information in the form of keywords, short phrases, and images [12].

Main body. Thirty-two 11th grade students in Kazakh-language High school (17 females, 15 males) of one of the schools-lyceums in Nur-Sultan city (Kazakhstan) participated in this study in academic year 2021-2022. In Kazakhstan, a school-lyceum is defined as a school with a deep study focus on some subjects such as physics, mathematics, and natural sciences. The testees' age ranged between 16 to 18. The experimental group of high school students consisted of 16 testees, including 7 males and 9 females. The control group consisted of 16 students as well, including 8 males and 8 females. All students have been learning English as a compulsory subject for nine years in primary and secondary schools. All the experiment participants volunteered to take part in this research and agreed to be observed during their study in EFL classes. Before starting the experiment and dividing the participants into experimental and control groups all participants had already passed the Oxford placement test, and were homogeneous and defined as intermediate level.

Methods. The present research employs methods of experimental teaching, modeling, observation, post experimental testing and qualitative and quantitative analysis of data. In this study we have used 'true' experimental design, namely the pre-test-post-test control and experimental group design. According to L.Cohen et al. [13] the main feature of experimental research is that researchers deliberately control and manipulate the conditions that determine the events in which

they are interested, introduce an intervention and measure the difference that it makes. For data collection we used Google Forms and for statistical data analysis and validate the results of the study we applied ANOVA test.

Before starting treatment and an experimental and control groups individually completed pretest created in Google Forms. The purpose of the pretest was to determine students' prior lexical knowledge, if they can recognize and define the words, find synonyms and antonyms, to collocate the words correctly. The words were chosen from ESL textbook and curriculum to assure they had not already been taught particular words. The pretest was administered one week before the experimental study started.

The study used a two-group pre-test, post-test design, and summative assessment test results. The experimental teaching was conducted to test and identify the effect of implementing lexical semantic models based on semantic fields in the English language vocabulary acquisition. During one term which included 16 English language classes, experimental teaching using lexical semantic models was conducted in the experimental group and control group was educated traditionally using wordlist in presenting and practicing foreign vocabulary. I. Indriarti [3] defines wordlists strategy as one of the traditional strategies in teaching vocabulary, is a strategy which provides list of some difficult words and their meanings. When using this strategy a teacher directly demonstrates the target words to the students, then ask them to read and memorize the vocabulary items. This strategy is beneficial for the students to remember new words but in a short time, but fails to master the target vocabulary better.

Before the experiment started all thirty-two participants volunteered to participate in this research and gave their consent.

The posttest was paper-based and assessed learning of the same words each group was exposed to in the study. Also the results of the summative assessment of the unit were analyzed to explore the effect of lexical semantic models on general language acquisition and learning outcomes. After the experiment the post-tests were administrated to explore if any significant

changes occurred in learning vocabulary between the two groups.

The present study uses modeling as research methods in applied linguistics. Mostly the term “model” is defined as a type, sample (language pattern) of any text units (words, sentences); symbols, schemas for describing language objects (the schema of the component model in the syntax). According to O.S. Akhmanova modeling is a research method which consists in the schematic reproduction of an object that is difficult or cannot be directly observed [14]. The method of modeling is helpful in all those scientific fields where the object of science is inaccessible to direct observation.

According to K.L., Kabdulova K.L., M.L. Bolatbaeva an integral part of the modeling method is the construction—bringing various objects, parts, and elements into a certain mutual position [15].

Thematic texts from textbooks, workbooks for the 11th grade students and monolingual dictionary Concise Oxford Thesaurus [16] served as sources of the lexis choice for lexical semantic fields. According to E.V. Varlamova et al. [5] such texts enable teachers to sort out lexical units around which is appropriate to form a lexical semantic field to describe a notion more fully. These textbooks and dictionary was the basis for change the linguistic models of

semantic fields, which enable teachers to sort out the lexis for a lexical semantic field on the basis of paradigmatic, synonymic, antonymic, derivational and syntagmatic (syntactic and lexical) relations. Such models based on semantic fields promotes students’ deep understanding about lexical units and how to use them while doing various lexical semantic, written and oral exercises and enrich their vocabulary. See Fig.1.

Teaching materials and content in both groups were created and implemented strictly according to the State Educational Curriculum and the same coursebook “Action for Kazakhstan” for 11 grade students by Jenny Dooley & Bob Obee [17] published in 2020 recommended for High school students with mathematical and technical study focus. Supplementary materials for teaching vocabulary were chosen by considering the criteria of difficulty and relevance. To stimulate the participants and to increase students’ motivation, interesting and appropriate activities were selected from the book “Oxford word skills (Intermediate)” and ‘English vocabulary in use’ (Intermediate). to practice and vocabulary and improve lexical skills. A total number of 100 words were selected from the above-mentioned sources. 2 modules were studied throughout the whole experimental study throughout 10 sessions.

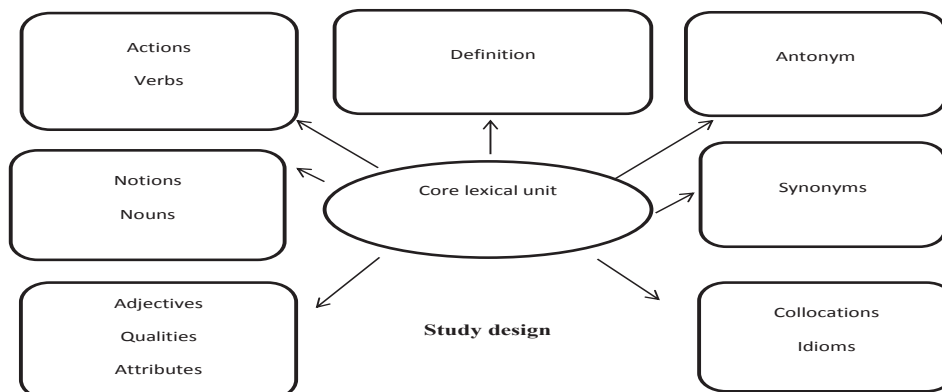

Figure 1. The structure of lexical semantic model based on semantic field

Results. At the beginning of the study the students’ vocabulary knowledge before the pre-test was held in both groups. It had a purpose to identify the early condition of

starting an experiment. It was conducted on Monday, September 8th, 2021 for control group

and on Wednesday, September 10th, 2021 for experimental group. As a pre-test a 20-item multiple-choice vocabulary test was administered. (See Table 1). Each item included one English word which was selected from the learners' course

book. The participants were asked to choose the correct word. The average time to take this test was about 20 minutes. This pre-test also helped us to identify that the learners have not learnt the selected words before treatment.

Table 1. Analysis of students' pre-test results on vocabulary knowledge

SUMMARY						
<i>Groups</i>	<i>Count</i>	<i>Sum</i>	<i>Average</i>	<i>Variance</i>		
Control group	20	74	3,7	1,063158		
Experimental group	20	64	3,2	0,694737		
ANOVA						
<i>Source of Variation</i>	<i>SS</i>	<i>Df</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>P-value</i>	<i>F crit</i>
Between groups	2,5	1	2,5	2,844311	0,099892443	4,098171731
Within groups	33,4	38	0,878947			
Total	35,9	39				

The analysis of the pre-test taken before experimental teaching has started demonstrates that both groups: experimental and control group has approximately the same level of knowledge of vocabulary, average number of correct answers (control group gained 3,7 of correct answers, whereas experimental group gained 3,2). So, we concluded that two groups had equal level vocabulary mastery before starting the experiment. This results indicate that majority of students are not familiar with the words presented in the vocabulary knowledge test which served as a pre-test in our research.

After a pre-test was conducted 32 intermediate level learners were randomly placed in one of two classes: a control group class (16 students) and an experimental group class (16 students). The classes met twice a week for forty-five minutes.

The control group class implemented wordlists strategy (traditional method where a list of vocabulary is presented using definitions and translations into L1), whereas experimental group class used lexical semantic models in teaching vocabulary.

Lexical units for the learners in the experimental group were presented based on the model presented in Figure 1. according to the topics and modules.

Each group received different treatment. Initially, vocabulary in the main course book is not presented in lexical semantic field relationship and does not contain lexical semantic models. The vocabulary is presented in unrelated wordlist in the boxes. Therefore, lexical semantic models were constructed based on semantic and paradigmatic relationship around the core lexical unit in the experimental group, and a control group used the ready words of lists in the course book.

Treatment lasted over 10 sessions. The participants took part in their English class two times a week. Each session lasted about 45 minutes. Each group of participants received a different treatment. The treatment consisted of the two different techniques of vocabulary instruction: (1) Lexical semantic models, (2) vocabulary list technique.

At the end of the experimental period, two post-tests (vocabulary tests) were administered to investigate the effects of lexical semantic models and wordlist strategy on vocabulary acquisition and word mastery. The collected data were organized and submitted to statistical analysis. Data were analysed using two separate one-way ANOVA procedures, one to investigate the effects of lexical semantic models on learning synonyms, and antonyms, and the

other test aimed to measure the effects of lexical semantic models on students' word mastery and word usage including collocations. The post test was given on Monday, October 25th 2021 and on October, 27th 2021 for both groups. The post-test results of both group are shown in the

tables below. (See Table 2 and 3)

Each vocabulary test consisted of 20 multiple-choice items. The items were based on the target words chosen at the beginning of the experiment. The allocated time for the test was 20 minutes.

Table 2. Analysis of post-test (Students' knowledge on synonyms and antonyms)

SUMMARY						
<i>Groups</i>	<i>Count</i>	<i>Sum</i>	<i>Average</i>	<i>Variance</i>		
Control group	20	239	11,95	4,681579		
Experimental group	20	352	17,6	1,094737		
ANOVA						
<i>Source of variation</i>	<i>SS</i>	<i>df</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>P-value</i>	<i>F crit</i>
Between groups	319,225	1	319,225	110,5289	8,34022E-13	4,098171731
Within groups	109,75	38	2,888158			
Total	428,975	39				

Table 3. Analysis of post-test (Students' knowledge on word usage)

SUMMARY						
<i>Groups</i>	<i>Count</i>	<i>Sum</i>	<i>Average</i>	<i>Variance</i>		
Control group	20	250	12,5	4,052631579		
Experimental group	20	338	16,9	1,147368421		
ANOVA						
<i>Source of Variation</i>	<i>SS</i>	<i>Df</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>P-value</i>	<i>F crit</i>
Between groups	193,6	1	193,6	74,46153846	1,73843E-10	4,098171731
Within groups	98,8	38	2,6			
Total	292,4	39				

According to the results of the post-test presented in Table 2 semantic models had a significant effect on learning synonyms and antonyms of the words. Control group test result shows average number of correct answers 11, 95, whereas an experimental group where vocabulary learning was based on lexical semantic models and fields average results shows 17,6 mastery. Data analysis shows that

F is 110,5 which bigger than F crit 4,098 which indicates that there is a significant difference in groups results and H_0 is not accepted.

Data analysis of Table 3 similarly proves that an experimental group benefited from learning vocabulary through lexical semantic models and fields, as the results shows that learners demonstrated better results in post-test designed to test students' ability to choose the right word

and use the words correctly in the sentences and contexts. The average results of a control groups is 12,5, while an experimental groups' average score is 16,9. Table 2 also shows that F is 74,46153846 and F crit is 4,098171731, this indicates that the results of both groups are not equal.

Discussion. Moreover, during the observation it became clear that experimental group acquired new foreign vocabulary more systematically and effectively compared with the control group which gained lower percentage of vocabulary acquisition and word mastery. Post-test result shows that students in the experimental group after getting treatment by using lexical semantic models showed better results in vocabulary acquisition and improving lexical skills such as using the precise meaning of the word, differentiating the meanings of synonyms, collocating the words correctly, and being able to define foreign vocabulary. Based on these results it can be concluded that lexical semantic models were more effective to improve students' vocabulary mastery than wordlists strategy through translations into L1.

According to V.N. Renata [18] semantic mapping is one of the best approaches in teaching vocabulary in order to make students recognize about the relationship of the word. The results of the similar research made by Renata (2018) proved that semantic mapping strategy can enrich students' vocabulary well. It was concluded that there is an improvement of students' grade from the first to the second cycle, and enrich students' knowledge of words.

B. A. Mudogo in his similar research also states that semantic field theory approach is an excellent teaching strategy, though he recommends to use SFT approach when necessary in teaching English and follow the rules of the two languages in EFL classroom to reduce negative transfer and to enhance L2 acquisition [19].

According to D. Assanova, M. Knol. the monolingual means which disclose the meaning of a word in the foreign language include context, definition, visibility, synonyms, antonyms, word-forming elements that can provide a linguistic guess and lead to comprehension [20].

A.Vakilifard et. al in their related research also identified that semantic mapping had the most positive effect on word learning. They state that semantic mapping may act a graphic memory aid and as the strategy which involve learners' collaboration and active participation in the assignment [21].

Based on the data collected and the result of this research, it can be concluded that students' vocabulary mastery was improved. The improvement can be seen through the pre-test, post-test results.

Lexical semantic exercises based on semantic fields aim to teach students to follow the lexical norms such as:

- Correct usage of semantics;
- Correct lexical combinability and collocations;
- Adequate use of antonyms and synonyms;
- Correct word choice and logical use in a sentence;
- Following stylistic norms in word usage.

The results of the experiment on implementing lexical semantic models allow students to systematize their answers, and provide ideas using necessary vocabulary.

It is a common fact that all vocabulary represents a system associated with certain semantic meanings which include related groups such as synonyms, antonyms, lexical semantic and thematic groups, associative and functional fields. Using lexical semantic models facilitates students to learn not only separate lexical units, but also phrases, idioms, and collocations. Students start using new words correctly in a speech in case students were initially introduced with a new vocabulary correctly. When students see two words are often used together in the sentences or a context, they learn how words should be collocated in a foreign language.

Conclusion. The results of the experiment demonstrated that lexical semantic models based lexical and semantic fields facilitated students to develop the following skills:

- a. Correct word usage in context and a sentence;
- b. Ability to define and interpret words correctly;

c. determining the semantic shades of meaning by means of learning synonyms;

d. Enriching vocabulary by means of learning antonyms and synonyms of a new word related to the topic;

e. To develop associative thinking, improving memory;

f. students mastered vocabulary knowledge by means of idioms and collocations.

g. learners learn how words are interrelated.

Lexical semantic models can facilitate teaching monologue and dialogic speech, and develop speaking skills as students apply ready

models in their speech related to the topic. Additionally, it was proved that lexical semantic models created which are based on semantic fields proved to be an effective method in teaching vocabulary providing faster vocabulary acquisition, enlarging vocabulary, expanding word stock, developing lexical competence and skills of students. Moreover, lexical semantic models enable students to use prior knowledge through the categorical arrangement of word concepts, and affect substantially and positively general vocabulary knowledge.

References

- [1] Thornbury, S. *How to Teach Vocabulary*. Edinburgh: Pearson Education Limited, 2000.
- [2] González-Fernández, B. (2022). Conceptualizing L2 Vocabulary Knowledge: An Empirical Examination of The Dimensionality of Word Knowledge. *Stud. Sec.Lang. Acq.* 1–31. <https://doi.org/10.1017/S0272263121000930> (Date of reference: 25.10.2022)
- [3] Indriarti, I. The effectiveness of semantic mapping strategy to improve students' vocabulary mastery. *ELT Forum: Journal of English Language Teaching*, 2014, 3(1). <https://doi.org/10.15294/elt.v3i1.4023> (Date of reference: 13.07.2022.)
- [4] A.K. Meirbekov, B.G. Abzhekenova. Using the “mind map” method in the development of students' vocabulary in English // *Bulletin of the Karaganda university Pedagogy series*. – 2022. – № 3 (107). – P. 122-127.
- [5] Varlamova, E.V., Tulusina, E.A., Zaripova, Z.M. et al. Lexical Semantic Field as One of the Keys to Second Language Teaching. *Interchange* 48, 183–193 (2017). <https://doi.org/10.1007/s10780-016-9293-7> (Date of reference: 11.02.2022.)
- [6] Nordquist, R. “What is Semantic Field Analysis?” ThoughtCo, Sep. 11, 2017 Retrieved from <https://www.thoughtco.com/semantic-field-analysis-1691935> (Date of reference: 03.04.2022.)
- [7] Boran, G. Semantic fields and EFL/ESL teaching. *International Online Journal of Education and Teaching (IOJET)*, 2018, 5(2), 391-399. <http://iojet.org/index.php/IOJET/article/view/359/242> (Date of reference: 14.01.2022.)
- [8] Sathientharadol, P. The use of semantic field approach to enhance English vocabulary development of Prathomsuksa 4 students at Betty Dumen Border Patrol Police School, Phayao Province, Thailand. *Interdisciplinary Research Review*, 2020, 15(6), 22 - 30. Retrieved from <https://ph02.tci-thaijo.org/index.php/jtir/article/view/241227> (Date of reference: 12.04.2022.)
- [9] Trier, J. *Der Deutsche Wortschatz*. Bd. i. Heidelberg: / J. Trier // Winter in Sinnbezirk des vestandes, 1931. S. 347.
- [10] Cao Wangru. Vocabulary Teaching Based on Semantic-Field. *Journal of Education and Learning*; 2016, Vol. 5, No. 3, 64-71. Retrieved from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1100973.pdf> (Date of reference: 05.06.2022)
- [11] Karaulov Yu. N. *General and Russian ideography* / Yu. N. Karaulov. M.: Nauka, 1976, 356.
- [12] K. Meirbekov, B. G. Abzhekenova. The usage of vocabulary expanding methods in English lessons // *Bulletin of Toraigyrov university. Pedagogy series*. – 2022. – № 1. – P. 162-175.
- [13] Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. *Research Methods in Education* (8th ed.), 2017. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315456539> (Date of reference: 12.04.2022.)
- [14] Akhmanova, O. S. *Dictionary of Linguistic Terminology [Slovar' lingvisticheskikh terminov]*. Moscow, 1969, 608.

[15] K.L., Kabdulova K. L., M.L.Bolatbaeva. Modeling of complex units of word formation in the modeling of complex units of word formation in the Russian language and literature lessons in the Kazakh school // Bulletin “Ablai khan University of International Relations and World Languages”. Series “Pedagogical sciences” – 2021. – № 1 (60). – P. 70-86.

[16] Concise Oxford Thesaurus. In S. Hawler & M. Waite (Eds.), 2007, (pp. 1–941). London: Oxford University Press.

[17] Jenny Dooley, Bob Obee. Action for Kazakhstan. 11 Student’s book. 2020. Express Publishing.

[18] V. Nikijuluw, Renata. (2018). Enriching Students’ Vocabulary by Implementing Semantic Mapping Strategy at the Tenth Grade of SMK Negeri 1 Ambon. 10.2991/iconelt-17.2018.43. Retrieved from <https://www.atlantis-pess.com/proceedings/iconelt-17/25889012> (Date of reference: 12.05.2022.)

[19] Mudogo, B. A. The Semantic Field Theoretical Approach in the teaching of English and its Grammatical Implication to Second Language Development. *International Journal of English Language Studies*, 2021, 3(3), 01–06. <https://doi.org/10.32996/ijels.2021.3.3.1> (Date of reference: 25.06.2022.)

[20] D. Assanova, M. Knol. On the problem of overcoming lexical interference in foreign language lessons // Bulletin of the Karaganda university Pedagogy series. – 2022. – № 1 (105). – P. 177-185.

[21] A.Vakilifard, K.Bahramlou & M.Mousavian. The effect of cooperative learning approach and semantic mapping strategy on the acquisition of L2 Persian vocabulary, *Cogent Education*, 2020, 7:1, 1762287, DOI: 10.1080/2331186X.2020.1762287

IRSTI 14.35.07

10.51889/2077-6861.2023.1.30.020

Г.С. САЙФУТДИНОВА ¹, С.А. САДЫКОВА ²

*Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангирхана
(г. Уральск, Республика Казахстан)
Актюбинский региональный университет им. К.Жубанова,
(г. Актобе, Республика Казахстан)
e-mail: sauleda@mail.ru*

КИБЕРВИРТУАЛЬНАЯ СРЕДА КАК ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ КРЕАТИВНОСТИ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ

Аннотация

Данная статья отражает особенности интеграции информационных ресурсов в систему высшего профессионального образования как необходимое педагогическое условие становления инженера двадцать первого века. Освещает вопросы актуализации формирования креативности будущего инженера посредством цифровых технологий в кибервиртуальной среде, раскрывает важность проникновения IT -технологий в подготовку будущего специалиста, возрастание роли внедрения онлайн-форм обучения в образовательные процессы расширяющего возможности формирования креативности будущего инженера, способного создавать инновационные инженерные продукты. Представлены плюсы использования данных цифровых технологий в образовательном процессе. Рассмотрены новые средства онлайн обучения студентов, которые в будущем будут конкурентоспособны и востребованы на рынке труда.

Теоретический анализ научной литературы, нормативно-правовых документов и собственный опыт автора, позволили выделить современные тенденции профессионального образования будущих инженеров в эпоху цифровизации, определить их направленность на научный поиск с целью создания инновационных технологических решений с применением IT-технологий; формирование навыков информационного поиска, IT-компетенций; интеграцию науки; образования и производства, путем

включения цифровых технологий в производственную деятельность, для создания IT-инфраструктуры, взаимодействия теории и практики в процессе обучения будущих инженеров.

Выявлено, что применение IT-технологий в профессиональном образовании определило целью научного поиска будущих инженеров создание инновационных технологических продуктов в будущей профессиональной деятельности. То есть перед техническим вузом сегодня стоит задача обеспечить условия для формирования инженеров новой цифровой эпохи, обладающих творческим мышлением, высоким уровнем профессионализма, IT-грамотных субъектов современной информационной культуры.

Разработан и апробирован спецкурс по реализации научного поиска будущих инженеров в профессиональном обучении, посредством средств информационной поддержки. Спецкурс был направлен на формирование педагогических навыков научного, информационного поиска и IT-компетенций; развитие креативности будущих инженеров, способствовал реализации самых смелых студенческих научных проектов.

Сделан вывод, о применении цифровых технологий в профессиональном образовании будущих инженеров, о рисках в формировании креативности будущих инженеров в безграничном потоке информации, наполняющем киберпространство, позволяющем грамотно вести научный поиск и ориентироваться в цифровой среде, предвидеть возможные результаты своей деятельности, нести ответственность, отсеивая его негативные последствия.

Ключевые слова: цифровизация, инженерное образование, инженерное творчество; кибервиртуальная среда; будущий инженер; информатизация.

Г.С. САЙФУТДИНОВА ¹, С.А. САДЫКОВА ²

¹Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті
(Орал қ., Қазақстан Республикасы)

²Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе Өңірлік Университеті
(Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы)
e-mail: sauleda@mail.ru

КИБЕРВИРТУАЛДЫ ОРТАДА БОЛАШАҚ ИНЖЕНЕРЛЕРДІҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ ҚАЛЫПТАСТЫРУЫ

Аннотация

Бұл мақалада ХХІ ғасырда инженер дамуының қажетті педагогикалық шарты ретінде ақпараттық ресурстарды жоғары кәсіби білім беру жүйесіне біріктіру ерекшеліктері көрсетілген. Ол кибервиртуалды ортада цифрлық технологиялар арқылы болашақ инженердің шығармашылығын қалыптастыруды өзектілендіру мәселелеріне тоқталады, болашақ маманды дайындауға IT-технологиялардың енуінің маңыздылығын ашады, ақпараттық технологиялардың онлайн формаларын енгізудің рөлін арттырады. инновациялық инженерлік өнімдерді жасауға қабілетті болашақ инженердің шығармашылығын қалыптастыру мүмкіндіктерін кеңейту, оқу үдерісіне оқыту. Бұл цифрлық технологияларды оқу үдерісінде қолданудың артықшылықтары көрсетілген. Болашақта еңбек нарығында бәсекеге қабілетті және сұранысқа ие болатын студенттер үшін онлайн оқытудың жаңа құралдары қарастырылуда.

Ғылыми әдебиеттерге, нормативтік-құқықтық құжаттарға және автордың жеке тәжірибесіне теориялық талдау жасау цифрландыру дәуіріндегі болашақ инженерлердің кәсіби білім берудегі өзекті тенденцияларын анықтауға, IT технологияларды пайдалана отырып, инновациялық технологиялық шешімдерді жасау мақсатында олардың ғылыми зерттеулерге бағдарлануын анықтауға мүмкіндік берді. ; ақпаратты іздеу дағдыларын, IT құзыреттіліктерін қалыптастыру; ғылым интеграциясы; білім беру мен өндіріс, өндірістік қызметке цифрлық технологияларды қосу арқылы, IT инфрақұрылымын құру, болашақ инженерлерді даярлау процесінде теория мен практиканың өзара әрекеттесуі.

Кәсіптік білім беруде IT-технологияларды қолдану болашақ инженерлердің болашақ кәсіби қызметінде инновациялық технологиялық өнімдерді жасау үшін ғылыми ізденістерінің мақсатын айқындайтыны анықталды. Яғни, бүгінгі таңда техникалық университеттің алдында креативті ойлауы бар, кәсіби деңгейі жоғары, IT-сауатты заманауи ақпараттық мәдениет субъектілерінің жаңа цифрлық дәуір инженерлерін қалыптастыруға жағдай жасау міндеті тұр.

Болашақ инженерлердің ғылыми ізденістерін кәсіптік оқытуда, ақпараттық қамтамасыз ету құралдары арқылы жүзеге асыру бойынша арнайы курс әзірленіп, сынақтан өтті. Арнайы курс ғылыми, ақпараттық ізденіс пен IT құзыреттіліктерінің педагогикалық дағдыларын қалыптастыруға бағытталған; болашақ инженерлердің шығармашылығын дамыту, студенттердің ең батыл ғылыми жобаларын жүзеге асыруға ықпал етті.

Қорытынды болашақ инженерлердің кәсіби білім беруінде цифрлық технологияларды пайдалану туралы, болашақ инженерлердің шығармашылық қабілетін киберкеңістікті толтыратын шексіз ақпарат ағынында қалыптастырудағы тәуекелдер туралы, бұл салада сауатты түрде ғылыми ізденіс пен навигация жүргізуге мүмкіндік береді. сандық орта, өз іс-әрекетінің ықтимал нәтижелерін болжау, жауапты болу, оның теріс салдарын сүзгілеу.

Кілт сөздер: цифрландыру, инженерлік білім, инженерлік шығармашылық; кибервиртуалды орта; болашақ инженер; ақпараттандыру.

G.S. SAIFUTDINOVA¹, S.A. SADYKOVA²

¹Zhangir Khan University, Uralsk, Kazakhstan

²K.Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan

e-mail: sauleda@mail.ru

CYBER VIRTUAL ENVIRONMENT AS A PEDAGOGICAL CONDITION FOR THE FORMATION OF FUTURE ENGINEERS' CREATIVITY

Abstract

This article reflects the peculiarities of integration of information resources into the system of higher professional education as a necessary pedagogical condition for the formation of the engineer of the twenty-first century. It highlights the issues of actualization of future engineer's creativity formation by means of digital technologies in cyber virtual environment, reveals the importance of IT-technologies penetration into future specialist's training, the increasing role of online learning forms implementation in educational processes extending the possibilities of future engineer's creativity formation, capable of creating innovative engineering products. The advantages of using these digital technologies in the educational process are presented. New means of online learning for students who will be competitive and in demand in the future labour market are considered.

Theoretical analysis of scientific literature, normative legal documents and author's own experience allowed highlighting current trends in professional education of future engineers in the era of digitalization, defining their focus on scientific search for creating innovative technological solutions using IT technologies; formation of information search skills, IT competencies; integration of science; education and production, by including digital technologies in production activities, to create IT infrastructure, take

It has been revealed that the application of IT-technologies in vocational education has determined the purpose of scientific search of future engineers to create innovative technological products in future professional activity. In other words, a technical university today is faced with the task to provide conditions for the formation of engineers of the new digital era, with creative thinking, a high level of professionalism, IT-literate subjects of modern information culture.

A special course on implementation of scientific search of future engineers in professional training by means

of information support tools has been developed and tested. The special course was aimed at the formation of pedagogical skills of scientific, information search and IT competences; development of future engineers' creativity, contributed to the implementation of the most daring student research projects.

It was concluded that the application of digital technologies in the professional education of future engineers, the risks in the formation of creativity of future engineers in the boundless flow of information that fills cyberspace, enabling competent scientific search and orientation in the digital environment, anticipating the possible results of their activities, taking responsibility, screening its negative consequences.

Keywords: digitalization, engineering education, engineering creativity; cyber virtual environment; future engineer; informatization.

Introduction. The significance of the study is due to one of the priorities of the digitalization process in modern society. The digital environment acts as a means of obtaining information, plays an integral part in the human educational environment. Digital transformation is a driver of scientific and technological progress, aimed at improving technological processes in production, optimization in the industrial sphere and development of innovative products for the new generation. Information resources are widely integrated into higher vocational education as a prerequisite for becoming a twenty-first century engineer.

The problem of creativity of future engineers in professional education is highlighted in the works of modern scientists: I.F. Livshits, J. Lieberman, B. Lukas and others. New formats of professional education in the context of global digitalization and Industry 4.0 determine the necessity to implement theoretical research on identifying ways to form future engineer's creativity in cyber virtual environment. By cybervirtual environment we mean a set of digital technologies, didactic online resources aimed at full-fledged interaction of teacher and learner through processing and transfer of information within the environment: databases, online projects, programming platforms, specific applications, online classes.

The introduction of creative virtual technologies in the sphere of professional education of future engineers will allow to form creative non-standard skills of future engineers. The use of special applications is aimed at generating ideas, developing divergent thought, as well as searching for associations. According to Guilford: divergent mindset aims at finding the largest number of solutions under monotonous conditions [1].

The future engineer's creativity as a professional and personal sustainable characteristic, defines original problem solving of non-standard situations; design of advanced engineering innovations [2]. In our study, creativity allows finding out-of-the-box solutions to situations through cyber virtual environment. The influence of digital technologies has determined the creation of new related educational disciplines: bioengineering, biotechnology, virtual reality technology, information modelling.

The problem of the research is the necessity to implement theoretical research on identifying ways to form future engineer's creativity in cyber virtual environment.

Objectives of the research: formation of information research skills, IT-competences; integration of science, education and production, inclusion of digital technologies in production activities, by creating IT infrastructure, interaction of theory and practice in the training process of future engineers.

The article structure consists of the introduction, the main part, the conclusion, the list of references.

Research methods. This work is based on a theoretical comparative analysis of national and foreign references through methodological observations, comparative analysis in order to summarise the global experience of engineering education in the context of the research topic and subsequent implementation of the results in the educational process.

The following research methods have been used in this study: theoretical content analysis, objective educational analysing, questionnaire, monitoring, and reflective testing.

The use of a combination of different complementary strategies for collecting and

handling observational material suitable to the problem under study, goals, objectives, and hypothesis, as well as the use of various methods of quantitative and qualitative assessment, as well as the methodological validity of the article's starting state, all contribute to the reliability and validity of the results.

Results and Discussions. The topic of digital transformation of future engineers' professional education is covered in standard legal documents: "Digital Economy of the Russian Federation", in the framework of the programme "Digital Kazakhstan". The problems of modern professional education are presented in the works: D.Thompson, M.D. Thomas, E.Yu. Zakirova, J.L. Liberman, A. Miridonov, V.I. Khabarov and I.S. Volegzhanina. [12]

Modern conditions require the creation of new technologies to find previously unknown ways of solving non-standard problems that go beyond common practices.[1] The ability to find unique ways of overcoming problems and generating potentially new and valuable ideas is called creativity (lat. creo-create, create). According to P. Torrance, creativity is an indifferent attitude to such problems as: lack of knowledge, imbalance of this knowledge and other, and further fixation of the listed problems and further search of their solutions, hypotheses on them, formulation and presentation of outcome.

In the last decade, the relevance of developing creativity in learners has become very acute, as it contributes to progress (scientific, technical) [2]. As a consequence, materials and tools aimed at developing creativity in pupils and students are being introduced into the school and higher education curricula. Studies are developed in an original way by incorporating special innovative techniques aimed at developing creative abilities. For this purpose, technical devices and electronic materials are used in the engineering education [3]. They are used to create a vivid visual image of a real life object. It may be two-dimensional, three-dimensional, and have virtual effects. Such an image is perceived by students and becomes the necessary basis for the required and various professional activities. Visualization as a means of teaching design in foreign universities [4] was investigated, perceptual and theoretical bases of visual learning and cognitive factors

of visual images were determined, stages of systematic evaluation of created visual images in electronic environment based on phases of visual information perception were singled out. Both static presentations and elements of animation [5], photography, video shooting and replication of videos and clips are used to supplement the content of training courses [11].

The digitalisation of education has significantly increased the visualisation capacity. Technical equipment has played a major role in capacity building [6]. All the available variety of computer equipment, audio communication, gadgets are now being used. Physical prototypes of research objects can be created. In the context of increasingly relevant hybrid learning in engineering disciplines, visualization of objects and production processes is implemented by computer telecommunication resources of the Internet, corporate network messengers, electronic educational environments of software complexes, virtual works [7], [8]). Immersive learning tools are constantly being improved, and their range is rapidly expanding. The availability of cybervirtual environments has made it possible to simplify, accelerate and automate image creation and processing.

It is worth noting that the use of computer games in learning is becoming an unconventional but productive solution.[9] Virtual visualization helps to demonstrate learning material visually and enhance the interest of students in the learning process. Games are a multifunctional tool for both teachers and students. The use of video games in the educational process is becoming a topic for a lot of scientific research. For example, psychologist Sean Green studied the correlation of the benefits of a shooter game (a genre of video games where the character has the ability to move and shoot) and a logic puzzle video game 'Tetris'. Under the terms of the experiment, a group of new players was divided into two teams. For ten days, the first group had to spend one hour a day on the shooter, and the second group had to devote the same amount of time to the Tetris puzzle game.

The tests showed a better focus of attention on a visually loaded background of priority objects in the respondents of the first group, as well as a developed ability to track up to five different

objects simultaneously during the game. The results of the Tetris game showed that the time spent playing this game significantly improved the participants' quickness and originality of thinking and visual representation of two-dimensional objects in space. The overall result for both groups, is an increase in the creativity index.

Daphne Bavelier, a cognitive researcher at the University of Geneva, claims that the brains of people who devote a lot of time to video games have the ability to respond to different incentives simultaneously and to focus attention on one particular stimulus. The researcher labeled her claim as attention control (the ability to focus attention flexibly) in one of her talks. In addition to this, she stated that the video game All You Can ET, promotes the ability to switch between different kinds of tasks, as well as the rapid generation of possible solutions to tasks.

The idea of creating and incorporating a special course for William Marsh Rice University students, "The Nordic World of Fantasy: The Ancient Icelandic Sagas and Skyrim", is one example of video game-based learning [7]. In this course, the main teaching tool is the video game "The Elder Scrolls V: Skyrim" by Bethesda Softworks, released on November 11, 2011. The game's theme during the development phase was based on and adapted from real existing information about the Scandinavian people and presented in a clear and accessible 3D visualization. The game provides for a fully personalized walkthrough and a myriad of possible solutions to the gameplay, which in its own way allows for the development of students' creativity. Skyrim is a demonstration of creativity, forces to apply ingenuity and imagination to solve different kinds of problems.

Another productive tool in virtual visualization is the game from Electronic Arts – "The Sims 4" 2014, which, thanks to the convenient mechanics of working in construction mode, helps to quickly and easily recreate architectural projects and much more. Teachers and students from various institutions of higher education, prefer to work with a video game, creating in 3D visualization projects and

coursework, creating the same work in special programs. Often this choice is due to the fact that Sims 4 main advantage over specialized programs, is convenient and clear interface visualization and mechanics of the work. In addition to quite extensive functionality, there is a significant amount of opportunities to develop the students' creativity.

A collection of creativity-enhancing games also includes a video game from Swedish developer Markus Persson, "Minecraft", the main idea of which is to give the gamer complete freedom of action. The video game has "cubic" graphics and only one rule for the player - survival, the game process is based on complete freedom of action, which gives a wide area for creative approach to the process. There are a large number of large-scale creative projects, as well as projects with unique mechanism designs created [10] in this game. Creative players from around the world come together to create complex and detailed works. This video game is often used for creative architecture assignments and coursework in construction schools. Thanks to the flexibility of the game's ideology, students are given the opportunity to shape the creativity of future engineers.

However, it is worth noting that there are cases when the technical component of computer games is used directly. An example is the creation of virtual science laboratories [11], such as the scientific VR laboratory of the University of Vienna, which are developed on the basis of projects similar in type and capabilities to those described above. Such science labs significantly expand the technical possibilities in the learning process, and based on the opinion of the students and teachers themselves, it can be concluded that these labs develop the creative side when they are used directly.

The above examples as well as the results of research by experts of the Internet Development Institute published in the Knowable Magazine, in particular "A Study of the Effect of Games on Improving Brain Functions" [12], provide a reasoned basis for the assertion that the use of video games for learning purposes significantly enhances the development process. [13], it is

true that the use of video games for educational purposes significantly improves the learning process.

According to the theoretical analysis, didactic tools of cyber virtual environment are not sufficiently used to develop the creativity of future engineers. Future engineers prefer to use gadgets as a means of entertainment. Russian scientists conducted a study based on the method “Observation map for free-form role-playing game” by N.A. Korotkova and P.G. Nezhnov, revealing the percentage of students’ fascination with gadgets: 23% of respondents have a low pronounced gadget hobby, 77% have a medium to high hobby. To sum up, students are highly enthusiastic about using gadgets for entertainment purposes and underuse them for educational purposes, which confirms the need to apply didactic means of cyber virtual environment in the context of the research problem.

The use of the Monument Valley app will allow future engineers to develop creativity and spatial thinking by completing specific assignments. Completing Monument Valley levels helps to develop original solutions and creative ideas, rejecting stereotypes in favour of finding atypical answers.

A productive way to foster creativity is to introduce an unconventional method of learning through a cyber virtual environment, through the use of e-Classroom software. For example, “Google Classroom” (a component of “e-Classroom”) allows future engineers to teach in a virtual environment, by using their gadget as a “guide” to this environment, forming a chain: student-cyber-virtual environment-teacher. The separation of the established chain of student-teacher, contributes to the creation of a certain space, determining the possibility of independent learning and solving this task without the help of the teacher. This non-standard method of teaching, develops creativity and cognitive activity of future engineer, as it is facilitated by non-standard teaching environment and new working method[14].

The visual-block event-driven programming environment Scratch is designed to teach users the basics of coding in an interactive and game-based format. The idea of the creators was to

provide an engaging space where learners can design their own games, music, interactive performances, and animations. Through the use of Scratch, future engineers learn the basics of programming and develop creative skills in the process of designing new creative projects in this environment. This environment can be used by future engineers with basic computer skills and the ability to perform simple arithmetic operations. The simplified interface and the opportunity to be trained from the basics, facilitates the independent creation of interactive projects after the second hour in this environment.

One of the traits of divergent mindset is the ability to generate ideas easily. To develop this skill, there are a vast array of virtual environments.

The MindLine app is designed to develop both divergent behaviour and creativity in the user. The app has an intuitive interface that allows you to create a mental map in a short time and then share it with others.[15]

The Russian educational project of the Human Cognitive Improvement segment, Wikium, is an online platform for the development of mindset, memory and attention. It has a wide range of training devices, courses and complexes for the development of certain necessary skills. The complexes are adjusted to the specific age category of the user, so the platform is suitable for all age groups. There are trainings aimed at the formation of creativity. By completing an introductory test in Wikium, the platform automatically calculates an individual training program for a specific period of time. After completing each simulator, test, task the platform calculates the performance index which is generated by a specific formula and shows your progress in relation to the progress of other users. Neuropsychologist and researcher Nikolai Frantsuzov has pointed out that the development programmes used are “a scientifically grounded combination of certain developmental tasks presented in a game form, arranged in a logical sequence taking into account neuropsychological regularities” [16]. This online platform is a unique cyber virtual project through which it is possible to fully

develop creativity of future engineers.

Theoretical analysis of scientific literature, normative and legal documents and the author's own experience allowed highlighting current trends in professional education of future engineers in the era of digitalization:

– formation of information research skills, IT-competences;

– integration of science, education and production, inclusion of digital technologies in production activities, by creating IT infrastructure, interaction of theory and practice in the training process of future engineers.

The application of IT-technologies in professional education defines the purpose of the scientific search of future engineers to create innovative technological products in future professional activity. In other words, technical higher education institutions are now facing the task to provide conditions for the formation of engineers of the new digital era, having creative thinking, high level of professionalism, IT-literate subject of modern information culture. There is an increasing need for future engineers able to think creatively; to create, to selectively conduct scientific search, to eliminate information noise, weighing the reliability of information and consequences of its use.

Consequently, we have developed and tested a vocational course on the implementation of scientific inquiry of future engineers in vocational education and training by means of information support tools. The course was aimed at developing scientific, information research skills and IT competences; developing the creativity of future engineers. The application of digital technologies facilitated the realization of the most daring student research projects, as the visualization of the experiment was defined through the simulation of scientific projects in the media environment and did not require financial expenses. Thus, the students created a 3D model of an ecohouse, modelled physical processes in the form of a virtual game and other results of the future engineers' research.

The upgrading of university facilities as open concept locations for formats of face-to-face and remote interaction without borders has been effective; student engineering

laboratories cooperate with employers, using production instrumentation and scientific base in real practical activities.

Engineering universities highlight the widespread implementation of educational visualization tools by equipping workstations with whiteboards, and synchronization of virtual process image with its practical implementation in production conditions (S.G. Borodin, T.Sh. Shikhnabieva [1]). The main purpose of visualization is to create a clear image representation of educational information in students. A certain amount of foreign (Dunne, C. [4], Marquis, A [6], Mariana Leandro Cruz [8], C.Robinson and national experience (S.D. Karakozov , E.V. Makarova [2], [8]) of using visualization technologies, including those for educational purposes. In scientific literature the concept of “visualization” is interpreted as a convolution of thought contents into a vivid image on the basis of presenting objects, processes and images. Most often in modern conditions presentation is used, it is practiced to complement case-study texts with presentations and photos [17].

The effectiveness of visualization is ensured by the phenomenon of visualization [20]. From the position of modern psychology, visualization is defined by the ability of an image or information to be clearly and understandably perceived by a person both visually and logically. Visualization is the most important didactic principle and is the basis for the creation of visual teaching aids [18], which allows successfully combining teaching and research activities in universities.

Thus, for example, based on the analysis and selection of the three basic aspects of imaging (scale, colour and technique), recommendations have been developed and predictive studies of galactic phenomena have been carried out [10].

Digital technologies provide a new quality of educational visualization and virtual communication in the virtual local network [11]. The high significance of visualization in the learning process is determined by the peculiarities of the human psyche. According to psychological research, the bulk of information perceived (87%) comes to the human brain through visual channels.

As a result, according to the established statistical data [12], from 35 % to 45 % of students are of “visual type”. The use of visuals and markers in text and in presentations is an essential support for students in learning both technical and socio-economic disciplines.

Engineering education is provided by special digital networking platforms-resources of industrial experience, discoveries and inventions, accelerators of industrial experience, involvement in competitions [13].

More and more attention is paid to additional “cross-cutting” skills of an engineer. These include such skills as presentation skills, teamwork skills, career advancement, and unit management skills [14].

Hence, *we have identified the main general engineering factors of future engineers’ creativity formation in cyber virtual environment* represented by the vectors of engineering education: professional-oriented digitalization of education; multidimensional (scientific-production, networking and resource) interaction with employers; open infrastructure of students’ research work; creation of real practical activity laboratories; focus on in-demand skills of industrial relations[19], and career development.

At present, engineering training for the application of digital technologies in cyber virtual environment should provide mastery of BIM-technologies (Building Information Modelling – technologies of information modelling).

They ensure the anticipation of different stages of the life cycle of the future engineer’s professional development [16]. In the field of engineering disciplines, the demonstration of information selections and websites, visualized representation of technical, technological and material science trends in the construction industry, network video resources of engineering production have been used [18].

The importance of cyber-virtual environment to future engineers is obvious, so in the age of digitalisation and communication predict working on the computer and with people (47.7%). At the same time, senior students did not appreciate the

advantages of teamwork and did not imagine the advantages of a project team. On the one hand, many (66.3%) preferred to see themselves in a team, but not all expected to make independent creative decisions (33.5%), moreover, a quarter of the graduates hoped to work “alone” (17.6%). A rather sensitive question about wages reflected the low demands of future engineers: at least at the beginning of their career in the West Kazakhstan region wages are not distinguished by high amounts, so the forecast of 200-300 thousand tenge seems to be reasonable.

In this study the criteria of creativity formation of a future engineer is understood as a qualitative indicator, on the basis of which the given event is referred to the function of one of the creativity components [21]. The indicator has a quantitative feature, according to which the level of creativity component formation is evaluated. The following indicators are distinguished: *value of virtual visualization, knowledge completeness of cybervirtual environment, literacy and flexibility of future engineer’s actions in cybervirtual world.*

Conclusion. Thus, according to the classification and analysis of research results, it should be assumed that higher technical schools should change the direction of modern engineer training. This will require a creative approach to solving technical problems in a new way with a focus on the integration of science, production and vocational education, formation of digital literacy of future engineers.

It is worth noting that there are certain risks in shaping the creativity of future engineers[22] in the limitless information flow that fills cyberspace. It is necessary to teach not only to navigate competently in the digital environment, but also to foresee the possible results of one’s activity, to bear responsibility, screening out negative consequences.

There is no doubt that professional education for future engineers of Generation Z will be effective if the learning process goes along with the ability to think critically, solve non-standard issues, analyze real cases in manufacturing, model the process using IT-technologies.

References:

1. Bugakova, E.V. Organization of creative interaction in professional self-determination of students / E.V. Bugakova, D.V. Miroshnikova // KANT. -2019. - No. 2 (31). - Pp. 28-32.
2. Bultseva M.A., Lebedeva N.M. Intercultural contacts and creativity: analysis of foreign approaches // Modern foreign psychology. - 2018 - Vol. 4. - Pp. 15-21.
3. Tranquillo, J. "The T-Shaped Engineer." Journal of Engineering Education Transformations 2017. – Т.30. – №4. – Pp.12–24.
4. Dunne, C. Can Intercultural Experiences Foster Creativity? The Relevance, Theory and Evidence. Journal of Intercultural Studies, –2017– Т.38 – №2 – Pp.189-212
5. Wheadon J., and N.Duval-Couetil. "Elements of Entrepreneurially Minded Learning: KEEN White Paper." The Journal of Engineering Entrepreneurship 2017. –Т. 7.–Pp.17–25.
6. Marquis, A Present Absence: Undergraduate Course Outlines and the Development of Student Creativity Across Disciplines. Teaching in Higher Education, (2017). – Vol 22. - №2, – Pp.222-238, doi: 10.1080/13562517.2016.1237495.
7. Steghöfer J. "Teaching Agile: Addressing the Conflict Between Project Delivery and Application of Agile Methods." In Proceedings of the 38th International Conference on Software Engineering Companion 2016. – Pp.303–312.
8. Mariana Leandro Cruz, Gillian N. Saunders-Smiths & Pim Groen European Journal of Engineering Education, Volume 45, 2020 - Issue 5 **Published Online:**25 Sep 2019
9. Rotenberg, V.S. The way of a thought. How ideas immerge. — Publishing solutions, 2018. — 48 p.
10. Rae D., and D. E.Melton. "Developing an Entrepreneurial Mindset in US Engineering Education: an International View of the KEEN Project." The Journal of Engineering Entrepreneurship, 2017.
11. Cheville R. A. "Hidden constraints in the design of liberal studies in engineering", Eng. Studies – 2015. – Vol.7 – C.147-149, <http://dx.doi.org/10.1080/19378629.2015.1062487>
12. Ryndak V.G., Saifutdinova G.S., Kozyar M.V. Didactic means of overcoming difficulties in the development process of students' motivation for creative activity // Vestnik of Samara State Technical University Psychological and Pedagogical Sciences. - 2022. - Vol. 19. - N. 2. - P. 169-180. doi: 10.17673/vsgtu-pps.2022.2.11
13. Safin R.S. Continuous Training of Teachers for Civil Engineering Education / R. S. Safin, E. A. Korchagin, I. E. Vildanov. – Text : unmediated // Conference: IFTE 2020 – VI International Forum on Teacher Education. – November 2020. – DOI 10.3897/ap.2.e2151-2162
14. Mejtoft, T. Integration of Generic Skills in Engineering Education: Increased Student Engagement / T. Mejtoft, J. Vesterberg. – Text : electronic // Proceedings of the 13th International CDIO Conference, University of Calgary. Calgary, Canada. – 2017. – June 18–22. – CDIO. Conceive, Design, Implement, Operate. – URL: <http://www.cdio.org/knowledge-library/documents/integration-generic-skills-engineering-education-increasedstudent> (date accessed: 27.01.2023).
15. Güney, Z. Visual literacy and visualization in instructional design and technology for learning environments / Z. Güney. – Text : unmediated // European Journal of Contemporary Education. – 2019. – Vol. 8 (1). – P. 103–117.
16. Engineering skills for the future. – Text : electronic // Royal Academy of Engineering. – 2019. – URL: <https://www.raeng.org.uk/publications/reports/engineering-skills-for-the-future> (date accessed: 18.01.2023).
17. Akilli, E. ICT in teaching ESP to future civil engineers at technical university / E. Akilli, L. Konoplianyk, Y. Pryshupa. – Text : unmediated // Advanced Education. – 2019. – № 6 (11). – P. 93–99. – DOI 10.20535/2410-8286.148507.
18. Akhunova, Ye.A. Certain aspects of e-learning course development for distance learning / Ye. A. Akhunova. – Text : unmediated // International Journal of Humanities and Natural Sciences. – 2020. Vol. 6–1. – Pp. 69–71
19. Bostroem, M. Conditions for Transformative Learning for Sustainable Development: a Theoretical Review and Approach / M. Bostroem, E. Andersson, M. Berf [et al.]. – Text : unmediated // Sustainability. – 2018. – Vol. 10, nr. 12. – P. 44–79. – DOI 10.3390/su10124479.
20. Morin, S. The construction of a digital platform aggregating active learning strategies for engineering

education / S. Morin. – December. – 2018. – Proceedings of the Canadian Engineering Education Association (CEEA). –doi: 10.24908/pceea.v0i0.12982. – Text : unmediated.

21. Morin, S. Using the gage R&R method to evaluate the reliability and assessment process of the creative engineering design assessment / S. Morin. – December. – 2017. – doi: 10.4473/TPM24.4.2. – Text : unmediated.

22. Belski, Iou. Creativity in Electrical Engineering Degree Programs : Where Is the Content? / Iou. Belski. – Text : unmediated // IEEE Transactions on Education. – May. – 2019. – doi: 10.1109/TE.2019.2912834.

IRSTI 14.35.09

10.51889/2077-6861.2023.1.30.023

A.ORAKOVA^{1*}, G.NURPEISSOVA², G.TEKEYEVA³, SH.SMAGULOVA², R.PRIMZHAROVA²

¹Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan)

²Almaty Technological University (Almaty, Kazakhstan)

³Almaty University of Energy and Communications named after Gumarbek Daukeev
(Almaty, Kazakhstan)

amangul_orakova@mail.ru, g-nurpeissova@mail.ru, gulnara_almaty@mail.ru,
shk60@mail.ru, r_primzharova@mail.ru

TEACHER COACHING AND FACILITATIVE AS A NEW METHOD OF TEACHING

Abstract

The article discusses the strengths of coaching and facilitation approaches and the types of risk taking. The purpose of the article is to compare, systematize, summarize the coaching and facilitator approaches of the teacher and determine the priority of their use in education. The principles of psychological and pedagogical theories of coaching approaches are considered. The technique of entering the coaching direction of the teacher is demonstrated, there are four tools of communication, 5 ways to strengthen the issues of coaching. The purpose of the article is to summarize and systematize the coaching and facilitation methods of the teacher, to compare and identify their advantages in use in education. This article also reflects to the content provided here and specifically related to teacher-centered coaching. Teacher-centered coaching refers to a coaching strategy that is focused on teacher actions in the classroom, versus student-centered coaching, which focuses on looking closely at student-level data. When coaches make intentional choices about which approach to take, they honor both teachers and students by providing the most effective and efficient route to improving student achievement. Both approaches are valuable, and both will be addressed in the professional learning pack.

Keywords: coaching, facilitation, M. Erickson's principles, psychological and pedagogical support, strategy, instructional coaching cycles, leadership role, teacher-centered coach.

А.Ш. ОРАКОВА¹, Г.М. НУРПЕЙСОВА², Г.К. ТЕКЕЕВА³, Ш.К. СМАГУЛОВА²,
Р.Х. ПРИМЖАРОВА²

¹Абай атындағы Қазақұлттық педагогикалық университеті, (Алматы, Қазақстан),

²Алматы технологиялық университеті, (Алматы, Қазақстан),

³Ғұмарбек Дәукеев атындағы Алматы энергетика және байланыс университеті,
(Алматы, Қазақстан)

МҰҒАЛІМНІҢ КОУЧИНГІ ЖӘНЕ ФАСИЛИТАТИВТІК ОҚЫТУДЫҢ ЖАҢА ӘДІСІ

Аннотация

Мақалада коучинг пен фасилитация тәсілдерінің күшті жақтары және тәуекелге бару түрлері қарастырылады. Мақаланың мақсаты – мұғалімнің коучингтік және фасилитаторлық тәсілдерін салыстыру,

жүйелеу, қорытындылау және оларды білім беруде пайдаланудың басымдылығын анықтау. Коучинг тәсілдерінің психологиялық-педагогикалық теорияларының принциптері қарастырылады. Мұғалімнің коучинг бағытына ену әдістемесі көрсетілді, қарым-қатынастың төрт құралы, коучинг мәселелерін күшейтудің 5 жолы бар. Мақаланың мақсаты – мұғалімнің коучинг және фасилитация әдістерін жинақтау және жүйелеу, олардың білім беруде қолданудағы артықшылықтарын салыстыру және анықтау. Бұл мақала сонымен бірге осы жерде берілген және мұғалімге бағытталған коучингке қатысты мазмұнды көрсетеді. Мұғалімге бағытталған коучинг оқушы деңгейіндегі деректерді мұқият қарауға бағытталған студентке бағытталған коучингпен салыстырғанда мұғалімнің сыныптағы әрекеттеріне бағытталған коучинг стратегиясын білдіреді. Жаттықтырушылар қандай әдісті қолдану керектігін әдейі таңдағанда, студенттердің жетістіктерін жақсартудың ең тиімді және тиімді жолын ұсына отырып, мұғалімдерді де, студенттерді де құрметтейді. Екі тәсіл де құнды және екеуі де кәсіби оқу жинағында қарастырылады.

Кілтті сөздер: коучинг, фасилитация, М.Эриксон принциптері, психологиялық-педагогикалық қолдау, стратегия, нұсқау коучинг циклдері, көшбасшылық рөлі, мұғалімге бағытталған коуч.

*А.Ш. ОРАКОВА*¹, *Г.М. НУРПЕИСОВА*², *Г.К. ТЕКЕЕВА*³, *Ш.К. СМАГУЛОВА*²,
*Р.Х. ПРИМЖАРОВА*²

¹*Казахский национальный педагогический университет имени Абая, (Алматы, Казахстан)*

²*Алматинский технологический университет, (Алматы, Казахстан)*

³*Алматинский университет энергетики и связи имени Гумарбека Даукеева
(Алматы, Казахстан)*

КОУЧИНГ И ФАСИЛИТАЦИЯ КАК НОВЫЙ МЕТОД ОБУЧЕНИЯ УЧИТЕЛЯ

Аннотация

В статье обсуждаются сильные стороны подходов коучинга и фасилитации, а также типы принятия риска. Цель статьи - сравнить, систематизировать, обобщить коучинговый и фасилитаторский подходы учителя и определить приоритетность их использования в обучении. Рассмотрены основы психолого-педагогических теорий коучинговых подходов. Продемонстрирована методика выхода на тренерское направление преподавателя, есть четыре инструмента общения, 5 способов усилить вопросы коучинга. Цель статьи - обобщить и систематизировать методы коучинга и фасилитации учителя, сравнить и выявить их преимущества при использовании в обучении. Эта статья также отражает содержание, представленное здесь и конкретно относящееся к коучингу, ориентированному на учителя. Коучинг, ориентированный на учителя, относится к стратегии коучинга, которая сосредоточена на действиях учителя в классе, в отличие от коучинга, ориентированного на ученика, который фокусируется на внимательном изучении данных на уровне ученика. Когда тренеры сознательно выбирают, какой подход выбрать, они уважают как учителей, так и учеников, предоставляя наиболее эффективный и действенный способ повышения успеваемости учеников. Оба подхода ценны, и оба они будут рассмотрены в пакете профессионального обучения.

Keywords: коучинг, фасилитация, принципы М.Эриксона, психолого-педагогическое сопровождение, стратегия, учебные циклы коучинга, лидерская роль, коуч, ориентированный на учителя.

Introduction. The processes of globalization in education contribute to the active penetration of foreign theories into modern domestic education. These processes are stimulated by the mega-trends of internationalization of education, in particular, the comparison of university educational programs with foreign counterparts, internships for

teachers and students, the involvement of foreign teachers in Kazakhstani universities, international accreditation of educational programs. The external environment that accelerates the process is the Internet.

Transparency of modern pedagogical science contributes to the enrichment of theories of

education. For example, K. Levy identified the role repertoire of teachers - 36 role positions of teachers. At present we have them as a coach, facilitator, educator and others. roles.

The purpose of the article is to summarize and systematize the coaching and facilitation methods of the teacher, to compare and identify their advantages in use in education.

The essence and basis of the method of coaching "Coaching" (from English coaching - coaching) is the provision of professional assistance to a person in defining and achieving their personal and professional goals (definition of coach John Whitmore). The basic premise of coaching is to believe that everyone is a unique creative person who is able to achieve great success in life and work. The peculiarity of coaching is that the interaction between the "coach" and the "client" is highly individualized, focused on a specific person, and therefore has a great impact [1].

Coaching is professional assistance to a person in defining and achieving his personal goals. This is a method that works through questions. Timothy Galwey, the founder of coaching, defines it this way: "Coaching is about unlocking a person's potential in order to maximize their effectiveness. Coaching does not teach, but helps to learn. The point of coaching is to move towards a goal. Using coaching, people achieve their goals much faster and more efficiently, and gain confidence that the direction of development they have chosen is really what they need. Coaching is for the future. He helps, working on his present, to take a different look at life, to realize his true, and not imposed by the public required providing independence, self-management of educational and cognitive activities. People turn to coaching because they want to live a better life - to achieve more fulfillment, more balance, or whatever else is necessary to achieve their life's desires. Whatever the reasons and requests, they always come from the client.

Because coaching is a method that uses questions, there are two people involved in the coaching process: the coach and the client. Any person of any age can be a client.

A coach is a specialist who has systemic

knowledge in order to help the client achieve any real goal.

The main principles of coaching are the following principles:

1. Every person is good.
2. The wisdom needed for change is already in the system and can be found and released.
3. There are no defeats, there is only feedback.
4. $E=P-i$ (Efficiency equals Potential minus intervention).
5. Personal maturity is a key competency of a coach.

There are many types of coaching, which can be classified appropriate according to the criteria. The table shows the classifications made by various researchers (R. Dilts, D. Clutterbuck, E. Stack, N.K. Turkulets)[2].

In our opinion, the method of coaching is based on and includes the best scientific achievements of psychology for the development and success of the individual, goals, professional and personal tasks. It offers a new worldview and perspective of the teacher. The method of coaching uses the basics of humanistic psychology and pedagogy of Carl Rogers, the theory of neurolinguistic programming, scaling and detailing development, theory, emotional intelligence, axiological approach, the creation of open and strong questions, the theory of currents. At the same time, the coaching method is a new level of education, a new theory and practice, a new approach.

Milton Erickson's five basic principles The coaching method is based on five basic principles - M. Erickson's principles (they are presented in two interpretations in Table 1) [3].

Main body. These principles are in stark contrast to traditional pedagogy, based on a strong belief in man, his capabilities and abilities, aimed at supporting, discovering and developing action - not to correct human behavior. An important task of the coach is to organize the flow of reflection, self-expression, self-esteem and self-development. the effectiveness of professional activity by 10-15%. In our opinion, the methods and principles of coaching are suitable for adult education and can be used in the training of students and high school students. The coaching method can be used when teaching the subject "Self-knowledge", for example, in higher education.

Table 1. **Five basic principles of M. Erickson**

M. Erickson's principles in the works of Atkinson	Rules in the works of Atkinson
Principles of figurative comparison with the principles of home and garden in the works of M. Atkinson – All people are as good as themselves (HOME). – They always make the best choice for themselves right now (DOOR). – All the resources to succeed are already available (FUNDAMENTALS). – Have good intentions behind every action (WINDOW). – Changes are inevitable (GARDEN)	Rule 1. Everything is fine. Rule 2. Everyone has the resources they need to get what they want. Rule 3. A person always makes the best choice possible at a certain moment. Rule 4. Every action is based on positive intentions. Rule 5. Changes are inevitable

In addition, its elements, methods, techniques and technologies can be used in simple pedagogical activities. Different methods are used to enter the position of a coach: wear a mantle and a hat on the head, enter the VIP-box, mentally stand in the middle of a five-pointed star, which can be on the ends. M. Erickson's five principles.

One of the most vivid methods of depicting the algorithm, sequence, sequence of the approach - "Coaching Arrow" is given in M. Atkinson's book "Coaching Steps"[4]. In the last step, the image is slightly modified.

Coaching requires teachers to teach specific knowledge, skills, abilities, or what is called coaching competence. In particular, knowledge of the "coaching arrow" and the ability to use it in a coaching session formulates the ability to enter a coaching position, the ability to ask strong questions, the ability to listen (deep listening technique), intelligent goals, scheduling questions, action steps through logical levels, window values, and more.

To make it clear, we give examples of summary tables of effective means of communication and five ways to reconstruct questions - reinforcement (Picture 1-2).

Instructional coaching in EL Education schools is focused on evidence of student achievement and engagement connected to the instructional choices of the teacher. Coaching involves an ongoing cycle of goal-setting, learning, observation, data collection, and reflection. However, the beginning point in this cycle is not the same for every teacher. Some coaching relationships may enter the cycle at the learning stage, while others might enter through data collection or reflection.

One indicator that coaching is effective is when teacher leadership grows. Coaches are not the only teacher leaders at a school site. Coaches who see it as their responsibility to develop teacher leadership send the message that all teachers

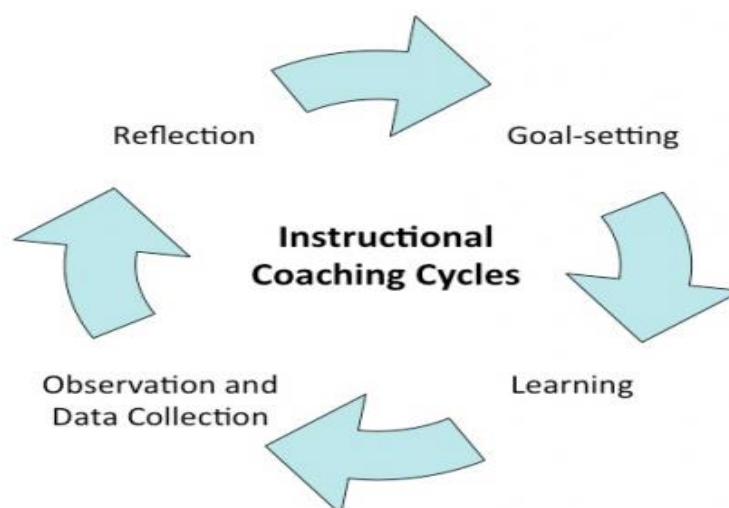
have leadership potential and responsibilities. These coaches see themselves as models of leadership practices and make their practices transparent so that other teachers can learn to coach. Teachers are more engaged when coaches demonstrate respect for teachers' knowledge and practices. Coaches can foster teacher leadership in many ways.

Coaches can:

- Invite other teachers to facilitate a team meeting, and guide and support novice facilitators.
- Seek other teachers' support with complex challenges related to student learning and teaching.
- Invite teachers to add resources, examples, models, or Cover story Teacher-coach relationships.
- Invite teachers to discuss their instructional decisions so that others understand the theoretical, research, or contextual rationale for the decision.
- Use reflection protocols to foster reflection.
- Encourage teachers to present in critical friends' groups.
- Encourage teachers to facilitate professional development for their peers.
- Provide professional development in teacher leadership skills for interested teachers.
- Coach team, grade-level, or department chairs on their leadership skills.
- Share practices or resources with designated teacher leaders or those who want to develop their leadership capacity.

Picture 1. The coaching arrow

Picture 2. Instructional coaching cycles

•Pair teachers as peer observers to provide each other feedback.

•Engage teachers in walk-throughs or instructional rounds to gather data about teaching and learning, and participate in debriefing sessions.

•Invite teachers to serve as hosts for walk-throughs or instructional rounds.

•Encourage teachers to open their classrooms to other teachers to visit[5].

One of the ideologists of coaching in education is N.M. Zyryanova. She considers the concept of coaching in the broad and narrow sense of the word. In a broad sense, coaching is “a form of advisory support that helps a person achieve significant goals for him at the optimal time by mobilizing internal potential, developing the necessary abilities and forming

new skills.” In a narrow sense, coaching is “the process of identifying a person’s goals and developing the best ways to achieve them.”

The primary responsibility of the coach in education is to bring out the best in the student’s personality. The main responsibility of the student is to take responsibility for the solution of the task. The student is responsible for their own results. The motivating impulse that forces subjects to work in the “coaching” system is the need for change.

It is a common belief that a coach does not deal with problems. This is not true. A coach does not work with a person’s past. The coach works with challenges, choices, and opportunities. It will help to understand why the students did not cope with the task, help to take actions to find the best ways and learn to do otherwise in the future.

The coach contributes to the improvement and the most effective use of the personal sides of the students, which most do not even know about, or guess, but do not use as a basis for further movement forward. It stimulates students to a deeper awareness of their goals, resources and limitations, helps to determine the direction of personal development.

Coaching can also be considered as a method of personal development, since it stimulates the development of awareness in relation not only to goals, but also to all means and methods of performing activities, contributes to the disclosure and fullest application of the unique personal qualities of each student [6].

The main competence of the coach is to ask questions, while maintaining a coaching position throughout the session, characterized by neutrality, non-judgmental, sincere interest and belief that the student has all the resources, the coach completely excludes advice, recommendations and training.

To understand the essence of coaching, it is important to distinguish it from other ways of professional interaction and pedagogical support for students, which are not canceled or replaced by coaching, but are significantly enriched by it[7].

Some teachers hesitate to take leadership roles, seeing the challenge as adding responsibilities to their regular work. Others consider leadership responsibilities only as a track to school administration. However, schools today have enough leadership opportunities and forms of leadership to allow just about any interested teacher to lead in some way. Coaches also can help create leadership opportunities for teachers who prefer to remain in the classroom. To build teachers' confidence as they step into leadership roles, coaches apply the same gradual-release principle they use in coaching instruction to build leadership expertise – I do, we do, you do. As teachers gain confidence, they can gradually assume some of the coach's responsibilities so that eventually the coach can shift responsibilities or assume new ones. Other teacher leaders can take over roles including data coach, learning facilitator, instructional specialist, and more. When teacher leaders are active within a school and assume leadership responsibilities, their sense of collegiality is stronger, they feel more engaged and professional, and they have a greater effect

on student achievement.

Coaching is most successful when instruction improves, student learning increases – and more teachers see themselves as leaders and contributors to the professionalism within their schools.

The difference between the positions of a coach and a psychologist, in the example of coach Itza Derizhan teaching skiing (the example of Erickson on skis):

- The psychotherapist asks the client how he felt as a child when he fell from the skis into the snow.

- The coach shows and teaches skiing and breathing.

- The consultant will tell you about the history of skiing and types of skiing.

- The coach stands next to you on the skis and asks where and how you want to go. And he will support you when you move to your destination[8].

Another popular coaching method is SMART goal setting:

S – Clear, the goal must be clear

M – measurable

A – achievable, ambitious,

R – true

T – defined for a specific time, not for someone[9].

The coaching position can be carried out with high psychological and pedagogical support, ie. auxiliary position.

Facilitation in the learning process Facilitation (from the English word – facilitation) – facilitate, facilitate, facilitate, create a favorable environment. K. Rogers introduced the concept. A facilitator is a person who provides relief. It can be a psychotherapist, a teacher and even a parent. The facilitator's approach is based on a person-centered approach, in English literature - a client-oriented, student-oriented approach.

The facilitator has methods of psychological and pedagogical support to open the person to communication, productive work, creativity. R.S. Dilmukhametov discovered the algorithm of the basic model of facilitation[10].

Panfilova discovered the styles of facilitation on D.Chiron – directive, informational, confrontational, cathartic, catalytic, self-expression[11].

As you know, psychological and pedagogical support is the process by which an adult pays attention to the positive aspects and advantages of a student. The teacher must be well versed

in technology and communication techniques [12].

According to S.B. Sigayev, “the difference between coaching and pedagogical support is that coaching is an independent professional activity, and pedagogical support is accompanied only by the educational process. The second difference between coaching and pedagogical support is that in the narrow direction of coaching aimed at solving the specific goals of the client, pedagogical support is more focused on the individual student as a whole “[13]. Let’s copy this concept to facilitation.

In our opinion, the five principles of M. Erickson develop the facilitator position of the teacher. The huge potential of coaching and facilitation can be used to create a creative learning environment.

Discussion. Analysis and comparison of the goals and principles of learning, the requirements for meta-subject results according to the Federal State Educational Standards and the technological possibilities of coaching show that coaching and the coaching approach can be applied in education.

Indeed, recently coaching is gaining popularity as a learning technology, and this popularity is growing. Coaching is part of the daily professional activity of a teacher. This allows you to create an environment in which the potential of students is maximized and their internal motivation for cognitive activity grows[14].

In relation to education, coaching can be understood as a long-term cooperation between the subjects of the educational process, which helps to achieve high results in all spheres of life, including in the field of education.

One of the ideologists of coaching in education is N.M. Zyryanova. She considers the concept of coaching in the broad and narrow sense of the word. In a broad sense, coaching is “a form of advisory support that helps a person achieve significant goals for him at the optimal time by mobilizing internal potential, developing the necessary abilities and forming new skills.” In a narrow sense, coaching is “the process of identifying a person’s goals and developing the best ways to achieve them.”

The primary responsibility of the coach in education is to bring out the best in the student’s personality. The main responsibility of the student is to take responsibility for the solution of the task. The student is responsible for their own results. The

motivating impulse that forces subjects to work in the “coaching” system is the need for change[15].

It is a common belief that a coach does not deal with problems. This is not true. A coach does not work with a person’s past. The coach works with challenges, choices, and opportunities. It will help to understand why the students did not cope with the task, help to take actions to find the best ways and learn to do otherwise in the future. The coach contributes to the improvement and the most effective use of the personal sides of the students, which most do not even know about, or guess, but do not use as a basis for further movement forward. It stimulates students to a deeper awareness of their goals, resources and limitations, helps to determine the direction of personal development.

Coaching can also be considered as a method of personal development, since it stimulates the development of awareness in relation not only to goals, but also to all means and methods of performing activities, contributes to the disclosure and fullest application of the unique personal qualities of each student. In the process of interpersonal interaction, the teacher-coach guided by the following principles:

1. The principle of awareness and responsibility. Here it is important to move from the motivation of “avoiding failure” to the motivation of “achieving success”, changing the movement “from” to the movement “towards”.

The coach’s responsibility is to:

– help the student to discover what he is endowed with, what he really can order to solve the tasks, for the most complete self-realization of one’s potential. Through awareness we gain access to our resources. By promoting the self-awareness of the student, the coach helps him to understand himself to a greater extent;

– help the student discover, understand and combine what he really wants to achieve, formulate important goals;

– encourage student self-development;

– to facilitate the solutions created by the student, helping to find the best ways that bring satisfaction already along the way;

– Give the student responsibility.

In other words, the coach is responsible for the process of achieving the result, and the student is responsible for the result and the actions associated with its achievement.

2. The principle of unity and interaction suggests that positive results in one area of activity lead to achievements in others.

Awareness of personal problems in relationships affects other activities.

3. The principle of flexibility. Formation of flexibility of thinking, awareness of stereotypes and algorithms of one's behavior. Almost everyone has great difficulty in trying to do something new, to change themselves. Together with the coach, a phased formation of a new strategy for both personal and communicative development is being developed. Thanks to this, students believe in their limitless possibilities and abilities that they need in their future activities.

4. The principle of partnership involves cooperation, the so-called subject-subject relations. Coaching aims to form partnerships between the coach and the trainees. The main thing in coaching is to increase the awareness of each individual in order to realize their potential, since initially the student is perceived as an equal partner with inner knowledge in the form of potential.

5. The principle of hierarchy of development. Albert Einstein pointed out: "The most important problems we face cannot be solved at the same level of thinking we were at when we created them." Every day we make choices, make important decisions. Unfortunately, we are based on attitudes, stereotypes and experience of previous victories and defeats, which are already partly outdated. The coach helps to overcome these stereotypes and move on.

Through coaching, the student develops new abilities and communication skills that increase the level of his personal development. And it is difficult to disagree with the point of view of O.V. Roytblat, according to which coaching technology can be attributed to modern didactic tools of non-formal education. It can be used to work with different categories of learners due to the existing correlation between non-formal education and traditional learning approaches. Roytblat believes that the technology of coaching can be called the technology of direction and development.

Conclusion. In conclusion, we formulate the strengths of coaching and error. We emphasize once again that they are, on the one hand, a manifestation of modern theory and, on the other hand, a tool of humanism, pedagogy, personality-oriented approach. Approaches

complement each other, it is impossible without the simplification of the coaching position.

Strengths of the coaching method:

- Belief in the person, his abilities;
- integrity and detail of the approach, ie. to be able to apply methods and techniques separately and to have a strong cumulative effect in the complex, in the system; this advantage can be called universal, the ability to use this approach as a designer;

- value orientations, axiological understanding of their development;

- pay attention to work in three visual systems (visual, auditory, kinesthetic);

Understand the current state: the flow of reflection, the flow of questions, the flow of values, the flow of thinking, the flow of simplification. Close to understanding the creation of a comfortable special atmosphere, an atmosphere of creativity and development; beautiful visual solutions (analogue of reference signals or gestalts). For example, "coaching arrow", "windows of values", "rainbow-insight of the flow of individuality", "coaching star", "wheel of mutual understanding", etc.; Methods of asking open and strong questions. We usually intuitively process and ask deep and powerful questions. Systematic methods are presented here.

We emphasize the importance of understanding the scope of perception, the scope of purposeful thinking, human values, without a critical assessment of the individual. "Big Ear" exercises are interesting in terms of listening levels (content - structure and process - global, contextual listening), except for the "inner voice" – "inner radio" in the person in the position of the coach, etc.

Criticism usually arises at the initial stage of acquaintance with the basic principles – the principles of the coaching approach.

The first. Believing that everyone can solve any problem here and now with the help of competent coaching. Due to stereotypical thinking, at first this situation raises questions. However, full mastery of technology inspires such a position.

The second. Teachers are accustomed to "assess" a person, grade, correct answers. When working as a coach, you need to be able to "mute the voice of internal speech assessment"

and this result will not be achieved immediately. This can be helped by a deep respect for the person - the client, the listener or the student, as well as the attitude of the circle, the systematic thinking of the coach.

The third. On the one hand, the coach should refuse to improve the skills, to give regular recommendations to the client, on the other hand, during the consultation he can offer the

person options to solve problems in the form of “Chinese menu”. In this way, it offers the client a choice and creates a field for creation and decision making. There is a fine line between the correction and the careful presentation of the choice to the client.

These critical remarks help to draw attention to these rules, the specifics of the teacher’s development as a coach.

References:

[1] Sundukova, G. M. Kouching kak resurs dlya innovacionnyh izmenenij v podgotovke bakalavrov / G. M. Sundukova, L. N. Derevyagina, T. B. Shramchenko // Vestnik evrazijskoj nauki. 14(3): 08ECVN322. Available at: <https://esj.today/PDF/08ECVN322.pdf>.

[2] John Witmer. Coaching. Main principals and coaching practice and leadership. — M.: Alpina publishing house, 2020. — 320 p.

[3] Jackson K. Digital platforms significantly enhance high school entrepreneurship programs by enabling coaching, collaboration, and competition, 14th International Technology, Education and Development Conference, Valencia, Spain, 2020 - DOI: 10.21125/inted.2020.2180.

[4] Slaninová G. Coaching As A Tool For Increasing Self-Efficacy With Regard To Professional Identity. In Besedova, P., Heinrichova, N., Ondrakova, J. (Eds.), ICEEPSY 2019 — 10th International Conference on Education and Educational Psychology / Barselona, Spain, 2019 - DOI:10.15405/epsbs.2019.11.47

[5] Milistetd M., Salles W. das N., Backes A.F., Mesquita I., Nascimento J.V. do. Learner-centered teaching in a university-based coach education: First attempts through action research inquiry. International Journal of Sports Science & Coaching. 14(3): 294–309, 2019-DOI:10.1177/1747954119842957.

[6] Burykin E.S. Specifika metodov primeneniya kouchinga. Vestnik Moskovskogo universiteta imeni S.YU. Vitte. Seriya 1, Ekonomika i upravlenie №2 (25) 2018. — S.83-92

[7] Zotov A.V. Uchebnik po kouchingu. Bazovyj uroven’: uchebnoe posobie / Institut konsaltinga i upravleniya. Vysshaya SHkola Kouchinga. ICM. — 2-e izd., pererab. i dop. — M.: Izdatel’skij dom Akademii Estestvoznaniya, 2020. — 172 s.

[8] Harina N.V. Prioritetnye strategii i priemy pedagogicheskoy podderzhki tvorcheskogo samorazvitiya starsheklassnikov v obrazovatel’noj deyatel’nosti: avtoreferat, k.p.n. — Kazan’, 2021.

[9] Panfilova A.P. Trening pedagogicheskogo obshcheniya: uch. posobie. M.: Akademiya, 2020. — 336 s.

[10] Kazanzhy, M. I. Sovremennoe sostoyanie i perspektivy izucheniya proyavleniya fasilyativnosti v sfere obucheniya i vospitaniya. Vestnik KazNU. Seriya psihologii i sociologii, [S.l.], v. 47, n. 4, nov. 2013. ISSN 2617-7552. Dostupno na: <<https://bulletin-psysoc.kaznu.kz/index.php/1-psy/article/view/323>>. Data dostupa: 30 oct. 2022

[11] Orakova A.Sh., Kornilova T.B., Zhartynova Zh.A., Kasymova A.A. Kouch-mұғalimniñ zhұmys kitaby. Biliktilik arttyru zhūjesindegi mұғalimderge arnalǵan zhұmys kitaby:– Almaty, «Өrleu» BAҒО АҚ filialy Qazakstan Respublikasy BBZhQBARI, 2017. — 84 bet

[12] Mynbayeva A.K. Osnovy pedagogicheskogo masterstva [Fundamentals of teaching excellence]. — Almaty: Kazak universiteti, 2015. — 236 s.

[13] Myinbayeva, A.K.; Myirzabayev, A.B. Kouchingovaya i fasilitatorskaya pozitsiya pedagoga: preimuschestva otkryitiy i novshestv v obuchenii. Pedagogtiñ kouchingtik jөne fasilitatorlyқ ауқыndamasy: оқытудағы жаңалық пен жаңа bastama basymdylyғы. Vestnik KazNU. Seriya pedagogicheskaya, [S.l.], v. 45, n. 2, may 2016. ISSN 2520-2650. Dostupno na: . Data dostupa: 30 okt. 2022

[14] Terblanche N.H.D. The coaching model derivation process: combining grounded theory and canonical action research for developing coaching models, Coaching: An International Journal of Theory, Research and Practice, 13:1, 45–60, 2022. - DOI: 10.1080/17521882.2019.1619794 Accessed: 08.04.22

[15] Brolpito A. Cifrovye navyki i kompetenciya, cifrovoe i onlajn-obuchenie. Turin: Evropejskij fond obrazovaniya, 2019.— 84 s.

G.M. ASSANBAYEVA¹*, A.U. DAULETKULOVA¹

*1Suleyman Demirel University
(Kaskelen, Kazakhstan),
g.assanbayeva96@gmail.com , dauletkulova2320@gmail.com*

THE STATE OF TEACHING STATISTICS TOPICS IN HIGH SCHOOL TEXTBOOKS IN VARIOUS PROGRAMS

Abstract

In Kazakhstan, the statistics curriculum is a component of the mathematics curriculum at the high school level. The way statistics is taught will be evolved as a result of changes in secondary school mathematics instruction. The probability theory is not given effectively in the mathematics curriculum in schools. Most students have little problem with the basic concepts, but many have a lot of trouble understanding how to organize increasingly complicated issues. The article discusses the current state of teaching statistics elements and the meaning of the curriculum plan. Our study's primary objective is to define the main benefits of each program by comparing various programs taught throughout in the country. In this article, the authors analyze algebra textbooks in grades 9-11. As a result of the analysis of the topics, the main features of the three programs involved in the study were identified, the results of which we will apply in the future to the systematization of the topics of secondary statistics. Systematization of Statistics topics helps to supplement the tasks and theoretical knowledge found in the textbook in accordance with the class level.

Ключевые слова: education in mathematics; secondary education; statistics curriculum; systematization; probability

G.M. АСАНБАЕВА, А.У. ДАУЛЕТКУЛОВА

*Сүлейман Демирель университеті,
(Қаскелен, Қазақстан)*

ТҮРЛІ БАҒДАРЛАМАЛАРДАҒЫ ЖОҒАРҒЫ СЫНЫП ОҚУЛЫҚТАРЫНДАҒЫ СТАТИСТИКА ТАҚЫРЫПТАРЫНЫҢ ОҚЫТЫЛУ ЖАҒДАЙЫ

Аңдатпа

Қазақстанда статистиканы оқыту бағдарламасы орта мектеп деңгейіндегі математиканы оқыту бағдарламасының құрамдас бөлігі болып табылады. Статистиканы оқыту әдістерін өзгертуге орта мектепте математиканы оқыту әдістеріне түзетулер енгізу нәтижесінде қол жеткізуге болады. Статистикадағы ықтималдық теориясын оқыту әдісі мектеп математикасы бағдарламасында тиімді қарастырылмайды. Білім алушылардың көпшілігінде негізгі ұғымдарда айтарлықтай қиындықтар жоқ, бірақ күрделі есептерді шешуде көптеген қиындықтар бар. Мақалада статистика элементтерін оқытудың қазіргі жағдайы және оқу жоспарының маңызы талқыланады. Біздің зерттеуіміздің негізгі мақсаты-елімізде оқытылатын әртүрлі бағдарламаларды салыстыру арқылы әр бағдарламаның негізгі артықшылықтарын анықтау. Бұл мақалада авторлар 9-11 сыныптарға арналған Алгебра оқулықтарын талдайды. Тақырыптарды талдау нәтижесінде зерттеуге қатысқан үш бағдарламаның негізгі ерекшеліктері анықталды, оларды біз болашақта орта мектептегі статистика тақырыптарын жүйелеу үшін қолданамыз. Статистика тақырыптарын жүйелеу оқулықтағы тапсырмалар мен теориялық білімді сынып деңгейіне сәйкес толықтыруға көмектеседі.

Түйін сөздер: математикалық білім; орта білім; статистика бойынша оқу бағдарламасы; жүйелеу; Кембридж бағдарламасы

Г.М. АСАНБАЕВА, А.У. ДАУЛЕТКУЛОВА

Университет Сулеймана Демиреля,
(Каскелен, Казахстан)

СОСТОЯНИЕ ПРЕПОДАВАНИЯ СТАТИСТИЧЕСКИХ ТЕМ В ШКОЛЬНЫХ УЧЕБНИКАХ ПО РАЗЛИЧНЫМ ПРОГРАММАМ

Аннотация

В Казахстане учебная программа по статистике является компонентом учебной программы по математике на уровне средней школы. Методы преподавания статистики могут быть изменены в результате изменений в преподавании математики в средней школе. Теория вероятностей в статистике недостаточно эффективно рассматривается в школьной программе по математике. У большинства студентов нет особых проблем с основными понятиями, но у многих возникают проблемы с решением сложных задач. В статье обсуждается текущее состояние преподавания элементов статистики и значение учебного плана. Основная цель нашего исследования – определить основные преимущества каждой программы, сравнивая различные программы, преподаваемые по всей стране. В данной статье авторы анализируют учебники алгебры для 9-11 классов. В результате анализа тем были выявлены основные особенности трех программ, участвующих в исследовании, которые мы будем применять в будущем для систематизации тем по статистике в средней школе. Систематизация тем статистики помогает дополнить задания и теоретические знания, содержащиеся в учебнике, в соответствии с уровнем класса.

Ключевые слова: математическое образование; среднее образование; учебная программа по статистике; систематизация; кембриджская программа

Introduction. There is a rising effort to include statistics and probability as a component of fundamental math literacy in secondary and even elementary school curricula. It is increasingly common to anticipate that students will learn various measures of central tendency and spread, come across theoretical and real distributions, and engage in discussions about subjects like randomness, statistical tests, and statistical significance that were previously introduced at various academic levels in foreign countries education. In addition to a reevaluation of its connections to mathematics, statistics should be taught across the curriculum due to its growing importance and its connections to daily literacy, science, health, and the social sciences. According to research, the probability is included in many scientific curriculum as well as the majority of secondary school mathematics curricula [1]. But, due to the fact that there are many changes and additions in the education system of Kazakhstan, the teaching of mathematics has not yet become a systematic form. As a result, the necessary elements of Statistics in the modern world are not mastered by students of the country. Since statistics are widely used in all fields of science, it is advisable to start teaching the elements of Statistics in

Kazakhstan. However, it takes a considerable time to develop strong statistical thinking abilities. For these reason, other research shows

that starting the systematically teaching process in the elementary grades and continuing to build and reinforce these abilities throughout the middle and high school years is the best method to ensure statistical literacy [1]. An ever-more-positive public attitude reflects the widespread recognition of the field of statistics' contribution to scientific understanding [2. P 259-265]. Nowadays, there is no question that every professional should be able to conduct an inquiry, collect data with advance planning, and analyze the findings. Such learning should be done sooner. As the research shows, the use of Statistics is changing rapidly because science is developing rapidly, so leaving its teaching to higher education is not an effective solution [3]. The traditional statistics curriculum's mathematical underpinnings fall short of the pressing need for pupils who can work with data [3]. It is necessary to systematize the teaching of Statistics, taking into account foreign experience, and it is better to study the curriculum of statistics in school education. There is no doubt that, with regard to the underlying presumptions and objectives, the subject boundaries, the content, the teaching methodology, and the methods of assessment, the introduction of a new curriculum presents a variety of obstacles to instructors [4]. Many studies have done researches on the teaching of Statistics, which can prove that there are still

difficulties in teaching it. The study found that there are not enough qualified teachers, there is no statistical framework, teachers are unable to connect statistical ideas to practical applications, students lack basic math skills, there are not enough required textbooks [5]. The results of the assessment of the central trend indicators in the frequency table have not yet been mastered when evaluating the central trend measurement technique, particularly for the average and median [6.P73-86]. Since statistics is one of the most important lessons in the modern century, it is necessary to pay special attention to the methodology of teaching it. Students' statistical literacy would increase if they taught statistics on the basis of interdisciplinary links in order to be able to work with data found in all fields of science

In this age of technology, the lesson taught in every school should be taught to use a computer competently. Students may have an increased interest in learning because they are educated with the resources they are interested in. Some studies already got positive aspects of using computer based learning, pupils demonstrate success in their ability to solve their mathematical issues when learning geometry with Geogebra [7]. In comparison to learning geometry without studying geography, GeoGebra also aids pupils in grasping geometric ideas [7]. This study proves that teaching statistics must meet modern requirements, that the basis of interdisciplinary communication can be implemented through computer science. At the same time, teaching students by project learning methods has recently shown positive results [8.P 197].

In our study, as one of the first steps to systematize the teaching of Statistics elements in mathematics, we will analyze the topics of various programs taught in our country. The results of the analysis will help us develop an effective statistician curriculum and identify the advantages and disadvantages of different programs.

Methods and materials. The primary informational materials in the various educational systems is the program- related textbooks which is taught in the three different programs. We made our analytical research work by comparing the topics and tasks assigned to the textbooks with each other. The study used a total of 7 algebra textbooks taught in grades 9-11 in each program itself as State, BIL schools and Cambridge and a statistics textbook taught in grades 11 for the Cambridge program [9].

Methodology which is used to collect our data for analysis was document review which is qualitative data. In our case primary type of document was textbooks. In order to develop an effective program for statistics, it was necessary, first of all, to determine how they are taught in a different program. We were selected State ,BIL school and Cambridge programs in our research. Topics and tasks and the interpretation of topics were considered individually for each grades.

Results and discussion. We used a tabulation (Table 1) as a representation tool in order to process our data to analyze easily the given information in textbooks on the topic.

Table 1 Analysis of the topic “elements of Statistics” in programs

	State	BIL schools	Cambridge
9th grade	Basic concepts and principles of combinations (addition and multiplication rules)	Basic concepts and principles of combinations (addition and multiplication rules)	The probability. The probability of an event.
9th grade	Factorial of a number, permutation and combination.	Factorial of a number, permutation and combination.	Mutually exclusive events
9th grade	The combination formulas	The combination formulas	Relative frequency
9th grade	Newton's binomial theorem and its properties	Newton's binomial theorem and its properties	Venn diagram

9th grade	Fundamentals of probability theory	Fundamentals of probability theory	Probability diagram
9th grade	The main definition of probability	The main definition of probability	The types representation of data
9th grade	Using probability in geometry	The main definition of probability	Surveys (hypothesis ,analyze)
9th grade			Averages (mean,mode,median)
9th grade			Frequency polygons
10th grade	Elements of combinatorics and their application for finding the probability of events. Newton binomial (with a natural exponent) for approximate calculations	Elements of combinatorics and their application for finding the probability of events. Newton binomial (with a natural exponent) for approximate calculations	The representation of data
10th grade	Probability of an event and its properties	Probability of an event and its properties	Averages(mean, mode, median)
10th grade	Conditional probability. The rules of addition and multiplication of probabilities	Conditional probability. The rules of addition and multiplication of probabilities	Types of correlation
10th grade	The formula of total probability and Bayes' formula	The formula of total probability and Bayes' formula	Box- whisker plot
10th grade	Bernoulli's formula and its consequences	Bernoulli's formula and its consequences	Cumulative Frequency
10th grade	Probabilistic models of real phenomena and processes	Probabilistic models of real phenomena and processes	Comparison of data
10th grade	Random variables	Random variables	Probability
10th grade	Discrete Random Variables	Discrete Random Variables	Relative frequency
10th grade	The concept of continuous random variable	The concept of continuous random variable	Mutually exclusive and independent events
10th grade	Numerical characteristics of discrete random variables	Numerical characteristics of discrete random variables	Probability by using Tree and Venn diagram
10th grade	Types of distribution of discrete random variables. The law of large numbers	Types of distribution of discrete random variables. The law of large numbers	The conditional probability
11th grade	Population and sample	Elements of combination and probability theory	Representation of data (Types of data, Discrete data,steam and leaf diagram, Continuous data, histograms, Cumulative frequency)

11th grade	Discrete and continuous variation series	Population and sample	Measure of central tendency (Mode and modal class, Median, Mean)
11th grade	Estimation of the quantitative characteristics of a random variable by sample	Discrete and continuous variation series	Variation (The measure of variation, Range, IQR, Variance and standard deviation)
11th grade		Estimation of the quantitative characteristics of a random variable by sample	Probability (Experiments, events and results, Mutually exclusive events and addition rule, Independent events and multiplication rule, Conditional probability, Dependent events and conditional probability)
11th grade			Permuatation and Combination
11th grade			The probability distribution
11th grade			The binomial and geometric distribution
11th grade			The normal distribution

9th grade: In the three education systems, statistics are presented as two chapters:

BIL schools cover the topics of combinations and probability [12], as they run through a state program, and in the Cambridge system, probability and data representation are supplemented [11]. Although there is a probability section in all three systems, the topics are different. For example, in the Cambridge system, if the types of events are considered in the previous grades, it takes place at 9th grade in the state system [10]. At the same time, the introduction to probability theory under the state system is carried out only in the 9th grade. In the Cambridge system, the topic of probability is supplemented by the tree diagram and the Venn diagram. However, there are very few new topics presented in the Cambridge system, the level of tasks is easy. BIL and government textbooks consider the Venn diagram in the combination chapter. These topics are considered in the 11th grade in the Cambridge system [11]. In the state system, the topic of combination is used to solve Newton's binomial problems, while in the Cambridge

system, this topic is not represented in the discipline of Statistics, although it is expressed in algebra. The topic of probability in the 9th grade of the state system is given as an interdisciplinary theme, that is, through topics for calculating geometric probability. This increases the importance and complexity of the topic of probability in public schools.

10th grade: At the level of this class, common to all three programs, the topic of probability is considered. State and BIL textbooks complement the topics of combination and random variables [14],[15]. In the Cambridge system, the representation of data found in past classes is carried out by repeating the topics of average values, cumulative frequency, and the probability topic for this class is supplemented with calculations of probability from the conditional probability, tree diagram and Venn diagram [13]. There are significant differences in the other two programs. First of all, in the combination chapter, the considered topics are permutation and all their common states and conditions. In addition, the search for probabilities through combinations elements is also included. In both textbooks, the

topics are given with a clear definition and an example, but the BIL textbook does not explain all possible cases of combinations, the number of tasks assigned to combinations is limited, and the priority tasks are unvaried. The transmission of the probability subject in the systems is different, and the Cambridge system is greatly simplified when compared with the other two systems. In the state system, there is a complete probability formula, the Bayer's formula, which gives the 10th grade level an advantage over other systems [14]. There are many common themes in BIL and government textbooks than in the Cambridge system. One of the most important probabilities topics in teaching statistics is the Bernoulli formula, which is found in the textbooks of the BIL and the state system [14], [15]. The Cambridge system textbooks, although they do not cover complex topics, perfectly explain the ways of mutually exclusive events, addition and multiplication rules. In the second part of the school textbook, BIL considers random variables and their numerical characteristics of the elements of Statistics as a new chapter in the textbook. Cambridge textbooks cover this topic and related discrete and continuous variables in all topics starting from the 7th grade [13]. However, BIL and public school textbooks have precisely explained discrete variable and supplemented them with binomial and geometric distribution laws. The great disadvantage of these systems, however, is that they do not cover the scope of their application, although they have been mentioned in the title and definition of the continuous variable. We can see that the Cambridge system has become very important in the application of discrete, continuous variables in other topics of Statistics and has shown it in all topics of textbooks between grades 7-10. The topic of expected value is considered by the state and BIL schools in discrete variable, and the subject of variance is studied to this class level. And in the Cambridge system, all complex subjects are taught in the 11th grade as separate disciplines of Statistics and Probability.

11th grade: Most of the schools taught by the education system of the Republic of Kazakhstan are 11 - year, and Cambridge is taught using the 12-year education system, so statistics are taught in the last two classes as a separate subject, in addition to mathematics. However, this discipline is not mandatory for all students, but is taught as an elective. That is, until the 11th grade, all students are equally familiar with the main common elements of [9]. In the 11th

grade, students are taught in depth in order to be able to study and pass exams in mathematics and statistics in their chosen specialties. The state educational system teaches algebra to students in the natural sciences and humanities. Therefore, very few statistical topics are found in state and BIL textbooks. In both directions, the topics of the same population and sample, discrete and continuous variation series, estimation of quantitative characteristics of a discrete variable by sample are considered, and no significant number of problems are given. As for the discipline of Statistics and Probabilities in the Cambridge system, the differences in topics encountered before these classes from the state and BIL systems are supplemented in this textbook. We can look at the normal distribution as a special topic that we have not encountered in other systems. The Cambridge textbook consists of eight chapters with general details. They are: Data representation (data types, stem-leaf diagram, histogram, cumulative frequency, comparison of representations), measurement of mean values (mode, arithmetic mean, median), series of variations (scale, IQR, variance and standard deviation), probability, probability distribution (discrete random variables, probability distribution, expected value and variance of discrete random variables), geometric and binomial distributions, normal combinations (continuous random variables, normal distributions, modeling with normal distributions, binomial distributions) [9]. All topics in the textbook are fully covered and examples with definitions are provided, and the levels of the report are significantly modified and complicated. I think that individual teaching of Statistics as a subject will increase the statistical literacy of students and will be able to better understand the importance of topics.

Conclusion. In conclusion, an analysis of the provided elements of Statistics in Mathematics textbooks in grades 9-11 was carried out. It was found that the subjects taught in most classes coincide with general secondary school textbooks, since the schools of the BIL are subject to the state system. However, there were differences in the problems and definitions given, and the information that should be explained within the same topic, although the topics corresponded. In the course of studying the textbooks of the Cambridge system, it became clear that through the spiral system, all topics become more complex annually at the level of 6-10 grades within the framework of basic data representation and probabilities. However, it should be noted that one of the disadvantages is

that these tasks are simplified even for the high school students. However, thanks to this system, students will be able to fully master the main topics of Statistics. Moreover, if he wants to complete his knowledge of statistics, he can get an opportunity to study in depth in the last two years as a separate subject. As for the teachings of Statistics in the BIL and state textbooks, children may not be able to see the relationship between the topics passed in each class, each year the topic is presented in a more complex and scattered form. As another disadvantage, we can see that the information in the reports has too little connection with real life. This can prevent children from understanding the importance of studying statistics. Another shortcoming is that many topics are not covered in detail. Thus, in

the three systems, the general topics of statistics at the level of grades 9-11 coincide, but their distribution to classes is different. Some of the topics of statistics used by the Cambridge system are, in particular, the whisker box diagram, the tree diagram, determining the average values from the continuous variable table. We can see that the normal distribution law is not found in the state system at all.

In the analysis, we were able to identify the advantages and disadvantages of each system. In the research, the points that need to be changes were identified. This study will help us prepare curriculum that can provide students with effective knowledge by combining three important systems.

References:

- [1] Kader, G., & Perry, M. (2006). A framework for teaching statistics within the K-12 mathematics curriculum. In *Proceedings of the Seventh International Conference on Teaching Statistics*.
- [2] Horton, N. J., & Hardin, J. S. (2015). Teaching the next generation of statistics students to “think with data”: Special issue on statistics and the undergraduate curriculum. *The American Statistician*, 69(4), 259-265.
- [3] de Carrera, E. T. F. (2002). Teaching statistics in secondary school. An overview: from the curriculum to reality. Universidad Nacional del Litoral.
- [4] Gage, J. (2012, July). Towards a new probability curriculum for secondary schools. In *12th International Congress on Mathematical Education* (Vol. 8).
- [5] Charles-Owaba, T. (2019). Assessing areas of students’ difficulties in the learning of statistics content in secondary school mathematics curriculum in Bayelsa. *Abacus (Mathematics Education Serie)*, 44(1), 321-332.
- [6] Saidi, S. S., & Siew, N. M. (2019). Assessing Students’ Understanding of the Measures of Central Tendency and Attitude towards Statistics in Rural Secondary Schools. *International Electronic Journal of Mathematics Education*, 14(1), 73-86.
- [7] Tamam, B., & Dasari, D. (2021, May). The use of Geogebra software in teaching mathematics. In *Journal of Physics: Conference Series* (Vol. 1882, No. 1, p. 012042). IOP Publishing.
- [8] Siswono, T. Y. E., Hartono, S., & Kohar, A. W. (2018). Effectiveness of project based learning in statistics for lower secondary schools. *Eurasian Journal of Educational Research*, 18(75), 197-212.
- [9] Chakmers, D., & Gilbey, J. (2018). *Cambridge International as & a Level Mathematics- probability & Statistics 2 Practice Book*. CAMBRIDGE University Press.
- [10] Abilkhassimova, A.E., & Kucher, T.P., Zhumagulova, A.E., Korchevskii, B.E. (2019). Kazakhstan Respublikasinin bekitken 9 -sinip okulygy [9th grade mathematics textbook approved by the Ministry of Education and science of the Republic of Kazakhstan]. Almaty ‘Mektep’. I, II bolim. [in Kazakh].
- [11] Rayner, D. (2020). *Core Mathematics for IGCSE*. Oxford University Press.
- [12] Yelemessov, A., Amanov, N., Kattabekova, S., Abibulla, S., Nurgazin, K., Abdulkhakov, Zh. (2020) Algebra, grade 9, 1st edition. Astanakitap. Almaty.
- [13] Rayner, D., Bettison, I., & Taylor, M. (2018). *Complete Mathematics for Cambridge IGCSE® Extended*. Oxford University Press-Children.
- [14] Abilkhassimova, A.E., & Kucher, T.P., Zhumagulova, A.E., Korchevskii, B.E. (2019). Kazakhstan Respublikasinin bekitken 9 -sinip okulygy [9th grade mathematics textbook approved by the Ministry of Education and science of the Republic of Kazakhstan]. Almaty ‘Mektep’. I, II bolim. [in Kazakh].
- [15] Bazarov, E. Myrzakhmetov, A. (2019) Algebra, grade 9, 1st edition. Astanakitap. Almaty.

Д.М. САРСЕКУЛОВА¹, Г.Н. ЖОЛТАЕВА², Г.С. МАЙЛЫБАЕВА³, А.Е. АХМЕТСАПА⁴

¹И. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті
(Талдықорған, Қазақстан)
1295dd@mail.ru, gnzh1661@mail.ru, gulmirasabyr@mail.ru

БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМІНІҢ ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚИТУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІ

Аңдатпа

Мақалада қоғамдық және экономикалық өмірдегі өзгерістерге байланысты қазіргі уақытта мұғалімдердің қашықтықтан оқыту жағдайында кәсіби-шығармашылық іс-әрекетке дайындығын қалыптастыру мәселесінің өзектілігі негізделген. Қашықтан оқыту жүйесінде АКТ-ны мен цифрлық білім беру ресурстарын пайдалану арқылы оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру және дамытуға назар аударылады.

Теориялық зерттеулер мен білім беру тәжірибесін талдау негізінде сабақта оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту қағидаларды анықталған. Оқу іс-әрекетінде оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуда бастауыш мектептің білім беру бағдарламасы мазмұнының мүмкіндіктері көрсетілген.

Бастауыш сыныптың оқу үдерісінде білім беруге арналған, сонымен қатар оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастырып, дамытуға ықпал ететін ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, цифрлық білім беру ресурстарының түрлері, олардың қысқаша сипаттамасы және мүмкіндіктері баяндалған. Сонымен қатар математика пәні бойынша шығармашылық жұмыстарды қамтитын онлайн-сабақтың қысқамерзімді жоспарының үлгісі ұсынылған.

Түйін сөздер: бастауыш сынып мұғалімдері; қашықтықтан оқыту; шығармашылық іс-әрекет; цифрлық білім беру ресурстары; онлайн платформалар.

Мақала ҚР Білім және ғылым министрлігінің гранттық қаржыландыруы бойынша AP08856314 «Оқушыларды қашықтықтан оқытуға педагогтердің дайындығын қалыптастыру» тақырыбында орындалатын ғылыми жоба аясында дайындалған.

Д.М. САРСЕКУЛОВА, Г.Н. ЖОЛТАЕВА, Г.С. МАЙЛЫБАЕВА, А.Е. АХМЕТСАПА

*Жетысуский университет имени И.Жансугурова
(Талдықорған, Казахстан)*

ТВОРЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В УСЛОВИЯХ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

В статье в связи с происходящими в настоящее время в общественной и экономической жизни изменениями обоснована актуальность проблемы формирования готовности педагогов к профессионально-творческой деятельности в условиях дистанционного обучения. Обращается внимание на формирование и развитие творческих способностей учащихся в условиях дистанционного обучения посредством использования ИКТ и цифровых образовательных ресурсов. На основе анализа теоретических исследований и образовательной практики определены принципы развития творческих способностей учащихся на уроках. Показаны возможности содержания образовательной программы начальной школы в развитии творческих способностей учащихся в учебной деятельности. Описаны виды, краткая

характеристика информационно-коммуникационных технологий и цифровых образовательных ресурсов, предназначенных для учебного процесса начальной школы, а также их возможности в формировании и развитии творческих способностей учащихся. Также представлен образец краткосрочного плана онлайн-урока по математике, включающего творческие работы.

Ключевые слова: учителя начальных классов; дистанционное обучение; творческая деятельность; цифровые образовательные ресурсы; онлайн платформы.

D.M. SARSEKULOVA, G.N. ZHOLTAYEVA, G.S. MAILYBAYEVA, A.E. AKHMETSAPA

*Zhetysu University named after I.Zhansugurov
(Taldykorgan, Kazakhstan)*

CREATIVE ACTIVITY OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN THE CONDITIONS OF DISTANCE LEARNING

Abstract

In the article, in connection with the changes currently taking place in social and economic life, the urgency of the problem of formation of teachers' readiness for professional and creative activity in the conditions of distance learning is substantiated. Attention is drawn to the formation and development of creative abilities of students in the conditions of distance learning through the use of ICT and digital educational resources. Based on the analysis of theoretical research and educational practice, the principles of the development of creative abilities of students in the classroom are determined. The possibilities of the content of the educational program of primary school in the development of creative abilities of students in educational activities are shown. The types, brief characteristics of information and communication technologies and digital educational resources intended for the educational process of primary school, as well as their capabilities in the formation and development of creative abilities of students are described. There is also a sample of a short-term plan for an online math lesson, including creative work.

Keywords: primary school teachers; distance learning; creative activity; digital educational resources; online platforms.

Кіріспе. Қоғамдық және экономикалық өмірдегі өзгерістер жаңа білімді меңгеруге, жаңа жағдайларға тез бейімделуге, сонымен бірге өмірлік маңызды әлеуметтік процестердің жүруіне әсер етуге, өз бетінше ерекше ойлауға, кездесетін проблемаларды шығармашылық тұрғыдан шешуге қабілетті жан-жақты дамыған тұлғаны тәрбиелеудің жаңа міндеттерін алға тартты.

Вирустық пандемияға байланысты карантин жағдайында өзін-өзі оқшаулаумен бүкіл әлем бойынша дәстүрлі аудиториялық білім берудің орнына қашықтықтан оқытудың әртүрлі нысандары келді. Мұндай жоспарланбаған көшу білім беру процесіне қатысушылардың барлығында, бірінші кезекте педагогтарда елеулі объективті қиындықтар туғызды. Яғни бүгінгі күннің шындығы пандемия немесе басқа да еңсерілмейтін күштің жағдайында қашық-

тықтан оқытудың маңыздылығын көрсетеді. Осыған байланысты қазіргі уақытта мұғалімдердің оқушыларды қашықтықтан оқытуда кәсіби-шығармашылық іс-әрекетке дайындығын қалыптастыру мәселесі өзекті болып отыр.

Әлемдік білім беру процесін дамытудың маңызды және тұрақты үрдістерінің бірі оқытуда заманауи ақпараттық технологиялар мен цифрлық білім беру ресурстарын қолдану болып табылады. Қашықтықтан оқыту технологиялары өткен педагогикалық тәжірибеге негізделіп, жаңа ақпараттық-коммуникациялық технологиялар кешенін жүйелі қолдану арқылы білім беру процесіне инновациялық бағыт беріп, білім беру ортасының жаңа деңгейге ауысуына мүмкіндік береді. Бастауыш сынып мұғалімнің қашықтықтан оқыту жағдайында сабақта цифрлық білім беру

ресурстарын шебер, оқушыларға қызықты етіп пайдалануы оқу материалын ұсынуда қосымша нәтижелі мүмкіндіктерге жол ашады. Қашықтан оқыту жүйесінде әртүрлі деңгейдегі телекоммуникациялық желілер мен әртүрлі мақсаттағы дидактикалық қолдау кеңінен қолданылады. Сонымен қатар, АКТ-ны белсенді қолдану мұғалімдерге оқушылардың жеке өсуіне, олардың шығармашылық дамуына және т.б. мәселелерге көбірек көңіл бөлуге ықпал етеді [1].

Қазіргі заман мұғалімі өз жұмысында қажетті ақпаратты іздеу, оқытудың дидактикалық құралдарын әзірлеу және оқу мен сыныптан тыс сабақтарды ұйымдастыру үшін ақпараттық технологиялардың мүмкіндіктерін толық пайдалануы керек. Мұғалімдердің цифрлық сауаттылығын арттыру басты мәселеге айналғаны сөзсіз. Цифрлық білім беру ресурстарын пайдалана отырып, әсіресе интернет-технологиялар базасында оқу курстарын құру және ұйымдастыру оңай емес әдістемелік және технологиялық міндет болып табылады. Дегенмен, цифрлық сауаттылықты дамыту бойынша оқу-әдістемелік материалдар индустриясы әлеуметтік маңыздылығы мен олардың сұранысқа ие болуына байланысты кеңеюде [2].

Осыларға байланысты мектепте қашықтықтан оқыту жағдайында мұғалімдердің цифрлық технологияларды қолдана отырып, шығармашылық іс-әрекетті жүзеге асыру мәселесі назардан тыс қалмауы керек. Сондықтан зерттеудің мақсаты бастауыш сынып мұғалімінің қашықтықтан оқыту жағдайындағы шығармашылық іс-әрекетінің ерекшеліктерін қарастыру болып табылады.

Негізгі бөлім. Мұғалімнің жұмысы бұл ғылым, педагогикалық өнер, табиғи дарындылықтан тұратын көп қырлы әрекет. Әр түрлі жастағы баланы тәрбиелеу мен тәрбиелеуде дайындық пен мінезді өзгерту белгілі, ал барынан жаңасын жасау-шығармашылықтың белгісі. Шығармашылық – барлық іс-әрекеттің сапасының белгісі, ал шығармашыл мұғалім – басты кейіпкер болып табылады [3].

Педагогикалық мамандық өзінің сипатына, еңбек тәртібі және шарттарына, оқушылармен қарым-қатынастың сипаты және нысандарына, сондай-ақ эмоционалды-еріктік жүктемеге байланысты мұғалімнің бүкіл өмір салтына әсер етеді. Сонымен қатар, педагогикалық іс-әрекетке басқа мамандықтарға қарағанда жеке тұлғалық ерекшеліктер әсер етеді, сондықтан мұғалімнің жеке қасиеттері кәсіби жетістікке жетуде маңызды рөл атқарады.

Педагогикалық жұмыс шығармашылықсыз болмайды, өйткені кез-келген педагогикалық шешім әрқашан стандартты емес факторлардан туындауы керек. Педагогикалық шығармашылықтың ғалым, жазушы, суретшінің іс-әрекетімен көп ұқсастығы бар. Педагогикалық іс-әрекет – бұл әрдайым шығармашылық процесс.

Қазіргі әдебиетте педагогикалық шығармашылық өзгермелі жағдайларда педагогикалық мәселелерді шешу процесі ретінде түсіндіріледі. Көптеген үлгілік және стандартты емес мәселелерді шешетін мұғалім, кез-келген зерттеуші сияқты, өз қызметін эвристикалық іздеудің жалпы ережелеріне сәйкес педагогикалық жағдаятты талдау, нәтижені бастапқы мәліметтерге сәйкес жобалау, болжамды тексеру және қажетті нәтижеге жету үшін қажетті құралдарды талдау, алынған деректерді бағалау, жаңа міндеттерді тұжырымдауды жасайды. Педагогикалық шығармашылық арнайы дайындықсыз, алдыңғы ұрпақтар жинаған жалпыланған әлеуметтік тәжірибенің көрінісі болып табылатын білімсіз мүмкін емес. Тек білімді және арнайы дайындыққа ие мұғалім ғана туындаған жағдайларды терең талдауға және шығармашылық қиял мен ойша эксперимент жасау арқылы мәселенің мәнін түсіну негізінде жаңа ерекше жолдар мен оны шешудің тәсілдерін таба алады.

Көптеген педагогтар мен психологтардың еңбектерінде білім беру жүйесінде өскелең ұрпақтың қабілеттерін, оның ішінде шығармашылық қабілеттерін дамытуға үнемі назар аудару қажеттілігі туралы айтылады. Оқушыларды шығармашылыққа

үйрету мұғалім мен оқушының бірлескен іс-әрекетінде болуы керек, ал мұғалім оқу және сабақтан тыс іс-әрекеттің әртүрлі шығармашылық тәсілдерін көрсетіп қана қоймай, оларды баланың шығармашылық тәсілдер жағдайын шешуді талап ететін жағдайлар болатындай етіп ұйымдастыруы керек. Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді талдау негізінде оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту шарттарының бірі ретінде құзыреттілік пен педагогикалық шеберлікті қамтитын мұғалімнің кәсіби-шығармашылық іс-әрекеті анықталды.

Әдебиеттерге шолу. Қазіргі заманғы зерттеулерді талдау және педагогикалық білім беру тәжірибесі бұл мәселеге деген қызығушылықтың артып келе жатқанын көрсетеді. Білім беру саласындағы Қазақстан Республикасы нормативтік-құқықтық құжаттарында педагогтың кәсіби даярлығына баса назар аударылған. **ҚР Білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған** мемлекеттік бағдарламасында [4] негізгі бағыттардың бірі «білім және ғылым жүйесінің кадрлық әлеуетін дамыту» болып анықталған, сондай-ақ бағдарламаны іске асыру бойынша міндеттердің бірі ретінде «5.1.1. Педагог кәсібінің жоғары мәртебесін қамтамасыз ету, педагогикалық білім беруді жаңғырту» қойылған; Педагогтың кәсіби стандартында [5] педагогикалық мамандықтың құндылығы көрсетілген.

Шығармашылық іс-әрекет мәселе бойынша зерделенген зерттеулер бұл тақырып философия саласында ертеден Сократ, Аристотель, Платон және т.б. ойшылдар еңбектерінде қарастырылғанын көрсетті [6, 7].

Шығыс ойшылдары әл-Бируни, ибн Сина, әл-Фараби, әл-Ғазалида адам қабілеттерін дамытуға назар аударған [8].

Шығармашылық іс-әрекетті ұйымдастырудың психологиялық және педагогикалық аспектілері, жеке тұлғаның шығармашылық қабілетін дамыту мәселелері Д.Векслер, Г.Айзенк, Дж. Гилфорд, Д.Б. Богоявленская, Л.А. Венгер, Л.С. Выготский, В.И. Дружинин, В.А. Крутецкий, А.Н. Леонтьев, А.Р. Лурия,

Б.М. Теплов, А.З. Рахимов, А. Қоңыратбаев, С.Тлешева, К.Жаманбаева, М.Мұхамедин және тағы басқа көптеген ғалымдар зерттеген.

Д.Б. Богоявленскаяның «Психология творческих способностей» атты оқу-әдістемелік құралында қабілет, ойлау, шығармашылық және психодиагностикаға қатысты негізгі ұғымдар мен түсініктер берілген; шығармашылық қабілеттерді түсінудегі негізгі тенденциялар, оларды қалыптастыру және баламалармен алмастыру логикасы нақты анықталған [9]. Мұнда авторлық концепция да берілген: алғаш рет шығармашылықты талдаудың біртұтас бірлігі мен шығармашылық қабілеттерді анықтаудың жарамды әдісі ұсынылды, олардың құрылымы ашылды.

Қазіргі мектеп жағдайында мұғалімді кәсіби-шығармашылық іс-әрекетке даярлаудың кейбір аспектілері Ш.Ибрагимқызы [10], Т.А. Левченко, Е.Агранович [11], А.Н. Айтымова [12] және т.б. еңбектерінде талданды, педагогтың шығармашылық және кәсіби-мәдени іс-әрекеттерін жетілдірудің өзекті мәселелері қарастырылды.

Зерттеу әдістері. Зерттеу барысында теориялық әдістер пайдаланылды. Педагогикалық білім мазмұнының әлеуметтік тапсырыс талаптарына сәйкестігін анықтау мақсатында білім беру жүйесін реттейтін Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық актілеріне және психологиялық-педагогикалық әдебиетке талдау жасалды.

Зерттеудің нәтижесі. Қазіргі кезде педагогикалық телекоммуникациялық технологияларды мектеп оқуына енгізу білім беру нысандарының, мазмұны мен мақсаттарының айтарлықтай өзгеруіне байланысты мүмкін болатын сапалы жаңа нәтиже алуға әкеледі. Ақпараттық білім беру ортасын едәуір кеңейту, әлемдік ақпараттық базаларға қол жеткізу оқушылардың оқуға деген ынтасының арттырады, олардың шығармашылық қабілеттерін, телекоммуникациялық дағдыларын дамытуды қамтамасыз етеді.

Мұғалімнің оқушыларды шығармашылық дағдыларға үйрету, балалардың шығармашылық қабілеттерін анықтап, оларды

одан әрі дамыту ықтималдығы оның шығармашылық әлеуетіне байланысты. Дарынды мұғалім оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру мен дамыту процесін жүргізеді, оқытудың әртүрлі әдістерін қолдана отырып, оларды жүйелі түрде үйлестіре отырып, балалардың психикалық сапаларын дамытып, оларды талдауға, ойлауға, оқу материалын саналы түрде зерделеуге, қорытынды жасауға, тапсырмаларды орындау кезінде жаңа әдістер мен тәсілдерді табуға және т. б. үйретеді [11, 13, 14].

Кез-келген сабақта оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға және іске асыруға бағытталған жұмысты құру кезінде мұғалім келесі қағидаларды ұстануы керек:

1) оқушылардың қабілеттерін дамытуға бағытталған заманауи педагогикалық дамыту технологияларын қолдану;

2) оқушылардың шығармашылық әлеуетін ашуға ықпал ететін білім беру ортасын жобалау және іске асыру;

3) дидактиканың негізгі мәселелеріне қатысты рефлексия жасау қабілеті: нені оқыту керек, қалай оқыту керек және неге оқыту керек;

4) ынтымақтастықты ұйымдастыра білу, т.б.

Мектепте оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту оқу іс-әрекетінде жүзеге асырылады.

Сабақта оқу іс-әрекеті барысында талдау және жинақтау, қиял мен ойлау қабілеттері, фантазия дамиды, бұл шығармашылық қабілеттердің дамуына әкеледі. Оқу іс-әрекетінде баланың шығармашылық қабілеттерін дамыту міндеттері бастауыш мектептің білім беру бағдарламасында қарастырылған.

Әдебиеттік оқу, қазақ тілі, математика және басқа да пәндер бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін дамыту үшін көптеген мүмкіндіктерге ие. Мысалы, математикада геометрия элементтерін оқытуда әлемді көркем қабылдауға ықпал ететін көптеген материалдар бар. Геометриялық фигуралар

мен кеңістіктік қатынастарды оқуда бейнелі ойлаудың қалыптасуы өте маңызды.

Сондықтан сабақты жоспарлау кезінде оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту үшін оқу материалының барлық мүмкіндіктерін пайдалану керек және оқушылардың шығармашылық дамуы бойынша жұмыс жасай алатын әр кезең туралы ойлану керек.

Көптеген ғалымдар мен әдіскерлер бастауыш сынып мұғалімінің негізгі міндеті – баланың шығармашылық белсенділігін ояту, оған оқу мен тәрбие процесінде пайда болатын эмоциялар мен сезімдерді өз бетінше білдіруге мүмкіндік беру деп санайды [15, 16, 17].

Бұл ұстанымдар қашықтықтан оқыту процесіне де тиесілі. Онлайн оқыту бастауыш сынып мұғалімінің ақпараттық білім беру кеңістігін құруы есебінен жүзеге асырылады. Білім беруде цифрлық білім беру ресурстарын қолдану оқушының білімін тереңдетеді, әрі сабаққа қызықтырады. Бұл платформалардың мақсаты цифрлық технологиялардың көмегімен жоғары сапалы білім беруді қамтамасыз ету болып табылады. Бұл платформалар мектеп жасындағы балалар үшін өзекті болып табылады, өйткені көрнекілік пен сапалы визуализация оқушыларға ақпаратты есте сақтау процесін жеңілдетуге мүмкіндік береді.

Сабақта ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану оқушылардың тұрақты қызығушылығын қалыптастыру, дербестігін, танымдық белсенділігі мен оқыту сапасын арттыру үшін қажетті құрал болып табылады. Сабақта АКТ-ны қолдану бастауыш сынып пәндері мен информатикадағы пәнаралық байланыстарды дамытуға, оқушылардың компьютерлік сауаттылықтарын қалыптастыруға, сабақта және үй тапсырмаларын орындау кезінде оқушылардың дербестігін дамыту, жеке тұлғаға бағытталған тәсілді іске асыруға септігін тигізеді [18]. Бастауыш сыныптың оқу үдерісінде білім беруге арналған, сонымен қатар оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастырып, дамытуға ықпал ететін мынадай ақпараттық-

коммуникациялық технологиялар түрлерін пайдалануға болады:

– бейнесабактар, бейнеконференциялар өткізу үшін online кездесулерге арналған платформалар;

– оқу контентін: тапсырмалар, презентациялар құруға және жеткізуге арналған құралдар,

– білім берудегі геймификация технологиялары.

Мультимедиялық интерактивті презентациялар. Бұл цифрлық білім беру ресурстарын көрнекілікті қолдану арқылы технологияны зерттеуде оқушылардың танымдық белсенділігін дамыту құралы болып табылады, бұл мұғалімге сабақта жаңа материалды логикалық, ғылыми тұрғыдан бай ақпараттық мазмұнды қолдана отырып құруға мүмкіндік береді.

Оқу бейне сабақтары (бейнероликтер). Қашықтықтан оқыту жағдайында ең тиімді құралдардың бірі оқушылардың оқуға деген ынтасының жоғары деңгейін сақтай отырып, оқу процесін қисынды, жүйелі, кешенді ұйымдастыруға мүмкіндік беретін бейнесабактар болып табылады. Оқытуда бейнеоликтер мен бейнесабактарды пайдалану сияқты әдістемелік әдіс зерттелетін материалды көрнекі етуге мүмкіндік береді және оқушылардың өз бетімен біліп алып, дайындалуының жетекші құралы бола алады [19].

Білім беруде цифрлық білім беру ресурстарын оңтайлы қолдануда ең бірінші цифрлық білім беру ресурстарының жиынымен танысып керекті технологияларды іріктеп алып қолданған дұрыс. Цифрлық білім беру ресурстары мұғалімге сабақты дайындау процесінде көмек көрсету; сабақ барысындағы көмектесу; оқушыларға үй тапсырмасын орындауда көмек көрсету.

Мұғалімнің сабаққа дайындығы мен сабақты тиімді өткізуіне келесідей жағдайлар оң әсерін тигізеді: цифрлық ресурстарды қолдана отырып сабақты дайындау; пән бойынша қосымша ақпараттың мол болуы; цифрлық білім беру ресурстарының көмегімен ақпаратты тиімді іздестіру; шығармашылық жұмыстар жасау; ғаламтордың көмегімен өзге мұғалімдермен тәжірибе алмасу; сабақтарда мультимедиялық проектор көмегімен дайындалған цифрлық ресурстарды оқушыларға көрсету; оқушыларды онлайн тестілеу және білімдерін бағалау. Цифрлық білім беру ресурстары оқушылардың үй тапсырмаларын орындауына ақпаратты жаңаша көрсете отырып, презентациялар мен қосымша ақпараттың молдығы мен қолжетімділігімен оқушыларды пәнге қызықтырады. Оқушылардың заманауи ақпараттық технологиялармен жұмыс істеуді меңгеріп жұмыс істеуін қалыптастырады [20].

Оқушыларға оқу қызықты болуы үшін, бастауыш сынып мұғалімдері өздерінің ақпараттық мәдениетін жоғарылатып отыруы қажет. Мұғалім дәстүрлі және заманауи оқыту әдістерінің дағдыларын біріктіруі керек. Мысалы, бастауыш мектепте математика сабақтарында цифрлық білім беру ресурстарын пайдалану әртүрлі кезеңдерінде әр түрлі деңгейдегі оқушылардың жұмысын жандандыруға мүмкіндік береді. Негізгі формулалары, анықтамалары, сызбалары, суреттері бар презентациялар, видеосабактарды пайдалануға болады.

Төмендегі кестеде математика пәнінен 3-сыныпқа арналған қысқа мерзімді жоспар ұсынылған.

Пән: математика 3-сынып Ұзақ мерзімді жоспар бөлімі: «4С Уақыт» Бөлімше: 1.3 Шамалар және өлшем бірліктер		
Сабақ тақырыбы	Уақытты сағатпен анықтау	
Осы сабақ арқылы жүзеге асатын оқу мақсаттары	3.1.3.5 Өртүрлі сағаттар бойынша уақытты анықтап үйрену: сағат, минут, секунд	
Сабақ мақсаттары	Барлық оқушылар: Өртүрлі сағатпен уақытты анықтауды біледі, түсінеді Оқушының көпшілігі: Уақыт өлшем бірліктерін түрлендіреді Оқушылардың кейбірі: Түрлі жағдайаттарды шешуде қолдана алады	
Ойлау деңгейлері	Біледі, түсінеді, қолданады	
Бағалау критерий-лері	1.Өртүрлі уақытты анықтайды 2.Уақыт өлшем бірліктерін салыстырады 3.Механикалық сағаттар үлгісіндегі сағат пен минутты анықтайды	
Тілдік мақсат (тілдік емес пәнге)	Сағат-часы, минут-минут, секунд-секунд, уақыт-время	
Пәндік лексика және терминдер талқылауға арналған сұрақтар:	Уақыт өлшем бірліктері 1. Бір минутта қанша секунд бар? 2. Бір сағатта қанша минут бар? 3. Бір тәулікте қанша сағат бар?	
Құндылықтарды дарыту	Уақытты пайдалы етіп өткізуге және үнемдеуге баулу	
Пәнаралық байланыстар	Дүниетану, жаратылыстану	
АКТ қолдану дағдылары	Оқулық, жұмыс дәптері, АКТ, Quizizz, Padlet онлайн тақтасы	
Бастапқы білім	Уақыт өлшем бірліктерін түрлендіру	
Сабақтың жоспарланған кезеңдері	Сабақтағы жоспарланған іс-әрекет	Дерексөздер/ Ресурстар
Сабақтың басы	I. Мақсаты: Оқушылардың зейінің сабаққа аудару. Online Test Pad платформасында сөзжұмбақ жасыру арқылы үй тапсырмасы сұралады. Тақырыпты ашу үшін оқушыларға YouTube интернет желісінен видео ұсынылады. Видеодан оқушылар барлық сағат түрлерімен танысады.	https://onlinetestpad.com/ https://www.youtube.com/watch?v=9Aes7hixWn8
5 мин		
7 мин		

<p>Сабақтың ортасы 23 мин</p> <p>Сергіту сәті 1 мин</p>	<p>Оқулықпен жұмыс №1 есеп. Әртүрлі сағаттарға қара. Әр сағаттағы уақытты анықтай аласың ба? Тапсырманы дәптерге орында.</p> <p>Padlet онлайн тақтасында алдын-ала дайындалған сабаққа қажетті ресурстарды пайдалана отырып сабақты жалғастырамыз.</p> <p>II. №1 тапсырма. Уақытты анықта. Оқушыларға әртүрлі уақытты көрсетіп тұрған 3 сағатты көрсетеміз. Сағаттардағы уақытты дәл анықтап, күндізгі және түнгі уақытын онлайн тақтаға жазу керек.</p> <p>№2 тапсырма. Есепті шығар. Оқушылар сарайында мерекелік концерт ұйымдастырылды. Концерт сағат 12.00-де басталып, сағат 13.20-да аяқталды. Мерекелік концерт қанша уақытқа созылды? Жауабын минутпен өрнекте.</p> <p>Сергіту сәті - күлкі витамин.</p> <p>№3 тапсырма. Есепте. 10 сағ 25 мин 17 с + 04 сағ 12 мин 35 с = 12 сағ 45 мин 50 с + 07 сағ 27 мин 10 с = 23 сағ 30 мин 45 с - 15 сағ 07 мин 30 с = 18 сағ 36 мин 40 с - 14 сағ 15 мин 20 с =</p> <p>Padlet онлайн тақтасында оқушылардың қалдырған жауаптарына қарап комментарийде смайликтер немесе жұлдызша қою арқылы бағалау.</p> <p>Дескрипторлар Әртүрлі сағаттардың уақытын анықтай аламын. Мәтіндік есепті шығара аламын. Уақытты өрнектей аламын.</p>	<p>Оқулықпен жұмыс</p> <p>Дәптермен жұмыс</p> <p>https://padlet.com/ онлайн тақтамен жұмыс</p> <p>https://www.youtube.com/watch?v=AiM_eKLM0_0</p>
<p>Сабақтың соңы 2 мин</p> <p>Кері байланыс 2 мин</p>	<p>III. Quizizz арқылы оқушылардан өтілген тақырып бойынша шағын тест алынады.</p> <p>Онлайн тақтада төмендегідей 3 жазба тұрады: 1. тақырыпты түсінбедім. 2. кейбір мәліметтер әлі де түсініксіз. 3. бәрі түсінікті. Оқушылар тиісті жазбаның астыны «+» белгісін қояды.</p>	<p>https://quizizz.com/</p>

Нәтижені талқылау. Сабақтың басында өткен материалды қайталап, еске түсіру үшін Online Test Pad платформасын пайдалануға болады. Online Test Pad платформасында сөзжұмбақ жасыру арқылы үй тапсырмасы сұралады. Online Test Pad цифрлық ашық білім беру платформасы онлайн-тесттерді, кроссвордтар мен сауалнамалар құру платформасы болып табылады. Бұл платформаның көмегімен бақылау түріндегі тапсырмаларды тегін құрастыруға болады. Оқушыларды алдын-ала тіркеусіз дайын

өнімді тест, кроссворд немесе сауалнама түрінде пайдалануға мүмкіндік береді. Дайын материалдар оқушыға сілтеме түрінде жіберіледі. Бақылаудың барлық нәтижелерін мұғалім өзінің жеке кабинетінен көре алады.

Тақырыпты ашу үшін оқушыларға YouTube интернет желісінен видеосабак ұсынылады. Видеосабактан оқушылар барлық сағат түрлерімен танысады. Видеосабактан оқушылар сағат түрлерін өз көздерімен көріп, түсініктері қалыптасады.

Сабак материалдары толығымен Padlet онлайн тақтасында алдын-ала дайындалып, сабаққа қажетті ресурстарды оқушылар назарына ұсыну өте тиімді. Виртуалды тақта (онлайн тақта) – ол дегеніміз әрбір білім алушылардың өздерінің жеке жасаған жұмыстарын тақтаға сақтап қоюға, басқа оқушылармен бөлісуге, сонымен қатар, мұғалімге әрбір білім алушының жасаған тапсырмаларын тексеріп, білім алушылардың дайындаған жұмыстарына баға бере алады. Padlet виртуалды тақтасында мұғалімдер білім беру үдерісінде қажетті кез-келген тапсырмаларын, ақпараттарды сақтап, оқушы-лардың назарына ұсына алады. Мұғалімдер Padlet виртуалды тақтасының көмегімен қажетті ақпараттарды оқушыларға көрсете алады. Мысалы: оқу материалдарына презентациялар, суреттер, аудио және видео материалдарды орналастыруға мүмкіндік береді. Оқушылар немесе студенттерге электронды түрде оқу материалдарын онлайн-тақтаға орналастырып, виртуалды кеңістікте жұмыс істеген тиімді.

Padlet сервисі – бүгінде виртуалды тақталарды құрудың ең танымал онлайн құралдарының бірі болып табылады.

Padlet сервисінің қызметі ақысыз және оның орысша аударылған түрі де бар. Бұл сервиспен жұмыс жасау өте жеңіл, әрі кез-келген қолданушы бұл платформаны жылдам меңгеріп ала алады. Платформаға қосылып кез-келген қолданушы жұмысын жасай алады [21].

Quizizz – бұл викториналар жасауға және өткізуге немесе каталогтан таңдалған дайын викториналарды пайдалануға мүмкіндік беретін ақысыз онлайн-білім беру қызметі [22].

Сабакты қорытындылау үшін Quizizz арқылы оқушылардан өтілген тақырып

бойынша шағын тест алуға болады. Тест сұрақтары алдын-ала дайындалып, сабақ соңында оқушыларға сілтемесі жіберіледі. Берілген сілтемемен өтіп, бірден тест сұрақтарына жауап беруге болады. Тест нәтижесі мұғалімнің жеке кабинетінде көрініп тұрады.

Қорытынды. Бүгінгі таңда әр мұғалім цифрлық технологияларды қолдана отырып, оқу сабағын дайындап, өткізе алуы керек, өйткені ол мұғалімге сабақты қызықты етуге мүмкіндік береді. Білім беру процесінде цифрлық технологияларды қолдану оқушының сабақта пассивті тындаушыдан белсенді қатысушысына айнала алады [23].

Осылайша, қашықтықтан және дәстүрлі оқытуда қолдану үшін цифрлық білім беру ортасын құру қашықтықтан оқыту технологиялары арқылы ұйымдастырушылық педагогикалық жағдай жасауға мүмкіндік береді.

Қазіргі кезеңде республикада білім беру-дің барлық деңгейлерінде, әсіресе мектепте оқыту кезеңінде қашықтықтан оқытуды сапалы ұйымдастыру мәселелері белсенді түрде талқылануда. Қашықтан білім беруді тиімді жүзеге асыруға мұғалімдерді даярлауды жүзеге асыру мәселесі ең өзекті мәселелердің бірі болып қала береді.

Бұл мәселені шешу қажеттілігі нақты білім беру тәжірибесінің талаптарына және қашықтықтан оқыту жағдайында оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру мен дамытуда белгілі бір проблемалардың болуына да байланысты. Мұғалімдер арасында мұндай қиындықтардың пайда болуы көбінесе олардың жалпы ақпараттық және дидактикалық күзіреттілігінің жеткіліксіз қалыптасуымен анықталады. Сондықтан мұғалімдерді қашықтықтан білім беру жағдайындағы кәсіби-шығармашылық іс-әрекетке теориялық және практикалық дайындау қажет. Қазақтың көрнекті жазушысы Жүсіпбек Аймауытов та сабақ беруде жай шеберлік қана емес, үнемі жаңашыл әдістер қолдану қажеттігіне назар аударған.

Осыған байланысты қашықтықтан оқыту жағдайында кәсіби-шығармашылық іс-әрекетке бағытталған мұғалімдерді даярлау мәселесін мұқият зерттеу орынды болып көрінеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- [1] Майлыбаева Г.С., Сейтбатталова А.С., Жолтаева Г.Н., Жанатбекова Н.Ж. және т.б. Психолого-педагогическое сопровождение подготовки будущих педагогов к дистанционному обучению учащихся. – Алматы, 2021. – 160 с.
- [2] Жанатбекова Н.Ж., Майлыбаева Г.С., Мейрамбек Ә.М., Жолтаева Г.Н., Сарсекулова Д.М. және т.б. Қашықтықтан оқыту жағдайында қолданылатын цифрлық білім беру ресурстары. – Алматы, 2021. – 177 б.
- [3] Сұлтанова Ғ.Т., Қақпанбаева Н.М. Жас маманның педагогикалық шеберлігін, кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру. Оқу-әдістемелік құрал. Қарағанды, 2021. – 146 бет.
- [4] Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 988 қаулысымен бекітілген. [Электрон.ресурс]. – 2019. – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988>.
- [5] Педагогтің кәсіби стандарты. «Атамекен» ҚР Ұлттық кәсіпкерлер палатасының Басқарма төрағасының 2017 жылғы 8 маусымдағы № 133 бұйрығына қосымша. [Электрон.ресурс]. – 2017. – URL: https://atameken.kz/uploads/content/files/ПСПедагог_каз.pdf (дата обращения .....)
- [6] Убогая Н.В. Развитие творческих способностей школьников в процессе обучения английскому языку: Дис. канд. пед. наук:13.00.01. – Воронеж: 2002. – 155 с.
- [7] Философия творчества /РАН. ИФ. Сектор философских проблем творчества. Ред. кол.: Смирнова Н.М., гл. ред. и др. – М.: ИИнтеЛЛ, 2016. – 314 с.
- [8] Джурицкий А.Н. История педагогики и образования. – М.: Юрайт, 2013. – 676 с.
- [9] Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей. - М.: «Академия», 2002. - 320 с.
- [10] Ибрагимқызы Ш. Ғылыми зерттеу іс-әрекеті арқылы болашақ мамандардың педагогикалық шығармашылығын қалыптастыру жүйесі // Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті ХАБАРШЫ «Педагогика ғылымдары» сериясы, №1(61), 2019 ж. –Б.146-151.
- [11] Левченко Т.А., Агранович Е. Творческая компетентность как компонент профессионального мастерства педагога. // Вестник КазНПУ им.Абая. Серия «Педагогические науки», №1(53), 2017. –С.120-127.
- [12] Айтымова А.Н. Педагогтың шығармашылық және кәсіби-мәдени іс-әрекеттерін жетілдірудің өзекті мәселелері // М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінің хабаршысы, №3(32). 2016. –Б.13-18.
- [13] Қалтаева Г.К., Бекмағамбетов А.Ж. Инновациялық білім беру жағдайындағы педагогтың кәсіптік іс-әрекеті. //Педагогика және психология. №1(30), 2017. -Б.129-134.
- [14] Нуриев М.А., Советканова Д.М., Айнақұлова А.М. Заманауи педагогтың тұлғалық болмысы // Педагогика және психология. №2(35), 2018. -Б.18-25.
- [15] Развитие творческих способностей младших школьников / Л. В. Агеева, Н. А. Шелякина, Е. А. Астафьева [и др.]. // Педагогика сегодня: проблемы и решения : материалы I Междунар. науч. конф. — Чита: Издательство Молодой ученый, 2017. — С. 79-82.
- [16] Sawyer K. A Call to Action: The Challenges of Creative Teaching and Learning . Teachers College Record 117(10) University of North Carolina at Chapel Hill . 7 October 2015. doi:10.1177/016146811511701001
- [17] Lapeniene D., Dumciene A. Teachers' Creativity: Different Approaches and Similar Results. Proceedings - Social and Behavioral Sciences 116 (2014). pp. 279 - 284. 1877-0428 © 2013. Published by Elsevier Ltd. Open access under CC BY-NC-ND license. doi: 10.1016/j.sbspro.2014.01.208 ScienceDirect 5th World Conference Educational Sciences 2013. Kaunas, Lithuania
- [18] Горельцева Е.В. Электронные образовательные платформы как средство повышения качества обучения. [https://nsportal.ru/shkola/matematika/library/2020/02/24/elektronnye-obrazovatelnye-platformy-kak-sredstvo-povysheniya?](https://nsportal.ru/shkola/matematika/library/2020/02/24/elektronnye-obrazovatelnye-platformy-kak-sredstvo-povysheniya) (дата обращения: 19.05.2022).
- [19] Сергеева А.А. Потенциал использования цифровых образовательных ресурсов в условиях дистанционного обучения технологии в школе. В сборнике: Цифровое образование: новая реальность. Сборник материалов Всероссийской научно-методической конференции с международным участием. Чебоксары, 2020. С. 156-158.
- [20] Абилхасимова А.Е. Цифрлық білім беру ресурстарын білім беру үдерісінде қолдану. //Молодой

ученый. – 2020. – №14 (304). – С.292-295. – URL: <https://moluch.ru/archive/304/68503/> (дата обращения: 19.05.2022).

[21] https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.a8ad8694-6252a506-19b26a3a-74722d776562/https/en.wikipedia.org/wiki/Padlet (дата обращения: 19.05.2022).

[22] Адушкина Н.А. Методические рекомендации «Quizizz.com - сервис для создания уроков, опросов и викторин». – Ульяновск, 2021. <https://infourok.ru/metodicheskie-rekomendacii-quizizz-com-servis-dlya-sozdaniya-urokov-oprosov-i-viktorin-5393171.html?> (дата обращения: 19.05.2022).

[23] Татаринова О.С., Шайдуллин Б.Р., Шумилова А.А. Внедрение цифровых технологий в современную образовательную организацию посредством дистанционного обучения. В сборнике: сборник статей II Международной научно-практической конференции. – Петрозаводск, 2022. – С. 16-21.

References:

[1] Mailybaeva G.S., Seitbatalova A.S., Zholtaeva G.N., Zhanatbekova N.Zh. zhәне t.b. Psikhologopedagogicheskoe soprovozhdenie podgotovki budushchikh pedagogov k distantsionnomu obucheniyu uchashchikhsya. – Almaty, 2021. – 160 s.

[2] Zhanatbekova N.Zh., Mailybaeva G.S., Meirambek Ә.М., Zholtaeva G.N., Sarsekulova D.M. zhәне t.b. Қашықтықтан оқуға зәрдаһайында қолданылатын тсифрлық билим беру ресурстары. – Almaty, 2021. – 177 b.

[3] Сылтанова Ғ.Т., Қакпанбаева Н.М. Zhas маманнұң педагогикалық шеберлигин, кәсипи қызыретилигин қалыптастыру. Оқу-әдистемелик құрал. Қарағанды, 2021. – 146 бет. Levchenko T.A., Agranovich E. Tvorcheskaya kompetentnost' kak komponent professional'nogo masterstva pedagoga. // Vestnik KazNPU im.Abaya. Seriya «Pedagogicheskie nauki», №1(53), 2017. –S.120-127.

[4] Қазақстан Республикасында билим беруди және ғылымды дамытудың 2020-2025 зһылдарға арналған мемлекеттик бағдарламасы: Қазақстан Республикасы Үкіметиниң 2019 зһылғы 27 зһелтоқсандары № 988 қаулысымен бекитілген. [Elektron.resurs]. – 2019. – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988>.

[5] Педагогтың кәсипи стандарты. «Атамекен» ҚР Ұлттық кәсипкерлер палатасынұң Басқарма төрағасынұң 2017 зһылғы 8 маусымдары № 133 бұйрығына қосымша. [Elektron.resurs]. – 2017. – URL: https://atameken.kz/uploads/content/files/PSPedagog_kaz.pdf

[6] Ubogaya N.V. Razvitie tvorcheskikh sposobnostej shkol'nikov v processe obucheniya anglijskomu yazыku: Dis. kand. ped. nauk:13.00.01 . – Voronezh: 2002. – 155 s.

[7] Filosofiya tvorchestva. / RAN. IF. Sektor filosofskih problem tvorchestva. Red. kol.: Smirnova N.M., gl. red. i dr. – М.: PntELL, 2016. – 314 s.

[8] Dzhurinskij A.N. Istoriya pedagogiki i obrazovaniya. –М.: Yurajt, 2013. – 676 s.

[9] Bogoiavlenskaia D.B. Psihologiya tvorcheskikh sposobnostei. -М.: «Академия», 2002. – 320 s.

[10] Ibragimқызу SH. Ғылыми зерттеу ис-әрекеті арқылы болшақ мамандардұң педагогикалық шығармашылығын қалыптастыру зһүјеси. // Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университети НАБАРШЫ «Педагогика ғылымдары» сериасы, №1(61), 2019 zh. –B.146-151.

[11] Levchenko T.A., Agranovich E. Tvorcheskaya kompetentnost' kak komponent professional'nogo masterstva pedagoga. // Vestnik KazNPU im.Abaya. Seriya «Pedagogicheskie nauki». №1(53), 2017. –S.120-127.

[12] Айтұмова А.Н. Педагогтың шығармашылық және кәсипи-мәдени ис-әрекеттерин зһетildirудің өзекти мәсеелери //М.Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттик университетиниң һабаршһысы, №3(32). 2016. –B.13-18.

[13] Қалтаева Г.К., Бекмағамбетов А.Зһ. Innovatsiyalyқ билим беру зһардаһайындағы педагогтың кәсіптик ис-әрекеті. //Педагогика және психология. №1(30), 2017. -B.129-134. Nuriev M.A., Sovetkanova D.M., Ainakulova A.M. Zamanai pedagogtyң тұлғалық болмһсы //Педагогика і және психология. №2(35), 2018. -B.18-25.

[14] Nuriev M.A., Sovetkanova D.M., Ajnakulova A.M. Zamanai pedagogtyң тұлғалық болмһсы //Педагогика і және психология. №2(35), 2018. -B.18-25.

[15] Razvitie tvorcheskikh sposobnostei mladshikh shkol'nikov /L. V. Ageeva, N.A. Shelyakina, E.A. Astaf'eva [i dr.] //Педагогика segodnya: problemy i resheniya : materialy I Mezhdunar. nauch. konf. — Chita: Izdatel'stvo Molodoi uchenyi, 2017. — S. 79-82.

[16] Sawyer K. A Call to Action: The Challenges of Creative Teaching and Learning. Teachers College Record 117(10) University of North Carolina at Chapel Hill. 7 October 2015. DOI:10.1177/016146811511701001

[17] Lapeniene D., Dumciene A. Teachers' Creativity: Different Approaches and Similar Results. Proceedings - Social and Behavioral Sciences 116 (2014). pp. 279 - 284. 1877-0428 © 2013. Published by Elsevier Ltd. Open access under CC BY-NC-ND license. doi: 10.1016/j.sbspro.2014.01.208 ScienceDirect 5th World Conference Educational Sciences 2013. Kaunas, Lithuania.

[18] Gol'tseva E.V. Elektronnye obrazovatel'nye platformy kak sredstvo povysheniya kachestva obucheniya. <https://nsportal.ru/shkola/matematika/library/2020/02/24/elektronnye-obrazovatelnye-platformy-kak-sredstvo-povysheniya>

[19] Sergeeva A.A. Potentsial ispol'zovaniya tsifrovyykh obrazovatel'nykh resursov v usloviyakh distantsionnogo obucheniya tekhnologii v shkole. V sbornike: Tsifrovoye obrazovanie: novaya real'nost'. Sbornik materialov Vserossiiskoi nauchno-metodicheskoi konferentsii s mezhdunarodnym uchastiem. Cheboksary, 2020. S. 156-158.

[20] Abilkhasimova, A. E. Tsifrlық bilim beru resurstaryn bilim beru үderisinde қoldanu. //Molodoi uchenyi. – 2020. – №14 (304). – S.292-295. – URL: <https://moluch.ru/archive/304/68503/>

[21] https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.a8ad8694-6252a506-19b26a3a-74722d776562/https/en.wikipedia.org/wiki/Padlet

[22] Adushkina N.A. Metodicheskie rekomendatsii «Quizizz.com - servis dlya sozdaniya urokov, oprosov i viktorin». -Ul'yanovsk, 2021. <https://infourok.ru/metodicheskie-rekomendacii-quizizz-com-servis-dlya-sozdaniya-urokov-oprosov-i-viktorin-5393171.html>

[23] Tatarinova O.S., Shaidullin B.R., Shumilova A.A. Vnedrenie tsifrovyykh tekhnologii v sovremennuyu obrazovatel'nyuyu organizatsiyu posredstvom distantsionnogo obucheniya. V sbornike: sbornik statei II Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii. Petrozavodsk, 2022. S. 16-21.

FTAMP 14.35.01

10.51889/2077-6861.2023.1.30.008

A.B. САРСЕНБАЕВ¹, А.С. АБДИРАЙЫМОВА¹, Г.Т. ЖҰМАШ^{2*}

¹*Логистика және көлік академиясының (Алматы, Қазақстан)*

²*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан)*
a.sarsenbaev@alt.edu.kz, a.abdiraiymova@alt.edu.kz, gau_konirat@mail.ru*

«ҚОҒАМҒА ҚЫЗМЕТ ЕТУ» ПӘНІН АКАДЕМИЯЛЫҚОРТАҒА БЕЙІМДЕУ (АҚШ колледждерінің тәжірибесімен)

Аңдатпа

Бұл мақалада қоғамға қызмет ету туралы негізгі түсініктер және пән ретінде басқа бағыттармен байланысы пәнаралық деңгейде қарастырылады. Сонымен қатар, қоғамға қызмет ету бағытының іргелі зерттеулермен байланысы, теориялық негізі, пән ретінде дамуы, басқа пәндердің арасындағы ерекшелігі және тәжірибе жүзінде қолдануы мәселесі баяндалады. Оқытушыларға «Қоғамға қызмет етуге» оқытудың қолданыстағы жүйесіне біріктіре алатын ақпараттар мен ресурстар ұсынылған. Қоғамға қызмет ету – «оқу – таңдау жасау – қызмет ету» тендеуі бойынша жүру қажет. Себебі, осы пәнді өтетін білімгерлер өздеріне әртүрлі дағдылар мен іскерлік қасиеттерді жинақтай отырып, мансабы мен қызметі барысында қажет болатын гуманитарлық дағдыларды бойына сіңіре түседі. Мақала шетелдік жабық дереккөздері (университет оқытушылары мен білімгерлеріне ғана тиесілі) арқылы жазылғандықтан, ол ресурстарға қол жеткізе алмайтын, осы мәселеге қызығып, қызмет көрсетуді академиялық ортаға бейімдеуге ұмтылыс жасайтын оқытушылар мен зерттеушілерге өзіндік пайдасы бар.

Түйін сөздер: педагогика, қоғамға адал қызмет ету, еріктілер жұмысы, қоғамдық ұйымдар, жоғарғы оқу орны білімгерлері, service learning, академиялық орта, мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдар, әлеуметтік топтар, пәндер байланысы.

А.Б. САРСЕНБАЕВ¹, А.С. АБДИРАЙЫМОВА¹, Г.Т. ЖУМАШП

¹Академия логистики и транспорта (Алматы, Казахстан)

²Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(Алматы, Казахстан)

ВНЕДРЕНИЕ ПРОГРАММЫ «SERVICE LEARNING» В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС (на примере колледжей США)

Аннотация

В статье рассматриваются основные понятия программы – общественная работа и её связи с другими направлениями на междисциплинарном уровне. Кроме того, описывается связь общественной работы с государственной службой и фундаментальными исследованиями, её теоретическая основа, становление и развитие как дисциплины, отличие от других дисциплин и практическое применение. Преподавателям предоставляется информация и ресурсы по дисциплине «Service Learning», которые они могут интегрировать в существующую систему образования. Для служения обществу необходимо следовать уравнению «учиться – делать выбор – служить». Поскольку статья подготовлена с использованием зарубежных источников, она имеет свои преимущества для преподавателей и исследователей, не имеющих доступа к ресурсам, но интересующихся данной проблемой и стремящихся адаптировать дисциплину в образовательный процесс.

Ключевые слова: педагогика, добросовестное служение обществу, волонтерство, общественные организации, студенты вузов, service learning, академическая среда, государственные и негосударственные организации, социальные группы, междисциплинарные связи.

A. SARSENBAYEV¹, A. ABDIRAIYMOVA¹, G. ZHUMASHP

¹Academy of Logistics and Transport (Almaty, Kazakhstan)

²Kazakh National Pedagogical University named after Abai (Almaty, Kazakhstan)

ADAPTING THE SERVICE-LEARNING PROGRAM INTO THE EDUCATIONAL PROCESS (Case Study of U.S. Colleges)

Abstract

The article discusses the basic concepts of the program – social work and its connections with other areas at the interdisciplinary level. It also describes the relationship of community service to public service and basic research, its theoretical foundation, its formation and development as a discipline, how it differs from other disciplines, and its practical application. Teachers are provided with information and resources on the discipline of Service Learning that they can integrate into their existing education system. To serve the community, the equation of “learn - make choices - serve” must be followed. Because the article was prepared using foreign sources, it has advantages for educators and researchers who do not have access to resources but are interested in the issue and seek to adapt the discipline into the educational process.

Keywords: pedagogy, conscientious service to society, volunteering, public organizations, university students, service learning, academic environment, state and non-state organizations, social groups, interdisciplinary relations.

Кіріспе. Ең алдымен, Қоғамға қызмет қызмет етудің – еріктілердің жұмысынан ету дегеніміз не? Қоғамға қызмет етудің және басқа да қоғамдық жұмыстан – басқа да қоғамға қызмет көрсететін айырмашылығы не? деген сұрақтарға жауап бағыттардан айырмашылығы не? Қоғамға беруге тырысамыз. Сонымен қатар, елдердің

көп сұрайтын сұрағы – «тәжірибелік оқу мен тағылымдамадан өтудің және қоғамға қызмет етудің айырмашылығы не?» Тағылымдамадан өту – бұл қоғамға қызмет етуді үйренудің басқа жолы ма? Барлығы адамдар осы жұмыспен айналысу керек па? Мен осы жұмыспен айналысам қоғамға пайдам тиеді ма? Осы секілді көптеген сұрақтардың туындауы заңды құбылыс. Осы сұрақтарға жауап бере отырып біз бүгін қоғамға қызмет етудің басты бағытын анықтауға тырысамыз.

Негізгі бөлім. Қоғамға қызмет етуге қатысатын әрбір білімгер – ең біріншіден қоғамның қажеттілігін өтуге тырысады және адам мен қоғамның қажеттілігін өтейді. Қоғамға қызмет ету – бұл тәжірибелі сабақ ретінде тоқтаусыз, үздіксіз жүргізілетін үрдіс болып табылады. Сондықтан, жоғарыдағы сұрақтарға жауап бермей-ақ, «қоғамға жәй ғана қызмет ете берсек не болады?» деген заңды сұрақтарды ұдайы түрде білімгерлеріміз маған жиі қояды. Негізінде егер бұл сұрақтарға жауап іздесек, онда қоғамға қызмет етудің негізгі нәтижелерін біле алмауыңыз мүмкін. Сондықтан да, «қоғамға тек қызмет етіп қана қоямыз ба әлде қызмет ете отырып белгілі бір нәтижеге жетеміз бе?» деген сұрақты қарастыру біз үшін өте маңызды [1].

Басты дереккөздері. Мақалаға арқау болған басты дереккөздерінің қатарында АҚШ жоғарғы білім беру орындарының электронды ресурстары (Campus Compact) және Мичиган университеті мен Мичиган мемлекеттік университетінің кітапханасындағы ресурстары бар.

Мақаланың әдістемелік бөлімі. Мақала жазу барысында хронологиялық және салыстырмалы тәсілдерді қолдандық. Шетелдік зерттеушілердің көзқарастарын салыстыра отырып, жергілікті жердегі оқу үдерісінің ерекшелігіне бейімдеуге ұмтылыс жасалды. Сонымен қатар, зерттелуге тиіс мәселенің ерекшеліктеріне сәйкес әдістемелік қолданыстар мен салыстырмалы – мерзімдік әдіске басымдылық берілді.

Мәселенің қысқаша тарихына тоқталатын болсақ, ең алдымен АҚШ оқыту

жүйесінің тарихына көңіл аударамыз. «Service-learning» немесе «Қоғамға қызмет етуге үйрету» АҚШ-та дәстүрлі түрде жақсы дамыған «эксперименттік білім беру» жүйесінің бір бөлігі болып табылады, яғни «тәжірибе арқылы оқыту» арқылы кез-келген мамандықта оқитын білімгерлерді өз мамандықтары бойынша немесе әлеуметтік мәселелерді шешуге және сол үшін жауапкершілік ала білуге үйретеді. «Service Learning» – бұл педагогикалық әдіс түрі. XX ғасырдың басында құрылған жобаның негізі – Дж. Дьюи, У.Килпатрик және т.б. оқытушылардың бастамасымен көптеген оқу орындарында оқытытыла бастады. Кейіннен бұл әдіс шығыс елдеріне қарай жылжып, Еуропа елдеріне келген болатын. Еуропаның үздік жоғарғы оқу орындарында оқытудың бұл формалары мен әдістері кезең-кезеңімен қабылданды және Еуропалық педагогиканың шарттары мен дәстүрлеріне, әдістері мен тәсілдеріне бейімделді.

Қазақстанда бұл пән жоғарғы оқу орындарында соңғы 5 жылда енгізіле бастады, бірақ өкінішке орай тек бір-екі жоғарғы оқу орны толық қолданысқа енгізді. Қалған жоғарғы оқу орындарында тек идея не пән ретінде сипаттама түрінде қалып қалды.

Талдау және сараптама. Біріншіден, Қоғамға қызмет ете отырып, біз нәтижеге қол жеткізуіміз қажет. Қоғамға көмектесе отырып, қоғамды тәрбиелейміз. Сондықтан да, осы жерде біз «Қызмет ету – Үйрену» формуласын кеңінен қолданамыз. Неге ортасына сызықша қойылды? Себебі, Қызмет ету мен Үйрену қарапайым қоғамды жеке үдеріс ретінде, жоғарғы оқу орындарында тұтас үдеріс ретінде қолдануды көрсетеді. Жоғарғы оқу орындарында қоғамға қызмет ету үдерісін академиялық бағдарламаның бөлігі ретінде енгізудің маңыздылығы осы жерден көрініс табады [1].

Біздің ойымызша, Қоғамға қызмет ету – бұл көптеген қарым-қатынастардың жиынтығы болуы қажет. Атап айтсақ, оқытушылардың жеке тәжірибесі, білімгерлермен гуманитарлық қатынас, университет қызметкерлерімен байланыс, академияның ғылыми-академиялық әріптестері, жұмыс берушілермен тікелей

байланыс, мемлекеттік басқару органдарымен байланыс, жастар саясаты бойынша басқармалармен байланыс, академия ішіндегі білімгерлердің белсенділігі мен ең бастысы, қоғамға қызмет етуге деген ынтасы, т.б. болу қажет. Міне осының бәрі, Қоғамға қызмет етуді басқа да тегін «қоғамдық» және еріктілердің жұмысынан ерекшелеп тұратын бағыттар. Негізінде, қоғамға қызмет ететін әрбір бағыттың тигізетін пайдасы мен үйрететін нәтижелеріне қарай өзіндік ерекшелігі болады. Еріктілердің жұмысы – жеке адамдарға, мемлекеттік органдарға немесе басқа да меншік иелеріне қызмет етуге бағытталған үдеріс болса, қоғамдық жұмыстардың көпшілігі – ақылы немесе белгілі-бір айыппұл немесе жазаны өтеуге арналған жұмыстар жиынтығымен айналысуға бағытталған. Еріктілердің жұмысы сонымен қатар көбінесе қайырымдылық жасау үшін жасалатын іс-әрекеттерді қамтиды. Және еріктілердің және қоғамдық жұмыстар маусымдық болуы мүмкін (адам жоғалғанда, саяси іс-шара, сайлау, акция, марафондар, концерт, т.с.с.). Сондықтан да, ақылы, маусымдық немесе керек кезде жасалатын іс-әрекеттердің барлығы – Қоғамға қызмет ету үдерісінде мүлде болмау керек [2].

Көптеген оқытушылар еріктілердің жұмысын көбінесе біржақты қарастырады. Еріктілердің жұмысы – «ең алдымен, «тапсырыс» берушінің көңіл-күйіне байланысты болып келеді» деген ұсынысты қолдайды, яғни тәуелділік. Ал, қоғамдық жұмыстарға келетін болсақ, бұл жерде ең алдымен адамның жеке басының мүддесі бірінші орынға шығады. Яғни, қоғамдық жұмыста жүрген адам жеке басына қажетті дүние болмаса басқа жұмыстарды істеуге құлық таныта қоймайды деген көзқарас басым. Екі бағытта белгілі – бір дәрежеде қоғамның қажеттілігін өтейді, бірақ белгілі шектеулермен. Қоғамға қызмет ету осы екі бағыттан бір саты жоғары тұруы қажет. Атап айтар болсақ, біріншіден, құрылымдық жағынан біртұтас. Екіншіден, тұрақты және нақты бағытта. Қайырымдылыққа қарағанда «өмірі ұзақ». Уақыттық шектеу мен

тәуелділік жоқ. Қоғамдық қызметтер мен еріктілердің жұмысы – сол жұмыстар жайлы ойлануды қажет етпейді. Бұйрық берілді немесе сұраныс түсті – жасауға тиіссің. Қоғамға қызмет ету – бұл академиялық бағытта болғандықтан, ең алдымен қоғамға неге ақысыз және қалтқысыз қызмет етудің философиялық бастауларын түсіндіре отырып, адамға таңдау жасатамыз [3].

Қоғамға қызмет ету – «оқу – таңдау жасау – қызмет ету» тендеуі бойынша жүру қажет. Тәжірибеден өтетін білімгерлер өздеріне әртүрлі дағдылар мен іскерлік қасиеттерді жинақтай отырып, мансабы мен қызметі барысында қажет болатын гуманитарлық дағдыларды бойына сіңіре түседі. Яғни, қоғамға қызмет ете отырып, ең алдымен болып жатқан үдерістің өзіне көңіл аударамыз. Еріктілер мен қоғамдық жұмыс жасаушылар – істің нәтижесіне бірінші болып көңіл аударады. Осы пәнді оқыту барысында ең біріншіден, білімгерлердің ынтасы мен қоғамның сұранысының арасында тепе-теңдік орнату қажет. Ынта төмен болып, сұраныс көбейіп кетсе, қоғамдық жұмысқа айналып кетеді. Егер сұраныс азайып, ынта көбейіп кететін болса, онда еріктілердің жұмысына айналады [3]. Қоғамға қызмет етудің негізгі үш бағыты бар – білім беру (тегін білім беруге қатысу), әлеуметтік жұмыс (азық-түлік қоржыны, күнделікті қолдау, жұмыстарды жасау, т.б.), денсаулық сақтау (тегін медициналық көмек). Еуропа және АҚШ осы бағыттармен қатар, ең басты бағыт – Құқықтық көмек бар (заң бойынша тегін кеңестер және сотта көмек көрсету). Бұл бағыттардың барлығы білімгерлердің университет қабырғасында жүргеннен бастап дағдыларына айналады. Екіншіден, қоғамға қызмет ету бойынша берілетін білімдер, сол мамандықты тереңінен түсінуге мүмкіндік береді. Мысалға, Сіз заң саласына түстіңіз. Екінші курстан бастап Сізді заң саласы бойынша тегін көмек беру үшін, Қоғамға қызмет ету пәні аясында түрмеге жібереді. Сіз түрмедегі мыңдаған адамдардың тарихымен таныса отырып, ең алдымен өз мамандығыңыз бойынша өте көп мәлімет аласыз. Қыр-сырымен танысасыз

және Сіз өзіңіз үшін шешім қабылдайсыз. Қанша пайыздық көрсеткіште «Мен қоғамға қызмет етуге (тегін, ешқандай ақысыз, статистика немесе бастыққа жағыну үшін емес, популизм үшін емес) дайынмын?» деген сұраққа жауап бересіз, 50/50? 70/30? 90/10?

Тәжірибеден өтуден не айырмашылығы бар деген сұрақ туындар. Заңды сұрақ. Ең бірінші және ең басты ерекшелік – бұл уақытта. Тәжірибеден сіз 3 ай өтсеңіз, Қоғамға қызмет ету бойынша екі семестр (6 ай) қызмет жасауыңыз мүмкін. Екіншіден, тәжірибеден өтуге тек 3-4, тіпті тек 4 курста ғана жіберетін болса, Қоғамға қызмет ету бойынша 2-3 курста бару мүмкіндігі туындайды. Яғни, сіз «мамандығыңыздың қиын жақтарын қарастыра отырып, қаншалықты сол мамандықты игеріп шығуға дайынсыз?» деген сұрақтың жауабын ертерек аласыз. Ерте түсінсеңіз ерте бас тартуға мүмкіндік аласыз [4]. Сіздің осы тәжірибеңіз оқуыңыздың тікелей бейнесі болады. Яғни, неғұрлым Сіз Қоғамға қызмет етудің негізгі принциптерін тезірек, шын жүреппен қабылдайсыз, соғұрлым Сіздің оқуыңыздың нәтижесі қоғамға пайдалы болады. Оқудың қоғамға пайдалы жағы дегеніміз не? Бұл ең алдымен, Сіздің маман ретінде қоғамға тигізетін пайдаңыз. Керемет маман боларсыз, керемет мансап жасап, өте жоғары жалақы аларсыз, бірақ қоғамға тигізер пайда коэффициентіңіз – НОЛЬ. Кез-келген министрді алыңыз. Жалақысына қараңыз, оқыған ЖОО, алған біліміне қараңыз. Керемет емес па? Маман ретінде қандай керемет мансап жасады, ия?! Пайдалы коэффициенті ше?!

Қоғамға қызмет ету – ең алдымен нәтижеге негізделмейді. Біздің басты мақсатымыз – адамның бәрі қайырымды болып, қоғамға тегін жұмыс жасау керек деген ұстаным емес. Қоғамға қызмет ету – ең алдымен білімгерді соған жетелеп әкелу, ой салу, жол көрсету, бағыттау. Ары қарай білімгердің алған тәрбиесі мен жеке басының қасиеттері алып кету керек. «Жаманнан жақсы туады, жақсыдан жаман туады» деген қазақтың жақсы сөзі бар.

Қоғамға қызмет етудің басты принциптері мен жетуге мүмкін деген нәтижелері – оқу үдерісінде нақты көрсетілген. Осыған орай, Қоғамға қызмет ету – бұл қоғамдық жұмыстардан, еріктілердің жұмыстарынан ерекшеленеді. Екінші тағы бір маңызды мәселе, қоғамға қызмет етуді оқып, үйрену барысында қоғамның қажеттіліктерін жылдам әрі нәтижелі қанағаттандыру үшін тиімді әдіс-тәсілдерді ұсынады. Қоғамға қызмет етудің тағы бір ерекшелігі, білімгерлердің немесе білімгерлер қызмет ететін қоғамның тарихына (шығу тегі), әлеуметтік жағдайына (бай, орташа, кедей), мәдени ерекшелігіне (өскен жері, ата-анасының мамандығы, қай өңірдің тумасы), экономикалық жағдайға, саяси жағдайға (саяси көзқарас), т.б. ерекшеліктер мен осы бағыттар бойынша мемлекеттің немесе жеке адамның алдынан кездесетін мәселелердің түп-тамырына назар аудару қажеттілігін көрсетеді. Қоғамға қызмет етуді қалай оқыту қажет? Қандай әдіс-тәсіл қолдану қажет? Басты көздеген мақсатымыз не болу қажет?

Қоғамға қызмет етудің басты бағыты – аралас оқу түріне негізделу қажет. Атап айтар болсақ, сабақ өту барысында – зияткерлік ойындар, әлеуметтік жобалар, азаматтық пікірталастар, этика және моральдық тәжірибелер, діни сауаттылық және мәдени акциялар өткізілу қажет. Оқу үдерісі 3 кезеңнен тұруы қажет. 1 кезең жоғарыда аталған тәжірибелік сағаттар, 2-кезеңде – Қоғамға қызмет етудің құрылымын түсіну, күшті және әлсіз жақтарын талдау, теориялық білім алу, қоғамның әртүрлі мәселесін шешу бойынша ұсыныстар жасау, жеке немесе ұжымдық жұмыстардың жоспарын жасау, т.б. болса, 3-кезеңде – Қоғамға тікелей қызмет жасау (гуманитарлық бағытта немесе мамандық бойынша). Қоғамға қызмет жасаудың ең басты кілті – өзара көмек. Сабақ өту барысында басты принцип – екіжақтылық. Яғни сабақ берушімен мен білімгердің өзара қатынасы. Сабақ беруші, оқытушы, куратор, т.б. адамның сол Қоғамға қызмет ету бойынша өзінің тәжірибесі болу шарт.

Қоғамға қызмет етуге тікелей қатысатын білімгерлер ең біріншіден өздерін тек жақсы жағынан көрсетуге тырысады. Әрбір қоғамға қызмет етуші адам – өз қатарластары мен қоғамдағы қарт адамдарға қатар қарау керек. Ал қоғам мүшелері қоғамға қызмет етушілерге – өздеріне қалай құрмет көрсетті, тура солай қызмет көрсету қажет. Егер «тек маған бәрі көмектесуі керек, Сен міндеттісің маған көмектесуге» деген көзқарас болатын болса, уақыт өте келе екіжақты тепе-теңдік жойылады [5].

Естеріңізге сақтаңыздар! Қоғамға қызмет ету – эксперимент емес. Оны жасап көріп, болмаса тоқтата саламыз деген үдеріске жатпайды. Және Қоғамға қызмет етуді уақытша жасаудың қажеттілігі жоқ. Қоғамға қызмет етудің оқу үдерісі – 50/50 бойынша жүргізілуі қажет. Атап айтар болсақ, теориялық сабақтар мен тәжірибелер академия қабырғасында жүргізілсе, практика жүзінде білімгерлер өз мамандығы бойынша немесе гуманитарлық бағыт бойынша көмекке мұқтаж ортада қызмет атқару керек. Кейде әлеуметтік желілерде – Қоғамға қызмет ету – адамның азаматтық ұстанымы ретінде қарау керек дейді. Мүмкін. Бірақ, Қоғамға қызмет етудің аясы Азаматтық ұстанымнан әлдеқайда кішірек. Азаматтық ұстаным ең алдымен – Ұлтқа қызмет және халыққа пайдасы тиетін саясатпен айналысу (сыртқы және ішкі саясат, қоғамдық мәселе, т.б.). Қоғамға қызмет – тікелей ұлтқа немесе белгілі-бір саясатқа байланысты болмайды. Қоғамға қызмет ету – ұлтқа, жасқа, жынысқа қарамайды. Тек қоғам мүшелерін қамтиды [6].

Қоғамға қызмет етуге үйрету қажет емес деген ойдамыз. Қазақтың салт-дәстүрі кішкентай кезден бастап балаға үлкенге құрмет көрсет, айналаңа зияның тимесін деп үйретеді. Біз, тек сол бала өскен кезде ұмыта бастаған дағдыларды қайтадан шығаруға тырысамыз. Ол дағдыларды қайта шығарып, қоғамға пайдасы тимесе де зияны тимейтін азаматты тәрбиелеу үшін – философия, тарих, т.б. әлеуметтік ғылымдардың пайдасы өте зор. Оқу бағдарламаларында Қоғамға қызмет етуді үйрету үшін білімгерлерге –

пәнге деген құрмет, сыни ойлау, ақпараттық сауаттылық және мәселелерді бірлесіп шешу сияқты жалпы оқу мақсаттарына негізделген дағдыларға қол жеткізу керек. Бірлескен оқу бағдарламалары арқылы көшбасшылық, рухани даму немесе мәдениетаралық сыйластық сияқты құзыреттіліктер әртүрлі мақсаттарға ие болуы мүмкін. Оқытушылар үшін «Қоғамға қызмет ету» дегеніміз – білім беру негізінде сыни тұрғыдан қызмет көрсетудің мағынасын түсінудің орталық субъектісі ретінде де тәжірибеге негізделген білім беру болып табылады [7].

Оқытушылар білімгерлерге курстың мазмұнын оқып, тәжірибеде қолдануға мүмкіндік беру үшін «ең тиімді» деп санайтын әдістерді немесе басқа оқу әрекеттерін таңдайды. Қызмет көрсету дағдыларын оқытудағы «Рефлексия» әдісі – білімгерлерді тәжірибелер мен бақылауларды қолданыстағы біліммен біріктіруге, теорияны практикада үйренуге, сондай-ақ олардың ортақ болжамдары мен сенімдерін талдауға және жететін жетістіктерге күмәндануға итермелейді. Қоғамға қызмет ету, сонымен қатар «адамның өсуі мен көздеген мақсаты, әлеуметтік көзқарасы, қоғамға көзқарасы және айналасын тану тәсілі» бағытындағы философия болып табылады. Бұл «Мейірімділіктен әділеттілікке баруды, қызмет пен мансаптан қажеттілікке өтуді дамытып, жалпылықтан жеке басқа өтуді жоюға негізделген өзара түсіністік» философиясы. Қызмет етуді философия ретінде оқыту – бұл «құндылықтарды білдіру – басқаларға қызмет ету», қоғамды дамыту және мүмкіндіктерді кеңейту, өзара оқыту мен білімгерлер қызмет ететін адамдар арасындағы әлеуметтік көмек және білім алмасудың мақсатын, сипаты мен жолын анықтайды. Сонымен, Қоғамға қызмет етуді оқыту моделі үш элементтен тұрады: нақты тәжірибе, рефлексияға негізделген нақты түсінік және жаңа жағдайларда ұғымдарды тексеретін белсенді оқу үдерісіндегі эксперимент. Бұл үш элемент оқу уақытын немесе бағытын құрайды [7]. Жоғарыда айтылған «Рефлексия» Қоғамға қызмет етуге деген қажеттіліктің түпкі себептерін

және маңызды әлеуметтік мәселелердің күрделілігін, сондай-ақ қызметке және одан тыс жерде білім беру тәжірибесі аясындағы болашақ әрекеттерді тереңірек түсіндіру және түсіну ниетімен жасалған.

Қоғамға қызмет ету мен оқытуды үйлестірудің озық тәжірибесінің қағидаттары тиімді және тұрақты бағдарлама ретінде төмендегідей бағыттарды қамтиды: 1. Адамдарды ортақ игілік үшін жауапты және күрделі іс-әрекеттерге тартады; 2. Адамдарға қызмет көрсету тәжірибесін сыни тұрғыдан түсінуге құрылымдық мүмкіндіктер береді; 3. Барлық қатысушыларға қызмет көрсету мен оқытудың нақты мақсаттарын тұжырымдайды; 4. Мұқтаж адамдарға осы қажеттіліктерді анықтауға мүмкіндік береді; 5. Әрбір қатысушы мен ұйымның міндеттерін нақтылайды; 6. Өзгеретін мән-жайларды ескеретін үдерістер арқылы қызметтерді жеткізушілерге және қызметтер қажеттіліктеріне сәйкес келеді; 7. Шынайы, белсенді және тұрақты ұйымдастырушылық жауапкершілікті күтеді; 8. Қызмет көрсету және оқыту мақсаттарына жету үшін оқыту, бақылау, бақылау, қолдау, тану және бағалауды қамтиды; 9. Қызмет пен оқуға бөлінген уақыттың икемді және орынды болуын қамтамасыз етеді; 10. Бағдарламаға халықтың түрлі топтарын қатыстыруға жағдай жасайды. Қызмет көрсетуді оқыту мақсаттары бастапқы, ал қызмет нәтижелері екінші ретті болып келеді; қызмет көрсету бағдарламасы орталық жүйеде, бірінші және оқыту екінші ретті болатын қызметтік оқыту; қызмет көрсету және оқыту мақсаттары бар қызметке оқыту олардың салмағы бірдей және әрқайсысы екіншісін күшейтеді [8]. Қоғамдастық қажеттіліктерге сәйкес, қауымдастықтың басты қажеттіліктері анықталған. Олар ұсынған бірінші қағида – бұл серіктестік олардың «Қауымдастық активтеріне сүйенуін және өз тұрғындары мен жұмысшыларының қызмет көрсету қабілеттерін дамытуға тырысатын мекемелердің талаптарына жауап беруі керек». Сондықтан проблемаларды шешуге жергілікті басқару жүйесінің қабілеттеріне назар аудару керек. Екіншіден, қауымдастықтың дамуы – ішкі

қажеттіліктерге, басқару мекемелері және институттарға бағытталған. Колледждер мен бірлестіктерді басқару, шығармашылық және үміт сияқты сыртқы күштердің рөлі. Егер қауымдастықтарды дамытуға деген көзқарас аумақтық, азайтылмаған болса, өзара көмек активтеріне негізделген және ішкі қажеттіліктерге бағытталған жергілікті басқару жүйесінің олқылықтарын толықтыруы керек болса, ол дұрыс қарым-қатынасқа да негізделуі керек. Сондықтан жергілікті тұрғындар, ұйымдар мен мекемелер арасындағы қатынастарды құру және қалпына келтіру үдерісінде білімгерлердің үнемі болуы өте маңызды.

Қоғамға қызмет етуді дамыту – қайырымдылық, жоба. Бірақ, әлеуметтік өзгерістерге ұмтылудың өз логикасы, күшті жақтары, шектеулері мен көзқарасы бар. «Нәзік» қайырымдылық немесе «Нағыз» еріктілікте – қызметті бақылау және ресурстарды бөлуге қатысты шешімдер қызмет жеткізушісіне немесе оқытушыға жүктеледі. Қызмет көрсетуде әдетте уақыт шектеулі, кейде бір реттік немесе эпизодтық болып табылады және қызмет көрсететін адамдар өздерінің қызметі арқылы шешуге тырысатын мәселенің немесе проблеманың құрылымдық себептерін түсінуге немесе әсер етуге аз тырысады. Алайда, қайырымдылық өте қажет болған жағдайлар болған кезде, мысалы, табиғи апаттар кезінде. Мұны «майлы» жолмен жасауға болады, яғни қаражат тарапынан пайдасы өте жоғары. Егер де қаржы табуды көздейтін Қоғамға өызмет ету – рухани болып табылатын дәйекті дүниетанымға немесе ұзақ мерзімді міндеттемелер тудыратын және басқа адамдардың құндылығына деген сенімге негізделген әлемді сауықтыруға негізделген болса қалай болады? Ақша тауып отырған адам көмек көрсетуді мақсат етсе? Жоба бойынша жұмыс мәселелері мен шешімдерді анықтауға және осы шешімдердің біреуіне немесе бірнешеуіне жету үшін жақсы ойластырылған жоспарларды жүзеге асыруға бағытталған. Екінші бағытта – Қоғамға қызмет ету өзекті мәселені шеше алады, мысалы, үйлерді салу немесе жөндеу және

оларды үйге қол жеткізе алмағандарға беру. Бұл жол «әлсіз» жол деп аталады, яғни тұрақты емес. «Тығыз» түрде жасалған жоба болса, колледжден немесе университеттен келген адамдарды, сондай-ақ аудан тұрғындарын үй құрылысына да, тұрғын үй нарығындағы теңсіздік және үйсіздіктің пацда болуы сияқты мәселенің түпкі себептерін жоюға тартады. Бұл тұрақты жол. Үшінші бағытта қарасақ, әлеуметтік өзгеріс, егер оң өзгерістерге қол жеткізу үшін жиналған адамдар арасындағы қарым-қатынас тереңдік пен тұтастыққа ие болмаса, «нәзік» болуы мүмкін. Қоғамдағы қызмет көрсету принциптеріне сүйене отырып, әлеуметтік өзгерістер бойынша «қарқынды» жұмыс проблемадан немесе сұрақтан көп зардап шеккен адамдармен және мемлекеттік басқару органдары арасында қарым-қатынас орнатуға және осы адамдарға өз атынан сөйлеуге және қажетті әрекеттерді жүзеге асыруда серіктес болуға өкілеттік беруге бағытталған өзгерістер тікелей білімгерлерге арналған. Бұл парадигма әдетте әлеуметтік жүйелер мен құрылымдарда терең тамырланған әлеуметтік мәселелердің түпкі себептерін тікелей жоюға бағытталған. Қоғамға қызмет етудің басты бағыты қарапайым білімгерлерді жаңа сатыға ғана көтеріп қана қоймай, сонымен қатар мектепте немесе жоғарғы оқу орынанда «қудалауға» түскен жастарды дұрыс жолға салуға өзіндік көмегін тигізеді. Әлеуметтік әділеттілікті айқын мақсатпен және арнайы іс-әрекетті оқытуға сыни көзқараспен қарауды насихаттайтын әдебиеттер пайда болады. Әлеуметтік әділеттілікке бағытталған бұл бағыт – қызметтің барлық қатысушылары арасында билікті қайта бөлуге, тап пен қоғам арасындағы нақты қатынастарды дамытуға, сайып келгенде, теңсіздікті жою үшін билік жүйесі мен артықшылықтарды қайта құруға бағытталған қызметтер бойынша бөлшектелген.

Курсты оқуға қатысатын білімгерлер осы қызметке байланысты мамандықты таңдайды және олардың мәдени және нәсілдік, жыныстық және діни түсініктеріне сенімі болады және әртүрлі бағыттағы стереотиптік

ойлауы азаяды. Сондай-ақ, Қоғамға қызмет етуді оқыту білімгерлердің колледж және мектептегі біліміне көбірек қанағаттануға көмектеседі және колледжді немесе мектепті бітіргеннен кейін оқуын жалғастыруға және одан ары өзіне қоғамға қызмет етуге көбірек мүмкіндік береді. Сонымен қатар, соңғы зерттеулер көрсеткендей, қоғамдық немесе қоғамдық қызметпен айналысатын білімгерлер сәттілікке көбірек бейім. Кез-келген білімгер жоғарғы оқу орнында өте белсенді қоғамдық жұмыспен айналыса жүріп, болашақта депутаттық мандатқа қол жеткізгенін білесіздер. Осы сипатта өркендеу, даму және белсенділік таныту – колледжде, мектепте немесе ЖОО-да жетістікке жету үшін ерекше маңызды әлеуметтік және психологиялық салауаттылық аспектілерін қамтиды. Олар басқа білімгерлерге қарағанда әлдеқайда аз уақыт білімге көңіл бөлсе де, қауымдастықтар үшін артықшылықтар мен жаңа энергияны және қолданыстағы қызметтерді кеңейтуге немесе жаңаларын ашуға көмектесуге бейім болады. Сонымен қатар, проблемаларды шешудің жаңа тәсілдері; зерттеулерді жүргізу және пайдалану үшін мүмкіндіктерді кеңейту; институционалдық ресурстарға қол жеткізу; оқыту және оқыту процесіне қатысу мүмкіндіктері, т.б. толып жатқан бағытта жұмыс жасай алады. Зерттеудің қосымша нәтижелері Қоғамға қызмет етуді оқу барысында өте белсенділік танытқан білімгерлер, әсіресе қауымдастық деңгейіндегі зерттеулер аясында, гранттар мен басқа да қаржыландыруды пайдалануға, қоғамдық ұйымдар арасындағы байланыстар мен желілерді нығайтуға, бюджетті үнемдеуді қамтамасыз етуге, ұйымның жалпы мақсаттарына қол жеткізуге, қоғамды дамытуға үлес қосу үшін көптеген мәліметтер бере алатындығын көрсетеді.

«Қоғамға қызмет ету» курсы аясында – қоғамдық ұйымдардың қызметкерлері мен тұтынушылары, сатып алушылары оқуға қызығушылықтанытатын және өз ойларымен, білімдерімен және көзқарастарымен бөлісуге дайын білімгерлермен жұмыс істеу мүмкіндігіне ие болады [9]. «Қоғамға қызмет ету» сонымен қатар, оқытушыларды басқа

да тиімділігі өте жоғары педагогикалық әдістерді үйренуге ұмтылыс жасау арқылы кәсіби дамуға ынталандырады: себебі, «қызмет ету арқылы оқыту - бұл оқытудың әлеуетті нәтижелерінің бай жиынтығын да, оқытушыларға оқыту мен оқуды барлық педагогикалық техникаларға сәйкес келетін жолмен зерттеу мүмкіндігін беретін белсенді оқыту стратегиясы» болып табылады. Сондай-ақ, бұл қоғамдастық жағдайында оқыту мен зерттеуді бағыттауға мүмкіндік береді және зерттеуде қолдануға болатын қазіргі проблемалар мен тенденцияларды анықтауға көмектеседі. Осыған байланысты, қызметтік оқыту көптеген адамдарға біздің қоғамның алдында тұрған ең маңызды мәселелерді «шешу үшін» өз пәндерінің білім базасын пайдалану үшін, колледжде сабақ беруді мамандық ретінде таңдағанын еске салады. Сервистік оқыту оқытушылары педагогика ұсынатын мүмкіндіктерді зерттей отырып, әртүрлі пәндердегі әріптестерімен қарым-қатынастан «ләззат» алады.

Қызметтік оқыту және «мүдделі шәкіртақы» тәртіптік қауымдастықтарда, сондай-ақ тағайындау, жоғарылату және қызмет көрсету процесінде барған сайын құнды бола бастаған сайын, оқытушылар зерттеу, дамыту және кәсіби тану үшін қосымша мүмкіндіктерге ие болады. Өзінің табиғаты бойынша Қоғамға қызмет етуді оқыту-оқытушыларды білімгерлермен неғұрлым терең және мазмұнды қарым-қатынасқа тартады. Білімгерлермен жұмыс жөніндегі мамандар және басқа да қызметкерлер білімгерлермен өмірлік мәселелері бойынша терең қарым-қатынас жасау үшін сервистік оқыту ұсынатын мүмкіндіктерді пайдаланады. Олар қоғамдастық мүшелерімен мазмұнды қарым-қатынас жасауды және құрдастарына қызмет көрсетуді ұйымдастыратын және насихаттайтын білімгерлердің жетекшілеріне тәлім беруді ұнатады. Колледждер мен университеттер үшін Қоғамға қызмет ету бойынша білім берудің артықшылықтарына қала мен ауыл арасындағы қарым-қатынасты жақсарту, білімгерлерге қосымша тәжірибелік білім беру шарттары және зерттеу мен оқытудың

кеңейтілген мүмкіндіктері кіреді. Жоғарғы оқу орындары сонымен қатар, білімгерлердің оқу процесіне көбірек араласуының, еңбек нарығына жақсы дайындалуының, колледждегі оқуына көбірек қанағаттанудың және оқуды бітіру ықтималдығының пайдасын көреді.

Қоғамға қызмет ету – бұл оқу орнының білімгерлерді әлеуметтік жауапкершілік пен жаһандық азаматтық рухында тәрбиелеуге қатысты барлық дерлік бағдарламалық мәлімдемелерін қанағаттандыруға бағытталған қызметпен айналысатындығының нақты дәлелі. Сонымен қатар, қызмет көрсетуге бағыттау – жергілікті және жаһандық қауымдастықтармен кең және терең өзара әрекеттесу және экономикалық дамуға айтарлықтай үлес қосу арқылы институттардың әлеуметтік мақсаттарына жетуінің катализаторы бола алады [10]. Қызмет арқылы оқыту – кең тестілеуден өткен және әр түрлі деңгейдегі білімгерлер үшін тиімді екендігі дәлелденген жоғары тиімді білім беру тәжірибесінің бірі. Жоғары тиімді тәжірибелер білімгердің уақыт пен күш жұмсау ықтималдығын арттырады; белсенді, күрделі оқу іс-шараларына қатысу; әртүрлілікті сезіну; негізгі мәселелер бойынша оқытушылармен және құрдастарымен қарым-қатынас жасау; жиі кері байланыс алу; және нақты тәжірибе арқылы оларды оқытудың өзектілігін түсінеміз. Жоғары сапалы қоғамға қызмет көрсетуді оқытуға қатысатын білімгерлер жеке адамдар мен қауымдастықтардың проблемаларын көруге және шешуге, ең көп зардап шеккен адамдармен диалогқа және олардың мәселелінді шешуге қатысуға, сондай-ақ нәсілшілдік, сексизм, кедейлік салдарын өз көздерімен көруге мүмкіндік алады және қысым көрсету деген нәрсені түсінуге тырысады.

Білімгерлерді өз тәжірибелерімен байланысты ойларға қатыстырған кезде, олар нақты әлем мәселелері үшін курс мазмұнының өзектілігін, проблемалар мен шешімдердің пәнаралық сипатын, әлеуметтік матаның күрделілігін және оның бір бөлігі болуды қалай шешуге болатындығын

көре алады [11]. Қызмет көрсету арқылы жетілдірілетін білімгерлердің жеке нәтижелерінің қатарына адамгершілік даму, рухани өсу, эмпатия, тиімділік, жеке және әлеуметтік жауапкершілік сезімі және колледж кезінде және одан кейінгі қызметке деген адалдық жатады. Аталмыш курстың мазмұны - есте сақтау мен түсінуді, теорияны практикада қолдану қабілетін және сыни ойлау, жазу, проблемаларды шешуге байланысты бірқатар нәтижелерді арттыратыны анықталды.

Қызмет көрсетуді оқыту қаншалықты кең таралған? Ол өсіп келе жатыр ма? Немесе бұл жай өтіп бара жатқан тағы уақытша үдеріс пе? Осы сұрақтарға жауап беріп көрелік. Қызмет көрсетуге оқыту 1980 жылдардың ортасында жоғары білімге енгеннен бері батыс елдерінде күрт өсті. Бұның басты себебі, американдық колледждер мен университеттер қауымдастығы кең тестілеуден өткен және әр түрлі деңгейдегі колледж білімгерлері үшін пайдалы екенін дәлелдеген теорияға негізделген жоғары тиімді білім беру тәжірибесінің бірі [12]. «US News & World Report» жасаған ықпалды колледж рейтингі түлектерді жетістіктерге жетелейтін көрнекті академиялық бағдарлама ретінде осы пәнді қамтиды. АҚШ-тағы Campus Compact-тің (Қоғамға қызмет ету бойынша қызмет көрсететін орталық) 1100-ден астам институционалды мүшелері және штат пен аймақтық деңгейдегі отыз төрт филиалы бар. 2011 жылдың күзінде бұл оқу орындарының 94% - ы сервистік оқыту курстарын ұсынды, ал олардың 55% - ы негізгі оқу бағдарламасының бөлігі ретінде академиялық сервистік оқытуды қажет етті. Оқу және оқудан тыс іс-әрекеттерді қамтитын білімгерлер үшін сұралған қызметтердің құны – 1120 оқу орнында 9,7 млрд долларды құрайды. Американдық муниципалды колледждер қауымдастығының мәліметтері бойынша, муниципалды колледждердің үштен екісі осы қызмет көрсетуді ұсынады. Бұл өте маңызды үдеріс, өйткені бүгінгі білімгерлердің жартысына жуығы колледж бітірген соң өз мансабын бастайды [13].

Оқу орнының миссиясы туралы кез-келген мәлімдемде «білімгерлерді жаһандық

азаматтыққа, белсенді демократиялық қатысуға немесе әлеуметтік жауапкершілікке дайындайды» деп мәлімдейді. Алайда институттардың осы миссияға қаншалықты сәйкес келетіндігінде, қойылған міндеттер мен жеткен жетістіктер арасында үлкен айырмашылықтар бар. Осы сәйкессіздікке байланысты АҚШ білім департаменті азаматтық оқыту мен қоғамға қызмет етуге қатысу – жалпы білімнің, сондай-ақ негізгі және мансаптық бағыттардың ажырамас бөлігі болып табылатынын баса айтып келеді. Институттардың барлық түрлері осы үндеуге жауап беруге тырысқандықтан, азаматтық белсенділікке деген қызығушылықтың айтарлықтай өсуі байқалады, сонымен бірге Қоғамға қызметке үйренуде қарыштап дами түсті [14].

Елдегі көптеген студенттік Көшбасшылық бағдарламалар – әлеуметтік өзгерістер үшін көшбасшылықты ынталандыру бағытында алға жылжуда. Нәтижесінде, әлеуметтік өзгерістерге осындай назар аудару көшбасшылық бойынша оқытушылар тарапынан қызмет көрсетуге оқыту пәніне үлкен қызығушылық тудырды. Көптеген институттар көшбасшылық пен қызмет көрсетуді біріктіретін орталықтар құрады. Қызмет көрсетуге оқыту бүкіл әлемдегі колледждер мен университеттерде тез таралды. Бұл жұмысты «Talloires Network» желісі жүргізеді, жоғары білімнің азаматтық және әлеуметтік рөлін нығайтатын мекемелердің халықаралық қауымдастығы қолдайды, оған алты миллионнан астам студент оқитын 69 елдегі 280 колледж бен университет кіреді.

Бұл желі Азия, Ирландия, Латын Америкасы, Австралия, Таяу Шығыс, Ресей, Оңтүстік Африка және АҚШ-тағы қауымдастық және оқу бағдарламалары мәселелерімен айналысатын жоғары білім қауымдастықтарымен ынтымақтасады. Сонымен қатар, Канадалық қоғамға қызмет етуді оқыту альянсы қызмет көрсетуді белсенді түрде насихаттайды және оны қолдау үшін көптеген ресурстар ұсынады [14].

Қоғамға қызмет етуді оқытудың басты әдістері: тікелей және жанама. Тікелей қызмет көрсету – Қызмет көрсету орнында

немесе басқа жерде клиенттермен жеке қарым-қатынасты қамтиды. Мұндай іс-шараларға репетиторлық қызмет, баспанасыз адамдарға тамақ беру, қарттарды күйзелісті жеңілдету жаттығуларына тарту және аз қамтылған ауданда баскетбол, футбол, волейбол командасын жаттықтыру, т.б. кіреді. Тікелей емес (жанама) тәжірибе қоғамдастық аумағында жүреді, бірақ қызмет алушылар қызмет көрсететін халықпен тікелей байланысқа түспейді. Бұл жанама әрекеттерге – азық-түлік тарату үдерісінде өнімдерді сұрыптау, қарттар үйінде кітапхана құру және қоғамдық саябақты күтімділеу, т.б. жатады. Тікелей емес қызмет көрсету кезінде білімгерлер қызмет көрсету орны мен қызмет көрсетілетін тұрғындардан физикалық жағынан алыста болады. Бұл тәжірибе соынмен қатар, қоғамдық ұйым үшін веб-сайтты немесе бизнес-жоспарды әзірледі, қоғамдастық мүшелеріне пайда әкелетін заңнаманы насихаттауды және қоғамдық ұйым үшін қаражат жинау іс-шараларын өткізу үшін грант алуға өтініш жасауды қамтиды.

Студенттік қалашықта білім алушыларды кампус қоғамдастығының басқа мүшелерімен бірге қызметке тарту арқылы да жүзеге асырылуы мүмкін, мысалы, қызметкерлерге басқа тілдерде сөйлейтіндерге тілдік емтихандарына дайындалуға көмектесу немесе кампус ғимараттарында жасыл желектерді отырғызу және күтімділеу, т.б. Бұл жерде жанама әдістердің анықтамалары кейде жеке мекемелер шығаратын қызметтер мен материалдарды оқыту әдебиеттерінде орын ауыстыратынын атап өткен жөн. Қоғамдық бірлестіктердің немесе мемлекеттік органдардың басшылары мен мүшелері, сондай-ақ қоғамдық бірлестіктердің басшылары мен мүшелері қоғамдастық өкілдерін, соның ішінде коммерциялық емес қоғамдық ұйымдардың қызметкерлерін, жоғары білім беру серіктестерімен, соның ішінде білімгерлер мен докторанттарды, оқытушылар мен қызметкерлерді қоғамдастық анықтаған мәселелерді шешуге бағытталған зерттеу жобаларына тартады. Әр түрлі қызмет түрлерін, қызмет көрсетуді үйрену тәжірибесін және тәжірибенің екі түрін ұсыну өте маңызды болса да,

рефлексия және өзара түсіністік, ұсынылған барлық тәжірибе қызмет пен оқытудың тепе-теңдігін, сондай-ақ негізгі тәжірибені қамтуы керек [15].

Академиялық пәннің «Қоғамға қызмет көрсетуден» айырмашылығы, аудиториядан тыс қызмет көрсету көбінесе танымдық және моральдық дамуды, психоәлеуметтік дамуды, әлеуметтік сәйкестікті дамытуды және дамудың интегративті модельдерін қамтитын оқушылардың даму теориясына негізделген. Бірлескен қызмет бойынша оқыту көбінесе әртүрлілік пен көп мәдениетті хабардарлыққа бағытталған. Рефлексия, әдетте, субъективті, өзін басқаларға түсінуге, құндылықтарын зерттеуге және стереотиптер мен априорлық болжамдарға қарсы тұруға бағытталған. Қызметке оқыту бойынша оқу және оқудан тыс іс-шаралар әр түрлі жиілікте және ұзақтықта, сондай-ақ қарқындылық континуумына немесе міндеттеме деңгейіне сәйкес ұсынылуы керек. Жиілік дегеніміз – білімгердің іс-әрекетке қаншалықты жиі қатысатынын, ал ұзақтығы оқушының қатысатын уақытының ұзақтығын білдіреді [15]. Жекеменшік және басқа да ірі мемлекеттік зерттеу университеттерінің миссиясы жергілікті қоғамдастықтарға және жаһандық қоғамға оқыту, зерттеу, ақпараттық-насихаттау және техникалық көмек көрсетуді қамтиды. Аграрлық бағытта білім беретін көптеген университеттер, сондай-ақ басқа да ғылыми-зерттеу университеттері қоғамға араласудың кең контекстінде қызмет етуге үйрету жұмыстарын негіздеуге тырысу қажет. Яғни, Жұмыс жасау арқылы – тәрбиелеу. Алайда, «әлеуметтік әділеттілік» термині ғылыми-зерттеу мекемелерінде, әсіресе мемлекеттік мекемелерде қолданылуы мүмкін емес. Оқыту гранттарын беру миссиясы – оқыту қызметтерін ұсыну үшін жақсы жұмыс істесе де, ірі зерттеу университеттерінің проблемасы – бұл гранттар арқылы қаржыландырылатын кең ауқымды зерттеулерге бағытталған. Нәтижесінде оқытушылар өздерінің зерттеу басымдықтарына байланысты емес қызмет көрсету курстарын құруға және оқытуға құлықсыз болуы мүмкін.

Гуманитарлық ғылымдар институттары

«гуманитарлық білімді» – адамдарды дайындайтын және оларға қиындықтарды, өзгерістерді және әртүрлілікті жеңуге мүмкіндік беретін «Білім философиясы» ретінде алға тартады. АҚШ-тағы көптеген діни колледждер мен университеттерде Қоғамға қызмет етуді үйрену академиялық және рухани мақсаттар мен қажетті нәтижелерге ие. Қауымдық колледждер мен университеттер жергілікті американдық білімгерлердің «өзін-өзі анықтауына ықпал ету», «рулық мәдениетті сақтау және нығайту» және «жергілікті американдық қауымдастықтарға қажетті ресурстарды беру» үшін үш жақты миссияны орындайды.

Қорыта келгенде, «Қоғамға қызмет ету» білімгерлерге ғылым, мәдениет және қоғам саласындағы кең білімді, сонымен қатар белгілі бір саланы терең зерттеуді ұсынады. Қолданбалы оқытуға немесе кәсіптік оқытуға назар аударудың орнына, гуманитарлық

колледждер білімгерлерге әлеуметтік жауапкершілікті үйретеді, сонымен қатар қарым-қатынас, проблемаларды шешу және шығармашылық сияқты кең қолданылатын зияткерлік және практикалық дағдыларды дамытады. Көптеген гуманитарлық ғылымдар оқу орындары білімгерлерге гуманитарлық білімнің қажетті нәтижелеріне қол жеткізуге мүмкіндік беру үшін басқа жоғары тиімді білім беру тәжірибелерімен бірге «Қоғамға қызмет етуді» оқытуды қолданады.

Қоғамға қызмет етуді оқытудың рефлексиясы мен өзара байланысының негізгі элементтері, оның оқу бағдарламасында да, курстан тыс бағдарламада да іс жүзінде қалай көрінетіні, бағалау мен басқаруға байланысты көптеген сұрақтар әлі де зерттеуді талап етеді.

Мақала «Болашақ» бағдарламасы бойынша Мичиган мемлекеттік университетінде өткен тағылымдама аясында жазылды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

[1] Adam Moore, Susan Trostle Brand (2021). A Grand Challenge, Research Anthology on Instilling Social Justice in the Classroom, 10.4018/978-1-7998-7706-6, 122-137. <https://www.igi-global.com/gateway/book/265223> (қаралған күні - 24.08.2022)

[2] Alex H. Poole, Denise Agosto, Xia Lin, Erjia Yan (2022). "Librarianship as Citizenship": The Promise of Community-Based Learning in North American Library and Information Science Education, Journal of Education for Library and Information Science, 10.3138/jelis-2020-0090, 63, 2, 153-169. <https://utpjournals.press/doi/10.3138/jelis-2020-0090> (қаралған күні - 25.08.2022)

[3] Amanda Alexander, Ross H. Schlemmer (2021). The Convergence of Critical Pedagogy with Arts-Based Service-Learning, Research Anthology on Instilling Social Justice in the Classroom, 10.4018/978-1-7998-7706-6, 1006-1028. <https://www.igi-global.com/gateway/book/265223> (қаралған күні - 22.08.2022)

[4] Audrey J. Murrell, Gloria O. Onosu (2022). Mentoring Diverse Leaders: The Necessity of Identity Work, HRD Perspectives on Developmental Relationships, 10.1007/978-3-030-85033-3, 175-195. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-85033-3> (қаралған күні - 20.08.2022)

[5] Christine L. Sheppard, Jia Gilani, Elena Neiterman (2022). Examining critical reflection skills in an undergraduate gerontology course, Educational Gerontology, 10.1080/03601277.2022.2047505,1-13. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03601277.2022.2047505> (қаралған күні - 19.08.2022)

[6] Emily Faulconer, C.J.Y. Kam (2022). Service-Learning in Undergraduate General Chemistry: A Review, Journal of Experiential Education, 10.1177/10538259221092141, (105382592210921). <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/10538259221092141> (қаралған күні - 27.08.2022)

[7] Helene Krauthamer, Matthew Petti (2022). English at Your Service, Research Anthology on Service Learning and Community Engagement Teaching Practices, 10.4018/978-1-6684-3877-0, 143-161. <https://www.igi-global.com/gateway/book/286748> (қаралған күні - 27.08.2022)

[8] Katharina Resch, Ilse Schritteser, Mariella Knapp (2022). Overcoming the theory-practice divide in teacher education with the 'Partner School Programme'. A conceptual mapping, European Journal of Teacher Education, 10.1080/02619768.2022.2058928, 1-17. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02619768.2022.2058928> (қаралған күні - 22.08.2022)

[9] Shiloh James Howland, Dayoung Kim, Brent K. Jesiek (2022). Senior Engineering Students' Reflection on Their Learning of Ethics and Morality: A Qualitative Investigation of Influences and Lessons Learned, International Journal of Ethics Education, 10.1007/s40889-022-00139-5, 7, 1, 171-199. <https://link.springer.com/doi/10.1007/s40889-022-00139-5>

com/article/10.1007/s40889-022-00139-5 (қаралған күні - 25.08.2022)

[10] Vinita Gupta, Ratneswary Rasiah, Jason James Turner (2022). Integrating Service Learning Into Higher Education Curriculum, Research Anthology on Service Learning and Community Engagement Teaching Practices, 10.4018/978-1-6684-3877-0, 334-353. <https://www.igi-global.com/gateway/book/286748> (қаралған күні - 24.07.2022)

[11] Jennifer Goff, Eddie Hill, Angela Eckhoff, Tammi Dice (2020). Examining the High-impact Practice of Service-learning: Written Reflections of Undergraduate Recreation Majors, SCHOLE: A Journal of Leisure Studies and Recreation Education, 10.1080/1937156X.2020.1720444, 1-14. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1937156X.2020.1720444> (қаралған күні - 20.05.2022)

[12] Markus G.B., Howard, J.P. F., King, D.C. Integrating community service and classroom instruction enhances learning: Results from an experiment // Educational Evaluation and Policy Analysis. – 1993. – С. 410–419.

[13] Melchior A., Bailis, L. Impact of service-learning on civic attitudes and behaviors of middle and high school youth / A. Furco & S. H. Billig (Hrsg.) // Service-Learning: The Essence of the Pedagogy. – Greenwich, 2002. – С. 201–222.

[14] Santilli N.R., Falbo M.C. Bringing adolescents into the classroom by sending your students out: Using service learning in adolescent development courses // Newsletter of the Society for Research on Adolescence, 2001. – С. 4-6.

[15] Sliwka A., Petry C., Kalb P. Durch Verantwortung lernen – Service Learning: Etwas für andere tun. – Weinheim: Beltz, 2004. – 240 с.

IRSTI 14.23.17

10.51889/2077-6861.2023.1.30.009

M.B. BERLIBAYEVA¹, G.T. ABITOVA,¹ İ. ULUTAS²

¹Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan),

²Gazi University (Ankara, Turkey)

m.berlibaeva@mail.ru; abitova.64@mail.ru; lkayulutas@gmail.com

INFLUENCE OF ROLE PLAY ON THE DEVELOPMENT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN CHILDREN OF THE OLDER PRESCHOOL AGE

Abstract

The development of the emotional intelligence of older preschool children is relevant, as it is closely related to the personal development of the child, the formation of his feelings and emotions is carried out mainly through the emotional perception of the world around him.

The article discusses the role of the role-playing game as a creative activity of children of senior preschool age, in which they take on “adult” roles and reproduce the activities of adults and the relationship between them in game conditions.

Mastering the social role, children acquire life experience, saturated with new emotions and content, consolidate knowledge of new forms of communication and interaction, expand vocabulary, acquire social skills, and achieve a positive emotional state.

In the role-playing game, children develop fantasy, the ability to concentrate attention, the ability to express their feelings, restrain desires, control their actions, and voluntary behaviour.

The authors focus on the fact that a role-playing game contributes to the development of emotional intelligence, teaches you to understand and control your own and the emotions of others, understand the emotional state of the game participants, empathize, establish friendly relations with partners in the game, work in a team, comprehend the values of mutual understanding, acceptance, forgiveness.

According to the authors, the attractiveness of a role-playing game as a teaching tool for the development of emotional intelligence in pre-schoolers is based on its potential, which manifests itself in the emotional richness

of the game process, in role-playing behaviour, in building game dialogues, in the creative expression of existing ideas and impressions, in transformation and enriching the children's experience.

Keywords: older pre-schooler; role-playing game; emotions; intellect; connection between emotion and intellect; emotional intelligence.

М.Б. БЕРЛИБАЕВА, Г.Т. АБИТОВА, И. УЛУТАШ

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан)
Гази Университеті (Анкара, Түрция)*

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ЕРЕСЕК ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ЭМОЦИОНАЛДЫҚ ИНТЕЛЛЕКТІНІҢ ДАМУЫНА СЮЖЕТТІК-РӨЛДІК ОЙЫННЫҢ ӘСЕРІ

Аңдатпа

Мектепке дейінгі ересек жастағы балалардың эмоционалдық интеллектінің дамуы өзекті болып табылады, өйткені ол баланың жеке дамуымен тығыз байланысты, оның сезімдері мен эмоцияларын қалыптастыру негізінен қоршаған әлемді эмоционалды қабылдау арқылы жүзеге асырылады.

Мақалада мектепке дейінгі ересек жастағы балалардың шығармашылық әрекеті ретінде сюжеттік-рөлдік ойынның маңыздылығы, яғни олардың «ересек» рөлдерді қабылдай отырып, ойын жағдайында ересектердің әрекеттерін және олардың арасындағы қарым-қатынастары талқыланады.

Әлеуметтік рөлді меңгере отырып, балалар жаңа эмоциялар мен мазмұнға қаныққан өмірлік тәжірибеге ие болады, қарым-қатынас пен өзара әрекеттесудің жаңа формалары туралы білімдерін бекітеді, сөздік қорын кеңейтеді, әлеуметтік дағдыларды игереді, жағымды эмоционалдық жағдайға қол жеткізеді.

Сюжеттік-рөлдік ойында балалардың қиялы, зейіні, өз сезімдерін білдіруі, қалауларын тежеу, өз әрекеттерін бақылауы, ерікті мінез-құлқы дамиды.

Авторлар сюжеттік-рөлдік ойын эмоционалдық интеллекттің дамуына ықпал ететініне, өзінің және өзгелердің эмоцияларын түсініп, басқаруға, ойынға қатысушылардың эмоционалдық жағдайын түсінуге, эмпатияға, серіктестермен достық қарым-қатынас орнатуға, ойында топпен жұмыс жасау, өзара түсіністік, қабылдау, кешіру құндылықтарын түсінуге басты назар аударған.

Авторлардың пікірінше, мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалдық интеллектісін дамытудың оқыту құралы ретінде сюжеттік-рөлдік ойынның әсері оның әлеуетіне негізделген, ол ойын үрдісінің эмоционалды байлығында, рөлдік мінез-құлықта, ойын диалогтарын құру, бар идеялар мен әсерлерді шығармашылықпен көрсету, балалардың тәжірибесін түрлендіру және байыту болып табылады.

Түйін сөздер: мектепке дейінгі ересек жастағы балалар, сюжеттік-рөлдік ойын, эмоция, баланың жеке дамуы, эмоционалдық интеллект.

М.Б. БЕРЛИБАЕВА¹, Г.Т. АБИТОВА¹, И. УЛУТАШ²

*¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(Алматы, Казахстан),*

²Университет Гази (Анкара, Түрция)

ВЛИЯНИЕ СЮЖЕТНО-РОЛЕВОЙ ИГРЫ НА РАЗВИТИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация

Развитие эмоционального интеллекта детей старшего дошкольного возраста является актуальной, так как тесно связана с личностным развитием ребенка, формирование его чувств и эмоций осуществляется в основном через эмоциональной восприятие окружающего мира.

В статье рассматривается роль сюжетно-ролевой игры как творческой деятельности детей старшего дошкольного возраста, в которой они берут на себя «взрослые» роли и в игровых условиях воспроизводят деятельность взрослых и отношения между ними.

Осваивая социальную роль, дети приобретают жизненный опыт, насыщенный новыми эмоциями и содержанием, закрепляют знание новых форм общения и взаимодействия, расширяют словарный запас, приобретают социальные навыки, достигают позитивного эмоционального состояния.

В сюжетно-ролевой игре у детей развивается фантазия, способность концентрировать внимание, способность к проявлению своих чувств, сдерживанию желаний, к контролю за своими действиями, произвольному поведению.

Авторы акцентируют внимание на то, что сюжетно-ролевая игра способствует развитию эмоционального интеллекта, учит понимать и контролировать свои и эмоции окружающих, понимать эмоциональное состояние участников игры, сопереживать, налаживать дружеские отношения с партнерами по игре, работать в команде, постигать ценности взаимопонимания, принятия, прощения.

По мнению авторов, привлекательность сюжетно-ролевой игры как обучающего инструмента для развития эмоционального интеллекта у дошкольников основана на ее потенциале, который проявляется в эмоциональной насыщенности игрового процесса, в ролевом поведении, в построении игровых диалогов, в творческом выражении существующих идей и впечатлений, в трансформации и обогащении детского опыта.

Ключевые слова: старший дошкольник; сюжетно-ролевая игра; эмоции; личностное развитие ребенка; эмоциональный интеллект.

Introduction. Preschool age is a sensitive period for the development of the child's emotional range. During this period an active emotional development takes place, the preschooler begins to realize his place among other people, he develops an internal emotional position and a desire for a new social role that meets his needs. The child learns to know himself and his place in society.

The inseparability of emotions from the process of perception, thinking, imagination is clearly traced in him; at this age stage, the moral attitudes of the child's personality begin to take shape and strengthen, expressing his attitude towards peers and adults.

The significance of this age lies in the fact that the preschooler begins to realize his place among people, he develops an internal social position and a desire for a new social role that meets his needs. At the senior preschool age, the ability to analyse one's activities and correlate one's opinions, experiences and actions with the opinions and assessments of others appears, a stable self-esteem and a corresponding attitude towards success and failure in activity are formed.

It should be noted that the senior preschool age is a period of intensive development of emotional intelligence, at this age the child comes

with a rich emotional experience: emotions are immediate, they are very violently manifested in the movements, facial expressions, and words of the child. Children of senior preschool age react vividly to both joyful and sad events, as emotions are manifested in their activities.

That is why the development of emotional intelligence of children of senior preschool age should be considered one of the priority tasks of raising children.

Main body. An analysis of the psychological and pedagogical literature on the problem under study allows us to note that the emotional development of an older pre-schooler is considered as the basis for the formation of a child's personality and one of the basic prerequisites for his general mental development. According to L.S. Vygotsky, emotions are «the central link in the mental life of a person, and, above all, a child» [1]. His theoretical research allowed Russian teachers to further develop the idea of the relationship of all components of the human psyche: emotional and intellectual.

So V.A. Sukhomlinsky, studying the relationship between the emotional state and mental development, points to the enormous rebound power of the influence of the emotional state on the mind, on the entire intellectual life [2]. C.M. Bondarenko, O.Golovko, T.Repina,

O.E. Smirnova and a number of other authors emphasize the formative function of emotional mental states - the impact on the intellect, on the formation of personality, character, and behavioural characteristics in the future [3]. In this regard, we can say that a violation of psycho-emotional development, a delay in the formation of emotions in children leads to a lag in overall development, to stable negative behaviour and distorted development of feelings.

According to L.I. Bozhovich, it is at preschool age that active knowledge of the world around us, the formation of the child's personality, the self-building of the world of feelings and emotions, the search for one's own "face" take place. Of course, in this search, the role of a teacher is of great importance, who can competently acquaint children with universal norms and moral ideals, values that will become basic guidelines in life in the future [3].

Thus, the development of emotional intelligence based on the knowledge of the world around the child is fundamental in the formation of personal qualities of children of senior preschool age, aimed at creating a creative space for communication and conditions for self-expression, as well as the formation of new interests, motives and needs.

Based on the theoretical analysis of scientific and psychological and pedagogical literature on this issue, the main factors in the development of emotional intelligence of children of senior preschool age were identified:

- sociality of emotions: their acquisition by children in the process of interaction with adults and peers, as a result of which the social values, requirements, norms and ideals acquired by the child become an organic part of his personality;
- development of intellectual feelings: curiosity, surprise, joy of discoveries associated with the formation of children's cognitive activity;

Enrichment of aesthetic feelings: a sense of beauty and ugliness, a sense of harmony, a sense of rhythm, a sense of the comic, which are inextricably linked with the moral development of the child.

Based on the above, it should be noted that for the development of the emotional intelligence

of a child, it is necessary to create such game conditions that most beneficially affect the development of the emotional sphere of a preschooler [4].

Modern pedagogy has a huge arsenal of games, among which the role-playing game is a priority in senior preschool age. All the main features of the game are most characteristic of it: it is freedom, isolation, rules, etc.

The main feature of the role-playing game is a creative and cognitive activity that integrates many properties of the child's psychological development, where emancipation and voluntariness are the main ones. In independent, amateur plot-role-playing games, children carry out a kind of modelling of social relations between people, a certain understanding of the social-role, and meaningful aspect of adult activity [5].

Social roles are an invariable attribute of the play activity of pre-schoolers. In the process of acting in the role, they convey the characteristic features of the character of the game with the help of various means of expression: voices, facial expressions, pantomimes. The main characteristic difference between the role-playing games is the conventionality of actions, which makes communication between children lively and exciting. Although the situations played by the child during the game are surreal, but everything that he experiences or feels is quite real. S.L. Rubinstein emphasized that the child, "playing this or that role, is not simply transferred to someone else's personality, but, entering the role, he expands, deepens, and enriches his own personality". In play activities, children "try on" various social roles of older adults, which expands the horizons of social cognition. It is from the attitude of the child to his role that the importance of play arises as a means of developing imagination, thinking, will, and, finally, the whole personality as a whole.

Mastering the social role, children acquire life experience, saturated with new emotions and content, consolidate knowledge of new forms of communication and interaction, expand vocabulary, acquire social skills, and achieve a positive emotional state.

Gradually, at the senior preschool age, the role-playing game becomes an integrative activity, which is closely connected with various types of activity, such as creative, speech, cognitive, communicative, artistic, productive and constructive. For children, not only the process of the game becomes important, but also the result, the invented game plot, the created game environment, the possibility of independent presentation of the products of their activities, acquired knowledge, skills and abilities.

The advantage of role-playing games at this age stage is not only the ability of the child to use his knowledge in the game, but also the interaction of children, during which they exchange certain knowledge, impressions, as well as their game ideas.

Currently, many games are developed precisely with the purpose of helping the teaching of some specific theme, that is, learning is the focus on the development of concepts, skills, techniques, etc. [6-8]. In this case, the game becomes serious by including these elements.

Playing together, children begin to take into account the desires and actions of another, defend their point of view, build and implement joint plans. According to A.V. Zaporozhets, the role-playing game plays an important role in the development of cognitive activity and the formation of the emotional intelligence of a preschooler [9].

In such play activities, new motives and needs of the child are born, such qualities as initiative, sociability, the ability to coordinate their actions with the actions of a peer group in order to establish and maintain communication develop. In the process of a role-playing game, such leadership qualities of a preschooler as self-confidence, independence, responsibility for their actions are manifested, which help build relationships between children, distribute roles in a group, which effectively affects the effectiveness of joint activities. Thus, a role-playing game is a way for children to enter the world of adults, a kind of rehearsal of adult life for a child, which lays a solid foundation for his further success.

It is important that games include objective and broad criteria on the process of measuring the player's performance. Furthermore, imme-

diately feedback is another essential element for the player to feel in control of the game [10].

A plot-role-playing game is a creative activity of children of senior preschool age, in which they take on "adult" roles and reproduce the activities of adults and the relationship between them in a game environment. In them, the game acts as an activity that contributes to the formation of a desire for socially significant and socially significant activities, the development of the need to communicate with peers, the formation of skills to establish contacts with game participants, understand their emotional state, and the ability to regulate their own and other people's emotions.

The role-playing game is saturated with a variety of emotions, such as: joy, delight, surprise, excitement, the gaming experiences of older pre-schoolers are sincere, in the process of role-playing children develop empathy, sympathy, the game and the game plan are constantly becoming more complicated, and feelings become more conscious.

As mentioned above, with the complication of the game plan, the child's feelings become more conscious, it is in the role-playing game that the emotional world of older pre-schoolers is formed.

During the game, children get acquainted with the feelings, mood of the characters, master the ways of their external expression, and realize the reasons for this or that mood. For example, favourable conditions are created not only for the development of emotions, but also for the development of the child's intellect; some games last for whole weeks, while these games become more complicated, the plot of the game is enriched, thereby the child's thinking and imagination become purposeful.

Only unity, coordinated functioning of two systems (mind and emotions) can ensure the successful implementation of any activity [11].

Individuals with a strong ability to use emotions will be able to select and prioritize cognitive activities that are most favourable for their current mood state, as well as change their mood according to the situation in a way that promotes better contextual adaptation [12].

Modern children are captured by emotions, as

the emotional instability of older pre-schoolers leads to fights, conflicts, behavioural disorders in society, and this once again confirms the importance of developing the emotional intelligence of older preschool children.

A child who is familiar with a wide range of emotions can understand the feelings of another and respond emotionally to them (for example, comfort and help a peer in a moment of emotional suffering) [13]. In terms of studying the world around them, children achieve not only motor development, but also cognitive processes, develop sensory perception, speech, and the ability to think and reason. In the emotional-affective they develop feelings and learn to manage them. They can express different emotions in response to certain stimuli as they learn to control them [14].

Adequate emotional development at an early age contributes to the development of children, contributing to a better process of adaptation to their environment. This natural need brings awareness of one's own emotional state; recognition of other people's emotions when "reading" situational and expressive signals and empathizing with them; knowledge of terms related to feelings and their use; the ability to distinguish between internal and external, positive and negative emotions, cope with them and express them in communicative behaviour [15, 16].

Methods. Theoretical: scientific and theoretical analysis of special pedagogical, psychological sources on the research topic, the study of legislative and regulatory acts adopted in the field of preschool education; empirical: conversation, observation, testing, questioning, self-assessment method, pedagogical observation, pedagogical experiment; quantitative and qualitative analysis of the research results.

Results. The content of the game is constantly becoming more complex, it becomes more meaningful. In the process of acting out a certain role, the child's actions and his attitude to reality are transformed.

It should be noted that the role-playing game has its own characteristics:

– each role contains its own rules of behaviour taken from life, which children must

obey, sometimes this is not always possible, mastering the rules of role-playing behaviour in the game, children learn the norms of behaviour in society,

– participating in a role-playing game, children learn the goals of adults, their attitude to their work, to the phenomena of social life, things, to the actions of people, norms and rules of behaviour in society,

– in the role-playing game, the intellectual development of the child takes place: he thinks over the idea of the game, makes a decision, learns the world around him,

– in the role-playing game, the child shows various emotions: joy, pride, delight, chagrin, regret, empathy, etc.,

– in the role-playing game, the child learns to understand the emotional state of the participant in the game, to regulate the emotional state of the team member, during the game that the emotional world of the child is formed,

– a role-playing game teaches a child to work in a team, establish interpersonal relationships, negotiate, unite in the game, listen to the opinions of peers, listen and hear them, defend their opinion, convince their playmates,

– a role-playing game makes it possible to penetrate into the image of one's role, to delve into the meaning of the role being played,

– during the game, the child's speech develops successfully, the word helps the child to identify his thoughts and feelings, understand the experiences of partners, coordinate his actions with them.

Uniting in a role-playing game, children choose partners, establish the rules of the game themselves, taken by the child from the surrounding life, borrowed from relationships in the adult world, conscientiously monitor the implementation of the rules of the game, regulate relationships, deviations from the rules of the game cause protests from the partners in the game.

At senior preschool age, in the process of a role-playing game, the organizers of the game are singled out, who manage all the participants in the game, distribute roles among its participants.

There is evidence of the ability to train

the human cognitive sphere, and therefore it became possible to train emotional competence through didactic and interactive programs. In terms of a personal dimension, this model tries to help students find the meaning of a social environment that is beneficial to them. Also, through this model, students are encouraged to learn how to solve the personal problems they face with the help of social groups consisting of classmates [17].

The leaders of the game enjoy authority among their peers, but at the same time it should be noted that in the process of conducting a role-playing game, some children remain unaccepted participants in the game, these include aggressive, capricious, slow children. As a result, this can irritate partners, and such children are a source of emotional discomfort. Non-recognition can lead to envy, anger, hatred, this must be taken into account during the role-playing game.

In the process of role-playing, some children choose the roles of a third person, for example, grandmothers, aunts, such children do not want to lead and obey, in such a way as to relieve themselves of responsibility.

When parents are overly intrusive, directive, the development of these emotional and social competencies is compromised. The sad irony is that the more energy a parent puts into his role and takes on more responsibility for the well-being of his child at this stage of life, his efforts literally become counterproductive [18].

The plot-role-playing game determines the nature of the child's relationship to the partners in the game; at older preschool age, children need to communicate with their peers, but the levels of attitude towards partners in the game are different:

- relationship of sympathy - antipathy,
- business relationship,
- value relationships.

A positive attitude forms a child's kindness, responsiveness, sincerity, truthfulness, a negative attitude-aggressiveness, rudeness, secrecy, alienation.

The main principles of organizing a role-playing game include:

- the teacher should play with the children, 32%,

- educator - partner, carrier of game skills and skills of organizing children's communication in the game,

- the teacher-educator is the coordinator of game ideas and communication of children,

- the teacher-educator is an observer of the children's play and a consultant in case of difficulties.

There are the following methods for managing a role-playing game:

- indirect methods (moves that do not interfere with the game directly);

- direct tricks (methods of direct involvement in the game).

The role-playing game must meet the modern requirements of the child, and the teacher creates conditions for the development of the child in the game. The teacher-educator, when working with children of older preschool age, should remember that there are "star" children who have organizational skills, enjoy authority among their peers, direct the development of the plot at their own discretion, set out its specific content, distribute roles, themselves evaluate the correctness of their implementation, as a result of this, in the group only some children lead the game, others only obey them. In these cases, the teacher-educator himself must tactfully direct the relationship of the children.

In the course of our dissertation research, the teacher, carrying out preparatory work on organizing a role-playing game with older pre-schoolers, reveals the levels of interaction between children, i.e., to find out which of the children in the group treats whom well and who is bad.

At the first stage (designing), the goal was set: to determine who would like to play with whom. For this purpose, the game "Who lives in what house" was held, in which, following the results of the game, 22 people took part and the following groups were identified:

- leaders (children who are successful in communication),

- children are less chosen in communication,
- outcasts.

According to the results of the study:

- category of leaders 56%,

- the category of children less is chosen by

– category of outcasts – 12%.

At the second stage – formative, the goal was to reconstruct the contacts of children with each other in the process of organizing such games as “Colourful mood”, “Learning to understand myself and others”, “Learning to be friends and not only” and others for this they formed positive relationships with peers, learned to find the positive qualities of their peers, knowledge of the norms and rules of behaviour was consolidated, correct self-esteem was formed, explanatory work was carried out to include children in collective work, about the importance of role-playing, the ability to take part in this game, about the requirements for organizing the game.

At the third stage (reflex), the final cuts were made:

- the ratio of leaders increased by 6%,
- the share of less chosen children also increased by 6%,
- The number of outcasts has decreased by 10%.

Discussion. In the role-playing game, children develop fantasy, the ability to concentrate attention, the ability to restrain desires, control their actions, to purposeful, voluntary behaviour. In addition, as a result of a role-playing game, a creative imagination develops, aimed at a specific goal, at creating a new one, at obtaining a certain result.

Thus, the value of a role-playing game lies in the fact that it contributes to:

- the development of logical and figurative thinking, as well as the development of speech, memory, imagination,
- development of the emotional range of the child,
- the development of social and communicative abilities: to cooperate with peers, communicate adequately, empathize, negotiate, defend one’s point of view, resolve conflict situations,
- development of creative abilities,
- developing the ability to work in a team,
- developing attention to the actions of a partner in the game,
- Formation of a respectful attitude towards partners in the game.

It should be especially noted that in the role-playing game, the emotional development of the child takes place, since the game is rich in

emotions, sometimes those that are not available to the child in life. In addition, the role-playing game makes it possible to unite children with a common idea and experience. The role-playing game helps to establish contacts with peers, manage their behaviour, and comply with the rules of the game. During the role-playing game, pre-schoolers learn to communicate with the participants in the game, learn the norms of behaviour, and learn to coordinate their actions, give in to each other, and sometimes give up personal desires in order to achieve the goal.

Children of older preschool age usually plan the game in advance, discuss the topic of the game, assign roles, select the material necessary for the game, and during the game determine the plot, performing by each participant in the game their role-playing actions addressed to the partners in the game, and their responses, but some children they do not always consistently unfold the plot, they cannot always understand what their partners in the game require from them.

A.V. Zaporozhets [9], N.Ya. Mikhailenko [19], revealed the mechanisms of influence of role play on the emotional state of preschool children. In their opinion, an important mechanism is the imitation of significant, emotionally attractive patterns of adult behaviour and emotional infection with the interests of a partner in the game.

The emotional state of the child is affected by satisfaction with the role-playing relationships he has with children, the emotions that accompany the plot-role-playing game affect the success of the interaction of the older preschooler with other people.

In particular, a study of emotional intelligence in children has shown that higher levels of emotional intelligence are an important predictor of health-related outcomes, such as improved well-being and social interactions during development, as well as fewer somatic complaints [20].

The emotional experience of the child is enriched as a result of empathy that arises in communication with other children, the emotional well-being of the child is made up of the nature of the relationship with partners in the game.

From the social perspective, games are a method for discover, show, and test talents and establish relationships with oneself and the world. Through games, individuals discover how to learn new things and new patterns, deal with the world, perform their tasks, and use their abilities to overcome problems [21].

In a role-playing game, there is an imaginary situation, which consists of a plot and roles that children take on. The plots of the games of older pre-schoolers are very diverse.

Depending on this role-playing game is divided into the following types:

- games on everyday topics: games at home, family, birthdays, holidays,
- games on industrial and social topics, reflecting the professional activities of people (games in the hospital, school, kindergarten, factory, shop, post office, library, livestock farm, railway, transport: ship, train, plane, car),
- games for the heroic and patriotic deeds of our people,
- games on the themes of literary characters, cartoons,
- director's games in which the child makes the dolls speak, perform various actions, acting for himself and for the doll.

A role-playing game has its own structure, which includes the following components: game concept, plot or content, game actions, roles, rules that are dictated by the game itself and created by children or adults, all these components are closely interconnected. Game design is a general definition of what and how children will play. The idea of the game is formulated in speech, reflected in the very actions of the game, formalized in the content of the game and is the core of the game.

The main component of the role-playing game is the plot, i.e. a series of events united by motivated connections, usually the plot reveals the content of the game, the nature of those actions and relationships that connect the participants in the events.

The main means of realizing the plot are play actions, for example: a child turns the steering wheel of a car or cooks dinner, etc. The content of role-playing games is the activities and relationships of adults, i.e. is embodied with the help of the role he has taken, so the role

is a means of realizing the plot and the main component of the role-playing game.

Thus, the core of the role-playing game is role-playing, for older preschool children the role is his playing position: he identifies himself with some character in the plot and acts in accordance with the ideas about this character, for example, if the driver is driving a car, if a nurse, then puts a thermometer, enters into various relationships with other players: for instance, examines a patient.

Conclusion. The role-playing game is directly related to the development of the child's intellect, there is a transition from visual-effective thinking to elements of verbal-logical thinking, that is, it is in the game that the child learns to think, find dependencies, classify and systematize material, create new combinations, systems of generalized typical images and phenomena, mentally transform them.

The leading motive of the role-playing game is cognitive interest, manifested in the desire to know the world around. It is in the role-playing game that children's ideas about the surrounding reality, interactions between adults expand. The importance of role-playing in the development of the emotional intelligence of older pre-schoolers is great; the skills of emotional attitude to the world acquired at this age are very strong and acquire the character of an attitude.

From the foregoing, it follows that at senior preschool age, a role-playing game has great opportunities for the development of emotional intelligence, through the role played by the child, there is saturation with a variety of feelings, the ability to understand one's emotions and consciously influence them, the ability to use one's emotions for one's own good and others, the ability to communicate with people around, the ability to understand the emotional state of people around them, to sympathize with them, to regulate the emotions of partners in the game.

A child with low social-emotional competence is at risk of poor peer relationships, behavioural problems, academic failure, or development of physical and mental health problems. In a recent review of studies on social-emotional competence, the development of social, emotional and behavioural skills in

children was associated with higher learning success, improved behaviour, increased engagement, improved learning, greater social cohesion, and improved mental health [22].

Emotional resilience helps children overcome obstacles more easily and take on various challenges without more psychological stress. Moreover, high emotional intelligence means higher levels of empathy, which can lead to less social isolation [23].

Based on the foregoing, it should be noted the importance of the position of the teacher in regulating the process of organizing a role-

playing game, first of all, he should contribute to the establishment of collective interaction between children and peers, teaches them to show sympathy for each other.

Thus, the role-playing game contributes to the development of children's emotional intelligence, teaches the child to understand and control his own and other people's emotions, understand the emotional state of the participants in the game, empathize, and establish friendly relations with partners in the game, teamwork, to comprehend the values of mutual understanding, kindness, acceptance, forgiveness.

References:

- [1] Vygotskiy L.S. Problemy emotsiy. Voprosy psikhologii. M.Akademiya. 2011-82 s.
- [2] Sukhomlinskiy V.A. Problemy vsestoronnego razvitoi lichnosti. Istoriya pedagogiki v Rossii. – M., 1999.-485 s.
- [3] Bozhovich L.I. Lichnost i eye formirovaniye v detskom vozraste. – M. Prosveshcheniye. 2005 -102 s.
- [4] Abitova G.T. Emotsionalnyy komponent kak moshchnyy impuls vozdeystviya na formirovaniye informatsionnoy kultury doshkolnika. Nauka i zhizn Kazakhstana. 2019 g. №7/2 S. 101-106.
- [5] Smirnova E.O. Detskaya psikhologiya: Uchebnik dlya vuzov. 3-e izd. pererab. – SPb.: Piter. 2011. – S. 205.
- [6] Gros B. (2007). Digital Games in Education: The Design of Games-Based Learning Environments. J. Res. Technol. Educ., 40, 23–38. [Elektronnyj resurs]: URL: <https://doi.org/10.1080/15391523.2007.10782494> (data obrashcheniya: 17.02.2023).
- [7] McDonald, S. (2017). Enhanced Critical Thinking Skills through Problem-Solving Games in Secondary Schools. Interdiscip. J. E Ski. Lifelong Learn, 13, 79–96. [Elektronnyj resurs]: URL: <https://doi.org/10.28945/3711> (data obrashcheniya: 16.02.2023).
- [8] Vlachopoulos D.; Makri A. (2017). The effect of games and simulations on higher education: A systematic literature review. Int. J. of Educ. Technol. High. Educ., 14, 22. [Elektronnyj resurs]: URL: <https://doi.org/10.1155/2014/358152> (data obrashcheniya: 17.02.2023).
- [9] Zaporozhets A.V. Nekotoryye psikhologicheskiye problemy detskoy igry// Doshkolnoye vospitaniye. - №10. – 2005. – S.72-87.
- [10] Almeida, F. (2020). Adoption of a Serious Game in the Developing of Emotional Intelligence Skills. Eur. J. Investig. Health Psychol. Educ., 10, 30-43. [Elektronnyj resurs]: URL: <https://doi.org/10.3390/ejihpe10010004> (data obrashcheniya: 14.01.2023).
- [11] Vygotskiy L.S. Izbrannyye psikhologicheskiye issledovaniya. – M. 2015. – 517s.
- [12] Marina Fiori and Ashley K. Vesely-Maillefer (2018). – ss. 23-49. Emotional Intelligence as an Ability: Theory, Challenges, and New Directions. Emotional Intelligence in Education Integrating Research with Practice. The Springer Series on Human Exceptionality [Elektronnyj resurs]: URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-90633-1_2 (data obrashcheniya: 10.01.2023).
- [13] Suad Abdalkareem Alwaely, Nagwa Babiker Abdalla Yousif & Alexey Mikhaylov (2020). Emotional development in preschoolers and socialization [Elektronnyj resurs]: <https://doi.org/10.1080/03004430.2020.1717480> (data obrashcheniya: 08.01.2023).
- [14] Protassova E. (2021). Emotional development in the educational preschool programs of Soviet and Post-Soviet Times. Russian Journal of Communication. [Elektronnyj resurs]: <https://doi.org/10.1080/19409419.2021.1884338> (data obrashcheniya: 01.12.2022).
- [15] Avalos M., Zurita F., & Cachón, J. (2022). Analysis of the psychomotor profile, learning difficulty and emotional level in preschoolers. Journal of Human Sport and Exercise, 17(2), 389-399. [Elektronnyj resurs]:

<https://doi.org/10.14198/jhse.2022.172.14> (data obrashcheniya: 09.12.2022).

[16] Darling, K., & Lippman, L. (2016). Early childhood social and emotional development: Advancing the field of measurement. *Journal of Applied Developmental Psychology JADP*, 45(1), 1-7. [Elektronnyj resurs]: <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2016.02.002> (data obrashcheniya: 15.12.2022).

[17] Mattingly, V., & Kraiger, K. (2019). Can emotional intelligence be trained? A meta-analytical investigation. *Human Resource Management Review*, 29 (2), 140-155. [Elektronnyj resurs]: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1053482218301840?via%3Dihub> (data obrashcheniya: 19.12.2022).

[18] Segrin, C., & Flora, J. (2019). Fostering social and emotional intelligence: What are the best current strategies in parenting? *Social and Personality Psychology Compass*, 13(3). [Elektronnyj resurs]: <https://compass.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/spc3.12439> (data obrashcheniya: 16.11.2022).

[19] Mikhaylenko N.Ya. O mekhanizmax rolevogo povedeniya detey v igre//Doshkolnoye vospitaniye. – 2018. - №8. – S.52-67.

[20] Agnoli S., Mancini G., Andrei F., & Trombini E. (2019). The Relationship Between Trait Emotional Intelligence, Cognition, and Emotional Awareness: An Interpretative Model. *Frontiers in Psychology*, 10. [Elektronnyj resurs]: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2019.01711/full> (data obrashcheniya: 16.11.2022).

[21] Baradaran Bazaz S, Yaghoobi Hasankala Q, Shojaee A A, Unesi Z (2018). The Effects of Traditional Games on Preschool Children's Social Development and Emotional Intelligence: A Two - Group, Pretest - Posttest, Randomized, Controlled Trial. *Mod Care J.*; 15(1). [Elektronnyj resurs]: <https://brieflands.com/articles/mcj-66605.html> (data obrashcheniya: 11.02.2023).

[22] Im, Goh Wah; Jiar, Yeo Kee; Talib, Rohaya Bt. (2019). Development of Preschool Social Emotional Inventory for Preschoolers: A Preliminary Study. *International Journal of Evaluation and Research in Education (IJERE)* Vol. 8, No. 1, pp. 158-164. [Elektronnyj resurs]: <https://ijere.iaescore.com/index.php/IJERE/article/view/17798> (data obrashcheniya: 10.11.2022).

[23] Slušnienė, Giedrė. (2019). Possibilities for Development of Emotional Intelligence in Childhood in the Context of Sustainable Education Discourse and Communication for Sustainable Education, vol. 10, no. 1, pp. 133ñ145. [Elektronnyj resurs]: <https://sciendo.com/article/10.2478/dcse-2019-0010> (data obrashcheniya: 02.10.2022).

МРНТИ 14.35.01

10.51889/2077-6861.2023.1.30.010

П.Ш. САБЫРХАНОВА, ¹ Б.Т. ЕСИНГЕЛЬДИНОВ, ^{2*} Н.К. АШИРБАЕВ ¹

¹Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, (г. Шымкент, Казахстан)

²Филиал «Центр педагогических измерений» автономной организации образования

«Назарбаев Интеллектуальные школы», (г. Астана, Казахстан)

e-mail: sabyrkhanova@mail.ru, baurzhan-esingel@mail.ru*, ank_56@mail.ru

ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ В ОБУЧЕНИИ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНОМУ И ИНТЕГРАЛЬНОМУ ИСЧИСЛЕНИЮ

Аннотация

Математический анализ является одним из сложных разделов как в школьном курсе математики, так и в курсе высшей математики в университете. Поэтому применение преемственности в обучении является одним из условий успешного усвоения программы студентами при переходе со школы в вуз.

Авторами статьи изучается вопрос применения инновационных форм и методов подготовки будущих учителей математики к обучению школьников дифференциальному и интегральному исчислениям, что тесно связано с преемственностью в обучении между ступенями образования среднего и высшего образования. В статье показан краткий обзор литературы за последние годы по вопросам обучения

дифференциальному и интегральному исчислению, преемственности в обучении математики в школе и высшем учебном заведении. Сравняется содержание школьного курса алгебры и начал анализа и вузовских дисциплин, входящих в модуль «Введение в математический анализ и интегральное исчисление» (на примере ЮКУ им. М. Ауэзова).

Ключевые слова: обучение математике; преемственность; математический анализ; дифференцирование; интегрирование.

П.Ш.САБЫРХАНОВА¹, Б.Т.ЕСИНГЕЛЬДИНОВ,^{2*} Н.К.АШИРБАЕВ¹

¹*М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қаласы, Қазақстан*

²*«Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ «Педагогикалық өлшеулер орталығы» филиалы, Астана қаласы, Қазақстан*

e-mail: sabyrkhanova@mail.ru, baurzhan-esingel@mail.ru*, ank_56@mail.ru

ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫҚ ЖӘНЕ ИНТЕГРАЛДЫҚ ЕСЕПТЕУЛЕРДІ ОҚЫТУДАҒЫ САБАҚТАСТЫҚ

Аңдатпа

Математикалық анализ – мектепте, сондай-ақ университетте оқытылатын жоғары математика курсының күрделі тақырыптарының бірі. Сондықтан оқытуда сабақтастықты қолдану – мектептен жоғары оқу орнына аяқ басқан студенттердің бағдарламаны табысты меңгеруінің шарты.

Мақала авторлары болашақ математика пәні мұғалімдерін дифференциалдық және интегралдық есептеулер тақырыбын мектеп оқушыларына оқыту үшін даярлауда инновациялық формалар мен әдістерді қолдану мәселелерін зерттейді. Бұл орта және жоғары білім сатылары арасындағы оқытудың сабақтастығымен тығыз байланысты. Мақалада дифференциалдық және интегралдық есептеулер тақырыбын оқыту, мектеп пен жоғары оқу орынында математиканы оқытудағы сабақтастық мәселелері бойынша соңғы жылдардағы әдебиеттерге қысқаша шолу жасалады. Мектептегі алгебра және анализ бастамалары курсы мен «Математикалық анализ және интегралдық есептеулерге кіріспе» модуліне кіретін жоғары оқу орындарының пәндерін (М. Әуезов ат. ОҚУ мысалында) мазмұндық салыстыру ұсынылады.

Түйін сөздер: математиканы оқыту; сабақтастық; математикалық анализ; дифференциалдау; интегралдау.

P.SH. SABYRKHANOVA¹, B.T. YESSINGELDINOV,^{2*} N.K. ASHIRBAYEV¹

¹*M. Auevov South Kazakhstan University, (Shymkent, Kazakhstan)*

²*Centre for Pedagogical Measurements of Autonomous Educational Organization
«Nazarbayev Intellectual schools», (Astana, Kazakhstan)*

e-mail: sabyrkhanova@mail.ru, baurzhan-esingel@mail.ru*, ank_56@mail.ru

CONTINUITY IN TEACHING DIFFERENTIAL AND INTEGRAL CALCULUS

Abstract

Mathematical analysis is one of the most difficult units both in the school course of mathematics and in the course of higher mathematics at the university. Therefore, the use of continuity in teaching is one of the conditions for the successful assimilation of the programme by students in the transition from school to university.

The authors of the article study the issue of applying innovative forms and methods of training pre-service mathematics teachers to teach students differential and integral calculus, which is closely related to the continuity in teaching between the levels of secondary and higher education. The article shows a brief review of the literature

in recent years on teaching differential and integral calculus and continuity in teaching mathematics at schools and universities. A comparison of the content of the school course of algebra and the beginnings of analysis and university courses included in the module Introduction to Mathematical Analysis and Integral Calculus (on the example of M. Auezov SKU) is proposed.

Keywords: teaching mathematics; continuity; mathematical analysis; differentiation; integration.

Введение. Внедрение новых стандартов образования, обновление содержания учебных программ повлекли за собой изменения требований к ожидаемым результатам образования, системе оценки учебных достижений обучающихся. С внедрением реформ образования начался пересмотр форм организации образовательного процесса как в средней школе, так и в высших учебных заведениях.

Кроме того, в период карантина в связи с пандемией в системе образования начали развиваться дистанционные и смешанные формы обучения, экстернат, особенно на старшей ступени среднего образования. Внедрение в учебный процесс мобильных устройств, компьютерных технологий сделало образование доступным для всех. Все это ставит новые вызовы перед педагогами, перед учреждениями среднего образования, высшими учебными заведениями, занимающимися профессиональной подготовкой педагогов.

Учитель должен владеть не только качественными знаниями в предметной области, но и применять эти знания на практике, правильно донести их до учащихся, подбирать ресурсы и правильные методы обучения и оценивания, предоставлять обратную связь. От этого зависит успех ученика в освоении изучаемого материала и достижении поставленных ожидаемых результатов и целей обучения. Высшая школа должна быть готова к новым вызовам и искать новые пути совершенствования образовательного процесса, чтобы будущие педагоги смогли успешно осуществлять трудовую деятельность в быстро меняющихся условиях. Поэтому важна преемственность между содержанием изучаемого материала, методами обучения, оценки и контроля образовательных достижений обучающихся школы и вуза.

Материалы и методы. Содержание

учебных программ старшей школы по предмету «Алгебра и начала анализа» старшей школы также претерпевает изменения и направлено на практическую подготовку учащихся, развитие функциональной грамотности учащихся. Одними из сложных разделов в содержании курса по алгебре и началам анализа являются разделы, посвященные производной, первообразной и интегралу, их применению, т.е. началам анализа. При изучении данных тем закладываются базовые знания и навыки, которые необходимы будущим выпускникам в изучении высшей математики в вузе.

Продолжение школьного курса начал анализа в вузе – математический анализ, который является одним из основных курсов математического образования. Данный курс развивает математическое мышление, закладывает навыки исследовательской деятельности как теоретической, так и практической. В обучении учителей математики математический анализ играет важную роль для подготовки выпускников к будущей профессиональной деятельности в школе. Например, учитель должен научить учащихся не просто находить производную или первообразную функции, а понимать необходимость их нахождения, обосновывать и выводить методы их нахождения, применять полученные знания и навыки на практике.

С.А. Парыгина выделяет когнитивный, практический и мотивационный компоненты математической компетенции студентов вузов, на формирование которых влияет качество обучения математики (алгебры и геометрии) в школе. Автор отмечает, что немаловажным звеном процесса обучения математике является соблюдение преемственности между школой и вузом: актуализация полученных в школе знаний, применение в учебном процессе университета методов обучения, к

которым студенты привыкли в школе. Поэтому преподавателям университета в своей работе необходимо учитывать тот опыт студентов, который они приобрели, когда обучались в школе [1].

Л.Н. Оразбекова говорит о том, что очень важно уделять внимание процессу формирования умений, навыков и компетенций обучающихся на каждой ступени образования, что возможно только в условиях обеспечения преемственности обучения. По мнению автора преемственность – это базовый механизм образовательного процесса [2].

Авторы статьи изучают вопрос применения инновационных форм и методов подготовки будущих учителей математики к обучению школьников дифференциальному и интегральному исчислениям. Для этого используются теоретические и эмпирические методы научного исследования, которые помогут сделать промежуточные выводы и построить дальнейшую траекторию исследования. Проведен обзор отечественной и зарубежной литературы по теме исследования, анализ нормативных документов и учебных программ. Это позволит заложить теоретическую основу для разработки методических рекомендаций.

С целью обоснования и разработки инновационных форм и методов подготовки будущих учителей математики к обучению учащихся дифференциальному и интегральному исчислениям на начальном этапе исследования изучен вопрос преемственности школьного курса по алгебре и началам анализа и курсом математического анализа высших учебных заведений с фокусом на дифференциальное и интегральное исчисление. Для этого проведено сравнение содержания учебных программ по алгебре и начал математического анализа старшей школы и учебных программ, входящих в модуль «Введение в математический анализ и интегральное исчисление» специальности 6В01510 – «Математика» на примере Некоммерческое акционерное общество «Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова».

Результаты и обсуждение. Вопрос преем-

ственности в обучении был актуальным еще для древнегреческих философов, которые рассматривали взаимосвязь и последовательность этапов процесса обучения для передачи социального опыта будущему поколению [3].

Согласно педагогическому энциклопедическому словарю, преемственность в обучении – установление необходимой связи и правильного соотношения между частями учебного предмета на разных ступенях его изучения [4].

И.Ю. Жмурова, изучающая вопрос об преемственности между школой и университетом, говорит, что необходимым условием успешности обучения математике в вузе является преемственность в содержании, методах обучения, эффективное применение ранее полученных студентами знаний, закрепление и углубление изученного материала [5].

По мнению Ж.М. Нурмухамедовой преемственность должна отражаться не только через отдельные предметы, но и через связи между ними, реализовываться между различными видами деятельности учащихся при изучении нового учебного материала. Автор говорит, что преемственность должна прослеживаться при переходе из начальной школы в основную, а затем и в старшую школу, при этом учитывать разделение математики на алгебру и геометрию в 7 классе. Автор отмечает, что на каждом этапе очень важно обеспечить непрерывность линий в содержании и заложить основу для дальнейшего изучения содержания учебного материала, его последовательного усложнения и углубления [6].

Проведенный Л.С. Капкаевой и Е.А. Тагаевой анализ литературы показал, что преемственность в содержании, в формах и методах обучения является основой успешного обучения математике учащихся в школе и студентов в вузе. Поэтому преемственность является одним из основных условий обеспечения непрерывности образования на всех этапах обучения. Для подготовки школьников к продолжению математического образования в вузе авторы выделили целевой, теоретико-

методологический, содержательный, процессуальный, критериально-уровневый, результирующий компоненты методической системы обучения обучающихся алгебре и началам анализа в условиях преемственности между школой и вузом: [7].

Е.А. Комарова в своем методическом пособии говорит о том, что проблема преемственности в обучении математике может быть решена формально через учебники, учебные и методические пособия, нормативные документы. Автор отмечает о необходимости реализации преемственности между пропедевтическими и систематическими курсами математики через актуализацию знаний учащихся (повторение, обобщение и систематизация знаний); проведение обобщающих уроков; применение алгоритмов и приемов математической деятельности и средств символической наглядности [8].

Р.М. Тургунбаев, изучавший методический аспект преемственности, разработал модель процесса обучения на основе преемственности в обучении математическому анализу студентов первого курса. Согласно данной модели для методического обеспечения преемственности необходимо выполнения таких задач, как определение лексикона по теме; оценивание порогового уровня результата обучения, средств, методов, форм и инструментов, используемых при решении задач; внедрение нового лексикона, открытие новых понятий, закономерностей между понятиями [9].

По мнению А.В. Должиковой преемственность между всеми уровнями образовательных учреждений является одним из способов обеспечения непрерывности обучения, эффективным инструментом формирования профессиональных компетенций. Автор выделяет 8 требований к соблюдению преемственности профессионально-ориентированного обучения математике:

- 1) единство педагогических действий в школе и вузе;
- 2) согласованность учебных программ среднего и высшего образования;
- 3) профессионально-ориентированность

содержания при обучении математике;

4) использование в школе различных форм и методов обучения, применяемых в вузе;

5) способствование профессиональной ориентации обучающихся;

6) организация совместных мероприятий школ и вузов;

7) организация экскурсий в вузы, стажировок для учащихся школ;

8) организация подготовительных курсов для учащихся на базе вузов [10].

Проведенный А.З. Салаховым опрос преподавателей вузов показал, что более 80% респондентов отметили, что в содержательном плане студенты хуже усваивают вопросы математического анализа. Респонденты отмечают, что студенты только используют готовые техники и формулы, но не теоремы или определения. Автор отмечает, что преподаватели вузов должны учитывать специфику содержания знаний и представлений студентов, которые они приобрели в школе [11].

Н.В. Перькова говорит о том, что по мнению студентов математический анализ является самым трудным предметом. Большинство понятий математического анализа формируются в школьном курсе начал анализа на разном уровне строгости, в вузе же эти понятия трактуются с тех же позиций, углубляя и расширяя спектр их приложения [12].

Исследование Р.М. Тургунбаева показало, что уровень подготовки студентов первого курса недостаточен для успешного освоения математического анализа:

1) у большинства студентов алгоритмическое мышление, они умеют решать стандартные задачи, но испытывают трудности с обоснованием решения;

2) большинство студентов испытывают трудность с пониманием основных формулировок определений, теорем, техникой вывода формул, доказательством теорем;

3) у большинства студентов практически отсутствуют навыки самостоятельной работы [13].

Р.М. Тургунбаев и А.З. Салахов видят

одной из причин трудностей студентов является развитие алгоритмического мышления в процессе изучения школьного курса начал анализа. Это также связано с преемственностью между школой и вузом [11, 13].

Таким образом изучение начал математического анализа в школе и математического анализа в вузе является одним из сложных предметов для обучающихся. Поэтому проблема преемственности изучения математического анализа в школе и вузе является актуальной как для отечественных, так и для зарубежных педагогов. Обзор литературы показал, что одним из требований успешной реализации преемственности в обучении математического анализа является согласованность учебных программ среднего и высшего образования. С конца XIX века поднимался вопрос приведения содержания школьного курса математики в соответствие с программами вузов. Одним из решений было включение элементов математического анализа в учебные программы по математике в семидесятые годы XX века.

На данный момент начала анализа являются неотъемлемой частью учебных программ. Согласно учебным программам в 10 и 11 классах на изучение алгебры и начал анализа выделяется всего 3 часа в неделю, это 102 часа в учебном году. В 10 классе изучаются производная и ее применение, в 11 классе – первообразная и интеграл.

По специальности 6В01510 – «Математика» в модуль «Введение в математический анализ и интегральное исчисление» Южно-Казахстанского университета им. М. Ауэзова состоит из следующих селективных дисциплин, включающих теорию бесконечно малых, дифференциальное исчисление функции одной переменной, теоретические основы вычислительной математики, численные методы решения обыкновенных дифференциальных уравнений, дифференциальное исчисление функции многих переменных, применение одномерного интеграла, интегральное исчисление функции одной переменной, кратные интегралы, теория рядов, интегральное исчисление функции многих переменных, дифференциальные уравнения, теория операторных преобразований. Данные дисциплины изучаются в определенных семестрах, общее количество кредитов на их изучение – 24.

С изученными в школьном курсе производной и первообразной в первую очередь тесно связаны дифференциальное исчисление и интегральное исчисление функции одной переменной, а затем уже на основе полученных знаний и навыков изучаются оставшиеся дисциплины. В следующей таблице оказано сравнение содержания учебных программ школьного курса начал анализа и дифференциального и интегрального исчислений функции одной переменной вуза (на примере ЮКУ имени М. Ауэзова).

Таблица. Сравнение содержания учебных программ

Школьный курс	Класс	Дисциплина вуза	Семестр
<p>Предел и непрерывность. Производная.</p> <p>Предел функции в точке.</p> <p>Непрерывность функции в точке и на множестве.</p> <p>Точки разрыва функции. Асимптота.</p> <p>Производная. Дифференцируемость функции.</p> <p>Правила нахождения производных. Дифференцирование. Производная степенной функции.</p> <p>Физический и геометрический смысл производной.</p> <p>Касательная к графику функции. Уравнение касательной к графику функции.</p> <p>Сложная функция. Производная сложной функции.</p> <p>Производная тригонометрических функций</p> <p>Приближённые вычисления.</p>	10	<p>Дифференциальное исчисление функции одной переменной.</p> <p>Множества.</p> <p>Последовательности чисел. Предел последовательности. Функции, предел функции, непрерывность функции, производная функции, дифференциал функции одной переменной, Дифференцируемость функции в точке. Определение, свойства дифференцируемых функций. Правила дифференцирования функций. Исследование функций с помощью производной.</p>	2
<p>Применение производной</p> <p>Признаки монотонности (возрастания и убывания) функции. Критические точки. Достаточные условия существования экстремума.</p> <p>Исследование функции с помощью производной и построение её графика.</p> <p>Наибольшее и наименьшее значения функции на промежутке.</p> <p>Применение производной при решении практических задач.</p>			

<p>Первообразная и интеграл.</p> <p>Первообразная функции. Неопределённый интеграл. Основное свойство первообразной.</p> <p>Правила нахождения первообразных.</p> <p>Криволинейная трапеция. Площадь криволинейной трапеции.</p> <p>Определённый интеграл. Формула Ньютона-Лейбница. Интегрирование.</p> <p>Применение определённого интеграла к решению геометрических и физических задач.</p>	<p>11</p>	<p>Интегральное исчисление функции одной переменной.</p> <p>Первообразная. Неопределённый интеграл и его свойства. Интегрирование по частям. Интегрирование рациональных, тригонометрических функций, дифференциальных биномов. Определённый интеграл по Риману. Необходимые и достаточные условия интегрируемости. Свойства определённых интегралов. Формула Ньютона-Лейбница. Методы вычисления определённых интегралов.</p>	<p>3</p>
--	-----------	---	----------

Из таблицы видно, что в школьном курсе закладываются необходимые фундаментальные знания для изучения математического анализа в вузе. Содержание учебных программ дисциплин вуза содержит, расширяет и углубляет содержание учебных программ по алгебре и началам анализа в 10 и 11 классах, что отражает согласованность учебных программ по содержательной части. Помимо выделенных разделов учебных программ в школьном курсе выделяется время на повторение в конце учебного года, а также при изучении показательных и логарифмических функций выделяется время на изучение производной и первообразной данных функций. Однако выделяемое количество часов является недостаточным для того, чтобы в полной мере усвоить изучаемый материал. Для того чтобы обеспечить качественное усвоение материала учителям средних школ необходимо правильно планировать учебный процесс, подбирать эффективные методы и ресурсы обучения, формы и инструменты оценивания. Потому что от готовности учителя совершенствовать собственную практику, его понимания необходимости изменений зависит успешность учащихся [11, 13]. Учащийся, выходя из школы, должен владеть материалом не только на уровне техники нахождения производной,

первообразной функции, но и уметь доказать, использовать теоремы и определения.

Заключение. Результаты обзора отечественной и зарубежной литературы показали актуальность вопроса обеспечения преемственности между школьным курсом начал анализа и дисциплинами вуза, входящими в модуль математического анализа.

Не смотря на то, что изучение математического анализа является одним из сложных разделов в курсе математики средней и высшей школ, эффективной реализации преемственности в его изучении будут способствовать согласованность учебных программ и правильно подобранные методы обучения. Сравнение учебных программ показало согласованность содержания в изучении дифференциального и интегрального исчисления в школьном курсе алгебры и начал анализа и курсах вуза, связанных с математическим анализом. Поэтому педагоги должны быть готовы реализовать преемственность через применяемые методы обучения, что ставит вызов перед вузами, занимающимися подготовкой учителей математики. Следовательно вопрос применения инновационных форм и методов подготовки будущих учителей математики к обучению школьников дифференциальному и интегральному исчислениям является актуальным на данном этапе развития системы образования.

Список использованной литературы:

1. Парыгина С.А. Преемственность обучения математике в школе и вузе в условиях реализации компетентностного подхода // ЧЕРЕПОВЕЦКИЕ НАУЧНЫЕ ЧТЕНИЯ-2012. – 2013. – С. 157-159.
2. Оразбекова Л.Н. Пути реализации преемственности обучения математике в условиях перехода на двенадцатилетнее обучение в школах Казахстана // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2015. – №. 177. – С. 106-113.
3. Тагаева Е. А. Преемственность в обучении математике и началам математического анализа в системе «школа-вуз» // Гуманитарные науки и образование. – 2015. – №. 4. – С. 91.
4. Бим-Бад Б.М. Педагогический энциклопедический словарь. — М., 2002. – 213 с.
5. Жмурова И.Ю. О реализации преемственности при обучении бакалавров физико-математического образования дискретной математике // Актуальные вопросы современной педагогики. – 2011. – С. 102-105.
6. Нурмухамедова Ж.М. О проблеме преемственности курсов «Алгебра и начала анализа» в школе и «Математический анализ» в педагогическом вузе // ВЕСТНИК «Физико-математические науки» – 2016. – №. 2(54). – С. 56-61.
7. Капкаева Л.С., Тагаева Е.А. Методическая система обучения учащихся старших классов алгебре и началам математического анализа в условиях преемственности между школой и вузом // Мир науки. Педагогика и психология. – 2017. – Т. 5. – №. 5. – С. 14.
8. Комарова Е.А. Преемственность в обучении математике. Методическое пособие. – Вологда, 2007. – 108 с. DOI 10.31110/2413-1571-2021-028-2-013
9. Turgunbaev R. Methodical aspects of continuity in teaching mathematics // Norwegian Journal of Development of the International Science. 2021. №77-2. DOI: 10.24412/3453-9875-2021-77-2-20-23
10. Должикова А.В. Преемственность профессионально-ориентированного обучения математике в системе «Общее среднее-высшее профессиональное образование» // Донецкие чтения 2019: образование, наука, инновации, культура и вызовы современности. – 2019. – С. 20-22.
11. Салахов А. З. Проблемы преемственности изучения основ математического анализа в школе и вузе // Известия Дагестанского государственного педагогического университета. Психолого-педагогические науки. – 2010. – №. 2. – С. 124-130.
12. Перькова Н.В. Формирование компетентностей у студентов 1 курса при изучении математического анализа // Вестник Псковского государственного университета. Серия: Естественные и физико-математические науки. – 2008. – №. 6. – С. 126-132
13. Тургунбаев Р. М. Принцип преемственности в обучении математическому анализу с помощью специально подобранных задач // Физико-математическое образование. – 2021. – №. 2 (28). – С. 77-82. DOI: 10.24412/3453-9875-2021-77-2-20-23
14. Yessingeldinov B. T. et al. Investigation of teachers' understanding of differentiated approach in teaching mathematics // Cypriot Journal of Educational Sciences. – 2022. – Т. 17. – №. 5. – С. 1671–1679. <https://doi.org/10.18844/cjes.v17i5.7337>
15. Есингельдинов Б., Аширбаев Н., Исмаилова Г., Сарсекенов Р., Сабырханова П. Дифференцированный подход к оценке учебных достижений учащихся // Педагогика и психология. – 2021. – № 4(49). – С. 122–129. DOI: 10.51889/2021-4.2077-6861.14.

References:

1. Parygina S.A. Preemstvennost' obucheniya matematike v shkole i vuze v usloviyah realizacii kompetentnostnogo podhoda // CHEREPOVECKIE NAUCHNYE CHTENIYA-2012. – 2013. – S. 157-159.
2. Orazbekova L.N. Puti realizacii preemstvennosti obucheniya matematike v usloviyah perekhoda na dvenadcatiletnee obuchenie v shkolah Kazahstana // Izvestiya Rossijskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A.I. Gercena. – 2015. – №. 177. – S. 106-113.
3. Tagaeva E. A. Preemstvennost' v obuchenii matematike i nachalam matematicheskogo analiza v sisteme «shkola-vuz» // Gumanitarnye nauki i obrazovanie. – 2015. – №. 4. – S. 91.

4. Bim-Bad B.M. Pedagogicheskij enciklopedicheskij slovar'. — М., 2002. — 213 с.
5. Zhmurova I.YU. O realizacii preemstvennosti pri obuchenii bakalavrov fiziko-matematicheskogo obrazovaniya diskretnoj matematike // Aktual'nye voprosy sovremennoj pedagogiki. — 2011. — S. 102-105.
6. Nurmuhamedova Zh.M. O probleme preemstvennosti kursov «Algebra i nachala analiza» v shkole i «Matematicheskij analiz» v pedagogicheskom vuze // VESTNIK «Fiziko-matematicheskie nauki» — 2016. — №. 2(54). — S. 56-61.
7. Kapkaeva L. S., Tagaeva E. A. Metodicheskaya sistema obucheniya uchashchihsya starshih klassov algebre i nachalam matematicheskogo analiza v usloviyah preemstvennosti mezhdru shkoloj i vuzom // Mir nauki. Pedagogika i psihologiya. — 2017. — T. 5. — №. 5. — S. 14.
8. Komarova E.A. Preemstvennost' v obuchenii matematike. Metodicheskoe posobie. — Vologda, 2007. — 108 s. DOI 10.31110/2413-1571-2021-028-2-013
9. Turgunbaev R. Methodical aspects of continuity in teaching mathematics // Norwegian Journal of Development of the International Science. 2021. №77-2. DOI: 10.24412/3453-9875-2021-77-2-20-23
10. Dolzhikova A.V. Preemstvennost' professional'no-orientirovannogo obucheniya matematike v sisteme "Obshchee srednee-vysshee professional'noe obrazovanie" // Doneckie chteniya 2019: obrazovanie, nauka, innovacii, kul'tura i vyzovy sovremennosti. — 2019. — S. 20-22.
11. Salahov A. Z. Problemy preemstvennosti izucheniya osnov matematicheskogo analiza v shkole i vuze // Izvestiya Dagestanskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta. Psihologo-pedagogicheskie nauki. — 2010. — №. 2. — S. 124-130.
12. Per'kova N. V. Formirovanie kompetentnostej u studentov 1 kursa pri izuchenii matematicheskogo analiza // Vestnik Pskovskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Estestvennye i fiziko-matematicheskie nauki. — 2008. — №. 6. — S. 126-132
13. Turgunbaev R. M. Princip preemstvennosti v obuchenii matematicheskomu analizu s pomoshch'yu special'no подобрannyh zadach // Fiziko-matematicheskoe obrazovanie. — 2021. — №. 2 (28). — S. 77-82. DOI: 10.24412/3453-9875-2021-77-2-20-23
14. Yessingeldinov B. T. et al. Investigation of teachers' understanding of differentiated approach in teaching mathematics // Cypriot Journal of Educational Sciences. — 2022. — T. 17. — №. 5. — S. 1671–1679. <https://doi.org/10.18844/cjes.v17i5.7337>
15. Esingel'dinov B., Ashirbaev N., Ismailova G., Sarsekenov R., Sabyrhanova P. Differencirovannyj podhod k ocenke uchebnyh dostizhenij uchashchihsya // Pedagogika i psihologiya. — 2021. — № 4(49). — S.122–129. DOI: 10.51889/2021-4.2077-6861.14.

МРНТИ: 14. 35. 21.

10.51889/2077-6861.2023.1.30.012

Г. С. АБИЛДАЕВА

*КГУ Школа-гимназия имени А.С. Пушкина
(Шымкент, Казахстан)
gulnaz.abildaeva@mail.ru*

КОРРЕЛЯЦИОННАЯ ВЗАИМОСВЯЗЬ МОТИВАЦИИ ДОСТИЖЕНИЯ И ПОТРЕБНОСТИ В ДОСТИЖЕНИЯХ КАЗАХСТАНСКИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация:

В научной статье представлены результаты исследования мотивации достижения школьников при трансформации школьного обучения. Целью исследования является проведение сравнительного анализа по исследованию мотивации достижения учащихся в контрольных и экспериментальных группах. Полученные экспериментальные результаты подтверждают, что обновленная образовательная

траектория обучения учащихся будет усваиваться эффективно при условии, если будут созданы психолого-педагогические условия для формирования и развития мотивации достижения у школьников среднего звена. Методы исследования: Личностный опросник “Большая пятерка - BigFive”; методика “Изучение потребности в достижении” Ю. М. Орлова; Опросник измерения мотивации достижения А. Мехрабиан; “Диагностика мотивационной структуры личности” Мильмана. Полученные результаты свидетельствуют о необходимости создания психоло-педагогических условий в современной школе по развитию мотивации достижения. При формировании у учащихся мотивации достижения к успеху у учеников активизируется стремление к саморазвитию и повышается уверенность в достижении поставленной цели.

Ключевые слова: потребность в достижении; обучающиеся; мотивация достижения успеха и избегания неудачи; обновленное обучение.

Г.С. ӘБІЛДАЕВА

*А.С. Пушкин атындағы мектеп-гимназиясы
(Шымкент, Қазақстан)*

МОТИВАЦИЯНЫҢ КОРРЕЛЯЦИЯЛЫҚ ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЖЕТІСТІКТЕРІ МЕН ЖЕТІСТІКТЕРІ

Аңдатпа

Ғылыми мақалада мектептегі білім беруді өзгерту кезінде мектеп оқушыларының жетістік мотивациясын зерттеу нәтижелері берілген. Зерттеудің мақсаты – бақылау және эксперименттік топтағы студенттердің жетістік мотивациясын зерттеу үшін салыстырмалы талдау жүргізу. Алынған эксперименттік нәтижелер орта мектеп оқушыларының жетістік мотивациясын қалыптастыру және дамыту үшін психологиялық-педагогикалық жағдайлар жасалған жағдайда оқушылардың оқуының жаңартылған білім беру траекториясы тиімді игерілетінін растайды. Зерттеу әдістері: «Үлкен бестік – үлкен бестік» жеке сауалнама; Ю.М.Орловтың «Жетістікке жету қажеттілігін зерттеу» әдістемесі; А. Мехрабианның «Жетістік мотивациясын өлшеуге арналған тест сауалнамасы»; «Тұлғаның мотивациялық құрылымының диагностикасы» Милман. Алынған нәтижелер қазіргі мектепте оқу кезеңінде жетістік мотивациясын қалыптастыруға және дамытуға ықпал ететін психологиялық-педагогикалық жағдайларды жасау қажеттілігін көрсетеді. Жетістікке жету мотивациясының дамуы өзін-өзі дамытуға деген ұмтылысты белсендіреді және мақсатқа жетуге деген сенімді арттырады.

Түйін сөздер: жетістікке деген қажеттілік, жетістікке жету мотивациясы, сәтсіздікке жол бермеу мотивациясы, оқушылар, жаңартылған оқыту.

G.S. ABILDAEVA

*¹KGU School-gymnasium named after A.S. Pushkin
(Shymkent, Kazakhstan)*

CORRELATION INTERRELATION OF MOTIVATION ACHIEVEMENTS AND ACHIEVEMENT NEEDS OF KAZAKHSTAN SCHOOLCHILDREN

Abstract

The scientific article presents the results of a study of the achievement motivation of schoolchildren during the transformation of school education. The purpose of the study is to conduct a comparative analysis to study the achievement motivation of students in the control and experimental groups. The experimental results obtained

confirm that the updated educational trajectory of students' learning will be assimilated effectively, provided that psychological and pedagogical conditions are created for the formation and development of achievement motivation in middle school students. Research methods: Personal questionnaire "Big Five - BigFive"; methodology "Studying the need for achievement" by Yu. M. Orlov; "Achievement Motivation Measurement Test Questionnaire" by A. Mekhrabian; "Diagnosis of the motivational structure of personality" Milman. The results obtained indicate the need to create psychological and pedagogical conditions that contribute to the formation and development of achievement motivation during the period of study in a modern school. The development of motivation to achieve success activates the desire for self-development and increases confidence in achieving the goal.

Keywords: need for achievement, motivation for achieving success, motivation for avoiding failure, students, updated learning.

Введение. Мотивация достижения у школьников и ее развитие относится к особо важным актуальным проблемам педагогической и психологической наук. Феномен мотивации достижения определяют как побудительный фактор деятельности и как стремление человека выполнять эту деятельность качественно, творчески, преодолевая все трудности.

Особую актуальность проблема мотивации достижения приобретает сегодня для казахстанских школ, в условиях, когда устанавливается заказ и желание видеть молодых людей, имеющих мотивированное осознание легко и быстро достигать поставленных задач и целей.

В настоящее время в казахстанских школах стремятся обучать и воспитывать школьников, умеющих нестандартно и творчески подходить к решению заявленных задач, психологи называют такую подготовку не иначе как подготовленные высокомотивированные выпускники.

На современном этапе казахстанские школы в условиях обновленного содержания ориентированы новыми установками и изменениями, которые происходят в сфере образования.

Создание индивидуальных образовательных программ, персонализированного школьного обучения это основная идея обновляемого школьного обучения. Современный школьный образовательный процесс стремится быть более организованным и нацеленным на повышение образования, индивидуальных интересов и запросов каждого ученика. Для того

чтобы поддержать такой образовательный процесс, необходимо продумать и выверить все психологические детерминанты и педагогические условия для формирования правильных намерений и мотивированности каждого школьника.

Следовательно, необходимо формирование осознанной мотивации к выбору образовательной траектории у учащихся. Такую осознанность может дать только формирование и развитие мотивации достижения. Мы предполагаем, что одним из условий оптимального решения обновленного образовательного процесса – это создание психолого-педагогических условий для формирования и развития мотивации достижения школьников.

Цель настоящей статьи: представить сравнительные результаты по исследованию мотивации достижения у учащихся контрольных классов и экспериментальных классов обучающихся среднего звена.

Основная часть. Феномен мотивации достижения уже на протяжении многих десятилетий изучается отечественными и зарубежными исследователями. Это еще раз доказывает об актуальности и важности изучения совокупности психических процессов, составляющих мотивацию достижения. Всестороннее исследование мотивации достижения дополняет сведения о движущих механизмах поведения человека, об энергетических источниках активности человека на всех его возрастных этапах [1, 2, 3].

Сведения о развитии мотивационной активности дает возможность педагогам

и психологам расширять и использовать психические ресурсы в индивидуальном и социальной актуализации личности.

Известный психолог Д.Макклелланд рассматривал мотивацию достижения как первопричину человеческого поведения. Классик изучения достиженческой мотивации делает интересный вывод: если воспитывать и формировать стремление к успешности как личностную черту, можно таким образом воспитать больше мотивированности у каждого и тогда общество будет более успешным и поднимет национальный уровень мотивации достижения успешности. Автор первым создал методику измерения мотивации достижения тест тематической апперцепции [1].

Традиционные теории мотивации достижения акцентировали внимание на двух основных аспектах проблемы: аспект мотива стремления к успеху и мотив избегания неудачи, в первом случае это склонности получения удовлетворения от проделанной работы, наполнение гордостью и счастьем при достижении желаемого результата, во втором случае, когда субъект пытается всеми силами избежать неудачи, не желает испытывать горечь поражения и унижения от постигнутой неудачи [2, 3, 4, 5, 6].

Анализируя феномен мотивации достижения, мы приходим к пониманию что она зависит от многих факторов. Фактор первый - мотивация достижения зависит от качества выполненных личностных задач и целей. Фактор второй - в самой мотивации достижения есть переменные, которые детерминируют устойчивость, уровни и специфические черты мотивации достижения. По имеющимся на сегодняшний день результатам исследований, мотивация достижения связана как с внутренними, так и с внешними факторами [4, 5, 6].

Современные представления о мотивации достижения разительно отличаются от исследований начала 20 века. Исследование самой структуры мотивации достижения пополнились большим количественным и качественным материалом.

Следовательно, в данном материале

появление новых вопросов приводят к поиску новых вопросов. К примеру, как ответить на вопрос почему мотивация достижения более важна для современных людей нежели мотивация безопасности и самосохранности, или, к примеру мотивация любви? Объяснить можно исходя из сегодняшних реалий, когда понимаешь, что нельзя обойтись без мотивации достижения в прикладных формах деятельности, особенно в спортивной или военной психологии. В решении проблем, связанных с концепцией - Я, мотивация достижения в большей части затрагивает мотивационные и побудительные силы личности [7, 8, 9, 10].

Мотивация достижения оказывает влияние на любые осознанные действия человека, которые ведут его к конкретной цели. У человека всегда есть выбор путей и действий к осуществлению определенной деятельности и этот выбор корректируются мотивом, заложенным в данном достиженческом действии. Личность, обладающая стойким проявлением мотивации достижения, всегда будет устремленной и уверенной в намеренном совершении конкретного действия [7, 8, 10, 11].

Д.И. Фельдштейн [12] определял педагогическое понимание мотивации достижения, как характеристику наивысшего достижения личностного роста самой личности. По мнению самого автора личностное развитие несомненно заключается в трансформации ценностных самостоятельных мотивационных направлений человека, понимании своих сильных и слабых граней характера, приобретение умений намерений и практического осуществления запланированных действий и поступков, соответствующих мотиву-доминанте, которая не противоречит общечеловеческим ценностям [12]. По мнению Т. О. Гордеевой [11], под мотивацией достижения следует понимать мотивацию, направленную на лучшее выполнение деятельности, ориентированной на достижение определенного результата, «к которому может быть применен критерий успешности» [11].

Л.И. Божович [12] определяла мотив как волевой акт и внутреннее осознанное побуждение, отражающее готовность человека к поступку и действию.

Е.И. Ильин [13] указывает, что мотив – это намерение и замысел в организации поведения и предлагает интересную авторскую схему структуры мотива, где первоосновой является потребностный этап, включающий био-социальные потребности и установка на долженствование. Вторым этапом в данной схеме выступает внутренний фильтр человека, определяющий его интересы, самооценку и уровень притязаний, а также настоящие убеждения и внутренние установки. Завершающий блок, по мнению автора это направленные цели на опредмеченное действие результатом которого станет удовлетворенная потребность.

Л.И. Божович и Е.И. Ильин определяли мотивацию достижения как устойчивую характеристику личности, выражающуюся в понимании личностного смысла деятельности и потребности добиваться успехов во всех видах деятельности, превосходить существующие нормы [12, 13].

Д.А. Леонтьев [14] рассматривает структурную наполненность мотива в двух векторах: 1) ядром мотивации выступают содержательные, установочные, волевые и эмоциональные качества; 2) селективные, когнитивные, регуляторные и побудительные функциональные силы;

Н.В. Виноградова [15] предлагает рассматривать мотивацию достижения как важный динамический процесс установления мотива, вмещающий в себя успешную устремленность в сочетании с избеганием неудачной ситуации и субъективную оценку как успешного так и неуспешного результата.

Д.В. Ушаков известный как автор структурно-динамической теории интеллекта, рассматривает мотивацию достижения как строгого и справедливого наставника контролирующего способности личности. Автор даже высказывает интересную мысль, считая, что высокомотивированные люди должны неустанно

работать над совершенствованием личных познавательных способностей. Такая трактовка мотивации достижения подтверждает закон Йеркса-Додсона, который гласит: величина типа мотивации положительно коррелирует с успешным результатом любой интеллектуальной деятельности [16].

Известный психолог В.Н. Дружинин [17] подчеркивая важность мотивации во взаимосвязи с величиной интеллекта, считает, что мотивация достижения влияет не на личностные способности, а на эффективность достижения, что впоследствии сказывается на повышении интеллектуальных способностей.

Важнейшим условием развития личности в современном обществе являются навыки критического мышления, имеющие профессиональное и личностно значимое значение. Формирование критического мышления влияет на уровень реализации обучающихся в педагогической и научной деятельности, на социально-личностное развитие. В контексте современных образовательных технологий гибридная модель обучения считается наиболее эффективной и интегрирует преимущества традиционного, дистанционного и онлайн-обучения [18].

Адаптация к характеристикам учащегося, которые не имеют прямого отношения к процессам обучения (таким как стили обучения), или использование статического моделирования в качестве основы для адаптации может рассматриваться как потенциальная причина неэффективных попыток персонализации в педагогической практике [19].

Выделено четыре основных компонента уровня достижений каждого учащегося – это академическая успеваемость, умения, необходимые в реальной жизни, творческая познавательная активность ученика, личные социальные достижения. Автор предлагает схему и факторы, которые определяют формирование уровня достижений обучающегося. Так, по мнению автора для оптимального уровня

достижений, необходима мотивация достижения (как личностная структура и личностный смысл субъекта), состоящая из следующих факторов: самооценка и уровень притязаний, наличный уровень достижения, стимулирование, условия деятельности, общественное значение деятельности. Также к отмеченным факторам автор подключает опыт, способности и активность обучающегося и нормативный результат деятельности. Все указанные факторы взаимосвязаны и оказывают комплексное влияние на формирование уровня достижений, наполненный в личностно значимое для учащегося достижение.

Формирование достижений есть сложный процесс, который включает личностно-значимые качественные и количественные характеристики целей учеников. Данный процесс, по мнению автора, определяется спецификой деятельности, условиями учебного процесса, системой оценивания, уровнем требования к параметрам деятельности, а также личностными факторами – это мотивацией достижения, способностями и уровнем притязаний.

В психолого-педагогической практике стало распространенным понятие личностное достижение, которое рассматривается многими авторами как движение субъекта к цели и как значимый положительный прирост или прибавка к полученным результатам по сравнению с предыдущими [18, 19].

Достижения личности реализуют цель деятельности, приводят к осознанию учащимся личностно-значимого результата. Цель к достижению формируется с позиции конкретного субъекта и если цель наполнена личностным смыслом, то полученный результат – достижение, ведет к развитию личности учащегося. Это происходит только при определенном отношении самой личности обучающегося к достижениям и в образовательном процессе, опирающийся на личностно-ориентированный подход.

Таким образом, анализ многочисленных исследований приводит нас к выводу, что основными параметрами активизации и развития мотивации достижения яв-

ляются понимание его основ через психолого-педагогический курс, в процессе специальных игр и упражнений ученики приобретают опыт мышления и паттернов эмоционального поведения. Выделяются характерные черты, которыми можно описать высокомотивированного индивидуума это: понимание актуального значения мотивированного поведения, умение сопоставить свое поведение, духовные ценности принятие мотивов со своим идеалом, усвоение мотивов.

Следовательно, мотивация достижения несет в себе глубокий смысл и объясняет закономерности результативного поведения человека. В рамках педагогических исследований рассматривается мотивационная направленность и достиженческая мотивация у школьников, где особый интерес с точки зрения ориентированного образовательного процесса школьного менеджмента направлен на личностные достижения обучающихся.

В настоящее время в рамках обновленного содержания образовательных программ актуален вопрос персонификации образовательного процесса, определение индивидуальной образовательной траектории, которая должна иметь в контенте построение лестницы успеха.

Однако, несмотря на большое количество публикаций по исследуемой теме, недостаточно исследований по изучению мотивационной направленности и мотивации достижения у школьников подросткового возраста. В то время, это самый основной кризисный период психического развития ребенка, и на данном этапе возникают возможности для оптимального педагогического и психологического влияния на формирование и развитие мотивации достижения.

Изучение закономерностей функционирования мотивации достижения школьников среднего звена, а также создание педагогических и психокоррекционных подходов к оптимизации достиженческой активности школьников представляют особую значимость и актуальность, поскольку именно в

условиях подросткового возраста этот вид активности требует закрепления в характере и в поведении школьника-подростка.

Принимая во внимание недостаточную изученность мотивации достижения школьников среднего подросткового возраста мы сочли нужным проанализировать паттерны мотивации достижения у школьников седьмых и восьмых классов.

Методы. Эксперимент был организован и проведен с учениками 7-х и 8-х классов КГУ школы-гимназии им. Пушкина г. Шымкент. Возраст испытуемых 12-15 лет. Исследовательская выборка составила 120 учащихся. Экспериментальная выборка была разделена на контрольную и экспериментальную группы. Классы, которые обучались по обновленной программе, где было введено нами психолого-педагогическое сопровождение будет являться экспериментальной группой. Достаточно большая выборка необходима для получения достоверных результатов. Для исследования мотивации достижения были использованы следующие психодиагностические методики: Личностный опросник “Большая пятерка - BigFive” [21] для получения информации о личностных характеристиках учащихся; методика «Изучение потребности в достижении» Ю.М. Орлова [22], предназначалась для измерения самооценки и потребности в достижении цели; Опросник измерения мотивации достижения” А.Мехрабиан (адаптация М.Ш. Магомед-Эминова [18], помог нам проанализировать уровни мотивации достижения. “Диагностика мотивационной структуры личности” В.Э. Мильмана [22] для определения типа мотивационного профиля учащегося (степень соотношения развивающих мотивов, к которым относятся активные и творческие и социальные мотивы и мотивы поддержания, к которым относятся жизнеобеспечивающие и мотивы социального статуса и модифицированный опросник диагностики самоактуализации

личности САМОАЛ (А.В. Лазуркин в адаптации Н.Ф. Калиной) [23].

Методами формирования мотивации достижения являются: тренинговые мотивационные мероприятия, дискуссии и дебаты, показ мотивационных роликов и фильмов, литературные кружки.

Результаты. В первую очередь, нами была установлена мера подобия и различия между классами учащихся по параметрам главных конструкторов: между потребностной и мотивационной составляющей. Взаимозависимость и взаимосвязь решалась как важная задача, так как литературные источники свидетельствуют, что не всегда высокая достиженческая потребность коррелирует с мотивационно достиженческой составляющей. О мотивации достижения мы говорим, когда происходит логическая взаимосвязь между настоящей потребностью в достижениях со средовыми ситуационными факторами [4, 5, 7].

В табл. 1 нами приведены корреляционные показатели потребности в достижениях (опросник Орлова «Потребность в достижении цели» и показатели мотивационной достиженческой составляющей, полученные с помощью опросника мотивации достижения А.Мехрабиан у обучающихся 7-х и 8-х классов. Статистическая обработка осуществлялась с помощью коэффициента корреляции Пирсона [22].

Контрольная группа (КГ) это обучающиеся не имевшие психолого-педагогического сопровождения мотивационного формирования. Результаты исследования показывают (табл. 1) у контрольных групп выявлены значимые отрицательные связи между потребностью в достижениях и мотивацией достижения. Учащиеся, получившие опыт психолого-педагогического сопровождения и обучающиеся по обновленной структуре обучения (экспериментальные группы – ЭГ) имели положительные корреляции между потребностью в достижении цели и мотивации достижения.

Таблица 1

Значения корреляционной взаимосвязи достиженческой потребности и достиженческой мотивации у обучающихся среднего звена

Группа испытуемых (КГ и ЭГ)	Корреляции показателей ПД и МД
Учащиеся 7-х классов (КГ)	- 0,386*
Учащиеся 7-х классов (ЭГ)	0,257*
Учащиеся 8-х классов (КГ)	- 0,437*
Учащиеся 8-х классов (ЭГ)	0,525*

В табл. 2 представлены эти же соотношение значений потребности в результаты, но рассчитанные с помощью достижений и мотивации достижения критерия Манна-Уитни, с целью показать обучающихся.

Таблица 2

Сравнение значимых показателей достиженческой потребности и достиженческой мотивации

Сравниваемые показатели	Критерий Манна-Уитни для показателей потребности в достижениях	
	U	Значимость
Потребность в достижениях	1.286	0,125
Мотивация достижения	1.531	0,066

Из данных, представленных в таблице 2 видим, осязаемые различия: в контрольных группах при высоких значениях в потребности в достижениях, сама мотивация достижения низкая. В экспериментальных группах потребность в достижении коррелирует с мотивацией достижения.

Для получения более полной картины существующих различий между классами ниже приводим табл. 3, в которой приведены результаты, полученные по каждому показателю во всех классах, включая результаты по показателю мотивации достижения.

Таблица 3

Различия в показателях мотивации достижения у учащихся контрольных и экспериментальных групп)

Переменные	Классы				Критерий Манна-Уитни (U)	Значимость различий
	7-ые, КГ	7-ые, ЭГ	8-ые КГ	8-ые, ЭГ		
Мотивация достижения	160.9	175.45	160.6	178.5	-1,432	0,152
Ориентация во времени	11.1	8.22	11.1	8.22	-7,600	0.000
Ценности	11.2	8.11	11.2	8.11	-7.150	0.000
Взгляд на природу человека	10.3	5.94	10.0	5.94	-7.223	0.000
Потребность в познании	10.3	8.06	10.7	8.06	-6.381	0.000
Креативность	10.4	8.44	10.6	8.44	-5.646	0.000
Автономия	9.2	7.34	9.92	7.34	-6.096	0.000
Спонтанность	9.6	7.01	9.56	7.01	-5.627	0.000
Самопонимание	10.2	7.77	10.4	7.77	-6.393	0.000
Аутосимпатия	10.1	7.37	10.2	7.37	-7.634	0.000
Контактность	10.2	8.29	10.9	8.29	-5.945	0.000
Гибкость в общении	11.0	8.70	11.2	8.70	-5.524	0.000
Развивающие мотивы и мотивы поддержания	22.1	13.14	22.1	13.4	-7.277	0.000

Экстраверсия – интроверсия	5.9	3.34	5.79	3.34	-6.177	0.000
Привязанность-обособленность	4.6	3.03	4.60	3.03	-5.959	0.000
Самоконтроль – импульсивность	5.3	3.66	5.33	3.66	-4.285	0.000
Эмоциональная неустойчивость/ Эмоциональная неустойчивость	4.9	3.5	4.91	3.54	-5.779	0.000
Экспрессивность-практичность	9.1	8.5	9.15	8.59	-3.201	0.001
Количество испытуемых	30	30	30	30		

Дискуссия. Полученные результаты исследования свидетельствуют о том, что учащиеся контрольных групп имеют сниженные уровни мотивации достижения. Средний показатель мотивации достижения в данных группах (160.9) является намного ниже среднего показателя мотивации движения в экспериментальных группах (175.45). В контрольных группах средние показатели мотивации достижения – достаточно невысокие и свидетельствуют о явном преобладании мотивации стремления к избеганию неудачи над мотивацией стремления к успеху. Учащиеся, в которые вошли испытуемые с преобладанием мотивации избегания неудачи над мотивацией достижения (137.6; 155.5).

В классы с обновленной программой содержания было экспериментально введено психолого-педагогическое сопровождение для развития мотивации достижения у учащихся. Психолого-педагогические условия сопровождения для формирования и развития мотивации достижения в обновленных классах основывались на утверждении что достижение достижения через актуализацию стремления к успеху, проявляемые как умение проводить самоанализ, рефлексии, умение ставить перед собой высокие, но достижимые цели, обладать стремлением к межличностной поддержке.

Заключение. Анализируя полученные экспериментальные данные следует констатировать необходимость психолого-педагогического сопровождения по формированию и развитию мотивации достижения у школьников среднего звена.

Программа обновленного образовательного процесса в современной школе предполагает, что обучение должно способствовать развитию всесторонне гармонично и функционально грамотной личности.

В этой связи наше исследование мотивации является своевременным. Полученные результаты хорошо согласуются с требованиями обновленной программы. Сравнивая показатели мотивации достижения экспериментальной и контрольных групп, можно выделить следующее: В экспериментальных группах у учащихся преобладают развивающие мотивы – степень соотношения развивающих мотивов, таких как мотивы всеобщей, творческой и социальной активности превалируют на мотивами поддержания комфортной жизни на 5 единиц и больше и мотивационный профиль испытуемого экспериментальной группы рассматривается как – “прогрессивный”. В контрольных группах мы наблюдаем преобладание мотивов поддержания над развивающими мотивами, и мотивационный профиль таких учащихся является “регрессивным”.

Список использованных источников:

- [1] Макклелланд Д. Мотивация человека. – СПб.: Питер. - 2007. - 669 с.
- [2] Хекхаузен Х. Психология мотивации достижения. – СПб.: Речь. - 2001. – 256с.
- [3] Сайдуллаев Ф. Ш. Особенности мотивации к успеху у старшеклассников и студентов. // Молодой ученый. – 2020. – № 22 (312). – С. 484-485. —URL: <https://moluch.ru/archive/312/70959>.

- [4] Немов Р.С., Канищева А.С. Формирование мотивации достижения успехов в учебной деятельности школьников // Вестник Костромского гос. университета. Серия: Педагогика. Психология. Социогенетика. - 2021. - Т. 27. № 1. - С. 97–107. <https://doi.org/10.34216/2073-1426-2021-27-1-97-107>
- [5] Ермолова Т.В., Балыгина Е.А., Литвинов А.В., Гузова А.В. Формирование мотивации достижения у подростков в современном образовательном пространстве // Современная зарубежная психология. - 2019. - т. 8. № 2 - С. 7–18. doi:10.17759/jmfp.2019080201
- [6] Мырзалиева Б. Б., Тапалова О. Б. Оптимум уровня мотивации достижения и интеллекта как условие гармоничного развития личности человека. //Педагогика и психология- Алматы. – 2018. № 1 (34). С. 48 – 54
- [7] Абилдаева Г.С., Жиенбаева Н.Б., Тапалова О.Б. Взаимосвязь мотивации достижения и самоактуализационного потенциала школьников // Хабаршы им. Абая «Психология» серия. - 2021. - № 4(69) - С. 7–14. <https://doi.org/10.51889/2021-4.1728-7847.01>.
- [8] К Варенова О.А., Расходчикова М.Н. К вопросу об особенностях статусной позиции и мотивации подростков // Социальная психология: вопросы теории и практики. Материалы III Ежегодной научно-практической конференции памяти М.Ю. Кондрачева (10–11 мая 2018 г.). М.: ФГБОУ ВО МГППУ, 2018. С. 129–131.
- [9] Тапалова О. Корреляция показателей потребности в достижении и мотивации достижения с личностными факторами в группе студентов и менеджеров // Вестник КазНУ. Серия психологии и социологии - 2018. - V. 64. № 1 - Р. 27-36. doi: <https://doi.org/10.26577/JPSS-2018-1-615>.
- [10] Ермолова Т.В., Балыгина Е.А., Литвинов А.В., Гузова А.В. Формирование мотивации достижения у подростков в современном образовательном пространстве [Электронный ресурс] // Современная зарубежная психология. 2019. Том 8. № 2. С. 7–18. doi:10.17759/jmfp.2019080201
- [11] Гордеева Т.О. Психология мотивации достижения. – М.: Смысл, «Академия». – 2006. - 333 с.
- [12] Божович Л.И. Проблемы формирования личности: избранные психологические труды // под ред. Д.И. Фельдштейна; вступ. ст. Д.И. Фельдштейна. М., Воронеж: Институт практической психологии: НПО МОДЕК, – 2015. – 352 с.
- [13] Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – СПб.: Питер – 2011. – 512 с. ISBN 978-5-459-00574-5
- [14] Леонтьев В.Г. Мотивация и психологические механизмы ее формирования. Новосибирск., 2016. 264 с
- [15] Виноградова, Н. В. Мотивация достижения в учебной деятельности / Н. В. Виноградова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. – 2021. № 42 (384). – С. 151-153. – URL: <https://moluch.ru/archive/384/84561/> (дата обращения: 02.11.2022).
- [16] Тимофеева, М. С. Мотивация достижения успеха современных старшеклассников / М. С. Тимофеева. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. – 2021. – № 46 (388). – С. 355-357. — URL: <https://moluch.ru/archive/388/85460/> (дата обращения: 02.11.2022).
- [17] Дружинин В.Н. Психодиагностика общих способностей. – СПб.: Питер. - 2017.- 359 с.
- [18] Solovyeva N., Tapalova O., Smirnov S. Specifics of the students' critical thinking formation within active learning space // *Frontiers in Education*, 2023. - 8, art. no. 1132525. DOI: 10.3389/educ.2023.1132525
- [19] Tapalova O, Zhiyenbayeva N. Artificial Intelligence in Education: AIED for Personalised Learning Pathways // *The Electronic Journal of e-Learning (EJEL)* DOI:<https://doi.org/10.34190/ejel.20.5.2597>
- [20] Варганова И.И. Мотивация и временная перспектива старшеклассников / И. И. Варганова // Национальный психологический журнал. – 2018. – № 2(10). – С.127–133. doi: 10.11621/npj.2013.0216
- [21] Бурлачук Л.Ф. Адаптация шкалы для диагностики пяти факторов личности. // Вопросы психологии. – М.: Педагогика. – 2000. – № 1. – С. 126–134.
- [22] Мильман В. Э. Метод изучения мотивационной сферы личности. Практикум по психодиагностике: Психодиагностика мотивации и саморегуляции. – М.: МГУ. – 1990. – С. 23–43.
- [23] Елисеев О. П. Практикум по психологии личности. – СПб: Питер.– 2003.–560 с.

References :

- [1] Makklelland D. Motivaciya cheloveka. – SPb.: Piter. – 2007. – 669 s.
- [2] Hekkhauzen H. Psihologiya motivacii dostizheniya. – SPb.: Rech'. – 2001. – 256s.
- [3] Sajdullaev F. SH. Osobnosti motivacii k uspekhu u starsheklassnikov i studentov. // *Molodoj uchenyj*. – 2020. – № 22 (312). – С. 484-485. – URL: .

[4] Nемов R.S., Kanishcheva A.S. Formirovanie motivacii dostizheniya uspekhov v uchebnoj deyatel'nosti shkol'nikov // Vestnik Kostromskogo gos. universiteta. Seriya: Pedagogika. Psihologiya. Sociogenetika. – 2021. – T. 27. № 1. – S. 97–107. <https://doi.org/10.34216/2073-1426-2021-27-1-97-107>

[5] Ermolova T.V., Balygina E.A., Litvinov A.V., Guzova A.V. Formirovanie motivacii dostizheniya u podrostkov v sovremennom obrazovatel'nom prostranstve // Sovremennaya zarubezhnaya psihologiya. - 2019. - t. 8. № 2 - S. 7–18. doi:10.17759/jmfp.2019080201

[6] Myrzaliev B. B., Tapalova O. B. Optimum urovnya motivacii dostizheniya i intellekta kak uslovie garmonichnogo razvitiya lichnosti cheloveka. // Pedagogika i psihologiya – Almaty. – 2018. № 1 (34). S. 48 – 54

[7] Abildaeva G.S., Zhiyenbaeva N. B., Tapalova O. B. Vzaimosvyaz' motivacii dostizheniya i samoaktualizacionnogo potentsiala shkol'nikov // Habarshy im. Abaya «Psihologiya» seriya. - 2021. - № 4(69) – S. 7–14. <https://doi.org/10.51889/2021-4.1728-7847.01>.

[8] K Varenova O.A., Raskhodchikova M.N. K voprosu ob osobennostyah statusnoj pozicii i motivacii podrostkov // Social'naya psihologiya: voprosy teorii i praktiki. Materialy III Ezhegodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii pamyati M.YU. Kondrat'eva (10–11 maya 2018 g.). M.: FGBOU VO MGPPU, 2018. S. 129–131.

[9] Tapalova O. Korrelyaciya pokazatelej potrebnosti v dostizhenii i motivacii dostizheniya s lichnostnymi faktorami v gruppe studentov i menedzherov // Vestnik KazNU. Seriya psihologii i sociologii - 2018. - V. 64. № 1 - R. 27-36. doi: .

[10] Ermolova T.V., Balygina E.A., Litvinov A.V., Guzova A.V. Formirovanie motivacii dostizheniya u podrostkov v sovremennom obrazovatel'nom prostranstve [Elektronnyj resurs] // Sovremennaya zarubezhnaya psihologiya. 2019. Tom 8. № 2. S. 7–18. doi:10.17759/jmfp.2019080201

[11] Gordeeva T. O. Psihologiya motivacii dostizheniya. – M.: Smysl, «Akademiya». – 2006. – 333 s.

[12] Bozhovich L.I. Problemy formirovaniya lichnosti: izbrannyye psihologicheskie trudy // pod red. D.I. Fel'dshtejna; vstup. st. D.I. Fel'dshtejna. M., Voronezh: Institut prakticheskoy psihologii: NPO MODEK, – 2018. – 352 s.

[13] Il'in E.P. Motivaciya i motivy. – SPb.: Piter – 2011. - 512 s. ISBN 978-5-459-00574-5

[14] Leont'ev V.G. Motivaciya i psihologicheskie mekhanizmy ee formirovaniya. Novosibirsk., 2016. 264 s

[15] Vinogradova, N. V. Motivaciya dostizheniya v uchebnoj deyatel'nosti / N. V. Vinogradova. — Tekst : neposredstvennyj // Molodoj uchenyj. – 2021. – № 42 (384). – S. 151-153. – URL: <https://moluch.ru/archive/384/84561/> (data obrashcheniya: 02.11.2022).

[16] Timofeeva, M. S. Motivaciya dostizheniya uspekha sovremennyh starsheklassnikov / M. S. Timofeeva. – Tekst : neposredstvennyj // Molodoj uchenyj. – 2021. – № 46 (388). – S. 355-357. – URL: <https://moluch.ru/archive/388/85460/> (data obrashcheniya: 02.11.2022).

[17] Druzhinin V.N. Psihodiagnostika obshchih sposobnostej. – SPb.: Piter. – 2017.– 359 s.

[18] Solovyeva N., Tapalova O., Smirnov S. Specifics of the students' critical thinking formation within active learning space // Frontiers in Education, 2023. – 8, art. no. 1132525. DOI: 10.3389/educ.2023.1132525

[19] Tapalova O, Zhiyenbayeva N. Artificial Intelligence in Education: AIED for Personalised Learning Pathways // The Electronic Journal of e-Learning (EJEL) DOI:<https://doi.org/10.34190/ejel.20.5.2597>

[20] Vartanova I. I. Motivaciya i vremennaya perspektiva starsheklassnikov / I. I. Vartanova // Nacional'nyj psihologicheskij zhurnal. – 2018. – № 2(10). – S.127–133. doi: 10.11621/npj.2013.0216

[21] Burlachuk L. F. Adaptaciya shkaly dlya diagnostiki pyati faktorov lichnosti. // Voprosy psihologii. – M.: Pedagogika. – 2000. – № 1. – S. 126-134.

[22] Mil'man V. E. Metod izucheniya motivacionnoj sfery lichnosti. Praktikum po psihodiagnostike: Psihodiagnostika motivacii i samoregulyacii. – M.: MGU. – 1990. – S. 23–43.

[23] Eliseev O. P. Praktikum po psihologii lichnosti. – SPb.: Piter. – 2003.-560 s.

Е.ОСПАНКУЛОВ,¹ С.НУРГАЛИЕВА^{2*}

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

(Алматы, Қазақстан)

²Ататүрік университеті (Эрзурум, Түркия)

ospankulovernar2@gmail.com

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЖАЛПЫ ДАМУ ЖАТТЫҒУЛАРЫН САНАЛЫ ОРЫНДАУЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аңдатпа

Бастауыш сынып оқушыларының дене тәрбиесінің қазіргі теориясы мен әдістемесінде қимыл-қозғалыстардың маңыздылығы және саналы түрде меңгеру қажеттілігі танылады. Жете түсіну ақыл-ой белсенділігін жандандырады, қимыл-қозғалыс мәселелерін шешуде дербестікті, мектеп оқушыларының өзін-өзі бақылауын, өзін-өзі бағалауын, қимыл-қозғалыстардың өзгеруінде шығармашылық бастаманы дамытуға негіз болады. Осы саладағы зерттеулер кеңістіктегі саналы бағдарлауды, секірулердегі, қозғалыс ойынында қимылдардың сипаты мен сапасын жете түсіну мәселелерін қозғайды. Бірінші және екінші сигналдық жүйелердің өзара байланысты қызметін жетілдіретін, балаларды қимыл әрекеттерін игеруге және оларды қолдануға байланысты жинақтауларға жеткізуге мүмкіндік беретін жалпы даму жаттығуларының саналы орындалуын қалыптастыру ерекшеліктері жеткілікті зерттелмеген. Сондықтан, бұл зерттеудің мақсаты, бастауыш мектеп жасындағы балалардың жалпы дамыту жаттығуларын саналы меңгеру ерекшеліктерін зерттеу және бастауыш мектеп жасындағы балалардың жалпы дамыту жаттығуларын саналы меңгеруін бағалау критерийлерін әзірлеу.

Кілт сөздер сөздер: жалпы дамыту жаттығулары; қалыптастыру; педагогикалық жағдайлар; бастауыш білім беру; оқушылар.

«Зерттеуді Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті қаржыландырып жатыр (27.03.2023 ж-ғы № 09-02-55/257 келісім шарт)».

Е.ОСПАНКУЛОВ,¹ С.НУРГАЛИЕВА²

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

(Алматы, Казахстан)

²Университет Ататюрка (Эрзурум, Турция)

ОСВЕДОМЛЕННОСТЬ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ОБ ОБЩЕРАЗВИВАЮЩИХ УПРАЖНЕНИЯХ

Аннотация

Важность и необходимость осознанности при выполнении общеразвивающих упражнений признаются современной теорией и методикой физического воспитания детей школьного возраста. Осознанность закладывает основу для самостоятельности детей в решении двигательных вопросов, самоконтроля и самооценки, а также проявления творческой инициативы в преобразовании самих движений. Исследования в этой области затрагивают вопросы обучения сознательной ориентации в пространстве, осознания природы, качества движений в прыжках, активной игре. Однако в ходе исследования было выявлено, что особенности формирования сознательного выполнения общеразвивающих упражнений, совершенствующих взаимосвязанную деятельность первой и второй сигнальных систем, которые позволяют подвести детей к обобщениям, связанным с овладением двигательных действий и их использования, изучены недостаточно. В связи с этим возникает необходимость дальнейшего

исследования познавательных особенностей детей младшего школьного возраста при выполнении общеразвивающих упражнений и разработки критериев оценки информированности детей о выполнении общеразвивающих упражнений.

Ключевые слова: общеразвивающие упражнения; формирование; педагогические условия; начальное образование; учащиеся.

E.OSPANKULOV¹, S.NURGALIYEVA²

*¹Abai Kazakh National Pedagogical University
(Almaty, Kazakhstan)*

²Ataturk University (Erzurum, Türkiye)

AWARENESS OF GENERAL DEVELOPMENTAL EXERCISES BY CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE

Abstract

The importance and necessity of movement awareness are recognized in modern theory and methodology of physical education for younger schoolchildren. Awareness establishes the groundwork for children's independence in resolving motor issues, self-control, and self-esteem, as well as the display of creative initiative in the transformation of the movements themselves. The research in this area touches upon the issues of teaching conscious orientation in space, awareness of nature, and the quality of movements in jumps, and active play. However, in the course of the study, it was revealed that the features of the formation of the conscious performance of general developmental exercises that improve the interconnected activity of the first and second signal systems, allow children to be led to generalizations related to the mastery of motor actions and their use, have not been sufficiently studied. In this regard, there is a need for further research on the features of awareness of general developmental exercises by children of primary school age and the development of criteria for assessing children's awareness of the performance of general developmental exercises.

Keywords: general developmental exercises; formation; pedagogical conditions; elementary education; students.

Кіріспе. Қазақстандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерінде дене тәрбиесі жөніндегі жұмысты ұйымдастыруда саналы меңгеруді жетекші принцип ретінде пайдалану қажеттігі атап көрсетілген.

Саналы меңгеру принципін алғаш рет П.Ф. Лесгафт дене шынықтыру теориясы мен әдістемесінде жасаған. Ол саналы меңгеруді механикалық жаттауға қарсы қойды, баланы өз қимылдарын саналы түрде меңгеруге және қимыл-қозғалыс мүмкіндіктерін ұтымды пайдалана білуге үйрету керек деп есептеді.

Физиология, психология саласындағы зерттеулердің талдауы көрсеткендей (Л.А. Бадалян, Н.А. Бернштейн, Л.С. Выготский, Л.А. Венгер, А.В. Запорожец, М.И. Лисина, Н.Н. Подцяков, И.М. Сеченов және т. б.), бастауыш мектеп жасына қарай қозғалыстарды тану мотивтерін қалыптастыратын қозғалысты басқару жүйелерінің морфофункционалды жетілуі,

қимыл әрекеттеріне сөйлеудің қатысуы, баланың орындалатын жаттығулардың сапасын бағалауы және өзін-өзі бағалау қабілеті, қимыл әрекеттерін меңгеруге байланысты ойлау, есте сақтау, зейінді дамыту қабылеттері жеткілікті жоғары деңгейге жетеді. Эго қимыл әрекеттерінің саналы түрде меңгерілуін дамыту үшін алғышарттар мен мүмкіндіктер жасайды [1].

Жалпы дамыту жаттығулары жалпы білім беру мекемесіндегі дене тәрбиесінің маңызды құралдарының бірі болып табылады. Олар аурулардың алдын алуда, дене шынықтырудың ағзаға сауықтыру әсерін арттыруда және қозғалыс анализаторының дамуына ықпал етуде маңызды рөл атқарады. Жалпы дамыту жаттығуларын саналы түрде үйрету педагогке құрылымның берілу дәлдігіне және оларды аздаған қайталаулармен дұрыс орындауға қол

жеткізуге мүмкіндік береді, ал балалар болашақта әртүрлі өмірлік жағдайларда өздерінің қимыл-қозғалыс тәжірибесін пайдаланады [2].

Жоғарыда айтылғандардың барлығы мәселені дамытудың өзектілігін, көтерілген проблемалардың бастауыш сынып оқушыларын сауықтыру үшін де, жеке тұлғаны дамыту үшін де маңыздылығын көрсетеді.

Осылайша, жалпы даму жаттығуларының саналы орындалуын қалыптастырудың маңыздылығы мен қажеттілігі, бір жағынан, балалардың қимыл-қозғалыстарды саналы түрде меңгеруін дамытудың алғышарттарының болуы және екінші жағынан проблеманың ғылыми-әдістемелік тұрғыдан жеткіліксіздігі арасында қайшылық байқалады.

Негізгі бөлім. Қимыл-қозғалыстарды саналы түрде меңгерудің физиологиялық тетіктерін П.К. Анохин, Н.А. Бернштейн, Н.Е. Введенский, Н.И. Красногорский, А.Н. Крестовников және тағы басқалар әзірледі.

Балалар ағзасы жоғары жүйке қызметі басқаратын физиологиялық және психологиялық процестер өзара әрекеттесетін бір-тұтас өзін-өзі реттейтін жүйе ретінде қарастырылады. Зерттеулер көрсеткендей, адамның психикалық әрекеттілігі шартты түрде рефлекторлық сипатта болады және өмір бойы қалыптасады.

И.М. Сеченов пен И.П. Павловтың психикалық әрекеттіліктің өздігінен емес, дене белсенділігіне және сыртқы әлемнің қоршаған жағдайларына тығыз байланысты екендігінің эксперименттік дәлелі адамның ми қызметінің барлық сыртқы көріністері бұлшықет әрекеттілігімен байланысты деп айтуға мүмкіндік берді. Ерікті әрекеттің ерекшелігін саналы түрде меңгеру құрайды.

Саналы, ақылға қонымды әрекет сананың қатысуымен қимыл аппаратын жаттықтыруды қажет етеді. Саналы әрекет жедел ғана емес, сонымен қатар дәл болады (Н.Д. Гордеева, О.И. Кокорева және т. б.) [3].

Саналы меңгерудің әртүрлі тәсілдерін талдау келесі сипаттамаларды бөліп көрсетуге мүмкіндік береді. Қимыл-қозғалыстарды саналы түрде орындау – бұл баланың белсенді іс-әрекеті барысында, іс-

әрекет тәсілдерін игеруі нәтижесінде дамуының өнімі (Л.С. Выготский, С.Л. Рубинштейн және т. б.). Қимыл-қозғалысты саналы меңгеру – бұл орындалатын әрекетті білу, түсіну ғана емес, сонымен бірге осы әрекетке деген көзқарас (А.Н. Леонтьев) [4].

Саналы іс-әрекеттің қалыптасуы сөйлеудің белсенді қатысуымен жүреді, бұл олардың сана меңгеру дәрежесінің көрсеткіштерінің бірі. Қимыл-қозғалыстардың саналы меңгерілуі – бұл баланың өз іс-әрекетіне қатынасы, іс-әрекеттің мақсаты мен әдісін қабылдауы және түсінуі, қимыл техникасын, оны орындау реттілігін, өз денесінің бұлшықетінің ширығуын түсінуі, іс-әрекеттің ең ұтымды әдісін таңдай білуі, қимыл-қозғалыс мәселелерін өз бетінше және шығармашылықпен шешуі (А.В. Кенеман, Н.В. Полтавцева, Э.Я. Степаненкова және т. б.) [5].

П.Ф. Лесгафт қимыл-қозғалыстардың саналы меңгерілуін «ақыл-ой бейнесін» құрудағы белсенді зияткерлік жұмыс, қимыл әрекеттерді талдау және салыстыру, олардың идеяларын мағыналы игеру және практикалық тексеру ретінде анықтайды. П.Ф. Лесгафттың пікірінше, қимыл-қозғалыстарға саналы көзқарас уақыт пен күш-жігерді аз жұмсай отырып, үлкен жұмыс жасауға, кез-келген қарсы кедергіні жеңуге мүмкіндік береді.

«Саналы меңгеру» ұғымын ашудағы қарастырылған тәсілдерге сүйене отырып, біз саналы қимыл-қозғалысты былай түсінеміз: қимыл-қозғалыс құрылымын, қолдың, аяқтың, дененің бастапқы позицияларын; кеңістіктегі дене мүшелерінің позицияларын; қимылдың орындалу реттілігін білу; кеңістіктік терминологиясын игеру, қимыл әрекеттерін талдау және өздік талдау меңгеру; ұйымдастырылған қимыл әрекетінің әртүрлі формаларында баланың қимыл-қозғалыс тәжірибесін өз бетінше пайдалануы [6].

Физиологиялық, психологиялық, педагогикалық әдебиетте қимыл-қозғалыстарды саналы түрде меңгеруді қалыптастыру мәселесіне көп көңіл бөлінеді. Бұл мәселеге деген қызығушылық кез-келген қимыл

әрекетін орындау кезінде қозғалысты саналы меңгерудің маңыздылығымен түсіндіріледі: кез-келген ерікті қозғалыс өмірде болады және осы қозғалыстың орындалуы реттілігін жете түсіну қимыл жасау тәжірибесін пайдалануда маңызды рөл атқарады.

Балалардың орындалатын жаттығуларды саналы түрде меңгеруіне қол жеткізу үшін олар жете түсінетін жағдайларды анықтау, қимыл-қозғалыстарды мағыналы игеруге ықпал ететін педагогикалық заңдылықтарды білу қажет.

Қойылған міндетті шешу үшін физиологтердің еңбектеріне жүгінейік.

Қимыл-қозғалысты саналы меңгеру проблемасы неғұрлым жалпы мәселенің - қимыл-қозғалыстарды басқарудың ажырамас бөлігі болып табылады.

XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында қимыл-қозғалыс әрекеттеріне оқыту әдістемесінде алдыңғы қатарлы ғалымдар педагогтер мен физиологтер білім мен дағдыларды игеру кезінде бірінші және екінші сигналдық жүйелердің өзара байланысына назар аудара бастады. Сигналдық жүйелердің өзара әрекеттесуін зерттеудің алғашқы тәжірибесі ерікті қимыл-қозғалыстардың дамуымен байланысты болды [7].

Қимыл-қозғалыс әрекеттерін басқаруды және реттеуді және қозғалыс құрылымын сипаттайтын схемалар мен модельдер компоненттер санымен, олардың әрқайсысының қасиеттері мен функция-ларының сипаттамаларымен, олардың ара-сындағы қарым-қатынас түрімен ерекшеленеді.

Адамның қимыл-қозғалысын басқаруға санамен байланысты ми қызметінің жоғары формалары кіреді, бұл тиісті қозғалыстарды «ерікті» деп атауға негіз болды. Ерікті іс-әрекеттің ерекшелігін саналы игеру құрайды. Саналы, ақылға қонымды әрекет сананың қатысуымен қозғалу аппаратын жаттықтыруды қажет етеді. Саналы әрекет жедел ғана емес, сонымен қатар дәл болады [8].

И.М. Сеченов алғашқылардың бірі болып адамның саналы іс-әрекетінің физио-логиялық тетігін зерттеді. Ол қозғалыстарды ақыл-ойдың белсенді жағы ерік-жігер басқарады, адамның кез-келген сәтте ағымдағы қозғалысқа араласып, оны күш бойынша немесе

бағыт бойынша өзгерту мүмкіндігі маңызды: «қозғалыс дегеніміз – ой» деп тұжырымдады. Ғалым барлық психикалық актілердің рефлекторлық сипаты туралы идеяны айтты. И.М. Сеченов былай деп жазды: «Барлық психикалық әрекеттер рефлекс арқылы дамиды. Осылайша, осы актілерден туындайтын барлық саналы қимылдар, әдетте ерікті деп аталатын қимылдар міндетті түрде бейнелі көрсетіледі» [9].

И.М. Сеченов барлық адам қимылдарының рефлекторлық сипатын анықтай отырып, «еріксіз» және «ерікті» қимыл-қозғалыстардың сыртқы ортаның әсеріне тәуелділігін, олардың ми қызметімен шартты екендігін көрсетті. Ол қимылды сақиналық басқару қажеттілігін тұжырымдап, «сезіну барлық жерде қимылды реттегіш мәнінде болады, басқаша айтқанда, біріншісі соңғысын тудырады және оны күш пен бағыт бойынша өзгертеді» деп атап көрсетті [10].

И.П. Павлов үлкен жарты шарлардың қыртысының қозғалтқыш аймағы сондай-ақ талдағыш қызметін атқарады және саналы ерікті қимылдар қозғалыс талдағышының және басқа талдау жүйелерінің кешенді қызметі нәтижесінде жүзеге асырылады деген қорытындыға келді [11].

Ол тітіркендіргіш іске қосу энергия-сынан басқа, тітіркендіргештерді ажыратуға, сыртқы ортада бағдарлануға мүмкіндік беретін іске қосу ақпаратын тасы-малдайтынын көрсетті. Тітіркендіргішті сигнал ретінде түсіну керек (бұл талап «бірінші және екінші сигналдық жүйелер» атауларында көрініс тапты»). Сигналдық функция рефлектің маңызды қасиеттерінің бірі болып саналуы керек [12].

И.П. Павлов егер адамға екінші сигналдық жүйе арқылы, яғни сөз, сөйлеу арқылы әсер етсе, еріксіз қимыл ерікті түрде жасалуы мүмкін екенін айтты. А.В.Запорожец пен А.Р. Лурияның көптеген зерттеулері көрсеткендей, балалардың еріксіз қимыл реакцияларының ерікті қимыл актілеріне айналуы осылай жүреді. Сонымен қатар, А.Р. Лурия сөйлеу жүйесі кез-келген функционалды жүйеге кіре алады, нәтижесінде баланың мінез-құлқы ерікті сипатқа ие болады деген қорытындыға келді [13].

Бұл екінші сигналдық жүйені адам мінез-

құлқының жоғары реттеушісі деп атаған И.П. Павловтың көзқарасына сәйкес келеді. Адамның қимылды игеруі оларды тек бірінші сигналдық жүйе деңгейінде қолдана алмайтындай етіп ұйымдастырылған. Сөзбен реттеу ғана адамдардың барлық іс-әрекеттері мен қылықтарының ерікті сипатын анықтайды.

Шындықты көрсетуге негізделген бірінші сигналдық жүйе екінші сигналдық жүйемен ажырамас байланыста болады. Негізінде дерексіздік пен сөйлеу бар екінші сигналдық жүйе бірінші сигналдық жүйенің жұмысын басқарады және реттейді. Екінші сигналдық жүйе тек адамдардың игілігі болып табылады.

И.П. Павловтың сөз екінші сигналдық жүйенің пайда болуымен ақыл-ой әрекетінің жаңа принципі енгізілгенін қорытындылайды деген ережелері ойлау мен сөйлеудің терең органикалық байланысын мойындауды көрсетеді.

Жалпы даму жаттығуларын орындау кезінде саналы меңгерудің маңыздылығы мен қажеттілігін мектеп жасындағы балалардың дене тәрбиесінің заманауи теориясы мен әдістемесі мойындайды. Саналы меңгеру қимыл-қозғалыс мәселелерін шешуде балалардың дербестігіне, өзін-өзі бақылау мен өзін-өзі бағалауға, сондай-ақ қозғалыстарды өзгертуде шығармашылық бастаманың байқалуына негіз қалайды. Бұл саладағы зерттеулер кеңістікте саналы бағдарлануды, табиғатты білуді, секіру қимылдарының сапасын, белсенді ойынды үйрену мәселелерін қозғайды.

Бастауыш мектеп жасы балалардың қимыл-қозғалыс үйлесімін қалыптастырудағы ең жауапты кезең болып табылады. Бұл жаста қозғалыс мәдениетінің негізі қаланады, жаңа, бұрын белгісіз жаттығулар мен қимылдар, дене шынықтыру білімдері сәтті игеріледі.

Мектепте оқудың басталуымен байланысты өмір сүру режимінің өзгеруі, сонымен қатар тірек-қимыл аппаратын қалыптастырудың аяқталмаған процесі бастауыш сынып оқушыларының физикалық белсенділігін мөлшерлеу кезінде сақтық таныту қажеттілігін тудырады. Шектеулер күш жаттығуларын, төзімділік жаттығуларын және жеке сабақтарды өткізу уақытын пайдалануға қатысты болады. Осы кезеңде

дене жаттығуларына, соның ішінде спорттық жаттығуларға жеке қызығушылықтар мен мотивациялар қалыптасады.

Бастауыш мектеп жасында спорттық жаттығулар, әдістер мен қимылдар техникасының негіздерін игеру арқылы балалардың дене шынықтыру қабілеттерін кеңейтуге деген қызығушылығын арттыру өте маңызды. Жалпы дамыту жаттығуларын орындау кезінде саналы меңгеруді дамыту бастауыш мектеп жасындағы балалардың дене шынықтыруының басты бағыты болып табылады [14].

Бастауыш мектеп жасында балалардың қимыл белсенділігін қамтамасыз ететін анатомиялық-физиологиялық жүйелердің жетілуі аяқталады. Алайда, осы кезеңнің басында бұл жүйелер жетілуден әлі алыс, дегенмен бұл жаста жоғары қарқындылықпен жүретін моториканың даму процесі әлі де аяқталмайды.

Балалардың қимыл-қозғалыс техникасын игеру қабілеті соншалықты үлкен, жаңа қимыл-қозғалыс дағдылары арнайы нұсқаусыз меңгеріледі. Сонымен қатар, балалар қимылдың ырғақты және күштік бейнесін, ең алдымен, сезіну, әсерлер және кем дегенде – техниканың бөлшектерін «саналы», ойластырып игеру арқылы қабылдай алатындығы анықталды. Бұл феномен осы жас кезеңінде бөлшектеп үйренуден гөрі біртұтас жаттығуды табысты үйрену мүмкін екенін түсіндіре алады.

Осы жаста дене шынықтыру қасиеттерінің барлық дерлік көрсеткіштері өсудің өте жоғары қарқынын көрсетеді, ерекшелік тек осы кезеңде өсу қарқыны басталатын икемділік көрсеткіші болып табылады [15].

Осылайша, 7-11 жас аралығы, зерттеулер көрсеткендей, адамның қимыл-қозғалыс белсенділігінде жүзеге асырылатын барлық физикалық қасиеттер мен үйлестіру қабілеттерін қалыптастыру үшін ең қолайлы кезең болып саналады.

Нәтижелер және пікір алмасу. Оқыту экспериментінің мақсаты бастауыш сынып оқушыларының жалпы дамыту жаттығуларын саналы меңгеруін қалыптастыруға бағытталған педагогикалық жағдайларды анықтау болды.

Эксперименттік жұмыс мыналарды қам-

тыды: бастауыш сынып оқушыларында жалпы дамыту жаттығуларын саналы игеруін қалыптастыру әдістемесін сынақтан өткізу; педагогтерді жалпы дамыту жаттығуларын саналы меңгеруді қалыптастыру бойынша жұмысқа кәсіби даярлау; ата-аналарды жалпы білім беру мекемесінің педагогикалық процесіне тарту.

Эксперименттік жұмыстың мазмұны анатомиялық және жалпы дидактикалық принциптерді ескере отырып таңдалған жалпы дамыту жаттығуларының кешендерінен тұрды. Олар сюжеттік және сюжеттік емес жаттығуларды қамтыды және дене шынықтыру сабақтарына енгізілді. Эксперименттік және бақылау топтарында бірдей жаттығулар кешені өткізілді [11].

Оқыту А.В. Кенеман, Г.П. Лескова, Н.В. Полтавцева, Э.Я. Степаненкова және т. б. әзірлеген қимыл-қозғалыстарды оқытудың кезеңдік әдістемесінің ережелеріне негізделген. Алайда, эксперименттік топта оқыту әдістемесі саналы меңгеруді қалыптастыру әдістерімен және тәсілдерімен толықтырылды. Жалпы даму жаттығуларын саналы меңгеруді қалыптастыру бойынша жұмыс ұйым-дастырылған қимыл-қозғалыс әрекетінің барлық түрлерін қамтыды.

Бірінші кезеңде – бастапқы оқытуда балаларда қимыл-қозғалыстың мазмұны, құрылымы, реттілігі, дұрыс орындалуы туралы түсінік қалыптастыру міндеттері шешілді.

Бұл кезең мыналарды қамтыды: жаттығу үлгісін көрсету; жаттығудың реттілігін түсіндіре отырып (бастапқы қалып, қолдың, аяқтың, дененің кеңістікте орналасуы); баланың жаттығуды практикалық орындауы. Педагог жалпы даму жаттығуларының үлгісін тиісті қарқынмен нақты және дұрыс көрсетті. Содан кейін орындалу ретін түсіндіре отырып, егжей-тегжейлі көрсетілім жасалды, бұл қозғалысты алдын-ала бағдарлауға мүмкіндік берді: баланың санасына әсер етті, кеңістікте бағдарлау-зерттеу рефлексін тудырды; кеңістіктік терминологиясын игеруге ықпал етті. Осыдан кейін балалар жаттығуды орындады. Педагог дұрыс орындалуын қадағалады.

Жаттығуды егжей-тегжейлі көрсету кезінде санау қолданылмады. Жаттығу балалармен бірге орындалмады. Педагог қимыл-қозғалыстардың дұрыс орындалуын қадағалады. Осы кезеңде қолданылған әдістер баланың қимыл туралы түсінігін қалыптастыруға ықпал етті, ол нені және қандай ретпен орындауы керектігін үйретті.

Қимыл-қозғалыс туралы түсінік бірінші және екінші сигналдық жүйелердің өзара әрекеттесуіне негізделді. Құрылымы бойынша қарапайым жаттығуларды мұғалім көрсетілімді пайдаланбай түсіндірді.

Бірінші кезең қысқа болды, өйткені бастауыш мектеп жасындағы балалардың қимыл-қозғалыс тәжірибесі бар.

Екінші кезеңде – тереңдетіп оқытуда келесі міндеттер қойылды: жаттығуларды орындаудың, оларды орындау реттілігінің дұрыстығы туралы түсінікті қалыптастыруды жалғастыру; жаттығуларды түрлендіруге, талдауға олардың орындалуын бағалауға және өздік бағалауға әкелу.

Бұл ұзақ жағынан неғұрлым ұзақ кезең.

Келесі әдістер қолданылды: түсіндірумен бірге көрсету; фотосуреттерді, суреттерді, карточка-схемаларды құрылымды нақтылай отырып түсіндіру және көрсету.

Жаттығулардың өзгеру мүмкіндіктерін түсіну қалыптастырылды. Бастапқыда педагог жалпы дамыту жаттығуларының нұсқаларын балалар бірдей жаттығуды әртүрлі бастапқы қалыптарда, заттармен жасауға болатындығын түсіндіру үшін ұсынды.

Педагог жаттығу нұсқаларын көрсетумен қатар карточка-схемалар қолданылды. Карточкалармен жұмыс күнделікті өмірде ойын түрінде жүргізілді. Әртүрлі бастапқы позициялардан орындалатын бірдей жалпы даму жаттығуы бейнеленген карточкалар берілді. Әрі қарай, көрсетілген картаға сәйкес орындауға болатын құралдарды таңдау ұсынылды.

Балалар жаттығудың реттілігін мұғалім ұсынған жоспар-схемаға сүйене отырып түсіндірді. Балаларға қолдың, аяқтың, дененің бастапқы позициясын еске түсіру және атау, жаттығуды қалай жасау керектігін айту ұсынылды; Бұл идеомоторлық түсініктерді белсендірді, бала іс-әрекеттердің реттілігін еске түсірді, содан кейін оларды орындады.

Балалардың жаттығуларды саналы орындауын арттыру үшін оларға жолдастарының қайсысы жаттығуды дұрыс орындағанын, орындау кезінде қандай қателіктер болғанын атау, «жаттығуды өзің қалай орындадың?» деген сұраққа жауап беру ұсынылды.

Осылайша, балалар жаттығулардың дұрыс орындалуын бағалауды, жаттығулардың реттілігін түсінуді және жеткізуді үйренді; өзгеру мүмкіндіктерін түсінді.

3 кезеңде – қимыл-қозғалыстарды бекіту және жетілдіру – оқытудың міндеттері: таныс жалпы дамыту жаттығуларының нұсқаларын ойлап табуды, үйренген жаттығуларды күнделікті өмірге және ойын әрекеттеріне көшіруді ұсыну.

Балалар жаттығуларды санаумен, музыкалық сүйемелдеумен орындады. Балалар қиым-қозғалыстардың өзгеру мүмкіндігін түсінген кезде, оларға шығармашылық тапсырмалар ұсынылды (қолдың, аяқтың, дененің бастапқы орнын өзгерту; жаттығуды екеулеп, үшеулеп, колоннада, қатарда, қалай орындауға болатынын ойлап табу; жаңа жаттығу және т. б.).

Балалардың имитациялық жаттығуларды ойлап табуы ерекше қызығушылық тудырды, онда олар жануарларға еліктеді (қар барысы, марғау, ақсақ торғай және т.б.), еңбек әрекеттері (сыпыру, қар тазалау және т. т.), заттар (үй) (1-сурет).

Сурет 1. Қар барсының қимылы

Қозғалыстарды шығармашылықпен көрсету дамудың үлкен мүмкіндіктерін ұсынатын әртүрлі қимыл ойындарында бекітілді. «Фигура жаса», «Көңілашар», «Біз айтпаймыз, бірақ көрсетеміз», «Теңіз толқиды» және т.б. ойындар балалардан жаттығулар, қозғалыс комбинацияларын ойлап табуды талап етті.

Қалыптастырушы эксперимент барысында педагогтермен олардың педагогикалық құзыреттілігін және бастауыш сынып оқушыларының жалпы даму жаттығуларын саналы орындауын қалыптастыруға практикалық дайындығын арттыру, мазмұны мен әдістемесін нақтылау мақсатында жұмыс істеуге маңызды орын берілді. Осы мақсатта семинарлар, практикумдар, консультациялар, әңгімелер, ашық сабақтар өткізілді, онда жалпы дамыту жаттығуларын саналы орындауды қалыптастыру әдістемесін игеру жүргізілді; дене шынықтыру сабақтарының мазмұны мен

әдістемесін жаттығуларды саналы орындауды қалыптастыру тұрғысынан талдау және бағалау дағдылары игерілді.

Ата-аналармен жұмыс балаларды тәрбиелеудің бірыңғай стратегиясын әзірлеу мақсатында жалпы дамыту жаттығуларын саналы түрде орындауды қалыптастыру мәселелері бойынша топтық және жеке консультациялар, ата-аналар үшін ашық сабақтар өткізу, бала-лармен бірлескен дене шынықтыру сабақтарын, бос уақытты ұйымдастыру, балалардың ата-аналармен жарыстары сияқты нысандар қамтылды.

Жүргізілген жұмыстың тиімділігін бағалау үшін бақылау эксперименті жүргізілді, онда анықтау кезеңіндегідей тапсырмалар қолданылды.

Эксперименттік әдістеменің жалпы дамыту жаттығуларын саналы орындауға ықпалы 1-кестеде келтірілген.

Бастауыш сынып оқушыларының жалпы дамыту жаттығуларын эксперименттік топта және бақылау тобында саналы орындау деңгейлерін анықтау және бақылау эксперименттерінің нәтижелері бойынша салыстырмалы талдау

Деңгейлер	Эксперименттік топ (ЭТ)		Бақылау тобы (БТ)	
	Оқытуға дейін	Оқытудан кейін	Оқытуға дейін	Оқытудан кейін
жоғары	3	18	0	0
орта	12	8	11	13
төмен	13	-	10	11

Эксперименттік жұмыстың басында және соңында жалпы даму жаттығуларын саналы орындау деңгейлерін салыстырмалы талдау оң динамиканың болуын анықтады. Эксперимент кезінде балалардың жалпы даму жаттығуларын саналы орындау көрсеткіштері жақсарды.

Мысалы, егер оқытудан бұрын балалар жаттығудың құрылымын, реттілігін білмесе (28 эксперименттік топтан 18 бала), оқытудан кейін барлық ЭТ балалары құрылымды, жаттығулардың реттілігін атады, кеңістік терминологиясын қолданды; бастапқы позицияларды өзгерту, құралдар енгізу арқылы жаттығулардың әртүрлі нұсқаларын ойлап тапты, үйренген жаттығуларды қимыл-қозғалыс ойындарына ауыстырды. Бақылау тобында 2 бала жаттығу құрылымын атады. БТ балаларының ешқайсысы көрнекі үлгіге сүйенбестен орындалу ретін түсіндіре алмады.

ЭТ балаларында дағдылардың неғұрлым жоғары деңгейі анықталды: реттілікті сақтай отырып, жаттығудың орындалуын түсіндіру; құрылымдық компоненттер бойынша жаттығудың дұрыс орындалуын талдау. ЭТ балаларында бақылау мен өзін-өзі бақылауды дамыту арқылы жаттығуларды орындау сапасы артты, балалар өз бетінше түзетулер енгізуді, жалпы дамыту жаттығуларын орындаудағы қателіктерді түзетуді үйренді.

Қорытынды. Тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың деректері ұсынылған гипотезаның заңдылығын көрсетті, мынадай қорытынды жасауға мүмкіндік берді: жүргізілген зерттеу белгілі бір педагогикалық жағдайларда бастауыш сынып оқушыларының жалпы дамыту жаттығуларын саналы орындауын қалыптастыру мүмкіндігін дәлелдеді. Алынған деректер әзірленген әдістеменің тиімділігін көрсетеді.

Жалпы дамыту жаттығуларын үйренудің кезеңдік әдістемесі жаттығулардың құрылымын, олардың реттілігін саналы игеруді қалыптастыруды; дене жаттығуларының сауықтыру рөлі және олардың денсаулықты нығайтуға әсері туралы білімді кеңейтуді; үйренген қимылдарды күнделікті өмірде және ойын әрекеттерінде саналы қолдануды қамтамасыз етті.

Алынған нәтижелердің тиімділігіне баланың қимыл-қозғалыстарды саналы орындауын қалыптастырудың маңыздылығын түсінуге, балаларды жетілдіру және сауықтыру құралы ретінде олардың орындауға шығармашылық көзқарастарын қалыптастыруға, отбасының барлық мүшелерін баланың дене тәрбиесіне қатысуға тартуға бағытталған педагогикалық ұжым мен ата-аналардың күш-жігерін біріктіру ықпал етті.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

[1] Ospankulov Y.E., Nurgaliyeva S., Kunai S., Baigaliev A.M., Kaldyhanovna K.R. Using physical education lessons to develop the autonomy of primary school children / Cypriot Journal of Educational Science. 2022. Vol. 17, № 2. – P.601-614.

[2] Оспанкулов Е. Е. Жалпы дамыту жаттығулары арқылы бастауыш сынып оқушыларының өзбетімен орындау дағдыларын дамытудың дидактикалық негіздері // «Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі» ғылыми-теориялық журналы. 2019. – №4. – 78-86 бб.

[3] Ағаділов Ә. Е., Сүлейменов О. Ә. Дене тәрбиесін жетілдіру және оның әлеуметтік қызметі // Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі. 2015. – №3. – 43-49 бб.

[4] Оспанкулов Е.Е., Кеңесбаев С.М. Жалпы дамыту жаттығулары арқылы бастауыш сынып оқушыларының өзбетімен орындау дағдыларын дамытудың психофизиологиялық негіздері // «Қазақстанның ғылымы мен өмірі». 2020. - №6. – 66-78 бб.

[5] Буғыбаева С.Ж., Лесбекова Р.Б., Танаев Қ.Т., Нұрғабылов Ю.С., Манасбаев Р. Болашақ дене шынықтыру мұғалімдерінің кәсіби іскерліктері мен дағдыларын қалыптастырудың қазіргі жайы және оны жақсарту жолдары // Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі. 2015. – №2. – 26-30 бб.

[6] Алимханов Е., Келгенбаев Е., Бақаев Б., Жартыбаев А., Байзакова Н. Қазақтың ұлттық халық ойындары мен спорттың топтау, жүйелеудің теориялық қалыптасуы // Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі. 2018. - №1. – 34-40 бб.

[7] Оспанкулов Е.Е., Кеңесбаев С.М. Жалпы дамыту жаттығулары бастауыш сынып оқушыларының дене тәрбиесінің құралы ретінде // «Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі». 2020. – №1. – 85-92 бб.

[8] Greier K., Drenowatz C., Ruedl G., Kopp M., Burtcher M., Greier, C. Effect of Daily Physical Education on Physical Fitness in Elementary School Children / *Advances in Physical Education*. 2020. Vol.10, № 2. – P. 97-105.

[9] Hohmann A., Yuan X., Schmitt M., Zhang H., Pietzonka M., Siener M. Physical Fitness and Motor Competence in Chinese and German Elementary School Children in Relation to Different Physical Activity Settings / *Children*. 2021. Vol. 8, № 5. - P. 331 -348.

[10] Guthold R., Stevens G. A., Riley L. M., Bull F. C. Global trends in insufficient physical activity among adolescents: a pooled analysis of 298 population-based surveys with 1·6 million participants / *The Lancet. Child & adolescent health*. 2020. Vol. 4, № 1. - P.23–35.

[11] Jaitner D., Bergmann M., Kuritz A., Mall C., Mess F. Determinants of Physical Activity and Sedentary Behavior in German Elementary School Physical Education Lessons / *Frontiers in sports and active living*. 2020. Vol. 2. – P. 113-125.

[12] Opstoel K., Chapelle L., Prins F. J., De Meester A., Haerens, L., van Tartwijk J., De Martelaer K. Personal and social development in physical education and sports: A review study / *European Physical Education Review*. 2020. Vol. 26, № 4. – P. 797–813.

[13] Darling-Hammond L., Flook L., Cook-Harvey Ch., Barron B., Osher D. Implications for educational practice of the science of learning and development / *Applied Developmental Science*. 2020. Vol. 24, № 2. – P. 97-140

[14] García-Marín P., Fernández-López N. Motor Skills Competence in Preschool Education. *Apunts. Educación Física y Deportes*. 2020. Vol. 141, P. - 21-32.

[15] Agranovich Y., Amirova A., Ageyeva L., Lebedeva L., Aldibekova S., Uaidullakzy E. The Formation of Self-Organizational Skills of Student’s Academic Activity on the Basis of ‘Time Management’ / *Technology. International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET)*. 2019. Vol. 14, № 22. – P. 95–110.

References:

[1] Ospankulov Y.E., Nurgaliyeva S., Kunai S., Baigaliev A.M., Kaldyhanovna K.R. Using physical education lessons to develop the autonomy of primary school children / *Cypriot Journal of Educational Science*. 2022. Vol. 17, № 2. – P.601-614.

[2] Ospankulov E. E. Zhalpy damytu zhattyǵulary arqyly bastauysh synyp oqushylarynyñ özbetimen oryndau daǵdylaryn damytudyñ didaktikalıq negizderi // «Dene tərbiesiniñ teorijasy men әdistemesi» ғылыми-teorijalyқ zhurnaly // «Dene tərbiesiniñ teorijasy men әdistemesi» ғылыми-teorijalyқ zhurnaly. 2019. – №4. – 78-86 бб.

[3] Ағаділов Ә.Е., Сүлейменов О.Ә. Дене тәрбиесін зhetildiru zhәне оның әлеуметтік қызметі // Дене тәрбиесінің теорijasy мен әdistemesi. 2015. – №3. – 43-49 бб.

[4] Ospankulov E. E., Кеңесбаев S. M. Zhalpy damytu zhattyǵulary arqyly bastauysh synyp oqushylarynyñ өзbetimen oryndau daǵdylaryn damytudyñ psihofiziologijalyқ negizderi // «Қазақstannың ғылымы мен өmiri». 2020. - №6. – 66-78 бб.

[5] Буғыбаева S.Zh., Lesbekova R. B., Tanaev Қ.Т., Нұрғабылов Ju. S., Manasbaev R. Bolashaq дене shynıқтыru мұғалімдерінің кәсіби іскерліктері мен daǵdylaryn қалыptастырudyñ қазirgi zhajy zhәне оны zhaksartu zholdary // Дене tərbiesiniñ теорijasy мен әdistemesi. 2015. – №2. – 26-30 бб.

[6] Alimhanov E., Kelgenbaev E., Вақаев B., Zhartybaev A., Bajzakova N. Қазақтұң ұлттық халық оюндары мен спортын тоқтау, зһүјелеудің теоріјалық қалыптасуы // Dene тәрбіесінің теоріјасы мен әдістемесі. 2018. - №1. – 34-40 bb.

[7] Ospankulov E. E., Кеңесбаев S. M. Zhalpy damytu zhattyғулары bastauysh synyp oқushylaryнuң dene tәрбіесінің құралы retinde // «Dene tәрбіесінің теоріјасы мен әдістемесі». 2020. – №1. – 85-92 bb.

[8] Greier K., Drenowatz C., Ruedl G., Kopp M., Burtscher M., Greier, C. Effect of Daily Physical Education on Physical Fitness in Elementary School Children / Advances in Physical Education. 2020. Vol.10, № 2. – P. 97-105.

[9] Hohmann A., Yuan X., Schmitt M., Zhang H., Pietzonka M., Siener M. Physical Fitness and Motor Competence in Chinese and German Elementary School Children in Relation to Different Physical Activity Settings / Children. 2021. Vol. 8, № 5. - P. 331 -348.

[10] Guthold R., Stevens G. A., Riley L. M., Bull F. C. Global trends in insufficient physical activity among adolescents: a pooled analysis of 298 population-based surveys with 1·6 million participants / The Lancet. Child & adolescent health. 2020. Vol. 4, № 1. - P.23–35.

[11] Jaitner D., Bergmann M., Kuritz A., Mall C., Mess F. Determinants of Physical Activity and Sedentary Behavior in German Elementary School Physical Education Lessons / Frontiers in sports and active living. 2020. Vol. 2. – P. 113-125.

[12] Opstoel K., Chapelle L., Prins F. J., De Meester A., Haerens, L., van Tartwijk J., De Martelaer K. Personal and social development in physical education and sports: A review study / European Physical Education Review. 2020. Vol. 26, № 4. – P.797–813.

[13] Darling-Hammond L., Flook L., Cook-Harvey Ch., Barron B., Osher D. Implications for educational practice of the science of learning and development / Applied Developmental Science. 2020. Vol. 24, № 2. – P. 97-140

[14] García-Marín P., Fernández-López N. Motor Skills Competence in Preschool Education. Apunts. Educación Física y Deportes. 2020. Vol. 141, P. - 21-32.

[15] Agranovich Y., Amirova A., Ageyeva L., Lebedeva L., Aldibekova S., Uaidullakyzy E. The Formation of Self-Organizational Skills of Student’s Academic Activity on the Basis of ‘Time Management’ / Technology. International Journal of Emerging Technologies in Learning (IJET). 2019. Vol. 14, № 22. – P. 95–110.

БІЗДІҢ АВТОРЛАР / НАШИ АВТОРЫ / OUR AUTHORS

Абаева Галия Әскербекқызы – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Педагогика және психология институтының директоры, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *abaeva70@bk.ru*

Абаева Галия Аскербековна – кандидат педагогических наук, доцент, директор Института педагогики и психологии, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *abaeva70@bk.ru*

Abayeva Galiya – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Director of Institute of Pedagogy and Psychology, Abai Kazakh National Pedagogical University, *abaeva70@bk.ru*

Абилдаева Гульназ Сайлауовна – Шымкент қ. А.С.Пушкин атындағы гимназия директоры, *gulnaz.abildaeva@mail.ru*

Абилдаева Гульназ Сайлауовна – директор гимназии имени А.С.Пушкина г.Шымкента, *gulnaz.abildaeva@mail.ru*

Abildayeva Gulnaz – Director A.S.Pushkin Gymnasium in Shymkent, *gulnaz.abildaeva@mail.ru*

Абишева Онал Токкуловна – PhD доктор, дизайн кафедрасының профессоры, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *artbura@gmail.com*

Абишева Онал Токкуловна – доктор PhD, профессор кафедры дизайна, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *artbura@gmail.com*

Abisheva Onal – PhD doctor, Professor Department of Design, Abai Kazakh National Pedagogical University, *artbura@gmail.com*

Абдирайымова Ардақ Серікбайқызы – тарих ғылымдарының кандидаты, Логистика және көлік академиясының профессоры, *a.abdiraiymova@alt.edu.kz*

Абдирайымова Ардақ Серікбаевна – кандидат исторических наук, профессор Академии логистики и транспорта, *a.abdiraiymova@alt.edu.kz*

Abdiraiymova Ardak – Candidate of History Sciences, Professor of Academy of Logistics & Transport, *a.abdiraiymova@alt.edu.kz*

Айтенова Динара Оразбаевна – докторант, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, *daytenova@mail.ru*

Айтенова Динара Оразбаевна – докторант, Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, *daytenova@mail.ru*

Aitenova Dinara – Doctoral Student, South Kazakhstan State Pedagogical University, *daytenova@mail.ru*

Алиева Наджи Йылдыз – профессор, Қажы Байрам Вели университеті, *yildiz.naciye@gmail.com*

Алиева Наджи Йылдыз – профессор, Университет Кажы Байрам Вели, *yildiz.naciye@gmail.com*

Aliyeva Naji Yildiz – professor, University of Haci Bayram Veli, *yildiz.naciye@gmail.com*

Асанбаева Гүлжаухар Мейрамбекқызы – докторант, Сүлейман Демирель университеті, *g.assanbayeva96@gmail.com*

Асанбаева Гүлжаухар Мейрамбекқызы – докторант, Университет Сулеймана Демиреля, *g.assanbayeva96@gmail.com*

Assanbayeva Gulzhaukhar – Doctoral Student, Suleyman Demirel University, *g.assanbayeva96@gmail.com*

Ахметова Гульнара Сагынбаевна – докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, *gulnarakzkk@gmail.com*

Ахметова Гульнара Сагынбаевна – докторант, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, *gulnarakzkk@gmail.com*

Akhmetova Gulnara – Doctoral Student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, *gulnarakzkk@gmail.com*

Ахметсапа Айгүл Есенкелдықызы – докторант, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, *aiguliyaboo_ahmetsapanova@mail.ru*

Ахметсапа Айгүл Есенкелдықызы – докторант, Жетысуский университет имени И. Жансугурова, *aiguliyaboo_ahmetsapanova@mail.ru*

Akhmetsapa Aigul - Doctoral Student, I.Zhansugurov Zhetysu University, *aiguliyaboo_ahmetsapanova@mail.ru*

Аширбаев Нурғали Кудиярович – физика-математика ғылымдарының докторы, профессор, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, *ank_56@mail.ru*

Аширбаев Нурғали Кудиярович – доктор физико-математических наук, профессор, Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова, *ank_56@mail.ru*

Ashirbayev Nurgali – Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor, M.Auezov South Kazakhstan University, *ank_56@mail.ru*

Әбдіғапбарова Ұлжарқын Мүслімқызы – педагогика ғылымдарының докторы, педагогика және психология кафедрасының профессоры, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *abdigapbarova_um@mail.ru*

Абдіғапбарова Ұлжарқын Мүслимовна – доктор педагогических наук, профессор кафедры педагогики и психологии, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *abdigapbarova_um@mail.ru*

Abdigapbarova Ulzharkyn – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of Department of Pedagogy and Psychology, Abai Kazakh National Pedagogical University, *abdigapbarova_um@mail.ru*

Әліпбек Ардақ Зәуірбекқызы – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент м.а., Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, *alipbek_ardak@mail.ru*

Алипбек Ардақ Зауірбековна – кандидат педагогических наук, доцент, Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, *alipbek_ardak@mail.ru*

Alipbek Ardak – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, South Kazakhstan State Pedagogical University, *alipbek_ardak@mail.ru*

Базарбаева Әйгерім Абайқызы – докторант, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, *aigerim-19.95@mail.ru*

Базарбаева Айгерим Абаевна – докторант, Кызылординский Университет имени Коркыт Ата, *aigerim-19.95@mail.ru*

Bazarbayeva Aigerim – Doctoral Student, Korkyt Ata Kyzylorda University, *aigerim-19.95@mail.ru*

Байдалиев Дархан Даулетжанович – педагогика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *baidaliev-d@mail.ru*

Байдалиев Дархан Даулетжанович – кандидат педагогических наук, старший преподаватель, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *baidaliev-d@mail.ru*

Baidaliyev Darkhan - Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer, Abai Kazakh National Pedagogical University, *baidaliev-d@mail.ru*

Баймахова Ақнұр Шүленқызы – докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *aknur.bajmaxova@mail.ru*

Баймахова Ақнұр Шуленовна – Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *aknur.bajmaxova@mail.ru*

Vaimakhova Aknur – Abai Kazakh National Pedagogical University, *aknur.bajmaxova@mail.ru*

Байтенова Айгуль Алтынбековна – аға оқытушы, Шымкент университеті, *a.baitenova71@mail.ru*

Байтенова Айгуль Алтынбековна – старший преподаватель, Шымкентский университет, *a.baitenova71@mail.ru*

Baitenova Aigul – Senior Teacher, Shymkent University, *a.baitenova71@mail.ru*

Белегова Алия Аканбаевна – PhD доктор, аға оқытушы, Қазақ спорт және туризм академиясы, *abelegova@mail.ru*

Белегова Алия Аканбаевна – PhD, старший преподаватель, Казахская академия спорта и туризма, *abelegova@mail.ru*

Belegova Aliya – PhD, Senior Lecturer, Kazakh Academy of Sports and Tourism, *abelegova@mail.ru*

Берлибаева Майра Бақдәулетовна – докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *m.berlibaeva@mail.ru*

Берлибаева Майра Бақдаулетовна – Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *m.berlibaeva@mail.ru*

Berlibayeva Maira – Abai Kazakh National Pedagogical University, *m.berlibaeva@mail.ru*

Бидайбеков Есен Ыкласович – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *nurzhamal.oshanova1@gmail.com*

Бидайбеков Есен Ыкласович – доктор педагогических наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *nurzhamal.oshanova1@gmail.com*

Bidaibekov Yesen – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, *nurzhamal.oshanova1@gmail.com*

Даулеткулова Айгуль Утегеновна – педагогика ғылымдарының кандидаты, ассистент профессор, Сүлейман Демирель университеті, *aigul.dauletkulova@sdu.edu.kz*

Даулеткулова Айгуль Утегеновна – кандидат педагогических наук, ассистент профессор, университет Сулеймана Демиреля, *aigul.dauletkulova@sdu.edu.kz*

Dauletkulova Aigul - Candidate of Pedagogical Science, Assistant Professor, Suleyman Demirel University, *aigul.dauletkulova@sdu.edu.kz*

Дүйсенбаев Абай Қабақбайұлы – педагогика ғылымдарының кандидаты, педагогика және білім беру менеджмент кафедрасының доценті, Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, *adk7575@mail.ru*

Дүйсенбаев Абай Қабақбаевич – кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики и образовательного менеджмента, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, *adk7575@mail.ru*

Duisenbayev Abay – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Pedagogy and Educational Management, al-Farabi Kazakh National University, *adk7575@mail.ru*

Елемесова Жәудір Қанатқызы – Сүлейман Демирель университеті, *zh.khasymbek@gmail.com*

Елемесова Жаудир Канатқызы – Университет Сулеймана Демиреля, *zh.khasymbek@gmail.com*
Yelemessova Zhaudir – Suleyman Demirel University, *zh.khasymbek@gmail.com*

Ержан Алқая – PhD доктор, Фырат университетінің гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультетінің профессоры, Фырат университеті, *ealkaya16@gmail.com*

Ержан Алқая – доктор PhD, профессор факультета гуманитарных и социальных наук, Университет Фырат, *ealkaya16@gmail.com*

Ercan Alkaya – PhD doctor, Professor of Faculty of Human and Social Sciences, Firat University, *ealkaya16@gmail.com*

Ермуханова Индира Жақсылыққызы – докторант, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, *Indira_1985.21@mail.ru*

Ермуханова Индира Жаксылыковна – докторант, Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова, *Indira_1985.21@mail.ru*

Yermukhanova Indira – Doctoral Student, K.Zhubanov Aktobe Regional University, *Indira_1985.21@mail.ru*

Есингельдинов Бауржан Танырбергенович – педагогика ғылымдарының магистрі, «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ «Педагогикалық өлшеулер орталығы» филиалы, *yessingeldinov.b@gmail.com*

Есингельдинов Бауржан Танырбергенович – магистр педагогических наук, филиал «Центр педагогических измерений» АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», *yessingeldinov.b@gmail.com*

Yessingeldinov Baurzhan – Master of Pedagogical Sciences, Centre for pedagogical measurements of Autonomous educational organization «Nazarbayev Intellectual schools», *yessingeldinov.b@gmail.com*

Жанпейісова Анар Зейнұлқызы – магистр педагогического образования, оқытушы, М.Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, *bright-lady@mail.ru*

Жанпиісова Анара Зейнуловна – магистр, преподаватель, Северо-Казахстанский университет имени М.Козыбаева, *bright-lady@mail.ru*

Zhanpeisova Anara – Master of Pedagogy, Teacher, Manash Kozybayev North Kazakhstan University, *bright-lady@mail.ru*

Жиенбаева Надежда Бисеновна – психология ғылымдарының докторы, профессор, арнайы педагогика кафедрасының профессор-зерттеуші, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *zh_nadejda@mail.ru*

Жиенбаева Надежда Бисеновна – доктор психологических наук, профессор, профессор-исследователь кафедры специальной педагогики, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *zh_nadejda@mail.ru*

Zhiyenbayeva Nadezhda – Doctor of Psychological Sciences, Professor, Professor-Researcher, Department of Special Pedagogy, Abai Kazakh National Pedagogical University, *zh_nadejda@mail.ru*

Жолтаева Гульнар Нурболатовна – педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдас-тырылған профессор, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, *gnzh1661@mail.ru*

Жолтаева Гульнар Нурболатовна – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, Жетысуский университет имени И.Жансугурова, *gnzh1661@mail.ru*

Zholtayeva Gulnar – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, I.Zhansugurov Zhetysu University, *gnzh1661@mail.ru*

Жұмағұл Малика Қайратқызы – магистрант, Абай атындағы Қазақ ұлттық университеті, *jumagulova.m19@mail.ru*

Жумагул Малика Қайратовна – магистрант, Казахский национальный университет имени Абая, *jumagulova.m19@mail.ru*

Zhumagul Malika – Master Student, Abai Kazakh National Pedagogical University, *jumagulova.m19@mail.ru*

Жұмаш Гаухар Темірәліқызы – заң ғылымдарының магистрі, оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *g.zhumash@sorbonne.kz*

Жұмаш Гаухар Темірәліқызы – магистр юридических наук, преподаватель, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *g.zhumash@sorbonne.kz*

Zhumash Gaukhar – Master of Laws, Lecturer, Abai Kazakh National Pedagogical University, *g.zhumash@sorbonne.kz*

Жундыбаева Турархан Нурмахановна – педагогика ғылымдарының кандидаты, педагогика және психология кафедрасы қауымдастырылған профессорының м.а., Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *turarkhan.2011@mail.ru*

Жундыбаева Турархан Нурмахановна – кандидат педагогических наук, и.о. ассоциированного профессора кафедры педагогики и психологии, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *turarkhan.2011@mail.ru*

Zhundybaeva Turarkhan – Candidate of Pedagogical Sciences, Acting Associate Professor, Department of Pedagogy and Psychology, Abai Kazakh National Pedagogical University, *turarkhan.2011@mail.ru*

Жүнісова Әсемгүл Жамұрқызы – білім берудің магистрі, аға оқытушы, М.Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, *nurumgunus1981@mail.ru*

Жунусова Асемгуль Жамуровна – магистр педагогического образования, старший преподаватель, Северо-Казахстанский университет имени М.Козыбаева, *nurumgunus1981@mail.ru*

Zhunusova Asemgul – Master of Pedagogy, Senior Teacher, Manash Kozybayev University, *nurumgunus1981@mail.ru*

Ибрагим Қайрат Әменұлы – педагогика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, Қазақ спорт және туризм академиясы, *kairat.ibragim@mail.ru*

Ибрагим Қайрат Аменулы – кандидат педагогических наук, старший преподаватель, Казахская академия спорта и туризма, *kairat.ibragim@mail.ru*

Ibragim Kairat – Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer, Kazakh Academy of Sports and Tourism, *kairat.ibragim@mail.ru*

Искакова Маржан Оразгалиевна – педагогика ғылымдарының кандидаты, PhD доктор, гуманитарлық факультетінің деканы, Alikhan Bokeikhan University, *Maris1976@mail.ru*

Искакова Маржан Оразгалиевна – кандидат педагогических наук, доктор PhD, декан гуманитарного факультета, Alikhan Bokeikhan University, *Maris1976@mail.ru*

Iskakova Marzhan – Candidate of Pedagogical Sciences, PhD doctor, Dean of the Faculty of Humanities, Alikhan Bokeikhan University, *Maris1976@mail.ru*

Калиниченко Елена Дмитриевна – докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *elena_kalinich@mail.ru*

Калиниченко Елена Дмитриевна – докторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *elena_kalinich@mail.ru*

Kalinichenko Elena – doctoral student, Abai Kazakh National Pedagogical University, *elena_kalinich@mail.ru*

Қалықова Алмагүл Оралбекқызы – магистр, әлеуметтік ғылымдар кафедрасының лекторы, Алматы технологиялық университеті, a.oralbekovna@mail.ru

Қалықова Алмагүл Оралбековна – магистр, лектор кафедрасы социально-гуманитарных дисциплин, Алматинский технологический университет, a.oralbekovna@mail.ru

Kalykova Almagul – Master, Lecturer of the Department of Social and Humanitarian Disciplines, Almaty Technological University, a.oralbekovna@mail.ru

Кариев Адлет Дюсембаевич – педагогика ғылымдарының кандидаты, Мектепке дейінгі және бастауыш білім кафедрасының бағдарлама көшбасшысы, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, adlet.kariyev@gmail.com

Кариев Адлет Дюсембаевич – кандидат педагогических наук, программный лидер кафедры дошкольного и начального образования, Казахский национальный женский педагогический университет, adlet.kariyev@gmail.com

Kariyev Adlet – Candidate of Pedagogical Sciences, Program Leader of Preschool and Primary Education Department, Kazakh National Women's Pedagogical University, adlet.kariyev@gmail.com

Қошжанова Гүлшат Айдарбекқызы – докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, gulshat8@inbox.ru

Қошжанова Гүлшат Айдарбековна – докторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, gulshat8@inbox.ru

Koshzhanova Gulshat – Doctoral Student, Abai Kazakh National Pedagogical University, gulshat8@inbox.ru

Көкеш Ажар Нұрлыбайқызы – оқытушы, «Ақпараттық жүйелер және модельдеу», М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, ajara-96-25@mail.ru

Көкеш Ажар Нұрлыбаевна – преподаватель кафедры «Информационные системы и моделирование», Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова, ajara-96-25@mail.ru

Kokesh Azhar – Lecturer, Department of Information systems and modeling, M.Auezov South-Kazakhstan University, ajara-96-25@mail.ru

Қазақбаева Гүлнұр Ысқақбекқызы – магистр, аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, emovea_kz@mail.ru

Қазақбаева Гүлнұр Исқақбековна – магистр, старший преподаватель, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, emovea_kz@mail.ru

Kazakhbayeva Gulnur – Master, Senior Lecturer, Abai Kazakh National Pedagogical University, emovea_kz@mail.ru

Керімбаева Динара Рыскельдиевна – докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, dikosh-84@mail.ru

Керімбаева Динара Рыскелдіқызы – докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, dikosh-84@mail.ru

Kerimbayeva Dinara – Doctoral Student, al-Farabi Kazakh National University, dikosh-84@mail.ru

Қойшиев Қалдан Елеуұлы – педагогика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, d_koishiyev@mail.ru

Қойшиев Қалдан Елеуович – кандидат педагогических наук, старший преподаватель, Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, d_koishiyev@mail.ru

Koishiev Kaldan – Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer, South Kazakhstan State Pedagogical University, d_koishiyev@mail.ru

Қораласбек Ақтоты Қайратқызы – магистрант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *koralasbekaktoty@gmail.com*

Қораласбек Ақтоты Қайратқызы – магистрант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *koralasbekaktoty@gmail.com*

Koralasbek Aktoty – Master student, Abai Kazakh National Pedagogical University, *koralasbekaktoty@gmail.com*

Күзембаева Айгүл Мұратқызы – педагогикалық білім беру магистрі, аға оқытушы, М.Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, *kuzaignul@mail.ru*

Кузембаева Айгуль Муратовна – магистр, старший преподаватель, Северо-Казахстанский университет имени М.Козыбаева, *kuzaignul@mail.ru*

Kuzenbaeva Aigul - Master of Pedagogy, Senior Lecturer, Manash Kozybayev North Kazakhstan University, *kuzaignul@mail.ru*.

Лиходедова Людмила Николаевна – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, арнайы білім беру кафедрасының меңгерушісі, Ахмет Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, *l.lihodedova@mail.ru*

Лиходедова Людмила Николаевна – кандидат педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой специального образования, Костанайский региональный университет имени Ахмета Байтурсынова, *l.lihodedova@mail.ru*

Likhodedova Lyudmila – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Special Education, Akhmet Baitursynov Kostanay Regional University, *l.lihodedova@mail.ru*

Майлыбаева Гульмира Сабыровна – PhD доктор, Педагогика және психология жоғары мектебі деканының ғылыми жұмыстары жөніндегі орынбасары, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, *gulmirasabyr@mail.ru*

Майлыбаева Гульмира Сабыровна – доктор PhD, заместитель декана по научной работе Высшей школы педагогики и психологии, Жетысуский университет имени И.Жансугурова, *gulmirasabyr@mail.ru*

Mailybayeva Gulmira – PhD doctor, Deputy Dean for Scientific Work of the Higher School of Pedagogy and Psychology, I.Zhansugurov Zhetysu University, *gulmirasabyr@mail.ru*

Мадияров Нурлыбай Кокешович – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, «Жаратылыстану ғылымдары және педагогикасы» Жоғары мектебінің деканы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, *madnur69@mail.ru*.

Мадияров Нурлыбай Кокешович – кандидат педагогических наук, доцент, декан Высшей школы «Естественных наук и педагогики», Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова, *madnur69@mail.ru*

Madiyarov Nurlybay – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, M.Auezov South Kazakhstan University, *madnur69@mail.ru*

Майгельдиева Шарбан Мусабековна – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, *Sharban56@mail.ru*

Майгельдиева Шарбан Мусабековна – доктор педагогических наук, профессор, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, *Sharban56@mail.ru*

Maygeldiyeva Sharban – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Korkyt Ata Kyzylorda University, *Sharban56@mail.ru*

Мирхиязова Асел Толегеновна – магистрант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, assel.mt@mail.ru

Мирхиязова Асел Толегеновна – магистрант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, assel.mt@mail.ru

Mirkhiyazova Assel – Master Student, Abai Kazakh National Pedagogical University, assel.mt@mail.ru

Мынбаева Акбилек Пазылхановна – PhD доктор, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, mutlu_8484@mail.ru

Мынбаева Акбилек Пазылхановна – доктор PhD, Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, mutlu_8484@mail.ru

Mynbaeva Akbilek – PhD doctor, South Kazakhstan State Pedagogical University, mutlu_8484@mail.ru

Мырзалинова Алма Жәкімқызы – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, М.Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, m_alma60@mail.ru

Мырзалинова Алма Жәкімқызы – доктор педагогических наук, профессор, Северо-Казахстанский университет имени М.Козыбаева, m_alma60@mail.ru

Murzalinova Alma – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Manash Kozybayev North Kazakhstan University, m_alma60@mail.ru

Наурызбаев Бауыржан Аманғазыұлы – педагогика ғылымдарының магистрі, «Abai IT-Valley» технологиялық класстерінің директоры, nbacom_1989@mail.ru

Наурызбаев Бауыржан Аманғазыұлы – магистр педагогических наук, директор технологического кластера “Abai IT -Valley”, nbacom_1989@mail.ru

Nauryzbayev Bauyrzhan – Master of Pedagogical Sciences, Director of technology classes «Abai IT- Valley», nbacom_1989@mail.ru

Нуралиева Артык Жарылқасыновна – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, arty_01@mail.ru

Нуралиева Артык Жарылқасыновна – кандидат педагогических наук, доцент, Южно-Казахстанский университет им. М.Ауезова, arty_01@mail.ru

Nuralieva Artyk – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, M.Auezov South Kazakhstan University, arty_01@mail.ru

Нурғалиева Сания Айдархановна – педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдас-тырылған профессор, Ататүрік университеті, sanianur@mail.ru

Нурғалиева Сания Айдархановна – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, Университет Ататюрка, sanianur@mail.ru

Nurgaliyeva Saniya – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Ataturk University, sanianur@mail.ru

Нұрпейісова Гүлжахан Мұратбекқызы – лектор, Алматы технологиялық университеті, g-nurpeissova@mail.ru

Нурпейісова Гүлжахан Мұратбековна – лектор, Алматинский технологический университет, g-nurpeissova@mail.ru

Nurpeissova Gulzhakhan – Lecturer, Almaty Technological University, g-nurpeissova@mail.ru

Оразаева Гульжан Сериковна – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Педагогика және психология институт директоры, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, *orazaeva.0@qzpu.edu.kz*

Оразаева Гульжан Сериковна – кандидат педагогических наук, доцент. Директор Института педагогики и психологии, Казахский национальный женский педагогический университет, *orazaeva.0@qzpu.edu.kz*

Orazaeva Gulzhan – PhD doctor, Associate Professor, Director of the Institute of Pedagogy and Psychology, Kazakh National Women’s Teacher Training University, *orazaeva.0@qzpu.edu.kz*

Оракова Амангул Шахарбековна – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *amangul_orakova@mail.ru*

Оракова Амангул Шахарбековна – кандидат педагогических наук, доцент, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *amangul_orakova@mail.ru*

Orakova Amangul – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, *amangul_orakova@mail.ru*

Оспанкулов Ернар Ерланович – постдокторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *ospankulovernar2@gmail.com*

Оспанкулов Ернар Ерланович – постдокторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *ospankulovernar2@gmail.com*

Ospankulov Ernar – Postdoctoral, Abai Kazakh National Pedagogical University, *ospankulovernar2@gmail.com*

Оспанов Бактияр Есенгелдіұлы – докторант, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, *baktiar_AA@mail.ru*

Оспанов Бактияр Есенгелдиұлы – докторант, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, *baktiar_AA@mail.ru*

Ospanov Baktiyar – Doctoral Student, Korkyt Ata Kyzylorda University, *baktiar_AA@mail.ru*

Примжарова Раяш Хуванышқызы – лектор, Алматы технологиялық университеті, *r_primzharova@mail.ru*

Примжарова Раяш Хуванышовна – лектор, Алматинский технологический университет *r_primzharova@mail.ru*

Primzharova Rayash – Lecturer, Almaty Technological University, *r_primzharova@mail.ru*

Рәсіл Ақшолпан Кәдіржанқызы – Сүлейман Демирель университеті, *aksholpan.rassil@sdu.edu.kz*

Расил Ақшолпан Кадиржанқызы – Университет Сулеймана Демиреля, *aksholpan.rassil@sdu.edu.kz*

Rassil Aksholpan – Suleyman Demirel University, *aksholpan.rassil@sdu.edu.kz*

Римантас Желвис – PhD доктор, Педагогика ғылымдары институтының профессоры, Философия факультеті, Вильнюс университеті, *rimantas.zelvys@fsf.vu.lt*

Римантас Желвис – доктор PhD, профессор Института педагогических наук, Факультет философии, Вильнюсский университет, *rimantas.zelvys@fsf.vu.lt*

Rimantas Zelvys – PhD doctor, Professor of the Institute of Pedagogical Sciences, Faculty of Philosophy, Vilnius University, *rimantas.zelvys@fsf.vu.lt*

Сабырханова Перизат Шалхарбайқызы – докторант, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, *sabyrkhanova@mail.ru*

Сабырханова Перизат Шалхарбайқызы – докторант, Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова, *sabyrkhanova@mail.ru*

Sabyrkhanova Perizat – Doctoral Student, M.Auezov South Kazakhstan University, *sabyrkhanova@mail.ru*

Садыкова Сауле Алтынбаевна – PhD доктор, «Шетел филологиясы және аударма ісі» кафедрасының доценті, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, *sauleda@mail.ru*

Садыкова Сауле Алтынбаевна – доктор PhD, доцент кафедры «Иностранная филология и переводческое дело», Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова, *sauleda@mail.ru*

Sadykova Saule – PhD doctor, Associate Professor, „Foreign philology and translation“ Department, K.Zhubanov Aktobe Regional University, *sauleda@mail.ru*

Сайфутдинова Гульмира Сапарбековна – педагогика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, *20051984@bk.ru*

Сайфутдинова Гульмира Сапарбековна – кандидат педагогических наук, старший преподаватель, Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, *20051984@bk.ru*

Saifutdinova Gulmira – Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer, Zhangir Khan West Kazakhstan Agrarian and Technical University, *20051984@bk.ru*

Сарсекулова Диляра Мадиевна – докторант, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, *1295dd@mail.ru*

Сарсекулова Диляра Мадиевна – докторант, Жетысуский университет имени И.Жансугурова, *1295dd@mail.ru*

Sarsekulova Dilyara – Doctoral Student, I.Zhansugurov Zhetysu University, *1295dd@mail.ru*

Сарсенбаев Ақылбек Беделханұлы – тарих ғылымдарының кандидаты, Логистика және көлік академиясының профессоры, *a.sarsenbaev@alt.edu.kz*

Сарсенбаев Ақылбек Беделханович – кандидат исторических наук, профессор, Академия логистики и транспорта, *a.sarsenbaev@alt.edu.kz*

Sarsenbayev Akylbek – Candidate of History Sciences, Professor, Academy of Logistics & Transport, *a.sarsenbaev@alt.edu.kz*

Сатова Акмарал Кулмагамбетовна – психология ғылымдарының докторы, арнайы білім беру кафедрасының профессоры, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *satova57@mail.ru*

Сатова Акмарал Кулмагамбетовна – доктор психологических наук, профессор кафедры специального образования, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *satova57@mail.ru*

Satova Akmaral – Doctor of Psychological Sciences, Professor of the Department of Special Education, Abai Kazakh National Pedagogical University, *satova57@mail.ru*

Сартаева Назгуль Ташкенбаевна – PhD доктор, аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *Nazgul_88s@mail.ru*

Сартаева Назгуль Ташкенбаевна – доктор PhD, старший преподаватель, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *Nazgul_88s@mail.ru*

Sartayeva Nazgul - Doctor PhD, Senior Lecturer, Abai Kazakh National Pedagogical University, *Nazgul_88s@mail.ru*

Сахиева Лейла Мамедовна – педагогика ғылымдарының магистрі, педагогика және психология кафедрасының аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *sakhieva.leyla@mail.ru*

Сахиева Лейла Мамедовна – магистр педагогических наук, старший преподаватель кафедры педагогики и психологии, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *sakhieva.leyla@mail.ru*

Sakhieva Leila – Master of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer, Department of Pedagogy and Psychology, al-Farabi Kazakh National University, *sakhieva.leyla@mail.ru*

Смағұлова Шолпан Кәрімқызы – лектор, Алматы технологиялық университеті, *shk60@mail.ru*

Смагулова Шолпан Каримовна – лектор, Алматинский технологический университет, *shk60@mail.ru*

Smagulova Sholpan – Lecturer, Almaty Technological University, *shk60@mail.ru*

Тапалова Ольга Бисеновна – психология ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор, жалпы және қолданбалы психология кафедрасының профессор-зерттеуші, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *otapalova@gmail.com*

Тапалова Ольга Бисеновна – доктор психологических наук, ассоциированный профессор, профессор-исследователь кафедры общей и прикладной психологии, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *otapalova@gmail.com*

Tapalova Olga – Doctor of Psychological sciences, Association Professor, Professor-Researcher of the Department of general and applied psychology, Abai Kazakh National Pedagogical University, *otapalova@gmail.com*

Текеева Гүлнара Кесікқызы – сениор лектор, Ғұмарбек Даукеев атындағы Алматы энергетика және коммуникациялар университеті, *gulnara_almaty@mail.ru*

Текеева Гүлнара Кесиковина – сениор лектор, Алматинский университет энергетике и связи имени Гумарбека Даукеева, *gulnara_almaty@mail.ru*

Tekeyeva Gulnara – Senior Lecturer, Gumarbek Daukeev Almaty University of Energy and Communications, *gulnara_almaty@mail.ru*

Төлегенов Бақыт Өмірбайұлы – философия ғылымдарының кандидаты, көмешкі оқытушы, докторант, Глазго университеті, *Bakyt.Tolegenov@glasgow.ac.uk*

Төлегенов Бақыт Омирбаевич – кандидат философских наук, ассистент преподаватель, докторант, университет Глазго, *Bakyt.Tolegenov@glasgow.ac.uk*

Tolegenov Bakyt – Doctoral Student, Graduate Teaching Assistant, University of Glasgow, *Bakyt.Tolegenov@glasgow.ac.uk*

Турсынқулова Эльмира Абдуллаевна – докторант, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, *etursynkulova@mail.ru*

Турсынқулова Эльмира Абдуллаевна – докторант, Южно-Казakhstanский университет имени М.Ауэзова, *etursynkulova@mail.ru*

Tursynkulova Elmira – Doctoral Student, M.Auezov South-Kazakhstan University, *etursynkulova@mail.ru*

Тусупова Айжан Ергазиевна – аға оқытушы, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, *tussupova.aizhan@qyzpu.edu.kz*

Тусупова Айжан Ергазиевна – старший преподаватель, Казахский национальный женский педагогический университет, *tussupova.aizhan@qyzpu.edu.kz*

Tusupova Aijan – Senior Lecture, Kazakh National Women`s Pedagogical University, *tussupova.aizhan@qyzpu.edu.kz*

Туякбаева Меруерт Шекеевна – педагогика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, Қазақ спорт және туризм академиясы, *mira0526@mail.ru*

Туякбаева Меруерт Шекеевна – кандидат педагогических наук, старший преподаватель, Казахская академия спорта и туризма, *mira0526@mail.ru*

Tuyakbaeva Meruert – Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer, Kazakh Academy of Sports and Tourism, *mira0526@mail.ru*

Уайдуллақызы Эльмира – PhD доктор, қауымдастырылған профессор м.а., постдокторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *Elmira.Uaidullakzy1988@gmail.com*

Уайдуллақызы Эльмира – доктор PhD, и.о. ассоциированного профессора, постдокторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *Elmira.Uaidullakzy1988@gmail.com*

Uaidullakzy Elmira – PhD Doctor, Acting Associate Professor, Postdoctoral, Abai Kazakh National Pedagogical University, *Elmira.Uaidullakzy1988@gmail.com*

Уалиева Назым Толеубекқызы – PhD доктор, доцент, М.Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, *nazym.85.kz@mail.ru*

Уалиева Назым Толеубековна – доктор PhD, доцент, Северо-Казахстанский университет имени М.Козыбаева, *nazym.85.kz@mail.ru*

Ualiev Nazym – Doctor PhD, Docent, Manash Kozybayev North Kazakhstan University, *nazym.85.kz@mail.ru*

Улуташ Илькай – PhD доктор, профессор, Гази университеті, *lkayulutas@gmail.com*

Улуташ Илькай – доктор PhD, профессор, Университет Гази, *lkayulutas@gmail.com*

Ulutaş İlkaý – PhD doctor, Professor, Gazi University, *lkayulutas@gmail.com*

Утепбаева Айгерим Адильжановна – докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *a.utepbayeva@mail.ru*

Утепбаева Айгерим Адильжановна – докторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *a.utepbayeva@mail.ru*

Utepbayeva Aigerim – Doctoral Student, Abai Kazakh National Pedagogical University, *a.utepbayeva@mail.ru*

Халикова Нурила Сатыбалдықызы – филология ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, *khalikova_nurila1976@mail.ru*

Халикова Нурила Сатыбалдықызы – кандидат филологических наук, старший преподаватель, Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, *khalikova_nurila1976@mail.ru*

Khalikova Nurila - Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer, *khalikova_nurila1976@mail.ru*

Хулия Касапоглу Ченгел – профессор, Хажы Байрам университеті

Хулия Касапоглу Ченгел – профессор, Университет Хажы Байрам Вели

Hulya Kasapoglu Cengel – Professor, Ankara Hacı Bayram Veli University

Шырынбаева Гүлбахира Қойбағарқызы – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, *Agend66@mail.ru*

Ширинбаева Гулбахира Қойбағаровна – кандидат педагогических наук, доцент, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, *Agend66@mail.ru*

Shirinbaeva Gulbakhira – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, *Agend66@mail.ru*

**МАЗМҰНЫ/
СОДЕРЖАНИЕ/
CONTENT**

**Мамандарды кәсіби даярлаудағы психологиялық-педагогикалық мәселелер
Психолого-педагогические проблемы профессиональной подготовки специалистов
Psychological and pedagogical problems of professional training of specialists**

- N.T. Ualieva, A.J. Murzalinova, A.J. Zhunusova, A.M. Kuzembaeva, A.Z. Zhanpeisova** – On the issue of the development of leadership qualities of students of pedagogical specialties..... 3
Н.Т. Уалиева, А.Ж. Мырзалинова, Жүнісова Ә.Ж., А.М. Күзембаева, А.З. Жанпейісова – Педагогикалық мамандық студенттерінің көшбасшылық қасиеттерін дамыту мәселесі бойынша..... 3
Н.Т. Уалиева, А.Ж. Мурзалинова, А.Ж. Жунусова, А.М. Кузембаева, А.З. Жанпиісова – К вопросу о развитии лидерских качеств студентов педагогических специальностей.....3
- G.A. Koshjanova, G.K. Shirinbayeva, G I. Kazakhbayeva, A.O. Kalykova** – Professional peculiarities of a special teacher of a general educational school..... 11
Г.А. Кошжанова, Г.К. Ширинбаева, Г.И. Қазақбаева, А.О. Калыкова – Жалпы білім беру мектептің арнайы педагог маманның кәсіби ерекшеліктері..... 11
Г.А. Кошжанова, Г.К. Ширинбаева, Г.И. Казахбаева, А.О. Калыкова – Профессиональные особенности специального педагога общеобразовательной школы..... 11
- N.K. Madiyarov, E.A. Tursynkulova, A.N. Kokesh** – Training of the content of geometric construction calculations in school and university in the process of training future mathematics teachers..... 21
Н.К. Мадияров, Э.А. Турсынкулова, А.Н. Көкеш – Болашақ математика мұғалімдерін даярлау үдерісіндегі мектеп пен жоо-дағы геометриялық салу есептері мазмұнының сабақ тастығы..... 21
Н.К. Мадияров, Э.А. Турсынкулова, А.Н. Кокеш – Преимственность содержания геометрических задач на построение в школе и вузе в процессе подготовки будущих учителей математики..... 21
- A.A. Bazarbayeva, Sh.M. Maygeldieva, T.N. Zhundybaeva** – Formation of readiness of future teachers to organize work on the development of valeological culture of school children..... 35
Ә.А. Базарбаева, Ш.М. Майгельдиева, Т.Н. Жүндібаева – Болашақ сынып мұғалімдерінің оқушылардың бойында валелогиялық мәдениетті дамыту жұмыстарын ұйымдастыруға дайындығын қалыптастыру 35
А.А. Базарбаева, Ш.М. Майгельдиева, Т.Н. Жундибаева – Формирование готовности будущих педагогов к организации работы по развитию валеологической культуры школьников 35
- O.T. Abisheva, A.T. Mirkhiyazova, A.K. Korlasbek** – Features of teaching students in the direction of decorative and applied arts in professional education..... 47
О.Т.Абишева, А.Т.Мирхиязова, А.К.Қораласбек – Кәсіптік білім беруде сәндік-қолданбалы өнер бағыты бойынша студенттерді оқыту ерекшеліктері..... 47
О.Т. Абишева, А.Т. Мирхиязова, А.К. Кораласбек – Особенности обучения студентов по направлению декоративно-прикладного искусства в профессиональном образовании 47
- N.T. Sartayeva, E.Uaidullakzy, M. Zhumagul, B.O. Tolegenov, D.R. Kerimbaeva** – Formation of information literacy of primary school students..... 55
Н.Т. Сартаева, Э. Уайдуллақызы, М.Жұмағұл, Б.Ө. Төлеген, Д.Р. Керимбаева – Бастауыш сынып оқушыларының ақпараттық сауаттылығын қалыптастыру..... 55
Н.Т. Сартаева, Э. Уайдуллақызы, М.Жумагул, Б.О. Толеген, Д.Р. Керимбаева – Формирование информационной грамотности младших школьников..... 55

Жаһандану дәуірінің талаптарына сәйкес оқу-тәрбие үдерісін ұйымдастыру ерекшеліктері
Особенности организации учебно-воспитательного процесса в соответствии с требованиями эпохи глобализации
Features of the organization of the educational process in accordance with the requirements of the era of globalization

- A.A. Utepbayeva, N.B. Zhiyenbayeva, B.A. Nauryzbayev** – Artificial intelligence as a diagnostic technology for detecting speech disorders in children with special needs 63
А.А. Утепбаева, Н.Б. Жиенбаева, Б.А. Наурызбаев – Жасанды интеллект ерекше қажеттілігі бар балалардың сөйлеу тілінің бұзылыстарын анықтауға арналған диагностикалық технология ретінде..... 63
A.A. Utepbayeva, N.B. Zhiyenbayeva, B.A. Nauryzbayev – Искусственный интеллект как диагностическая технология для выявления нарушений речи у детей с особыми потребностями..... 63
- A.Z. Әліпбек, К.Е. Койшиев** – Ақпараттық білім беру жағдайында денсаулық сақтау технологияларын пайдаланудың мүмкіндіктері..... 72
A.Z. Алипбек, К.Е. Койшиев – Возможности использования здоровьесберегающих технологий в условиях информационного образования..... 72
A. Z. Alipbek, K.E. Koishiev – The possibilities of using health-saving technologies in the context of information education..... 72
- Д.Д. Байдалиев, Л.М. Сахиева** – Оқу үрдісінде болашақ педагогтардың бәсекеге қабілеттілігін дамытудың ерекшеліктері..... 80
Д.Д. Байдалиев, Л.М. Сахиева – Особенности развития конкурентоспособности будущих педагогов в процессе обучения..... 80
D.D. Baidaliyev, L.Sakhiyeva – Features of the development of competitiveness of future teachers in the learning process 80
- Г.А. Абаева, Г.С. Оразаева, Л.Н. Лиходедова** – Заманауи жағдайда арнайы педагогтарды даярлаудың жәй-күйі мен болашағы 89
Г.А. Абаева, Г.С. Оразаева, Л.Н. Лиходедова – Состояние и перспективы подготовки специальных педагогов в современных условиях..... 89
G.Abayeva, G.Orazaeva, L. Likhodedova – The state and prospects of training special teachers in modern conditions..... 89

Заманауи білім беру кеңістігінде педагогтерді даярлау мәселелері
Проблемы подготовки педагогов в современном образовательном пространстве
Problems of teacher training in the modern educational space

- U.M. Abdigapbarova, O.B. Tapalova, N.B. Zhiyenbayeva** – Mechanism of dynamic development of scientific and innovative potential of teaching staff in the context of participatory management..... 102
У.М. Әбдігапбарова, О.Б. Тапалова, Н.Б. Жиенбаева – ППС құрамының ғылыми-инновациялық әлеуетінің қолданып басқару жағдайындағы динамикалық даму механизмі 102
У.М. Абдигапбарова, О.Б. Тапалова, Н.Б. Жиенбаева Механизм динамического развития научно-инновационного потенциала ппс в условиях партисипативного управления 102

- A.D. Kariyev, R. Zelvys, M.O. Iskakova** – The problem of professionalism of the personality of the teacher in psychological and pedagogical research..... 111
- А.Д. Кариев, Р. Желвис, М.О. Искакова** – Психологиялық-педагогикалық зерттеулердегі оқытушысының кәсібилігі мәселесі 111
- А.Д. Кариев, Р.Желвис, М.О. Искакова** – Проблема профессионализма личности преподавателя в психолого-педагогических исследованиях 111

Инклюзивті білім берудің өзекті мәселелері
Актуальные проблемы инклюзивного образования
Actual problems of inclusive education

- A. Tussupova** – Psychological and pedagogical competence of future preschool teachers in the system of inclusive education..... 120
- А.Е. Тусупова** – Инклюзивті білім беру жүйесіндегі мектепке дейінгі бейіндегі болашақ педагогтардың психологиялық-педагогикалық құзыреттілігі.....120
- А.Е. Тусупова** – Психолого-педагогическая компетентность будущих педагогов дошкольного профиля в системе инклюзивного образования..... 120

- E.D. Kalinichenko, A.K. Satova** – Using technology to teach professional skills to students with special needs: application and solution 129
- Е.Д. Калининченко, А.К. Сатова** – Ерекше қажеттіліктері бар білім алушылардың кәсіби дағдыларына оқыту үшін технологияларды пайдалану: қолдану және шешу..... 129
- Е.Д. Калининченко, А.К. Сатова** – Использование технологий для обучения профессиональным навыкам обучающихся с особыми потребностями..... 129

- K.A. Ibragim, E. Alkaya, M. Sh. Tuyakbaeva, A. Zh. Nuralieva, A.A. Belegova** – Formation of professional training of future teachers of physical education in the context of the implementation of inclusive education..... 140
- Қ.Ә. Ибрагим, Е. Алкая, М.Ш. Туякбаева, А.Ж. Нуралиева, А.А. Белегова** – Инклюзивті білім беруді жүзеге асыру жағдайында болашақ дене шынықтыру мұғалімдерінің кәсіби даярлығын қалыптастыру..... 140
- К.А. Ибрагим, Е.Алкая, М.Ш. Туякбаева, А.Ж. Нуралиева, А.А. Белегова** – Формирование профессиональной подготовки будущих учителей физической культуры в условиях реализации инклюзивного образования..... 140

- A. Sh. Baimakhova, A. Z. Alipbek, K. E. Koishiev** – The problem of aggressive behavior that manifests itself in adolescence..... 147
- А.Ш. Баймахова, А.З. Алипбек, К.Е. Койшиев** – Жасөспірімдік кезеңде көрініс беретін агрессивті мінез-құлық мәселесі..... 147
- А.Ш. Баймахова, А.З. Алипбек, К.Е. Койшиев** – Проблема агрессивного поведения, проявляющаяся в подростковом возрасте..... 147

Ұлттық идеяны білім беру үдерісінде жүзеге асыру мәселелері
Проблемы реализации национальной идеи в образовательном процессе
Problems of implementation of the national idea in the educational process

- Y. E. Bidaibekov** – Audanbek Kobesov – philosopher-thinker, mathematician, natural scientist, teacher and teacher of modern education and upbringing..... 155
- Е.Ы. Бидайбеков** – Ауданбек Көбесов – Әл-фарабидің философ-ойшыл, математик, жаратылыстанушы, педагог екендігінің шынайы бейнесін жасаушы және заманауи білім мен тәрбие..... 155
- Е.Ы. Бидайбеков** – Ауданбек Кобесов – философ-мыслитель, математик, естествоиспытатель, педагог и педагог современного образования и воспитания..... 155

I.Zh. Ermukhanova, A.K. Duisenbayev – Education of patriotism of primary school students through the works of sarysholak boranbayuly (Aktobe region) 166

И.Ж. Ермуханова, А.К. Дүйсенбаев – Бастауыш сынып оқушыларын Сарышолақ Боранбайұлы (Ақтөбе өңірі) шығармалары арқылы отансүйгіштікке тәрбиелеу..... 166

И.Ж. Ермуханова, А.К. Дүйсенбаев – Воспитание патриотизма учащихся начальных классов посредством произведений сарышолака боранбайулы (актюбинский регион).... 166

D.O. Aitenova, Nulya Kasapoglu Cengel, A.P. Mynbaeva, N.S. Khalikova, A.A. Baitenova – Formation of students' knowledge by teaching the epic "Kutty bilik" by J.Balasagun..... 175

Д.О. Айтенова, Хулия Касапоглу Ченгел, А.П. Мынбаева, Н.С. Халикова, А.А. Байтенова – Ж.Баласағұнның «Құтты білік» дастанын оқыту арқылы студенттердің танымын қалыптастыру..... 175

Д.О. Айтенова, Хулия Касапоглу Ченгел, А.П. Мынбаева, Н.С. Халикова, А.А. Байтенова – Формирование познания студентов через обучение саге ж. Баласағуна «Құтты білік»..... 175

B.Ospanov, N.Yulduz – Turmaganbet Iztileuly's islamic worldview works and folk education 181

Б.Оспанов, Н.Йылдыз – Тұрмағанбет Изтілеуұлының ислами дүниетанымдық шығармалары және халықтық тәрбие..... 181

Б.Оспанов, Н.Йылдыз – Исламское мировоззрение и народное воспитание творчестве Турмаганбета Изтилеу..... 181

**Заманауи технологиялардың білім беру жүйесіндегі әлеуеті
Потенциал современных технологий в системе образования
The potential of modern technologies in the education system**

G.S. Akhmetova – An experimental study of the effect of lexical semantic models in teaching vocabulary in efl..... 189

Г.С. Ахметова – Ағылшын тілі сабағында лексиканы оқытуда лексикалық-семантикалық модельдердің әсерін эксперименттік зерттеу 189

Г.С. Ахметова – Экспериментальное исследование влияние лексико-семантических моделей при обучении лексике на уроках английского языка..... 189

G.S. Saifutdinova, S.A. Sadykova – Cyber virtual environment as a pedagogical condition for the formation of future engineers' creativity..... 198

Г.С. Сайфутдинова, С.А.Садыкова – Кибервиртуалды ортада болашақ инженерлердің шығармашылығын педагогикалық құралы ретінде қалыптастыруы..... 198

Г.С. Сайфутдинова, С.А. Садыкова – Кибервиртуальная среда как педагогическое средство формирования креативности будущих инженеров..... 198

A.Orakova, G.Nurpeissova, G.Tekeyeva, Sh.Smagulova, R.Primzharova – Teacher coaching and facilitative as a new method of teaching..... 208

А.Ш. Оракова, Г.М. Нурпеисова, Г.К. Текеева, Ш.К. Смагулова, Р.Х. Примжарова – Мұғалімнің коучингі және фасилитативтік оқытудың жаңа әдісі..... 208

А.Ш. Оракова, Г.М. Нурпеисова, Г.К.Текеева, Ш.К.Смагулова, Р.Х. Примжарова – Коучинг и фасилитация как новый метод обучения учителя 208

G.M. Assanbayeva, A.U. Dauletkulova – The state of teaching statistics topics in high school textbooks in various programs 217

Г.М. Асанбаева, А.У. Даулеткулова – Түрлі бағдарламалардағы жоғарғы сынып оқулықтарындағы статистика тақырыптарының оқытылу жағдайы 217

Г.А. Асанбаева, А.У. Даулеткулова – Состояние преподавания статистических тем в школьных учебниках по различным программам..... 217

- D.M. Sarsekulova, G.N. Zholtayeva, G.S. Mailybayeva, A.E. Akhmetsapa** – Creative activity of primary school teachers in the conditions of distance learning..... 224
Д.М. Сарсекулова, Г.Н. Жолтаева, Г.С. Майлыбаева, А.Е. Ахметсапа – Бастауыш сынып мұғалімінің қашықтықтан оқыту жағдайындағы шығармашылық іс-әрекеті 224
Д.М. Сарсекулова, Г.Н. Жолтаева, Г.С. Майлыбаева, А.Е. Ахметсапа – Творческая деятельность учителя начальных классов в условиях дистанционного обучения..... 224
- A.Sarsenbayev, A.Abdiraiymova, G.Zhumash** – Adapting the service-learning program into the educational process (Case Study of U.S. Colleges) 237
А.Б. Сарсенбаев, А.С. Абдирайымова, Г.Т. Жұмаш – «Қоғамға қызмет ету» пәнін академиялық ортаға бейімдеу (АҚШ колледждерінің тәжірибесімен) 237
А.Б. Сарсенбаев, А.С. Абдирайымова, Г.Т. Жұмаш – Внедрение программы «service learning» в образовательный процесс (на примере колледжей США) 237
- M.B. Berlibayeva, G.T. Abitova, I. Ulutash** Influence of role play on the development of emotional intelligence in children of the older preschool age 247
М.Б. берлібаева, Г.Т. Абитова, И.Улуташ Мектепке дейінгі ересек жастағы балалардың эмоционалдық интеллектінің дамуына сюжеттік-рөлдік ойынның әсері 247
М.Б. Берлібаева, Г.Т. Абитова, И.Улуташ Влияние сюжетно-ролевой игры на развитие эмоционального интеллекта детей старшего дошкольного возраста 247
- P.Sh. Sabyrkhanova, B.T. Yessingeldinov, N.K. Ashirbayev** – Continuity in teaching differential and integral calculus 257
П.Ш. Сабырханова, Б.Т. Есингельдинов, Н.К. Аширбаев – Дифференциалдық және интегралдық есептеулерді оқытудағы сабақтастық 257
П.Ш. Сабырханова, Б.Т. Есингельдинов, Н.К. Аширбаев – Преемственность в обучении дифференциальному и интегральному исчислению 257
- G.S. Abildaeva** – Correlation interrelation of motivation achievements and achievement needs of kazakhstan schoolchildren 266
Г.С.Әбілдаева – Мотивацияның корреляциялық өзара байланысы қазақстандық мектеп оқушыларының жетістіктері мен жетістіктері 266
Г.С. Абилдаева – Корреляционная взаимосвязь мотивации достижения и потребности в достижениях казахстанских школьников 266
- E.Ospankulov, S.Nurgaliyeva** – Awareness of general developmental exercises by children of primary school age 277
Е.Оспанкулов, С.Нурғалиева – Бастауыш сынып оқушыларының жалпы дамыту жаттығуларын саналы орындауын қалыптастыру 277
Е.Оспанкулов, С.Нурғалиева – Осведомленность детей младшего школьного возраста об общеразвивающих упражнениях 277

Выпускающий редактор: *Улжаркын Абдиганбарова*
Дизайнер: *Нурбол Жетигенов*
Верстка: *Айжан Абдыгалиева*
Отпечатано в типографии издательства «Ұлағат»
КазНПУ им. Абая.

Подписано в печать 17.03.2023.
Формат 60x84¹/₈. Бумага сыктывкарская. Печать – RISO.
38 п.л. Тираж 300. Заказ № 942

Казахский национальный педагогический университет имени Абая
050010, Алматы, пр. Достык, 13. Тел. 291-18-65.